

7

1983

A BÉKÉS MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI

6071

A címlapon: Az orosházi Szántó Kovács Múzeum
A hátlapon: Az Orosházán 1926-ban megnyílt Polgári Iskola Gyűjteményéből

069
345

19154

Árpád Cs.

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

TANULMÁNYOK OROSHÁZÁRÓL
ÉS KÖRNYÉKÉRŐL

7

1983

BÉKÉSCSABA

A BÉKÉS MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

Sorozatszerkesztő:

DÉR LÁSZLÓ

A kötetet szerkesztette:

NAGY GYULA

Technikai szerkesztő:

MORVAY SÁNDOR

Lektorálták:

**BENKŐ LORÁND
BODROGKÖZY GYÖRGY
ELEK LÁSZLÓ
HAJDÚ MIHÁLY
HERCZEGH MIHÁLY
KOVÁCS ZOLTÁN
MOLNÁR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
TAKÁCS LÁSZLÓ
RÉZ GYULA**

A tartalmi összefoglalókat német nyelvre fordította: DCMINKA GERHARD

Kiadja a Békés megyei Múzeumok Igazgatósága

A kiadásért felel a Békés megyei Múzeumok igazgatója
Pl.: 750

Készül: a Szegedi Nyomdában, magasnyomással
Forma: B/5

Mitteilungen der Museen des Komitats Békés

Publications of Békés County Museums

Druck: Szegedi Nyomda (Druckerei Szeged) Hochdruck

Az orosházi múzeum hőskora (1945—1950)

NAGY GYULA

Juhász Balázs emlékére

I. Egy álom megvalósul

Az orosházi múzeum egy emberöltővel ezelőtt nyitotta meg kapuit a közművelődés számára. Néhány évtized hamar elrepül, nem is túlságosan nagy idő, de mégis alapvetően fontos lehet, ha az a kezdet nehézségeinek a megoldását, a múzeumi gondolat megvalósítását is jelenti. Múzeumunk már eddig is sokszor megmutatta életrevalóságát: gazdag anyaga példás rendben sorakozik raktáraitban, élményt nyújtó kiállításain immár generációk nevelkedtek fel, s falai között jelentős tudományos munka folyik. Élettörténete pedig felettébb tanulságos. Iskolapéldája annak, hogy néhány lelkes ember áldozatos munkája képes egy jelentős intézményt létrehozni és felvirágoztatni.

Hálával és tisztelettel kell emlékeznünk Juhász Balázs polgári iskolai tanárra, aki kitartó, lelkes munkával, az alkotók szenvedélyével egy életen át folytatott gyűjtés-

1. kép. Juhász Balázs, a múzeum megalapítója

sel vetette meg az orosházi múzeum alapját. Nem kevésbé jelentős az a tény sem, hogy Schwarcz János értékes házának a felajánlásával otthont biztosított az intézménynek. Végül két lelkes pedagógus: Nagy Gyula és Sítkei József szervezte meg az orosházi múzeumot. Ez a nem kiserőfeszítést kívánó munka, úgy gondoljuk okulással szolgálhat mások számára is — ezért is vállalkozott e sorok írója a múzeum első időszakának, az intézmény hőskorának a megírására. Az orosházi múzeum aránylag fiatal közgyűjtemény (Gyulán, 1868 óta, Szetesen 1897-től, Békéscsabán 1899 óta van múzeum, ill. múzeumpártoló egyesület), története mégis jelentős része az alföldi kisvárosok múzeumügyének.

Múzeumunk története elválaszthatatlan Juhász Balázs (1874—1930) személyétől. A tanulmány írója is tanítványa volt annak a férfinak, akire a gyűjteményen és az egyre halványuló, de még ma is élő emlékezeten keresztül tekinthetünk vissza. Legelevenebben él még ma is bennünk a gyűjtőszenevedélye. Munkánkkal ennek szeretnénk emléket állítani.

Mint tanár, nagy lelkesedéssel fáradozott az ifjúság nevelésén, de igazán a múzeális tárgyak gyűjtése jelentette számára a legfontosabbat. Az értékes iskolai gyűjtemény a tanú arra, hogy kiváló gyűjtő volt. Az anyag jelentős részét a tanulók gyűjtötték, nagyszerűen tudta mozgatni a tanulóit a gyűjtésben való részvételre. Viszonylag nem is volt nehéz munka ez, mert előtte hasonló munkát Orosházán mások nem végeztek, s így gazdag anyag kínálkozott a begyűjtésre. Tevékenysége mégis úttörő jellegű, mert másoknak is példát mutatott iskolamúzeum létrehozására. A diákok gyűjtőtevékenységét az is fokozta, hogy minden áldott óra elejéből 10—15 perc eltelt a napi gyűjtés átvételével és értékelésével. Egyesek vissza is éltek vele: akadt olyan tanuló is, aki vastárgyat dugott a *dudvába*, s amikor megrozsdásodott, bevitte. Nyakleves járt érte.

Kitartó gyűjtő volt: egy emberöltőn keresztül gyűjtött. Az óráközi szüneteket is a gyűjtés szolgálatába állította. Régi tárgyak felől vallatta növendékeit. A tanulók jelzése alapján feljegyzéseket készített, ami a felajánlások teljesítését is elősegítette. Sokszor tárgyak bemutatásával irányította a gyűjtést. Ez a módszer is eredményes volt, mert olyan tárgyak is a gyűjtés központjába kerültek, amelyekben sokan nem is láttak múzeális értéket. Ezeket a pusztulástól mentette meg az utókor számára. Ki nem fogyott az ötletekből. Mindent elfogadott és feljegyezte az adományozó nevével, ezért a tanulók körében állandósult a gyűjtési kedv. Később az adományokat hírlapilag is nyugtázta, az eredményesebb gyűjtőket pedig oklevéllel jutalmazta. A világháború alatt is nagy lendülettel folytatta a gyűjtést. Ezzel egy új gyűjteményág keletkezett: a háborús gyűjtemény. A harctereket járt katonák hozták haza ezeket a darabokat. Tanított a felső mezőgazdasági iskolában is. Ennek az iskolának a tanulóit ugyanúgy bekapcsolta a gyűjtőmunkába, mint a polgári fiúiskola növendékeit. Ennek sajnos hátránya is volt, mert a felső mezőgazdasági iskola tanulói az ország legkülönbözőbb területeiről jöttek és távoli szülőföldjük, lakóhelyük régészeti és néprajzi értékeit hozták Orosházára. Az orosházi múzeum anyagából még ma is kiválik a régi gyűjtésből származó néhány tárgy, amely a mi gyűjtőterületünkre nem jellemző.

Mint a történelem tanára, kezdetben kicsiny szertárát szándékozott gyarapítani. Nemcsak összeszedette tanulóival a kamrák zugában, padláson hanyórázó, pusztulásra ítélt tárgyakat, eszközöket, hanem velük tisztogattatta, s rendezte is. Kitüntetés volt a tanulók számára, amikor iskolai szünetekben tanáruk irányításával a tárgyak tisztogatásában és rendezgetésében részt vehettek. A gyűjtés olyan eredményes volt, hogy magasabb célt tűzhetett ki maga elé: az orosházi múzeum létrehozását.

Az iskolai gyűjtemény

A tárgyak száma egyre nőtt, s a kis méretű szertár hamar szűk lett: jutott folyósóra, tanári szobába, sőt másik szertárba is. A gyűjtemény egy részének meghatározása után a rendezés munkája következett. Ennek megindulását lehetővé tette Tas Ferenc igazgatónak lelkes támogatása, ki különböző forrásokból az első szekrényeket elkészítette, folytatásához pedig Orosháza község érdemes elöljárósága és képviselőtestülete nyújtott segítséget: évente 500—600 pengő szerepelt a községi költségvetésben a múzeum támogatása címén. Ebből a tárgyak elhelyezésére alkalmas különböző alakú és rendeltetésű szekrények egész sora készült. Ez már előrevetette az árnyékát a múzeum közelgő megnyitásának.

A tekintélyes anyag a következő gyűjteményekből állt: régészeti, pénz-, néprajzi, kézirat- és háborús gyűjtemény.

A régészeti gyűjteményben a csiszolatlan kőkorszaktól kezdve a honfoglalás koráig minden korszakból volt néhány darab. Az őskort csiszolatlan és csiszolt vésők, balták, nyílhegyek, csontszerszámok, edények, edénytöredékek, barlangi medve fogai, fibulák, nyakékek, bronzkardok stb. képviselték. A legértékesebb tárgyak a népvándorlás-korabeli leletek. A tárgyak túlnyomó részben Orosháza közvetlen környékéről valók és lelőhelyeik ismeretesek voltak. — A pénzgyűjtemény rendkívül gazdag és változatos volt. A sok római ércpéNZ és a hazai érmék mellett számtalan újabbkori vert péNZ volt a világ minden részéről. Magyar és idegen papírpénzek, háborús szükségpénzek nagy tömege is található volt a gyűjteményben. Nemcsak a helybeliek adakoztak: idegenbe szakadt volt növendékek is.

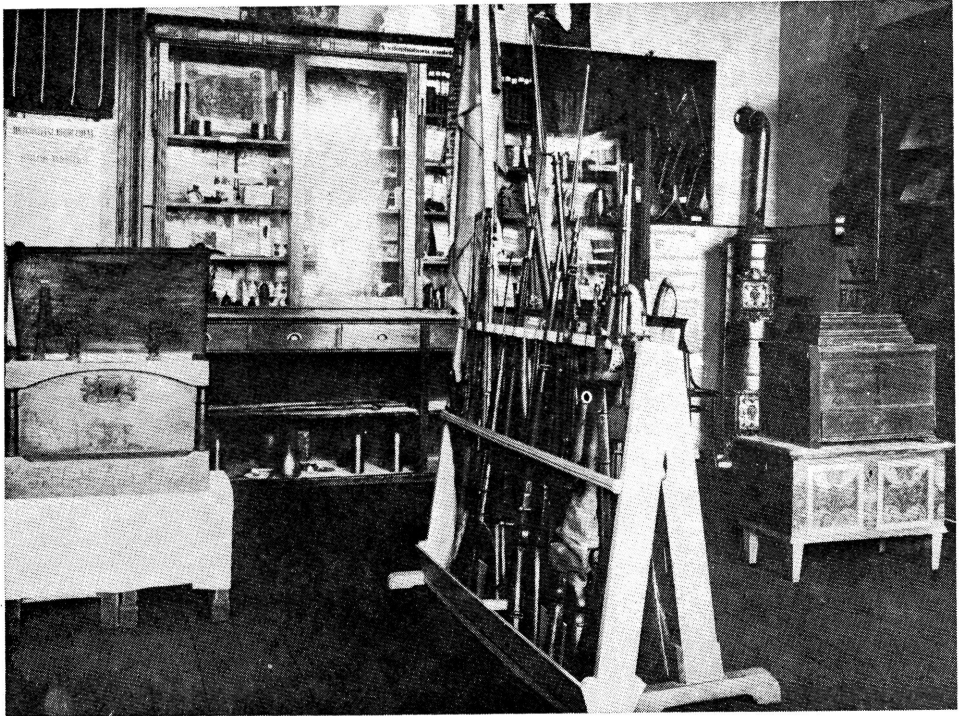
A néprajzi gyűjtemény volt a legfiatalabb. Túlnyomó részét a ma már nem használatos házi eszközök tették: gyertyamártók, gyertyaöntők, koppantók, csiholók, csészek, fazekak, korsók, kulacsok, butykosok stb. Figyelemre méltó volt a hálászati és pásztorfelszerelés: botok, ostorok, pásztorfoszorúk, bőrduda, dohányzacskó, kolompok stb. A bútorokat tálasok, tulipános láccák, bölcső, faliszekrény stb. képviselték. Megtalálhatók voltak a néprajzi tárgyak között: kékfestőminták, mézecska-lácsformák, ostyasütők, borotvatartók, lámpások, mécsesek stb. Nemes formájukkal, finom kidolgozásukkal kitűntek a céhládák, a hozzájuk tartozó céhlevelekkel. Nevezetesen darabja volt a gyűjteménycsoportnak a zombai kisharang, melyet a falualapítók hoztak magukkal 1744-ben Zombáról. Érdekes volt az orosházi első gyógyszer-tár néhány régi edénye, lombikja és egykorú mérlegkönyve. A néprajzi tárgyakat lehetett legnehezebben rendezni, mert annak kellett a legnagyobb hely.

A kéziratgyűjtemény Jókai Mórnak egy regénytöredékét, Székács József ev. püspök több prédikációját, így Berzsenyi felett mondott halottibeszéd-kéziratát, Petőfi István levelét, Mikszáth, Szabolcska, Rákosi Viktor, Tisza István, Bartóky József, Hegedűs István kézirateit, s néhány régi könyvet tartalmazta.

Legnagyobb a háborús gyűjtemény volt. Több értékes fegyver, különböző méretű gránátok, srapszelek, sokféle töltény, jelzőkészülékek, katonai ruházat és felszerelés alkotta a gyűjtemény gerincét. De nagy számmal voltak ott: emléklapok, kitüntetések, harctéri emléktárgyak, háborús fényképek, hadifoglyok írásai, az egész Veszteség-lajstrom háborús újságpéldányok, falragaszok stb. A múzeum anyaga — jelentős értéke mellett — a korra jellemző gyűjtési szempontokat, jórészt még a világháború előtti gyűjteménygyarapítási irányokat tükrözte.

Orosháza közönségének 1927. április 10-én mutatták be a gyűjteményt a polgári fiúiskola két tantermében, mint: az iskola múzeumát.

Jelentős esemény volt akkor az Orosháza kulturális életében. Vendégekönnyünk bejegyzései is ezt igazolják. Megtekintették a kiállítást a község és környéke közgaz-

2. 3. 4. kép. Az iskola múzeuma

gatásának, valamint gazdasági és kulturális életének akkori vezetői is. Ezenkívül még a látogatók egész sorának aláírását őrzi vendégkönyvünk. A múzeum megalapításának elképzelése nagy lépéssel haladt előre a megvalósítás útján.

Sajnos, az épület három iskolának (polgári fiú-, polgári leány- és felső mezőgazdasági iskolának) szűknek bizonyult, szükség volt tanteremre, s az anyagot egy terembe kellett összeszűfolni. Így aztán a tárgyak egy része ismét folyosókra, előszobákba került.

Az iskolai gyűjtemény még ilyen szétszórt állapotban is felkeltette a szakemberek érdeklődését. Így többek között: dr. Alföldi András, dr. Banner János, dr. László Gyula, dr. Nagy Lajos, dr. Radnóti Aladár, dr. Szabó Zoltán és dr. Tompa Ferenc egyetemi tanárok, valamint néhány külföldi szakember aláírását is őrzi vendégkönyvünk. A háború éveiben s az utána következő időben a háborús emléktárgy gyűjtése került előtérbe, így a többi múzeális tárgyhoz képest ez a gyűjtemény erősen felduzzadt. Nemcsak a közönség, de az iskola vezetősége is értékén felül becsülte. Nem így a szakemberek, akik a régészeti anyag egy darabját többre becsülték, mint az egész háborús gyűjteményt.

Juhász Balázs halála után Balás Béla igazgató, később Göndös József igazgató, majd annak megbízásából Sitkei József tanár lett az iskolai gyűjtemény gondozója.

A II. világháború eseményei községünket is elérve, a gyűjteményt sem hagyták érintetlenül. 1944 nyarán, Orosháza telepítésének 200. évfordulóján Csizmadia György gimnáziumi igazgató javaslatot tett a községi előljárószághoz néprajzi és helytörténeti múzeum létesítésére. Az intézményt a Juhász Balázs-féle iskolai gyűjteményre és Dr. Klein Andor magángyűjteményére, valamint a további gyarapításra

kívánta alapozni. Javaslatot tett az ideiglenes elhelyezésre is. A beadvány ügyében 1944-ben nem történt intézkedés. A harci események után ugyanakkor az iskolai gyűjtemény anyagának egy része megsemmisült, használhatatlanná vált, vagy szórén-szálán eltűnt. Jellemző a régészeti tárgyak tragédiája: Restaurálás céljából a szegedi múzeumba küldendő néhány nagyobb ládába csomagolt régészeti anyag elszállítás-ra várt. A polgári iskolát kórházzá rendezték be, s miután a ládákra szükség volt: tartalmukat a szemétdombra öntötték. Az erősebb edények épen maradtak, a vékonyabb falúak rapittyá törtek. Sitkei József szedegette össze az iskola altisztjével. A megtizedelt gyűjtemény értéke még így is jelentős maradt. Sajnos a tárgyak lelő-helyéről, valamint leletkörülményeiről, életéről csak kevés feljegyzés maradt: néhány szarmata edényen ceruzával írt lelőhely.

Orosházán a felszabadulás után nagyon hamar visszatért az élet a rendes kerék-vágásba. Úgy látszott, hogy eldőlt az évtizedes per: Orosháza város lesz. Már 1945. január 11-én megalakította a Nemzeti Bizottság a Múzeumi Bizottságot. Schwarcz János ugyanis már ekkor felajánlotta házát a megszervezendő múzeum és könyvtár céljaira. A felajánlást 1945. május 4-én fogadta el az orosházi képviselő testület. Ez alapvető fordulatot hozott a múzeum ügyében.

5. kép. Schwarcz János által a múzeumnak ajándékozott épület a Dózsa György utca 5. szám alatt

Schwarcz János (1901—1964) ismert egyénisége volt Orosháza kereskedelmi életének. Minden szépért, jóért lelkesedett, járatos volt a művészettörténetben és maga is festegedett. A család deportálásából elsőként hazaérkezve a maga és családja

névében felajánlotta emeletes családi házát az orosházi múzeum otthonául, azzal a kikötéssel, hogy a család annak egy részét holta napjáig használhassa.

Az épületet az 1930-as években Bokor Pál orosházi építőmester építette, a megrendelő elgondolása szerint. Az épület külsőre tetszetős, berendezése is jómódra és ízlésre vallott. A tágas hallban Rajki József szobrász alkotta kandalló, barokk csillár, a barokk kastélyok hangulatát idéző, jól megkomponált, impozáns lépcsősor vezet az emeletre. Bútorzata a háborús események áldozata lett. Egy garnitúra azonban átveszélte a háborút is. Schwarcz János szerint Pákh Albert környékbeli intéző, vagy földbirtokos tulajdona volt, s a hagyomány szerint a garnitúra Petőfi Sándort is látta. Az épület felajánlója Orosháza városával 1948-ban ajándékozási szerződést kötött. Sajnálatos, hogy azok a tárgyalások, melyek arra voltak hivatva, hogy ezt a múzeum a telegkönyvbe is feltüntethesse — nem vezettek eredményre.

1945 őszén boldogan vettük birtokba az üres épületrészt és nyomban hozzákezdünk a hurcolkodáshoz: a nagyobb tárgyakat laposkocsikkal, a kisebbeket pedig kasokban hordták a tanulók. A beköltözés után majdnem reménytelen helyzet alakult ki: az ömlesztett anyag garmadában hevert a termék közepén. Amde mi nem csüggedtünk, s hozzákezdünk a rendezkedéshez. Minden áldott délután 2—3 jó tanuló önkéntes segítségével folyt a rendezés. A környezethez nem illő nagy, ormótlan székerevényeket hej, de sokszor meghurcoltuk. De fiatalok és boldogok voltunk: tele lelkesedéssel. A végleges helyüket azonban sohasem találtuk meg, mert kezdetben is éreztük, hogy ebbe az épületbe, ezekbe a termekbe más berendezés illik. Megfelelő berendezéssel nagyon sok munkától és vergődéstől megszabadultunk volna.

1946. év tavaszán elhatároztuk, hogy a termeket kifestetjük, s húsvétkor megnyitjuk múzeumunkat. Nem volt könnyű feladat, mert egy fityingünk sem volt. Segítségért a társadalomhoz fordultunk. Orosháza és Vidéke Ipartestület szobafestő- és mázó szakosztálya ingyen kifestette az összes helyiségeinket. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy az Ipartestület 1 kg enyvet s a Dolgozók Szövetkezete 1 kg enyvet s 1 kg szappant utalt ki erre a célra. Nehéz idők jártak akkor. A friss festés szaga még el sem illant, máris elkezdünk a múzeum közeli megnyitásán dolgozni. Fáradságos munka után végre elérkeztünk életünk egyik nagy eseményéhez: 1946. év április 21-én a kapunyitáshoz. Orosháza kulturális élete új értékkel gazdagodott. A fiatal intézmény boldogan fogadta látogatóit. Egy álom megvalósult.

II. Segítőkész szervezetünk: a Múzeumi Bizottság

A felszabadulás után múzeumunknak szervezeti keretet igyekeztünk biztosítani. Ezt a Múzeumi Bizottság jelentette. A mi időnkét főleg az anyag további gyűjtése, rendezése és kialakítása vette igénybe. Számos olyan feladattal találkoztunk — különösen az első időkben —, aminek a megoldása erőnket meghaladta. Ilyen esetekben a Múzeumi Bizottságnak kellett állást foglalni (jogi esetek, költségvetés stb). A Múzeumi Bizottság összetételénél fogva is hivatott volt ezeknek a feladatoknak a megoldására, mert tagjai között a Párt és a város képviselőin kívül a tömegszervezetek és iskolák küldöttei is helyet foglaltak.

A Múzeumi Bizottságot — mint láttuk. — először 1945-ben szervezték meg, mikor Orosháza község közgyűlése foglalkozott azzal a tervvel, hogy a polgári fiúiskola iskolai gyűjteményét községi tulajdonba veszi és belőle múzeumot szervez. Ez a bizottság csak előkészítő bizottságnak tekinthető, mert a végleges Múzeumi Bizottság csak a múzeum nyilvánossági jogának megadása után alakulhatott meg.

A múzeumi előkészítő bizottság összetételében is változás történt, mert 1946. január 1-én Orosháza várossá alakult: a községi főjegyző és a bíró helyét a polgármester, a főjegyző és a számtanácsos foglalta el. Orosháza város múzeumi előkészítő bizottság tagjai: Balás Béla felsőmezőgazdasági iskolai igazgató, Németh István polgármester, dr. Papp Károly városi főjegyző, Filippinyi Pál városi számtanácsos, Göndös József polgári iskolai igazgató, Czinkótszky János tanító, Csizmadia György gimnáziumi igazgató, Darók József Békés vármegyei Gazdasági Egyesület titkára, Fürst Ervin evangélikus lelkész, Holecska Gyula felsőmezőgazdasági iskolai tanár, Horváth Kálmán református lelkész, Kadocsa Oszkár áll. népiskolai igazgató, dr. Mády Zoltán gimnáziumi tanár, Nagy Gyula népiskolai tanító, Sitkei József polgári iskolai tanár, Sulyok István mezőgazdasági szakiskolai igazgató, Schwarcz János kereskedő, Szemenyei Pál szakszervezeti titkár, Tóth Ferenc róm. kat. népiskolai igazgató-tanító, és dr. Tömöry Lajos gimnáziumi tanár.

A múzeumi előkészítő bizottság 1947. évi február 6-án Csizmadia György gimnáziumi igazgató indítványára írásban felhatalmazta Nagy Gyulát és Sitkei Józsefet a múzeum vezetésére. Sitkei József orosházi származású magyar—történelem szakos polgári iskolai tanár volt az iskolai gyűjtemény legutolsó gazdája, aki a gyűjtést is folytatta tanítványai segítségével. Nagy Gyula orosházi származású népiskolai tanító az Orosháza—Gyulai úti tanyai népiskolában néprajzítárgy-gyűjtést folytatott, s egy kis iskolai gyűjteményt hozott létre. Majd az Orosháza—Pesti úti népiskolában működve Orosháza tanulóifjúságával népi játékokat és babonákat gyűjtetett. Mindketten már 1945-től közösen tevékenykedtek a múzeum megszervezésén. A fenti ülésen Göndös József polgári fiúiskolai igazgató indítványozta, hogy a fontosabb ügyek végzésére egy öt tagból álló intéző bizottságot küldjön ki a múzeumi előkészítő bizottság. Az indítvány elfogadása után az előkészítő bizottság Balás Béla, dr. Papp Károly, Csizmadia György, Nagy Gyula és Sitkei József személyében megválasztotta az intéző bizottságot.

III. A további fejlődés útján: a gyűjtemény gyarapítása

A visszaemlékezésre, valamint az első évek kevés aktáira támaszkodva világosan kirajzolódik, hogy legfontosabbnak tartottuk a képtárnak a megalapítását, mert úgy véltük, hogy a festmények rangot adnak a múzeumnak, és nagyon vonzzák a látogatókat. Mi is szerettük a szépet, képzőművészeti érdeklődésünk is volt. (Nagy Gyula rajzot is tanított, Sitkei József pedig részt vett Budapesten a rajz-kézimunka és műalkotások ismerete szakfelügyelői országos továbbképzésén.) Azonkívül Schwarcz Jánosnak is szívügye volt a képtár. Célunkat adományozás és letétek szerzése útján kívántuk elérni, mert — különösen eleinte — anyagiak nem álltak rendelkezésünkre.

Először az orosházi származású festőművészekről kértünk képeket. Boldizsár István, a képzőművészeti főiskola tanára — a nagybányai festőiskola utolsó Magyarországon élő mestere — két értékes képével ajándékozott meg bennünket: A nagybányai malomalja és a Boglyák c. képei képtárunk büszkeségei. Levelében azt is közölte, hogy idővel, esetleg hagyaték útján is gazdagítja múzeumunkat. Csáki-Maronyák József iparművészeti főiskolai tanár néhány képet adott azzal, hogy azokat váltogathassa. A Balaton mellett élő Rezes Molnár Lajos 4 képpel gyarapította kép-gyűjteményünket. Az orosházi származású Thék Endre özvegyétől pedig egy Lotz-, s egy Borsos-képet kértünk, de akkor már a családnak odaígérte. Fáber József rajztanár özvegyétől Csáki-Maronyák választott ki számunkra egy szép képet. Az Oros-

házi Ipartestülettől nem volt nehéz megszereznünk Tóder Gyula: Thék Endre című nagyméretű képét. A már meglevő kis képtárunkat szerettük volna még értékesebbé tenni, ezért kerestük fel 1948-ban a Szentesen élő nagymestert: Koszta Józsefet. Sajnos a mestert az utolsó napjaiban látogattuk meg. A városszéli, fehérre meszelt kis parasztház előszobájában karosszékben bóbiskolt a mester. Szavára Annuska az ágy alól előszedegette a legutóbbi évek remekműveit. Megcsodáltuk s az alvó mestertől, és Annuskától búcsút vettünk. Szándékunkat meg sem említettük, így kép nélkül, de egy életre szóló élménnyel távoztunk.

Képtárunkat letéti képek segítségével is igyekeztünk gyarapítani. Szívós harcot folytattunk a csabai múzeummal a Szépművészeti Múzeum letéjéért. Ugyanis a csabai múzeum akkor még nehezen volt látogatható. Mondják, megtekinteni is csak úgy lehetett, ha a látogató papírt, belépési engedélyt vitt dr. Südi gyógyszerész úrtól. Mi, mint a héják csapunk le a 15 szebbnélsebb képre. Irattárunk őrzi azokat az izgalmas levélváltásokat, melyek harcunk különböző fázisait örökíti meg. Az a tudat adott erőt, hogy a mi kis múzeumunk kapuit szélesre tártuk népünk művelődése előtt. Végül is boldogan vittük a KOF írásbeli rendelkezését, amely felszólítja a csabaiak a letéti anyag azonnali átadására, s Sass Árpád mütáros legnagyobb ámulatára tehert gépkocsin el is hoztuk azt. Benyovszky: Téli táj, Berény Róbert: Kastély teraszán, Egri József: Munkás, Glatz Oszkár: Festőinas, Koszta József: Domboldalon, Rippl-Rónai: Temetnek, Szőnyi István: Este Zebegényben és Vaszary János: Városi világitás c. képek gyarapították képtárunkat, hogy csak a legszebb képeket említsük. A vásárhelyi múzeumtól Tornyai János: Csokorkötők c. remek képét kaptuk letétként. Ez a kép vázlata volt annak, amellyel annak idején Barcelonában a világkiállítás nagydíját megnyerte. Az orosházi Ev. Egyház 3 letéti képpel gyarapította gyűjteményünket. Ezek közül Haán Antal: Székács József c. képe volt a figyelemre méltó.

Már az első években Fáber József, Sain Márton, Szalók József és Török István orosházi rajztanárok és festők műveiből rendeztünk kiállítást. De nem mindig volt elég a jóindulatunk, mutatja az is, hogy egyszer-máskor tévedtünk. Egyszer egy neves orosházi származású festőművészt együtt szerepeltettünk egy csak helyileg ismert rajztanárral. Máskor szerettük volna városunkban is élt: Kohán Györgyöt megnyerni kiállítás rendezésére. Ez a vállalkozásunk is balul ütött ki. A művész szívesen vállalkozott kiállítás rendezésére. Levélváltásunk során kitűnt, hogy túlfeszítettük a hűrt: szerettünk volna a művésztől egy képet kapni a képtárunk számára. Erre a Tornyai Társaságtól egy olyan levelet kaptunk, „melyet nem szívesen tennénk ki a kirakatba”. A levélnek igaza volt: kérésünk a nyomorgó művésztől ellenkezett a humanitással. Most igazat adunk a levélírónak, de bocsánatot már csak Kohán emlékeitől kérhetünk. Az ment minket, hogy képvásárlásra egy fityingünk sem volt. A művészet népszerűsítése során elkövetett csetléseink-botlásaink sem szegték kedvünket. 1947 pünkösd vasárnapján a munkásdalogyalek országos dalosünnepéye alkalmából kiállítást rendeztünk Boldizsár István, Cáski-Maronyák József és Rajki József alkotásaiból.

Kezdetben különösen a közületektől igyekeztünk helytörténeti anyagot gyűjteni. Orosháza községétől megkaptuk a bírói széket és pálcát. A Casino könyveit buzgó emberek elégették, alig tudtunk néhány darabot megmenteni. Később a feloszlott Orosháza és Vidéke, valamint Tótkomlós és Vidéke Ipartestülete 1 db selyem díszzászlóval és 2 db céhládaival gyarapította tárgyaink számát. Különösen értékes tárgyakat kaptunk Thék Endre özvegyétől. Tudomásunkra jutott, hogy az orosházi származású Thék Endre özvegye nyomorog, s a beteg matróna a Magyar Tanítónők Otthonában kapott menedéket. Mindezek ellenére — kérésünkre — az elhagyott lakása összes múzeális tárgyait a múzeumunknak ajándékozta. Egy orosházi vállalat áruszállító tehergépkocsiján — fél éjszakán hideg szélben utazva — felmentem Pestre.

Akkor már az Üllői út egyik sarkán álló Thék-ház faláról levették a Thék Endre utca tábláját. Am a IV. emeleten fekvő Thék-lakásban még szomorúbb látvány fogadott: a szétdúlt lakás egyik szobájának kellős közepén álló fürdőkádba csorgott a megroggalt tetőről az esővíz. Mindent kiválaszhattunk és elhozhattunk. A sok értékes emléktárgyat egy szerény méretű „Thék Endre-emlékkiállítás” keretében mutattuk be. A nemes adomány és az özvegy szomorú sorsa felbátorított bennünket arra, hogy segítséget kérjünk a számára. Kérésünkre a helybeli és a budapesti ipartestület nyújtott anyagi támogatást a nagyon rászorulóknak, s Orosháza városa is havi 100 forintot szavazott meg az özvegy részére.

Megszereztük a második világháborúban elhurcolt dr. Klein Andor orosházi ügyvéd hagyatékát is. A kerámiáit beolvastottuk gyűjteményünkbe, az iratanyag pedig Gyulára, a Megyei Levéltárba került. Néhány egyiptomi és római tárgyat pedig átadtunk a Szépművészeti Múzeumnak. Sorra jártam a vásárhelyi találosokat, hogy egy-két remek munkájjal öregbítsék kerámiagyűjteményünk jó hírét. Meggyőződétem arról, hogy a személyes tulajdonukban levő néhány tárgyon kívül valóban nincs már múzeális anyaguk, de vásári portékával valamennyi megajándékozott.

A múzeum hőskorában rögeszménk volt a környékbeli és a budapesti múzeumokból az orosházi származású anyagot letétként „visszakérni”. A Nemzeti Múzeumból a Tatársánc leleteit s a Néprajzi Múzeumból az orosházi párnavegeket szeretttük volna megkaparintani. Még azt is kinyomoztuk, hogy a szegedi múzeumban 164 db néprajzi tárgyunk van. Balassa Iván hűtötte le kissé gyűjtőszenvédélyünket, mondván: Az orosházi anyagot sohasem kaphatjuk vissza, mert az nem volt a tulajdonunk. A korszerű raktárból nem szabad egy rosszabb raktárba kerülni a tárgyaknak. Persze, most már világosan látjuk, nem a jó helyen tárolt tárgyakat kell megszerezni, hanem a még kint levő, elkallódásra ítéltet kell begyűjteni. De az nehezebb!

Az első időkben a néprajzi tárgyakat nem tervszerűen gyűjtöttük. Elég sok tárgyunk volt már, annak rendezésével voltunk elfoglalva. Valljuk meg őszintén, szak tudással sem rendelkezünk. Mindamellet a néprajzi tárgyakat is gyűjtöttük ugyanolyan módszerekkel, mint amilyeneket Juhász Balázstól tanultunk. Most már a megnyílt kiállításainkat is felhasználtuk a tárgyak gyarapítására. A látogatások alkalmával felirtuk a felajánlott tárgyakat, és utána mentünk. Különösen a népi kerámia volt az egyik kedvelt területünk. De már a múzeum első időszakában is sok értékes régészeti anyaggal gyarapodott a gyűjtemény.

Az első kiállításainkra már alig emlékszünk. A földszinti nagyteremben mutattuk be a régészeti anyagot. Az emeleti sarokhelyiség (a mostani iroda) a kismerterségé, a céhes anyagé volt. Az utcai két szobát képtárnak rendeztük be. Míg az udvari szobában a néprajzi tárgyak álltak. Eleinte csak vasárnap de. 9—12-ig voltunk nyitva, később délután is. Máskor nem is nyithattunk ki, hiszen mindketten teljes óraszám-mal tanítottunk. Belépődíj nem volt, de önkéntes adományokat elfogadtunk. Annak ellenére, hogy mindketten főhivatású nevelők voltunk, mindent megtettünk, hogy múzeumunk értékes anyagát közkinccsé tegyük. Ezért fordultunk a Magyar Dolgozók Pártja Oktatási Bizottságához, hogy támogassa ezt az elgondolásunkat: „A múzeum vezetősége a maga részéről is a legteljesebb mértékben a dolgozók széles tömegei művelődésének emelése szolgálatába óhajtja állítani a múzeumot s ezért tisztelettel kéri az Oktatási Bizottságot, hogy a nevelési programjába múzeumunk meglátogatását beállítani szíveskedjék. A múzeumlátogatások alkalmával a múzeumvezetők a legnagyobb készséggel szakszerű magyarázatokkal szolgálnak.” Csoportos látogatásra meghívtuk a Szakmaközi Bizottság Titkárságát, a határőrséget, a környékbeli gép-állomásokat és az összes iskolákat is. Különösen fontosnak tartottuk az iskolák tanulmányi életének a mozgósítását. Közöltük az iskolákkal:

- „1. Hétköznap tanítunk, de a múzeum kulcsát átadjuk az osztályvezető tanítónak, tanárnak.
2. November 21-től december 21-ig minden vasárnap de. 11 órakor szakvezetést tartunk a múzeumban.
3. Szeretnénk, ha a múzeumlátogatást vezető kollégák meglátogatnának, s az ott szerzett tapasztalatok alapján ismertetnék gyűjteményünket, vagy annak a tananyaghoz kapcsolódó részét.”

A meglévő tárgyak tisztogatása, rendezése, elhelyezése, megőrzése volt a kezdeti időszak legfontosabb feladata. A gyűjtemény gyarapítása, valamint az anyag szerény keretek közötti bemutatása a múzeumvezetők minden szabad idejét lekötötte. Az adminisztrációt csak a legfontosabb levelezések lebonyolítása jelentette. Irodánk sem volt: hétköznapokon egy asztali tárlóra fektetett rajztábla jelentette az íróasztalt. Mindezek végzése olyan teljesítmény volt a két főhivatású pedagógustól, amelynél többet tőlük kívánni sem lehetett.

IV. Fontos esemény a múzeum életében: a nyilvánossági jog megszerzése

A döntő fontosságú nyilvánossági jogot a múzeumi előkészítő bizottság 1947. évi február hó 10-én kérte, és 1947. évi július hó 31-én meg is kapta. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 79.222/1947. VI. ü. o. szám alatt adta meg az Orosházi Városi Múzeum nyilvánossági jogát. A nyilvánossági jogot bizonyosan a rendszeres jelentések alapján kaptuk meg, de ehhez hozzájárult az is, hogy míg másutt a meglévő intézmények is nagyon sok nehézséggel küzdöttek, Orosházán pedig éppen ebben az időben létesült egy múzeum. Ez a magyarázata annak, hogy rövid időn belül megkaptuk a nyilvánossági jogot. Természetesen, hogy ezek után a KOF kereste az alkalmat, hogy intézményünket megtekintse.

1948. évi január 29-én dr. Radnóti Aladár egyetemi m.tanár, a KOF (Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége) állandó helyettese látogatta meg intézményünket. A múzeum alapos megtekintése után tárgyalásokat folytatott a város vezetőségével és a múzeumi bizottsági tagokkal. A főfelügyelő ismertette a készülő múzeumi törvénytervezetet, mely szerint az orosházi múzeum az múzeumok IV. csoportjába tartozna, egy főhivatású vezetővel és egy altiszttel. Megállapítása szerint a múzeum fenntartása, fejlesztése érdekében feltétlenül szüksége van egy rendszeres, állandó illetményben részesülő főhivatású múzeumigazgatóra és egy ugyancsak rendszeres, állandó illetményben részesülő altisztre.

Valóban, a következő évben meg is jelent a 13. számú törvényerejű rendelet a múzeumokról és emlékekről, mely a V.K.M. felügyelete és irányítása alatt működve hívta életre a Múzeumok és Emlékek Országos Központját (MMOK). A MMOK 1949. évi november hó 14-én kezdte el a működését, s ezzel 1949. évi december hó 15-én megszűnt a KOF. Ez már a teljes központosításnak, a múzeumok államosításának a közelgő megvalósítását is jelentette.

A múzeumban folyó munka megnyerte dr. Radnóti Aladár tetszését, mert kérésünkre megígérte, hogy szakmai segítséget nyújt. Ennek eredményeként a régészeti anyagot dr. Korek József egyetemi m.tanár határozta meg, és restauráltatta a szegedi múzeum restaurátori műhelyében. Az érem- és pénzgyűjteményünket a Nemzeti Múzeum éremtára dolgozta fel. A néprajzi anyag vizsgálatával Palotai Gertrúdot bízta meg. Ígéretet kaptunk képzőművészeti anyag letétbe helyezésére is.

Az iskolai gyűjtemény egy részét, az első világháborús anyagot, (amelyre pedig oly büszkék voltak az iskola igazgatói) felettes hatóságunk jóváhagyásával átadtuk a Hadtörténeti Múzeumnak, amely csak nagy nehezen fogadta el. Engedélyt kértünk a KOF-tól arra is, hogy az önálló városi közkönyvtár fejlesztése céljából a nem szakmai és nem múzeális könyveinket átadhassuk. 1949. évi június hó 20-án 142 művet, összesen 182 kötetet át is adtuk. Ezzel a múzeum és a könyvtár szétvált.

Szakmai műveltségünket a különböző szakfolyóiratokból is szeretnénk volna gyarapítani, ezért az orosházi múzeum belépett a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatba, ami az Archaeologiai Értesítő küldését is jelentette. Ezenkívül megrendeltük az Ethnographia, a Magyar Nyelvőr és a Szabad Művészet című folyóiratokat. Azonban szégyenszemre vissza kellett vonnunk a megrendeléseinket, mert 1949-ben egyetlen fillér sem volt ilyen célra beállítva.

Hogy szakmai fejlődésünket milyen komolyan vettük, mutatja az is, hogy kértük a KOF-ot, heti óraszámcsökkentést járjon ki a tanügyi hatóságoknál. Bejelentettük, hogy nyári múzeumvezetői tanfolyamon is szívesen vennénk részt. Kértük, hogy időnként budapesti szakemberek is látogassanak meg tanácsadás céljából.

Nagy gondot fordítottunk a bútorzatok korszerűsítésére is. Az ilyen irányú igényünk együtt járt szakmai fejlődésünkkel. Kérésünkre Darvas József építési és közmunkaügyi miniszter 1948. évi május hó 14-én 5000 forint újjáépítési segílyt adott. Eleinte az igényeknek megfelelő kisebb belső átépítésekre: a főépület teraszának kiállítóhelyiséggé való átalakításra, valamint a volt garázs raktárhelyiséggé való kiképzésére gondoltunk. Ez a tervünk nem valósulhatott meg, mert az állami pénz beépítéséhez telekkönyvileg bejegyzett birtoklásra is szükség lett volna. Ezzel szemben az adományozó nem járult hozzá, hogy az adományozás tényét a telekkönyvbe is bejegyeztessük — bár megígérte, ha a múzeum önszántából elköltözne, a beépített összeget visszatéríti. A KOF tanácsára nem építettük be a kapott támogatást. Új megoldást kellett keresnünk az összeg felhasználására. A kiállítási szekrények korszerűsítése látszott a legcélszerűbbnek. Ezért árlejtés alapján 2 db korszerű, vasvázás üveg kiállítószekrényt készítettünk. A szekrények akkor a legkorszerűbbek voltak, amit az is mutat, hogy a Nemzeti Múzeumban levő minta alapján készültek. Az orosházi Miklós-Testvérek készítették el, darabonként 2150 forintért, elsőrendű kivitelben. 1949-ben még egy ilyen szekrényt készítettünk a költségvetésünk terhére.

A múzeum anyaga olyan gazdag lett, hogy a kiállítóhelyiségek befogadóképességét meghaladta, ezért már kezdetben is égetően szükség volt egy raktárhelyiségre. Eredetileg Schwarcz János felajánlásában nem szerepelt a melléképületek átadása. Ennek ellenére átengedte a volt garázst, melyet kevés költséggel, munkával raktárnak rendeztünk be. (Jellemző az akkori helyzetre, engedélyt kellett kérni egy ecetfa kivágásához, mely már-már felemelte a volt garázból átalakított raktár sarki téglaszlopát.)

Miután állandóan gyarapítottuk szakmai tudásunkat, már 1948-ban a KOF-tól kisebb megbízásokat is kaptunk: a környéken létrejött muzeális jellegű gyűjtemények megtekintésére, értékelésére és támogatás nyújtására. Így Nagy Gyula felmérte Csikós Ferenc pusztaföldvári postamester gyűjteményét. A jelentés szerint a gyűjtemény jóakarató munka eredménye, de tudományos szempontból nem jelentős. Pusztaföldvári Történeti, Régészeti és Néprajzi Gyűjtemény név alatt 1948. évi november 20-án nyílt meg Nagy József Nagy utca 87. szám alatti háza egy önként felajánlott szobájában. A község előljáró: ága megbízta Csikós Ferencet a vezetésével, de azt hamarosan áthelyezték Királyhalmára. Sitkei József pedig Magyarbányhegyesen Besenyei Antal képzőművészeti főiskolai hallgató gyűjteményének megtekintésére kapott megbízást. A sokszínű anyagból a néprajzi gyűjtést tartotta a legértékesebbnek. Felhívta a gyűj-

tő figyelmét arra, hogy ezt a munkát tovább folytatva jó szolgálatot tehet a faluban a népművelésnek, különösen akkor, ha a gyűjteményt a felesleges tárgyaktól megszabadítva, szakszerű elrendezésben, megfelelő környezetben tárja a közönség elé. Kérte, ha régészeti leletre bukkannak, jelentse azt egyenesen a KOF-nak.

V. Múzeumunk fejlődése a költségvetések tükrében

1. A fejlődés egyik állomása: megkaptuk az első költségvetést

A költségvetéssel kapcsolatban nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy múzeumunk pénzügyi fedezet nélkül, csupán az előző fejezetekben már ismertetett adottságokkal számolva valósult meg. Hamar megtanultuk, hogy a lelkesedésen és az önzetlen munkán kívül pénzre is szükség van, a megszervezett intézmény hivatászerű működésének biztosításához. Már az első tél megmutatta, hogy legalább a fűtéssel feltétlenül számolni kell. Mennyivel könnyebb lett volna fűtött helyiségekben dolgozni, mint fűtetlen épületben télikabátban topogva tervezgetni.

A múzeum későbbi költségvetése hű tükrének, milyen anyagi keretek közepette működhett a kis intézet. A költségvetések gyarapodásán keresztül fel lehet mérni a múzeum fejlődését is.

A múzeum megnyitása után egy ideig nem is volt költségvetésünk. Az első költségvetési tervezetünket az 1947/48. költségvetési évre készítettük. Az intéző bizottság által összeállított tervezetet Sitkei József ismertette a múzeumi előkészítő bizottság ülésén.

I. 1. A Múzeum és Közkönyvtár vezetőinek tiszteletdíja	3500 Ft
2. Műtárgyak vásárlása és képtár fejlesztése	3000 Ft
3. Bútorzat fejlesztése	1 000 Ft
4. Belső épület fenntartása	500 Ft
5. Takarítás	500 Ft
6. Fűtés, világítás	500 Ft
II. Könyvek vásárlására	6 000 Ft
összesen:	15 000 Ft

Tervezetünk 1947. évi augusztus hó 1-től 1948. évi július hó 31-ig biztosította volna a legszükség sebb anyagiakat. A város a költségvetési tervezetünket 9000 forinttal hagyta jóvá. Am a városhoz kiszállt miniszterközi bizottság 4000 forintra csökkentette. A múzeum és a könyvtár vezetőinek a tiszteletdíját havi 80 forintról 50 forintra csökkentették. „A tiszteletdíj megállapításánál a múzeum és könyvtár vezetőinek érdemére való tekintettel a csökkentés százalékát figyelmen kívül hagyva a tiszteletdíjat méltányos összegben állapította meg a képviselő-testület.”

A jóváhagyott költségvetésünk:

I. Fenntartási összegek:	
1. Az épület belső részének karbantartási összege:	500 Ft
2. Takarítás	500 Ft
3. Fűtés	100 Ft
4. Világítás	100 Ft
összesen:	1200 Ft

II. A többi dologi kiadás összege:

1. A berendezési tárgyak javítása és pótlása	1000 Ft
2. Biztosítás	100 Ft
3. A gyűjtemény igazgatásának irodai szükséglete	200 Ft
4. Tisztító és konzerváló anyagok	100 Ft
5. Vegyes kiadások	100 Ft
6. A gyűjtemény gyarapítása	300 Ft
7. A könyvtár gyarapítása	1000 Ft

összesen: 2800 Ft

Mindösszesen: 4000 Ft

Jelentettük, hogy az 1947/48-as költségvetésünk a múzeum legminimálisabb kiadásunk fedezésére, a legnagyobbfokú takarékoság mellett sem elegendő. Míután 1949-től kezdve a költségvetési év egybeesett a naptári évvel, a város a csonka költségvetési évre az 1947/48. évi változatlan költségvetésünk végösszegének az 5/12 részét állította be.

1948-ban a vidéki múzeális gyűjtemények és közkönyvtárak államosításával kapcsolatban szükségessé vált az egyes intézmények személyi és dologi szükségleteinek az általános állami költségvetésbe való bedolgozása. Megkaptuk a V. K. M. körrendeletét, amely az 1949. naptári évre összeállítandó költségvetésünk alapjául szolgált. Szükségünk is volt mintára, mert az 1949-es évre összeállítandó állami költségvetés teljesen eltért az eddigi állami költségvetés alaki rendjétől. A részletes és alapos indokokkal összeállított költségvetési tervezet személyi és dologi kiadásai összesen 31 232 forintra rúgtak. A tervezetünkbe egy főhivatású múzeumvezető és egy altiszt illetményét is beállítottunk.

2. Szívós harc az 1950-es költségvetésért: az életünkért

A közgyűjtemények országos főfelügyelője 1949. év szeptemberében közölte, hogy a budapesti tárcaközi bizottság az orosházi múzeum 1950. évi költségvetését 17 390 forint végösszegben állapította meg. Ebben az összegben szerepel egy IX. 3. tudományos állás, évi 4380 Ft és egy takarító évi 2330 Ft összeggel. Ezt megküldte Orosháza város polgármesterének azzal, hogy állítsa be a városi költségvetésbe. Sajnos, még sok víznek kellett lefolynia a Dunán, míg ez megvalósulhatott. Novemberben jelentettük a KOF-nak, hogy az Orosházára kiszállt tárcaközi bizottság még a város által beállított 9980 forintos költségvetést is lefaragta 6810 forintra. Ebben sem a tudományos személy, sem az altiszt illetménye nem szerepel. A múzeumvezetők tiszteletdíját a város alkalmi díjazás tétele alatt oldotta meg havi 100 forintos tiszteletdíjjal. Mindez így történt, jóllehet, hogy 1949. év augusztusában a KOF részéről dr. Lakatos László tárgyalta Orosháza város vezetőivel a múzeumi költségvetés érdekében.

Ilyen előzmények után kértük a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának a támogatását. A MOK 1950. évi február hó 17-én értesített bennünket, hogy a BM, PM, a VKM és a KOF képviselői a múzeum 1950. évi költségvetését a személyi kiadásokkal együtt összesen 17 390 forintban állapította meg. A BM illetékes osztálya erről Orosháza városát hivatalosan is értesítette. Ezek után a polgármester hamarosan közölte, hogy a belügyminiszter úr rendelete alapján — mely véglegesen megállapította a múzeum 1950. évi költségvetését — a város költségvetésének átalakítása iránt intézkedett, és a városi főjegyzőt is megkereste, hogy a személyzeti előadóval a múzeumi tudományos állásra a behelyettesítést tegye folyamatba.

A megfelelő költségvetésért folytatott harc során megtanultuk, sokszor tanácsos „elébe menni a dolgoknak”. Hogy hatásos lépéseket tehessünk, elmentünk illetékes

helyre tanácsért. A Belügy- és Pénzügyminisztériumban azt tanácsolták, hogy Orosháza városa a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságán keresztül igényeljen póthitelt. Nyomban kértük a polgármestert, hogy a BN által az Orosházi Városi Múzeum részére megállapított 1950. évi magasabb költségvetés felhasználása, valamint a megszerzett két állás betöltése céljából az 1950. évre 11 910 forint póthitel engedélyezését kérje az illetékes hatóságoktól.

A póthitel indoklása:

I. A BM-rendelet által 1950. évre jóváhagyott kv.-tételek összege:	10 680 Ft
II. A MOK közlése szerint a Tárcaközi Bizottság által elfogadva: Állandó illetmények az 1950. évre: Egy s.múzeológus fizetése a 710-es kulcsszám2. fokozata szerint havi 1000 forint. Egy takarító fizetése a 104-es kulcsszám III/3. fokozata szerint havi 340 forint. A két illetmény 1950. július 1-től	8 040 Ft
.....	8 040 Ft
I—II. rész összesen:	18 720 Ft
Az új költségvetés:	18 720 Ft
Az érvényben levő költségvetés	6 810 Ft
<hr/>	
A póthitel összege	11 910 Ft

Valami megindult: Orosháza város polgármestere 1950. évi július hó derekán sürgősen hazahívatott Egerből, ahol éppen egy padagógustanfolyamon vettem részt. A hazahívó értesítés tárgya: az orosházi múzeum 1950. évi költségvetéséhez póthitel biztosítása. Miután az számunkra létkérdés volt, természetesen siettem haza.

A Múzeumok és Műemlékek Orsz. Központját tájékoztattuk arról, hogy tárgyalásaink és ismételt sürgetéseink eredményeképpen Orosháza városa végre július 22-én elküldte a póthitel iránti kérését a Megyei Tanács Pénzügyi Osztályához. Csak annyit vártam, hogy az akta megérkezzen rendeltetési helyére, máris a megyei tanács pénzügyi osztályán termettem. Ott a következő felvilágosítást kaptam: Miután Orosháza városa póthitelt kérő iratának záradéka azt tartalmazza, hogy a városnak megtakarítása nincs, a pénzügyi osztály átír a városhoz, hogy kérjen államsegélyt és ezt tárgyalassa le az augusztus 15-e körül megalakulandó városi tanáccsal. Az államsegély kérése a megyei tanács pénzügyi osztályához kerül majd, s a leg-
rövidebb időn belül véleményezve felküldik a pénzügyminisztériumba.

Megtudtuk azt is, hogy a város számvevőse a múzeumvezető fizetéséül a 712-es kulcsszám 1. fokozatát állította be arra hivatkozván, hogy a tavasszal Orosháza a városi normál-létszám megállapításával kapcsolatban a BM, a PM és Békés megye megbízottaiból álló bizottság az üres múzeumvezetői állást a 712-es kulcsszámra minősítette. Ezzel szemben a budapesti Miniszterközi Bizottság tárgyalásai eredményeként az orosházi múzeumban 710-es kulcsszámú segédmúzeológusi állás szerveztett meg. Azonnali intézkedést kértünk a MOK-tól: tegyen lépéseket a városnál, hogy az augusztus 15-e után megalakulandó városi tanács megfelelő összegű államsegélyt kérjen.

Végül örömmel jelenthettük a Múzeumok és Műemlékek Orsz. Központjának, hogy Orosháza városa a BM rendeleteinek megfelelően múzeumunk költségvetését felemelte. A régi költségvetésben csak dologi kiadások voltak beállítva, s a végösszeg 6810 Ft volt. A felemelt költségvetés dologi kiadásainak összege 10 680 forintba rúgott. Tehát a dologi kiadások kb. 1/3 résszel növekedtek. Ezenkívül végre a költségvetésbe került a múzeumvezetői és a takarítói illetmények is. Igaz, hogy a beállított állások kulcsszámjai alacsonyabbak, mint amit a MOK jóváhagyott, de mi mégis boldogok voltunk. Az 1950. évi jobb költségvetésért folyó küzdelmünk ezzel véget ért. Kereken egy esztendeig tartott.

3. Sürgető lépések az állások betöltéséért: a hatóságok egymásra várnak

A költségvetések alakulása világosan tükrözi, hogy a múzeum fejlődése mindinkább az egyszemélyi vezetés irányába haladt. Az intézmény további fejlődésének a biztosítása is főhivatású vezetőt kívánt. A feladatok annyira megnöttek, hogy másodállásban már nem lehetett tovább megfelelő színvonalon dolgozni. Egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a jövőben a társvezetés megszűnik, és helyébe az igazgatói állás betöltésére kerül a sor. Ezt kívánta a fejlődés is. Az iskolai munka is egész embert kívánt, a múzeumi feladatok megoldása is. Másodállásban már az utóbbit sem lehetett eredményesen végezni.

A munkatársak közül a MMOK Sitkei Józsefet szerette volna megbízni a makói múzeum vezetésével és 1950. február 11-én kelt levelében felhívta Budapestre, személyes tárgyalásra, alkalmaztatása ügyében. 1950. március 31-én nekem is jó hírt

6. kép. Sitkei József, a múzeum szervezője

hozott a posta. A Múzeumok és Műemlékek Orsz. Központja hivatalosan értesített, hogy az orosházi múzeumnál levő üres állás betöltésével kapcsolatban a Belügyminisztérium illetékes személyzeti osztályán megbeszélést folytatott, melynek eredményeképpen a központ vezetőkkollégiuma a városi múzeumban rendszeresített néprajzos s.múzeológus állásra az én kinevezésemet hozta javaslatba. Egyidejűleg felszólított, hogy pályázati folyamodványomat életrajzzal szabályszerűen felszerelve adjam be a városhoz. A központ felkérte a várost, tekintettel a múzeum teljes működéséhez fűződő tudományos és népművelési érdekekre, hogy a javaslatba hozott tudományos tisztviselő kinevezéséről soronkívül intézkedjen. A pályázati kérelmemet a polgármesterhez be is adtam.

Örömöm korai volt. Május havában ismételten jelentettem a központnak, hogy az 1950. évi felemelt költségvetésben a múzeumvezetőnek és a hivatalsegédnek a régi

rendszerű fizetésnek megfelelő összeget állította be a város. Miután mindkét fizetés az új fizetési rendelet szerint magasabb, mint a beállított összeg, Orosháza városa nem módosította a múzeum költségvetését, és az állásokat sem töltötte be. A város a költségvetést csak akkor emeli fel, és az állásokat csak akkor tölti be, ha a Belügyminiszter az 1627—2/1950. BM. II. 2. sz. rendelet helyesbítést nyer. Kértem a Központot, hogy lépjen közbe a BM-nél, a fenti rendelet módosításáért annál is inkább sürgős a kinevezés, mert ellenkező esetben „kénytelen lennék a nyári szünidőben iskolai dolgokkal foglalkozni” ami az intézmény fejlődését nem szolgálná — írtam beadványomban.

A Központon kívül a Belügyminiszterhez is fordultam, hogy a másolatban mellékelt rendeletét módosítsa, amelyben felemelte, illetőleg végleg megállapította az orosházi múzeum 1950. évi költségvetését. Ez azonban a mai napig sem lépett életbe — írtam. A hivatkozott rendeletben szerveztetett egy múzeumvezetői és egy hivatalsegédi állás részükre a régi fizetés szerinti összeg állíttatott be a költségvetésbe. Miután a március 1-én életbe léptetett új fizetési rendelet mindkét állás fizetését lényegesen felemelte, a BM-rendelet alapján beállított összeg nem elegendő. Ezért Orosháza városa sem a felemelt költségvetést nem folyósítja, sem a két állást nem tölti be addig, míg a BM nem módosítja a sokat hivatkozott rendeletét.

Később arra kértem a polgármestert, miután a város kétszer is kérte a BM-rendelet módosítását — a pályázati kérelmet továbbítsa illetékes felsőbb hatósághoz. A város pályázatomat végre július 27-én beküldte a megyei tanács vb titkárságához, mivel nagyon fontos volt az, hogy az állás betöltése még az új iskolai év megkezdéséig megtörténjen. Kérésimmal a VKM-hez is fordultam támogatásért, gyors intézkedésért.

A szorongva várt kinevezés az utolsó pillanat után, de megjött. 1950. évi szeptember 16-án Orosháza Város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága 525—45—6/1950.

7. kép. Nagy Gyula, az orosházi múzeum szervezője és 1978. XII. 31-ig igazgatója

számú véghatározatát hozta, amelyben megtörtént a kinevezésem. Az emlékezetes véghatározat:

„1950. szeptember 1-én kelt 13/4 sz. határozattal kinevezi a Városi Múzeumhoz s. múzeológusi állásra 1950. évi szeptember 1-i hatállyal és egyidejűleg besorolja a 712. kulcsszám 1. fiz. fokozatába, havi 950 Ft illetmény alapfizetéssel.

Indoklás: MMOK ugyan kérte, hogy nevezettet a 710 kulcsszám 2. fiz. fokozatába sorolja, de tekintettel arra, hogy a város létszám megállapításnál a bizottság a munkakört 712. kulcsszám alá sorolta s a hitelkeret ennek megfelelően lett beállítva a rendelkező részben foglaltak szerint kellett határozni.”

Munkatársam, Sitkei József 1949. szeptember 1-én igazgatóhelyettesi megbízást kapott iskolájában. A megnövekedett iskolai feladatok számára mind nehezebbé tették a múzeumi tevékenységet. Ezért 1950. szeptember 1-én megvált a múzeumtól. Bár munkája elismerésének tartotta a múzeum felettes hatóságának megtisztelő ajánlatát — a makói múzeum igazgatói állásának a felajánlását — azt mégsem fogadta el. Továbbra is a pedagógus pályán maradt.

Ezzel lezárult az orosházi múzeum hőskora.

1950 az egész magyar közgyűjtemény hálózat életében minőségi fordulatot hozott: az addig megyei és városi fenntartású, széttagoltan dolgozó múzeumokat és a levéltárakat központi irányítás alá vonták és fenntartásukról, fejlesztésükről attól kezdve az állam nevében a minisztérium gondoskodott.

Die Heldenzeit des Museums von Orosháza (1945—1950)

GYULA NAGY

Die Geschichte des Museums von Orosháza ist gleichzeitig lehrreich und beispielhaft. Seine Gründung ist mit dem Namen des Lehrers der Bürgerschule, Balázs Juhász (1874—1930) verbunden. In der Bürgerschule hatte er von seinen Schülern ein Schulmuseum zusammensammeln lassen. Diese Sammlung bestand aus folgenden Teilen: einer archäologischen Sammlung, einer ethnographischen und einer Sammlung aus Kriegsmaterial. Diese Sammlungen wurden 1927 als das Museum von Orosháza gezeigt. Der Klassenraum wurde jedoch benötigt, so gelangten die Gegenstände der Sammlung, leider, wieder in Lagerräume zurück, ins Vorzimmer, auf den Flur und sogar auf den Dachboden. Nach dem Tode des Begründers wurde der Lehrer József Sitkei für die Pflege und Fürsorge der Sammlung verantwortlich.

Nach Beendigung des 2. Weltkrieges beschleunigte sich die Entwicklung des Museums. Als Dank dafür, daß die Familie Schwarcz glücklich aus der Deportation zurückgekehrt war, bot der Kaufmann János Schwarcz (1901—1964) sein stockwerkiges Familienhaus dem Museum als Heimstatt an. Der Schenker schloß mit der Stadt Orosháza einen Schenkungsvertrag. Der in der Stadt entstandene Museumsausschuß hat den Grundschullehrer Gyula Nagy um die Organisation des Orosházaer Museums, da einzig und allein er sich in der Stadt mit ethnographischer Sammlung beschäftigte betraut. In seiner Schule schuf er gleichfalls eine bescheidene Sammlung und organisierte mit den Schulen der Stadt eine Folklore-Andenkensmaterialsammlung. Gyula Nagy wählte den Fürsorger der Sammlung der Bürgerschule, József Sitkei als Mitarbeiter an sich. Bei beiden guten Freunde transportierten, unterstützt von den Schülern, das ungeordnete, jedoch reichliche museale Material mit großer Leidenschaft ins neue Heim. Mit sehr viel Arbeit, viel Unterstützung und Hilfe konnten sie 1946 das Museum von Orosháza eröffnen.

Die beiden jungen Pädagogen führten die Bereicherung des Museums mit gewaltiger Begeisterung fort. Gleichzeitig bildeten sie sich laufend weiter und wurden bald zu Fachmuseologen. Besonders schwungvoll arbeitete Gyula Nagy, der sich die Weiterentwicklung des Museums zum Lebensziel gemacht hatte. Als Ergebnis ihrer guten und erfolgreichen Arbeit bekamen sie das „Öffentlichkeitsrecht“. Das bedeutet, daß die Sammlung ins Landesverzeichnis der Museen aufgenommen wurde und amtlich als Orosházaer Museum deklariert wurde. Hiermit beschleunigte sich die Weiterentwicklung des Museums.

Die beiden Museumsorganisatoren unterrichteten jeden Tag in der Schule, und nach dem Unterricht arbeiteten sie unbezahlt im Museum weiter. Darüber hinaus kämpften sie um einen jährlichen Etat für das Museum, und daß dieses einen hauptamtlichen Leiter erhielt. Schließlich wurde auch dies erreicht. 1950 ernannte die

Stadt Gyula Nagy zum Museumsleiter. Sein Mitarbeiter wurde in seiner Schule stellvertretender Direktor und nahm aus diesem Grunde die Ernennung als Leiter des Museums von Makó nicht an. Mit der 1950 erfolgten Verstaatlichung der Museen des Landes war die Heldenzeit des Museums von Orosháza abgeschlossen.

Orosháza népesedéstörténetének néhány kérdése a XVIII. században

JÁROLI JÓZSEF

1. Az össznépeességszám alakulása

Orosháza népesedéstörténetének teljes feltárása még a jövő kutatásainak dolga. Jelen esetben a XVIII. századra korlátozva vizsgálódásainkat, arra keresünk választ, hány lakosa volt a községnek 1744—1787 között, és hogyan alakultak a demográfiai viszonyok.

A XVIII. században hivatalos statisztikai szervezet Magyarországon nem működött. Mária Terézia az 1770-es években tett kísérletet arra, hogy az egyházak és a megyék közreműködésével az abszolutista állam képet kapjon az ország népességének állapotáról.¹ Majd II. József rendeletére katonai segédlettel 1784—87 között az egész országra kiterjedő népszámlálást hajtottak végre.² Ennek fennmaradt adatsorai nyomtatásban is népvilágot láttak. Azonban sem a Mária Terézia által elrendelt lélekösszeírások, sem a II. József kori népszámlálás nem a korszerű statisztika módszereivel készültek. Ezért csupán más forrásokkal egybevetve használhatók adatsorai. A lakosság szám megállapítására ezért a korabeli adóösszeírásokat, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés úrbéri tabelláját és az orosházi evangélikus egyház anyakönyveinek adatait is felhasználtuk.³ Az anyakönyvekből a születések, házasságkötések és 1771-től a halálozások adatait kigyűjtve és feldolgozva a demográfiai viszonyok alakulásáról kapunk, főleg a XVIII. század második feléről pontos képet.

Orosháza 1744. április 24-én települt újjá a török hódoltság után. A letelepedés körülményeit az 1744. szeptember 3-án tett első keresztelési bejegyzéssel megnyitott orosházi evangélikus anyakönyvben Horváth András lelkész írta le.⁴ Latin nyelvű históriájában elmondja, hogy a lakosok a Tolna megyei Zomba községből költöztek át 1743-ban a Tiszántúlra, majd a mai Békéscsabán laktak közel egy évig, onnan költöztek át az orosházi pusztára, miután Harruckern Ferenc földesúrral szerződést kötöttek a területen való megtelepedésről. „A gyarmat csakhamar hetven párra szaporodott” — írta a lelkész 1744. szeptemberében. A párok mögött azonban aligha feltételezhetünk csak 2—3 főből álló családot. Miután a családok pontos nagyságát nem ismerjük, így a lakosság számára e hozzávetőleges család számból következtetni nem tudunk. Hajdú Mihály kutatásai alapján tudjuk, hogy a kortársi feljegyzés szerint Zombáról Békés megyébe költözők maguk sem voltak őslakók legutolsó lakhelyükön. A korabeli adóösszeírások, a zombai anyakönyvi adatok összevetésével azt állapítja meg, hogy Sopron, Vas, Győr, Tolna, Somogy megye volt az Orosházára költöző családok eredeti származási helye, ahonnan Zombára, majd Orosházára költöztek.⁵ A kapcsolat a Dunántúlról Békés megyébe költözők és eredeti származási helyeik között később is fennmaradt. Már Horváth András feljegyzése utal azonban arra is, hogy az első letelepülők között nemcsak zombaiak voltak. Hajdú Mihály véleménye szerint az összeírások és az anyakönyvek névanyaga alapján még 1751-ben

is csak 30—35 család lehetett zombai a letelepültek közül.⁶ A többi család feltehetően a környékbeli településekből, a szomszédos alföldi megyék hódoltságát átvészelő mezővárosaiból csatlakoztak a zombai maghoz. Erre a továbbiakban is csak hozzávetőleges választ tudunk adni.

Az első orosházi adófizetők neveit az 1746—47-es évből megmaradt megyei adóösszeírásból ismerjük.⁷ Névszerint 105 adózó háztartásfőt sorol fel, feltüntetve a háztartásfővel együttélő fiúkat, testvéreket és más vele egy kenyéren élő embereket. Az adózó háztartásfők neveiben városunk első lakóit ismerhetjük meg, ezért névsorukat az eredeti sorrendben, magyarra fordítva a latin keresztneveket, közöljük

Lakók az első betelepülésből:

1. Kis Mihály bíró
Szalay János
Szilasy István
Németh János
5. Fekete István
Bolla Péter
Ravardy György
Csizmadia Gergely
Németh György
10. Kovács Ferenc
Német Mihály
Rajky István
Fejér Ferenc
Szalai István
15. Gabnay András
Varga András
Sülle Márton
Kecse István
Győry István
20. Szabó István
Sülye György
Szabó János
Szabó György
Sin Mihály
25. Sulyo Mihály
Rajky Pál
Gabnai Mihály
Német Mihály
Horváth Mihály
30. Szekeres János
Horváth Péter
Jós Ferenc
Kocsondy György
Takács János
35. Takács István
Német István
Horváth Márton
Horváth Márton
Tótt István

40. Nagy András
Szabó János
Baranyai János
Madarász Ferenc
Takács János
45. Kovács György
Körösy János
Károly Zsigmond

Lakók a második betelepülésből

- Szalay Ferenc
Székely Ferenc
50. Orbán Mihály
Soós Péter
Lödy Ferenc
Szikra Márton
Rácz György
55. Zithay András
Kovács Mihály
Szalay Ferenc
Horváth György
Kubis György
60. Mur Márton
Farkas György
Cseh Antal
Hajdú István
Deák János
65. Berta András
Thott Péter
Csizmadia Ferenc

Lakók a harmadik betelepülésből

- Csere Mihály
Izo János
70. Takács István
Szalóky György
Jakab György
Szille János
Tott Benedek

75. Csizmadia Mihály
Gulyás István
Süllye János
Szabó András
Takács László
80. Nigrini János
Takács György
Gombkötő Péter
Tótt Gergely
Vággi György
85. Mészáros Márton
Lövei Mihály
Nagy Péter
Rácz Márton
Tótt János

90. Kas Péter
Balogh Pál
Kasziba János
Kovács István
Takács János
95. Horváth Mihály
Szilley János
Szalay János
Izók János
Nagy Zsigmond
100. Horváth György
Sulyó András
Bella Mihály
Szabó Ferenc
Juhász Mihály
105. Orbán György

Az összeírás három csoportban sorolja fel az adózókat. 47 adózóról állapítja meg, hogy lakók az első településből, 20 a második, 38 pedig a harmadik betelepülésből való. A névanyag tagolódása jól mutatja, hogy a községben a népesség még mozgásban van, nem egy tömbben és egy időpontban települt tehát be. Azt azonban, hogy ki, honnan települt be, az összeírás nem közli. A nevek alapján a környező települések korabeli anyakönyvei segítségével a nevek egy részét lokalizálni lehetne.

Munkánk során az alábbi évekből származó megyei házipénytár összeírásokat használtuk fel a Békés megyei Levéltár iratanyagából.⁸

1. táblázat

Év	Telkes jobbágyok	Házigazda fiai, testvérei vele kenyéren élők	Zsellérek	Mesterség
1746/47	105	106	12	1
1747	—	—	—	2
1751	170	—	54	—
1752	182	182	6	6
1754	228	204	27	9

Feldolgoztuk a lakosságszám megállapítására a Mária Terézia úrbérrendezés úrbéri tabellájának névanyagát és ezek adatait is.⁹ A Harruckern család levéltárában találtunk egy conscriptiot az 1770/71-es évből, amely majdnem párhuzamosan készült a tabellával.¹⁰

Az összlakosságszám megállapításához a kérdéses összeírások éveiben, felhasználunk az Orosházi Evangélikus Egyházközség 1744—1773 között keletkezett anyakönyveit is.¹¹ A munka során külön cédulákra gyűjtöttük ki az egyes családok adatait és ezek alapján végeztük el az egyes források adatainak forráskritikai elem-

2. táblázat

Az összeírás megnevezése	Év	Telkes jobbágyok	Házasszellérek	Háználküli zsellérek	Mesterség	Családtagok, egy kenyéren élők	Szolga és szolgáló	Összesen
Úrbéri tab.	1771	364	72	95	—	—	—	531
Conscriptio	1770/71	559	130	—	48	490	—	689
Conscriptio	1772	385	58	176	—	—	—	619
Veres J. idézi	1773	345	77	184	—	103	93	606
Dicalis consc.	1774	352	128	200	—	147	141	680

zését.¹² Ennek során az egyes összeírások időpontjában Orosházán élő családok összes számát igyekeztünk lehetőleg minél pontosabban megállapítani. A családok átlagos nagyságára vonatkozóan az eddigi kutatások megállapításait használtuk fel, és ezzel mint szorzószámmal állapítottuk meg a lakosok számát. Az adóösszeírásokban felsorolt adózó háztartásfők nevei mellé az anyakönyvek adatai adtak újabb családneveket, amelyeket a vizsgált évek összeírási adatainak kiegészítésére használtunk fel, így az összeírások adózó háztartásfőit családfőnek tekintettük. Az összehasonlítás eredményeit a 3. számú táblázat tartalmazza.

3. táblázat

Év	összeírások		A családok száma összeírások összevetése		anyakönyv		Összesen	Lakosságszám
	szám	%	szám	%	szám	%		
1746/47	105	80,7	—	—	25	19,0	130	585 (500—600)
1751	224	63,3	—	—	130	36,7	354	1593 (1500—2000)
1752	182	43,1	70	16,5	159	37,6	422	1849 (2000—2100)
1754	228	51,0	154	34,4	64	14,3	447	2056 (2000—2300)
1771	531	46,0	158	13,7	464	40,3	1153	5188 (?) (3500—4000)
1770/71	689	59,7	—	—	464	40,3	1153	5188 (?) (3500—4000)

Az adatsorok vizsgálatánál első pillantásra szembevetünk az adózó háztartásfők számának viszonylag kis időközökön belüli állandó változása. 1746/47-ben a megyei házipénztári összeírás csak 105 adózót tüntet fel. Alig 5 év múlva (1752-ben) csaknem megkétszereződik számuk, és 1752—1754 között két év alatt 46 adózó háztartásfőt vesznek fel újonnan az adózók sorába. Még nagyobb eltérés mutatkozik meg az 1751-

ben készült taxa lajstrom és az 1752-es megyei összeírás adatai között. A taxa lajstrom 224 taxa fizetésére kötelezett orosházi lakost sorol fel, míg az 1 évvel később keletkezett megyei összeírás csak 182 adózó háztartásfőről tud.

A magyarázatot abban kell keresnünk, hogy az adóösszeírások csak azokat tüntetik fel, akiknek az összeírás időpontjában valamilyen adóköteles vagyona volt. Ezek köre azonban változó, mert egy elemi csapás, aszályos nyár, döntően befolyásolta a földek termését, az állatállomány számát, vagyis az adóalapot. Mindezek mellett ezek az összeírások jórészt bemondáson alapultak, amelynek pontosságát szubjektív szempontok befolyásolták. A jobbágy ellenállása az adóterhekkel szemben, rendszeres adóeltitkoláshoz, az állatállománynak az összeírók előli elhajtásához vezetett.¹³ Másrészt a földesúrnak sem volt érdeke, hogy a jobbágy szerény adóköteles vagyona egésze után adózzon, hiszen a földesúri szolgáltatások rendszeres teljesítését is befolyásolta az állami és a megyei adók magas összege. 1746-ban nyilvánvalóan azért vonták meg szűken az adózók körét, mert a lakosok közül csak a felsorolt 105 név viselője rendelkezett annyi vagyonnal, ami után adózni lehetett. 1752-ben viszont már anyagilag bizonyos fokig megerősödött a település és az egyébként is rendszeresen emelkedő országos és megyei adóterhek vállalására több háztartásfőt köteleztek. Azt is figyelembe kell venni, hogy az adóösszeírók az adótárgyakat sem mindig egységesen értelmezték. Így fordul elő, hogy az összeírások névanyagának összevetése során egy-egy háztartásfő neve egyik összeírásban előfordul, a következőből kimarad, majd egy harmadikban ismét előfordul.

Nagy különbség mutatkozik meg a földesúr és az adóösszeírás céljára készített névsorok adatai között is. A földesúr tisztjei pontosabban ismerték a helyi viszonyokat, így a szolgáltatási kötelezettségek körébe bevonhatókat is pontosabban tudták megállapítani. Hasonló megállapításokat tehetünk akkor is, ha a Mária Terézia-féle urbárium névanyagát és az 1771-ben, a földesúri adminisztráció termékeként keletkezett conscriptiot hasonlítjuk össze. Addig míg a tabella 531 fő úrbéri szolgáltatásra kötelezettet sorol fel, addig az 1770/71-ben készült conscriptio 689 főt. Az úrbérrendezés körülményeinek ismeretében joggal állapíthatta meg Acsády Ignác: „...maguk a régi reformellenes közigazgatás emberei dicsekedtek el vele, hogy ahol tehettek kijátszották a királynő intézkedéseit.”¹⁴ Az is közismert, hogy maga a királynő 1767-ben rendeleti úton volt kénytelen kötelezni a hatóságokat az úrbérrendezés végrehajtására. A rendelet kijátszását lehetővé tette a rendezés több fázisból álló bonyolult adminisztrációja, és az a tény, hogy a végrehajtás tulajdonképpen a megyei nemesség kezében volt. A nemességnek viszont nem volt érdeke a jobbágyviszonyok tényleges feltárása, mert a jobbágyterhek szabályozása az országos adó megállapításával volt kapcsolatos. Az úrbérrendezés sem terjedt ki a község valamennyi rétegére, csak azokra, akik úrbéres viszonyban voltak a földesúrral. Az uradalom számára készített conscriptio összeállítóit viszont ilyen szempontok nem vezérelhették, így jóval pontosabb munkát végeztek.

Az elmondottak alapján az elemzett összeírások és az úrbéri tabella anyagában szereplő adatok önmagukban nem alkalmasak arra, hogy segítségükkel össznépséget állapítsunk meg. Az összeírásokból és a tabellából kimaradtak körét az anyakönyvek segítségével rajzolhatjuk meg. A forráskritikai elemzés adatait közlő 3. számú táblázatból jól láthatjuk az elmondottak bizonyítékát. Külön kimutattuk itt, hogy hány adózó háztartásfőt tartalmaznak az egyes források, (az adózó háztartásfőket ez esetben családfőnek véve) és ezeken kívül az egyes összeírások névanyagának összevetése eredményeként hány családfő jelenlétét kell figyelembe vennünk. (Olyanokét, akik egy korábbi összeírásban szerepeltek, majd kimaradtak és a következőben ismét előfordultak.) Az anyakönyvek és az összeírások összevetésével is elég nagy számú

családnevet kaptunk, olyanokat, amelyeknek viselői az összeírásokban nem szerepeltek. Az elvégzett forráskritikai elemzés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy az egyes források időpontjában a feltételezett összes családszámnak átlagosan 57,3%-át az összeírások, 21,5%-át az összeírások összevetése és 31,4%-át az anyakönyvek segítségével kaptuk. A családok átlagos nagyságát Kováts Zoltán kutatásai alapján 4,5 főnek vettük.¹⁵ A 3. számú táblázatban közölt lakosságszámot ennek segítségével számítottuk ki, illetve becstültük meg. (Az 1771-es év számított adatai ellentmondanak a későbbi adatokkal. A probléma kulcsát az anyakönyvből nyert adatokban kell látnunk. A 464 családnév között, a halotti anyakönyv hiánya és az elvándorlásra utaló források nemléte miatt olyanok is lehettek, akiknek haláláról, illetve elvándorlásukról nem tudunk. Ezért az anyakönyvekből kimutathatók száma valamivel nagyobb a valóban ott is élőkénél. Az ellentmondás feloldása további kutatás feladata.)

Részletezőbb képet kapunk Orosháza lakóiról a Mária Terézia uralkodása alatt készített lélekszámösszeírásból. Mária Terézia 1754-től több rendeletben kötelezte az egyházi és a világi hatóságokat, a népesség számbavételére.¹⁶ Ezek jórészt azonban Magyarországon nem hajtották végre, a megyei levéltárakban maradt *Conscriptio Animarum* azonban azt mutatják, készültek hazánk területén is a népességről adatfelvételek. Békés vármegye közgyűlési irataiban 67/1774. szám alatt megmaradt a népességösszeírások megyei összesítője az 1773-as évről. Keletkezéséről csak annyit tudunk a megye alig olvasható, rongálódott közgyűlési jegyzőkönyvéből, hogy az adatokat a Helytartótanácsnak kellett felterjeszteni. A táblázatos kimutatás mellett minden községben feljegyezték a népesség növekedését és fogyását mutató adatokat is. (Ez gyakorlatban a születések, halálozások kimutatását jelentette.) Az összeírás a népesség vallási, társadalmi, nem és kor szerinti megoszlását tartalmazza. Eredeti beosztásában közöljük a 4. számú táblázatban.

Az adataiból jól látszik, hogy az összeírt népesség nagyobbik hányada (83,8%) helybeli közrendű, vagyis jobbágy. A községben élő tisztségviselők, honoráciorok kimutatása hiányzik az összeírásból. A jobbágyok között sem különbözteti meg az egyes kategóriákat. (Telkes jobbágy, házas, házatlan zsellér, stb.) Az összlakossághoz viszonyítva kis számban vannak jelen a községben a szolgák, szolgálók (7,0%). Megdöbbentő adat viszont, hogy a 260 fős létszámnak csaknem háromnegyed része 15 éven aluli. A társadalmi ranglétra legalján levő szegények, házaknál koldulók 0,08%-át teszik ki az összeírt népességnek, csaknem egyharmaduk 15 év alatti! Az adatsorból az is kitűnik, hogy a község lakosságának 98,6%-a evangélikus vallású és csupán szerény töredéke görögkeleti. Katolikusok az összeírás szerint ekkor még nem éltek Orosházán. A lakosságot életkora szerint csak két kategóriába sorolják be (felőtt és 15 éven aluli). Az összeírtak 50,7%-a 15 éven aluli, tehát egy zömében produktív korú népességgel állunk szemben. A századot jól jellemzi a nemek aránya. Ezer nőre 1123 férfi jut, kifejezett férfitöbbletről beszélhetünk. Az összeírtak összes száma 3676 fő. A község össznépességszámának csak némi kiegészítéssel fogadhatjuk el. Mindenképpen hozzá kell számítani a kimaradt kategóriákat, a tanítókat, a falu tisztségviselőit, az értelmiségieket, az uradalmi embereket. Sőt az összeírásban szereplő szolgák, szolgálók száma sem bizonyos, hogy pontosan lett megállapítva, mert jórésztük a tanyásodás előrehaladtával nem is a községben él. Nem történik említés a pásztorokról sem, akik a nagyhatárú község földjein és a távolabb bérelt legelőkön az állatokkal jártak. Márpedig a XVIII. századi Orosháza megélhetésének egyik alapja éppen az állattartás volt.¹⁶ Kimaradtak az iparúzők és a kereskedők is, akik ugyan vékony rétegét képezték a korabeli Orosháza társadalmának, mégis számolnunk kell velük. Így megalapozottnak látszik az a következtetés, hogy minimálisan 4000 lakossa kell számolnunk.

4. táblázat

		Helybeli közrendűek		Szolgák, szolgálók,		Szegények házaknál koldulók		Papok, egyházi szolgák, pópák, prédikátorok és			Összesen		Mindösszesen
		1.	2.	1.	2.	1.	2.	Felesegük	Gyermeük 1.	2.	1.	2.	
Kato- likus	Férfi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Nő	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Protes- táns	Férfi	829	889	72	110	11	6	1	—	1	913	1006	1919 1707 3626
	Nő:	840	773	18	60	10	4	1	—	1	869	838	
	Össze- sen:	1669	1662	90	170	21	10	2	—	2	1872	1844	
Görög- keleti	Férfi	17	9	—	—	—	—	—	—	—	17	9	26 24 50
	Nő	11	13	—	—	—	—	—	—	—	11	13	
	Össze- sen:	28	22	—	—	—	—	—	—	—	28	22	
Férfia	össze- sen:	846	898	72	110	11	6	1	—	1	930	1015	1945 1731
Nők:	össze- sen:	851	786	18	60	10	4	1	—	1	880	851	
Mind összesen:		1697	1684	90	170	21	10	2	—	2	1810	1866	3676

1. Idős (felnőtt)

2. 15 év alatt

Éppen a Conscriptio Animarumok pontatlansága készítette az ország tényleges állapotát megismerni törekvő II. József császárt, hogy 1784. május 1-én elrendelje a népszámlálást. Amint az uralkodó a magyar főkancellárhoz intézett leiratában megjegyzi, az ország népességét pontatlanul írták össze, a megyék és az egyházak kimutatásai rosszak, noha ezen alapul az adórendszer.¹⁷ Az összeírás lebonyolítása 1784—1787 között történt meg.¹⁸ Az adatok az 1784—85-ben elvégzett összeírás 1787. évi revíziója nyomán kerültek be a történeti statisztikai irodalomba.¹⁹ A népszámlálás katonai segédlettel, idegen összeíróbiztosokkal, a megyék ellenállása közepette zajlott le. Egyik célja éppen az újoncjutalék helyesbítésére irányuló adatgyűjtés volt, ami miatt részletesen a férfinépesség adatait vették fel.²⁰

A népszámlálás adatai felhasználásával további ismereteket szerezhetünk a község lakóiról. A házak és a háztartások számának összevetése azt mutatja, hogy 1 házra 1,1 háztartás jut, valamivel alacsonyabb mint az országos átlag (1,22). Egy házban átlagosan 6,1 fő lakik (6,45). A háztartások lélekszáma átlagosan 5,3 fő (5,28). Az adatok azt mutatják tehát, hogy egy házban nem egy család, hanem különféle rokonsági fokozatban levő családtagok, sőt idegenek is lakhattak, egy háztartást alkotva. Meglétét ebben az időszakban is a mezőgazdasági termelés munkaerősüksége tette indokolttá. A nemek aránya ez időben is férfitöbbségre utal, bár kisebb mértékű mint közel 10 évvel korábban. (1000 nőre 1091 férfi jut.) A társadalmi tagozódás szoros kapcsolatban van a lakosság fő foglalkozásával. A férfiak és fiúgyermekük jelentős része mezőgazdasági foglalkozású, illetve ilyen családba született és él. Szembeötlő a zsellérek nagy száma a községben, ami a telekaprozódással és annak

5. táblázat

Házak	817
Családok	930
Jogi népesség	4914
Távollevők	27
Idegenek	125
Tényleges népesség	5012
Férfiak száma	
házas	992
nőtlen	1572
összesen	2564
Nők összesen	2350
A férfiak közül	
Pap	1
Nemes	80
Tisztviselő	1
Polgár	18
Paraszt	379
Polgár és paraszt örököse	380
Zsellér	561
Egyéb	139
Szabadságolt katona	2
Sarjadék	
1—12 éves	812
13—17 éves	191
Összesen	2564

velejárójával a gazdagparaszti réteg kialakulásával függött össze. A polgárok alacsony száma a kézműves foglalkozás szerény méreteit mutatja, a háziipar jelentős szerepére utal.

Az 1784—87. évi népszámlálás össznépességszámának ismeretében kiszámíthatjuk az 1787. év születési arányát a keresztelési adatok segítségével. 1787-ben a születések aránya 60,07 ezrelék. A halálozási arány 57,0 ezrelék. A születések és a halálozások különbségéből adódó természetes szaporodás 2,9 ezrelék. A születési és a halálozási arány a kor egyébként mostoha viszonyai között is óriási. A magas halálozási arány szomorú magyarázata az igen nagymértékű csecsemő halálozás, a kor kezdetleges higiéniai viszonyai melletti alacsony átlagéletkor. A magas születési arány magyarázatát a népszámlálás pontosságában kell keresnünk. Fiatal, produktív korú népességnél 40—50 ezrelékes születési arányt feltételezhetünk, egyébként a kor termelőerőinek szintjét figyelembe véve egy állandó népességnél 40 ezrelék körül van a születési arány.²¹ A 60,7 ezrelékes születési arány, ha az anyakönyv vezetését pontosnak minősítjük, nem 5012 főnyi tényleges népességet feltételez, hanem ennél többet. Csak ahhoz, hogy 45 ezrelék körüli születési arányt kapjunk, minimálisan 30%-kal kell megemelnünk a népszámlálás tényleges népességének számát. (6500 fő) A lakosság szám megemelését indokoltá teszi a természetes szaporodás alacsony aránya is. Ahhoz, hogy a népesség egyenletes ütemben növekedjen ekkora mértékű halálozás mellett, feltétlen nagyobb létszámúnak kell lennie, mint amennyit a népszámlálás kimutat. A demográfiai adatok elemzésénél látni fogjuk, hogy a természetes szaporo-

dás 10 éves adatai valójában alig mutatnak emelkedést. Tehát a népszámlálás és a születések számából kiszámított születési arányt egy nagyobb lélekszámú népesség produkálja, mint amit a nyilvántartásba felvettek 1787-ben.

A demográfiai adatok azt mutatják tehát, a népszámlálás sem terjedhetett ki a község egészére. Okát elsősorban a népszámlálás keletkezési körülményeiben kell keresnünk. A megye segédkezése mellett, vagy sokhelyütt annak ellenében, idegen katonaság végezte. Feltételezzük, hogy a férfinépességből a nagyhatárú községen kívül élő pásztor, zsellér elemeket nem vették pontosan fel. Orosházán viszonylag magas a jobbágytelken ülő nemesek száma, akik ellenállása folytán róluk sem valószínű, hogy valós adatok kerültek az összeírás adatsoraiba. Az összeírás katonai célt is szolgált, így elsődleges célja a férfinépesség számáról tájékozódni. A nők számáról korra való tekintet nélkül egyetlen adatot közölt az anyag.²² Kérdéses lehet, hogy a nők számának felvétele pontosnak mondható-e?

A kor viszonyaihoz képest magas születési arány egy másik problémát is felvet. Az orosházi evangélikus egyháznak a XVIII. században nem voltak fiókgyülekezetei. Így feltételezhető, hogy azok a lakott helyek, amelyek a XVIII. századi tanyásodás révén alakultak ki, népmozgalmi adataikkal az orosházi anyakönyvben szerepelnek.²³ Filiákká csak a XIX. század folyamán alakultak. A népszámlálás és az anyakönyvek tehát nem azonos nagyságú földrajzi területről nyerték adataikat. (Az előbbi csak a szoroson vett község területéről, az utóbbiak viszont a szomszédos, egyházilag Orosházához tartozó határból is.) Ha a népszámlálás adatait csak magára Orosháza községre vonatkoztatjuk, akkor az 5012 fős tényleges népességre 45 ezrelékes születési arány esetén 225 születés jut 1787-ben. A különbséggént jelentkező 76 keresztelési bejegyzés pedig a községen kívül élő, de gyermekét Orosházán keresztelendő népesség adata lehet.

Az összeírások, a Mária Terézia korabeli lélekösszeírás, a II. József-féle népszámlálás vizsgálata azt mutatja, hogy az egyes források önmagukban nem adnak a valóságnak megfelelő ismereteket a népességről. A források adatainak, még a II. József kori népszámlálás összevetése is az anyakönyvekkel, arra mutat, hogy a korszak össznépességszámának megállapításához a különböző egy időben keletkezett források összehasonlításán alapuló módszer a legcélravezetőbb. Az elemzés arra is jó példát mutat, hogy a XVIII. században a korábbi történetírói felfogás szerint igen ütemesnek tartott népességnövekedés szerényebb mértékű volt, vagy legalábbis nem az egész századot jellemezte. A török hódoltság a megyét a korabeli források szerint teljesen elpusztította. 1784–87-re ez a pusztasággá lett megye jelentős számú népességgel bíró régió lett. Alig nyolc évtized alatt valóságos demográfiai „robbanásnak” vagy olyan ütemű bevándorlásnak kellett volna lejátszódnia, amely a jelzett népességet eredményezte. Történeti adatokkal azonban valójában egyik sem igazolható. A probléma megoldásának kulcsát abban kell keresnünk, hogy az elpusztultnak minősített Békés megyét a források kifogásolható pontosságú adatai alapján tekintették pusztaságnak. A valóság ezzel szemben az lehet, hogy a hódoltság ideje alatt nagyobb lélekszámú népesség maradt meg az elpusztultnak minősített Békés megyében és a Dél-Alföldön, mint amit a történetírás eddig feltételezett.

2. A demográfiai viszonyok elemzése

Az anyakönyvek évenként ismétlődő adatsorai a születések (keresztelesek alapján), a házasságkötés és a halálozás alakulásáról tájékoztatnak. Orosházán, mint láttuk, alig néhány hónappal a letelepedés után megindult a születési és a házasság-

kötési anyakönyvek vezetése. A halálozások feljegyzése csak 1771-től maradt meg. Lehetséges, hogy 1771 előtt is készült anyakönyv a községben elhaltakról, csak azt az iskolamester vezette, miután ő maga is temetett, énekszóval. Gyoma példája mutatja, hogy a halálozások feljegyzését sokszor egymással párhuzamosan a pap és a tanító is végezhette, csak esetünkben ilyen kötetek nem maradtak fenn.²⁴

A születések adatait tízéves periódusokban elemezve kapunk áttekintést a vizsgált időszakról. Mivel az anyakönyvek 1744-től kezdve tartalmazzák az adatokat, így csak 1750-től végezhetünk számításokat. A születésszámok fokozatos emelkedést mutatnak annak ellenére, hogy a fejlődés iránya nem töretlen. (6. számú táblázat)

6. táblázat

Év	Születések keresztelések száma	Halálozások száma	Természetes szaporodás	Házasságkötések száma
1750—1759	1218	—	—	234
1760—1769	2022	—	—	344
1770—1779	2734	1634	1100	453
1780—1789	3129	2020	1109	494
1790—1799	3362	2189	1173	620

1750—1779 között a 10 éves periódusokban közel 800-al növekszik a születések száma. 1780—1789 közötti 10 esztendőben 395 gyermekkel született több, 1790—1799 között pedig csak 223-al. 1779-ig 10 évenként nagyobb ütemben nőtt a születések száma, mint a vizsgált korszakunk utolsó két évtizedében együttvéve. A születések számának csökkenése összefügg a népesség korösszetételének változásával. A letelepedést követő időszakban még túlsúlyban levő produktív korosztályok fokozatosan elöregsznek. A születések évenkénti adatait vizsgálva az 1744—49 közti esztendőkből mérsékelt növekedést láthatunk. A megtelepedés, a gyökerverés esztendei ezek, és az anyakönyv sem biztos, hogy egészen pontos. Az 1750—59 közti évek adatai már erőteljes fejlődést mutatnak. Az évenkénti születések száma csaknem kétszerese az előbbi évtizedének. A következő évtizedekben lelassul a növekedés üteme, hiszen csupán 1790—1799 között kétszereződik meg a vizsgált első évtizedben születettek száma. (I. számú melléklet)

A halálozások tízéves adataiból már jól látszik a halálozásoknak a születésekhez viszonyítva igen magas száma. Az éves adatok között néhány kiugró adattól eltekintve is nagy változatosságot látunk. Valamennyi vizsgált évtizedben 119—400 között mozognak az éves adatok. A kiugró adatok mögött (1776. 261, 1784. 310, 1798. 391) járványos éveket kell feltételeznünk, a halálokokat azonban ekkor még nem közli az anyakönyv. Az életkori adatokat azonban már 1771-től ismerjük. 1771—1775 között volt alkalmunk kigyűjteni ezeket az adatokat is.

A halálozások összes száma és a két korcsoport kigyűjtött adataiból jól látható, hogy a vizsgált időszakban az egy éven aluli halálozások száma átlagosan 35,9%-a az összes halálozások számának. Az évenkénti halálozások számából átlagosan

7. táblázat

Év	halálozások összes száma	0 éves		0—14 éves	
		szám	%	szám	%
1771	120	44	36,6	83	69,1
1772	190	47	24,7	154	81,0
1773	220	71	32,2	171	77,7
1774	120	51	42,5	77	64,1
1775	153	67	43,7	104	69,3

72,24% a 0—14 éves korosztályba eső. Az igen magas gyermekhalandóság döbbenetes adatai ezek, hiszen a gyermekek csaknem egyharmada nem éri el az 1 éves kort, több mint kétharmada a 14. életévet.

A születések és a halálozások különbségéből számított természetes szaporodás tízévenkénti sorai a születések és a halálozások igen magas száma miatt stagnáló állapotot tükröznek. A két tényező miatt tehát mérsékelt ütemű népességszaporodás jellemzi a korszakot. Az évenkénti adatok hasonló képet adnak. Az 1790—1799 közti évtizedben Orosházán is előfordul két esztendő, amelynek mérlege népességfogyást eredményez (1794, 1798).

Az adatokból láthatjuk, a XVIII. században a demográfiai adatok vizsgálata alapján mérsékelt ütemű népességnövekedést, alacsony természetes szaporodást tudunk kimutatni Orosházán is. Az igen magas évenkénti születésszámok mellett a gyermekhalandóság, a táplálkozási viszonyok, a kezdetleges higiéniai viszonyok miatti alacsony átlagéletkor döntően befolyásolja a népesség növekedését.

A népesség növekedését csupán a természetes szaporodás eredményeként ismerjük. Szórványos adataink vannak a községbe beköltözőkről és az elvándorlásról. Az anyakönyvek bejegyzéseiből és a helynévből képzett megkülönböztető előnevek alapján 1746—1771 között 48 olyan családnévvel találkozunk, amelyeknek viselői a kérdéses időszakban telepedtek le a községben. Legtöbbször Tótkomlós, Békéscsaba, Hódmezővásárhely helységekből és a Tiszántúl nagyobb városaiból jöttek. A házasságkötéseknél láthatjuk részletesebben az orosháziak kapcsolatait a környékkel, a távolabbi vidékekkel, és főleg az utóbbiakat korábbi rokoni, családi szálak motiválták. Arról is van adatunk, hogy a magyarajkú lakosság mellé Mezőberényből, Csongrádról németek, s mint láttuk, Csabáról is, szlovákok telepedtek át.²⁵ A Dunántúlról vallásuk üldözése miatt még 1763-ban is települt át két család. Kertész Pál és Barát Ferenc családjával együtt a Vas megyei Sitke községből jött Orosházára, Nagy Ferencné földesuruk zaklatásai miatt. (1743—44-ben az orosháziak életében is jelentős szerepet játszott az új földesúr vallási türelmet mutató telepítési politikája.) Az új beköltözők nem csekély ingó és ingatlan vagyont mondhattak régi lakóhelyükön magukénak, Kertész Pál 923, Barát Ferenc 811 forint értékűt.²⁶

A beköltözés mellett az elvándorlás is szerepet játszott a népesség arculatának alakulásában. 1753-ban az orosháziak közül is többen át akartak települni az akkor benépesülő nyíregyházi pusztára. A megye 1753-ban készített összeírása szerint Szarvasról, Mezőberényből, Komlósról, Csabáról és Orosházáról 449 jobbággy és

zsellér akart családotól áttelepülni.²⁷ Orosházáról 3 jobbágy és 3 zsellér kívánt átköltözni, az utóbbiakról azt írja az összeírás, hogy át is költöztek. Az orosháziak kimutatását a 8. sz. táblázatban közöljük.²⁸

8. táblázat

Név	A lakos fia, testvére stb.	Zsellér
Szakál Ferenc	3	—
Virágos Tamás	1	—
Juhász Pál	1	—
Kocsis Pál	—	1
Kovács János	—	1
Ladiver János	—	1
Összesen:	8	3

A házasságkötések számának emelkedése a tízéves adatok vizsgálatánál hasonló képet mutat a születésekhez. 1779-ig 10 évenként több mint százal emelkedik a házasságkötések száma. 1770—1789 közötti két évtizedben stagnálást tapasztalunk, majd 1790—1799 között ismét a korábbi növekedési ütem látszik. A népesség belső mozgásának egyik érdekes területe a házasságkötés. Házasság révén 1744—1773 között, tehát közel 3 évtized alatt 34-en települtek be Orosházára. Származási helyeiket a 9. számú táblázatban közöljük.

Legtöbben, amint a táblázatból látjuk, a környékbeli településekből (Hódmezővásárhely, Tótkomlós, Békéscsaba) érkeztek új lakóhelyükre. Nem szakadt azonban meg a kapcsolat az egykori dunántúli otthon helységeivel sem, hiszen innen is hoztak orosházi fiatalemberek feleséget.

A népmozgalmi adatoknak az év 12 hónapja közti megoszlását, szezonálisát vizsgálva jellemző képet kapunk. A születések szezonálisának 10 éves adatait a II. számú melléklet tartalmazza. A születések száma október hónapban volt a legmagasabb a vizsgált korszakban. Nem sokkal kisebb számban születtek gyermekek az év első három hónapjában, valamint augusztusban, szeptemberben. Az adatok azt mutatják, hogy a nyári, koraőszi nagy mezőgazdasági munkák idején (augusztus, szeptember, október) a fogamzások nagymértékben lecsökkentek, ezért születtek oly kevesen május, június, július hónapokban. A legtöbb házasságot az orosháziak november, illetve január hónapokban kötötték. A község zömében protestáns, így lakóinak házasságkötési szokásait kevésbé befolyásolták a katolikus ünnepekörök. Az év munkarendjének racionalizmusa határozta meg az esküvők időpontját. Emiatt alacsony a tavaszi és a nyári hónapokban kötött házasságok száma. A vizsgált időszak utolsó évtizedére némi változás látható. A legtöbb házasságot novemberben, októberben, januárban és februárban kötötték. (III. számú melléklet). A halálozások időnyomlázása sokban összefügg a másik két területtel. A születések magas maximumai a nagyarányú gyermekhalandóság miatt a halálozások maximumait is megmutatják. (IV. számú melléklet) A legtöbb haláleset októberben, az év első hónap-

9. táblázat

Helység neve	Férfi	Nő	Összesen
Békéscsaba	2	2	4
Debrecen		1	1
Hódmezővásárhely	5	4	9
Monor		1	1
Somló		1	1
Szarvas	1	1	2
Szentes	1	1	2
Szentlőrinc	1		1
Tótkomlós	6	2	8
Tótvázsony	1		1
Vadász		1	1
Vanyola		1	1
Vönöck		1	1
	18	16	34

jában és a nyárvégi, koraőszi hónapokban volt. A születések magas száma mellett egyéb tényezők is szerepet játszottak az egyes időszakokban. A tavaszi hónapokban az elégtelen, vitaminszegény táplálkozás miatt csökkent ellenállóképességű öregek és gyermekek köréből szedik áldozataikat a különféle betegségek. A nyári, koraőszi időszak a higiénia viszonyok kezdetlegessége miatt ismét különböző járványoknak kedvezett. A születések kapcsolatban vannak a házasságkötések időbeli eloszlásával, hiszen az első gyermek a házasság első esztendejében a legtöbb családban megszületett.

A XVIII. századi Orosháza népesedéstörténetének néhány legjellemzőbb kérdését kívántuk vizsgálódásunk tárgyává tenni. Az adatokból jól látható, hogy az 1744-ben alapított település alig egy fél évszázad alatt 5000-nél nagyobb lakosság számú helységgé nőtt. A lakosság szám növekedését váltakozó ütemű, adatokkal szegényesen bizonyítható bevándorlás és a nagy születésszámok ellenére is mérsékelt természetes szaporodás idézte elő. A népesség ilyen mértékű növekedése tehát a környéken nagyobb számban helyben maradó, a török hódoltságot átvészelő lakosság jelenlétét feltételezi. Enélkül az alacsony természetes szaporodás mellett nehezen tudjuk magyarázatát adni a XVIII. századi nagymértékű népességnövekedésnek.

JEGYZETEK

1. Kovacsics József szerk.: A történeti statisztika forrásai. Bp., 1957. 20—21.
2. Acsády György: Az 1784—85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnylvántartások. Kovacsics i. m. 226.
3. Békés megyei Levéltár (BmL) Feudális kori összeírások 54., 65., 79. Veres József: Orosháza. Orosháza, 1886. 25—28.
Magyar Országos Levéltár (MOL) P. 418. Fasc. E. 25., E. 27., BmL. Feudális kori öi. 863/b. MOL. C. 59. Urbéri tabella, Békés megye, Orosháza. Evangélikus Egyházközség Orosháza, Vegyes anyakönyv I. II.
4. Evangélikus Egyházközség Orosháza, Vegyes anyakönyv I. 1744—1785. Magyar fordítása: Haan Lajos: Békés vármegye hajdana. Bp., 1870. 259—260.
5. Hajdú Mihály: Az orosháziak története 1744 előtt. Békési élet 1969. 2. 202.
6. Hajdú i. m. 194.
7. BmL. Feudális kori öi. 54.
8. BmL. Feudális kori öi. 54., 65., 79., 56. Veres i. m. 25—29.
9. MOL C. 59. Urbéri tabella, Békés megye, Orosháza
10. MOL. P. 418. Fasc. E. 25.
11. Evangélikus Egyházközség Orosháza, Vegyes anyakönyv I. 1744—1785.
12. Jároli József: Adatok Orosháza 1744—1771 közötti össznépszámszámának alakulásához. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Diákköreinek Kiadványai 1973. Szeged, 7—16.
13. Wellman Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt. Századok, 1955. 89. évf. 561.
14. Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. 2. kiad. Bp., 1944. 396—397.
15. Kováts Zoltán: Somogy megyei községek népesedési viszonyai 1748-ban. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged, 1964. 238.
16. Mády Zoltán: Orosháza határának története. Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 9.
17. Acsády i. m. 226 (Acsády György: Az 1784—85. évi népsz.)
18. Acsády i. m. 227, 231.
19. Acsády i. m. 231.
20. Acsády i. m. 226.
5. sz. táblázat adatsorai:
Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786—1787. Szerk.: Dányi Dezső. Bp., 1975. 91.
21. Kováts Zoltán: A XVIII. századi népességfejlődés kérdéséhez. Agrártörténeti Szemle, 1961. 11. évf. 1—2. szám 221.
22. Az első magyarországi népszámlálás 1784—1787. Szerk.: Dányi Dezső—Dávid Zoltán. Bp., 1960. 14.
23. Veres i. m. 156—172.
24. Jároli József: Adatok a XVIII. századi protestáns anyakönyvek forrásértékéhez (Három Békés megyei község anyakönyvei alapján) Levéltári Közlemények XLIV—XLV. évf. Bp., 1974. 243.
25. Szabó Pál: Orosháza. Orosháza, 1937. 5.
26. BmL. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének ír. 170/1786.
27. Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1694—1848). Békéscsaba, 1971. Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból 4. Szerk.: Szabó Ferenc 59.
28. BmL. Békés vármegye Nemesi Közgyűlésének ír. 154/1753.

I. melléklet

Évszám	Születések (Keresztelések) száma	Halálozások száma	Természetes szaporodás	Házasság- kötések száma
1744.	8	—	—	—
1745.	31	—	—	8
1746.	62	—	—	9
1747.	74	—	—	19
1748.	75	—	—	17
1749.	85	—	—	19
1750.	103	—	—	23
1751.	86	—	—	14
1752.	120	—	—	22
1753.	91	—	—	17
1754.	123	—	—	24
1755.	124	—	—	19
1756.	129	—	—	25
1757.	150	—	—	25
1758.	137	—	—	33
1759.	155	—	—	32
1760.	201	—	—	53
1761.	185	—	—	38
1762.	168	—	—	33
1763.	189	—	—	29
1764.	182	—	—	23
1765.	212	—	—	46
1766.	258	—	—	36
1767.	205	—	—	21
1768.	225	—	—	26
1769.	197	—	—	39
1770.	215	—	—	28
1771.	248	120	128	43
1772.	245	190	56	46
1773.	274	220	54	67
1774.	259	120	139	53
1775.	273	153	120	50
1776.	297	261	36	29
1777.	322	127	195	53
1778.	275	205	170	37
1779.	326	238	88	47
1780.	301	144	157	43
1781.	309	237	72	51
1782.	297	148	149	51
1783.	273	150	123	66
1784.	350	310	40	44
1785.	335	144	191	69
1786.	317	150	167	27
1787.	301	286	15	60
1788.	355	213	142	30
1789.	291	268	23	53
1790.	326	287	39	45
1791.	302	178	124	55
1792.	319	119	200	50
1793.	347	141	205	58
1794.	336	380	-44	68
1795.	300	223	77	61
1796.	373	138	135	74
1797.	318	177	141	65
1798.	324	391	-67	80
1799.	417	155	262	64
1800.	343	188	155	71

II. melléklet
Születések idényhullámzása

Évtized		Hónap												Összesen
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1750—1759	Szám	104	106	98	102	83	91	86	98	117	117	105	111	1218
	%	8,5	8,7	8,0	8,3	6,8	7,4	7,0	8,0	9,6	9,6	8,6	9,1	100
1760—1769	Szám	181	157	174	161	109	124	122	181	206	249	157	201	2022
	%	8,9	7,7	8,6	7,9	5,3	6,1	6,0	8,9	10,1	12,3	5,7	9,9	100
1770—1779	Szám	262	226	252	187	141	143	228	265	272	317	218	223	2734
	%	9,5	8,2	9,2	6,8	5,1	5,2	8,7	9,6	9,9	11,5	8,0	8,1	100
1780—1789	Szám	284	288	279	244	185	160	220	309	295	332	263	270	3129
	%	9,0	9,2	8,9	7,7	5,9	5,1	7,0	9,8	9,4	10,6	8,4	8,6	100
1790—1799	Szám	308	289	300	261	199	225	293	318	312	303	265	289	3362
	%	9,1	8,5	8,9	7,2	5,9	6,6	7,8	9,4	9,2	9,0	7,8	8,5	100

III. melléklet
Házasságkötések idényhullámzása

Évtized		Hónap												Összesen
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1750—1759	Szám %	73 31,1	47 20,0	—	7 2,9	15 6,4	11 4,7	4 1,7	—	1 0,4	21 8,9	55 23,5	—	234 100
1760—1769	Szám %	103 29,9	54 15,6	2 0,2	7 2,0	9 2,6	11 3,1	3 0,8	3 0,8	3 0,8	24 6,9	125 36,6	—	344 100
1770—1779	Szám %	94 20,7	83 18,3	5 1,1	5 1,1	10 2,2	16 3,5	4 0,8	3 0,6	25 5,5	59 13,0	149 32,8	—	453 100
1780—1789	Szám %	88 17,8	54 10,9	—	8 16,1	11 2,2	11 2,2	3 0,6	10 2,02	9 1,8	101 20,4	199 40,2	—	494 100
1790—1799	Szám %	112 18,0	70 11,2	—	2 0,3	15 2,4	5 0,8	4 0,6	7 1,1	13 2,0	117 18,8	262 42,2	13 2,0	620 100

IV. melléklet
Halálozások idényhullámzása

Évtized		Hónap												Összesen
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
1770—1779	Szám	170	134	137	122	117	125	135	187	115	135	128	129	1634
	%	10,4	8,2	8,3	7,4	7,1	7,6	8,2	11,4	7,0	8,2	7,7	7,8	100
1780—1789	Szám	139	142	194	161	172	138	105	165	201	262	205	136	2020
	%	6,8	7,0	9,6	7,9	8,5	6,8	5,1	8,1	9,9	12,9	10,1	6,7	100
1790—1799	Szám	149	130	169	160	134	142	208	28	256	208	194	161	2189
	%	6,8	5,9	7,7	7,3	6,1	6,4	9,5	12,6	11,6	9,5	8,8	7,3	100

JÓZSEF JÁROLI

Zu einigen Fragen der Bevölkerungsgeschichte von Orosháza im 18. Jahrhundert

Diese Studie sucht zwei Fragen zu beantworten: Wieviel Einwohner hatte Orosháza zwischen 1744 und 1787, und wie gestalteten sich die demographischen Verhältnisse zwischen 1744 und 1799?

Orosháza wurde 1744 von den aus der transdanubischen Gemeinde Zomba übersiedelten und der sich ihnen anschließenden Bevölkerung aus den größeren Alfölder Landstädten neu besiedelt. Die Festlegung der Gesamtbevölkerungszahl für den zwischen der Neuansiedlung und der 1784—87 geschehenen Volkszählung geschah mittels der Aufarbeitung der Angaben aus den aus dieser Epoche stammenden Steuererfassungen, der Urbarordnung von Maria-Theresia, sowie des Namensmaterials aus den Matrikeln der Orosházaer evangelischen Kirche. (Die erste Einwohnernamensliste veröffentlichen wir auf der Basis der Steuererfassung von 1746/47.) Bei Vergleich der verschiedenen Quellen wird deutlich, daß die verschiedenen Angabenquellen getrennt für sich nur ein bruchstückiges Bild über die tatsächlich in der Gemeinde lebende Bevölkerung liefern. Durch Analysierung der Namen ist feststellbar, wieviel Familien tatsächlich im untersuchten Zeitabschnitt in der Gemeinde lebten, und mit entsprechender Multiplikationszahl kann die Gesamtbevölkerungszahl ermittelt werden. Der Vergleich des Namensmaterials der verschiedenen Angabenquellen und die auf deren Basis durchgeführte Quellenkritik zeigt, daß eine Verwendung eines möglichst weiten Quellenkreises, eine Gegenüberstellung ihrer Angaben zur Herausbildung eines geschichtlich realen Bildes über die Bevölkerung der Gemeinde führt.

Die Analyse der demographischen Verhältnisse geschah auf der Basis der Angaben aus den Materialien der Matrikeln der Orosházaer evangelischen Kirche aus den Jahren zwischen 1744 und 1799. Festzustellen ist, daß die sehr hohe Geburtenzahl im untersuchten Zeitraum mit einer gleichfalls sehr hohen Sterbezahl parallel lief. Somit war der zwischen den Geburten und Sterbefällen auftretende natürliche Zuwachs recht gering. Typisch war insbesondere die hohe Sterberate unter den Kindern, so erreichte doch fast ein Drittel der lebend geborenen Kinder nicht das erste Lebensjahr, zwei Drittel der ihr erstes Lebensjahr erreichenden Kinder wiederum erreichte nicht ihr 14. Lebensjahr.

Die Bevölkerungszahl der Gemeinde weist trotz des geringen, natürlichen Zuwachses einen dynamischen Anstieg auf. Dies weist darauf hin, daß wir diese Erscheinung nichts anderem zuzueignen haben, als daß allen Annahmen entgegen eine größere Ureinwohnerschaft in dieser Gegend das Türkenjoch überlebte. Die im Verlaufe der Kampfhandlungen geflohenen Bewohner zogen in die nachbarlichen, ge-

schützteren Landstädte, in die Welt der Sümpfe und Moore, aber nach Beendigung des Krieges zogen diese für tot erklärten Einwohner in ihre eigentlichen Wohnorte zurück. Im Falle von Orosháza bildete die aus Zomba hier angesiedelte Bevölkerung auch nur einen engeren Kern, die anderen Bewohner kehrten zum größten Teil aus den benachbarten Siedlungen zurück.

Auf der Basis der mitgeteilten Angaben ist leicht ersichtlich, daß die 1744 neu-gegründete Gemeinde in kaum einem halben Jahrhundert zu einer mehr als 5000 Seelen zählenden Gemeinde anwuchs. Diesen Anwuchs verursachte nicht ausschließlich der natürliche Zuwachs, und auch der durch Einwanderung hervorgerufene Bevölkerungszuwachs schließt nicht aus, daß in dieser Gegend eine größere Bevölkerungszahl das Türkenjoch überlebte, als dies bisher von der Geschichtsschreibung angenommen wurde.

Orosháza XVIII. századi személynévrendszere

HAJDÚ MIHÁLY

Bevezetés

Orosháza telepítésével, keletkezésének körülményeivel igen sok tanulmány foglalkozott már, s fölmentve érzem magam még csak a bibliográfiai adatok felsorolásától is, hiszen ezt a város nagy monográfiája (Orosháza története és néprajza. I—II. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza, 1965.) a közelmúltban megtette. Azóta csak *Járolí József* (Adatok Orosháza 1744—1760 közötti össznépességszámának alakulásához. =Békési Élet 1970/3. 512—6) foglalkozott a település XVIII. századi történetével. Magam egy kisebb dolgozatban (Az orosháziak története 1744 előtt. Békési Élet 1969/2. 191—209) az orosháziak föltételezett származási helyeiről, betelepülésük körülményeiről és az azt megelőző időszakról írtam a korabeli összeírások családnévei alapján. Mivel ebből az időszakból alig maradt fönn írásos följegyzés, többnyire föltevésekre, áttételes forrásokra vagyunk utalva. Természetesen az ezekből kialakított vélemények nem határozott állítások, és tényekkel, adatokkal helyesbíthetők, egy részük meg is dönthető.

Járolí József ezt bizonyítja fönt idézett tanulmányában, hogy az összeírások számadatai megbízhatatlanok, hiányosak: „...akik vagyoni helyzetük miatt nem adóztak a megyének, [azokról] ezekből a forrásokból nem tudunk meg semmit” (i. m. 512). Megállapítja, hogy az egyházi (nála: községi) anyakönyvek pontosabbak, megbízhatóbbak, teljesebbek, s ezekből jobban lehet a lakosság létszámára következtetni. Ezt tudományos módszerekkel, lelkiismeretes egybevetésekkel meg is teszi ebben a minden tekintetben érdekes és értékes munkájában. Tulajdonképpen ugyanezeket az elveket vallja *Csepregi Béla* is (Adalékok az orosházi telepések zombai előtörténetéhez. Kézirat az orosházi Evangélikus Egyházközség irattárában. 179/1969. — Másolata az orosházi Szántó Kovács Múzeum adattárában. 249. sz. 13 gépiratos lap, a továbbiakban erre hivatkozom) egy előadásában, amelyet az orosházi evangélikus egyház egyik képviselőtestületi szeretetrendezvényén tartott. Az anyakönyvek forrásértékét elébe helyezi az összeírásoknak (amiben egyetértek), s cáfolni igyekszik azt az állítást, hogy Orosháza első telepesei nem kizárólag Zombáról jöttek, illetőleg csak kisebb részüik zombai. Egyik érve sajnálatosan megtévesztő és félrevezető. A Tolna megyei települések névanyagának vizsgálatához én az 1728-as adóösszeírásokat használtam, s azok alapján azt állapítottam meg — többek között —, hogy Sárszentlőrincen 1728-ban 30 családot írtak össze. *Csepregi* ezzel szembeállítja az 1742—1743. év egyházi anyakönyveinek adatait, amelyek alapján legalább 140 család otléte kimutatható. Ezt természetesen elhiszem, s nem vitatom, hiszen két különböző időszakról van szó! Ekkor különben is lakosságszaporodás jellemző a töröktől visszafoglalt dunántúli területekre. *Csepregi* maga írja idézett művében: „Sárszentlőrincet, a török hódoltság alatt lakatlanná vált pusztát 1722 nyarán szállta meg 8 magyar

család...” (i. m. 4). Az előző lapon pedig ezt olvashatjuk tőle: „A törököktől visszafoglalt, néptelen területekre a földesurak keresték a munkaerőt, ezért szerződéssel csábították ide a telepeseket...” (i. m. 3). Amennyiben tehát hat év alatt a 8 család száma 30-ra emelkedhetett, ugyanúgy a következő 14—15 év alatt 30-ról az általa becsült 140-re növekedhetett Sárszentlőrincen a családok száma. (Másik érve olyan családi hagyományra alapul, amely kétszáz évvel ezelőtti eseményekre vonatkozik, és így most sem cáfolni, sem bizonyítani nem lehet.) Kétségtelen azonban az, hogy több oldalú vizsgálatnak kell alávetni a kérdést, s ez megerősíti *Járol József* véleményét, amely szerint az egyházi anyakönyvek mindenképpen fölhasználandók mindenemű helytörténeti kutatáshoz, különösen pedig a nevek alapján végzett vizsgálatokhoz.

Az alábbiakban a XVIII. századi orosházi nevek számbavételével szeretném folytatni ezt a munkát, jól tudva, hogy rengeteg adat és sok aprólékos munka is csak nagyon bizonytalanul és kicsiny lépéssel viszi előbbre a kutatást, kevéssel gazdagítja ismereteinket múltunkról. Különösen megkérdőjelezhetők ezek az eredmények a történettudomány oldaláról, hiszen nagyon áttételesen: a névanyag struktúrájából (rendszerességéből), a helynévi eredetű nevek (család- és ragadványnevek) utalásai-ból igyekeznek a város múltjára, fejlődésére, a betelepülések irányára, a lakosság mozgására bármennyire is vázlatos, de elfogadható képet adni. Az is lehetséges, hogy a dolgozat semmiféle új helytörténeti eredményt nem ad, hiszen még módszertani szempontból is kísérlet, a magyar névtudomány számára azonban akkor sem fölösleges egy település XVIII. századi névanyagának bármilyen jellegű vizsgálata.

Családnevek

A magyar családnév kutatás még meglehetősen kiforratlan, alig néhány jelentős munka jelzi az útját. Talán legismertebb közülük *Kniezsa István* kéziratban elterjedt műve (A magyar és szlovák családnevek rendszere. Bp., 1965. Stencil sokszorosítás.) és *Ördög Ferenc* nagy személynév-monográfiájának (Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973.) vezetőnevekkel foglalkozó fejezete (22—33). A közeljövőben jelenik majd meg *B. Gergely Piroska*, A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata című könyve, amelynek a kéziratába volt módomban bepillantani. Ugyanígy ismerem *Molnár Ambrus* történeti családnevekkel foglalkozó kiváló munkáit (Békés város történeti család- és ragadványnevei. 155 lap. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. P. 64/80.; Sáp község történeti családnevei 1848-ig. 64 lap. Uo. P. 174/80.). Ezek a tanulmányok mind a nevek etimológiáját, mind strukturális rendszerét, mind pedig használati értékét megvizsgálják. Magam is ezeket a szempontokat igyekeztem érvényesíteni az alábbi fejezetben, amelyhez Oroszáza XVIII. századi családneveit igyekeztem a teljesség igényével összegyűjteni.

Elsődleges forrásaim a korabeli egyházi anyakönyvek voltak. Mivel azonban a római katolikus anyakönyvek vezetése csak 1797-ben kezdődött, mellőztem adataikat, s majd a XIX. századi vévanyaghoz tartom szükségesnek fölvenni ezt a három esztendő. Az evangélikus egyház anyakönyvei azonban a letelepedéstől, 1744-től folyamatosan megvannak, s ezeknek valamennyi XVIII. századi adatát átnéztem az Országos Levéltár Mikrofilmtárának fölvételeiről (A. 2064—2076. sz.). A családneveknek első előfordulását és alakváltozatainak megjelenési évét jegyeztem ki innen. (Idézeteimben nem hivatkozom a forrásra, ha az anyakönyv, ilyenkor ugyanis az évszám megadását elegendőnek tartom a visszakereséséhez.) Az azonos nevek sokszoros

előfordulásából lehetetlen volt megállapítani, hogy hány személy viselte a nevet. Ezért a családnévanyag gyakorlati és strukturális vizsgálatához továbbra is az összeírásokat használtam föl, jól tudva, hogy hiányosak lehetnek, de különböző korok egybevetésére alkalmasak, hiszen ugyanazok vagy hasonló hiányai vannak valamennyinek. Két nagy névsort, az 1751-ből való és *Veres József* által közölt adóösszeírást (Orosházi helységtől a Méltóságos Urasság részére az 1751 Esztendőre járandó és fizetendő Taxa Summának Laistroma. — Gazdáknak és zselléreknek neveik rend szerént a Taxa fizetésre pro a^o 1751-dik következnek ekképen. = *Veres József*, Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján. Orosháza, 1886. 25—8), amelyre a következőkben (VJ.) jelzéssel hivatkozom), valamint a Békés megyei Állami Levéltárban őrzött 1800. évi adóösszeírást (Conscriptio Dicalis Possessionis Orosháza pro Anno Militaris 799/800. deserviens. Lelt. sz.: 882.) választottam erre a célra. Az utóbbinak rövidítése a hivatkozásaimban: (Conscr.). Ennek anyagát kiegészítettem az ugyancsak a Békés megyei Állami Levéltárban található, Ö. 86. sz. alatt nyilvántartott, Armalista Nemesek Orosházán 1800. című összeírással, amelynek hivatkozása az alábbiakban: (Arm.).

A családnevek teljes számbavételéhez először egy betűrendes névsort állítottam össze. Ennek egyik nagy nehézsége a különböző névalakok azonosítása és a címszóknak megteendő névalak kiválasztása volt. Igen gyakoriak ugyanis még az azonos időpontú följegyzésekben is a kettős névalakok. Például: 1775: *Jambrich* al[ias] *Jámbor* Simon iffjul[egény] *Jambrich* István fia; 1782: *Szuló* Ferentz iffjul[egény] *Szuloh* Mihály fia; *Kotsiss* Pál iffjul[egény] neh[ai] *Kotsis* Pál fia; 1784: *Szömenyei* Mihály *Szemenyei* György fia; 1789: *Georg Bera*. filius *Mich Bere*: 1790: *Matth. Illauszki* fil. *Joan. Illauszki* stb. Tekintettel arra, hogy a XVIII. század végéig még a családnevek szabadon változhattak, semmiféle törvény vagy rendelet nem szabályozta használatukat, jogosnak tartom a különböző formában följegyzett, de azonos eredetű nevek összevonását, még ha más-más személy használja is azokat. (Ezt természetesen nem lehetne megtenni a mai családnévanyaggal!) Lényegesen nehezebb viszont a nagyobb mértékben változó családnevek egyeztetése, az úgynevezett névcserék kérdésének eldöntése. Sokszor a ragadványnév kiszorítja a családnevet, máskor eldönthetetlen, melyik a ragadványnév, melyik a családnev, mint például az alábbi esetekben. 1757: *Kis* alias *Fehér* Ferentz, 1783: *Fehér* Ferentz al[ias] *Kis* Ferentz; 1759: *Boros* seu *Zana* Pál; 1776: *Lukáts* János (al. *Java*); 1782: *Kis* János al *Csonka*, *Csonka* *Kis* János, 1788: *Joh. Csonka*; 1765: *Nagy* György alias *Katyiansky* György; 1782: *Isó* Mihály al. *Farkas* Mihály al. *Varga* Mihály; 1796: *Kádi* [kijavítva:] *Bikádi* stb. A többszöri följegyzés általában eligazítást nyújtott az általános vagy végleges névhasználatról, s az „alias, dictus, seu” stb. szavakkal megkülönböztetett nevek közül csak egyiket vettem föl a névlistára, ha másnak a neveként nem fordult elő. Természetesen fölvettem a két nagy összeírás valamennyi nevét és névváltozatát is.

Az alábbi betűrendes névjegyzékben az élen álló névalak (címszó) általában a több változat közül a leggyakrabban használatos. Egyszeri előfordulású neveknél ilyen megkülönböztetést természetesen nem lehetett tenni, s akkor is a följegyzett névforma szerepel címszóként, ha az valószínűleg elírás, téves följegyzés, rosszul hallott név rögzítése. Néha olyan névalak áll az élen, amely nem a leggyakoribb használatú a XVIII. században, vagy éppen meg sem található még akkor, de a későbbi névfejlődés folyamán ezzé vált a név a használatban, s a mai hivatalos forma ez (pl. *Cikora*, *Plenter*, *Szula* stb.). A név előtt álló csillag arra utal, hogy az 1751-es összeírásban is előfordul, a név után álló pedig, hogy az 1800-as összeírásokban is megtalálható a név. Az évszámok a névalakok első előfordulásait mutatják. Amelyik névnél csak egyetlen évszám és egyetlen névalak van, annak nem találtam több írásbeli

változatát az átvizsgált forrásokban, jöllehet esetleg sokkal gyakoribb maga a család-név, mint a másik, több alakváltozattal szereplő. Zárójelben olyan információkat adok — elsősorban a ritkábban előforduló nevekről —, amelyekhez a forrásokban jutottam hozzá. Végül megpróbáltam a név etimológiáját, eredetét megállapítani, s ezt közlöm a névcikk lezárásaként. Ezek alapján a hagyományoknak megfelelően az alábbi csoportok különböztethetők meg a nevek között: keresztnévi, helynévi, foglalkozási, népnévi, külső vagy belső tulajdonságra utaló és idegen eredetű nevek. Bővebb magyarázatot csak akkor adok, ha maga az alapszó (helynév vagy közszó jelentése stb.) nem világos. Az idegen eredetű nevek között megkülönböztetem a szlovák, német, román és szerbhorvát nyelvben alakult családeveket, de ez semmiképpen sem jelent mindig oda tartozó nemzetiséget, anyanyelvűséget. Például a *Bacsúr* név kétségtelenül szlovák alakulat (vö. *Knieszsa*: i. m. 79), de viselői már letelepülésükkor magyarok voltak, ami megállapítható nemcsak a név írásmódjából, hanem a keresztnév választási szokásaikból is. A *Bálint* kétségtelen magyar keresztnévi eredetű családnév, az 1783-as följegyzés szerint azonban viselője: „Göbölös Oláh Gyapjú névő faluból való”. 1785: *Balikó* Maris Ó valláson levő lehet magyar is (a neve mindenképpen az), de az 1746-ban leírt „*Balikó* György Olah Juhász” mindenképpen román származású (magyarosan alakult neve ellenére). Az 1750-ben szereplő *Olah Buda* Pál családnéve hiába szlovákos, ragadványneve román származását mutatja. A név tehát egy korábbi korszakban való helyzetre, állapotra, származásra, nyelviségre stb. utalhat, s csupán a nevek összetételének arányaiból vonhatunk le következtetéseket.

Elég nagy számmal található megfejtetlen név is az anyagban, ami elsősorban tájékozottságom hiányából, utánajárásom elégtelenségéből ered, de néha a névalakok nagyfokú torzulása, írásbizonytalansága is lehet ennek az oka. Lényegesen több a bizonytalan etimológiájú, vagy éppen több lehetőséget magában rejtő névfejtés. Ez minden nyelvtörténeti, névtörténeti munkának velejáráója, s szívesebben lát mindenki száz eshetőséget fölvetve, mint egy téves ítéletet határozottan állítva.

Abaffy; 1786: *Abaffy* (békéscsabai nő). Patronimikon (apai személynévből alakított családnév).

Abelovszki*; 1778: *Abelovszky*, 1782: *Abelovszki*, 1800: *Abélovszki* (Conscr.). Szlovák Ábrahám; 1791: *Abraham* (nő). Keresztnév.

Ábrahámi; 1793: *Abrahami* (jegyző). Keresztnévből vagy helynévből alakult.

Ács; 1746: *Ats*. Foglalkozásnév.

Adamik; 1765: *Adamik*. Valószínűleg szlovák alakulat.

Ádám; 1793: *Adan*. Keresztnév.

Ádász; 1746: *Adasz*, 1751: *Ádász* (VJ.), 1755: *Adász*. Belső tulajdonság: 'gonosz vad, kegyetlen'.

Adorján; 1746: *Adorján*, 1751: *Odorgyán*. Keresztnév.

Ágoston; 1745: *Agoston*, 1783: *Agostóny*, 1789: *Agostom*, 1800: *Agostón* (Conscr.). Keresztnév.

Aklan; 1794: *Akla*. Megfejtetlen.

Albertíni; 1775: *Albertini*. Latinos patronimikon.

Alitisz; 1795: *Alitis*, *Alitisz* (nő). Megfejtetlen. Talán keresztnévi eredetű.

Almási; 1751: *Almasi*, 1782: *Almási*. Valamelyik Almás elő- vagy utótagú helynévből alakult.

Ambrózi*; 1772: *Ambrosi*, 1782: *Ambroszi*, 1786: *Ambrozi*, 1789: *Ambrózi*, 1797: *Ambrozy*. Keresztnévi vagy helynévi eredetű.

Ambrus; 1790: *Ambrus*. Keresztnév.

Andi; 1748: *Andi*. Keresztnévi eredetű.

Andrékó*; 1791: *Ondrejko*, 1797: *Ondréjko*, 1800: *Ondrejko* (Conscr.). Szlovák.

Andresz; 1759: *Andresz*. Valószínűleg keresztnévi eredetű de aligha magyar alakulásmóddal.

Androvics; 1794: *Androviits*. Szerbhorvát.

Angyal; 1790: *Angyal*. Valószínűleg keresztnévi eredetű, de lehet belső tulajdonságra utaló metaforikus név is.

Antal; 1763: *Antal*. Keresztnév.

Antali*; 1762: *Antali*. Keresztnévi vagy helynévi eredetű.

Aradi; 1787: *Aradi*. A romániai Arad helynévből.

Aranyi*; 1747: *Aranyi*. Meghatározatlan helynévből.

Aranyos; 1795: *Aranyos*. Foglalkozásra, vagyoni helyzetre utalhatott.

Argai*; 1785: *Argai*. Talán a Győr-Sopron megyei Arak vagy valamelyik Arka ~ Árka elemet tartalmazó helynévből.

Árvai; 1797: *Árvai*. Csehszlovákiai megyénévből.

Asztalos; 1769: *Asztalos*. Foglalkozásnév.

Babela; 1772: *Babela*. Megfejtetlen. Talán a ma is élő Bubla családnév ennek a folytatása.

Bacsányi; 1759: *Batsanyi*, 1760: *Batsányi*, 1767: *Bosanyi*, 1778: *Botsányi*, 1785: *Bossanyi*, 1787: *Botzani*, 1793: *Bosányi*, 1795: *Botsáni*, 1779: *Bosány*, *Botsanyi*. Meghatározatlan helynévből.

Bacsúr; 1748: *Batsur*, 1751: *Batsúr*. Szlovák.

Bagodi; 1794: *Bakdi*. Zala megyei helynévből.

Baglyas; 1790. *Bagjas* (Pápáról jött). Foglalkozásra utaló 'boglyarakó', vagy külső tulajdonságra 'borzas' utaló név.

*Bagoly; 1751: *Bagoly*. Belső tulajdonságra utaló szimbólumnév lehetett.

Bajer; 1788: *Bajer*. Német.

Bajor*; 1789: Bajor. Népnév.

Baki*; 1767: *Baki*. Valószínűleg a Zala megyei Bak helynévből.

*Bakos; 1749: *Bakos*. Foglalkozásra, valamivel bírásra utaló név.

Bakter; 1780: *Bakter*. Foglalkozásnév.

Balázs*; 1760: *Balás*. Keresztnév.

Balikó; 1746: *Balikó* (román), 1760: *Balika*. Keresztnévből alakult.

Bálint; 1748: *Balint*. Keresztnév.

Balog; 1747: *Balog*, 1783: *Balogh*, 1784: *Ballog*. Külső tulajdonságra utal: 'balkezes'.

Bán; 1756: *Bán*, *Ban*. Valakihez való tartozásra, valakihez való hasonlóságra utalhat, nem valószínű közvetlenül a báni méltóságból való eredete.

Bandis; 1797: *Bandis*. Keresztnévi eredetűk.

Bandzsal*; 1774: *Bantsal*, 1780: *Banzsal*, 1784: *Bantsa*. Külső tulajdonságra utal: 'félszemű, kancsal'.

Bandzsó; 1756: *Banzo*, 1757: *Bans'o*, 1758: *Ban'zo*, 1759: *Van'zo*, 1782: *Banzso*, 1785: *Bantsó*. Külső tulajdonság: 'bandzsal'.

Bani; 1780: *Bani*. Talán a Komárom megyei Bana helynévből, vagy valamelyik Bankezdetű keresztnévből.

Bankó; 1789: *Bankó*. Keresztnévből való magyar vagy szlovák alakulat.

Bányai; 1800: *Banyai* (szentesi). Valamelyik Bánya elemet tartalmazó helynévből.

Barabás; 1748: *Barrabás*, 1769: *Barabás*. Keresztnév.

Bárány; 1766: *Bárány*. Foglalkozásra vagy belső tulajdonságra utal.

Baranyai; 1745: *Baronyai*, 1748: *Boronyai*, 1751: *Baranyai* (VJ.). Baranya megye nevéből.

Barát; 1771: *Barát*. Belső tulajdonságra utalhat.

Baráti; 1753: *Baráti*, 1792: *Barati*. A Győr-Sopron megyei Kisbarát vagy Nagybarát (ma egyesítve: Győrújbarát) nevéből.

Barbara; 1791 *Barbara* (orvos felesége). Valószínűleg német.

Barca*; 1762: *Bartza*, 1794: *Bártza*, 1800: *Barcza* (Conscr.). Keresztnévből alakult.

Barhács; 1772: *Baráts*, 1779: *Barháts*, 1798: *Barhás*. Szlovák.

Barna; 1777: *Barna* (nő). Keresztnév vagy inkább külső tulajdonságot kifejező név.

Bartalos; 1782: *Bartalos*. A Bartolomeus keresztnévből.

Basa; 1767: *Basa*, 1788: *Bassa*. Valamelyik Ba- kezdetű keresztnévből alakult, vagy belső tulajdonságra utaló szimbólum.

Baska; 1767: *Baska*. Keresztnévi eredetű, esetleg szlovák.

Báti*; 1784: *Baty*, 1785: *Bati*, 1798: *Báti*, 1800: *Báthi* (Conscr.). A Tolna megyei Bába helynévből vagy valamelyik Bát elemet tartalmazó helynévből.

Batonyi; 1748: *Batonyi*. Meghatározatlan helynévből.

Bazsai*; 1755: *Bazai*, 1757: *Basai*, *Bas'ai*, 1760: *Baza*, 1782: *Bazi*, 1787: *Baisi*, 1794: *Bazsai*, 1800: *Bazsaj* (Conscr.). Valószínűleg helynévi eredetű, s talán ugyanannak a Baranya megyei Basal helynévnek a származéka, amelyből a Bazsali családnév is alakult.

Bazsali*; 1771: *Basali*, 1783: *Basaly*, 1791: *Basalyi*, 1799: *Bazsali*. A Baranya megyei Basal helynévből.

Becskei; 1794: *Betskei*. Talán a Nógrád megyei Becske helynévből.

Beda; 1765: *Beda*. Keresztnévből.

Bednárík; 1758: *Bednárík*. Szlovák.

Béh; 1785: *Béh* (cigány). Megfejtetlen.

Bél; 1750: *Bél*. Talán az 'emésztőcsatorna csőszerű szakasza' jelentéssel belső tulajdonságra, nagyétkűségre utaló név.

Bella; 1746: *Bella*. Valószínűleg keresztnévi eredetű, de aligha lehet magyar alakulat. Talán német közvetítéssel az olaszból.

Bencse; 1787: *Bentse*. Keresztnévi eredetű.

Bencsik*; 1751: *Bentsik*, 1783: *Bentzik*. Szlovák.

Bendik; 1788: *Bendik*, 1795: *Bengyik*. Valószínűleg szlovák.

Bendő; 1784: *Bendő*. Lehet keresztnévi eredetű is, de inkább külső 'nagyhasú' vagy belső 'étkes nagyevő' tulajdonságra utal.

Benedek; 1754: *Benedek*, 1769: *Bedenek*. Keresztnév.

Benján*; 1800: *Benian* (Conscr.) Keresztnévből.

Benka; 1769: *Benka* (hódmezővásárhelyi). Keresztnévből.

Benkő; 1748: *Benkő*, 1772: *Benko*, 1797: *Bengő*, 1800: *Benkő* (Conscr.). Keresztnévből.

Benyó*; 1789: *Benyo*, 1800: *Benyó* (Conscr.). Keresztnévi eredetű, de lehet szlovák alakulat is.

Bér; 1788: *Bér* (nő). Talán foglalkozásra, bérért végzett munkára utalhat.

Berács; 1787: *Beráts* (nő). Szlovák.

Bere*; 1780: *Bere*, 1789: *Bera*. Keresztnévből.

Béres; 1782: *Béres*. Foglalkozásra utalhat.

Berke*; 1781: *Berke*. Keresztnévből.

Berki; 1782: *Berki*. Valamelyik Berek elemet tartalmazó helynévből.

Berna; 1771: *Berna*. Keresztnévből.

Bernát; 1791: *Bernát*, 1798: *Bernáth*. Keresztnév.

Bernaczki; 1787: *Bernatzki*. Szlovák.

Bernos; 1799: *Bernos* (nő). Talán keresztnévi eredetű, de inkább elírás. Megfejtetlen.

Berta; 1745: *Berta*. Keresztnévből.

*Bezi; 1751: *Bezi*, 1784: *Besi*, 1792: *Bezsi*. Valószínűleg a Győr-Sopron megyei Bezi helynévből.

Bikádi; 1752: *Bikadi*, 1754: *Bikádi*, 1783: *Bikagyi*. Meghatározatlan helynévből.

Birkás*; 1768: *Birkás*. Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.

Bitter; 1776: *Biter*, *Piter*, 1797: *Bitter*. Német.

Blahó; 1791: *Blahó*, 1793: *Blahun*. Szlovák.

Blaskó*; 1785: *Braskó*, 1795: *Blaskó*, 1797: *Blasko*. Keresztnévből való magyar vagy szlovák alakulat.

Blaskovics; 1757: *Blaskovitz*, 1758: *Blaskovits*, 1777: *Blaskovits*. Szlovák.

Bocó; 1789: *Botzo*. Talán keresztnévi származék, de valószínűbb, hogy szlovák név.

Bocska*; 1791: *Batska*, 1794: *Botska* (cigány), 1798: *Botskai* (ua.). Keresztnévből alakulhatott.

Bod*; 1765: *Bod*, 1772: *Bot*, 1778: *Bót*, 1784: *Bód*, 1787: *Bott*, *Botti* 1791: *Botth*. Keresztnévből.

Bodás; 1765: *Bódás*. Valószínűleg keresztnévből alakult.

Bódis*; 1766: *Bodis*, 1793: *Budis*, 1800: *Bódis* (Conscr.). Keresztnévből.

Bodocki; 1791: *Bodotzki*. Szlovák.

Bodori*; 1791: *Bodori*, 1800: *Budori* (Conscr.). Lehetséges lenne a Veszprém megyei Bodor ~ Bodorfalu helységeiből is magyarázni, de valószínűbb a név külső tulajdonságra való utalása: 'bodor haj'.

*Bognár; 1748: *Bognár*; 1784: *Bodnár*. Foglalkozásnév.

Bohus*; 1749: *Bohos*, 1751: *Bohus*. Szlovák keresztnévből, de valószínűleg magyaros alakulásmóddal.

Bohovic; 1799: *Bohovitz*. Szlovák.

Boják; 1772: *Boják*. Szlovák

Boka; 1788: *Boka* (nő). Lehet keresztnévi eredetű is, de valószínűbb a külső tulajdonságra 'nagy lábú, gyors, bokát védő lábbeliben járó' való utalás.

Bokor*; 1759: *Bokor*. A névadás indítéka megfejtetlen. Talán eseményre vagy foglalkozásra utal.

Bolák; 1780: *Bolak*. Szlovák.

Boldog; 1757; *Boldog*. Keresztnév vagy belső tulajdonságra, esetleg vagyoni helyzetre utal: 'gazdag'.

Bolla; 1746: *Bolla*. Keresztnévből, a Barlabás ~ Ballabás ~ Bollobás rövidült alakja.

Boltos; 1764; *Bótos*, 1795: *Bódos*. Foglalkozásnév.

Bonti; 1747: *Bonti*. Megfejtetlen. Alakulhatott egy meghatározatlan helynévből vagy egy Bon- kezdetű keresztnévből -di képzővel.

Bor*; 1756: *Bor*. Foglalkozásra vagy belső tulajdonságra utaló név.

Borbély; 1765: *Borbély*, 1792: *Borbely*. Foglalkozásnév.

Boris; 1792: *Boris*. Keresztnévből.

Borka; 1768: *Borka*. Keresztnévből.

Boros; 1745: *Boros*. Foglalkozásra vagy belső tulajdonságra utal.

Borotvás; 1760: *Beretvás*, 1771: *Borotvás*. Foglalkozásnév vagy valamivel bírásra utal.

Bors*; 1756: *Bors*. Külső (kicsiny, erős) vagy belső (mérges) tulajdonságra utaló jelképnév.

Borsós; 1770: *Borsós*, 1772: *Borsos*. Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.

- Bottyáni; 1788: *Bottyanyi*, 1795: *Botyani*. Meghatározatlan Battyán ~ Bottyán elemet tartalmazó helynévből.
- Bozzai; 1768: *Bozzai*. Talán a Vas megyei Bozzai helynévből, vagy másik Bodza ~ Boza ~ Bozza elemet tartalmazó helynévből.
- Bölcsföldi; 1764: *Böłtsföldi*. Talán a Zala megyei Böłcsföldpuszta helynévből.
- Böröc; 1757: *Böröztz*. Keresztnev, a Brictius magyar alakulata.
- Bósz; 1762: *Bósz*. Meghatározatlan. A bósz közső első előfordulása 1816 (TESZ), tehát belső tulajdonságra nem utalhat. Esetleg a búz szőra vezethető vissza, akkor külső tulajdonságra utal.
- Bószte; 1760. *Bószte*. Patronimikon.
- Bratvik; 1759; *Bratvik*. Szlovák.
- Brecska; 1769: *Bretska*. Szlovák.
- Brestyánszki*; 1760: *Brezjánszky*, 1779: *Bresztyánszki*, 1782: *Brestyánszki*, 1783: *Breznyánszky*, 1784: *Prestyánszky*, 1785: *Prstyánszki*, *Brestyánszky*, 1800: *Brestyánszki* (Conscr.). Szlovák.
- Buchal; 1751: *Buchal*. Német.
- Bucsek; 1767: *Butsek*, 1791: *Butsik*. Szlovák.
- Buda; 1750: *Buda* (román). Szlovák.
- Bujdosó; 1796; *Bujdosó* (nő). Állapotra, szokásra utalhat.
- Bulyovszki; 1795: *Bulyovszki* (nő). Szlovák.
- Burján; 1764: *Burján* (nő). Amennyiben növénynev ('gaz, gyom, bozót') akkor talán foglalkozásra utal.
- Burkus; 1767: *Burkus*, 1789: *Burkos*. Talán népnév: 'porosz', de a népnyelvben 'tes-tes, zömök' jelentése is van a szőnak (SzegSz.), végül származhat a burok közszőből is.
- Bús; 1758: *Bus*. Belső tulajdonságot fejez ki.
- *Buzi; 1750: *Bozi*, 1752: *Buzi*. Meghatározatlan Boza vagy Búza elemet tartalmazó helynévből.
- Buzina; 179: *Buzina*. Szlovák.
- Büki; 1800: *Büki* (nő). Valószínűleg a Vas megyei Bük helynévből.
- Cakó; 1766: *Tzakó*, 1770: *Czakó* (koldus). Külső tulajdonságra utaló jelképnév, jelentése: 'gőlya'.
- *Céda; 1749: *Tzeda*, 1751: *Czeda*, *Czéda*. Belső tulajdonságra utal, eredeti jelentése: 'pajkos, csintalan, dévaj'.
- Ceglédi; 1778: *Czeglédi*, 1784: *Czigledi*. Pest megyei helynévből.
- Celler; 1796: *Cellarius*, 1799: *Czeller*, *Zeller*. Német.
- Cibrik; 1769; *Czibrik*, 1770: *Tzibrik*, 1780: *Cibrik*. Szlovák.
- Cigány*; 1763: *Czigan*, 1771: *Zigán*, 1772: *Czigány*, 1784: *Czigon*. Külső tulajdonságra, barna bőrre utaló név.
- *Cikora*; 1745: *Szikora*, 1751: *Sicora* (VJ.), 1777: *Czikora*. Megfejtetlen. Talán szlovák.
- Cinkotai; 1777: *Czinkota*, 1782: *Czinkotai*. Talán a Pest megyei (ma Budapesthez csatolt) Cinkota helynévből.
- Cipszer; 1781: *Cziptzer* (tótkomlósi). Német.
- Ciráki*; 1761: *Cziraki*, 1764: *Cziráki*; 1798: *Czirák*. Győr-Sopron megyei helynévből.
- Cirbusz; 1790: *Czirbus* (békéssámsoni). Megfejtetlen.
- Cirok; 1765: *Czirok*, 1787: *Czirók*. Foglalkozásra utaló növénynev lehet, bár keresztnevből is származhat.
- Culák; 1800: *Czulák*. Külső tulajdonságra utaló szó, amelynek jelentése: 'karó', vagy szlovák alakulat.

Cvaniga; 1775: *Czvaniga, Cvaniga*. Talán román.

Csáfordi; 1756: *Tsáfordi*, 1760: *Csafordi*, 1762: *Tsafordi*, 1765: *Csáfordi*. Győr-Sopron vagy Zala megyei helynévből.

Csáki; 1748: *Tsaki*, 1778: *Csak*, 1782: *Csáki*, 1793: *Csak*. Valamelyik Csák elemet tartalmazó helynévből.

Csala; 1794: *Csala*. Valószínűleg a Salamon keresztnév rövidült és affrikálódott változata.

Csanda*; 1761: *Csanda*, 1763: *Tsanda*. Talán a sanda 'félszemű' szóból, s akkor külső tulajdonságra utal.

Csányi; 1760: *Tsányi*, 1766: *Csányi*. Valamelyik Csany ~ Csány elemet tartalmazó helynévből.

Csapláros; 1772: *Csapláros*, 1795: *Tsapláros*. Foglalkozásnév.

Csapó; 1745: *Tsapo*, 1748: *Csapo*, 1749: *Csapó*. Foglalkozásnév: 'kötélgyártó, kölécsapó'.

*Császár; 1746: *Császár*, 1774: *Tsászár*. Belső tulajdonságra utaló jelképnév lehet.

Csátalljai; 1746: *Csatalliai, Tsatallyiai* (cigány), 1749: *Tsatallai, Tsatalliai*. Bács—Kiskun megyei helynévből.

Csatári; 1753: *Csatári*. Zala megyei helynévből.

Cseh; 1745: *Tseh*, 1747: *Cseh*, 1800: *Cseh* (Arm.). Népnév.

Csehfalvi; 1763: *Csehfalvai* (vármegyei esküdt), 1766: *Tsehfalvai*, 1771: *Cseh Falvai*. Meghatározatlan helynévből. Talán a volt Pozsony megyei Cséfalva nevéből vagy valamelyik Cseh elemet tartalmazó helynevünkéből, amely a régiségben -falva utótaggal élt.

Cseke; 1760: *Cseke*. Valószínűleg patronimikon egy régi magyar Csek névtőből.

Csendes; 1784: *Csende*, 1785: *Csendes*, 1788: *Csöndes*. Belső tulajdonságra utaló név.

Csengeri; 1796: *Csöngöri*. Valamelyik Csenger elemet tartalmazó helynévből.

Csepeli; 1754: *Tsepeli*. Valamelyik Csepel ~ Csepely elemet tartalmazó helynévből.

Csepregi*; 1775: *Csepregi*, 1796: *Tsepregi*. Vas megyei helynévből.

Csernyászi; 1752: *Csernyaszky*, 1792: *Csernyatz*. Szlovák.

Csernye; 1748: *Csernei*, 1749: *Tsernei*, 1784: *Csernye*, *Csernyei*. Valamelyik Cserne ~ Csernye elemet tartalmazó helynévből, talán a Fejér megyei Bakonycsernyéből.

Csete; 1747: *Tsete*, 1767: *Csete*. Megfejtetlen. Talán a bodza, bodza termése néprajzi neve, de lehet ősi magyar személynév is.

*Csigi; 1747: *Tsigi*, 1751: *Csigi* (VJ.). Meghatározatlan helynévből.

*Csík; 1747: *Csik*, 1755: *Tsik*, 1792: *Csikk*. Talán foglalkozásra utal, jelentése: 'egy bizonyos halfajta'.

Csikós; 1746: *Tsikós*, 1764: *Tsikos*. Foglalkozásnév.

Csima; 1748: *Tsima*. Talán a csimasz 'rovar, pajor' szóból, de lehet szlovák is.

Csinos*; 1765: *Csinos*, 1770: *Tsinos*, 1798: *Tsinos*. Külső tulajdonságra utaló név.

Csizsár; 1748: *Tsiszár*, 1783: *Cseszár*, 1800: *Csiszár* (Conscr.). Foglalkozásnév: 'fegyverkovács' vagy 'tőzsér, kereskedő, kupec'.

Csizmadia; 1744: *Csizmadia*, 1746: *Csizmazia, Tsizmazia*, 1777: *Csismadia*, 1785: *Tsizmadia*. Foglalkozásnév.

Csizsik; 1789: *Csi'sik* (nő). Szlovák.

Csmela*; 1782: *Csmela*, 1784: *Smela, Cselema*, 1785: *Schmela*, 1790: *'Smela*, 1800: *Csmella* (Conscr.). Szlovák.

Csó; 1797: *Csoó* (nő). Megfejtetlen.

Csóka; 1777: *Csóka*. Akár madárnév, akár a szemre utaló ('különböző színű szemű, kékszemű, fényes, hályogos szemű' stb.) nyelvjárási szó, külső tulajdonságra utal.

Csonka*; 1749: *Tsonka*, 1773: *Csonka*. Külső tulajdonságra utaló név.
 Csont*; 1778: *Csont*, 1798: *Tsont*. Valószínűleg külső tulajdonságra utal.
 Csontos; 1765: *Csontos*. Külső tulajdonságra utal vagy foglalkozásnév.
 Csorba*; 1763: *Csorba*. Külső tulajdonságra utal.
 Csordás; 1777: *Csordás*. Foglalkozásnév.
 Csöntör*; 1762: *Tsöntör*, 1763: *Csöntör*. Megfejtetlen.
 Csöre*; 1752: *Csöre*, 1795: Tsöre, 1800: *Csőre* (Conscr.). Talán az Erzsébet kereszt-
 név becézett formája.
 Csöngői; 1759: *Csőngői*, 1760: *Csőngői*, *Tsengei*, 1767: *Csengei*. Vas megyei helynév-
 ből.
 Csösz; 1779: *Csösz*. Foglalkozásnév.
 Csurgai; 1753: *Csurgai*, 1760: *Tsurgai*. Valamelyik Csurgó elemet tartalmazó Somogy
 megyei helynévből.
 Dabron; 1791: *Dabronda*, 1794: *Dabron*. Szlovák.
 Dán; 1758: *Dan*, 1773: *Dán*. Keresztnévből.
 Dani*; 1757: *Dáni*, 1763: *Dani*, 1795: *Danyi*. Keresztnévből.
 Daniélisz; 1779: *Danielis*. Latinosított patronimikon a Dániel keresztnévből.
 Darabos; 1762: *Darabos*. Foglalkozásra utalhat, amennyiben időre, időszakra vonat-
 kozik (vö.: napszamos), de utalhat külső tulajdonságra is.
 Darida; 1750: *Darida*. Szlovák.
 Darók; 1747: *Darok*, 1759: *Darók*. Valószínűleg a Dorottya keresztnév -ók képzős
 változata.
 Daubner; 1800: *Daubner*. Német
 Dauda*; 1782: *Daoda*, 1785: *Dauda*. Valószínűleg szlovák.
 Dávid*; 1747: *David*, 1771: *Dávid*. Keresztnév.
 Deák; 1745: *Deák*, 1785: *Diák*. Foglalkozásnév.
 Decsi; 1774: *Detsi*, 1783: *Dets*. Tolna megyei helynévből.
 Dedinszki; 1797: *Dedinszki*. Szlovák.
 Dékán; 1757: *Dekán*, 1793: *Dékány*. Foglalkozásnév, jelentése: 'tizedes'.
 Demeter; 1760: *Demeter*. Keresztnév.
 Demján; 1795: *Demiany*, 1799: *Demian*. Keresztnév.
 Dén*; 1772: *Dén*. Keresztnévből.
 Dencsi; 1765: *Dentsi*. Keresztnévből.
 D.ne; 1764: *Dene*. Keresztnévből.
 Dénes*; 1744: *Dénes*. Keresztnév.
 Dér; 1749: *Dér*, 1751: *Dier* (VJ.), 1759: *Diér*, 1784: *Dir*. Külső tulajdonságra utal:
 'fehérhajú'.
 Dési; 1777: *Dési*. Talán a volt Szolnok—Doboka vármegyei helynévből, de más,
 Dész ~ Dézs elemet tartalmazó helynév is számbajöhet.
 Deutsch; 1773: *Teütsch*, 1777: *Teüttch*. Német.
 Dezerikus; 1757: *Deserikus*. Latiosított keresztnév.
 Dezső; 1748: *Deső*. Keresztnév.
 Dilinár; 1761: *Dilinar*. Szlovák.
 Dimák; 1749: *Dinák*. Szlovák.
 Diós; 1785: *Dios*. Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utaló név.
 Dobján; 1790: *Dobian* (nő). Szlovák.
 Dobjás; 1792: *Dobias* (szarvasi). Szlovák.
 Dobics; 1787: *Dobits*. Szlovák.
 Dobrovszki*; 1792: *Dobrotzky*, 1794: *Dobrotzki*, *Dobrovszki*, 1799: *Dobrosszki*,
 1800: *Dobróczki* (Conscr.). Szlovák.

Dóci; 1761: *Dotzi*. Csongrád megyei helynévből.
 Dodek; 1747: *Dodek*, 1761: *Dodog*. Szlovák.
 Dolmány; 1793: *Dolmány* (nő). Foglalkozásra utaló vagy valamivel bírást jelentő név.
 Dolog; 1746: *Dolog*. Foglalkozásra vagy belső tulajdonságra, szorgalmasságra utaló név.
 Dominkó; 1749: *Dominkó*, 1752: *Domikó*. A Domonkos ~ Dominikus keresztnévből.
 Domoki*; 1775: *Domoki*, 1795: *Domoky*. Meghatározatlan helynévből vagy a Domokos keresztnévből patronimikon.
 Domokos; 1764: *Domokos*, 1765: *Damukos*, 1771: *Domonkos*. Keresztnév.
 Dorák; 1795; *Dorák*. Szlovák.
 Dormányi; 1783: *Dormany* (nő). Meghatározatlan helynévből.
 Dovák; 1792: *Dovák*. Szlovák
 Dovaly; 1774: *Dovaly*. Talán a volt Zólyom vármegyei Doval helynévből.
 Dovicin; 1778: *Dovitzin*, 1779: *Dovitsin*, 1783: *Doviczin*, *Dovitzom*. Szlovák.
 Dozsál; 1793: *Dosály* (nő). Szlovák.
 Döbrönte; 1757: *Döbrönte*. Veszprém megyei helynév, amelynek végéről lemaradt vagy lekopott az -i képző.
 Döme; 1795: *Döme*. A Dömötör keresztnévből.
 Dömény; 1787: *Dömin*. Valószínűleg szlovák.
 *Drahota; 1752: *Drahota*. Szlovák.
 Drojcsik; 1792: *Drojtsik* (nő). Szlovák.
 Dudás*; 1757: *Dudás*. Foglalkozásra vagy szokásra utal.
 Dunaháti; 1785: *Dunahati*. Közelebbről meg nem határozható helynévből.
 Durajcsik; 1771: *Durajsek*, 1774: *Durajtsik*. Szlovák.
 Dusa; 1787: *Dusa*. Talán szlovák.
 Edvi*; 1759: *Edvi*, 1783: *Evdí* (elírás lehet). A Győr-Sopron megyei Edve helynévből.
 Elek; 1774: *Elek*. Keresztnév.
 Eleki; 1788: *Eleki*. Békés megyei helynévből vagy az Elek keresztnévből patronimikon.
 Éliás*; 1755: *Elias*, 1800: *Eliás* (Conscr.). Keresztnév.
 Endrédi; 1776: *Endredi*. Talán a Somogy megyei Balatonendréd nevéből.
 Erdélyi; 1750: *Erdélyi*, 1764: *Erdeli*, *Erdéli*, 1785: *Erdelyi*. Tájnévből.
 Erdős; 1756: *Erdös*. Valamivel bírásra utal vagy foglalkozásnév.
 Erős; 1747: *Erös*. Külső tulajdonságra utal.
 Érsek; 1765: *Ersek*. Valakihez való tartozásra utaló név, vagy valamelyik Érsek elemet tartalmazó helynévből alakult, s az -i képzője lekopott.
 Ezer; 1760: *Ezer*. Meghatározatlan. Talán szavajárási név, vagy foglalkozásra utalt: 'ezeres'.
 Fábrián; 1789: *Fabian*. Keresztnév.
 Fábri*; 1763: *Fabri*, 1800: *Fábri* (Conscr.). Megfejtetlen. Lehet a Fábrián keresztnév inetimológikus -r-rel bővült becézője, alakulhatott meghatározatlan helynévből, rövidülhetett a Fabriciusz névből.
 Fabrici; 1797: *Fabrici*. Valószínűleg a latin fabricius 'kézműves, építész' jelentésű szó rövidült alakja.
 Farádi; 1748: *Farádi*. Győr-Sopron megyei helynévből.
 Faragó; 1767: *Faragó*. Foglalkozásra, tevékenységre utaló név.
 Farkas; 1746: *Farkas*. Külső vagy belső tulajdonságra utalhat, de lehet keresztnév is.

Fata; 1755: *Fata*. Valószínűleg román.
 Fazék; 1762: *Fazék*. Foglalkozásra utalhat.
 Fazekas*; 1747: *Fazekas*, 1800: *Fazékas* (Conscr.). Foglalkozásnév.
 Fehér; 1745: *Fehér*, 1784: *Fejér*. Külső tulajdonság.
 Fekete; 1744: *Fekete*. Külső tulajdonság.
 Felcser; 1767: *Fertsel*. Foglalkozás: 'kisegítő orvos'.
 Ferenci; 1758: *Ferentzi*. Patronimikon.
 Fésűs; 1766: *Füsüs*, 1784: *Fesüs*. Foglalkozásnév: fésűt készítő vagy áruló.
 Fiam*; 1792: *Fiam*, 1795: *Fian*, 1800: *Fián* (Conscr.). Rokonsági viszonyra vagy szavajárásra utaló név.
 Figuli; 1775: *Figuli*. Megfejtetlen.
 Filadelfi; 1794: *Fridelfi*, 1795: *Fliderfi*, 1796: *Filadelfi*, 1798: *Filadelphi*. Talán a görög Philadelphia keresztnévből.
 Filcsik*; 1767: *Filtsik*, 1784: *Firtsik*, 1795: *Filtyik*. Szlovák.
 Fittich*; 1788: *Fittich*, *Fittig*, 1790: *Fittik*, 1792: *Fittyik*, 1794: *Fitig*, 1797: *Fittyich*, 1800: *Fityik* (Conscr.). Német.
 Flitkó; 1776: *Flitko*. Szlovák.
 Flóris; 1779: *Floris*. Keresztnévből.
 Fodor*; 1755: *Fodor*. Külső tulajdonságra utal: göndör, bozontos hajú.
 Fogaras; 1752: *Fogaras*. Valószínűleg a Fogaras hegy és tájnévből a -i képző lekopásával.
 Folkusházi*; 1772: *Folkushazi*, 1773: *Folkusházi*, 1775: *Fokushazi*, 1783: *Folkoshazy*, 1789: *Folkoshazi*, 1800: *Folkusházy*. Biztosan meg nem határozott helynévből. Talán a volt Túróc vármegyei Folkusfalva névváltozatából.
 Fónai; 1764: *Fónai*. Talán a Somogy megyei Fonó helynévből.
 Forgós; 1759: *Forgós*. Talán szokásra vagy valamivel bírásra utal.
 Forján; 1750: *Forgyán*, 1764: *Forgyan*, 1771: *Forján*, 1775: *Forjan*, 1783: *Fordgyan*. Valószínűleg a Flórián keresztnévből.
 Forró; 1767: *Forró*. Talán belső tulajdonságra utal.
 Földesi; 1755: *Földesi*. Hajdú-Bihar megyei helynévből.
 Frank; 1784: *Frank*. Német.
 Frankó*; 1788: *Frankó*, 1790: *Franco*. Szlovák.
 Franyó; 1746: *Franyo*. Szlovák.
 Furesán; 1749: *Furesan* (nő). Román.
 Fülöp; 1777: *Fülöp*, 1788: *Filepp*, 1789: *Filep*, 1792: *Fileph*, *Fülep*, 1794: *Fileep*. Keresztnév.
 Fűrj*; 1766: *Für*, 1768: *Für*, 1800: *Fürj* (Conscr.). Talán belső tulajdonságra utaló metafora.
 Gabacsi; 1782: *Gabatsi*. Valószínűleg szlovák.
 Gabnai; 1744: *Gabnai*, 1784: *Gabnay*, 1800: *Gabonai* (Conscr.). Meghatározatlan helynévből.
 Gábor; 1758: *Gábor*. Keresztnév.
 Gajda; 1789: *Gajda*. Külső tulajdonságra, beszédmódra utalhat, vagy szlovák név.
 Gajdán; 1792: *Gajdán* (hódmezővásárhelyi nő). Szlovák.
 Gál; 1752: *Gál*, 1760: *Gal*. Keresztnév.
 Galamb; 1758: *Galamb*. Foglalkozásra vagy belső tulajdonságra utal.
 Galambos; 1760: *Galambos*. Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.
 Galgóci; 1787: *Galgotzi* (békéscsabai). A volt Nyitra vagy a mai Borosd-Abaúj-Zemplén megyei helynévből.
 Gálic; 1785: *Galitz*. Talán német.

Gálik; 1765: *Gálik*, 1766: *Galik*. Szlovák.
Galovics; 1797: *Galovits*. Szlovák.
Gara; 1790: *Gara*. Régi magyar személynév vagy helynév.
Garai*; 1788; *Garai*, 1790: *Garrai*, 1800: *Garaj* (Conscr.). Bács-Kiskun megyei helynévből.
Gaskovics; 1798: *Gaskovits*. Szlovák.
Gáspár; 1761: *Gáspár*, 1775: *Gáspár*. Keresztnév.
Gauder; 1759: *Gáuder*, 1774: *Gauder*. Német.
Gazsó; 1782: *Gazsó*. A Gáspár keresztnévből.
Gécs; 1785: *Géts*, 1790: *Gets*. Talán régi magyar személynév vagy a Gergely keresztnévből.
Gecsei; 1790: *Getsei*. Veszprém megyei helynévből.
Gelegonya*; 1773: *Galagonya*, 1784: *Galyagonya*, 1788: *Gelegonya*. A galagonya 'tüskés cserje' szóból megfejtetlen névadási indokkal. Talán ennek a természetgyűjtő, szerető, fogyasztó?
Gerencsér*; 1751: *Gerentsér*, 1790: *Gerentsir*. Foglalkozásnév: 'göloncsér, fazekas, cserépkészítő'.
Geresdi; 1748: *Geresdi*. A Vas megyei Nagygeresd helynévből.
Gergely*; 1783: *Gergely*. Keresztnév.
Gergő; 1784: *Gergő*. Keresztnévből.
Gilici; 1787: *Gilitzi*, *Gilitzei*, 1793: *Gilitza*, 1800: *Gelitze*. Meghatározatlan helynévből.
Glaskó; 1788: *Glaskó*, 1795: *Gasko*. Szlovák.
Gobák; 1785: *Gobák*. Szlovák.
Godáncsi; 1767: *Godantsi*. Meghatározatlan helynévből.
Godár; 1765: *Godár*. Talán a Gotthard keresztnévből.
Gólya; 1768: *Gója*. Külső tulajdonságra utaló jelképnév, vagy gólyafészek volt a házában.
Gombkötő; 1745: *Gombkötő*, 1793: *Gombkető*, 1800: *Gombkötő*, *Gombkötő* (Conscr.). Foglalkozásnév.
Gordai; 1774: *Gordai* (nő). Meghatározatlan helynévből.
Göbolyós; 1748: *Göbölös*, 1763: *Göbölös*. Foglalkozásnév: hízómarhákkal bánó, azokat legeltető, hajtó.
Gödör; 1790: *Gödör* (nő). Talán foglalkozásra utal, vagy valamilyen eseményt takar.
Gömbös; 1783: *Gömbös*. Talán külső tulajdonságra utal: alacsony termetű, kövér.
Gömörei; 1784: *Gömörei*. Vagy valamelyik Gömör elemet tartalmazó helynévből, vagy a Gyömörei családnev elírása, írásváltozata.
Gönc; 1789: *Göntz* (Németországból jött). Német.
Göndös*; 1777: *Göndös*, 1780: *Göndöss*, *Köntös*, 1784: *Köntös*, 1798: *Köndös*, 1800: *Göntös*. Megfejtetlen. Esetleg bodor hajra utaló külső tulajdonságnév, vagy a Gömbös alakváltozata, esetleg a köntös közszóából ered.
Görbics*; 1760: *Görbits*, 1773: *Gorbíts*. Szlovák.
Grenyó; 1769: *Grenyo*, 1770: *Greno*. Szlovák.
Grósz; 1800: *Grosz*. Német.
Grucki; 1784: *Grutzky*. Szlovák.
Gubi*; 1787: *Gubi*, 1794: *Gubin*, 1797: *Gobi*, *Góbi*. Meghatározatlan helynévből vagy szlovák eredetű.
Gubica; 1777: *Kubitza*, 1785: *Gubitza*. Szlovák.
*Gubics; 1747: *Kubits*, 1751: *Gubits* (VJ.). Szlovák.
Gubó; 1792: *Gubó*. A közszó 'rovarbáb, gubacs' stb. jelentésben elég későn tűnik föl

így azzal nem magyarázható. A 'kuporodik' folyamatos melléknévi igenévi alakja lehet, akkor külső tulajdonságra utal, de lehet szlovák alakulat is valamelyik Gub- vagy Hub- kezdetű keresztnévből.

Gulyás; 1746: *Gulyás*, 1747: *Gulás*, 1784: *Gullyás*. Foglalkozásnév.

Gyaponyi; 1775: *Gyaponyi*, 1784: *Gyaponi*. Meghatározatlan helynévből. Talán a Tolna megyei Gyapa régi alakváltozatából.

Gyarmati*; 1762: *Gyarmatszki*, 1780: *Gyarmati*, 1785: *Gyarmathy*, 1796: *Gyarmathi*. Amennyiben az 1762. és az 1780. évi adat összefügg, szlovák alakulat, amely elmagyarosodott. Mindenképpen egy Gyarmat elemet tartalmazó helynévből.

Gyenes; 1784: *Gyenes*, *Dgyenes*. A Dénes keresztnév alakváltozata.

Gyenge; 1788: *Genge*, 1791: *Gyenge*. Külső tulajdonságra utal.

Gyolcsos; 1763: *Gyóltsos*, 1769: *Gyoltsos*, 1790: *Gyotsos*. Foglalkozásnév: gyolcs 'finom lenvászon' készítője vagy árusa.

Gyömrei*; 1762: *Gyömrei*, 1769: *Gyömőrei*, 1800: *Gyömerei*, *Gyömerei* (Conscr.). A Győr-Sopron megyei Gyömöre helynévből.

Györe; 1766: *Györeh*. Keresztnévből.

Györgyi*; 1747: *Györgyi*, 1751: *Györgyi*. Keresztnévből.

Györgyik; 1761: *Györgyik* (békéscsabai). Szlovák.

Győri; 1744: *Győri*, 1745: *Györi*, 1789: *Gyúri*. Győr város nevéből.

Gyuga; 1764: *Gyuga*. Megfejtetlen. Amennyiben a Guga név elírása lenne, akkor külső tulajdonságra, betegségre 'gyulladásos seb, kelés, pestis' utal.

Gyugy; 1790: *Gyugy*. Talán a Somogy megyei Gyugy helynév, amelynek végéről lekopott az -i képző.

Gyurcsa; 1799: *Gyurtsa*. Keresztnévből.

Gyurik; 1785: *Gyurik*. Szlovák.

Gyurkovics*; 1773: *Gyurkovits*. Szlovák vagy szerb.

Gyúrósi; 1787: *Gyuros*, 1789: *Gyurosi*, *Gyurósi*. Meghatározatlan helynévből. Talán a Fejér megyei Gyúró nevéből -si képzővel.

Hácsi; 1787: *Hatsi*. A Somogy megyei Hács helynévből.

Hajdamár; 1763: *Hajdamár*. Talán a török eredetű hajdamák 'fölkelő, katona, harcos' szó szlávba, szlovákba átkerült alakja.

Hajdú; 1746: *Hajdu*, 1800: *Hajdú* (conscr.). Foglalkozásnév volt eredetileg, itt már inkább népcsoporthoz tartozásra utal.

Hajmási; 1768: *Hajmasi*, 1770: *Hagymasi*, 1773: *Hajmás*, 1778: *Hagymás*. Baranya, Somogy vagy Veszprém megyei Hajmás elemet tartalmazó helynévből.

Hajnal; 1757: *Hajnal*. Szokásra (koránkelés) utalhat.

Halasi; 1771: *Halasi*. Talán Kiskunhalas nevéből.

Halász; 1748: *Halász*. Foglalkozásnév.

Halászi; 1795: *Halasz* (nő). Győr-Sopron megyei helynévből.

Haleckó; 1784: *Haletzko*. Szlovák.

Halenkó; 1781: *Halenko*. Szlovák

Halesz; 1781: *Halesz*. Megfejtetlen. Pest megye több településének van Halesz nevű határrésze, s talán ezek valamelyikéből ered a név az -i képző lekopásával.

Halinovszki; 1798: *Halinovszki* (nő). Szlovák.

Hallai; 1778: *Hallai* (nő). Megfejtetlen. Talán helynévből alakult.

Halupa*; 1768: *Halupa*, 1793: *Chalupa*, 1795: *Choluppa*. Szlovák.

Hampó; 1774: *Hampo*. Szlovák.

Hamza*; 1794: *Hamza*, 1795: *Hamsa*. Talán német.

Hanszki; 1794: *Hanszki*. Szlovák.

Hanyec; 1765: *Hanyesz*, 1767: *Hanyész*, 1788: *Hanyetz*, 1798: *Hanetz*. Szlovák.

Harcsa; 1794: *Hrtsa*, 1799: *Hartsa*. Amennyiben az 1794. évi adat íráshiba, foglal-
 kozásra utaló név. Lehet azonban, hogy szlovák alakulat.
 Hári*; 1747: *Hári*. 1783: *Hary*, 1800: *Hari* (Conscr.). Meghatározatlan helynévből.
 Harka; 1770: *Harka*. Régi magyar személynévi vagy -i képzőjét vesztett helynévi
 eredetű.
 Harmati*; 1765: *Harmati*, 1795: *Harmathi*. Származhat egy meghatározatlan (Har-
 mad, Harmathely, Harmatos) helynévből, de utalhat tulajdonságra is (koránkelő,
 gyöngye stb.)
 Harsányi*; 1774: *Harsanyi*, 1800: *Harsányi* (Conscr.). Valamelyik Harsány elemet
 tartalmazó helynévből.
 Haszkó; 1797: *Haszkó*. Szlovák.
 Hatos; 1754: *Hátos*, 1755: *Hatos*. Az 1754. évi adat alapján külső tulajdonságra utal:
 'erős, hátság, szélesvállú' stb. Amennyiben számnevet kell benne keresnünk (mint
 azt a mai névhasználat sugallja), megfejtetlen.
 Héder; 1761: *Héder*. Német.
 Hedlicska; 1784: *Hedlitska* (nő). Szlovák.
 Hegedűs; 1747: *Hegedűs*, 1800: *Hegedűs*. Foglalkozásra, szokásra, tevékenységre
 utal.
 Hegyi; 1748: *Hegyi*. Hegy elemet tartalmazó helynévből.
 Héja(?); 1778: *Hélla*. Tulajdonságra utaló metaforikus név.
 Héjas; 1749: *Hejas*, 1774: *Héjas*, 1781: *Héjas*. Talán valamivel bírásra utal, vagy
 valamihez való hasonlóságra utaló metaforikus név.
 Hencsei; 1780: *Hentsei* (nő). Somogy megyei helynévből.
 Heubach(?); 1767: *Heÿbak*. Német.
 Heveder; 1799: *Heveder*. Foglalkozásra utalhat 'nyereg fölcsatolására használt szíj'
 jelentéssel.
 Hézer*; 1779: *Hézer*, 1780: *Heszer*. Német
 Hima*; 1747: *Hima*. Szlovák.
 Híres; 1765: *Hires*, 1766: *Hiros*. Az 1766. évi adat elírás lehet. Belső tulajdonságra
 utaló név.
 Hlatki; 1785: *Hladki* (nő, Zólyom vármegyéből), 1797: *Chladki*, 1799: *Hlatki*.
 Szlovák.
 Hlaváti; 1790: *Chlavati* (nő). Szlovák.
 Hlobocsányi; 1752: *Hlbotsányi*. Szlovák.
 Hofbauer; 1766: *Hofpauer*. Német.
 Holecska*; 1790: *Holetska*. Szlovák.
 Hollósi; 1800: *Hollósi* (nő). Talán a Vas megyei Egyházashollós vagy valamelyik
 más, Hollós elemet tartalmazó helynévből.
 Homolya; 1773: *Homolya* (nő). Megfejtetlen. Talán szlovák.
 Hordács; 1785 *Hordáts* (cigány). Megfejtetlen.
 Horgas; 1760: *Hargas*, *Horgas*, 1769: *Hargos*. Külső tulajdonságra utalhat: 'hajlott,
 görbe orrú, hátú' stb.
 Horvát; 1744: *Horváth*, 1745: *Horváth*, 1800: *Horvath* (Arm.). Népnév.
 Hován; 1787: *Chovan*. Szlovák.
 Hóza; 1793: *Hóza* (cigány). Megfejtetlen.
 Hrancsik; 1774: *Hrantsik* (nő). Szlovák.
 Hronyecz; 1753: *Hronecz*. Szlovák
 Huszár; 1771: *Huszár*. Foglalkozásra vagy külső tulajdonságra, szokásra, viselke-
 désre utaló név.
 Ickovics; 1774: *Itzskovits* (!). Szlovák.

Igaz; 1787: *Igaz*. Belső tulajdonságra utalhat.

Iglic; 1771: *Iglitz*. Foglalkozást (igric 'énekes, vásári mulattató') jelenthetett.

Ilia; 1799: *Ilia*. Román

Illés; 1756: *Illés*. Keresztnév.

Iló; 1798: *Iló* (cigány). Keresztnévből.

Ilovszki*; 1790: *Illauszki*, *Ilauszki*, 1793: *Ilovszki*, 1794: *Illovszki*, 1795: *Ilavszki*. Szlovák.

Imre; 1788: *Imre* (nő). Keresztnév.

Ivacska; 1757: *Ivátska*, 1787: *Ivaska*. Szlovák.

Iván*; 1766: *Iván*, 1800: *Ivanus*. Keresztnév.

Iványi*; 1760: *Iványi*, 1781: *Ivány*, 1784: *Ivani*, *Ivanj*, Valamelyik Iván elemet tartalmazó helynévből, talán a Győr-Sopron megyei Iván községből.

Izsácki; 1747: *Isátskj*, *Isaszki*, *Isaszky*, 1751: *Isacski* (VJ.). *Izatszky*, 1776: *Isátszky*, 1789: *Isátski*, 1800: *Izsacski* (Conscr.) Szlovák.

Izsó; 1747: *Isó*, 1788: *Isóó*, 1796: *Izsó*, 1800: *Izó* (elírás lehet). Keresztnévből.

*Jakab; 1746: *Jakab*. Keresztnév.

Jakó; 1760: *Jakó*, 1761: *Jako*. Keresztnévből.

Jakubec; 1784: *Jakubetz* (Zólyom vármegyéből). Szlovák.

Jakus; 1750: *Jakus*. Keresztnévből.

Jámbor; 1775: *Jámbor*, *Jamborszky*, *Jambrich*, 1777: *Jambrik*, 1781: *Jambor*, 1785: *Jamrecki*. Szlovák alakulatból magyarosodott.

Jamriska; 1789: *Jambriska*. Szlovák.

Jancsik; 1796: *Jantsik*. Valószínűleg szlovák.

Janecska*; 1785: *Janetska*, 1794: *Janítska*. Szlovák.

Janek; 1788: *Janek* (tótkomlói). Szlovák.

Jani; 1796: *Jani* (nő). Keresztnévből.

Janicsek; 1757: *Janotsek*, *Jánosik*, 1758: *Jánotsék*, 1760: *Jánotsek*. Szlovák.

Jankó*; 1757: *Jankó*, 1800: *Jankó* (Arm). Keresztnévből.

Janó; 1793: *Janó* (nő). Keresztnévből, lehet szlovák alakulat is.

Janovics*; 1779: *Janovits*, 1790: *Janovitz*. Szlovák.

Járolli*; 1763: *Jarolin*, 1770: *Járolin*, 1771: *Járolli*, 1773: *Jaroli*, 1780: *Jarolij*, 1783: *Jaroly*, 1785: *Jarolin* (az -n utólag áthúзва), 1797: *Jaroly*. Valószínűleg németből magyarosodott.

Javas; 1777: *Java*, 1798: *Javos*, 1799: *Javas*. Valószínűleg foglalkozásra, tevékenységre (gyógyítás) utal.

Jávorcsik*; 1774: *Javortsik*. Szlovák.

Jeges*; 1745: *Jeges*. Foglalkozásra utalhat, télen jeget vágott, jégverme volt.

Jó; 1771: *Jó*, 1788: *Jóó*. Belső tulajdonságról.

Jób; 1794: *Jób* (nő). Keresztnév.

Johannidesz; 1767: *Johannides*, *Johannes*. Latinosított keresztnév.

Jónás*; 1763: *Jonás*, 1766: *Jonas*. Keresztnév.

Jónász; 1761: *Jonátsz*, 1777: *Jónász*, 1791: *Jonász*. Szlovák.

Jóri*; 1758: *Jóri*, 1760: *Jori*. Meghatározatlan helynévből. Talán a Győr-Sopron megyei Gyórá községnév kereshető benne.

Jós; 1745: *Jós*, 1754: *Jos*, 1761: *Jös*, 1792: *Joós*. Talán foglalkozásra vagy egyszeri cselekvésre utal, de lehet keresztnévből alakult is.

Jován; 1780: *Jován*. Szerb.

József*; 1792: *Jósef*. Keresztnév.

Juhász; 1746: *Juhász*, 1800: *Juhasz* (Conscr.). Foglalkozásnév.

Juhos; 1795: *Juhos* (nő). Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.

Julcsik; 1797: *Jultsik* (nő). Szlovák.
 Kabódi*; 1765: *Kabodi*, 1784: *Kabodj*, 1800: *Kabódi*. A volt Sopron vármegyei Kabold helynévből.
 Kacki; 1768: *Katzky*. Szlovák.
 Kácsa; 1760: *Kátsa*, 1789: *Káltsa*. Foglalkozásra utalhat, vagy valamilyen tulajdonság jelképeve volt.
 Kácsér; 1763: *Katsér*, 1764: *Kácsér*, *Kácsér*, 1765: *Katser*. Német.
 Kádi; 1787: *Kadi*, 1796: *Kádi* (kijavítva: Bikádi). Lehet a Katalin keresztnévből németes alakulásmóddal vagy az ősi magyar -di képzővel.
 Kajári; 1761: *Kajári*. Győr-Sopron vagy Somogy megyei helynévből.
 Kajsza; 1752: *Kaisza*, 1753: *Kajsza*. Külső tulajdonságra utalhat: 'ferde, görbe, csám-pás'.
 Káldi; 1745: *Káldi*, 1800: *Kaldi* (Conscr.). Talán a Vas megyei Káld helynévből.
 Kalinovszki; 1796: *Kalinovszki* (nő). Szlovák.
 Kalmár; 1748: *Kolmár*, 1761: *Kalmár*. Foglalkozásnév.
 Kaló*; 1759: *Kaló*, 1761: *Káló*, 1775: *Kalló*, 1800: *Kálló* (Arm.). Lehet foglalkozásra utaló: 'posztókészítő, ványoló', de származhat keresztnévből is.
 Kamondi; 1755: *Kamondi*. Veszprém megyei helynévből.
 Kan*; 1754: *Kan*, 1788: *Kann*. Talán tulajdonságra, férfiaságra (nemiségre) utal.
 Kanász; 1792: *Kanász* (nő). Foglalkozásnév.
 Kannás; 1755: *Kánnás*, 1763: *Kannas*, 1769: *Kannás*, 1779: *Kánnai*, *Kannai*, 1789: *Kanas*, 1795: *Kanás*. Talán foglalkozásra (kannagyártó) utal, bár ezt -i képzős változatai megkérdőjelezzik.
 Kanovszki; 1792: *Kanovszky* (nő). Szlovák.
 Kántor; 1789: *Kantor* (nő). Foglalkozásra vagy szokásra, tulajdonságra (jó énekes) utal.
 Kaposi; 1750: *Kaposi*, 1773: *Kapsi* (elírás lehet). Somogy megyei helynévből.
 Karszik; 1788: *Kartsik* (nő). Szlovák.
 Kardos*; 1755: *Kardos*. Foglalkozásra vagy viseletre, esetleg belső tulajdonságra utal.
 Károlyi; 1784: *Karoly*, 1787: *Karolyi*, 1788: *Karály*, 1789: *Karoli*. Valamelyik Károly elemet tartalmazó helynévből, esetleg a volt Vas vármegyei Károlyfalva vagy a volt Zala vármegyei Károlyszeg nevéből.
 Kas; 1745: *Kas*, 1785: *Kás*, 1791: *Kass*. Talán foglalkozásra utal: kaskötő, kosárfonó.
 Kasza; 1778: *Kasza*. Foglalkozásra utalhat.
 Kaszai; 1784: *Kaszai*. Meghatározatlan helynévből.
 Kasziba; 1746: *Kasziba*. Megfejtetlen.
 Katona*; 1756: *Katona*. Foglalkozásnév.
 Kecskeméti; 1789: *Ketskemeti*. Kecskemét város nevéből.
 *Kecskés; 1746: *Ketskés*, 1751: *Kecskés* (VJ.). Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.
 Kelemen; 1754: *Kelemen*, 1796: *Kelemeny*. Keresztnév.
 Keller; 1795: *Keller*. Német.
 Kenderesi; 1777: *Kenderes*, 1778: *Kenderesi*. Szolnok megyei helynévből, vagy foglalkozásnév kapott -i képzőt analógiára.
 Kenéz; 1754: *Kenez*. Régi magyar személynévből.
 Kényes; 1776: *Kenyös*. Belső tulajdonságra utalhat.
 Kerdik; 1778: *Kerdik*, 1782: *Kerdik*. Megfejtetlen. Amennyiben az 1782. évi adat elírás, talán szlovák alakulat lehet.
 Kerekes*; 1756: *Kerekes*. Foglalkozásnév.

Kereki; 1796: *Kereky*. Talán a Somogy megyei helynévből.
 Keresztes*; 1745: *Keresztes*. Minden bizonnyal a XV—XVI. században gyakori keresztnév (vö.: MNY. LXVII, 187).
 Kéri*; 1769: *Kéri*, 1773: *Keri*. Győr-Sopron megyei helynévből.
 Kernács*; 1776: *Kernuch*, 1783: *Kernuth*, 1787: *Hrnuch*, 1788: *Krnach*, 1789: *Krnuch*, 1794: *Kernats*, 1795: *Krnuth*, *Krnáts*, 1797: *Krna*. Szlovák.
 Kertai*; 1768: *Kertai*. Veszprém megyei helynévből.
 Kertész*; 1767: *Kertész*. Foglalkozásnév.
 Kimkovics; 1793: *Kimkovits* (nő). Szlovák.
 Király*; 1767: *Király*. Külső vagy belső tulajdonságra utal, esetleg a király jobbágya, szolgálja volt az eredeti névvisező.
 Királyi; 1773: *Királyi*. A királyhoz tartozásra utal, vagy valamelyik Király elemet tartalmazó helynévből ered.
 Kirják; 1762: *Kiriak*. Talán a Cirják keresztnév alakváltozata.
 Kirmelik; 1763: *Kirmelik*. Szlovák.
 Kis; 1745: *Kis*, 1751: *Kiss* (VJ.). Külső tulajdonság.
 Kisó; 1795: *Kisó* (cigány). Valószínűleg a Katalin keresztnév Erdélyben gyakori becézése.
 Kizúr; 1799: *Kizúr*. Szlovák.
 Klina; 1788: *Klina* (nő). Szlovák.
 Kociszki; 1791: *Kotziszki*. Szlovák.
 Kocsis*; 1754: *Kotsis*, 1782: *Kotsiss*. Foglalkozásnév.
 Kocsmán; 1777: *Kotsmán*. Szlovák.
 Kocsondi; 1746: *Kotsondi*, 1784: *Kotsondy*. Meghatározatlan helynévből.
 Kodari; 1765: *Kodári*, 1771: *Kodari*, 1784: *Kodhri*. Talán a volt Szolnok—Doboka vármegyei Kodor helynévből.
 Kodancsi; 1779: *Kodantsi*. Meghatározatlan helynévből.
 Kojnok; 1794: *Kojnok*. Szlovák.
 Kollár; 1771: *Kollár*, 1793: *Kolár*. Német.
 Kolacsik; 1789: *Kolatsék* (pozsonyi). Szlovák.
 Kolompár; 1756: *Kolompár*. Foglalkozásnév: 'üstfoltozó, rézműves, bádogos'.
 Kolozsi; 1796: *Kolosi*. Valamelyik Kolozs elemet tartalmazó erdélyi helynévből.
 Kolozsvári; 1789: *Kolozsvári* (jegyző). Kolozsvár város (ma: Cluj—Napoca, Románia) nevéből.
 Komjáti; 1766: *Komjati*. Valószínűleg a volt Nyitra vármegyei Komját helynévből.
 Konc; 1789: *Kontz*. Valószínűleg külső tulajdonságra utaló név: nagy darab, testes, csontos.
 Koncsek*; 1759: *Kontsek*, 1800: *Koncsek* (Arm.). Szlovák.
 Konecsni; 1789: *Konetsni*. Szlovák.
 Konkoly*; 1800: *Konkoly*. Megfejtetlen. Talán belső tulajdonságra utal: olyan ember, mint a konkoly, elrontja a jót.
 Konomaros; 1778: *Konomaros*. Megfejtetlen.
 Kónyik; 1798: *Kónyik*. Szlovák.
 Korbély; 1779: *Korbel*. Megfejtetlen.
 Kordik; 1769: *Kordik*. Megfejtetlen. Talán szlovák.
 Koren; 1777: *Koren*, 1790: *Koreny*. Szlovák.
 Kornik; 1776: *Kornik*, 1777: *Kornyik*, 1789: *Kornyek*, 1794: *Kornyák*. Szlovák.
 Kosnyák; 1758: *Kosnyak*, 1763: *Kosnyak*. Szlovák.
 Kosztyán*; 1745: *Kostyán*, 1755: *Kosztyán*, 1800: *Kóstyán* (Conscr.). Szlovák.

Kóti*: 1774: *Koti*, 1784: *Kóti*. Talán a volt Zala vármegyei Kót helynévből.
 Kotolák*; 1764: *Kolotág*, 1784: *Kotolak*. Szlovák.
 Kotormán; 1753: *Kotormány* (hódmezővásárhelyi). Talán a népnyelvi kotormány 'vízvájta mélyedés' (MTSz) szóból, vagy a Vas megyei Kotormány helynévből.
 Kovács; 1745: *Kováts*, 1746: *Kovács*. Foglalkozásnév.
 Kovácsik*; 1798: *Kovatsik*, 1799: *Kovácsik*. Szlovák.
 Kozma; 1746: *Kozma*. Keresztnév.
 Kozsok; 1788: *Kosók* (nő). Román.
 Köce*; 1744: *Köcze*, 1745: *Kötze*, 1748: *Kötze*, 1784: *Ketze*. Talán foglalkozásra utaló név: egy hálófajta (kece) jelképezi benne a halászmesterséget.
 Kökény; 1789: *Kökény* (nő). Foglalkozásra, tevékenységre, kedvtelésre utalhat: kökényszedő, kökényt szerető, esetleg ahhoz hasonlatos valamiképp.
 Körmendi; 1747: *Körmendi*, *Körmendi*. Vas megyei helynévből.
 Körösi; 1745: *Körösi*. Körös elemet tartalmazó helynévből.
 Kőszegi; 1777: *Kőszegi*. Kőszeg város nevéből.
 Kővágó; 1747: *Kővágó*, 1751: *Küvágó*, 1800: *Kővágó* (Conscr.). Foglalkozásnév: kőfaragó vagy kőbányában dolgozó, kőfejtő.
 Krajcsovics; 1794: *Krajtsovits*. Szlovák.
 Králik; 1773: *Kralik* (szarvasi). Szlovák.
 Krasztó; 1788: *Kraszto*. Szlovák.
 Krausz*; 1778: *Krausz*, 1779: *Kraus*. Német.
 Kriskó*; 1764: *Krisko*, *Krisko*. A Krisztina keresztnévből.
 Kristóf*; 1765: *Kristof*, 1800: *Kristóf* (Conscr.). *Keresztnév*.
 Kruspel; 1775: *Kruspel* (nő). Szlovák.
 Kubini; 1793: *Kubin*, 1798: *Kubiny*. Talán a volt Árva vármegyei helynévből.
 Kuckó; 1773: *Kutzkó*. Talán szlovák. A magyar 'tűzhely, kemence melletti zug' jelentésű szó azért nem valószínű, mert első megjelenésének éve 1604. (TESz).
 Kucsera; 1770: *Kutsera*. Szlovák.
 Kulcsár; 1749: *Kutsár*, 1752: *Kultsár*, 1771: *Kócsár*, 1790: *Kóltsár*. Foglalkozásnév.
 Kun; 1777: *Kun*. Népcsoportnév.
 Kunos*; 1756: *Kunos*, 1784: *Kunus*, 1800: *Kúnos* (Arm.). Valószínűleg a kunokhoz való tartozásra vagy hozzájuk való hasonlóságra (szokásra, viseletre) utal.
 Kunstár; 1775: *Kunstar*, 1778: *Kunstér*. Szlovák.
 Kurc; 1799: *Kurtz*. Német.
 Kúti*; 1800: *Kúti* (Conscr.). Valamelyik Kút elemet tartalmazó helynévből.
 Kvartek*; 1800: *Kvartek*. (r. k. plétános. Arm.). Szlovák.
 Laci; 1785: *Latzi*. Keresztnévből.
 Lackovszki; 1754: *Latzkovszky*, *Latzko*, 1755: *Latzkoszky*, 1757: *Latzkovszki*. Szlovák.
 Lacsni; 1767: *Latsnyi*, 1768: *Lacsni*, *Latsni*, 1769: *Latsny*, 1784: *Latzni*. Szlovák.
 Ladiver; 1747: *Ladiver*. Valószínűleg német.
 Lagzi; 1769: *Lagzi* (hódmezővásárhelyi). Szokásra, életmódra utalhat, bár a község első előfordulása 1753. (TESz).
 Lakatos*; 1748: *Lakatos*. Foglalkozásnév.
 Laki*; 1747: *Laki*, 1751: *Laky* (VJ.). Valamelyik Lak elemet tartalmazó helynévből, esetleg a Győr-Sopron megyei Zselickislak nevéből.
 Lakner; 1779: *Lakner*, 1783: *Lackner*, 1784: *Laknér*, 1789: *Laknír*. Német.
 Lakos; 1761: *Lakos*. Életmódra, vagyoni helyzetre, állapotra utalhat.
 Lampért; 1747: *Lampért*, 1796: *Lampert*. Német.
 Lamplik; 1771: *Lamplik* (hódmezővásárhelyi varga mester). Szlovák.

Lányi; 1776: *Lányi*, 1787: *Lani*, 1792: *Lanyi*, 1794: *Láni*. Talán valamelyik Lány elemet tartalmazó helynévből, esetleg származásra utalhat: lánytól született, fattyú.

Laska; 1791: *Laska*. Foglalkozásra vagy szokásra (tésztaélesztés) utalhat, esetleg a Baranya megyei Laska helynév.

Laskovics; 1775: *Laskovitz* (főhadnagy). Szlovák.

László; 1748: *László*, 1756: *Laszlo*. Keresztnév.

Lavrik; 1791: *Lavrik*. Szlovák.

Lavró; 1776: *Lavro*. Szlovák.

Lázár; 1787: *Lazár*, 1796: *Lazar*. Keresztnév.

Leginszki; 1749: *Leginszky* (nő), 1760: *Leginci* (tótokmlósi). Szlovák.

Lehóczi; 1793: *Lehotzki*. Szlovák.

Lehota; 1749: *Lehota*. Szlovák.

Lénárt*; 1753: *Lenhard*, 1754: *Lenárt*, 1800: *Lénárt* (Conscr.). Keresztnév.

Lencse*; 1774: *Lentse*, 1791: *Lente*. Foglalkozásra vagy szokásra, a lencse szeretetére utal.

Lengyel; 1798; *Lengyel*. Népnév.

Lesetár*; 1765: *Lesetár*, 1774: *Lézetár*, 1775: *Lezetár*. Szlovák.

Letenyei*; 1783: *Letenyei*, 1785: *Letenei*, 1788: *Litenyei*. Zala megyei helynévből.

Lévai; 1781: *Levai*. Léva város (ma: Levice, Csehszlovákia) nevéből.

Liber; 1762: *Liber*. Német.

Libertini; 1789: *Libertini*. Latinra fordított (Szabad, Szabados) patronimikon lehet.

Líbor; 1787: *Libor*. Keresztnév, de lehet szlovák is.

Lishtenstein*; 1782: *Lichtenstein* (vasárus). Német.

Lipót; 1747: *Lipot*. Keresztnév.

Liptái; 1794: *Liptai*. Valamelyik fölvidéki Liptó elemet tartalmazó helynévből.

Lipták; 1787: *Liptak*, 1789: *Lipták*. Szlovák.

Loher; 1792: *Loher*, Megfejtetlen. Talán a nyelvjárási loher 'lóhere' jelentésű szóból, s akkor foglalkozásra, valamivel bírásra utal.

Loman; 1787: *Loman*. Német.

Lontai; 1788: *Lantai*, 1790: *Lontai*. Meghatározatlan helynévből. Talán a volt Hont vármegyei Lontó nevéből.

Lónyai; 1782: *Lónyai*, 1789: *Lonyai* (békéssámsoni). Valamelyik Lónya elemet tartalmazó helynévből.

Lovász*; 1777: *Lovasz*, 1785: *Lovász*. Foglalkozásnév.

Lődi; 1745: *Lödi*. Valamelyik Lőd elemet tartalmazó helynévből.

Lőcs; 1762: *Löts*. Foglalkozásra vagy külső tulajdonságra (görbelábú) utaló név.

Lőrinc*; 1781: *Lörintz*, 1800: *Lőrincz*. Keresztnév.

Lőrinci; 1747: *Lörintzi*. Patronimikon vagy egy Lőrinc elemet tartalmazó helynévből.

Lövei; 1745: *Lövei*, 1746: *Lövvei*, 1800: *Lővei* (Conscr.). Valamelyik Győr-Sopron, Vas vagy Zala megyei, Lövő elemet tartalmazó helynévből.

Luba; 1787: *Luba*. Szlovák.

Lucó*; 1748: *Lutzo*, 1774: *Lutzi*, 1787: *Lutza*, *Lutzó*, 1800: *Luczó* (Conscr.). A Luca keresztnévből.

Licsánszki*; 1773: *Lutsanszki*, 1786: *Lutsanszky*, 1800: *Lusánszki* (Conscr.) Szlovák.

Lukács*; 1759: *Lukáts*. Keresztnév.

Luptru; 1797: *Luptrú* (nő). Román.

Mackó; 1778: *Matzko* (nő). Szlovák.

Madai; 1752: *Madai*, 1787: *Maday*. Talán Szabolcs-Szatmár megyei helynévből.

Madarász; 1745: *Madarász*, 1800: *Madarasz* (Conscr.). Foglalkozásra vagy szokásos tevékenységre utal.

Magora; 1771: *Magera*, 1780: *Magora*. Valószínűleg román.

Magorányi; 1779: *Magoranyi*, *Mogoranyi*. Talán a volt Hunyad vármegyei Magureny helynévből.

Magri; 1774: *Magri*. Meghatározatlan helynévből.

Magyar*; 1747: *Magyar*, 1748: *Magyari*. Népnév vagy -i képzőjét vesztett helynévi származékú.

Majdóc; 1779: *Majdótz*. Szlovák.

Makó; 1769: *Macho*, 1771: *Machó*, Makó. Valószínűleg, szlovák de lehet egy Ma- kezdetű keresztnév magyar -kó képzős származéka is.

Makkos (?) 1789: *Makos*. Foglalkozásra, tevékenységre (makkot gyűjtő) utalhat, ha Makkos a helyes olvasat.

Makula; 1789: *Makula*, 1794: *Machula*. Szlovák.

Mandeisz; 1766: *Mandesz*, 1767: *Mandaisz*, 1770: *Mandeis*, 1785: *Mandeusz*, 1788: *Maindeisz*. Valószínűleg német.

Márcó; 1749: *Mártzo*, 1750: *Mártzó*. Szlovák.

Marcsa; 1747: *Martsa*. Keresztnévből.

Marcsó; 1751: *Martsó*. Keresztnévből.

Márki; 1777: *Márki* (makai). Keresztnévből.

Markó; 1777: *Markó*. Keresztnévből.

*Máró; 1751: *Marjo* (VJ.), 1759: *Máró*, 1760 *Maró*, 1761: *Maro*, 1762: *Máro*. Keresztnévből.

Maróti; 1768: *Marothi*. Valamelyik Marót elemet tartalmazó helynévből.

Martis; 1761: *Martis*. Keresztnévből.

Márton*; 1746: *Mártony* (cigány), 1748: *Márton*, 1785: *Marthon*, 1788: *Marton*, *Márthon*. Keresztnév.

Martosi; 1773: *Martosi* (nő). Talán a volt Komárom vármegyei (ma csehszlovákiai) Martos helynévből.

Masznicni (?); 1790: *Masznitzay*, 1797: *Masznitzny* (postamester). Szlovák.

Máté*; 1753: *Máté*, 1771: *Mate*, 1787: *Máthe*, *Mathé*. Keresztnév.

Matkovics; 1765: *Matkovitz*, 1789: *Matkovits*. Szlovák.

Matula; 1787: *Matula*, 1790: *Matulai*. Meghatározatlan helynévből, vagy pedig szlovák.

Matuskó; 1774: *Matusko*. Szlovák.

Mátyás*; 1800: *Mattyás*, *Mátyás* (Conscr.). Keresztnév.

Matyi; 1762: *Matyi*. Keresztnévből.

Matejkó; 1796: *Matejko*. Szlovák.

Mazán; 1798: *Mazan*. Szlovák.

Mazor; 1795: *Mazor* (nő), 1800: *Mázor* (nő). Szlovák.

Mázik; 1759: *Mázik* (tótkomlói). Szlovák.

Mazúr; 1777: *Mazur* (nő), 1787: *Mazúr* (nő). Szlovák.

Mecséri*; 1799: *Mecsery*, *Metsery*, 1800: *Mecséri* (Conscr.). Győr-Sopron megyei helynévből.

Méhes*; 1768: *Méhes*. Foglalkozásra, valamivel bírásra utaló név.

Mekis; 1747: *Mekis*. Szlovák.

Meleg; 1791: *Meleg* (nő), 1792: *Meleg* (nő). Belső tulajdonságra utalhat.

Ménesz; 1788: *Ménesz*, 1789: *Ménes*, *Ménesz*. Talán német.

Menezdorf*; 1777: *Menezdorf*, *Menesdor*, 1780: *Menezdorff*, 1787: *Menezsdorf*,

1795: *Menezdord* (elírás lehet), 1796: *Ménesdorf*, 1800: *Menesdorf* (Conscr.). Német.

Mencs; 1760: *Ments*. Megfejtetlen

Mérges; 1750: *Mérges*. Belső tulajdonságra utal.

Merskó; 1786: *Mrsko*, 1791: *Mrskó*, 1795: *Mersko*. Szlovák.

Meskó; 1784: *Mesko*, *Meskó*. Szlovák.

Mester; 1751: *Mester*. Foglalkozásra vagy ügyességre, esetleg tevékenységre (fűrő-faragó, mesterkedő) utaló név.

Mesterházi; 1773: *Mesterhazi*, 1775: *Mesterházi*. Vas megyei helynévből.

*Mészáros; 1744: *Mészáros*. Foglalkozásnév.

Messerschmidt; 1795: *Meszersmid* (nő). Német.

Mezei; 1746: *Mezsei* (cigány), 1792: *Mezei*. Életmódra utalhat, vagy valamelyik Mező elemet tartalmazó helynévből származik.

Micsinszki; 1758: *Micsinsky*, 1760: *Micsinszky*. Szlovák.

Mihalik*; 1784: *Mihalik*, 1785: *Mihalyik* (tanító), 1798: *Mihálik* (tanító). Szlovák.

Miháلكó*; 1777: *Mihálko*, 1779: *Michálko*, 1784: *Mihályko*, 1793: *Mihálykó*, 1800: *Miháلكó* (Conscr.). Keresztnévből.

Miklós*; 1798: *Miklós*. Keresztnév.

Mikó; 1768: *Miko*, 1778: *Mikó*. Keresztnévből.

Mikola; 1770: *Mikola*, 1788: *Mikula*. Szlovák.

Mikus; 1973: *Mikus*. Keresztnévből.

Míla; 1792: *Míla* (görögkeleti nő). Román.

Miró; 1798: *Miró*. Szlovák.

Míszlai; 1746: *Míszlai*, 1749: *Míszlái*, 1751: *Mészlai* (VJ.). Tolna megyei helynévből.

Mitró; 1799: *Mitro*. Román vagy szlovák.

Míves; 1768: *Míves*. Foglalkozásra, tevékenységre utal.

Mocsári*; 1771: *Motsári*. Valamelyik Mocsár elemet tartalmazó helynévből. Talán a volt Zemplén vármegyei (ma csehszlovákiai) Mocsár községnévből.

Mód; 1759: *Mód*, 1772: *Mod*. Megfejtetlen indítékú.

Mókus; 1769: *Mokus*, 1791: *Mokos*. Talán külső tulajdonságra utalhat.

Moldován; 1798: *Moldován* (kétegyházi román). Román.

Moldvai; 1760: *Modvai*. A romániai Moldva tájnévből.

Molnár; 1746: *Molnár*, 1783: *Mólnár*, 1800: *Molnar* (Conscr.). Foglalkozásnév.

Mónus; 1776: *Mónos*. Megfejtetlen.

*Mór; 1745: *Mor*, 1747: *Mór*, 1749: *Moor*. Valószínűleg keresztnévből vált családnévvé, de lehet népnévi eredetű is, akkor esetleg külső tulajdonságra (bőrszínre) utal.

Móroc*; 1769: *Morotz*, 1772: *Mórócz*, 1800: *Móroc* (Conscr.). Keresztnévből.

Morvai; 1745: *Morvai*, 1746: *Morva*. Csehszlovákiai országrészre utal.

Mózes; 1762: *Moses*, 1767: *Moises*, 1784: *Mojzes*. Keresztnév.

Mráz; 1798: *Mrász*. Szlovák.

Mulai*; 1757: *Mulai*. Meghatározatlan helynévből. Talán a Mura elírása vagy ejtés-változata.

Muluci; 1794: *Mulutzi* (nő). Szlovák.

Murai; 1750: *Murai*. Valamelyik Mura elemet tartalmazó helynévből.

Muraközi; 1789: *Muraközi*. A Muraköz tájnévből.

Murányi; 1768: *Muranyi*, 1774: *Murani*. Valamelyik Murány elemet tartalmazó (csehszlovákiai) helynévből.

Nagy; 1746: *Nagy*. Külső tulajdonság.
 Naszki; 1782: *Naszki*. (nő). Szlovák.
 Násztor*; 1800: *Násztó* (Conscr.). Valószínűleg szlovák.
 Navota*; 1771: *Novota*, 1783: *Nahota*. Szlovák.
 Némedi*; 1747: *Némedi*, 1787: *Némethi*. Valamelyik Némedi elemet tartalmazó helynévből.
 Nemes*; 1763: *Nemes*. Szokásra, életmódra, viseletre utalhatott.
 Német; 1744: *Német*, 1784: *Németh*, 1800: *Nemeth* (Conscr.) Népnév.
 Nikola; 1777: *Nicola* (cigány), 1782: *Nikola*. Valószínűleg román.
 Nótácki*; 1769: *Notatzki*, 1776: *Notaszki*, 1800: *Nótáczki* (Conscr.). Szlovák.
 Novodonszki; 1794: *Novodonszka* (nő), 1796: *Novodonszki* (nő). Szlovák.
 Nyári*; 1793: *Nyari*, 1794: *Nyári*. Foglalkozásra vagy szokásra utalhat.
 Nyigri; 1745: *Nigrini*, 1784: *Nigri*, 1800: *Nyigri* (Conscr.). Meghatározatlan helynévből.
 Nyikos; 1759: *Nyikos*. Szlovák, de lehet magyar alakulat is a Miklós (Nicolaus) keresztnévből.
 Nyúl; 1794: *Nyúl* (nő). Foglalkozásra vagy belső tulajdonságra utal.
 Ócsai; 1747: *Otsai*, 1748: *Otsa*, 1752: *Olsai*. Valamelyik (Arad, Bihar, Pest vármegyei) Ócsa ~ Olcs ~ Olcsa helynévből.
 Ocskai; 1765: *Otskai*. Valószínűleg a volt Nyitra vármegyei Ocskó helynévből.
 Oláh*; 1752: *Olah*, 1898: *Oláh*. Népnév.
 Olik; 1763: *Olik*. Szlovák
 Oltyán; 1800: *Oltyán*. Román.
 Ondrejkovics; 1791: *Ondrejkovits*. Szlovák.
 Orbán; 1746: *Orbán*, 1794: *Orbány*. Keresztnév.
 Orgócki; 1783: *Orgetzky*, 1795: *Orgótzki*. Szlovák.
 Orgos; 1794: *Orgos*. Megfejtetlen.
 Orgoványi; 1750: *Orgován*, 1792: *Orgovany*, 1795: *Orgoványi*. Talán a Bács-Kiskun megyei helynévből.
 Orosz; 1793: *Orosz* (nő). Népnév.
 Oroszki; 1790: *Oroszki*. Szlovák.
 Ország; 1768: *Orság*. Megfejtetlen.
 Oskó*; 1765: *Oskó*. Keresztnévből.
 Oszvald; 1762: *Osvald*. Keresztnév.
 Otrubcsák; 1798: *Otrubtsik*, 1792: *Otrubtsek*, *Otrubtsak*, 1797; *Otrubcsák*. Szlovák.
 Pacuk*; 1785: *Patzúch*, 1788: *Patzucha*, 1790: *Patzuch*, 1800: *Paczuch* (Conscr.). Szlovák.
 Pacsó; 1790: *Patsó*. Keresztnévből.
 Pál; 1771: *Pál*. Keresztnév.
 Páli; 1749: *Pali*, 1753: *Páli*, 1800: *Pályi* (Conscr.). Keresztnévi patronimikon vagy valamelyik Pál elemet tartalmazó helynévből.
 Palik; 1774: *Palik*. Keresztnévből.
 Pámer; 1766: *Pámer*. 1771: *Pamer*. Német.
 Panna; 1800: *Panna*. Keresztnévből.
 Panyi; 1789: *Panyi*. Talán keresztnévből vagy egy Pany ~ Pány elemet tartalmazó helynévből.
 Pap*; 1746: *Pap*, 1793: *Papp*. Valakihez tartozásra vagy szokásra, életmódra utalhatott.
 Pápai*; 1758: *Pápai*, 1777: *Papai*. Pápa város nevéből.

Papucs (?); 1759: *Pabuts*. Amennyiben helyes az olvasata, foglalkozásra utalhat, bár a papucs szó első megjelenése 1559 csupán (TESz).

Paréj; 1772: *Paréj*, 1792: *Parej*, 1794: *Paré*. Foglalkozásra utalhat.

Pári; 1791: *Pári* (nő). Talán a Tolna megyei Pári helynévből.

Parnyicki; 1769: *Parnyitzky*. Szlovák.

Pataki; 1749: *Pataki*, 1780: *Patataki* (elírás lehet), 1782: *Patakj*, 1783: *Pataky*. Valamelyik Patak elemet tartalmazó helynévből.

Patkó; 1747: *Pátko*, 1785: *Patkó*. Foglalkozásra utalhatott.

Patvar; 1799: *Patvar* (nő). Belső tulajdonságra utaló név: veszekedő, patvarkodó.

Patyi; 1788: *Patyi*, 1795: *Pathy* (orvos). Valamelyik Pat ~ Pát ~ Paty ~ Páty elemet tartalmazó helynévből.

Paulik*; 1769: *Paulik*. Szlovák

Paulovics*; 1774: *Palovits*, 1777: *Paulovits*. Szerbhorvát.

Pec; 1769: *Petz*. Német.

Pecó; 1793: *Petzó*. Megfejtetlen. Talán keresztnévből alakult.

Pécsi; 1790: *Pechi*, 1791: *Pechy*, 1794: *Pétsi*, 1796: *Pechj*. Pécs város nevéből.

Pelcer; 1788: *Peltzer*. Német.

Pelikán; 1785: *Pelikám* (kétegyházi nő). Belső tulajdonságra utaló metafora.

Perenyei; 1755: *Perenyei*, 1756: *Pörönyi*. A Vas megyei Perenye helynévből.

Peró; 1787: *Perő*, 1794: *Péró*, 1797: *Peró*. Talán egy meghatározatlan Pcr-kezdetű keresztnévből.

Pete; 1792: *Pete*. A Péter keresztnévből.

Péter; 1782: *Péter*, 1791: *Peter* (cigány). Keresztnév.

Petke; 1748: *Petke*. A Péter keresztnévből.

Pető*; 1758: *Pető*. A Péter keresztnévből.

Petrán; 1782: *Petran*, 1795: *Petrán*. Szlovák.

Petrás; 1775: *Petrász*, 1787: *Petrás*. Keresztnévből.

Petrec; 1747: *Petretz*, 1751: *Petrecz* (VJ.). Keresztnévből.

Petris*; 1799: *Petrisch*, 1800: *Petrish*, *Petris* (tanító, Arm.). Keresztnévből.

Petró*; 1781: *Petro*, 1800: *Petró* (Conscr.). Keresztnévből.

Petrő; 1772: *Petrö*. Keresztnévből.

Petykó; 1791: *Petyko*, *Pettyko*, 1798: *Petyko*. Keresztnévből.

Pintér*; 1756: *Pinter*, 1762: *Pintér*, 1773: *Péntér*, 1787: *Pintir*, 1791: *Pinthir*. Foglalkozásnév: 'faedényt készítő iparos, kádár'.

Pipa; 1748: *Pipa*. Foglalkozásra vagy szokásra utal.

Pipis; 1750: *Pipis* (tótkomlósi). Szlovák.

Pivarcik; 1764: *Pivartzik*. Szlovák.

Placsintár; 1750: *Platsintar*. Román.

Platinszki*; 1777: *Platyinszky*, *Platinszky*, 1778: *Plaktyinszki*, 1779: *Plachtyinszky*, 1783: *Plachtyinszki*, 1784: *Plachtraszky*, 1800: *Plachtipszki*, *Plachtinszki* (Conscr.). Szlovák.

Pléh; 1772: *Pléh*, 1773: *Peléh*. Foglalkozásra utalhat.

Plenter*; 1765: *Brentel*, *Prentli*, 1773: *Prentel*, 1784: *Prenter*, 1785: *Plenter*. Német.

Pleván*; 1789: *Pivan*, 1800: *Pleván* (Conscr.). Szlovák.

Plucer*; 1754: *Prutzer*, 1785: *Plutzer*, 1800: *Pluczer* (Conscr.). Német.

Pogács; 1791: *Pogáts* (Zólyom megyéből). Szlovák.

Polgár; 1760: *Polgár*, 1787: *Pólgár*. Vagyon helyzetre, állapotra utal.

Polner; 1782: *Polner* (nő). Német.

Polónyi*; 1796: *Polonyi*, 1800: *Poloni* (Conscr.). Valószínűleg a 'lengyel' népnévre utal, de eredhet a volt Sáros vármegyei Polony helynévből is.

Pólya; 1763: *Poja*. Talán foglalkozásra vagy eseményre utal.
 Polyák*; 1770: *Polyák*, 1774: *Polják*, 1800: *Pólyak* (Conscr.). Népnév: 'lengyel'.
 Pomuc; 1766: *Pomutz*, Valószínűleg szlovák
 Pongrác; 1766: *Pongratz*. Keresztnév.
 Ponyicki; 1790: *Ponyitzki*, 1793: *Ponitzki*. Szlovák.
 Pór*; 1760: *Pór*, 1761: *Por*, 1790: *Poór*. Vagyoni helyzetre, állapotra utal.
 Posztós; 1789: *Posztos*. Foglalkozásnév.
 Potocki; 1787: *Potóczki*. Szlovák.
 Potyi; 1787: *Potyi*, 1789: *Pottyi*. Megfejtetlen.
 Potyondi; 1757: *Potyondi*. Győr-Sopron megyei helynévből.
 Pozsári; 1768: *Posári*. Meghatározatlan helynévből.
 Pölye (?); 1748: *Pője*. Megfejtetlen.
 Proks; 1790: *Proksch* (tizedes katona.) Német.
 Puhaj; 1756: *Puchaj*. Szlovák.
 Puhorszki; 1756: *Puchorszky*, 1779: *Puchovszky*. Szlovák.
 Pukánszki*; 1771: *Pukanczky*, 1772: *Pukánszky*, 1775: *Pukantzi*, 1778: *Trukhanszky*,
 1800: *Puchánszki* (Conscr.). Szlovák.
 *Pupi; 1746: *Pupí* (cigány), 1748: *Pup*, 1571: *Pupp* (VJ.). Külső tulajdonságra utal.
 Púpos; 1787: *Pupis* (nő), *Pupos* (ua.). Külső tulajdonságra utal.
 Pusztai*; 1754: *Pusztai*, 1780: *Puszta* (elírás), 1784: *Pusztay*. Valamelyik Pusztá
 elemet tartalmazó helynévből.
 Rác; 1745: *Rátz*, 1798: *Rhac*, 1800: *Racz* (Conscr.). Népnév: 'szerb'.
 Racskó; 1749: *Ratsko* (tótkomlói), *Ratzko* (ua.). Szlovák.
 Radnány; 1790: *Radnan*, 1792: *Radnany*. Megfejtetlen.
 Ragner; 1796: *Ragner* (nő). Német.
 Rajki; 1744: *Rajki*, 1789: *Raiki*. Zala megyei helynévből.
 Rajos; 1769: *Rajos*. Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.
 Raszoska; 1792: *Raszoska*, 1794: *Rászoska*. Szlovák.
 Ráta; 1798: *Ráta*. Megfejtetlen. A ráta község első megjelenése: 1775. (TESz).
 Ravasz; 1744: *Ravasz*. Belső tulajdonságra utalhat.
 Ré*; 1755: *Rév*, 1757: *Ri*, 1765: *Riv*, 1769: *Rj*, 1785: *Reé*, 1787: *Réh*, 1788: *Rée*,
Rhee. 1795: *Rheé*. Talán a reves alapszavául szolgált ré 'pudvasság, korhadtság'
 (TESz reves a.) keresendő benne, s akkor betegségre, külső vagy belső tulaj-
 donságra utal.
 Recán; 1792: *Retzán*. Román.
 Rédei; 1788: *Redei*, 1792: *Rhedei*, 1795: *Rédei*. Talán a Komárom megyei Réde
 helynévből.
 Rejt; 1797: *Reith* (nő). Talán eseményre utal, esetleg német alakulat.
 Remanár; 1781: *Remanár*. Megfejtetlen.
 Rideg*; 1748: *Rideg*, 1785: *Ridek*. Belső tulajdonságra vagy foglalkozásra utalhat:
 ridegpásztor.
 Rik; 1787: *Rik*, 1798: *Rikk*. Német.
 Rima; 1795: *Rima* (békési). Megfejtetlen. A rima község első megjelenése: 1804.
 (TESz).
 Riszta; 1764: *Riszta*, 1766: *Rista*. Megfejtetlen.
 Rocó; 1796: *Rótzo* (cigány). Megfejtetlen.
 *Rohácki; 1751: *Rohátzky* (VJ.). Szlovák.
 Rohács*; 1752: *Roháts*. Szlovák.

Rosta*; 1750: *Rosta*. Foglalkozásra: rostakészítésre vagy rostával végzett munkára, rostálásra utal.

Rózsa; 1757: *Rosa*, 1761: *Rusa*. Külső tulajdonságra utaló metafora.

Rozsenci (?); 1767: *Rosentzki*, 1771: *Rojtsentze*. Valószínűleg szlovák.

Rozsnyai*; 1751: *Roznai*, 1755: *Rosnai*, 1798: *Rosnyai*, 1800: *Rozsnyai* (Conscr.). Rozsnyó város (ma: Roznava, Csehszlovákia) nevéből.

Ruc*; 1756: *Rus*, 1761: *Rusz*, 1763: *Rutz*, 1800: *Rucz* (Conscr.). Népnévből: rusz 'orosz' vagy 'rutén'.

Ruca; 1748: *Rutza*. Valószínűleg foglalkozásra utal, de lehet tulajdonságra vonatkozó metaforikus név.

Rufusz; 1771: *Rufus*. Keresztnév.

Ruman; 1772: *Ruman*. Német.

Rumazán; 1779: *Rumazán* (boltos). Görög vagy román.

Rumi; 1753: *Rumi*. A Vas megyei Rum helynévből.

Ruttkai; 1761: *Rutkai* (békéscsabai). Valószínűleg a volt Turóc vármegyei Ruttkai helynévből.

Sáfár; 1746: *Sáfár*. Foglalkozásnév: 'gazdatiszt, intéző, kulcsár'.

Sági; 1779: *Sági* (nő). Valamelyik Ság elemet tartalmazó helynévből.

Salamon*; 1785: *Salamon*, 1790: *Salamon*. Keresztnév.

Sámodi; 1748: *Sámodi*. Baranya megyei helynévből.

Sámprás (?); 1765: *Sámprás*, 1766: *Sámpiás*. Megfejtetlen.

Sámuel; 1789: *Samuel* (nő). Keresztnév.

Sándor*; 1756: *Sandor*, 1791: *Sándor*. Keresztnév.

Sándori (?); 1794: *Sandom*. Keresztnévből.

Sánta*; 1756: *Sánta* (cigány). Külső tulajdonság.

Sárdi; 1759: *Sárdi*. Zala vagy Somogy megyei helynévből.

Sarkadi; 1767: *Sorkodi*. Békés megyei helynévből.

Sárkány; 1752: *Sarkány*, 1757: *Sárkány*. Belső tulajdonságra utaló metafora.

Sárközi*; 1760: *Sárközi*. 1793: *Sarközi*. Tájnévből.

Sarok; 1787: *Sarok* (nő). Megfejtetlen. Talán a Baranya megyei Sárók helynév keresetű benne.

Sas; 1759: *Sas*. Külső vagy belső tulajdonságra utaló név.

Sasa; 1788: *Sasa*. Talán keresztnévből.

Satler; 1791: *Satler* (orvos). Német.

Sebestyén; 1790: *Sebestyén*. Keresztnév.

Sefendi; 1800: *Sependi* (nő). Megfejtetlen.

Sélei; 1745: *Séllei*, 1746: *Sellei*, 1751: *Sellej* (VJ.), 1784: *Sillei*, 1788: *Sélei*. Talán a Baranya megyei Sellye helynévből.

Septei; 1765: *Septei*. Meghatározatlan helynévből.

Seráj*; 1761: *Schrej*, 1762: *Schraj*, 1765: *Schráj*, 1784: *Schrey*, 1788: *Scheray*, 1792: *Scheraj*, 1793: *Scherei*, 1794: *Scherai*, 1797: *Seráj*, 1799: *Scherey*. Német.

Serki; 1772: *Serki*, 1787: *Serke*. Talán a volt Gömör vármegyei Serke helynévből.

Sikolai; 1787: *Sikolai* (nő). Talán a volt Arad vármegyei Sikula helynévből.

Sikos; 1790: *Sikos* (nő). Megfejtetlen.

Silber; 1794: *Silber* (nő). Német.

Simon; 1749: *Simon*. Keresztnév.

Sin; 1744: *Sin*, 1788: *Sinn*. Keresztnévből.

Sinkó*; 1755: *Sinkó*, 1783: *Simko*, 1787: *Sinko*. A Simon keresztnévből.

Sinkovics; 1763. *Sinkovits*. Szerbhórvát.

Sipos; 1757: *Sipos*. Foglalkozásra vagy szokásra utal.

Sirkó; 1790: *Sirka, Sirko*; 1792: *Sirakó*. Talán a Sirák keresztnévből.
 Sitkei; 1744: *Sitkei*, 1783: *Sitkey*. Vas megyei helynévből.
 Skopik; 1758: *Skopik*. Szlovák.
 Skorka*; 1789: *Skorka*, 1790: *Skórka*, 1795: *Korka*. Szlovák.
 Sladok; 1763: *Sládok, Sledok*. Szlovák.
 Somogyi; 1748: *Somodi*, 1765: *Somogyi*. Valószínűleg Somogy megye nevéből.
 Sorok; 1779: *Sorok*. Talán a Vas megyei Sorok helynévből az -i képző lekopásával.
 Sonkoly*; 1799: *Sonkoly*, 1800: *Sonkol* (Conscr.). Foglalkozásra utalhat.
 Sonkolyos; 1747: *Sonkolos*, 1753: *Sonkolyos*. 1800: *Sonkolós* (Conscr.). Foglalkozásnév: 'sonkolyszedő, mézeskalácsos, gyertyaöntő'.
 Sós*; 1745: *Sós*, 1760: *Sos*, 1789: *Soos*, 1800: *Soós, Sóós* (Conscr.). Foglalkozásnév: 'sóárus'.
 Sótunyi; 1762: *Sótonyi*, 1763: *Sotonyi*. Vas megyei helynévből.
 Spisják; 1774: *Spissiak*, 1780: *Spisiak*, 1784: *Spisák*, 1788: *Szpisák*. Szlovák.
 Stanis*; 1800: *Stanis*. (Conscr.). Szlovák.
 Stiglic; 1798: *Stiglitz*. Talán német.
 Streba; 1761: *Streba*. Szlovák.
 Stojec; 1763: *Stojetz*. Szlovák.
 Strejberger; 1790: *Streiberger*, 1797: *Streiber*. Német.
 Strinc; 1762: *Strintz*, 1795: *Trintz*. Német.
 Stummer*; 1790: *Stumer* (békéssámsoni), 1791: *Stummer*. Német.
 Suba; 1787: *Suba*. Foglalkozásra vagy szokásra utal.
 Sudicki; 1749: *Suditzky* (nő). Szlovák.
 Suha; 1756: *Schuch*, 1786: *Socha, Sóctza*, 1788: *Suha*, 1789: *Schuha, Sucha, 'Sucha*, 1798: *Szocha*. Német.
 Suharszki; 1796: *Sucharszki* (nő). Szlovák.
 Suller*; 1788: *Suller*, 1794: *Schuller*. Német.
 Supkégel*; 1774: *Schubkegel*, 1784: *Subkegel*, 1800: *Súbkegel* (Conscr.). Német.
 Surányi; 1778: *Surányi*. Talán a Vas megyei Surány vagy valamely másik Surány elemet tartalmazó helynévből.
 Suska; 1774: *Suska*. Vagy a nyelvjárási 'buta, ostoba; venyige; csuhé' jelentésű szavak valamelyikéből, vagy a Zsuzsanna keresztnévből.
 Süle; 1745: *Süle*, 1781: *Sülle*, 1784: *Süllye, Sülye, Süllyei, Süllei*, 1800: *Sülle, Süle* (Conscr.). A Szilveszter keresztnév Sil ~ Sül ~ alakváltozatából.
 Süveggyártó; 1750: *Süvegjártó*. Foglalkozásnév.
 Szabadi; 1758: *Szabadi*. Valamelyik Szabadi elemet tartalmazó helynévből.
 Szabadkai; 1797: *Szabatkai*. Szabadka város (ma: Subotica, Jugoszlávia) nevéből.
 Szabados*; 1755: *Szabados*. Állapotra, társadalmi állapotra utal.
 Szabó; 1745: *Szabó, Szabo*. Foglalkozásnév.
 Szadai*; 1762: *Szadai*. Pest megyei helynévből.
 Szai (?); 1798: *Szai* (nő). Megfejtetlen.
 Szakács; 1771: *Szakáts*. Foglalkozásnév.
 *Szakáll; 1746: *Szakál*, 1751: *Szakáll* (VJ.), 1773: *Szakali*. Külső tulajdonságra utal.
 Száki; 1780: *Száki*. Komárom megyei helynévből.
 Szakonyi*; 1768: *Szakonyi*. Győr-Sopron megyei helynévből.
 Szala; 1773: *Szala*. (cigány). Valószínűleg a Zala helynévből.
 Szalai; 1744: *Szalai*, 1751: *Szalaij* (VJ.), 1784: *Szalaij*, 1800: *Szallay* (Arm.). Zala megye nevéből.
 Szalka; 1750: *Szalka*. Valamelyik Szal- ~ Sal-kezdetű keresztnévből.
 Szalók; 1760: *Szalók*. Egy Szal- ~ Sal-kezdetű keresztnévből.

Szalóki; 1746: *Szalóki, Szaloki*. Valamelyik Szalók elemet tartalmazó helynévből.
 Szalontai; 1771: *Szalontai*. A volt Bihar vármegyei helynévből.
 Szamosközi; 1789: *Szamosközi*. Tájnévből.
 Szántó; 1759: *Szántó*. Foglalkozásra utal.
 Szanyi*; 1767: *Szanyi* (cigány), 1789: *Szani*. Győr-Sopron megyei helynévből.
 Száraz; 1776: *Száraz*. Külső tulajdonságra utalhat.
 Szarka; 1748: *Szarka*, 1794: *Sarka*. Belső tulajdonságra, szokásra utaló metafora.
 Szarvas; 1753: *Szarvas*. Tulajdonságra vagy foglalkozásra utal.
 Szász*; 1748: *Száz*, 1760: *Szász*. Népnév.
 Szatmári; 1781: *Szathmári* (nő). Szatmár megye nevéből.
 Szávik; 1773: *Szavik* (nő). Szlovák.
 Szeber; 1784: *Szeber* (békéscsabai nő). Szlovák.
 Szegedi; 1793: *Szegedi*. Szeged város nevéből.
 Székács*; 1775: *Szekáts*. Szlovák.
 Szekány (?); 1790: *Szekan*, 1795: *Szekány*, 1799: *Szikány*. Szlovák.
 Szekeres; 1748: *Szekeres*. Foglalkozásnév vagy valamivel bírásra utaló név.
 *Szél; 1756: *Szél*. Belső tulajdonságra utalhat.
 Szeldicki; 1790: *Szelditzki*. Szlovák.
 Szelecki; 1791: *Szeletzki*. Szlovák.
 *Szélesi; 1748: *Szélesi*, 1771; *Széles*, 1794: *Szelesi*. Meghatározatlan helynévből.
 Szelszki; 1797: *Szelszki*. Szlovák.
 Szemenyei; *Szemenyei*, 1751: *Szömönyei* (VJ.), 1784: *Szömenyei*. Vas megyei helynévből.
 Szemerei; 1760: *Szömörei*, 1764: *Szemerei*, 1784: *Szemerey*. Valamelyik (talán a Győr-Sopron megyei) Szemere elemet tartalmazó helynévből.
 Szénási; 1750: *Szénási*. Valamelyik Szénás elemet tartalmazó helynévből.
 Szendi*; 1776: *Szendi*. Valamelyik Szend elemet tartalmazó helynévből.
 Szenté*; 1761: *Szente*. Megfejtetlen. Lehet patronimikon, eredhet helynévből, vagy utalhat tulajdonságra, szenteskedő életmódra.
 Szentiványi*; 1780: *Szentiványi*, 1782: *Sz. Iványi*, 1785: *Szent-Iványi*, 1790: *Szent-ivanyi*. Valamelyik (talán a Győr-Sopron megyei) Szentiván névelemet tartalmazó (régén Szentiván nevű) helységről.
 Szenyicki; 1748: *Szenyitzky*, 1752: *Szenyeszky*, 1782: *Szenyitzki*. Szlovák.
 Szepesi*; 1796: *Szepesi*. A volt Szepes vármegye nevéből.
 Szerepi*; 1767: *Szerepi*. Hajdú-Bihar megyei helynévből.
 Szereti; 1785: *Szereti*. Valószínűleg egy meghatározatlan helynévből.
 Szigeti; 1748: *Szigeti*, 1793: *Szigethi*. Valamelyik Sziget elemet tartalmazó helynévből.
 Sziójyártó; 1745: *Szijártó*, 1753: *Szijártó*, 1767: *Szij Jártó*. 1788: *Szijarto*. Foglalkozásnév.
 Szilágyi; 1760: *Szilágyi*, 1763: *Szilagyi*, 1770: *Szilvágyi*. A Szilágyság tájnévből vagy valamelyik Szilágy elemet tartalmazó helységnévből.
 Szilasi; 1744: *Szilasi*, 1751: *Szillasi* (VJ.), *Szillasy* (uo.), 1783: *Szilasy*. Valamelyik Szilas elemet tartalmazó helynévből.
 Szili*; 1761: *Szili*. Valószínűleg Győr-Sopron megyei helynévből.
 Szilvai; 1765: *Szilva* (?), 1780: *Szilvai* (nő). Vagy meghatározatlan helynévből, vagy pedig gyümölcsnév, akkor foglalkozásra, szokásra, tevékenységre utal.
 Szimonidesz*; 1783: *Simonides* (pap), 1800: *Szimonides* (Arm). Latinosított keresztnév.
 Szita*; 1787: *Szita*. Foglalkozásra utal.
 Szitás; 1761: *Szitás*. Foglalkozásnév.

Szivák; 1785: *Szivak* (tótkomlói nő). Szlovák.
Szladok; 1785: *Szladók*. Szlovák.
Szlávik; 1796: *Szlavik*. Szlovák.
Szlinka; 1772: *Szlinka*. Szlovák.
Szloboda; 1747: *Sloboda*. Szlovák.
Szloszki (?); 1789: *Szlszki*. Szlovák.
Szmadó; 1795: *Szmado* (nő). Szlovák.
Szobieszki; 1793: *Szobjeszki*. Talán lengyel, de inkább szlovák.
Szobor (?) 1774: *Szobor* (?). Valószínűleg szlovák.
Szoboszlai*; 1791: *Szoboszlai*. Hajdú-Bihar megyei helynévből.
Szokodi; 1747: *Szokodi*, 1784: *Szokody*. Meghatározatlan helynévből.
Szokolai*; 1765: *Szokolai*, 1772: *Szokolay*. Meghatározatlan (talán volt Hont vármegyei) helynévből.
Szomrák; 1773: *Szomrák* (nő), 1780: *Szumrák*. Szlovák.
Szőke*; 1760: *Szőke*, 1765: *Szőke*. Külső tulajdonságra utal.
Szökő (?); 1766: *Szőklő*. Amennyiben helyes az olvasat, külső tulajdonságra vagy állapotra, társadalmi helyzetre utal: 'szökött jobbágy'.
Szölle*; 1800: *Szölle* (Conscr.). Megfejtetlen.
Szölös; 1770: *Szölös*. Foglalkozásra vagy valamivel bírásra utal.
Szölösi; 1759: *Szölösi*. Szölös elemet tartalmazó helynévből.
Szőnyi; 1765: *Szőnyi*. Talán Komárom megyei helynévből.
Sztaniszla; 1791: *Sztaniszla*. Szlovák.
Sztelik; 1793: *Sztehlik*. Szlovák.
Sztoján; 1763: *Sztoján*, 1771: *Sztoján*, 1791: *Sztojan* (egy 1785-beli följegyzés szerint cigány). Szerb.
Sztraka; 1749: *Straka* (tótkomlói). Szlovák.
Sztrnka; 1776: *Trnka*, 1787: *Szrnka*, 1791: *Szrenka*, 1792: *Sztranga*, 1794: *Zrnka*, *Sztrunga*, 1795: *Trenka*. Szlovák.
Sztrnszka*; 1791: *Sztranizla*, *Sztanizla*, *Sztrinizla*, 1795: *Sztranszko*, 1796: *Sztrniszka*, 1799: *Sztrnyiszki*, 1800: *Sztrinszko* (Conscr.). Szlovák.
Szudicki*; 1783: *Szűditzky*, 1788: *Szuditzky*, 1794: *Szuditzki*, 1800: *Szugyczki* (Conscr.). Szlovák.
Szuhacki; 1774: *Szuhatzky*, 1778: *Szuchanszki*, 1795: *Szucharszki*. Szlovák.
Szuhonyi; 1788: *Szuhanyi*. Talán a volt Hont vármegyei Szhány helynévből.
Szula; 1745: *Szuloh*, 1746: *Szuló*, 1751: *Szulok* (VJ.), 1753: *Szulóh*, 1771: *Szula*, 1778: *Zula*. Szlovák.
Szurovec; 1792: *Szurovetz* (nő). Szlovák.
Szücs*; 1746: *Szüts*, 1800: *Szüts* (Conscr.). Foglalkozásnév.
Szücsi; 1798: *Szütsi*. Valamelyik Szücs vagy Szücsi elemet tartalmazó helynévből.
Szürszabó*; 1747: *Szürszabó*, 1749: *Szür Szabó*. Foglalkozásnév.
Takács; 1761: *Takáts*. Foglalkozásnév.
Talabér; 1781: *Talaber*. Német.
Tamás; 1790: *Tamás*, 1791: *Tamas*. Keresztnév.
Tamaska; 1761: *Tamaska*. Keresztnévből:
Tar*; 1752: *Tar*. Külső tulajdonságra utal: kopasz.
Tarnóci; 1780: *Tarnoczy*. Valamelyik Tarnóc elemet tartalmazó (volt Liptó, Turóc, Zólyom vagy Hont vármegyei) helynévből.
Tatai; 1760: *Tatai*. Tata város nevéből.
Tatár; 1799: *Tatár*. Népnév, de inkább belső tulajdonságra utaló metaforanév.

Tenkes*; 1760: *Tenkes*, 1782: *Tenkés*, 1780: *Denges* (?). Talán helynévre (a Villányi-hegység része) utal, de inkább foglalkozásnév a 'tönkölő, tuskószedő, favágó' jelentésű szóból.

Terényi; 1779: *Terény*, 1781: *Tereny*. Talán a Nógrád megyei Terény (régiesen) Terjen, Tarén) helynévből.

Téren; 1790: *Téren*. Megfejtetlen. Talán román.

Terják; 1795: *Teriak*, 1797: *Terják*. Szlovák.

Tersánszki; 1780: *Terszanszki*. Szlovák.

Tési; 1791: *Tési*. Veszprém megyei helynévből.

Téti; 1774: *Teti*, 1775: *Téti*. Győr-Sopron megyei helynévből.

Tihanyi; 1779: *Tihanyi*, 1793: *Tihányi*. Veszprém megyei helynévből.

Tisler; 1750: *Tischlér*. Német.

Tobak*; 1747: *Tobak*, 1784: *Toba* (elírás lehet). Szlovák.

Tóbiás*; 1792: *Tobiás*, 1796: *Tobias*, 1800: *Tóbias* (Conscr.). Keresztnév.

Tócán*; 1787: *Totzán*, 1790: *Tótzan*, 1800: *Tóczá* (Conscr.). Szlovák.

Tódor; 1756: *Tódor*, 1760: *Todor*, 1799: *Thodor*. Keresztnév.

Toja; 1791: *Toja* (cigány). Megfejtetlen.

Tollár; 1794: *Tollar*. Talán német.

Tolnai; 1763: *Tonai*. Tolna megye vagy község nevéből.

Toma; 1762: *Thoma*. Keresztnévből.

Tomán; 1761: *Toman*, 1765: *Tomán*. Szlovák.

Tomcsányi; 1787: *Tomtsani*. Talán a volt Turóc vármegyei Tomcsány helynévből.

Tomka; 1754: *Tomka*. Keresztnévből.

Tompa*; 1775: *Tompa*. Belső tulajdonságra utal.

Topa; 1766: *Topa*. Külső tulajdonságra utal: 'rosszul lépő, csámpás'.

*Torda; 1750: *Torda*. Régi magyar személynévből, vagy valamelyik Torda elemet tartalmazó helynévből.

Torma; 1758: *Torma*. Foglalkozásra, tevékenységre (tormát termelő) vagy belső tulajdonságra utaló metaforanév.

Tornyai; 1745: *Tornyai*, 1754: *Turonyi*, 1756: *Toronyi*, 1787: *Turony*, 1792: *Torony*. Valamelyik Torony elemet tartalmazó helynévből, esetleg a Vas megyei Torony helységnevéből.

Tornyos; 1798: *Tornyos*. Foglalkozásra (toronyban való őrködés) utalhat.

Tót; 1744: *Tót*, 1746: *Tóth*, 1749: *Toth*. Népnév. Több szláv nép neve a középkori Magyarországon.

Tölgyi; 1790: *Tődi*, 1791: *Togyi*, 1792: *Tőgyi*, 1795: *Tőgyi*. Meghatározatlan Tölgy elemet tartalmazó helynévből.

Tölösi; 1767: *Tölös*, *Tölösi*. Meghatározatlan Tölös ~ Tölgyes elemet tartalmazó helynévből.

Tömböly*; 1782: *Tömböl*, 1785: *Tömbő*, 1788: *Tömbö*, 1800: *Tömbel* (Conscr.). Valószínűleg külső tulajdonságra utaló név a nyelvjárási tömbő 'vaskos, zömök-pufók' közszóból (MTSz).

Törek; 1795: *Törek* (nő). Foglalkozásra utalhat.

Török*; 1756: *Török*. Népnév.

Törösi (?); 1764: *Törös*, 1777: *Törösi*, 1785: *Teres*, 1797: *Törös*. Amennyiben a címszóban megadott olvasat helyes, meghatározatlan helynévből. Ha viszont Törös a helyes alak, akkor foglalkozásra (magot törő, magtörővel bíró) utalhat.

Traba; 1778: *Trabach* (szarvasi), 1783: *Trbah*. Szlovák.

Trén; 1787: *Trén*. Német.

Triznyai*; 1779: *Triznyai*, 1780: *Trisznai*, 1782: *Triznai*. Talán a volt Árva vármegyei Trsztena helynévből.

Trnó*; 1793: *Trnov* (zólyomi), 1800: *Trnyok*, *Trnoch* (Conscr.). Szlovák.

Truc*; 1775: *Turutz*, 1780: *Turucz*, 1784: *Trutz*, 1788: *Trútz*, 1800: *Trucz*, *Trúc*. Német.

Tuba; 1745: *Tuba*. Régi magyar személynévként már a XIII. században előfordul, s a TESz föltételezen a tuba 'galamb' szóhoz kapcsolja. Ebben az esetben foglalkozásra utalhat. Vö.: Galamb!

Turóci*; 1761: *Turoczi*, *Turotzi*, 1762: *Turoczy*, 1784: *Thuroczi*, 1799: *Thurótzi*, 1800: *Túróczi* (Conscr.). A volt Turóc vármegye nevéből.

Tükör; 1766: *Tükör*. Foglalkozásra vagy szokásra utal.

Ugodi; 1758: *Ugodi*. Veszprém megyei helynévből.

Ugró; 1784: *Ugro*. Külső tulajdonságra utal.

Ugrócki; 1768: *Ugrotzky*. Szlovák.

Új*; 1763: *Uj*, 1782: *Ujj*. Atköltözésre, külső (viseletre) vagy belső tulajdonságra utal.

Újfalusi*; 1771: *Ujfalusi*, 1773: *Ujfalusi*, 1784: *Uj Falusi*. Valamelyik Újfalú elemet tartalmazó helynévből.

Újhelyi*; 1775: *Ujheli*, 1787: *Ujhelyi*. Valamelyik Újhely elemet tartalmazó helynévből.

Ungvári; 1787: *Ungvari*, 1789: *Ungvári*. Ungvár (ma Uzsgorod, Szovjetunió) város nevéből.

Urbán; 1767: *Urbán*, 1783: *Urban*. Az Orbán keresztnév alakváltozata.

Urbancsek; 1800: *Urbantsek*. Szlovák.

Úri; 1789: *Úri*. Szokásra, viselkedésre utalhat.

Usják; 1794: *Usiák* (nő). Szlovák.

Ústökös; 1763: *Ústökös*. Valószínűleg külső tulajdonságra, hajviseletre utal.

Vad; 1763: *Vat*, 1764: *Vad*. Foglalkozás (vadász) vagy talán inkább belső tulajdonságra utal.

Vági*; 1747: *Vági*, 1800: *Vagi*. Valószínűleg a Győr-Sopron megyei Vág helynévből.

Vajda; 1759: *Vajda*. Foglalkozás vagy tisztségnév. Esetleg a vajdához való tartozásra, hozzá való hasonlóságra utal.

Vajgel; 1775: *Vajgel*, 1784: *Veigel*. Német.

Vajtai; 1749: *Vajtai*. Fejér megyei helynévből.

Valastyán; 1747: *Valastyán*. Román.

Valackai*; 1784: *Valaszky*, 1785: *Valaszki*, 1795: *Valatzkai*, 1800: *Valaszikai* (Conscr.) Szlovák.

Valentini; 1763: *Valentini*. Szlovák.

Valentkó*; 1792: *Valentkó*, 1797: *Valentko*, 1800: *Válentkó* (Conscr.). Szlovák.

Vámos; 1779: *Vámos*. Foglalkozásnév.

Vandlik; 1786: *Vandlik* (békéscsabai). Szlovák.

Vancsó*; 1767: *Vanzó*, 1770: *Vanzo*, 1783: *Vantso*, 1789: *Vantsó*. Szlovák.

Vangyel*; 1787: *Vangyel*, 1792: (?) *Jangyel*. Szlovák.

Vanyicska; 1790: *Vanyitska*. Szlovák.

Vapenovics; 1766: *Vapenovits*, *Vaponovits*, 1773: *Vapénovits*. Szerb vagy szlovák.

Varga; 1745: *Varga*. Foglalkozásnév: 'lábbelikészítő'.

Vas*; 1762: *Vas*, 1787: *Vass*. Külső tulajdonságra utaló metaforanév, de lehet foglalkozásra (vassal kereskedő, vasat szállító) vonatkozó jelképnév is.

Vásárhelyi; 1746: *Vásárhelyi*. Valószínűleg Hódmezővásárhely város nevéből.

Vaskovics; 1760: *Vaskovits*. Szlovák.

Vastag; 1746: *Vastag*. Külső tulajdonságra utalhat.

Vaszil; 1752: *Vaszil*. Román.
Véber; 1762: *Veber*. Német.
Vecseri*; 1785: *Vetsery*, 1788: *Vetseri*, *Vétseri*. Meghatározatlan helynévből.
*Vég; 1749: *Vég*. Lakóhelyre (faluvég), származási helyre (Vég elemet tartalmazó helynévre) utalhat.
Velenka (?); 1765: *Velenka*. Szlovák.
Vencel; 1787: *Ventzel*. Keresztnév.
Vendlik*; 1800: *Vendlik* (Conscr.). Szlovák.
Verasztó; 1746: *Verrasztó*, 1751: *Verasztó* (VJ.), 1784: *Viraszto*, 1785: *Vérasztó*. Foglalkozásra (őr) vagy szokásra, tulajdonságra utal.
Verba; 1790: *Verba*. Szlovák.
Veréb; 1787: *Veréb* (nő). Foglalkozásra, szokásra (verebeket riasztó, vadászó) utal, vagy belső tulajdonságra vonatkozó metaforánév.
Veres*; 1762: *Veres*, 1770: *Vörös*, 1800: *Vörös*. Külső tulajdonságra utal.
Vezér*; 1763: *Vezér*. Belső tulajdonságra utal.
Vicián; 1772: *Vitzian*. Szlovák.
Vida; 1767: *Vida* (békéssámsoni). A Vitus keresztnévből.
Vig; 1771: *Vig*. Belső tulajdonságra utal.
Vince*; 1761: *Vintze*, 1800: *Vincze* (Conscr.). Keresztnév.
*Virág; 1748: *Virág*. Lehet keresztnév, foglalkozásnév vagy utalhat külső és belső tulajdonságra.
Virágos; 1765: *Virágos*. Foglalkozásra vagy szokásra utal.
Vitéz*; 1759: *Vitéz*. Belső tulajdonságra vagy foglalkozásra (katona) utalhat.
Vitgrúber; 1796: *Vittgruber*, 1797: *Vitgrubel* (nő). Német.
Vizközi*; 1776: *Vizközi*. Meghatározatlan (talán a volt Máramaros vármegyei Vizköz) helynévből vagy ismeretlen tájnévből.
Vrábec; 1779: *Wrabetz* (nő). Német.
Zábrák*; 1765: *Zabrag*, 1768: *Zabrák*, 1773: *Zábrák*, 1785: *Zabrák*. Lehet szlovák alakulat, de utalhat foglalkozásra, szokásra a nyelvjárási zsabrák 'nyeregtakaró' szóból.
Zahar; 1795: *Zachar*. Szlovák.
Zahorák; 1797: *Zahorák* (peregrinus 'idegen, vándor'), 1800: *Zachorák*. Szlovák.
Zajac; 1790: *Zajatz* (nő). Szlovák.
Zámbó; 1750: *Zambo*, 1800: *Zámbó* (Conscr.). Megfejtetlen, esetleg szlovák.
Zana*; 1755: *Zana*, 1784: *Szana*, 1789: *Zanna*. Megfejtetlen.
Zaszkalicki; 1793: *Zaszkalitzki*. Szlovák.
Zatrocki (?); 1800: *Zatroccki*. Szlovák.
Zelenka*; 1765: *Zelenka*. Szlovák.
*Zilici; 1750: *Zilici*. Meghatározatlan helynévből.
Zontos (?); 1775: *Zontos*. Megfejtetlen. Talán a Csontos név elírása lehet.
Zorgovszki*; 1762: *Zorgovszky*, 1778: *Zorgotzky*, 1799: *Zorgószki*, 1800: *Zórgovszki* (Conscr.). Szlovák.
Zuba*; 1781: *Zuba*. Szlovák.
Zvaniga; 1772: *Zvanig*, 1773: *Zvaniga*, 1779: *Zvanyiga*. Szlovák.
Zsedényi; 1751: *Sédényi*, 1752: *Sedényi*, 1761: *Zedényi*, 1765: *Sédényi*, 1784: *Sedenj*, 1790: *Zsedeni*. A Vas megyei Zsédény helynévből.
Zsibrik; 1750: *Zibrik* (nő). Szlovák.
Zsidó; 1756: *Sidó*, 1762: *'Zidó*. Népcsoportnév, s hozzájuk való hasonlóságra utalhat a családnév.
Zsiga*; 1759: *Siga*, 1780: *Zsiga*, 1797: *Zsaga* (elírás lehet). Keresztnévből.

Zsigmond; 1769: *Sigmond*. Keresztnev.

Zsirai*; 1768: *Sirai*, 1778: *Zirai*, 1791: *Zsirai*. Győr-Sopron megyei helynévből.

*Zsoldos; 1748: *Soldos*, 1749: *Sóldos*, 1752: *Sódos*. Foglalkozásra, társadalmi helyzetre utal.

Zsufa*; 1794: *Sufa*, 1799: *Zsufa*. Szlovák.

Zszusa; 1787: *Susa* (nő). Keresztnevből.

A főnti névsor természetesen csak annyira teljes, amennyire az egyházi anyakönyvek tartalmazhatják a *teljes* családnévanyagot. Hogyha valaki sem mint szülő vagy keresztszülő, sem mint házasságkötés alanya vagy tanúja, sem pedig mint itt eltemetett nem került bejegyzésre az evangélikus egyházi anyakönyvekbe, és végül nem is adózott a helységben, meg nemesként sem tartották számon, a neve nem szerepelhet a főnti névsorban, de — véleményem szerint — nagyon kevés lehetett ilyen. Mindamellett ennek az ellenkezője is fönnáll. Amennyiben véletlen folytán (meghívott keresztszülő, éppen itt elhalálozó stb.) följegyzésre került a neve, s nem volt melléírva, hogy más helységben lakik, én is föltüntettem a névsorban. Ezeknek a száma több lehet, de valamennyiőjüknek volt valami kapcsolata a helység lakóival (az egykét vándor koldust kivéve), s így neveik vizsgálata indokolt.

Első pillantásra az a benyomásunk a település XVIII. századi családnévanyagáról, hogy nagyon gazdag, változatos, sokszínű. Ez azonban alaposabb vizsgálat után látszólagos képnek bizonyul csupán. Ugyanis a betűrendes fölsorolásban minden név csak egyetlen címszót kapott, akár egyszer fordult elő a vizsgált névanyagban, akár több ezerszer, akár egyetlen személy viselte, akár pedig több száz. Mivel a gyakori, mondhatnánk: törzsökös nevek túlnyomóan többször fordultak elő, azok rajzolják meg Orosháza e korszakának névarculatát. A főnti névsort tehát egyszerű fölsorolásnak kell tekinteni: a névanyag időrendi, alaki és jelentéstani adattára ez, s a nevek strukturális viszonyai, névgyakoriságok, jelentéstani kategóriák részesedési aránya nem ebből állapítható meg. Ennek a névsornak is van azonban néhány hasznosítható adata. Az egyik a nevek első előfordulásának a jelzése, amelynek alapján megállapíthatjuk, hogy egyes időszakokban mely és milyen típusú nevek kerültek be a családnévanyagba. Az időszakok körülhatárolása kissé mechanikusnak látszik: általában tízéves ciklusokat különítettem el. Az első szakaszt azonban az 1751. évi összeírással zárom, s így abba nyolc, a másodikba pedig ennek köyetkeztében kilenc esztendő került, s végül az alábbi korszakolás alakult ki.

I. időszak 1744—1751; II. 1752—1760; III. 1761—1770; IV. 1771—1780; V. 1781—1790; VI. 1791—1800.

Az I. időszak (1744—1751) a település megalapításának a kora. Az ekkor fölbukkanó családok tekinthetők valóban városalapítóknak, de ez természetesen ma már nem jelenthet sem büszkeséget, sem önérzetet, még kevésbé valamilyen jogot, mint ahogyan abban az időben sem jelentett. Előfordulhatnak a nevek között magyar és idegen eredetűek, de mint ahogyan ezt már hangsúlyoztam, ez a nevek eredetére és nem a viselőik nemzetiségére, anyanyelvére utal. Betűrendben fölsorolva az alábbi nevek fordulnak elő ebben a korszakban. Ács, Ádász, Adorján, Ágoston, Almási, Andi, Aranyi, Bacsur, Bagoly, Bakos, Balikó, Bálint, Balog, Barabás, Baranyai, Batonyi, Bél, Bella, Bencsik, Benkő, Berta, Bezi, Bognár, Bohus, Bolla, Bonti, Boros, Buchal, Buda, Buzi, Céda, Cikora, Csáki, Csapó, Császár, Csátaljai, Cseh, Cserneyi, Csete, Csigi, Csík, Csikós, Csima, Csiszár, Cszimadia, Csonka, Darida, Darók, Dávid, Deák, Dénes, Dér, Dezső, Dimák, Dodek, Dolog, Dominkó, Erdélyi, Erős, Farádi, Farkas, Fazekas, Fehér, Fekete, Forján, Franyó, Furesán, Gabnai, Gerencsér,

Geresdi, Gombkötő, Göbolyös, Gubics, Gulyás, Györgyi, Győri, Hajdú, Halász, Hári, Hegedűs, Hegyi, Héjas, Hima, Horvát, Izsácki, Izsó, Jakab, Jakus, Jeges, Jós, Juhász, Kackó, Káldi, Kalmár, Kaposi, Kas, Kasziba, Kecskés, Keresztes, Kis, Kocsondi, Kostyán, Kovács, Kozma, Köce, Körmendi, Körösi, Kővágó, Kulcsár, Ladiver, Laki, Lakatos, Lampért, László, Leginszki, Lehota, Lipót, Lódi, Lőrinci, Lövei, Lucó, Madarász, Magyar, Márcó, Marcsa, Marcsó, Máró, Márton, Mekis, Mérgecs, Mester, Mészáros, Mezei, Mislai, Molnár, Mór, Morvai, Murai, Nagy, Némedi, Német, Nyígrí, Ócsai, Orbán, Orgoványi, Páli, Pap, Pataki, Patkó, Petke, Petrec, Pipa, Pipis, Placsintár, Póje, Pupi, Rác, Racskó, Rajki, Ravasz, Rideg, Rohács, Rosta, Rozsnyai, Ruca, Sáfár, Sámódi, Sélei, Simon, Sin, Sitkei, Somogyi, Sonkolyos, Sós, Sudicki, Süle, Süveggyártó, Szabó, Szakál, Szalai, Szalka, Szalóki, Szarka, Szász, Szekeres, Szélesi, Szemenyei, Szenyicki, Szigeti, Szijgyártó, Szilasi, Szloboda, Szokodi, Sztraka, Szula, Szűcs, Szűrszabó, Tisler, Tobak, Torda, Tornyi, Tót, Tuba, Vági, Vajtai, Valastyán, Varga, Vásárhelyi, Vastag, Vég, Verasztó, Virág, Zámbo, Zilici, Zsedényi, Zsibrik, Zsoldos.

Összesen 217 különböző (legalábbis általam annak tartott) családnév fordul elő az első nyolc esztendő alatt. Ebből 178 valószínűleg magyar névalakulással jött létre, s ez az összes családnévnek 82%-a. A szlovák névalakulatok száma 33 (15,2%), közülük három mellett jelzik a források, hogy tótkomlósi betelepülő, háromról pedig kideríthető, hogy egy-egy nő viselte, aki nyilvánvalóan házasságkötés útján került ide. A három német és három román eredetű név utal más kapcsolatokra is, részesei arányuk (1,4%) azonban jelentéktelen. Részletesebb vizsgálatot érdemelnek viszont a helynevekből alakult családnévek, amelyeknek a száma ebben az időszakban 56 (26%). Sajnos, közülük nagyon sok a meghatározatlan, illetőleg oly sok névből eredhet, hogy nem lehet eldönteni a valószínűségét egyiknek sem. Néhány azonban pontosan lokalizálható. Hét utal belőlük a mai Vas, hat Győr-Sopron, kettő Zala, kettő Somogy, három Baranya, egy Tolna, egy Fejér, kettő Bács-Kiskun megyére. Távvolabbi vidékre három név utal (Erdélyi, Morvai, Rozsnyai), s csak egyetlen esetében tehető föl, hogy közelebbi helynévből ered (Vásárhelyi), de tulajdonképpen több Vásárhely elemet tartalmazó helynév számba jöhet. A lokalizálatlan nevek között is sok van, amely eredhet nyugat-magyarországi helynevekből, s ez ha nem is mond újat, megerősíti az eddigi föltevéseket: a régebbi településhelyet vagy helyeket azon a részen kell keresni.

Érdemes még egy pillantást vetnünk a foglalkozásokra utaló családnévekre. Számuk ebben a korszakban 47 (21,7%), s ez igen nagy szám. Különösen sok azonban az egészen speciális iparokra utaló nevek száma (Csapó, Csiszár, Gombkötő, Hegedűs, Jeges, Kővágó, Sáfár, Sonkolyos, Sós, Süveggyártó, Szijgyártó, Szűrszabó stb.), ami igen fejlett munkamegosztásra, nem középkori feudális jellegű önálló termelésre, hanem városias iparűzésre utal.

A viszonylag nagy számmal előforduló népnév (Cseh, Horvát, Magyar, Német, Rác, Szász, Tót) régebben lefolyt nagy népmozgásra enged következtetni.

Végül említsük meg, hogy a források négy ízben utalnak ebben az időszakban arra, hogy a nevek viselői cigányok. Tehát már a legelső időszakban betelepültek a községbe, s még azt sem tartom kizártnak, hogy együtt jöttek az alapítókkal. Erre egy igen korai (1746. szeptember 27-i) anyakönyvi bejegyzésből lehet következtetni: „[Megkereszteltem] Pupi Martzin Czigány leánkáját Sárát. Komák ilyen Sereggel következnek Magam [a pap], Dénes Sándor Mester U[ra]m, Takáts István, Kocsis János, Káldi Pál [s még további 12 név van felsorolva]”. Természetesen valamennyi férfi a feleségével együtt volt „koma” vagyis keresztszülő, s tulajdonképpen a falu két első embere: a pap és a tanító közöttük van. A 17 szülőpár nem vállalta volna a

komaságot, ha lenézett, társadalmon kívüli, éppen most beköltöző személyről lett volna szó. (Különben a régi, első világháború előtti orosházi cigányság viszonyairól, életmódjáról a néprajztudomány sok újat, meglepőt mondhatna, ha vállalná ennek a föltárását is. Különösen társadalmi helyzetük, egymás közötti és a földműves lakosság közötti viszonyuk ismeretlen eddig.)

A II. időszak (1752—1760) új családnevei a település további gyarapodásáról, fejlődéséről, lakosságának szaporodásáról vallanak. Ekkor a következő nevek jelennek meg első ízben.

Andresz, Bacsányi, Balázs, Bán, Bandzsó, Baráti, Bazsai, Bednárik, Benedek, Bikádi, Blaskovic, Bokor, Boldog, Bor, Borotvás, Bors, Böröc, Bősze, Bratvik, Brestyánszki, Bús, Csáfordi, Csányi, Csatári, Cseke, Csepeli, Csernyászki, Csöre, Csöngői, Csurgai, Dán, Dani, Dékán, Demeter, Dene, Dezerikus, Döbrönte, Drahot, Dudás, Edvi, Éliás, Erdős, Ezer, Fata, Ferenci, Fodor, Fogaras, Forgós, Földesi, Gábor, Gál, Galamb, Galambos, Gauder, Görbics, Hajnal, Hatos Hlobocsányi, Horgas, Hronyec, Illés, Iványi, Jakó, Janicsek, Jankó, Jóri, Kácsa, Kajsa, Kaló, Kamondi, Kan, Kannás, Kardos, Katona, Kelemen, Kenéz, Kerekes, Kocsis, Kolompár, Koncsek, Kosnyák, Kotormán, Kunos, Lackovszki, Lénárt, Lukács, Madai, Máté, Mázik, Mencs, Micsinszki, Mód, Moldvai, Mulai, Nyikos, Oláh, Pápai, Papp, Perenyi, Pető, Pintér, Plucer, Polgár, Pór, Potyondi, Puhaj, Puhorszki, Pusztai, Ré, Rohács, Rózsa, Ruc, Rumi, Sándor, Sánta, Sárdi, Sárkán, Sárközi, Sas, Sinkó, Sipos, Skopik, Such, Szabadi, Szabados, Szalók, Szántó, Szarvas, Szél, Szemerei, Szénási, Szilágyi, Szőke, Szőlősi, Tar, Tatai, Tenkes, Tódor, Tomka, Torma, Török, Ugodi, Vajda, Vaskovics, Vaszil, Vitéz, Zana, Zsidó, Zsiga.

Ebben az időszakban 150 új név tűnt föl. Túlnyomó többségük (125; 83,4%) magyar alakulat, 20 szlovák (13,3%), 3 német (2%), 2 román (1,3%). A foglalkozásra utaló nevek száma kevesebb (12; 8%), de ezek között is van néhány nem mindennapi mesterség (Dékán, Kannás, Kolompár stb.). Jóval kevesebb (33) a helynevekből alakult családnev is. A többé-kevésbé lokalizálható nevek közül ismét legtöbb (7) Győr-Sopron és (3) Vas megyére utal. Rajtuk kívül van még három Veszprém megyei, két Zala, egy Somogy, egy Baranya, egy Komárom megyei és egy dunántúli tájra (Sárközi) meg talán a Mura folyóra vagy valamelyik mellette levő településére utaló név (Mulai). Ezekkel szemben csupán négy olyan nevet találunk, amelyek a keleti területekre (egy Hajdú-Bihar, egy Szabolcs-Szatmár megyei helységre, kettő pedig tájnévre) utal. Mindezekből talán megállapíthatjuk, hogy a lakosság beköltözése ebben az időszakban is a Dunántúl felől, az eredeti telepések (a városalapítók) etnikumából folytatódott nagyobb arányban, s a helynevet viselők arányához hasonló lehetett a többi magyar eredetű nevet viselő családok lakóhelyi megoszlása is. A szlovák nevek aránya nem növekedett, s csak egy ízben jelölik a források a totkomlósról való ideköltözést.

A III. időszakban (1761—1770) mintha fölgyorsult volna a település növekedése, megnőtt az újonnan föltűnő nevek száma.

Adamik, Antal, Antali, Asztalos, Baki, Bárány, Barca, Basa, Baska, Beda, Bebka, Birkás, Bod, Bódás, Bódis, Boltos, Borbély, Borka, Borsós, Bozzai, Bölcsföldi, Bósz, Brecska, Bucsek, Burján, Burkus, Cakó, Cibrik, Cigány, Ciráki, Cirok, Csanda, Cséhfalvai, Csinos, Csontos, Csorba, Csöntör, Darabos, Dencsi, Dilinár, Dóci, Domokos, Érsek, Fábri, Faragó, Fazék, Felcser, Fésűs, Filcsik, Fónai, Forró, Fürj, Gálík, Gáspár, Godáncsi, Godár, Gólya, Grenyó, Gyarmati, Gyolcsos, Gyömrei, Györe, Györgyik, Gyuga, Hajdamár, Hajmási, Halupa, Hanyec, Harka, Harmati, Héder, Heubach, Híres, Hofbauer, Iván, Jároli, Johannesz, Jónás, Jónász, Kabódi, Kacki, Kácsér, Kajári, Kéri, Kertai, Kertész, Király, Kirják, Kirkmelik, Kodári, Komjádi,

Kordik, Kotolák, Kriskó, Kristóf, Kucsera, Lacsni, Lagzi, Lakos, Lesetár, Líber, Lőcs, Makó, Mandejsz, Maróti, Martis, Matkovic, Matyi, Méhes, Míkó, Míkola, Míves, Mókus, Móroc, Mózes, Murányi, Nemes, Nótácki, Ocskai, Olik, Ország, Oskó, Oszvald, Pámer, Parnyicki, Paulik, Pec, Pivarcsik, Plenter, Pólya, Polyák, Pomuc, Pongrác, Pozsári, Rajos, Riszta, Rozsenci, Ruttkai, Sámprás, Sarkadi, Septei, Seráj, Sinkovics, Sládok, Sótónyi, Streba, Stojec, Strinc, Szadai, Szakonyi, Szanyi, Szenté, Szerepi, Szili, Szilvai, Szitás, Szokolai, Szökő, Szőlős, Szőnyi, Sztóján, Takács, Tamaska, Tolnai, Toma, Tomán, Topa, Tölös, Törösi, Turóci, Tükör, Ugrócki, Új, Urbán, Űstökös, Vad, Valentini, Vancsó, Vapenovics, Vas, Véber, Velenka, Veres, Vezér, Vida, Vince, Virágos, Zábrák, Zelenka, Zorgovszki, Zsigmond, Zsirai.

Ebben az időszakban 193 új családnév jelent meg a forrásokban. Közülük 137 (71%) magyar eredetű, 44 (22,7%) szlovák, 12 (6,2%) német, 2 szerb név. Két esetben utalnak a Hódmezővásárhelyről való átköltözésre. A helynévből származó családnevek száma ekkor 37 (19,1%). Közülük megállapíthatóan még mindig a Győr-Sopron megyére utaló helynévi családnevek vannak legnagyobb számmal (8), de ide számíthatjuk a ma Ausztria területére eső Kabold helynévből származó Kabódi családnevet is. Ezekhez járul még két Vas, két Zala és egy-egy Veszprém, Somogy, Komárom és Tolna megyére utaló név. Valamivel több a más területről eredő családnév: egy Pest, egy Csongrád, egy Békés, egy Hajdú-Bihar megyei helységnévből, hat pedig fölvidéki helynevekből: kettő volt Nyitra, kettő volt Turóc, egy volt Gömör és egy pedig valószínűleg volt Hont vármegyei helynévből. Csupán egy turóci (Ruttkai) név mellett találunk olyan megjegyzést, hogy békéscsabai. Végeredményben tehát a helynevekből lett családnevek vallomásai szerint az orosháziak még ekkor is erős kapcsolatokat tartottak a dunántúliakkal: vagy jöttek még mindig újabb telepések, vagy pedig onnan nősültek, de egyre jelentősebb a környező szlovákok hatása (be-települése vagy a velük való házasságkötés, esetleg alkalmazottként való megfogadásuk), s növekszik a németes nevek meg a fölvidéki helyekre utaló nevek száma.

A IV. időszak (1771—1780) új családnévei a következők.

Abelovszki, Ádám, Albertini, Ambrózi, Babela, Bakter, Bandzsál, Bani, Barát, Barács, Barna, Bazsali, Bere, Berna, Bitter, Boják, Bolák, Ceglédi, Cinkota, Cvaniga, Csapláros, Csepregi, Csóka, Csont, Csordás, Csósz, Daniélisz, Decsi, Dén, Dési, Deutsch, Domoki, Dovaly, Dovicin, Durajcsik, Elek, Endrédi, Figuli, Flitkó, Flóris, Folkusházi, Fülöp, Gelegonya, Gordai, Göndös, Gubica, Gyaponyi, Gyurkovics, Halasi, Hallai, Hampó, Harsányi, Héja, Hencsei, Hézer, Homolya, Hrancsik, Huszár, Ickovics, Iglíc, Ivacska, Jámbor, Janovics, Javas, Jávorcsik, Jó, Jován, Kasza, Kenderesi, Kényes, Kerdik, Kernács, Királyi, Kocsmán, Kodancsi, Kollár, Konomaros, Korbély, Koren, Kornik, Kóti, Kőszegi, Králik, Krausz, Kruspel, Kuckó, Kun, Kunstár, Lakner, Lamplik, Lányi, Laskovic, Lavró, Lencse, Lovász, Lucsánszki, Mackó, Magera, Magorányi, Magri, Majdóc, Makó, Márki, Markó, Martosi, Matuskó, Mazúr, Menezdorf, Mesterházi, Miháلكó, Mocsári, Mónos, Navota, Nikola, Pál, Palik, Paréj, Paulovics, Petrás, Petrő, Platinszki, Pléh, Pukánszki, Rufusz, Ruman, Rumazán, Sági, Serki, Sorok, Spisják, Subkégel, Surányi, Suska, Szakács, Száki, Szala, Szalontai, Száraz, Szávik, Székács, Szendi, Szentiványi, Szlinka, Szobor, Szomrák, Sztrnka, Szuharszki, Tarnóci, Terényi, Tersánszki, Téli, Tihanyi, Tompa, Traba, Triznyai, Truc, Újfalusi, Újhelyi, Vajgel, Vámos, Vicián, Vig, Vízközi, Vrábec, Zontos, Zvanig.

Ebben az időszakban 165 új családnevet számoltam össze. Közülük 98 tekinthető magyar alakulásmódúnak, s ez csak 59%-a a teljes névanyagnak. A valószínűleg szlovák eredetű név 52 (31,6%), németnek tekinthető 11 (6,7%), román név 3

(1,8%), szerb pedig egy családnév. Jelentős mértékben megnőtt a környező szlovák településekről való beáramlás, amit jelez egy-két anyakönyvi megjegyzés is: két szarvasi és egy tótkomlósi eredetű családot neveznek meg, egy pedig Hódmezővásárhelyről jött a szlováknak tartott családnévük közül. Tizenegy esetben asszonynévként fordul elő csak a szlovák eredetű családnév, tehát az exogámia is növekedő tendenciát mutat ebben az időszakban. A németes családnévűeknél csak egy esetben bizonyítható, hogy csupán nő viselte a nevet.

A helynévi eredetű családnevek között csökkent a Dunántúlra utalók száma. Győr-Sopron és Vas megyei három-három, Zala, Somogy, Tolna és Komárom megyei kettő-kettő, Veszprém és Baranya megyei pedig csak egy-egy található. Ugyancsak egy-egy név utal Pest, Bács-Kiskun, Szolnok megyére valamint a volt Árva, Turóc, Gömör, Zemplén, Nógrád, Máramaros, Szolnok-Doboka, Hunyad és Bihar vármegyére. Mindebből arra lehet következtetni, hogy fokozatosan csökken a kapcsolat ereje a régebbi lakóhellyel, kisebb az onnan irányuló betelepülés, és növekszik a közvetlen környékről valamint a különböző vidékekről történő ideáramlás, jól lehet már nem olyan nagy mértékű ez sem, mint az előző évtizedben.

Az V. időszak (1781—1790) alatt a következő új nevek fordultak elő az anyakönyvekben.

Abaffy, Ambrus, Angyal, Aradi, Argai, Baglyas, Bajér, Bajor, Bankó, Bartalos, Báti, Béh, Bencse, Bendik, Bendő, Benyó, Bér, Berács, Béres, Berke, Berki, Bernácki, Blaskó, Bocó, Boka, Bottyáni, Cipszer, Csendes, Csizsik, Csmela, Dauda, Diós, Dobján, Dobics, Dormány, Dömény, Dunaháti, Dusa, Eleki, Fábián, Fittich, Frank, Frankó, Gabacsi, Gajda, Galgóci, Galic, Gara, Garai, Gázsó, Gécs, Gecsei, Gergely, Gergő, Gilici, Glaskó, Gobák, Gömbös, Gömörei, Gönc, Grucki, Gubi, Gyenes, Gyenge, Gyugy, Gyurik, Gyúrósi, Hácsi, Haleckó, Halenkó, Halesz, Hedlicska, Hlatki, Hlaváti, Holeccka, Hordács, Hován, Igaz, Imre, Jakubec, Jamriská, Hanicska, Janek, Kádi, Kántor, Karcsik, Károly, Kaszai, Kecskeméti, Klina, Kolacsek, Kolozsvári, Konc, Konecsni, Kostyánszki, Kozsok, Kökény, Krasztó, Laci, Lázár, Letenyi, Lévai, Libertini, Libor, Lichtenstein, Lipták, Loman, Lontai, Lónyai, Lőrinc, Luba, Makula, Makos, Masznicni, Matula, Menész, Merskó, Meskó, Michalik, Muraközi, Naszki, Orgecki, Oroszki, Otrubcsik, Pacuk, Pacsó, Panyi, Patyi, Pécsi, Pelikán, Pelcer, Péró, Péter, Petrán, Pleván, Polner, Ponyicki, Posztós, Potocki, Potyi, Pupis, Radnán, Rédei, Remanár, Rik, Salamon, Sámuel, Sarok, Sasa, Sebestyén, Sikolai, Sikos, Sirkó, Skorka, Strejberger, Stummer, Suba, Suller, Szamosközi, Szatmári, Szeber, Szekán, Szeldicki, Szereti, Szimonidesz, Szita, Szivák, Szladok, Szlszki, Szudicki, Szuhanyi, Talaber, Tamás, Téren, Tocán, Tomcsányi, Tölgyi, Tömböly, Trén, Ugró, Ungvári, Uri, Valackai, Vandlik, Vangyel, Vanyicska, Vecseri, Vencel, Verba, Veréb, Zajac, Zuba, Zsuzsa.

Az V. időszakban ismét több, 193 új családnév fordult elő. Ezek közül 105 magyarázható meg a magyar névalakítási szabályok alapján, az egész névanyagnak 54,5%-a. Szlovák nyelvből való valószínűleg 70 (36,4%), németből 17 (8,8%), románból egy név. Az arányok tehát fokozatosan tovább tolódnak el a megkezdett menet szerint.

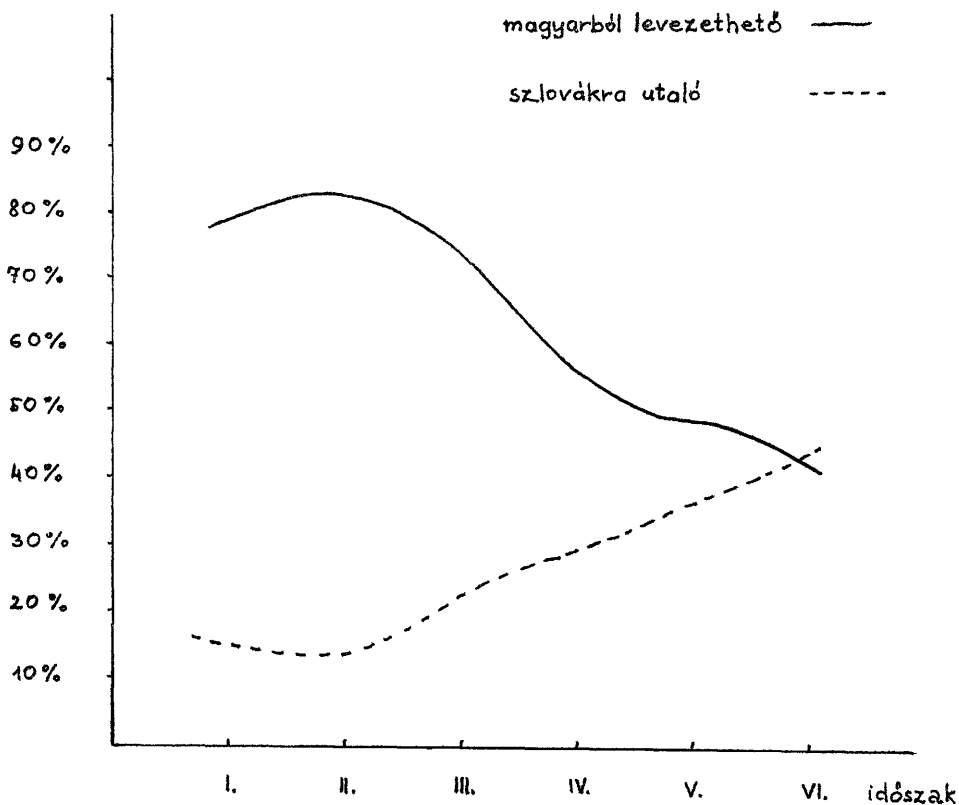
A helynevekből alakult családnevek vallomása szerint egyetlen egy név sem utal Győr-Sopron és Vas megyére. Megcsappant a többi dunántúli megyére utaló név is. Egy-egy fordult elő Zala, Veszprém, Komárom, Fejér, Somogy, Baranya megye területéről, kettő pedig dunántúli tájra utalt. Valószínűleg két név utal Bács-Kiskun megyére, egy-egy Békésre és Szabolcs-Szatmárra. Két-két név való a volt Hont és Arad, egy-egy a volt Bars, Turóc, Nyitra, Ung és Kolozs vármegyéből. Azt hiszem, erre az időszakra gyakorlatilag teljesen megszűnt a régi etnikummal való kapcsolat,

az átköltözések lényegileg megszűntek a Dunántúlról, az egy-két oda illő nevet viselő jöhetett máshonnan, mint ahogyan tudjuk a Pécsi nevű családról, hogy békéssámsoni, a Galgóci nevűről, hogy békéscsabai. Sajnos, a többről hasonló konkrét följegyzés nincsen, de a névanyag alapján már nem dunántúliak.

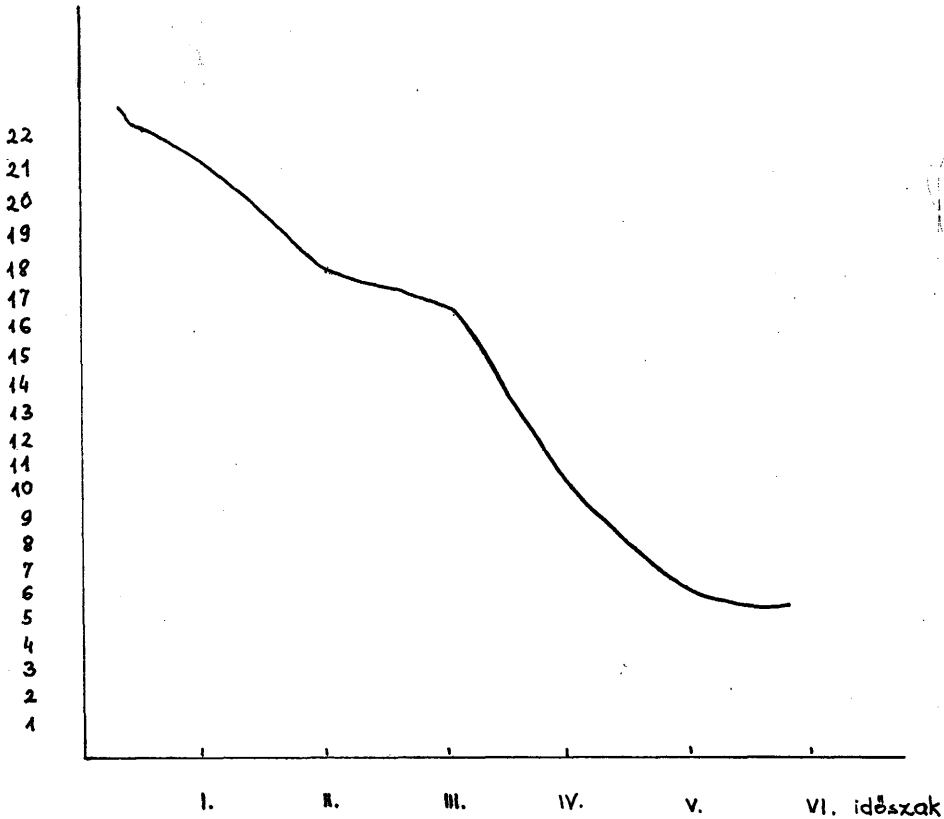
Az utolsó, VI. időszak (1791—1800) először előforduló családnevei a következők.

Ábrahám, Ábrahámi, Aklan, Alitisz, Andrékó, Androvics, Aranyos, Árvai, Bagodi, Bandis, Bányai, Barbara, Becskei, Benián, Bernát, Bernos, Blahó, Bocska, Bodocki, Bodori, Bohovic, Boris, Bújdosó, Bulyovszki, Buzina, Büki, Celler, Cirbusz, Culák, Csala, Csengeri, Csó, Dabron, Daubner, Dedinszki, Demján, Dobjás, Dobrocki, Dolmány, Dorák, Dovák, Dozsál, Döme, Drojcsik, Fabrici, Fiam, Filadelfi, Gajdán, Galovics, Gaskó, Gaskovics, Gödör, Grósz, Gubó, Gyurcsa, Halászi, Halinovszki, Hamza, Hanszki, Harcsa, Haszkó, Heveder, Hollósi, Hóza, Ilia, Iló, Ilovszki, Izsáki, Jancsik, Jani, Janó, Jób, József, Juhos, Julcsik, Kalinovszki, Kanász, Kanovszki, Keller, Kereki, Kimkovics, Kisó, Kizúr, Kociszki, Kojnok, Kolozsi, Konkoly, Kónyik, Kornyák, Kovácsik, Krajcsovics, Kubini, Kurc, Kúti, Kvartek, Laska, Lavrik, Lehócki, Lengyel, Liptai, Lóher, Luptrú, Mátyás, Matejkó, Mazán, Mazor,

A magyar és szlovák eredetű családnevek alakulása

A Dунántúlra utaló családnevek számának alakulása

Development of the number of family names showing back to a Transdanubian origin

Mecseri, Meleg, Messerschmidt, Miklós, Mikus, Mila, Miró, Mitró, Moldován, Mráz, Muluci, Násztor, Novodonszki, Nyári, Nyúl, Oltyán, Ondrejkovics, Orgos, Orosz, Panna, Pári, Patvar, Pecó, Pete, Petris, Petró, Petykó, Pogács, Polonyi, Proks, Ragner, Raszoska, Ráta, Recán, Rejt, Rima, Rocó, Sándori, Satler, Sefendi, Silber, Sonkoly, Stanis, Stiglic, Suharszki, Szabadkai, Szai, Szegedi, Szelecki, Szelszki, Szepesi, Szlávik, Szmadó, Szobjeszki, Szoboszlai, Szölle, Sztaniszlá, Szelik, Sztrnszka, Szurovec, Szúcsi, Tatár, Terják, Tési, Tóbiás, Toja, Tollár, Tornyos, Törek, Trnó, Urbancsek, Usják, Valentkó, Vendlik, Vitgrüber, Zahar, Zahorák, Zaszkalicki, Zatrocki, Zsufa.

Ennek az időszaknak 187 új családneve volt. Ezekből 81 (43,5%) magyarázható meg a magyarból, 82 valószínűleg szlovák (44%), 14 (7,5%) német, 7 román (3,75%). Erőteljesen folytatódott tehát az a tendencia, amely szerint a környező szlovák hely-

ségek lakossága bármilyen okból és módon, de Orosháza népességének létszámát gyarapította.

A helyre utaló családnevek közül (most csak huszonegyről tudtam ezt megállapítani, s a teljes névanyagnak ez csupán 11,8%-a) talán öt utal az egész Dunántúlra, hat a fölvidékre, három a Duna—Tisza közére, egy Hajdú-Bihar megyére, egy pedig a volt Kolozs vármegyére.

Az évtizedek szerinti összevetésekben tehát egy olyan törésmentes folyamatot láthatunk, amely egyrészt a szlovák betelepülés egyre fokozódó intenzitására, másrészt a dunántúli etnikummal, elsősorban a nyugat-dunántúli vidékekkel való fokozatos kapcsolatmegszakadásra utal.

Az eddigi ismertetett betűrendes névsor, az új nevek megjelenésének bemutatása a családnévvizsgálatnak csak egyik oldala. Egy település névállományára nem csupán a nevek megléte, hanem sokkal inkább a nevek gyakorisága a jellemző, ezt az anyakönyvek adataiból aligha lehet egy adott időpontban megállapítani. Bizonyos viszonylagsággal mégis elfogadható azonban egy névgyakorisági sorrend az adóösszeírások alapján. Először ismertetem az 1751-es (VJ.) adóösszeírásban szereplő neveket előfordulásuk sorrendjében. Néhány név nélkül szereplő család (Lövei Mihálynál a veje zsellér; A bikákkal bánt ember; Ágoston János veje) természetesen nem szerepel a névsorban, de a százalékszámolásakor az ő adataikat is figyelembe veszem.

1.	Horváth	16 család	Molnár	2
2—3.	Szabó	10	Pataki	2
	Tót	10	Sélei	2
4—5.	Német	8	Szekerés	2
	Takács	8	Szilasi	2
6.	Csizmadia	7	Szokodi	2
7.	Szalai	6	Szula	2
8—10.	Kovács	5	Verasztó	2
	Nagy	5	39—111. Ádász	1
	Varga	5	Adorján	1
11—14.	Csapó	4	Ágoston	1
	Gabnai	4	Bacsúr	1
	Juhász	4	Bagoly	1
	Madarász	4	Bakos	1
15—17.	Balog	3	Baranyai	1
	Bognár	3	Benkő	1
	Rác	3	Bella	1
18—38.	Cikora	2	Berta	1
	Darók	2	Bezi	1
	Dimák	2	Bikádi	1
	Fehér	2	Bolla	1
	Fekete	2	Boros	1
	Hegedűs	2	Buzi	1
	Izsó	2	Céda	1
	Jakab	2	Császár	1
	Káldi	2	Cseh	1
	Kas	2	Csete	1
	Kis	2	Csigi	1
	Mészáros	2	Csík	1
	Miszlai	2	Császár	1

Deák	1	Mór	1
Dér	1	Nyigri	1
Dominkó	1	Orbán	1
Drahota	1	Páli	1
Erdélyi	1	Púp	1
Farkas	1	Petrec	1
Gombkötő	1	Rajki	1
Gubics	1	Ravasz	1
Gulyás	1	Rohácki	1
Győri	1	Sin	1
Hajdú	1	Sitkei	1
Hegyi	1	Sonkolyos	1
Héjas	1	Süle	1
Izsácki	1	Szakáll	1
Jós	1	Szalók	1
Kasziba	1	Szél	1
Kecskés	1	Szélesi	1
Kocsondi	1	Szemenyei	1
Kőrösi	1	Torda	1
Kővágó	1	Vég	1
Kulcsár	1	Virág	1
Laki	1	Zámbó	1
Lódi	1	Zilici	1
Lövei	1	Zsedényi	1
Madai	1	Zsoldos	1
Máró	1		

Az 1751. évi adóösszeírás tehát összesen 223 családról ad számot, ezek közül hármat név nélkül említ, vagyis 220 névvel ellátott családról van tudomásunk. Nagyon érdekes képet mutat a családnevek gyakorisági sorrendje. Néhány családnév igen nagy megterheltségű (Horvát, Szabó, Tót, Német, Takács, Csizmadia), s ez a hat családnév adja az összes neveknek közel az egyharmadát, s valamennyi ide tartozó név népnév vagy foglalkozásnév. Az első 17 leggyakoribb családnév között is csak kettő a helynévi eredetű (Szalai és Gabnai) és kettő a külső tulajdonságra utaló (Nagy és Balog), a többi mind népnév vagy foglalkozásnév. Ez alkotja a teljes család létszámnak közel felét, s közöttük egyetlen egy sincsen olyan, amely nem magyar nyelvi alakulat lenne. (A népnevek nem jelentenek föltétlenül ahhoz a néphez tartozót, sokszor a hozzájuk való hasonlóság miatt, öltözködési szokás alapján vagy arról a vidékről való átköltözés miatt adtak népneveket magyar személyeknek is.) 73 az egyszeri előfordulású név, s ez ugyancsak egyharmadát jelenti a teljes lakosság- nak. A sok azonos nevű nagy száma arra utal, hogy egységes etnikum volt valameny- nyire a városalapító közösség: az azonos nevek nagy része valószínűleg rokon család- dokat jelöl, s ha nem is egy helyről, de egymással kapcsolatot tartó helyekről, még hozzá rokoni kapcsolatokat is föltételező helyekről verbuválódhattak.

Az egész névsornak a strukturális vizsgálata is hasonlóan érdekes képet mutat. Elsősorban a megfajtott nevek jelentése alapján alakítom ki a csoportokat, azokon belül azonban néha figyelembe veszek más nyelvi kritériumokat is (fonetikai, morfológiai jelenségeket).

Keresztnévi eredetű családnév: 20 (9,1%)
 férfinév: 17 (7,7%)
 nőnév: 3 (1,5%)
 őszövségi: 8 (3,6%)
 újszövségi: 2 (0,9%)
 nem bibliai, de martirológiumi: 9 (4,1%)
 nem egyházi: 1 (0,5%)
 teljes keresztnév: 6 (2,7%)
 keresztnév alakváltozata: 14 (6,4%)
 puszta rövidülés: 5 (2,3%)
 mássalhangzóra rövidült: 2 (0,9%)
 magánhangzóra rövidült: 3 (1,5%)
 -a végződésű: 2 (0,9%)
 -e végződésű: 1 (0,5%)
 képzéssel alakult 9 (4,1%)
 -ó képzővel: 3 (1,5%)
 -c képzővel: 1 (0,5%)
 -k-típusú képzővel: 5 (2,3%)
 -ók képzővel: 3 (1,5%)
 -kó ~ -kő képzővel: 2 (0,9%)
 Emberi tulajdonságra utaló név: 25 (11,3%)
 ezekből metaforikus: 6 (2,7%)
 külső tulajdonságra utaló: 17 (7,7%)
 termetre: 7 (3,2%)
 bőr- vagy hajszínre: 5 (2,3%)
 viseletre: 1 (0,5%)
 testi hibára, fogyatékosagra: 4 (1,8%)
 belső tulajdonságra utaló: 8 (3,6%)

Foglalkozásra utaló név: 76 (34,5%)
 ezekből szimbolikus (jelképnév): 3 (1,5%)
 ipari tevékenység: 52 (23,6%)
 mezőgazdasági tevékenység: 10 (4,5%)
 halászat, vadászat: 5 (2,3%)
 egyéb tevékenység: 9 (4,1%)
 Népnévi családnév: 38 (17,3%)
 Helynévből alakult családnév: 44 (20,0%)
 meghatározatlan helyre utal: 21 (9,5%)
 Győr-Sopron megyei helyre utal: 4 (1,8%)
 Vas megyei helyre utal: 5 (2,3%)
 Zala megyei helyre utal: 7 (3,2%)
 Baranya megyei helyre utal: 3 (1,5%)
 Tolna megyei helyre utal: 2 (0,9%)
 Szabolcs-Szatmár megyei helyre utal: 1 (0,5%)
 Erdélyre utal: 1 (0,5%)
 Megfejtetlen indokú családnév: 7 (3,2%)
 biztosan magyar alakulat: 4 (1,8%)
 etimológiailag ismert szó: 3 (1,5%)
 Etimológiailag ismeretlen: 1 (0,5%)
 Elképzelhetően szlovák alakulat: 3 (1,5%)
 Minden valószínűség szerint szlovák alakulat: 10 (4,5%)

Ezek a számok önmagukért beszélnek, de azért nem fölösleges dolog szóban is összegezni a belőlük levonható következtetéseket.

Mint ahogyan már az többször is szóba került: a legtöbb név foglalkozásra, s ami még ennél is fontosabb, ipari (kézműipari, fejlett munkamegosztást mutató kisipari) tevékenységre utal. Elégé jelentős a helynevekből alakult családnevek száma is, és ez korábbi (XIV—XVI. századi) erőteljes népmozgásra enged következtetni. Több mint fele meghatározható (vagy többé-kevésbé valószínűsíthető) helyre utaló név, s ez majdnem kivétel nélkül a Dunántúlra, annak is a nyugati részére vonatkozik. Győr-Sopron és Vas megye mai területéről való a lokalizálható neveknek közel fele, s mivel a Zala megye területéről való nevek csak magára a megyére utalnak (Zalai ~ Szalai), a mozgáskörzet az előbbi két megye területére korlátozható, ugyan- is ott pontos névvel jelölik a származás (előző lakás) helyét. Törvényszerű, hogy minél közelebből költözött valaki, annál pontosabban jelölték a névben az előző lak- helyet (viszont elhagyták éppen ezért a megkülönböztető névelemeket, s néha emiatt nehéz a lokalizálás a Laki, Hegyi, Vári stb. típusú neveknél). Nagyon kevés a tulaj- donságra utaló és a keresztszavakból alakult családnév. Nem tekinthető soknak a szlovák névalakulat sem, s meglepő, hogy más nyelvre nem utal egy családnév sem.

Az 1800. évi adóösszeírás (Conscr.) és nemesi összeírás (Arm.) összevont névanyaga alapján is először a névgyakorisági sorrendet mutatom be.

1. Horvát	42 család	Jankó	4
2. Szabó	35	Kulcsár	4
3. Tót	31	Kunos	4
4. Kovács	19	Orbán	4
5. Kis	15	Páli	4
6—9. Csizmadia	14	Sárközi	4
Német	14	Sélei	4
Szalai	14	Sós	4
Varga	14	Truc	4
10 Molnár	13	58—93. Andrákó	3
11. Ravasz	12	Bella	3
12—13. Nagy	11	Benkő	3
Rajki	11	Bikádi	3
14—18. Cikora	10	Bokor	3
Dénes	10	Bolla	3
Fehér	10	Bors	3
Süle	10	Csiszár	3
Takács	10	Dér	3
19. Szemenyei	9	Fazekas	3
20—22. Balog	8	Fekete	3
Dimák	8	Gombkötő	3
Farkas	8	Gulyás	3
23—25. Deák	7	Gyömrei	3
Pusztai	7	Györgyi	3
Sitkei	7	Hári	3
26—31. Berta	6	Jeges	3
Gabnai	6	Jóri	3
Győri	6	Kasziba	3
Madarász	6	Király	3
Pataki	6	Kocsis	3
Szula	6	Kocsondi	3
32—41. Bacsúr	5	Lódi	3
Baranyai	5	Miszlai	3
Csapó	5	Móric	3
Hegyi	5	Némedi	3
Héjas	5	Oskó	3
Juhász	5	Pintér	3
Kerekes	5	Plenter	3
Keresztes	5	Rác	3
Szekeres	5	Sonkolyos	3
Vági	5	Szalók	3
42—57. Adász	4	Szente	3
Adorján	4	Szokodi	3
Ágoston	4	Tobak	3
Cseh	4	Verasztó	3
Darók	4	94—141. Antalj	2
Fodor	4	Argai	2
Hegedűs	4	Bajor	2

Baki	2	Báti	1
Barca	2	Bazsai	1
Bencsik	2	Bazsali	1
Birkás	2	Benian	1
Bódis	2	Benyó	1
Csete	2	Bere	1
Dani	2	Berke	1
Dauda	2	Blaskó	1
Dávid	2	Bocskai	1
Folkusházi	2	Bod	1
Görbics	2	Bodori	1
Gyarmati	2	Bohus	1
Hajdú	2	Bor	1
Járolí	2	Boros	1
Kabódi	2	Brestyánszki	1
Kaló	2	Cigány	1
Kéri	2	Ciráki	1
Koncsek	2	Csanda	1
Kőrösi	2	Csepregi	1
Lénárt	2	Csinos	1
Lesetár	2	Csmela	1
Lőrinc	2	Csonka	1
Lövei	2	Csont	1
Lucó	2	Csorba	1
Miháلكó	2	Csöntör	1
Nemes	2	Csöre	1
Oláh	2	Dén	1
Pap	2	Dobrócki	1
Pető	2	Dominkó	1
Plucer	2	Domoki	1
Pór	2	Dudás	1
Rohács	2	Edvi	1
Ruc	2	Éliás	1
Sin	2	Erdélyi	1
Skorka	2	Fábri	1
Székács	2	Fiam	1
Szepesi	2	Filcsik	1
Szilasi	2	Fittich	1
Szimonidesz	2	Frankó	1
Trnó	2	Fürj	1
Vangyel	2	Garai	1
Veres	2	Gelegonya	1
Zana	2	Gerencsér	1
Zelenka	2	Gergely	1
Zsiga	2	Göndös	1
142—330. Abelovszki	1	Gubi	1
Ambrózi	1	Gyurkovics	1
Aranyi	1	Halupa	1
Balázs	1	Hamza	1
Bandzsal	1	Harmati	1

Harsányi 1
 Hézer 1
 Hima 1
 Holecska 1
 Ilovszki 1
 Iván 1
 Iványi 1
 Izsáki 1
 Izsó 1
 Janecska 1
 Janovics 1
 Jávorcsik 1
 Jónás 1
 Jós 1
 József 1
 Káldi 1
 Kan 1
 Kardos 1
 Kas 1
 Katona 1
 Kernács 1
 Kertai 1
 Kertész 1
 Konkoly 1
 Kostyán 1
 Kóti 1
 Kotolák 1
 Kovácsik 1
 Köce 1
 Kővágó 1
 Krausz 1
 Kriskó 1
 Kristóf 1
 Kúti 1
 Kvartek 1
 Lakatos 1
 Lencse 1
 Letenyei 1
 Lichtenstein 1
 Lovász 1
 Lucsánszki 1
 Lukács 1
 Madai 1
 Magyar 1
 Márton 1
 Máté 1
 Mátyás 1
 Mecséri 1
 Méhes 1
 Menezdorf 1

Mihálik 1
 Miklós 1
 Mocsári 1
 Mulai 1
 Násztor 1
 Navota 1
 Nótácki 1
 Nyári 1
 Nyigri 1
 Pacuk 1
 Pápai 1
 Paulik 1
 Paulovics 1
 Petrec 1
 Petris 1
 Petró 1
 Platinszki 1
 Pleván 1
 Polónyi 1
 Polyák 1
 Pukánszki 1
 Ré 1
 Ridég 1
 Rosta 1
 Rozsnyai 1
 Salamon 1
 Sándor 1
 Sánta 1
 Seráj 1
 Sinkó 1
 Sonkoly 1
 Stanis 1
 Stummer 1
 Suller 1
 Supkégel 1
 Szabados 1
 Szadai 1
 Szakonyi 1
 Szanyi 1
 Szász 1
 Szendi 1
 Szentiványi 1
 Szerepi 1
 Szili 1
 Szita 1
 Szoboszlai 1
 Szokolai 1
 Szőke 1
 Szölle 1
 Sztánszka 1

Szudicki	1	Valentkó	1
Szúcs	1	Vandzsó	1
Szúrszabó	1	Vas	1
Tar	1	Vecseri	1
Tenkes	1	Vendlik	1
Tóbiás	1	Vezér	1
Tócán	1	Vince	1
Tompa	1	Vitéz	1
Tömböly	1	Vízközi	1
Török	1	Zábrák	1
Törös	1	Zámbó	1
Triznyai	1	Zorgovszki	1
Túróci	1	Zuba	1
Új	1	Zsedényi	1
Újfalusi	1	Zsirai	1
Újhelyi	1	Zsufa	1
Valackai	1		

1800-ban tehát összesen 893 családot írtak össze, s ezen a számon 330 név osztozott. Az egy névre jutó elnevezések száma tehát nincsen egészen három (2,7), de rosszabb az 1851-esnél, amikor kereken kettő volt a megterhelési mutató. Ebből arra lehet talán következtetni, hogy — a betelepülések mellett — jelentős volt a belső szaporodás is, hiszen az azonos nevűek száma nagyobb mértékben szaporodott. Ezt mutatja az egyes nevek egyenkénti vizsgálata is. A Horvát családnév mindkét összeírásban a leggyakoribb, de az 1751-es 16 családszám majdnem megháromszorozódott (42). A Szabó, Tót, Kovács, Varga, Balog stb. családok száma ugyancsak háromszorosára növekedett. Vannak azonban olyan nevek is (Rajki, Ravasz, Süle stb.), amelyeknek a száma az összeírások szerint megtízszereződött az eltelt ötven esztendő alatt. Ez is részben erős belső szaporodásra, részben a rokonok esetleges későbbi beköltözésére utal.

Természetesen sok azoknak a neveknek a száma, amelyek az első vizsgált összeírásban nem szerepelnek, most viszont nem is egy alkalommal fordulnak elő. Ezekkel nem foglalkozom, mert az évtizedenkénti névgyarapodás vizsgálatokor részletesen szóltam róluk. Van viszont hét olyan családnév (Benján, Kúti, Kvartek, Násztor, Stanis, Szölle és Vendlik), amely az egyházi anyakönyvekben nem tűnik föl előbb, vagyis első előfordulása az 1800. évi összeírásokban tapasztalható. Ezek közül a római katolikus plébános (Kvartek) nevének hiánya az evangélikus anyakönyvekben természetes. Valószínűleg a többi névviselő sem volt evangélikus, s mint a közelmúltban beköltözők általában, nem szerepeltek még keresztszülőként vagy tanúként sem egyházi szertartások alkalmával.

Figyelmet érdemelnek azonban az olyan nevek, amelyek az 1851. évi összeírásban szerepeltek, a század végére azonban eltűntek a község családnévanyagából. Ezek: Bagoly, Bakos, Bezi, Bognár, Buzi, Céda, Császáz, Csigi, Csík, Drahotá, Gubics, Jakab, Kecskés, Laki, Máró, Mészáros, Mór, Púp, Rohácki, Szakáll, Szél, Szélesi, Torda, Vég, Virág, Zilici, Zsoldos. Számuk nem nagy (27 név, 31 család), mégis arra utal, hogy a migráció kétirányú volt: nemcsak beköltözés folyt Orosházára a század folyamán, hanem el is mentek innen néhányan. Természetesen tudunk az 1753-ban Nyíregyházára költöző öt családról, de neveik nem ismertek. Még bizonytalanabbak vagyunk az 1781-ben Fazekasvarsándra települők családneveit illetően. Valószínűleg az itt felsoroltak közül kerülhettek át a nevezett helyekre orosháziak.

Mindemellett az említett 27 név között is sok van olyan (Csík, Drahota, Laki, Szél, Torda stb.), amely a későbbiek folyamán még föltűnik Orosházán, egy pedig — nyilván feleség nevéből alakult ragadványnévként (Mór Baranyai) — élt tovább a községben.

Az összeírás családneveinek jelentéstani fölosztása az 1751. évihez hasonló. Két új kategóriát kellett csupán bevezetnem: a társadalmi helyzetre utaló neveket (Pór, Szabados stb.) és a német eredetű neveket, amelyekre az első összeírásban nem találtam adatokat.

Keresztnévi eredetű családnév:

130 (14,6%)
 férfinév: 127 (14,2%)
 nőnév: 3 (0,3%)
 őszövétségi: 37 (4,1%)
 újszövétségi: 23 (2,6%)
 martirológiumi: 70 (7,9%)
 teljes keresztnév: 54 (7,9%)
 keresztnév alakváltozata: 76 (8,5%)
 pusztá rövidülés: 24 (2,7%)
 mássalhangzóra rövidült: 5 (0,6%)
 magánhangzóra rövidült: 19 (2,1%)
 -a végződésű: 9 (1,0%)
 -e végződésű: 10 (1,1%)
 képzéssel alakult: 52 (5,8%)
 -a képzővel: 2 (0,2%)
 -e képzővel: 2 (0,2%)
 -ó képzővel: 7 (0,8%)
 -ő képzővel: 2 (0,2%)
 -i képzővel: 5 (0,6%)
 -c-típusú képzővel: 3 (0,3%)
 -ec képzővel: 1 (0,1%)
 -ca képzővel: 2 (0,2%)
 -k-típusú képzővel: 28 (3,1%)
 -ke képzővel: 1 (0,1%)
 -kó képzővel: 17 (1,9%)
 -kő képzővel: 3 (0,3%)
 -ók képzővel: 7 (0,8%)
 -s-típusú képzővel: 3 (0,3%)
 -is képzővel: 3 (0,3%)
 Emberi tulajdonságra utaló név: 111 (12,4%)
 ezekből metaforikus: 23 (2,6%)
 külső tulajdonságra utaló: 75 (8,4%)
 általánosan jellemző képet ad: 5 (0,6%)
 termetre utal: 31 (3,5%)
 bőr- vagy hajszínre: 20 (2,2%)
 viseletre: 6 (0,7%)
 testi hibára, fogyatékosagra: 13 (1,5%)
 belső tulajdonságra utaló: 36 (4,0%)
 Foglalkozásra utaló név: 204 (22,8%)
 ebből szimbolikus (jelképnév): 9 (1,0%)
 ipari tevékenység: 146 (16,3%)
 mezőgazdasági tevékenység: 24 (2,7%)

halászat, vadászat: 7 (0,8%)
 egyéb tevékenység: 27 (3,0%)
 Népnévi családnév: 104 (11,6%)
 Heylnéből alakult családnév: 195 (21,8%)
 meghatározatlan helyre utal: 75 (8,4%)
 dunántúli tájra utal: 6 (0,7%)
 Győr–Sopron megyei helyre: 32 (+1 a volt Sopron vármegyei helyre, összesen tehát: 33) 3,2%
 Vas megyei helyre: 19 (2,1%)
 Zala megyei helyre: 29 (3,2%) — (ezekből 14 a Zalai ~ Szalai családnév)
 Veszprém megyei helyre: 3 (0,3%)
 Tolna megyei helyre: 4 (0,4%)
 Baranya megyei helyre: 11 (1,2%)
 — (ezekből 5 a Baranyai családnév)
 Pest megyei helyre: 1 (0,1%)
 Bács–Kiskun megyei helyre: 1 (0,1%)
 Hajdú–Bihar megyei helyre: 2 (0,2%)
 Szabolcs–Szatmár megyei helyre: 1 (0,1%)
 Erdélyre általában: 1 (0,1%)
 a volt Turóc vármegyére: 3 (0,3%)
 a volt Szepes vármegyére: 2 (0,2%)
 a volt Árva vármegyére: 1 (0,1%)
 a volt Hont vármegyére: 1 (0,1%)
 a volt Zemplén vármegyére: 1 (0,1%)
 a volt Gömör vármegyére: 1 (0,1%)
 Társadalmi helyzetre, állapotra utal: 6 (0,7%)
 Megfejtetlen indokú családnév: 27 (3,0%)
 biztosan magyar alakulat: 15 (1,7%)
 etimológiailag ismert szó: 12 (1,3%)

Etimológiailag ismeretlen : 3 (0,3%)
Elképzelhetően szlovák alakulat:
12 (1,3%)

Minden valószínűség szerint szlovák
név: 99 (11,1%)
Minden valószínűség szerint német
név: 17 (1,9%)

Majdnem ugyanazt lehetne elmondani ennek az összeírásnak a névstruktúrájáról is, mint az 1751. évről. Csupán egy-két ponton található némi módosulás az arányszámok tekintetében. Az egyik a keresztnévi eredetű családnevek arányának néhány százalékkal való növekedése. Ez arra enged következtetni, hogy a beköltözések olyan területekről is jelentősek voltak, ahol az ilyen családnévtípus gyakoribb. Talán az erdélyi területek lehetnek ezek. Különösen megerősíti ezt a föltevést a teljes keresztnévek arányszámának nagyobb mérvű növekedése. A névváltozatok csekély száma nem ad lehetőséget további következtetések levonására.

A foglalkozásra utaló nevek száma, illetőleg arányszáma lényegesen csökkent. Az újonnan beköltözők tehát nem városias vidékekről jöhettek. A népnévi családnevek jelentősen kisebb hányada pedig azt mutatja, hogy a népmozgalom nem volt erős a családnevek kialakulásának időszakában az újonnan beköltözőknél.

A helynévre utaló családnevek aránya szinte változatlan, de ezen belül megszorodott az északi területekre utaló nevek száma, pontosabban megjelentek ezek névanyagban, ha nem is nagy számmal (10 név, 1,1%).

A legfontosabb változás a nem magyar nevek területén ment végbe. A valószínűleg szlovák névalakulatok száma megtízszereződött, s arányszámuk is közel megháromszorozódott. Megjelentek a német eredetűnek fölfogható nevek, s ez is a beköltözések új etnikumú csoportjaira utal. Lényegében tehát színesedett, nagy mértékben gazdagodott a családnévállomány, de arányaiban csak alig változott, majdnem jelentéktelen a két összeírás közötti különbség.

Mindennek ellenére a családnévanyag sokszempontú vizsgálata talán a helytörténeti kutatás számára sem volt egészen hiábavaló. Névtani szempontból pedig hátrahagyott eredménye a XVIII. század névstruktúrájába való betekintés egy adott helységben. A nevek változásaira, alakulására, alaki és jelentéstani összetételére irányuló megfigyelések összegzése minden bizonnyal fölhasználható majd egy később végzendő, más körülmények között fejlődő település névföldolgozásával való összevetéskor.

Ragadványnevek

A történeti ragadványnevek kutatásának módszerei még tisztázatlanabbak a magyar névtudományban, mint a családnevéké. Tulajdonképpen nem is az anyag földolgozása adja a sok nehézséget, mert az követheti tulajdonképpen a jelenkori földolgozások munkamenetét, hanem az anyaggyűjtés, annak eldöntése, mit tekintünk ragadványnévnek, mi a változó családnév, s mi az a bejegyzés, amely csak tájékoztató jellegű, nem élt névként a följegyzés korában. Az előbbiekre már mutattam be néhány példát a családnevek tárgyalása előtt. Most az utóbbira, a névhelyettesítő ragadványnév és a magyaráztaként beírt szavakra sorolok föl néhány adatot.

Ugyanazon személynek három különböző megnevezéssel történt följegyzését találtam néhány esztendőn belül. 1775: „...megker[eszteltem] Szömönyei néma Örsének tsunya kurvának hatodik fattyú gyermekét...”; 1777: „...megker[eszteltem] a' néma kukának (: vagy inkább kurva otsmány kutyának :) Szömönyei Örsének már 7^{ik} fattyú gyermekét...”; 1777: „Kurva Kukának fattyú gyermeke...” Mindebből a sok jelzőből — véleményem szerint — csak egyet tekinthetünk ragadványnévnek: Kuka. Nehezebb a helyzet a helynévből származó ragadványnevek esetében. Lássunk

erre is néhány példát! 1755: Bezi Szabó János, 1755: Szabó János Bezi; 1779: Nagy István (Bokodi), 1780: Bokodi Nagy István; 1759: Csabai Kontsek János, 1761: Csabai Néh[ai] Györgyik János, 1769: Csabai Mókus Pál, 1785: Csabai Kis Pál, 1786: Vandlik Janos Csabai Szűts mester ember; 1751: Getsei Takáts Ferentz, 1774: Takáts Ferentz (:Getsei:) stb., stb. Ezek közül a nevek közül (Bezi, Bokodi, Csabai, Gecsei) egyikről sem bizonyítható, hogy valóban ragadványnévként élt a mindennapi használatban, de *élhetett*, s az alábbi földolgozásban ragadványnévként tekintem valamennyit, hiszen éppen ezek adnak némi bepillantást a kor népmozgásának irányába. Sokkal megbízhatóbb ez a kép, mint a családnevek által kirajzolódott, hiszen az éppen változó névanyag a közvetlen okokra mutat rá, amelyek alapján a változások végbementek.

Még annyit érdemes megjegyezni előjáróban, hogy az orosháziak között nem lehetett általános szokás a ragadványnévvadás. Később sem vált azzá. Több kiváló ragadványnégyűjtést ismerek (*Nagy Gyula*, *Beck Zoltán* munkáit) az élő népnévelvől, magam is összeszedtem pár tucatot az utóbbi évtizedekben, de az egész település lakosságlétszámához jelentéktelen mennyiség került összegyűjtésre, s aligha maradt ki sok ezekből az adattárakból. A XVIII. századi összeírásokban alig találni ragadványnevet. Az anyakönyvi bejegyzések között is olyanokra akadtam, amelyek a ragadványnévhasználat ellen szólnak. 1768: Komák... Nemet János, ...Német István, másik Német János...; 1773: Komák... Szabó István, ismét Szabó István...; 1777: Komák Kováts Mihály, Szabo Mihály, item [további, másik] Kováts Mihál...; 1778: Balog István, ismét Balog István... Amennyiben lett volna ragadványneviük az azonos kereszt- és családnevű személyeknek, minden bizonytalansággal följegyezte volna azt a keresztelő pap, hiszen az "item, ismét, másik" szavak kitétele meg azért a néha-néha előforduló valóban élő név kiírása (1754: Csapo vak Janko, 1784: Csonka Kis János stb.) ezt föltételezi. Továbbá nagyon sokszor előfordul az anyakönyvekben és összeírásokban is az *ifjú* és *öreg* szavakkal való megkülönböztetés fiú és apa esetében (ezeket azonban nem tartom ragadványneveknek).

Mindezek után a ragadványnevek egyenkénti vizsgálatára térek rá jelentéstani csoportok szerint. Az első csoportba föltehetően másik családnévből (feleség vagy anya családnévből) alakult ragadványneveket osztottam. A következők fordultak elő.

1778: Tót Benedek Péter; 1779: Benedek Tót Mihály, 1783: Tót Beden. Mihály, 1784: Toth Bedenek Mihály, 1787: Bened: Michael Toth, 1791: Mich: Bened Tóth, 1800: Benedek Tóth Mihály; 1800: Benedek Tóth János

1757: Tót Jakab Martonné; 1758: Tót Janos alias Jakab; 1778: Jakab Tot István

1769: özv. Szabados Tót Pálné; 1782: Tót István (:Tot Pál Szabados fia:); 1789: Steph. Tóth Szabados.

1757: Sós, vagy Janko Gergely, 1759: Sos seu Janko Gergely, 1760: Janko seu Sós Gergely, 1762: Sós Jankó Gergely, Jankó Gergel aliter Sós

1758: Schrej Madarász Mihály, 1759: Schreyer Madarász Mihály, Schréj Madarász Mihály, 1761: Schrej Mihály, 1763: Schrej Madarasz Mihály, 1775: Schrej Mihalyne

1759: Boros seu Zana Pál.

1785: Tronka Benkő Mihály.

1776: Flitkó al. Dobrotz Mihály.

1785: Kotsis Szabó András.

1785: Lutzó Szabó Ádán.

1776: Lukats János (al. Java)

1754: Horvát Szilasi Mihály.

1793: Joh: Horváth Csöntör.
1777: Kutsar Lovász Tamás.
1785: Toth Janos (Seller).
1790: Joh: Josef alias Balas.

Mindezekből a nevekből nem tudok semmi törvényszerűséget megállapítani. A későbbi névanyag is szolgál hasonló példákkal (Mór Baranyai, Riszta Csizmadia stb.), s valószínűleg ennek a szokásnak más formája az idősebb nemzedék mai nyelvében egy-egy személy pontosításához hozzáfűzött nőági (általában a feleségre vonatkozó) családnév: „Az a Kocsondi, akinek Csete-lány a felesége.”

Nagyon kevés a keresztnévi eredetű ragadványnév a kor névanyagában. Ezek általában férfinevek, csak egyetlen esetben találtam női keresztnévet.

1780: Kis Mihály Ferentz. 1783: Toth Pál Mihály. 1791: Steph Tóth Imre [apja] Joh: Tóth Imre. 1746: Takáts János (:alias 'Zofi dictus:)

Nem sikerült megállapítani, hogy kinek a keresztnéve lett ragadványnév, de az 1791. évi följegyzésből arra lehet gyanakodni, hogy nem közvetlenül az apa neve, mert apa is, fia is ugyanazt a keresztnévi ragadványnevet viseli. (Hacsak nem a Tót a ragadványnév mindkettőjük esetében.)

Harmadik csoportba a külső vagy belső tulajdonságra utaló ragadványneveket soroltam be. Meglepően kevés volt ezeknek a száma, s ez nem csupán azzal magyarázható, hogy egyházi anyakönyvek az anyaggyűjtés forrásai, hanem azzal is, hogy valóban nem volt szokás (és később sem volt gyakori) bármilyen elítélő, bántó, sértő ragadványnevet használni. (Természetesen akadt azért ilyen régen is, később is, de egyáltalában nem volt jellemző és általános.)

1780: Kis Mihály Ferentz.
1783: Toth Pál Mihály.
1791: Steph Tóth Imre [apja] Joh: Tóth Imre.
1746: Takáts János (:alias 'Zofi dictus:)
1769: Nagy Pál Ferentz.
1782: Kis János, al. Csonka, Csonka Kis János, 1788: Joh. Csonka Kis.
1754: Csapo vak Janko.
1777: ...a' néma kukának..., Kurva Kukának...

A főlisortolt nevek egyetlen kivételtől eltekintve külső tulajdonságra utalnak, s nem bántók. A legutolsó följegyzés bizonyítja, hogy bekerülhetett volna más típusú (gúnyos, sértő) ragadványnév is a forrásokba, ha ilyenek nagyobb számban éltek volna.

Negyedik csoportba a foglalkozásból eredő ragadványneveket osztottam be. Mint az közismert, ebben az időszakban még nagyon gyakori a foglalkozásnak névi elemként való szerepeltetése minden följegyzésben. (Ezt valamikor a céhek szabályai előírták.) Így tehát nagyon nehéz azt eldönteni, hogy csak egyszerű följegyzéssel vagy pedig valóban használt ragadványnévvel állunk szemben. Lássuk először az adatokat!

1774: Asztalos Szerepi András, 1775: Asztalos (Szerepi) András; 1775: Asztalos, al. Figuli jános iffjull[egény] Figuli Mihály fia, 1777: Figuli asztalos János, 1780: Schuller Janos Asztalos, 1782: Schuller Janos al. Figuli.

1771: Bakos Tót János, 1781: Tot János (:bakos:), 1784: Bakos Tóth János
1757: Kunos Bognár Jakab, 1758: Kunos Jakab Bognár; 1762: Kunos Bognár Adan; Kunos bognár György

1759: Gaúder Marton Borbély Mester; 1767: Kis János borbély; 1769: Bokor János borbély

1773: birkas Tót Péterné; 1787: Steph: Birkás Toth
1782: Bakos Mihály Csikós.
1754: Csiszár Sitkei György.
1750: Almási Csizm. János, 1752: Almási János Csizm., 1755: Almási Tsizmadia János, 1756: Csizmadia Almási János; 1745: Csizmadia Szabó István, 1746: Csizmadia Szabó István; 1753: Csizm. Vég Mátyás; 1762: Csizmadia Tót János; 1773: Csizm. Német János.
1751: Takáts János Dekán (VJ.).
1774: Szalai Ferentz (:farago:), 1777: Farago Szalai Ferentz; 1778: Faragó Szalai János; 1779: Szalai István farago.
1762: Moses Daniel Füsü tsináló, 1772: Füsüs Moses Daniel, Füsüs Daniel Moses, 1780: Füsüs Moseš Daniel, Füsüs Daniel Samu, 1782: Danielis Moses Füsüs, Danielis Samuel Danielis Mósés Füsüs fia, Füsüs Moses, Füsüs Daniel
1769: Garabó Lukás János (talán kosárfonó volt)
1751: Gerentsér Kis István, 1754: Kis Gerentsér István, 1768: Kis István gerentsér; 1774: Gerentsér Szabó György, 1777: Gerents. Szabó János, 1783: Gerents. Szabó Pál, 1790: Gerentzer Szabó, 1795: Paul Szabo Gerentser; 1780: Gerentsér Tót János
1783: Balint János Göbölös Oláh
1782: Gulyás Szabó Pál, 1797: Joh: Gulyás Szabó; 1758: Gulyás Szalók János.
1751: hegedüs Horvát Mihály.
1764: Szalai János Ispán.
1784: Kas István Juhász; 1775: Nagy Juhász István; 1752: Tót Juhász Tamás.
1785: Géts György (kanász).
1770: Kovats Batsányi Márton; 1776: Kováts György, verius Gaz Kováts; 1754: Kováts Horvát János, 1758: Horvát János Kováts, Horvát Kováts János, Banki Horvát kováts János; 1771: Kéri István kováts, 1758: Szalai György kováts; 1763: Szendi Kováts István; 1768: Sirai István kovats Mesterlegény.
1773: Kapsi Mihály kötéljártó.
1754: Mészáros Györgyi Jánosné; 1757: Janotsek Mészáros György, Jánosik Mészáros György; 1766: Brentel János iffju leg. Mészáros, Prentli Mészáros János; 1780: Petz Károl mészár, Petz Conrad Meszaros; 1779: Mészáros János alias Rufus.
1773: Kapsi Mihály kötéljártó. 1754: Mészáros Györgyi Jánosné; 1757: Janotsek Mészáros György, Jánosik Mészáros György; 1766: Brentel János iffju leg. Mészáros, Prentli Mészáros János; 1780: Petz Károl mészár, Petz Conrad Meszaros; 1779: Mészáros János alias Rufus.
1782: Baki Adán Molnár; 1758: Molnár György seu Illés; 1770: Molnár Kis György; 1797: Mart: Fabricius Molitor; 1796: Benjamin Krnuch Molitor; 1782: Paulovits György Molnár; 1774: Molnar Janos al. Szöke; 1757: Molnár Vági Mihály,
1746: Sáfár Szabó Ferentz.
1758: Horvat Mihálné alias Sonkolosné; 1774: Sonkolos Horvat Péter.
1785: Argai Janos Szabó mester ember; 1758: Gál Szabó Mihály; 1785: Szabó Gyuri János; 1769: Macho András Szabó mesterleg.; 1782: Tot István Szabo Mester;
1780: Szijárto Schubkégel György.
1761: Szüts Jonázt György, 1762: Jonázt Szüts György; 1783: Jonász János Szüts; 1754: Szüts Lenárt Josef; 1769: Szabo János Szüts, 1792: Paul Szüts Szabo; 1760: Szüts Rutz Mihály; 1761: Streba János Szüts Mester, 1773: Streba Szüts János.
1782: Berki Ferentz Szür Szabó.

1745: Takáts Ágoston Mihály, 1750: Agoston Takáts Janos; 1779: Dávid Takáts János; 1759: Dér János Takáts; 1753: Takáts Erdéli Adan, 1760: Erdéli Adan Takats, 1765: Erdéli Takáts Ádán; 1756: Erdeli Takáts István, 1763: Erdelyi Takats Istvan; 1756: Hajdu Takáts Mihály; 1747: Takáts Horváth Péter; 1780: Takats Nagy György, 1782: Nagy András Takáts; 1777: Takáts (al: László) András; 1757: Takáts Pap Ferentz; 1787: Sós al: Takáts El.; 1783: Szász Takáts Mihály; 1757: Takáts Szekeres János, 1762: Szekeres Takáts János, 1773: Szekeres Takáts István; 1758: Takáts Varga István; 1765: Vezér Matyás Takáts Mester leg.

1765: Georg Treatner trombitás, 1766: Joan Georg Trenner trombitás

1751: Varga Ladiver János, 1752: Varga János Ladiver, 1754: Ladiver Varga János; 1781: Nagy Varga Mihály; 1785: Patzúch Adán Varga mest.; 1770: Varga Szabó György; 1785: Szekáts Mihály Varga; 1757: Skopik Varga Mihály, 1760: Varga Skopik Mihály

1783: Nemz. Lichtenstein Mihály Deák Vasarus legeny; 1785: N Németh Janos Ur, Vasaros; 1766: Nemz. Pámer Pal Vasárus

A foglalkozásra utaló ragadványnevek többsége valószínűleg még valóban gyakorlott foglalkozásokat jelent, s így ragadványnév voltak vitatható. Néhányuk azonban már megállapíthatóan ragadványnév (Gulyás, Szűcs stb.), másokból pedig a későbbiek folyamán valódi családnevek váltak.

A ragadványnevek következő (ötödik) csoportját a népnévből alakultak alkotják. Ezek között könnyen lehetnek olyanok, amelyek már előzőleg is családnevek voltak, s nehéz eldönteni, hogy nőági fölmenő rokon családneve vagy valóban nemzetiséghez tartozás alapján kapta a viselője. Legtöbbször tájékoztat ebben a kérdésben a viselő családnevének az eredete, de nem mindig megbízhatóan. Az alábbi esetben inkább a mellékes megjegyzés dönti el a kérdést. 1783: Balint János Göbölös Oláh Gyapju névű faluból való. Magyaros családneve alapján nem gondolhatnánk román származásra, a származási helység (a volt Bihar vármegyei Gyapju, ma: Gepiu) viszont valószínűsíti azt. Az alábbi népneveket találtam ragadványnévként.

1752: Demeter Görög (ugyanakkor: Vaszil Demeter); 1761: Bóltos László Deák és Márton Deák Görögök; 1780: Görög boltos György; 1792: Nic: Pap Graecus

1762: Kas András (al. Német); 1754: Schel Német Gyurka, 1757: Német Scheel György

1746: Balikó György Olah Juhász; 1783: Balint János Göbölös Oláh; 1750: Olah Buda Pál

1758: Karátson Apostal Örmény; 1771: Bogdány Örmény

A foglalkozásnevekhez hasonlóan ezek a ragadványnevek is valóságos állapotot, nyelvi hovatartozást jelenthettek, s inkább a névkiegészítő szerepük érvényesül: körülírások, pontosítás a céljuk, nem valódi ragadványnevek.

A hatodik ragadványnévcsoport a községen belül utal a lakhelyre. Egyetlen olyan adatot találtam, amely a település valamelyik részét jelöli meg, s néhányat csak, amelyik utcákra utal. Az utóbbi névtípusok 1783 után jelennek csak meg, előzőleg nyilván nem voltak egyáltalában utcanévek. Ezek is többnyire körülírások, nem határozott és tipikus ragadványnevek.

1767: Szalai János felső.

1785: Molnar János (:a helyseg haza sorjában:).

1784: Varmegye Sorján lakozó Varga Mihály.

1784: Szekes utzaban lakozó ifiu Horvath Istvan.

1783: Kis utzai Horvath Janos.

1784: Temető Sorban lakozo Horvath Mihály.

1784: Vasarhelyi utcan lakozo Varga Janos.
 1785: A komlósi utzán lakozó Balogh Pál; 1785: Komlosi utzán Horvath Pal;
 1784: Szabo Pal (:Komlosi utzanak a vegin:).
 1785: Szabó István a Szölök Sorján; 1785: Vitez Györgynek az Szölök Sorjaban levő Molnarnak a leányk.
 1784: Uj utzán iffiu Szuló Mihály; 1784: Uj utzai Szekeres Janos; 1784: Uj utzai Tóth Mihály.
 Meglepő, hogy nem használták a község belső területének fölosztását az azonos nevéek megkülönböztetésére. Különösen az, mivel tudjuk, hogy a Fölvég, Alvég falurészeket megkülönböztették a tanácsülési jegyzőkönyvek szerint a XVIII. században is.
 Az utolsó (hetedik) csoportba osztottam azokat a ragadványneveket, amelyek más földrajzi helyre, valószínűleg az eredeti lakhelyre utalnak. Először a nevek betűrendjében sorolom föl őket.
 1748: Apostagi Varga János.
 1764: Aszári Zámbo János.
 1755: Szabó János Bezi, Bezi Szabó János.
 1785: Bánki Horvát János; 1750: Banki Nagy Mihály; 1759: Bánki Takáts István.
 1778: Német János büki; 1784: Bükly Toth István.
 1754: Kotsondi Adan (seu Ba'sai).
 1782: Berinkei Néhaj Kovats János.
 1779: Nagy István (Bokodi), 1780: Bokodi Nagy István.
 1761: Csabai Néh. Györgyik János; 1785: Csabai Kis Pál; 1759: Csabai Kontsek János; 1769: Csabai Mokus Pál; 1774: Matusko György Csabai; 1786: Vandlik János Csabai Szűts mester ember
 1784: Tsaki Molnár Mih.
 1780: Csákvári Takáts József.
 1746: Csatalliai Szalai János, 1749: Szalai János Tsalallai; 1749: Nagy Sándor Tsalalliai Legény.
 1778: Csernei al. Vég Mátyás.
 1774: Horvat György (:Csikvandi:).
 1782: Dunahati Nagy Mihály.
 1774: Fazekas János Erdéli ember.
 1751: Getsei Takáts Ferentz, 1774: Takáts Ferentz (:Getsei:).
 1748: Geresdi Nemes Kis Mihály.
 1763: Gyömrei Tót Márton, 1787: Toth Gyömrei Martinus pater: Greg. Tót Gyömörei.
 1755: Gyönki Takáts János.
 1766: Györi Tzakó Mihály; 1768: Györi Tót György.
 1750: Györkönyi Horvát György.
 1763: Halasi Takáts Márton.
 1776: Hölgyszi Kováts Ferentz.
 1774: Kertai Nagy Ferentz.
 1747: Keszi Takáts János, 1750: Keszi Takáts Mih.
 1750: Komlósi Pipis Mihály; 1748: Szekeres Jakab (:komlosi:); 1756: Komlosi Takáts Pál; 1774: Tomka Mihály komlosi Osk. Mester; 1784: Uj Komlosi Özvegy Toth Janos; 1779: Komlosi Wrabetz Adan.
 1758: Körösi Nagy György.
 1750: Lapofői Takáts [keresztnev elhagyva], 1751: Lápofői Takats Janos.

1744: Sz. Lőrintzi Csizmadia János; 1746: Lőrintzi Kováts Mihály, 1751: Kováts Mihály Lőrintzi, 1782: Lőrintzi Kováts István; 1748: Sz. Lőrintzi Szekeres György.

1780: N. Mesterhazi Móses Maria aszsz.

1751: Monori Kováts Kata.

1747: Morvai Mészáros János.

1779: Nagy Démi Szabó Márton.

1780: Tot Janos Osgyani, 1784: Osgyáni Tot János.

1759: Palotai Molnár Péter.

1782: Pápai Csapó György, 1787: Steph. Pápai Csapo, 1800: Pápai Csapó János.

1782: Parey Kováts János.

1752: Pokortsi Kis Ferentz.

1784: Simoni Németh János.

1783: Stelteni Gergely György.

1783: Szarvasi Gergely János; 1762: Szarvasi Veres Janos.

1779: Göbölös Mihály Sz. Tornyai.

1767: Tót Imre Szergenyi.

1769: Szoboszlai Szabó János.

1774: Szombathelyi Horvat János; 1785: Szombathelyi Nemeth István; 1776: Szombathelyi Varga István.

1754: Szupkendi Csizsár György.

1750: Vanyolai Német György.

1750: Vásárh. Bél István; 1748: Vásárhelyi Halász István; 1771: Vásárhelyi Huszár János; 1750: Vásárhelyi Katona János; 1783: Vásárhelyi Kontz János; 1773: Vasarh. Kis Miklos; 1750: Vásárhelyi Juhász Kis Mihály; 1785: Vasarhelyen lakozó László András; 1768: Vásárhelyen Pamer Pál, 1781: H. M. Vásárhelyi Vasarus Pamer Pál; 1749: Vásárh. Samu István; 1786: Ungvari Szabó István vásárhelyi; 1748: Vásárhelyi Tót János, 1763: Vásárhelyi Tót Tamás.

1750: Vecsei Tót János.

1747: Kováts Mihály (:Zombai:), 1755: Zombai Kováts Mihály.

Az itt felsorolt ragadványnevek nagy többségénél valószínűsíthető a mindennapi életben való használat, vagy legalábbis névvé válásuk folyamata tapasztalható az adatokban. Mielőtt részletesebb tárgyalásukra rátérnék, azokat a körülírásos neveket is felsorolom, amelyeknek ragadványnévként való használata nem valószínű, de éppen ezért biztosabban utalnak az eredeti lakóhelyre, s helytörténeti szempontból ez jelentős. Névtanilag tehát ezeket nem tartom ragadványneveknek, de adataikat együtt tárgyalom a ragadványnevekével.

1784: Csaban lakozó Szeber Peter.

1783: Dios Győri Csizmadia leg. Kis György.

1783: Balint János ... Gyapjú névő faluból való.

1787: Mojses Danielis Rozsnyóról jött.

1784: az Samsonyi Pusztában lakozó Lonyai István; 1783: Samsomon lakozott Szalontai Jutka

1761: Somlón lakozott Néhaj Mészáros György.

1768: Szentesen lakozó Néhaj Gál Tamás; 1781: Szentes városában lakozó Kunos Mihály.

1785: Cziráki Mihály iffju legény Sz. Lőrintzen lakozó bets Czirák Györgynek a' fia.

1763: Vadászton lakozó Tonai János.

1766: Vönötkön lakozó Sente István.

1782: Csmela János, Gombán N. Pest Vármegyében lakozó Csmela Pál fia.

1784: N. Borsod Varmegyében lakozó Vintze Mih.

1785: Juhász Gergely, Posony Vármegyei Juhász Ferentz fia.

1784: Meskó István Zólyom Vrm.; 1785: Vetsery György Zólyom Varmegye Vetseri János fia.

1785: Dauda Mihály Csizmadia legény Liptó Vármegyéből.

Természetesen ezek között a helyre utaló adatok között is vannak olyanok, amelyeknek a pontos helyét nem sikerült kideríteni, meghatározatlanoknak tekintendők. A pontosan lokalizálható vagy legalább a tájra, megyére utaló nevek adatait összevonom a két névsorban, s úgy próbálok választ adni arra, hogy milyen irányú népmozgás állapítható meg a XVIII. század második felében a ragadványnevek (és egyéb bejegyzések) alapján. (Meg kell jegyezni, ha ez természetes is, hogy sokkal több a meghatározott, viszonylag pontosan lokalizált a ragadványnevekben előfordult helyek között, mint a családnevekben előfordultak között. Ez azzal magyarázható, hogy még nem volt annyi ideje a neveknek — sem a személyneveknek, sem a helyneveknek — a változásra, alakmódosulásra. Így a ragadványnevek között csupán hat-hét családra utal meghatározatlan helynév, aminek oka egyrészt, hogy több hasonló helyre is vonatkozhat, másrészt az írás, illetőleg olvasati bizonytalanság.)

A ragadványnévi helyneveket ugyanúgy évtizedenként vizsgálom, mint a családnevéket.

Az I. időszak (1744—1751) ragadványnevei. Apostagi, Bánki, Csáki, Csátaljai, Gecsei, Geresdi, Györkönyi, Keszi, Komlói, Lápafői, Monori, Morvai, Szentesi, Szentlőrinci, Vásárhelyi, Vecsei, Vanyolai, Zombai.

A II. időszak (1752—1760) ragadványnevei. Bánki, Bazsai, Bezi, Csabai, Gyönki, Komlói, Körösi, Palotai, Szentesi, Szupkendi, Pokorcsi, Zombai.

A III. időszak (1761—1770) ragadványnevei. Ászári, Csabai, Gyömrei, Győri, Halasi, Somlai, Szarvasi, Szentesi, Szergenyi, Szoboszlai, Vadászi, Vásárhelyi, Vönöcki.

A IV. időszak (1771—1780) ragadványnevei. Bokodi, Büki, Csabai, Csákvári, Csernei, Csikvándi, Erdélyi, Hőgyézi, Kertai, Komlói, Mesterházi, Nagydémi, Osgyáni, Szentesi, Szenttornyai, Szombathelyi, Vásárhelyi.

Az V. időszak (1781—1790) ragadványnevei. Bánki, Berinkei, Borsod vármegyei, Büki, Csabai, Diósgyőri, Dunaháti, Gombai, Gyapjú faluból való, Komlói, Liptó vármegyei, Pápai, Paréi, Pozsony vármegyei, Rozsnyói, Sámsoni, Simoni, Stelteni, Szarvasi, Szentesi, Szentlőrinci, Szombathelyi, Vásárhelyi, Zólyom vármegyei.

A VI. időszakban (1791—1800) nem fordult elő olyan helynévből alakult ragadványnév vagy átköltözésre utaló megjegyzés, amely már előzőleg ugyanamellét a családnév mellett ne lett volna meg.

A ragadványnevekben szereplő helynevek tanulságai nem mondanak ellent a családnevekkel kapcsolatos megállapításoknak. Az évtizedek folyamán csökkentek a dunántúli kapcsolatok, s megnövekedtek a közelebbi valamint az északi megyékből való átköltözések. Talán csak annyit módosít a fentebb elmondottakon, hogy Csongrád megyével, elsősorban a szomszédos Hódmezővásárhellyel és Szentessel már az első években is összeházasodási, átköltözési viszonya volt az orosházi telepéseknek.

Egyetlen figyelmet érdemlő ragadványnevet találtam (Zombai), amelyből arra lehet következtetni, hogy az 1744. évi áttelepülés nem csupán egyetlen községből, Zombáról történt. Ugyanis ha mindenki ugyanonnan jött volna, nem lett volna azonosító (azonosító), megkülönböztető szerepe a Zombai ragadványnévnek. Ez megerősíti azokat a korábbi föltételezéseimet, amely szerint az orosházi lakosoknak csak

egy része (valószínűleg kisebb hányada) jött közvetlenül Zombárol. Ugyanezt támasztja alá még a sok Tolna megyére utaló helynévi ragadványnev (köztük a nagyszámú Szentlőrinci).

Végül egy összefoglaló táblázatban mutatom be a helynevekből alakult ragadványnevek időszakonkénti és megyénkénti változásait

A helység, táj helye	I.	II.	III.	IV.	V. időszak
Békés megye	2	2	3	4	7
Csongrád megye	7	2	4	4	4
Hajdú-Bihar megye	—	—	1	—	—
volt Bihar vármegye	—	—	—	—	1
Bács-Kiskun megye	3	—	1	—	—
Pest megye	—	—	—	—	1
Borsod-Abaúj-Zemplén m.	—	—	1	—	2
Nógrád megye	1	1	—	—	1
volt Gömör vármegye	—	—	—	1	1
volt Zólyom vármegye	—	—	—	—	2
volt Liptó vármegye	—	—	—	—	1
Komárom megye	—	—	1	1	—
Fejér megye	—	—	—	1	—
Baranya megye	—	1	—	—	—
Tolna megye	6	1	—	1	4
Veszprém megye	3	1	1	4	2
Vas megye	1	1	1	4	2
Győr-Sopron megye	—	1	4	—	—
volt Pozsony vármegye	—	—	—	—	1
dunántúli táj	—	—	—	—	1
Erdély	—	—	—	1	—
Morvaország	1	—	—	—	—

Keresztnevek

A keresztnév választás, a keresztnévek összetétele, megterhelési aránya igen jellemző minden településre. Jóllehet a leggyakoribb nevek általában felekezetenként, de némelykor még azoktól függetlenül is azonosak a nyelvterület egészén; a kisebb megterhelésű, vagy akár néhány előfordulással szereplő nevek igen fontos etnikai, településtörténeti következtetések levonására adhatnak alapot. Ezért a XVIII. századi keresztnévanyag vizsgálata rendkívül fontos minden településen, amelyet ebben az évszázadban alapítottak.

Orosházán már 1744-től meglehetősen pontossággal vezették az egyházi anyakönyveket, ha nem is sok adatra tértek ki. Eleinte ugyanis a keresztelés napja, az apa neve és a gyermek keresztnéve került csak bejegyzésre. Ennek ellenére ettől kezdve már részletes és hiteles keresztnévgyakoriságot lehet megállapítani. Az előtte levő időszak sem egészen ismeretlen, csak a kutatás módszerei és a következtetések levonásai mások. A nem sokkal később kezdődő halotti anyakönyvekből ugyanis megállapítható az eltemetett neve és életkora, amelynek alapján visszaszámlálva kikövetkeztethető az illető születési ideje. Így az 1744 előtt születettek keresztnévadatai is kideríthetők. Az azonban kétségtelen, hogy a korszakhatár (1744) előtt születettek nem föltétlenül az orosháziak elődeinek a leszármazottai, csak annyi a bizonyos, hogy Orosházán haltak meg. Különösen akkor okoz ez gondot, amikor nyilvánvaló, hogy véletlenül tartózkodott halálakor Orosházán valaki (vándor kereskedő, faluról-falura járó, házaló koldus, forspontos fuvaros stb. volt az illető), vagy nagyon rövid időt töltött csak itt (vidékről fogadott fiatal béres, szolgáló, vándorló mesterlegény stb. volt). Amennyiben ezeket a körülményeket föltüntették az anyakönyvek, nem vettem föl adataikat. Nagyon sokszor azonban nem lehetett következtetni semmiféle származási helyre, s ilyenkor bekerültek keresztnéveik az orosházi adatok közé. Máskor viszont nyilvánvaló orosházi származású személy névadata is kimaradt, mert a halotti anyakönyv nem tartalmazta a keresztnévét. Kisgyermeknél csak az apa neve és a gyerek életkora, béreseknél, szolgálóknál pedig a gazda neve és a szolga életkora szerepel csupán a följegyzésekben. Mindez azonban egy-két százaléka lehet az összes előforduló halálesetnek.

Az elmondottak alapján tehát az első két időszak adatai egyrészt többet, másrészt kevesebbet tartalmaznak a következő kettőnél. Magukban foglalják az itt eltemetett valamennyi akkori születésű személy nevét, ha annak adatai között nem szerepelt a más vidéki lakhelyre való utalás. Ugyanakkor nincsenek benne azok, akik apjuk vagy gazdájuk nevének említésével kerültek följegyzésre csupán, saját keresztnévük nem szerepel az anyakönyvben. Ez utóbbiak többnyire fiatalok, s az 1730 és 1744 között születettek névanyagát gazdagították volna kis mértékben az ő adataik.

Az 1744. év előtti kort is a szokásos és bevált tagolás szerint két időszakra bontottam: az 1725 előtt és az 1726—1744 között születettek csoportjára. Egy-két esetben számolhatunk csupán 1700 előtt született személyekkel, de ezek adatai is az első csoportba kerültek.

Mindezek után a keresztnévek időszakonkénti gyakorisági sorrendje a következő volt Orosházán a XVIII. század folyamán.

Férfinevek

Nőnevek

I. időszak (1725 előtt születettek)

1. János	30	18,8%	1. Katalin	30	25,9%
2. György	23	14,4	2—3. Erzsébet	19	16,5
3. István	20	12,5	Éva	19	
5. András	16	10,0	4. Anna	11	9,8
6. Ferenc	11	6,9	5. Ilona	10	8,9
7. Márton	9	5,6	6. Zsuzsanna	8	6,9
8. Pál	8	5,0	7. Judit	7	6,2
9. Péter	6	3,8	8. Mária	5	4,4
10. Ádám	4	2,5	9—10. Borbála	2	1,7
11. Mátyás	3	1,9	Sára	2	
12—13. Gergely	2	1,3	11—12. Rozália	1	0,9
Zsigmond	2		Zsófia	1	
14—21. Antal	1	0,6			
Dávid	1				
Farkas	1				
József	1				
László	1				
Lőrinc	1				
Tamás	1				
Tódor	1				

II. időszak (1726—1744)

1. János	91	20,7%	1. Katalin	96	24,5%
2. Mihály	66	15,0	2. Erzsébet	84	21,4
3. István	62	14,1	3. Judit	46	11,6
4. Ferenc	51	11,6	4. Éva	45	11,4
5. György	44	10,1	5—6. Anna	33	8,2
6. András	25	5,7	Ilona	33	
7. Márton	19	4,3	7. Zsuzsanna	21	5,3
9. Péter	17	3,9	8. Mária	20	5,1
9. Pál	15	3,4	9. Sára	7	1,8
10. Ádám	9	2,1	10. Julianna	5	1,3
11. József	7	1,6	11—14. Johanna	2	0,5%
12. Mátyás	6	1,4	Klára	2	
13—17. Benedek	3	0,7	Rozália	2	
Dániel	3		Zsófia	2	
Imre	3		15—17. Dorotya	1	0,3
László	3		Rebeka	1	
Tamás	3		Orsolya	1	
18—20. Miklós	2	0,5			
Sándor	2				
Tódor	2				
21—26. Éliás	1	0,2			
Gergely	1				
Ignác	1				
Jakab	1				
Mózes	1				
Sámuel	1				

III. időszak (1744—1775)

1. János	644	25,5%	1. Erzsébet	654	26,5%
2. István	512	20,3	2. Katalin	412	16,7
3. Mihály	435	17,2	3. Éva	402	16,1
4. György	237	9,4	4. Judit	295	11,8
5. Ferenc	218	8,6	5. Sára	238	9,8
6. András	163	6,2	6. Zsuzsanna	140	5,6
7. Pál	143	5,7	7. Anna	99	4,0
8. Péter	65	2,6	8. Ilona	94	3,8
9. Márton	51	2,0	9. Julianna	59	2,4
10. Ádám	42	1,7	10. Mária	52	2,1
11. József	25	1,0	11. Rozália	20	0,8
12. Sándor	20	0,8	12. Rebeka	7	0,3
13. Sámuel	17	0,7	13. Zsófia	2	0,1
14. Mátyás	13	0,5	14—16. Eszter	1	
15—17. Dániel	5	0,2	Klára	1	
Dávid	5		Orsolya	1	
Gergely	5				
18. Imre	4	0,2			
19—21. Gábor	2	0,1			
Tamás	2				
Tódor	2				
22—32. Bálint	1				
Benedek	1				
Demeter	1				
Éliás	1				
Jakab	1				
Károly	1				
László	1				
Lőrinc	1				
Máté	1				
Mózes	1				
Timóteus	1				

IV. időszak (1776—1800)

1. János	1036	26,8%	1. Erzsébet	1038	26,1%
2. István	794	20,7	2. Éva	750	18,8
3. Mihály	605	15,8	3. Katalin	533	14,3
4. György	345	9,0	4. Sára	474	11,9
5. Ferenc	325	8,5	5. Zsuzsanna	438	10,7
6. Pál	256	6,7	6. Judit	394	10,0
7. András	233	5,8	7. Julianna	147	3,7
8. József	124	3,2	8. Mária	62	1,6
9. Péter	101	2,6	9. Ilona	49	1,2
10. Márton	87	2,3	10. Anna	35	0,9
11. Ádám	46	1,2	11. Rozália	19	0,5
12. Sámuel	33	0,9	12. Zsófia	7	0,2
13. Sándor	26	0,7	13. Terézia	4	0,1

14. Mátyás	9	0,2	14. Rebeka	2	0,1
15. Antal	3	0,1	15—17. Eszter	1	
16—19. Dániel	2	0,1	Klára	1	
Gergely	2		Lídia	1	
Károly	2				
László	2				
20—30. Albert	1				
Benedek	1				
Benjámín	1				
Éliás	1				
Ezékiel	1				
Jakab	1				
Lőrinc	1				
Mózes	1				
Simon	1				
Tódor	1				
Vince	1				

Vessünk először egy pillantást a nevek megterhelésére! Azt tapasztaljuk, hogy az elnevezések számával nemhogy arányosan nem nőtt a fölhasznált nevek száma, hanem még abszolút mértékben is alig. A III. és IV. időszak között még csökkent is a fölhasznált férfinevek száma, noha az elnevezetteké másfélszeresére növekedett. A nőnevek tekintetében ugyanezt a születési arány növekedést csupán egyetlen eggyel több név használata kíséri. A keresztnemek megterhelési mutatója mindennek következtében hihetetlen mértékben megnövekedett, mint ezt az alábbi táblázat bizonyítja.

	I.	II.	III.	IV.
	időszak			
Férfinevek				
Az összes névvel ellátott személy száma:	160	439	2522	4042
A fölhasznált nevek száma:	21	26	32	30
Megterhelési mutató:	7,62	16,88	78,88	134,73
Nőnevek				
Az összes névvel ellátott személy száma:	115	391	2479	3945
A fölhasznált nevek száma:	12	17	16	17
Megterhelési mutató:	9,58	23,0	154,93	232,06

Messzemenő településtörténeti következtetés aligha vonható le ezekből a számokból, hiszen az ország egész területén alig használtak több nevet az egyes vidékek lakói. De az a néhány fölhasznált név nem ugyanaz minden vidéken. A nevek száma ugyanis gyakorlatilag véges, és rendszerint nagyon szűk körre korlátozódik, amit elsősorban a hagyomány, a település zártsága vagy nyitottsága, a különböző irányú hatások szabnak meg. Orosházán a lakosság nagyarányú növekedése ellenére sem volt változatos a névanyag, alig találni a nevek között más vidékre jellemzőket. Nem indokolható ez a vallási homogenitással kizárólag (az evangélikus egyházi anyakönyvbe írták be egyébként a más vallású eltemetettek vagy megkereszteltek adatait is). Megállapítható a III. időszakban keresztelt két Tódor nevűről, hogy „óhitűek”, vagyis görög katolikusok. A IV. időszak egyetlen Lídiája református.

Mindez megerősíti azt a véleményem, hogy a XVIII. század folyamán többszöröse duzzadt lakosság szám egyrészt a belső szaporodásnak, másrészt olyan migrációnak az eredménye, amelynek részesei, a betelepülők nagy része nemcsak vallásilag, hanem etnikailag (legalábbis a névadási szokásokat tekintve) többé-kevésbé az első letelepülökhöz hasonlóak voltak, vagy nagyon gyorsan alkalmazkodtak az itteni szokásokhoz, s gyermekeiknek az Orosházán gyakori neveket adták.

Az egyes nevek gyakoriságának, meglétének vagy hiányának vizsgálata sem mond ellent a fentieknek. A férfinevek között leggyakoribb János ugyan az egész magyar nyelvterületen az élen áll ebben a században, de gyakoriságával kiemelkedik itt a Mihály, György és Ferenc. Ezek közül különösen az utóbbi mutat hasonló megterhelési arányt a dunántúli, elsősorban nyugat-dunántúli területekkel. A nőnevek között az Erzsébet, de különösen az Éva igen nagy megterhelése meglepő, de figyelmet érdemel a Judit viszonylag gyakori előfordulása is. A ritkább nevek közül ebben az évszázadban Orosházára jellemzőnek tartom az Ádám, Péter, Sámuel, illetőleg az Ilona és Rozália nevet. A nőnevek kisebb szóródása arra enged következtetni, hogy a későbbben betelepültek között nagyobb számmal voltak magányos férfiak, mint családok, legalábbis nők. Ezt igazolja a halotti anyakönyvek alapján összeállított névsorrendek számadata is: az 1105 névvel ellátott és 1744 előtt született halott közül csak 506 volt a nő, s 599 a férfi, míg az 1744 után született, illetőleg itt keresztelt 12 988 újszülött közül 6564 volt a fiú s 6424 a leány (míg az előző csoportban 19,56%-kal több a férfi, az utóbbiban csupán 2,17%-kal).

A névdivat alakulása alig mutat valami változást az évszázad folyamán az orosháziak körében. A férfinevek között végig a János a leggyakoribb, s az István és a Mihály egymást váltva követi a sorban. Csupán az első időszakban ékelődik közéjük a György második leggyakoribb névként. A későbbiek folyamán azonban népszerűsége némileg csökken, de a 4—5. helyet végig megtartja, ha kisebb részesedési aránnyal is. Nagyon kicsiny fölhasználási ingadozás tapasztalható az András esetében némileg csökkenő tendenciával. Ugyanez fordítva tapasztalható a Ferencnél, amelynek gyakorisága, ha nem is nagy mértékben, de emelkedik. Az időszakok folyamán a névsorrendben valamennyivel följebb kerülő Pál részesedése az összes elnevezettből csak a század második felében növekszik némiképp a második időszakban bekövetkezett visszaeséséhez képest. A Márton népszerűsége viszont csökkent kissé. Alig változott a Péter, Ádám, Mátyás elnevezésük arányszáma. A József viszont — az országos gyakorlatnak megfelelően — némileg népszerűbb lett a század végére. (Ez is bizonyítéka annak, hogy a névdivat alapján elnevezett jelentősebb személyek — jelen esetben a protestánsok körében joggal népszerű II. József — csak föl erősítik a divat hatását, nem az ő nevük indítja el a hullámhegy felé a név megterhelési mutatóját.)

A gyakoribb férfinevek között egy sincs olyan, amely ne fordult volna elő az egész század folyamán, vagyis valamennyi időszakban. Ilyenek csak a kisebb megterhelésű, ritkább nevek között vannak. Az előző korokhoz képest új névként tűnik föl a II. szakaszban a Benedek, Dániel, Imre, Miklós, Sándor, Éliás, Ignác, Jakab, Mózes, Sámuel, de a Sándoron és Sámuelen kívül egyik sem vált jelentősebbé ebben a században (s mint ahogyan részleges kutatásaim mutatják, később sem). A III. időszak új férfinevei: Gábor, Bálint, Demeter, Károly, Máté, Timóteus. Ezek közül a Bálint a XIX. század vége felé jellemző és gyakori név lett Orosházán. A IV. időszakban tűnik föl az Albert, Benjámín, Ezékiel, Simon és Vince, amelyeknek egyike sem lett később sem népszerűbb.

A nevek kihalása is jellemző a korra és a vidékre. Az I. időszak nevei közül nem találjuk meg később a Farkas és Zsigmond; a II. időszaktól a Miklós és Ignác; a

III-ból pedig a Dávid, Imre, Bálint, Demeter, Máté és Timóteus nevet. A Farkas és Timóteus kihalása az egész magyar nyelvterületen majdnem mindenütt a XVIII. század végére, a XIX. század elejére tehető. A Bálint és az Imre a későbbiek folyamán még visszatér, és meglehetősen gyakoriságra tesz szert a községben.

A nőnevek változása mindig jobban ki volt téve a divathatásoknak, mint a férfineveké. Jóllehet a legutóbbi időkig, a XX. század közepéig több volt a fölhasznált férfinév szinte minden vidéken — így Orosházán is; a megjelenő, előtérbe kerülő vagy éppen visszaszoruló és kiháló nevek között nagyobb mozgás tapasztalható általában. Orosházán is megfigyelhető ez a XVIII. században. Már az első helyen is helyet cserél két név a század közepén: az Erzsébet gyakoribbá válik, mint a Katalin, amely fokozatosan egyre kisebb megterhelésű lesz, ha nem is válik ritka névvé. Valamivel nagyobb lett a népszerűsége az Évának, de ez alig mérhető. Meglehetősen gyakorivá válik a Judit. Állandóan csökken a fölhasználása az Ilonának és Annának, de még így is jellemző nőnevei a korabeli településnek. A Mária ekkor még mindenütt ritkán használt névnek számít, s ezt mutatják a mi táblázataink is: jóllehet abszolút számban növekszik az előfordulása, arányszámában inkább csökken. (Későbbi népszerűségét nyilván elősegítette a településen az, hogy 1770-ben a pap a saját leányát keresztelte Mária névre.) Megfigyelhető még a Julianna lassú térhódítása, amely azután a XIX. század folyamán fölerősödik, s egyik leggyakoribb névvé válik Orosházán. Nagyon hasonló a helyzet a Rozáliával, amelynek egyik viselője Szalai György bírónak az 1768-ban született leánykája.

Újonnan megjelenő nőnév a II. időszakban a Julianna, Johanna, Klára, Dorottya, Rebeka és Orsolya. Ezek közül csak a Julianna fordul elő ezután valamennyi időszakban, s mint fentebb említettem, később különösen népszerűvé válik Orosházán. A III. időszakban — jóllehet az elnevezettek száma majdnem megtízszereződik — csupán az Eszter tűnik föl új névként egyetlen előfordulással. A IV. kor új neve az országosan ekkor népszerűsödő Terézia, amelyet a rektor leánykája kapott 1793-ban, s az egyetlen református adattal szereplő Lídia, amely később is inkább a hódmezővásárhelyi betelepültek kedvelt neve maradt. Kihalt a nőnevek közül a II. időszakra a Borbála, a III-ra a Dorottya és Johanna, a IV-re pedig a Zsófia és az Orsolya.

Nagyon érdekes a keresztnévadásnak a névnapokkal való kapcsolata valamint a névöröklés kérdése. Az előbbi vonatkozásában már 1744-től kezdődően meg lehet vizsgálni az orosházi szokásokat, az utóbbira viszont eleinte nincsen adatunk. Csupán a fiúgyermek apáról való névöröklését lehet kimutatnunk, mivel az anyák és keresztszülők neveit csak 1787-től kezdődően regisztrálták az anyakönyvek.

A III. időszakban 2522 fiú újszülött közül 462 kapta minden valószínűség szerint azért a nevét, mert születésnapja közel (általában valamennyivel elébe) esett a névünnepének, a névnapnak. Közülük ugyan 51 kaphatta az édesapjáról is a keresztnévét, mert náluk az apa neve és a névnap szerinti névválasztás lehetősége egyaránt fennáll. A IV. időszakban a 4042 fiú közül 714 esetében mutatható ki a névnap hatása, de közülük is 64 ízben az apa névörökítése is közrejátszhatott, sőt, mivel a keresztszülőket is kezdik már ekkor név szerint is följegyezni, 12 gyermeknél a keresztapa neve is hathatott a névválasztásban. Az arányszámok azt mutatják (18,35% illetőleg 17,66%), hogy a vizsgált időszakban ez a névválasztási szokás alig változott a fiú újszülötteknél. A lányok elnevezésekor a névnapot kevésbé vették figyelembe, mint a fiúknál. A III. időszak 2479 lány újszülötte közül számításaim szerint csak 257 (10,37%) kapott névnap szerint nevet, s a IV. időszakban sem változott lényegében ez az arányszám: 10,64%, ami a 3945 elnevezett közül 420 személynek felel meg.

Az egyes neveket azonban nem egyaránt érintették a névnapok és a születésnapok egybeesései. Azt tapasztaltam, hogy azok a névnapok, amelyek valamilyen

okból egyébként is jelentősek a mezőgazdasági termelésben, állattenyésztésben (Szent György, Szent Mihály, Péter-Pál stb.), sokkal inkább hatnak az elnevezésekre, mint a közömbös, vagy alig ismert napok (Ferenc, Sámuel stb.). Érdemes ezt megnézni a számok tükrében is. A III. időszak 237 György elnevezettje közül 53 (22,4%), a IV. időszak 345 György nevűje közül 89 (25,8%) kapta a névnap és születésnap közelsége következtében a nevét. A Mihály nevéknél hasonló volt a helyzet. A III. időszakban 435 Mihály közül 122 (28,0%), a IV. időszakban 605 Mihály közül 172 (28,4%) kapta nevét a születésnapja szerint. A Ferenc nevéknél ezzel szemben azt találjuk, hogy a III. időszak 218 ilyen nevű újszülöttje közül csak 14 (6,4%), a IV. időszakban pedig a 325 Ferenc nevűből ugyancsak 14 (4,3%) kapott névnap és születésnap egybeeséséből kifolyólag nevet. A női névnapok között kevesebb a jeles, valamilyen hagyománnyal összekapcsolható, de itt is megállapíthatjuk, hogy a régebbi, gyakoribb nevek (Erzsébet, Katalin, Judit stb.) többször kötődnek a születésnap és a névnap közeledéséhez, mint az újabbak, ritkábbak (Ilona, Julianna, Mária, Rozália stb.).

A szülőről való névöröklés általában nem tekinthető erősnek ebben az időszakban. A III. és IV. korszakra vonatkozó adatok csak a fiúgyermek apáról való névöröklését mutatják, s ez 1744—1775 között 534 esetben (21,15%), 1776—1800 között 905 esetben (22,39%) történt meg. A lányok között csak az 1787—1800 közötti időszakban végezhettem ilyen vizsgálatot, s azt tapasztaltam, hogy nemcsak számszerűen (419), hanem arányszámában is kisebb (18,6%) a lányok névöröklése, annak ellenére, hogy sokkal kevesebb név között választhattak a lányok számára.

Érdekes megfigyelni, hogy a keresztnévi eredetű családnevek esetében nem volt idegen az orosháziaktól az ugyanolyan keresztnév választása, vagyis a családnév és keresztnév teljes megegyezése. Nézzünk erre néhány adatot! 1782: meg ker[eszteltem] László Latzi fiat...; 1783: meg keresz[teltem] Lőrintz Mihály fiát Lorintz nevezetűt; 1786: Tódor Pál fia Tódor. Jóllehet ez néha komikus hangulatot adhat a névegyüttesnek, jellegzetes lehet a településre, különösen ott, ahol nem túlságosan sok a keresztnévi, elsősorban teljes keresztnévi családnév.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a keresztnévek vizsgálatából jóval kevesebb helytörténeti vonatkozást lehetett megállapítani, mint a család- és ragadványnevek vizsgálatából, ezek a kutatási eredmények is megerősítettek néhány föltételezést. Az egyik az első leteleplők és az utánuk jövők etnikai hasonlósága. A másik az eredeti telepések igen gyors szaporodása, amivel rányomták bélyegüket a névadás területén is az egész településre. Végül pedig a más etnikumú betelepülők asszimilációs képessége és beolvadása a befogadó közösségbe, ami a szokások gyors átvételén (elsősorban természetesen névadási szokások), a viszonylag egységes keresztnévrendszeren mérhető, s ezzel is bizonyítható.

Becenévek

A XVIII. század végének becenévkutatása valamivel előbbre haladt, mint az egyéb névelemek történeti vizsgálata. Ebben a korban már némi összehasonlítási lehetőségünk is van más magyar nyelvi területek becenévrendszerével. Az átnézett forrásokban viszont nagyon kevés az egybevetésre alkalmas becenév. Ez nem azt jelenti, hogy nem jegyezték be az anyakönyvekbe keresztnéveket becéző formában, sőt, nagyon is sok Örzse, Kata, Panna stb. névalak fordul elő. A becenévanyag azonban egyáltalában nem változatos, nem olyan színes, mint ahogyan azt néhol tapasztalhatjuk ebben a korban is. Ez egyrészt a keresztnévek egyhangúságával magyaráz-

ható, de az is lehet az oka, hogy a lakosság nem élt sok becenévvel. Azt a néhányat, amelyet az anyakönyvek ezerszám fölöttetnek, teljes nevek helyett használtak, s a becenevhasználat teljes név mellett nem volt szokásban.

Először felsorolom a föllelt névváltozatokat, beceneveket az alapnevek betűrendjében az első előfordulás évével. Valamennyi adat az egyházi anyakönyvekből való, s így forrásjelzetet nem adok mellettük.

András; 1748: <i>Andor</i>	Borbála; 1775: <i>Boriska</i> , 1776 <i>Borka</i>
Benedek; 1752: <i>Bentze</i>	Dorottya 1758: <i>Dora</i>
Ferenc; 1750: <i>Ferkó</i>	Erzsébet; 1745: <i>Örsébet</i> , <i>Örse</i> , 1783: <i>Ersa</i> , 1785: <i>Ersók</i>
Gergely; 1748: <i>Getzi</i>	Judit; 1745: <i>Jutka</i>
György; 1746: <i>Gyurka</i> , 1749: <i>Gyuri</i>	Julianna; 1746: <i>Julinka</i> , 1786: <i>Juli</i> , <i>Julis</i>
István; 1747: <i>Istók</i>	Katalin; 1745: <i>Kata</i> , 174:6 <i>Kató</i> , 1748: <i>Katus</i> , 1785: <i>Kati</i>
János; 1746 <i>Jantsi</i> , 1751: <i>Jankó</i>	Mária; 1745: <i>Marinka</i> , 1750: <i>Maris</i>
László; 1782: <i>Latzi</i>	Rozália; 1745: <i>Rusinka</i> , 1746: <i>Rusi</i>
Márton; 1746: <i>Martzin</i>	Zsófia; 1754: <i>Sófi</i>
Mihály; 1746: <i>Miska</i>	Zsuzsanna; 1745: <i>Susa</i>
Pál; 1750: <i>Palkó</i>	
Sámuel; 1748: <i>Samu</i>	
Zsigmond; 1746: <i>Ziga</i> , <i>'Siga</i>	
Anna; 1745: <i>Panna</i> , 1776: <i>Panni</i>	

A följegyzett becenevek túlnyomó többsége nőnévből alakult, csupán néhány férfinévnek találtam becéző változatát. Véleményem szerint az András *Andor* és a Márton *Marcin* formája történetileg sem kedveskedő, becéző szándékkal alakult, hanem az alapnevek alakváltozatai. Maguk az alapnevek is ritkák voltak Orosházán, alakváltozataik pedig különösen azok. Vitatható még a Sámuel *Samu* formájának becenevként való fölfogása. Kétségtelen ugyanis, hogy történetileg a Sámuel ~ Samuel kétszótagos, nyílt végszótagú rövidülésével keletkezett, de végződésének (-u) egybeesése más -u képzőkkel a mai nyelvérzék számára egyértelművé teszi a képzéssel alakult becenevekhez való beosztását.

A valódi becenevek között kétségtelenül leggyakoribb az egy zárt szótagra rövidült nevek -a, -e képzős változata (Panna, Örzse, Kata, Zsuzsa; Zsiga stb.). Ezek nemcsak megjelenési alakjuk szerint, hanem előfordulási arányszámaik alapján is messzemenően a leggyakoribbak voltak a forrásokban. Előfordulásaik összeszámlálására azért nem volt lehetőség és szükség, mert több tízezerre rügött volna a számuk, különösen ha figyelembe vesszük, hogy ugyanazon személynek több tucatszor is szerepelt a neve. Így is megállapítható volt, hogy ez a becenevtípus messzemenően a leggyakoribb Orosháza névanyagában, s mint azt a XIX. század más vidékeinek adataival már összehasonlítottam (MNYj. XV, 67—78), jellemzőnek tartom Orosházára. A környező lakosság (Szarvas, Békés) névhasználatában ezek lényegesen ritkábbak, s az orosházi telepések tőlük való névhasználatbeli különbségét mutatják. Általános viszont ez a becenevtípus a Dunántúlon, különösen a nyugat-dunántúli területeken mind a XVIII. század végén, mind pedig a XIX. század folyamán (v. ö.: HAJDÚ MIHÁLY, Magyar becézőnevek. 1770—1970. Bp., 1974. 65).

Meglehetősen ritka az -ó és -i elemi becenevképző még ekkor Orosházán. A *k-típusú* képzők előfordulása közepes megterhelést mutat, s közöttük is figyelmet érdemel az -ók alak, amely az Erzsók és Istók névben (mint ahogyan az egész nyelvterületen még ekkor) igen gyakori. A -kó és -ka képző a Ferkó, Gyurka, Jankó és

Jutka névben mutat nagyobb népszerűséget. Nem voltak orosháziai az Orsolya nevet választó szülők, akik a kisleány nevét *Orsika* formában írták be (1774: megker[eszteltem] Zörgovszky János leány[át] Orsikát).

A *c-típusú* képzők érdekessége, hogy a Geci kivételével etimológikus *c*-ből alakultak ki (Bence ← Bencenc ← Vincenc; Laci ← Lacló ← Ladszló ← Ladiszlau; Marci ← Marcin ← Marcinus ← Martinus), s valamennyi (az alapnévvel együtt) igen ritka itt Orosházán.

Az *s-típusú* képzők csupán női nevekben (Julis, Katus, Maris) fordulnak elő, is elterjedésük inkább a következő évszázadra tehető. Itt említem az egyetlen *cs-típusú* képzővel alkotott becenevet is (Jancsi). Bejegyezték ugyan egyszer egy Anca névformát is, de nem orosházi szülők gyermekének nevéként (1749: megker[eszteltem] Gabis Andr[ás] leánk[áját] Antsát... Komlosinens[es]).

Az összetett képzők közül az *s+k-típusúra* van csupán néhány példánk (Miska, Boriska). Az előbbi *-s* eleme vitatott, lehet etimológikus is bizonyos ejtésváltozat alapján, ezzel magyarázható korai előfordulása és népszerűsége. Több összetett képzővel talán azért nem találkozhatunk, mivel még ezeken erősen érezhető a becézgető, kedvedkedő hangulat.

Egyetlen olyan név van (Anna), amelynek más módon alakult (ikerítésből való kiválással) beceneveit jegyezték föl az anyakönyvekben (Panna, Panni).

Három névről külön kell szólnom, mert becézőik különleges hangulatúak, alakulásmódjuk bonyolult, ma sem egészen tisztázott, s használatuk rendkívül sajátos: hosszú időn keresztül teljes névként jegyezték be az anyakönyvekbe, alig volt más alakváltozatuk, ugyanakkor pedig még a XX. század első harmadában is kedveskedő becenévként élt szűk családi körben is. Ez a három név: Julinka, Marinka, Ruzsinka. A belőlük leválasztható *-inka* képzőről néhány esztendővel ezelőtt ezt írtam: „Majdnem mindig női neveket képzett ez a képzőtípus. Néhány névben (Julinka, Marinka, Ruzsinka) már a XVIII. század végén is gyakori volt a Dunántúlon.” (I.m. 137—8.) Különösen a Dunántúl nyugati szélére, az általam akkor vizsgált Őrség és Sopron vidékére volt jellemző ez a becézési mód és ez a három név. Az orosháziai származásának kiderítésében ez éppen nem közömbös egyezés.

A becenevek tehát számuknál és egyhangúbb összetételüknel fogva is jóval kevesebbet mondanak mind a névtan mind pedig a helytörténet kutatói számára, de ezek nem állnak ellentétben az egyéb névelemek tárgyalásakor megállapított tényekkel vagy kikövetkeztetett föltételezésekkel. Két ponton, az *-a*, *-e* és az *-inka* képző vizsgálatakor pedig meg is erősítették a másutt mondottakat: az orosházi lakosságnak a XVIII. század folyamán elsősorban a Dunántúllal, azon belül pedig a nyugat-dunántúli részekkel volt kapcsolata.

Összefoglalás

A XVIII. századi névanyag föltárásának hiányai nem teszik lehetővé, hogy más településekével egybevegyük Orosháza teljes névrendszerét. Azonban a belső struktúra vizsgálata is adott néhány olyan eredményt, amely szerint nem volt fölösleges munka önmagában bemutatni egy település teljes személynévállományát. Az egyes névelemeknél le lehetett vonni ennek a vizsgálatnak a következtetéseit, s ahol mód volt rá, összevettem az anyagot más vidékek korabeli névadataival is.

Míndezek alapján azt állíthatom határozottan, hogy a népesség óriási méretű növekedése főként az első leteleplők természetes szaporodásából adódott. Az általában magas születési arány a csecsemőhalandóság gyakoriságának ellenére rövid

idő alatt meghatározta az őstelepesek számát. A fölnövekvő nemzedék rögtön új családot alapítva hamarosan önálló gazdasági egységgé, az öregektől különvált családdá alakult.

A lakosság növekedése az 1760-as évek végéig ugyanabból a nyugat-dunántúli etnikumból való utólagos betelepüléssel is magyarázható, ugyanis nagyfokú homogenitás tükröződik a névanyagból a legtöbb területen.

A családnevek és ragadványnevek más etnikumú lakosok betelepülésére is utalnak, de ezeknek a száma semmiképpen sem arányos az újonnan megjelenő családnevek számával, hanem annál jóval kisebb, töredéke az őslakosságnak. Ezeknek a betelepülőknek az asszimilációja, beilleszkedése a XVIII. században gyors és eredményes volt.

Amint az a helytörténeti kutatásokból már eddig is közismert volt, elsősorban nyugat-dunántúli, Győr-Sopron és Vas megyei őslakosságra utalnak a nevek. Ennél többet ugyan nem mondtak a névtani vizsgálatok sem, de megerősítették az eddigi föltételezéseket.

Névtani szempontból elsősorban a település családnévanyaga, annak megterhelési arányai érdekesek. Néhány névnek az alakulásmódja (Jarolin → Járolí, Schrey → Seráj, Prentel → Plenter) tanulságul szolgálhat későbbi vizsgálatokhoz is. A ragadványnevek viszonylagos hiánya, a keresztnév- és becenevek egyhangúsága alig adott lehetőséget részletes elemzésre, de éppen ez a nagyfokú egyöntetűség engedte meg azoknak a következtetéseknek a levonását, amelyek a helytörténeti kutatások számára talán hasznosíthatók.

MIHÁLY HAJDÚ

Die Zusammensetzung der Personennamen des 18. Jahrhunderts von Orosháza

Die Einleitung der Studie hebt die Bedeutung der kirchlichen Matrikeln hervor, und begründet, warum der Verfasser eben diese für seine Forschungsarbeit verwendete.

Der erste Teil befaßt sich eingehend mit den Familiennamen. Es werden in alphabetischer Reihenfolge die im 18. Jahrhundert in Orosháza vorkommenden Familiennamen aufgeführt, gemeinsam mit dem Jahr des ersten Auftretens jeder späteren Schreibvariante. In einigen Fällen sind in Klammern bei selteneren Familiennamen Hinweise auf die den Namen führende Person angegeben. Falls der Name als ungarisch anzusehen ist, wird seine Etymologie angegeben, falls dieser jedoch nicht ungarischen Ursprungs ist, wird auf die Sprache verwiesen, aus welcher dieser ins Ungarische übertragen worden sein konnte.

Die Studie untersucht nach der Angabenliste die Namen in zehnjährigen Perioden. Auf dieser Basis wird festgestellt, daß im ersten Zeitabschnitt ein Verhältnis von 82% ungarischen und 15,2% slowakischen Namen auftritt. Unter den Familiennamen von Ortsnamensursprung weisen die meisten auf das Komitat Vas und das heutige Komitat Győr-Sopron hin, also auf das westliche Transdanubien. Im ersten Zeitabschnitt gibt es recht viele (21,7%) auf Berufe hinweisende Familiennamen, zwischen 1744 und 1751. Im zweiten Zeitabschnitt (1752—1760) unterscheiden sich die neu auftretenden Familiennamen von den vorigen bei den Namen fremden Ursprungs in größerer Zahl, und die von Berufen stammenden Familiennamen in einem geringeren Verhältnis. Im dritten Zeitabschnitt (1761—1770) treten mehrere neue Namen auf, noch mehr unter diesen die fremden, hauptsächlich slowakischen. Diese Tendenz steigert sich noch in den folgenden Zeitabschnitten.

Der folgende Teil des Abschnitts stellt auf der Grundlage der Erfassung von 1751 fest, daß am geringsten die aus Vornamen gebildeten Familiennamen sind (20%), gleichviele Namen stammen von Ortsnamen, und am meisten (34,5%) stammen sie von Berufsbezeichnungen. Die nächste untersuchte Erfassung stammt von 1800, und wurde mit ähnlichen Methoden wie die vorige untersucht. Bis zu dieser Zeit sank die von Vornamen und Berufsbezeichnungen stammenden Familienanzahl ab, die von Ortsbezeichnungen stammenden Familiennamen nahmen gering zu, und zu weit größerem Anteil vermehrten sich die aus dem Slowakischen und Deutschen zu erklärenden Familiennamen.

Der sich mit den Spitznamen beschäftigende Abschnitt befaßt sich zunächst mit den örtlich gebräuchlichen und auch schriftlich aufgezeichneten Namensformen. Die Angabenliste zu den Spitznamen wurde bereits nach Bedeutungsgruppen zusammengestellt. Diese Studie befaßt sich mit gründlicherer Genauigkeit mit den auf einen vorherigen Wohnort hinweisenden Namen und stellt fest, daß unter diesen die meisten

auf die Komitate Békés und Csongrád hinweisen, jedoch gibt es (besonders anfangs) auch recht viele auf die Komitate Tolna und Veszprém hinweisende.

Die Einordnung der Vornamen geschah in 25-Jahre-Perioden. Die Namen der beiden ersten Zeitabschnitte (1700—1744) waren nur aus den Sterbematrikeln sammelbar, wurde doch erst 1744 die Geburtenmatrikelführung in Orosháza eingeführt. Die Vornamensordnung zeigt über das ganze Jahrhundert eine hochgradige Beständigkeit, jedoch ist dies für das damalige gesamte ungarische Sprachgebiet typisch. Die Namensgebung nach Namenstagen war besonders bei Jungen recht häufig, (18%), bei Mädchen etwas seltener (10%). Bei einigen Namen war die Bedeutung des Namenstages jedoch besonders groß bei der Namensgebung (György, Mihály, Erzsébet, Katalin usw.). Das Übererben der Namen von den Eltern betrug bei Jungen 21—22%, bei Mädchen 18%.

Die Untersuchung kann auf dem Gebiet der Kosenamen weit geringere Erfolge aufzeigen. In den Schriften gab es weit weniger vorkommende Kosenamen, und auch allgemein mag unter den Orosházaern des 18. Jahrhunderts das Kosen recht selten gewesen sein.

Die Zusammenfassung versucht Fragen der Siedlungsgeschichte zu beantworten. Es wird festgestellt, daß die ursprüngliche Bevölkerung aus dem westlichen Transdanubien stammte, diese ohne Ausnahme ungarische Namen führte. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts siedelten sich recht viele Slowaken in die ungarische Bevölkerung ein, aber der Zustrom aus anderen ungarischen Gebieten war groß, jedoch blieben alle diese Zugewanderten nur ein Bruchteil neben der Urbevölkerung, und der ungarische Charakter der Siedlung wurde nicht verändert.

The Proper Name System of Orosháza in the 18th Century

MIHÁLY HAJDÚ

The introduction of the study emphasizes the significance of the parish registers and accounts for the author using these registers in his research.

The first part deals with surnames in detail. The list of surnames occurring in Orosháza in the 18th century are put in alphabetic order, the date of their occurrence is given and their way of writing, and the spelling variants are given as well which occurred later with the year of their first occurrence. Sometimes it contains references in brackets to the bearers in case of rare surnames. In case a name can be considered Hungarian, then the etymology is given, if its not of Hungarian origin then there is reference to that language it might come from.

After this collection of data the names are examined by 10 year cycles. On the basis of this survey the author points out the fact that in the first period the Hungarian names figural 82%, the Slovak 15,2%. Most of the surnames originating from place names refer to today's Vas and Győr-Sopron counties, that is to West-Dunántúl. There are many (21,7%) surnames originating from occupation names in the first period between 1744 and 1751. The surnames of the 2nd period (1752—1760) alter from those of the first period in the larger number of foreign names, while the occupation names are in a smaller portion. In the 3rd period (1761—1770) more and more new names appeared, especially Slovak ones. This tendency increased in the following years.

In the next part of this chapter on the basis of the 1751. census the author points out the fact that few names are of first name and place name origin (20—20%), most of the names come from occupation names. The second census examined comes from 1800, and was processed similarly as the previous data. By this period of time the number of surnames originating from first names and occupation names deareas, somewhat increases the number of those place names, and names coming from Slovak and German show much greater proportion.

The chapter daeling with by-names first takes a lock at those ones which are used in the town and are registered. The list of by-names was drawn up according to semantic groups. The study deals with the surnames refering to previous dwelling-places thoroughly, and the author points out that most of them refer to Békés and Csongrád counties, but there are quite a number of names (especially in the earlier period) refering even to Tolna and Veszprém counties.

The systemazing of first names was made by every 25 years. The names of the first two periods (1700—1744) could be collected only from death registers, for birth registers were only kept since 1744 in Orosháza. The Christian names show constancy

to great degree in the whole century, but this is characteristic in the whole Hungarian-speaking area. Name giving according to the name-day is very frequent especially in the case of boys (18%), with girls it's less (10%). In the case of some names the importance of the name-day was extremely high (George, Michael; Elisabeth, Kate etc.). The name inheritance from parents is 21—22% with boys, 18% with girls. Petnames cannot be shown so successfully. Only few occur in written documents, and probably giving petnames was very rare among the people of Orosháza in the 18th century.

The summary tries to find answers to questions occurring the history of settlements. The author states that the original inhabitants came from West-Dunántúl and bore Hungarian names. In the 2nd half of the century many Slovaks settled, and the infiltration from other parts of the country was remarkable as well but they remained only a fraction of the original inhabitants, so the Hungarian character of the town was not changed.

Adatok az orosházi mezőgazdaság második világháború alatti történetéhez

(1939—1944)

FORMAN ISTVÁN

Az 1744-ben újjá alapított *Orosháza* az ország területéből elfoglalt földterület nagyságánál mindig nagyobb szerepet játszott a magyar mezőgazdaság történetében. Az orosházi mezőgazdaság fejlődésének története ma már ismert, mindenki számára elérhető, egy rövid időszak, a második világháború alatti korszak kivételével. E korszak feldolgozását több tényező is indokolja: egyrészt a századunkban nem tapasztalt belvíz és árvíz pusztítása Orosháza határában, másrészt a győri program mezőgazdaságot érintő részének pozitív hatása, aminek eredményeként ekkor érte el a tőkés mezőgazdaság fejlődésének csúcspontját vidékünkön, viszont ezt az eredményt az 1940-től kezdődő hadigazdálkodás (jegyrendszer, kötelező beszolgáltatások, igénybevételek, a Jurcsek-rendszer) rövid idő alatt tönkre tette, oly annyira, hogy 1944-ben már a korábbi évekhez képest lehetetlen volt az újratemelés.

A cikk¹ közzétételét az is indokolja, hogy még nem jelent meg olyan tanulmány, amely egy település mezőgazdaságának fejlődését ebben a fontos időszakban hasonló részletességgel vizsgálta volna.²

Termelési viszonyok

A felszabadulás előtti utolsó, az 1935. évi általános mezőgazdasági összeírás az alábbi birtokviszonyokat regisztrálta:³

A birtokkategóriákon túl figyelembe kell venni, hogy az egyes rétegekhez való tartozást a nagymérvű állattartás is erősen befolyásolta, valamint a föld minősége, fekvése, és a vetésszerkezet is.

Orosháza község határában három nagybirtokos volt: maga a község: 1554 kh, Geist Gáspár és Gáspárné: 1010 kh, és lovag Zelensky Róbert: 1194 kh. A kiscsáki Geist-birtok nem élt benne Orosháza gazdasági életében, hiszen egy enklávén helyezkedett el, valójában egy jól vezetett középbirtok volt. A Zelensky-birtok pedig elmaradt szegény gazdaság volt. Ha eltekintünk a község tulajdonában levő földadó alá nem eső területtől (utak, terek, utcák, beépített terület stb.) akkor a nagybirtok területe 13,5%-ra csökken.

Az 1935. évi földbirtokösszeírás utáni változásokat nem ismerjük, csak következtetni tudunk rájuk az egyes utalásokból. Ezek szerint a Nagytádi földreform során földhöz juttatottak 50%-a már a háború előtt elvesztette földjét.⁴ A háború alatt a föld adásvétele felgyorsult. Akik csak tehették — nemcsak gazdagparasztok, de a hivatalnokok és a csendőrök is — a pénzüket igyekeztek földbe fektetni. 1944 szept-

A birtokok száma

Nagyság (kh)	Orosháza	Orosházi járás	Békés vm.
1 kh-n alul	3421	8214	27 538
1—5 kh	1024	5902	23 378
5—10 kh	376	1477	7 521
10—20 kh	295	1185	6 725
20—50 kh	193	783	4 720
50—100 kh	12	103	814
100—200 kh	4	23	218
200—500 kh	1	21	98
500—1000 kh	—	11	37
1000 kh felett	3	12	64
	<u>5329</u>	<u>17 731</u>	<u>73 109</u>

Érdeemes a fenti táblázatot százalékarányban is kifejezni, hogy ezáltal még pontosabb képet nyerjünk:

Nagyság:	Orosháza:	Orosházi járás:	Békés vm.:
1 kh-alul	64,19%	46,32%	37,66%
1—5 kh	19,21%	33,28%	31,97%
5—10 kh	7,05%	8,33%	10,28%
10—20 kh	5,53%	6,68%	9,19%
20—50 kh	3,62%	4,41%	6,45%
50—100 kh	0,22%	0,58%	1,11%
100—200 kh	0,075%	0,13%	0,29%
200—500 kh	0,018%	0,11%	0,1%
500—1000 kh	—	0,06%	0,05%
1000 kh felett	0,056%	0,06%	0,08%
	<u>100,0%</u>	<u>100,0%</u>	<u>100,0%</u>

temberében a gazdagparasztság panaszkodott is emiatt.⁵ Erre utal az is, hogy 1945 tavaszán, a földosztás során, a nagybirtokokkal egyszerre osztották ki a háború alatt szerzett földek 5 kh-n felüli részét.⁶

A földbirtok — tulajdonviszonyok ismertetésénél nem feledkezhetünk meg az orosházi gazdag parasztok más községekben levő földjeiről sem. Ezek jelentős részét az 1929—1933-as nagy gazdasági válságot kihasználva vették, hiszen 1925-ben még

A birtokolt terület megoszlása:

Nagyság:	Orosháza:	Orosházi járás:	Békés vm.:
1 kh-n aluli:	904 kh	2 418 kh	9 273 kh
1—5 kh	2 315 kh	13 117 kh	57 797 kh
5—10 kh	2 439 kh	10 221 kh	54 253 kh
10—20 kh	4 068 kh	16 479 kh	95 615 kh
20—50 kh	5 425 kh	22 321 kh	140 532 kh
50—100 kh	770 kh	6 642 kh	54 041 kh
100—200 kh	598 kh	3 057 kh	29 162 kh
200—500 kh	216 kh	6 305 kh	29 233 kh
500—1000 kh	—	7 140 kh	25 510 kh
1000 kh felett	<u>3 610 kh</u> 20 345 kh	<u>20 746 kh</u> 108 456 kh	<u>139 573 kh</u> 634 890 kh

A birtokolt terület százalékosan:

Nagyság:	Orosháza:	Orosházi járás:	Békés vm.:
1 kh-n aluli:	4,44%	2,22%	1,4%
1—5 kh	11,37%	12,09%	9,1%
5—10 kh	11,98%	9,42%	8,6%
10—20 kh	19,99%	13,19%	15,0%
20—50 kh	26,66%	20,58%	22,2%
50—100 kh	3,78%	6,12%	8,5%
100—200 kh	2,93%	2,81%	4,6%
200—250 kh	1,06%	5,81%	4,6%
500—1000 kh	—	6,59%	4,0%
1000kh felett	<u>17,7%</u> 100,0%	<u>19,12%</u> 100,0%	<u>22,0%</u> 100,0%

csak 6 fő tulajdonában volt 1021 kh, ez 1935-re 1554 kh-ra nőtt. Így gazdagodott meg Csizmadia András, de így vett az evangélikus egyház is két részletben 69 kh -t. Elsősorban Szentetornyán vettek földet, de vettek Gádoros és Szentes közötti Kiskirályságon, Pusztaföldváron, a vásárhelyi határban, s voltak földjeik Csanádapácán és Ambrózfalván is.⁷

1935-ben a község területének 19,1%-át, összesen 3888 kh földet adtak haszonbérbe 783 földbirtokból 864 esetben.⁸ Ezek megoszlása a következő:

A gazdaság nagysága:	A bérletek száma:	A bérelt terület:
1 kh alatt szántóval:	120 fő	38 kh
1 kh alatt szántó nélkül:	245 fő	49 kh
1—5 kh szántó:	198 fő	531 kh
5—50 kh szántó	216 fő	2. 845 kh
50—100 kh szántó	1 fő	52 kh
100—500 kh szántó	2 fő	332 kh
1000 kh felett	1 fő	41 kh

1935-ben a kettős vagy többes foglalkozásúak 1306 földbirtokban 1514 kh területet birtokoltak, és abból 204-en haszonbérbe adtak 618 kh-t, amit a fenti táblázat magában foglal. A korlátolt forgalmú földbirtokok hasznosítását is bérbeacással oldotta meg a római katolikus egyházközség és az evangélikus egyházközség: összesen 332 kh-t. A község 1935-ben csak 41 kh-t, később többet adott ki kishaszonbérbe, általában 305 kg/kh búza haszonbérért egészen 1942-ig, akkor megszűntették.

Ha a bérleteket tartalmazó táblázatot vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a bérletek zöme a középparaszti kategóriából került ki. Feltehetőleg olyannak adták ki bérbe, aki a megműveléshez szükséges szerszámokkal is rendelkezett, tehát inkább a gazdagparasztság és a középparasztság erősödött általa. A 1 kh alatti terület a bérlek pedig kertészkedésre, vetőmag és virágmag termesztésre bérelték.

A bérbeadásnál még a rokoni kapcsolatok is szerepet játszottak, a nagyszülőktől a várható örökrészüket a fiatalok vették bérbe.

A haszonbérletek egy részét több évre adták ki. Általában augusztus hónapban hirdették meg az Orosházi Friss Hírekben a vasárnapi és a csütörtöki számokban. Elemezve az ajánlásokat a vizsgált időszakban azt tapasztaljuk, hogy 1943-ban, de főleg 1944-ben megemelkedik a haszonbérletbe és felesbérletbe ajánlott földek mennyisége. 1944. augusztus 24-én, csütörtökön 1669 kh-t ajánlottak Orosházán és környékén. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ekkor a község is ismét növelni akarta a bérbeadandó területét, e két jelenséget — más adatokkal is összevetve — úgy értékelhetjük, hogy a munkaerőhiány okozta, amely olyan mértékűvé vált, hogy a középparaszti gazdaságok munkáját is veszélyeztette.

Osztályviszonyok a mezőgazdaságban

A lakosság foglalkozás szerinti felmérését a második világháború előtt utoljára 1930-ban végezték el. Az 1941-es népszámlálás adatait foglalkozás szerint taglalva az 1947-ben történt részleges publikáció során nem tették közzé, így az 1930-as adatokra vagyunk utalva. Ezeket az 1935-ös üzemi összeírás adataival vetettük össze, de teljesen pontos adatokat így sem nyerhettünk, mert kellő támpont híján az első világháború okozta születési apály mélypontot és halálzási csúcspontot nem lehetett figyelembe venni, pedig 1930. és 1941. között bizonyosan okozott változásokat.

Nagybirtokos, gazdagparaszt (20 kh felett)

220 fő (4%)

Középparaszt: (önálló) (5—20 kh)	670 fő (13%)
Kisparaszt (5 kh alatt)	1195 fő
Gazdasági cseléd	347 fő
Mg. munkás (1 kh-n atuli földdel)	461 fő
Mg. munkás föld és bérlet nélkül	1601 fő
Mg. munkás házzal vagy házrészsel	724 fő
Félproletár, proletár összesen	4328 fő 82%
Mezőgazdasági népesség összesen:	5218 fő 100%

A mezőgazdasági népesség 6470 főt tartott el. Közülük került ki a 450 férfi és 282 nő segítő családtag. Kérdéses lehet még a 277 napszamos hovasorolása. Eredetüket tekintve ők a mezőgazdasági népességhez sorolhatók, akik nincstelenek lévén mindenféle munkaalkalmat megragadtak, hogy megélhetésüket biztosítsák.

Orosháza község határában két *nagybirtok* volt. A kakasszéki birtok tulajdonosa, a Zelensky család Budapesten élt. Az uradalmat intéző vezette. A községben még az előljáróságon sem szerették őket. Adóhátralékuk volt mindig, előfordult, hogy zálogolni is kellett az uradalomban. Különösen visszatetszést váltott ki a gyopárosi vármegyei üdülő megvásárlása kapcsán tanusított, feudális kényúrhoz hasonló magatartásuk: útszolgalmi jogot vindikáltak maguknak a csak sétálásra használt gyopárosi parkon keresztül.

A másik nagybirtok jellemző példája volt a magyar síkvidéki kapitalista nagybirtoknak, csak kisméretben. Tulajdonosa Geist Gáspár ugyan aktívan nem vett részt a birtok irányításában, de ott élt a birtokon. A birtok intézője Bierbaum Miklós volt, maga is 60 kh tulajdonosa. Az aratást kévekötő aratógéppel és aratóbandákkal egyszerre végeztették. Így augusztus közepére már a csépléssel is végeztek. Ezután az aratók (akiknek a teljesítményébe a gép teljesítménye is beleszámított: a gép után ők végezték el a keresztberakást, behordást) a trágyakiszórásnál napszámot teljesítettek. Így mind a két fél jól járt. A munkások tudtak keresni, az uradalom pedig hozzájárított az ipari növények betakarításához. A kiscsákói Geist uradalom annyi ipari növényt termelt, hogy 1944 augusztusában a cselédeinek a fizetség fejében bőségesen tudott hatósági áron eladni flanelt, fehér ágyneművászon, amiket akkor már régen nem lehetett vásárolni.⁹

Gazdag vagy zsirosparasztág. Darvas József véleménye szerint 25 kh földterület fölött lehet meghúzni a határvonalat Orosházán, mert ez az a terület, amelyik már egy bérest is el tud tartani.¹⁰ Számuk az orosházi határban a jogi személyekkel együtt is 220 körül mozgott, s másutt birtokosokkal is legfeljebb 250-re tehető. Az orosházi határban ők birtokolták a határnak mintegy 30—34%-át. A gazdaságok 4%-a tartozott ide. Ez kedvezőbb a járási (a gazdaságok 5,1%-a a földterület 41,7%-át birtokolja) helyzetnél és a megyei helyzetnél: (a gazdaságok 8%-a uralja a földterület 42%-át) is. Orosházán nem volt birtok a 200—500 kh-s kategóriában, 200 kh-nál nagyobb birtok is csak az evangélikus egyházközség 223 kh-s birtoka, amit kisbirtokok formájában hasznosítottak.

Középparasztág. 5—20/25 kh között. A felső határt nem tudjuk pontosan meghúzni. A gazdaságok 12,5%-a a határ 32—36%-át birtokolta. Az átlagos birtoknagyság itt 11,1 kh, a járásban és a megyében is hasonló: kb 10 kh. Azonban Orosházán az intenzív művelés többet eredményezett.

Kisparasztág. 5 kh alatt 1 kh-ig. 1024 birtokos 2315 kh-t birtokolt. Ez a gazdaságok számának 19,21%-a, 2,2 kh-s birtoknagysággal. Ez az átlagos nagyság meg-

felel a járási és a megyei értéknek, de ott ez a kategória 10%-al nagyobb. Részben itt jelentkeznek a kettős foglalkozásúak birtokai (1506 személy birtokában 1514 kh terület). Ugyancsak itt vannak a Nagyatádi földreform kapcsán kiosztott 467 kh területből azok a parcellák, amelyek még nem kerültek a gazdagparasztság kezére.

Törpebirtokosok. 1 kh alatti területűek: 3421 db/64, 19% foglalták el a terület 4,44%-át: 904 kh-at. Átlagos nagyságuk 422 négyzetögl. Akár a járásban (a birtokok 46,32%-ára jutott 2,32% terület) akár a megyében vizsgáljuk (a birtokok 37,66%-ára jutott a terület 1,46%-a) azt látjuk, hogy itt nem játszottak olyan jelentős szerepet a birtokszerkezetben. A kettős foglalkozásúak másik része itt jelentkezett. Az 1 kh-n aluli birtokosok közül 1930-ban csak 68-an tudtak a mezőgazdasági munkából „önállóan” megélni. De itt találjuk az önálló birtokosok között másutt nem szereplő ház- vagy házrész tulajdonosokat is. Az a véleményünk, hogy ebből a birtokkategóriából nem jutunk el az agrárproletáriátushoz: tehát nem lehet azt mondani: „Orosházán 3421 az 1 kh-n aluli területtel rendelkezők száma, tehát Orosházán 3421 az agrárproletárok száma”; legfeljebb csak következtetni lehet.

Érdekes felfedezésre bukkanunk, ha az 50 kh-n aluli és felüli birtokok egymáshoz viszonyított arányát vizsgáljuk. Az 50 kh-n aluli birtokok száma a községben 99%; a járásban: 99%, a megyében 98%. Az 50 kh-n aluli birtokok területének aránya Orosházán: 74,5%, a járásban: 60%, a megyében 57,3%. Tehát a községben kevésbé volt szorító a gazdagparasztság és a nagybirtok nyomása.

Az ellenforradalom földreformja hosszas huzavona után a község három különböző helyen juttatott házhelyet illetve földet. Részben a község keleti részén 211 házhelyet, ez lett az ún. Nagyatádi telep; részben a község nyugati részén az ún. községi portán; harmadsorban a falutól észak-nyugatra, az ún. Rákóczi-telepen 787 házhelyet osztottak ki. Összesen 1058 fő jutott így házhelyhez 266 kh terület szétosztásával és ezen kívül még földhöz jutott 146 fő 467 kh területhez, (az átlagos nagyság nem érte el a 3 kh-t!). Az új birtokosok közül a községi portai és a Rákóczi-telepi lakosok az agrárpreletáriátushoz tartoztak, akik nehezen tudták fizetni a magasán megállapított vételárat. A Rákóczi-telepen lakók története pedig — döntően azért, mert a kakasszéki Zelensky uradalomból kaptak földet — külön kálvária. A vételárat ui. a szerződésben nem rögzítették, mert a tulajdonos keveselte. Így az ügyvédje 1929-től nem vett fel semmi pénzt. Az első azonosítási eljárásra 1931-ben került sor. A vételár feletti vita tovább folyt, a községi adóhivatal pedig attól függetlenül szorgalmazta a vételár törlesztését. 1938-ban bizonyos népszerűpolitikai kedvezményezés kapcsán a gyermekek száma után mérséklés illette meg a telepieket. Ennek megállapítására a község az OFB kiküldöttel lebonyolította az egyéni telekkönyvezést előkészítő második azonosítási eljárást. A községnek ezzel volt olyan célja is, hogy a lovaggal ennek alapján elrendezi az ügyet. A lakosok, akik már nem tudták követni figyelemmel a jogi procedúrát, akkor rátámadtak az OFB kiküldöttre: „Milyen jogon háborgatja őket a juttatott ingatlanok békés birtoklásában?” Ekkor megállapították, hogy a telepen 331 gyermek után jár kedvezmény a 643 közül. Ez a község által évente követelt átlag 1249 P-ből 133 P kedvezményt jelentett gyerekenként. A birtok örökösével 1942-ben sikerült megegyezni a vételárban: az 1921. évi november 7-i állapot kataszteri tiszta jövedelmének 60-szorosában állapították meg.¹¹

A rossz kereseti viszonyok miatt, a nem fizetés miatt már 1939. előtt is sok változás volt, különösen Rákóczi-telepen. 1939-től kezdve valamennyit javult a fizetőképesség, bár ez csak annyiban jelentett változást, hogy az évi részletet ki tudták fizetni. Még így is 978 földreformos volt 1940. nyarán a végrehajtandók listáján.¹² A gyulai pénzügyigazgatóság több személy ellen kimozdítást (vagyis kilakoltatást) javasolt, azonban a község elfektette az aktákat. Erre több oka volt: egyrészt Orosházán

házáról „országgyarapításra” behívott katonák jelentős része innen vonult be, másrészt a belvízkárok miatt lakáshiány volt, még szükséglakások sem álltak üresen; harmadsorban a belvíz a telepet is károsította és a lakosok legalább igyekeztek a házukat tőlük telhetően lakható állapotban tartani. 1943 elején már csak kb. 50 személy-nél voltak adóhátralékok.¹³ A házhely és földhöz juttatott végső soron jogérvényes birtokbakerülése azonban csak a felszabadulás után oldódott meg.

Földéhség. Az 1930-as évek végén ismét felmerült a kormánypropagandában is a földreform kérdése, ha taktikai céllal is, de ez elegendő volt ahhoz, hogy felgyújtsa az emberek képzeletét, annál is inkább, mert még az 1939-es választást megelőző propagandahadjáratban is komoly súllyal szerepelt. S amikor 1939. decemberében a Kisbirtokos Szövetség nagytermében erről tartottak előadást, ez zsúfolásig megtelt. Az uralkodó osztály azonban parasztfogásnak szánta csak a választások előtt, és érdemi tárgyalását húzta-halasztotta. A Rákóczi-telepek ebben az ügyben kérvénnyel fordultak a Földművelésügyi Minisztériumhoz, de onnan azt a választ kapták, hogy csak a „kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek előmozdításáról” szóló törvényjavaslat elfogadása után lehet szó a kérésük érdemi tárgyalásáról. Az ún. zsidótörvények földbirtokpolitikai intézkedései, amelyeket a helyi újságok is bőven ismertettek az antiszemitizmus felújítására és fokozására, napirenden tartották a témát.

1941. tavaszán a Földművelésügyi Minisztérium főfelügyelője vizsgálta a zsidótörvények hatása alá eső földbirtokokat. Megállapította; az orosházi határban csak 17,4 kh földterületre terjed ki.¹⁴ A környéken voltak ugyan ilyen birtokok, de azok más községekhez tartoztak és felosztásukra a háború folyamán nem is került sor.

1941. nyarán elterjedt a híre, hogy a szétdarabolt Jugoszlávia területén, a Bácskában a jugoszláv földreformot revízió alá veszik, és ennek megfelelően ott magyaroknak földet fognak osztani. Orosházáról is tömegesen küldtek földet igénylő kérvényeket Újvidékre, de mindenkit elutasítottak, csak az ott meghalt orosházi honvéd szüleit és testvéreit telepítették oda.

A felfokozott várakozást jellemzi Csizmadia András 1941. december 4-i képviselőházi beszédének az a kitétele, hogy ne halogassák a földreformot, ne fokozzák az elégedetlenséget, mert a végén más fog itt földet osztani.¹⁵ Ugyanebben az időben összeírták a házhelyigénylőket: ezernél több jelentkező volt.¹⁶

Rákóczi-telep „Új-osztás”. 1942. végén kezdődött meg a házhelyigénylési akció lebonyolítása. Ismét a kakasszéki uradalom földjéből kívántak parcellázni. Az uradalom 3 P-t kért négyszögölenként, az igénylők 1,2—1,4 P-t ajánlottak. A Földművelésügyi Minisztérium döntött: négyszögölenként 8,5 kg búza árának megfelelő összeget állapított meg, ami az 1944. márciusi búzaárat tekintve megfelelt az uradalom kérésének. Ennek egyharmadát 8 napon belül le kellett fizetni. Több igénylőnek nem volt annyi pénze, azért visszamondták. Telkeiket az újabb igénylők között kisorsolták. Végül is kb. 160 kh területet osztottak ki kb. 550 igénylőnek.¹⁷ Ezeknek a parcelláknak a birtokbaadása 1944 áprilisában meg is történt.¹⁸ Ez lett az „új-osztás”, amelyik a Szentesi út bal oldalán terül el.

Parcellázások a község területén. 1939-ben a község az ún. „tüdőgondozó telkek”-et és a járványkórházat eladta és parcellázta. A 2202 négyszögöl területet 13 telekre osztották szét.¹⁹

Az orosházi evangélikus egyházközség, amely 1942-ben iskoláinak egy részét renováltatta, hogy a megnövekedett építési költségeket fedezni tudja, parcelláztatta a Nagyatádi-telep mellett fekvő ún. „vizestemetői föld”-jét. Ez már kiépített utcákra nyíló telepegyüttes volt. 8 db 190 négyszögöles és 20 db 150 négyszögöles telekre mérték szét. Végeredményben 98 400 P-t kaptak a telkekért, miután a kikiáltási árat mérésnek kellett.²⁰

Termelő eszközök: a mezőgazdasági felszerelés

szántó	16 584 kh	legelő	770 kh
kert	794 kh	erdő	84 kh
rét	216 kh	nádas	53 kh
szőlő	76 kh	földadó alá nem esik:	1768 kh

A földek aranykoronaértéke átlagosan: 18,8 aK/kh. A két nagybirtok földjeinek értéke: 15,6 aK/kh, illetve 16,3 ak/Kh. Jelentős eltérés nincs. E földterület megművelésére az alábbi eszközök álltak rendelkezésre:

Gazdasági felszerelés, gépesítés. Az 1935-ben és az 1942-ben elvégzett országos felmérés adatait összevetve csekély gyarapodást tapasztalunk. Az évenként február 15-én végzett állatösszeírásokkal együtt a község a fontosabb gépeket is összeírta. Ezekből az tűnt ki, hogy elsősorban az erőgépek, de néhány másféle gép is üzemképtelen volt alkatrész hiány miatt. Ugyancsak nehezítette az erőgépek működését az üzemanyaghiány, szénhiány.

Erőgépek

	1935	1938	1942	1944. 01. 01	1945. 04. 05.
traktor	19	28	51	38 üzemképes	37 üzemképes
gőzgép		52	41	48	41
stabil erőgép (Diesel, villany)	99	nincs adat	30	nincs adat	nincs adat
járgány	20	nincs adat	74	nincs adat	nincs adat

Újdonság a tárgyalt időszakban a villanymotor megjelenése. A község traktorállománya 1935-ben az ország traktorállományának 0,27%-a, akkor Orosházán 558 ha jut egy traktorra. Ez 1942-re 0,48%-ra nőtt, a területrészesedés pedig 207 ha volt. Orosházán 1942-ben az 51 traktor mindegyikére 330 kh terület jutott, ugyanakkor Makón 1024 kh, Csongrádon 1672 kh, Gyulán 2801 kh, Szolnokon 1239 kh, Szentesen 846 kh, Hódmezővásárhelyen 1239 kh, Baján 756 kh, Békéscsabán 1470 kh. Tehát az orosházi traktorsűrűség kimagaslóan jó. Ezt összevetve az 1929-es európai értékekkel: Magyarországon 812 ha, Olaszországban 395 ha, Angliában és Svédországban 135 ha az 1 traktorra jutó terület.²¹ Tehát a helyi érték az országosnál jobb, közelített a nyugat-európai értékekhez.

Munkagépek. A traktorekék számának alakulása követte a traktorok gyarapodását. A Hajdúvölgyi és Monori Gazdakör pedig az új traktorral együtt boronát, kultivatort és hengert is vett.²² A cséplőgépek száma igen magas volt: 1935-ben 90 db, 1942-ben 99. Meghajtásuk traktorral, csökkenő számban gőzgéppel történt. 1 cséplőgépre negyedannyi terület jutott, mint az országos átlag. Így nagyon rövid idő alatt el tudtak csépelni, másrészt néhány orosházi gép rögtön a szentesi és a vásárhelyi határban vállalat munkát. Az ellátási nehézségek növekedésével, amikor minden szem gabona számított, hol az egyik, hol a másik határból tiltották ki az orosházi cséplőgépeket, vagy csak úgy alkalmazták őket, hogy nem kaptak élelmezést. 1942-ben már 11 traktorereőre használható kéveköti aratógépet találunk, ami a korábbi felmérésekben nem szerepel. Tehát a háború elején jelentkező konjunktúrát a gazdagparasztság

egy része a technikai színvonal fejlesztésére is felhasználta, hiszen a traktorereire alkalmazott kéveköti-aratógép a 100 kh alatti birtokok gépesítésének a csúcsa.

Az állati erőre alkalmazott szerszámok közül az eke ellátottság valamivel jobb a megyei és az országos átlagnál. Számuk 1935-től 1942-ig 965-ről 1200 fölé emelkedett. Hasonló növekedést tapasztalunk a boronáknál és a vetőgépeknél is. Az állati erővel vont aratógép száma is megduplázódott 70-ről 140-re nőtt. Itt a kéveköti-aratógépekkel együtt a gazdagparasztság tulajdonképpen az aratást — az akkori magyar színvonalon — gépesítette! A kombájnok előtt ez jelentette a munkagépek csúcsát. Így a gépesítés terén az orosházi parasztság elérte az amerikai szintet. Az országos átlaghoz is viszonyítva a 151 aratógép mindegyikére jutó 122 kh nyolcszor kisebb, mint az országos átlag 1745 kh. A kéveköti aratógépek, de a lóvontatású aratógépek használata sem sértette a sajátos bérezés következtében a kisparasztok érdekeit.²³ (ahogy azt a Geist birtoknál láttuk.)

A takarmányelőkészítő gépek száma is 1187-ről 2600 fölé emelkedett. A magtisztító és osztályozó gépek száma is kb 40%-kal emelkedett. A tejjgazdasági gépek közül 166 kézi szeparátort, 116 vajköpülőgépet találunk, ami a gazdagparasztság országosan is jelentős szarvasmarhaállományát szolgálta. Meg kell említeni a 11 keltetőgépet, amely az ország legjelentősebb baromfifeldolgozó iparának utánpótlását segítette.²⁴

Az Orosházi Friss Hírek 1939. február 18-i száma nagy cikkben ismertette, hogy melyik mezőgazdasági szerszám mennyivel lett olcsóbb. Ez is része volt az 1938-ban beindult viszonylagos konjunktúrának. A fentebb ismertetett adatok alapján úgy látjuk, hogy az orosházi gazdag- és középparasztok azt igyekeztek kihasználni. A gépek számának és birtoktagozódásnak az összevetéséből a két nagybirtok leltárának az ismeretében az a kép derül ki, hogy a kisparaszti gazdaságok némelyikének még ekéje sem volt és csak néhánynak volt boronája. A középparaszti gazdaságok (5—20 kh) mindegyike el volt látva ekével, boronával, kukoricamorzsolóval, részben vetőgéppel, lókapával, szecs kavágoval, répavágoval.²⁵ A gazdagparaszti gazdaságok (20 kh felett) általában rendelkeztek ekével, boronával, vetőgéppel, töltőgéppel, lókapával, több mint felének aratógépe is volt. Náluk a takarmányelőkészítést szecs kavágo, répavágo, kukoricamorzsoló szolgálta, néhol motorral hajtva; voltak tejjgazdasági gépeik, a rendszeresen megtermeléssel foglalkozók ahhoz is beszerezték a gépeket. Néhány nagygazdának volt traktora és cséplőgépe is.

Rendszeresen, bár a háború miatt egyre csökkenő mértékben, használtak műtrágyákat is. A kisbirtokos Szövetségben, gazdakörökön keresztül hozták a vagontételben. A középparasztok is rendszeresen használtak szuperfoszfátot a 30-as évek végén, a 40-es évek elején. Bár ára négy év alatt hatszorosára nőtt, még 1943-ban is hozták.²⁶ 1935-ben több, mint 5 000 kh-t trágyáztak istállótrágyával, 1942-től kezdve ez a részarány is csökkent az állatlétszám csökkenése miatt. Ekkor még Geist uradalomban sem használtak táblatorzskönyvet, így a trágyázásról pontos képet nem nyerhetünk.

Az adatok értékelésénél figyelembe kell venni az 1938—39-es száj- és körömfájás járványt. Ez elég nagy pusztítást okozott, de a több hónapon át tartó piaczárlat miatt a hasított körműeket nem lehetett piacra vinni, de elszállítani sem. (Így a sertésállomány 1939-ben az előző évnek 148,7%-a.) 1941. februárjában az előző évi belvíz miatt korábban nem ismert takarmányhiánnyal találkozunk. Ez a húsfogyasztás korlátozásának bejelentését követő riadalommal párosulva a sertések és szarvasmarhák számában erőteljes csökkenést okozott. Ezután kezdődtek a különféle korlátozások, és a háborús konjunktúra, amelyek az 1942-es csúchoz vezettek. Ezt követően viszont a korlátozások és a tenyésztőmunka sem képes pótolni a rekvirálások, beszolgáltatások apasztó hatását, amihez 1944. nyarán egy sertéspestis is járul, ami kb. 1000 db

Állatállomány. A felméréseket minden évben febr. 15-én végezték

	1935.	1938.	1939.	1940.	1941.
ló	2352	2306	2567	2769	2543
sz. m.	2606	2677	2948	2937	2736
sertés	16 267	12 592	18 728	11 616	9417
juh	675	553	578	1 222	430
kecske	...	110	123	140	175
	1942.	1943.	1944.	1944.	
			02. 15.	11. 20	
ló	3 054	2 154	1898	1098	
sz. m.	3 514	2 748	1597	1412	
sertés	15 644	7 822	8184	6419	
juh	800	461	597	...	
kecske	277	274	261	414	

sertést pusztított el. A háborús események nyomai komolyabban nem látszanak — az ország más vidékeihez képest — a ló állományt kivéve.

Orosházán csak a szükséges lómenyiséget tartották. Így azután a „ló-sorozások”-at követő honvédségi beszolgáltatás az érintett gazdáknál rögtön súlyos nehézségeket okozott. Részint az átvételi ár és a tényleges érték közötti különbség miatt, részint a pótlás nehézségei miatt. Néhány gazdagparaszt a háború idején a tanya körüli fuvarozásra ökörfogatot állított be. 1944 nyarán a lóhiány már olyan mértékű volt, hogy a járási mezőgazdasági bizottság a két orosházi laktanyából katonai lovak kölcsönzését kérte az aratás és hordás lebonyolításához.

A szarvasmarha állomány csökkenésével ellentétes tendenciát mutat a „szegényemberek tehené”-nek a kecskék számának alakulása. Számuk egyenletesen gyarapodott. Segítségével igyekeztek megoldani az egyre nehezebbé váló tejellátást.

Mivel a községben a legelők hamar kiszűnnek, így a juhállomány nem játszott jelentős szerepet, azért nem vizsgáljuk.

Az adatokat összesítve országosan is jelentős állatállományt találunk, ami intenzív állattartásra utal: 100 kh mezőgazdasági területre kivetítve 1935-ben 42 db, 1938-ban 29 db, 1942-ben 38,4 db számosállat volt. 1935-ben Békés megye átlaga a 18,5—20,5 értékek közé esik; az országos átlag pedig 21,9. A legjobb megyék (Vas, Zala, Somogy, Baranya) 26,5 fölött voltak.²⁷ Tehát nem túlozunk, amikor azt állítjuk, hogy Orosháza elérte a legjobb dunántúli állattenyésztő helyek színvonalát. 1935-ben az Orosházán összeírt 16 267 db sertés az ország sertésállományának 1,42%-a!

Ha pedig nemzetközi adatokkal vetjük össze (a következő táblázat), azt tapasztaljuk, hogy Orosháza nem éri el ugyan a világ élvonalát jelentő dán, holland és belga szintet, de meghaladja az osztrák, a csehszlovák, a brit, a francia, a jugoszláv és a román átlagot.

Az állatállomány összehasonlítása nemzetközi adatokkal:

Mg. terület 100 hektár mezőgazdasági területre jut

	(1000 ha)	sz. marha	sertés	ló	számosállat
Világátlag:	—	20	8	3	—
Ausztria	4 353	60	65	5	67
Belgium	1 833	91	54	17	102
Csehszlovákia	7 756	61	46	9	67
Dánia	3 138	106	101	19	125
Egyesült Ksg.	19 563	45	22	6	60
Franciaország	34 535	45	21	9	51
Hollandia	2 369	119	66	14	125
Jugoszlávia	14 382	34	35	9	52
<i>Magyarország</i>	7 557	25	69	12	49
Románia	15 006	23	15	11	39
Egy. Államok	346 407	19	14	3	27
<i>Orosháza</i> 1935.	10 652	24,6	153,5	51,7	73,1
1938.	10 652	25,2	118,8	21,8	66,2
1940.	10 652	27,7	109,5	26,1	71,3
1942.	10 652	33,1	147,6	28,8	85,6

(az egyes országokra vonatkozó adatok 1938—1939-beliek, az utolsó békeév adatait tartalmazzák.)²⁸

Az adatok értékelésénél azt is látni kell, hogy az orosházi kedvező mutatót a dán értéknél is magasabb sertésarány és a nagyszámú loállomány biztosítja, mert a szarvasmarhaállomány, ha van is lassú fejlődés, messze elmarad Romániát kivéve a többi országtól. Felmerülhet még a baromfiállomány beszámítása is, de azt csak a második világháború után kezdték el beszámítani.

Időjárás, belvíz, árvíz

A mezőgazdasági termelést döntően befolyásoló hőmérsékleti és csapadékviszonyok a következők alakultak 1939—1944 között:

1939.	1940.	1941.	1942.	1943.	1944.
11,1 C°	8,7 C°	10,1 C°	10,0 C°	11,4 C°	11,0 C°

Az 1939. év előtt a mezőgazdasági középiskola meteorológiai állomásán mért 17 év átlagos középhőmérséklete: 11,3 C° és az átlagos évi csapadék 577 mm.²⁹

Átlagos évi hőmérséklet:

Csapadék:	1939.	1940.	1941.	1942.	1943.	1944.
január	22 mm	41 mm	47 mm	42 mm	34 mm	15 mm
február	17 mm	71 mm	43 mm	62 mm	29 mm	56 mm
március	42 mm	57 mm	56 mm	30 mm	23 mm	82 mm
április	5 mm	57 mm	59 mm	72 mm	16 mm	31 mm
május	170 mm	91 mm	50 mm	38 mm	38 mm	72 mm
június	53 mm	114 mm	95 mm	59 mm	82 mm	38 mm
július	6 mm	67 mm	38 mm	35 mm	42 mm	112 mm
augusztus	92 mm	66 mm	82 mm	54 mm	5 mm	7 mm
szeptember	51 mm	62 mm	56 mm	23 mm	31 mm	62 mm
október	133 mm	60 mm	89 mm	28 mm	21 mm	55 mm
november	54 mm	72 mm	42 mm	44 mm	133 mm	48 mm
december	11 mm	22 mm	45 mm	18 mm	37 mm	35 mm
összesen:	655 mm	771 mm	32 mm	505 mm	520 mm	614 mm

1939-ben kezdődtek a csapadékos esztendőik. A Tisza vize 1 hét alatt 5 métert emelkedett, a Fehér Körös kiáradt. A száraz április azonban az ilyen irányú aggodalmakat eloszlatta. A májusi özönvíz azonban már vízállásokat eredményezett, de ezeket a szomjas föld hamar beitta. Július elején nagy jég vert el mindent, de ez a hónapban az egyetlen csapadék. Ez aszálylly járt, ami a kukoricát sújtotta. Októberben ismét bőven volt csapadék. Ekkor — talán még véletlenül — az Orosházi Friss Hírek felhívta a figyelmet: „Orosháza szennyvize előnti a sóstóparti gazdák földjét, mert a hódmezővásárhelyi csatorna szája szűkebb.” Tehát az Orosházáról lefolyó víznek csak egy részét tudta a vásárhelyi csatorna hálózata levezetni, amely csak a száraz évek csapadékmennyiségének elvezetésére volt alkalmas. A levezetéshez a Körös—Tisza—Marosi Ármentesítő Társulat hozzájárulása kellett. Ráadásul a levezetés természetes gravitációs úton csak Hódmezővásárhelyen keresztül lehetséges.

1940 január—februárjában leesett 112 mm csapadék hó volt, ami március elején is 10—20 cm vastagságban borított mindent. Hirtelen indult olvadásnak és telítette a talajt, az árkokat, a csatornákat. Ilyen körülmények között tört be a víz kelet felől, a magasabban fekvő Pustaföldvár irányából. A község szélén ideiglenesen emelt gáttal akadályozták meg, nehogy a községet elöntse. Április 20-án még 2200 kh állt víz alatt, 17 ház összedűlt, 17-ből kilakoltattak. A vízzel borított területeken tutajjal közlekedtek, mert a lónak is hasig ért a víz. A határban megfogott („szekrényezett”) víz azonban felduzzasztotta a talajvizet, amely a kutakból alacsonyabb kertekből feljött a község mélyebben fekvő keleti részén, a Nagyatádi-telepen. Szivattyúkkal emelték át a vizet a csatornákba. Április 7-én a község délnyugati részén lépett fel víz, amit a közeli téglagyár kitermelés alatt álló gödrébe vezettek, így ott a téglagyártás leállt. Május végén olyan helyen támadott a víz: az északkeleti részén, a Szőlőkben, ahol az utcákban még árok sem volt, mert nem volt szükség rá. Június végén ismét nagy esők voltak, és a víz ismét elöntötte az alig egy héttel korábban vízmentesített Nagyatádi-telepet. Csak ezután vonult vissza lassan a belvíz. A pénzügyi hatóság július 12-én kelt jelentése 2141 kh elöntött területről 65%-os kárt állapított meg 43 716 P tiszta jövedelem után. De a csabai-gerendási részen még volt olyan tanya, ahonnan tutajjal jöttek ki a dűlőútra a kárbecslő tisztviselőért.³⁰ Összesen 1400-an jelentettek be elemi kárt, részükre 19 000 P segélyt állapítottak meg.³¹ Orosházán ebben az évben összesen 150 ház szenvedett kárt, amelynek értékét 52 185 P-re becsülték, csak az épületkárokat. Ennél több kárt az országban csak Békés község szenvedett, ott 199 épület rongálódott meg. De ezek nagysága nem érte el az orosházit, „csak” 37 000 P volt.³²

Az orosházi pusztítást döntően az okozta, hogy az általános csapadékos időjárás közepette a magasabban fekvő helyekről gravitációs úton ide folyt a víz a különböző csorgókon, egykori folyómedrekben, „völgyekben”. Itt pedig — mint valami féle természetes nagy tálban — megrekedt, mert nem engedték levezetni.

A hómezővásárhelyi kultúrmérnöki hivatal tevékenységéhez egy adalék: a hivatal rendelkezett az orosházi vizeket levezető csatorna zsilipjének megnyitásáról vagy elzárásáról. Arra hivatkozva nem engedték megnyitni sokáig, hogy „szűk a csatorna keresztmetszete”. Elfogadható az érv, de a bővítésére kínálókozó lehetőséget nem használták ki. Ui. Szegvár lecsapolásánál maradt 3 000 P készpénzük felhasználatlan, de ezt mint feleslegest visszaküldték, az orosházi csatorna keresztmetszete pedig változatlan maradt.³³

1940 ősze csapadékos volt. A földeken megállt a víz a csabai és a pusztaföldvári út között kb. 1000 kh területen, 20—30 kh-s foltokban.

1941-ben a talajvíz magassága az átlagosnál 2—2,5 méterrel volt magasabb egész év folyamán. A víz borította terület márciusban növekedni kezdett. Területe 15-én 2 180 kh volt. Az Alföldön ekkor kb. fél millió kh volt víz alatt. Orosházán azért volt különösen veszélyes a helyzet, mert ha nem tartják távol, úgy a beterület 80%-át elborította volna a víz 2—3 méter magasságban. Az alispáni jelentés január végén további bel- és árvízkárokkal számol, de azt is tudatja, hogy felszámolásukra nincs pénz.³⁴ A bajt még fokozta, hogy a község 5660 lakóházának közel 70%-a vályogból épült, és a vízzel átitatott falak leomlással fenyegettek. Az aláfalazáshoz viszont nem lehetett téglát kapni. Akadt olyan is akinek a tanyája közvetlenül a falu mellett állt: vízben; hogy a tanyáját mentse, éjjel átvágta a falut védő gátat, de a vizet hamar észrevették, és az átvágást eltömték. A helyzet február 22-én volt nagyon súlyos, amikor éjjel erős szél támadt, és méteres hullámokat hajtott neki a község védelmére emelt gátnak. Mindenki egész éjjel a töltésen dolgozott, így sikerült a vést elhárítani. Február végén már 1 millió téglára volt igény, de a téglagyárosok a meglévő készleteket az alacsony árak miatt nem akarták eladni és hatósági áremelést kértek és vártak! A községtől északnyugatra fekvő (ma már Orosházához tartozó) Szentetornya is nagy veszélybe került. Csak úgy tudták megmenteni, hogy a szentesi műúton át a vásárhelyi határba engedték a vizet. A műút ui. mintegy 1—1,5 m-es töltésként felfogta a keletről érkező vizet és nem engedte át a vásárhelyi határba. De ehhez az átengedéshez főispáni utasítást kellett.

A községi képviselőtestület ilyen helyzetben sürgetett március 5-én országos, állami erőből végrehajtott belvízrendezést. De kérésük a második világháború vérivatarában süket fülekre talált; másra: fegyverekre kellett a pénz. Március 20-án észlelték először, hogy apad a víz. A csorvási kanyarban 2000 kh-n állt víz alatt. Ezt a képviselő testület az ún. Hajdúvölgybe akarta levezetni, amely nem állt mezőgazdasági művelés alatt. A levezetésére kb. 3 km-es csatornát kellett ásni a Reck család föld adó alá nem eső birtokán. (nádas, szittyós terület volt.) A munkát elkezdték, de 1 km elkészülte után a család tiltakozása miatt leállították, a vezető mérnököt leváltották. Ennek az intézkedésnek a felfüggesztésére és a munka újbóli beindítására Csizmadia András nem volt elég. Államtikári közbeavatkozás kellett, hogy május közepére elkészüljön a csatorna.³⁵ Május végén tudtak hozzálátni a szántóföldek víztelenítéséhez. Augusztus 8-án még mindig 1000 kh volt víz alatt, de már nem tenger vette körül Orosházát.³⁶ Szeptember elején kétnapos orkánszerű szél pusztította a kukoricát, letördelte a szárazakat és nagy kárt okozott. Nagy esőt hozott és a Nagyatádi-telep ismét víz alá került. Ezután a vénasszonyok nyara kellemes volt, de hamar véget ért, és október végén ismét gátat kellett építeni a község védelmére: November 9-én pedig már Gerendás és Csanádapáca felől ömlött a víz, amelynek erre volt természetes le-

folyása. A vizek karácsonyig szaporodtak: ismét tenger vette körül a falut, amiből a Körös—Tisza—Marosi Ármentesítő Társulat szinte semmi vizet nem vett át, egyszerűen lezáratta a zsilipet. Orosháza pedig megpróbálta kinn a földeken „szekrényezéssel” (gátak közé szorítva) a vizet a belterületől távoltartani.

1942. január 14-én 2000 kh volt víz és jég alatt.³⁷ Ekkor következett az eddig mért leghidegebb időszak Orosházán: —27 C°-os hideggel! Sok hó leesett, még a kisvasút forgalmát is megbénította. Február 7-én a főszolgabíró árvízvédelmi értekezletet tartott, de csak a helyzetet tudták felmérni, mert a víz levezetése nem rajtuk múlt.³⁸ Február közepén megindult az olvadás. Olyan gyorsan, hogy még a legmagasabban fekvő helyen, a Szőlőkben is átnedvesedtek a falak. Február 26-án az ármentesítő lezáratta a lefolyócsatorna zsilipjét, de estére a kultúrmérnökség felnyitatta.³⁹ Március elején megsokasodtak a kilakoltatások. Ekkor már a község környékén minden gödörbe szivattyúztak vizet, még a korábban természeti értékeiért kimélt Sóstóba is; annyit, amennyit az befogadott. Március 5-én több helyen átszakadt a gerendási gát, így a községi védőgáton a nyomás fokozódott.

1942. március 6-án 21^h45'-kor szirénázás riasztotta a község lakosságát. Csanád-apáca felől 200 méteres résen a víz áttörte a gátat és megindult Orosháza felé. Félő volt, hogy a nagy tömegű víz mozgási energiájával elsöpri a községi védőgátat. Az éjszaka folyamán erős fagyhullám érkezett, segítségével az áttörést sikerült lokalizálni. Amíg a község népe a pusztaföldvári határban viaskodott, a gerendási gátat több helyen átvágták és arról is megindult a község irányába a víz. Ezt is sikerült „szekrénybe” zárni. E naptól fogva katonai őrszemek is vigyáztak a gátakra. Fogatok száza hordták a földet az ideiglenes töltések megerősítésére.

A községtől délre, 25—30 km-re a Kétegyháza—Mezőhegyes vasútvonal töltése jelentős vízmennyiséget tárolt a déli oldalán, Csanád vármegyében. Ez azonban átszivároghatott (vagy átengedték), mert Orosházán a víz tovább emelkedett. A fenyegetett házak megóvására főispáni rendelettel igénybe vették a magánosoknál felhalmozott 170 000 db téglát. A márciusban végig közmunkán levő összes férfi már ereje végénél tartott, amikor új veszélyről érkezett hír: Romániában átvágták az iratosi csatorna gátjait!

Másnap jött a híre, hogy a szegedi csendőrök letartóztatták a békéssámsoni bírórt és 2 gazdát, és a szegedi törvényszék börtönébe vitték őket. Erre azért került sor, mert a falujukat menteni akarván a vásárhelyi határba engedtek valamennyi vizet a falut fenyegető csatornából. (Ha a falut elönti, úgyszólván arra folyt volna!) Az ügyben a két orosházi képviselő Csizmadia András és Dr. Torkos Béla is érintve volt, mert ott voltak, és ők tanácsolták. Ezután kihírdették az árvízokozókra a statáriumot. Erős fagyok következtek, olyan vastag lett a jégtakaró, hogy az embereket is elbírtá (március 15-én). A víz tovább emelkedett, a fagyos földből emelt gátak, erősítések pedig nem szilárdultak meg. Március 21-én érkezett a községbe Kállay Miklós miniszterelnök, aki „nem tudta elképzelni a helyzet súlyosságát”. Rögtön megnyitatta a Vásárhely felé vezető zsilipet. A kipusztult vetések pótlására vetőmagot ígért Bácskából. Igéretet tett, hogy a kormány minden lehetőt elkövet a segítségére.⁴⁰ Látogatása után bevezették, hogy a közmunkát meg lehet váltani. Ekkor már néhol 8 m széles gát védte a községet a 2,5—3 méteres víz elöntésétől. A csanádi vizekből a vasúton túlról jövő víz március végén még további 20—30 cm-es áradást okozott.

Beliczey főispán megállapítása szerint az országban Orosháza és Békéssámsón határában volt legrosszabb a helyzet. „Itt még májusban is 20 000 kh lesz víz alatt” — jósolta.⁴¹

Március 29-én reggel ismét szirénázás, félrevert harangok riasztották a községet. Az erős szél által felvert hullámok a gátakat szétveréssel fenyegették. Egész na-

pos munkával sikerült a vést megakadályozni, és estére a szél csendesült. E napon 2000 lovaskocsi és és majdnem 100 teherautó hordta a földet.

Április 7-én árvízvédelmi értekezletet tartottak. Megállapították, hogy a község anyagi ereje, a lakosság munkabírása az öthetes küzdelemben kimerült. A járás községei is nagy veszélyben vannak. Táviratban kérték a miniszterelnököt és az árvízvédelmi kormánybiztost, hogy a vizet Vásárhelyen keresztül a Tiszába vezessék le. 1500 ház rongálódott meg addig és 125 kilakoltatás történt. 15 km hosszú gát védte ekkor Orosházát!⁴²

Április 9-én tovább emelkedett a víz, óránként 10—12 cm-t a bánkúti vizek hatására. Ekkor már a védekezés felemésztette a község által felvett 50 000 P-s függőkölcsönt is. Április 18-án az országhatáron túlról érkezett a víz, és emelkedett napokon át. Április 21-én beomlott a gerendási gát és a víz elárasztotta a monori tanya-világot, (Orosházától keletre) ahol sorra omlottak össze a tanyák. 28-án két ember belefulladt a Csizmadia-lapos vizébe.

A leengedés a Tiszába nagyon lassan haladt, ráadásul a Tisza is áradt. Május 9-én arról olvashattunk, hogy tutajokon hozzák be a lovakat orvosi vizsgálatra. A víz alatt nem levő földeken sokan átjártak. A tulajdonosok, hogy az ebből származó károkat behozzák, 8—10 P-t kértek az átjárás jogáért. Májusban 1000 ember ásott csatornákat a határban egyszerre, bár a Tisza és a Maros magas vízállása miatt csak a hónap végén kezdhették el a levezetést. Május 21-én még 60—70 ezer kh állt víz alatt a megyében. Ennek fele abban az évben a mezőgazdasági termelésből kiesett. A környéken 7 útszakaszt rongált meg az árvíz és kijavításukra nincs terméskő — állapította meg az alispáni jelentés.⁴³

Május 23-án Bárcsai államtitkár árvízvédelmi kormánybiztos repülőgépes szemleútján összefüggő vízfelületet talált. Orosháza—Csorvás—Újkígyós—Kétegyháza—Elek—Almáskamarás—Bánkút—Medgyesbodzás—Csanádapáca térségében.⁴⁴

Május 30-án nyitották meg a vásárhelyi csatorna zsilipjét. A kormány Orosházát a joggal elmarasztalt Körös—Tisza—Marosi Ármentesítő Társulatba osztotta be, ami a községben elkeseredést okozott. Annál is inkább, mert a Társulat első ténykedése — még az árvíz elvezetése előtt — az árvízi szemle előtt — az adóívek összeíratása volt, rögtön, június első hetében.

A víz levezetésének ütemét jelzi, hogy június 28-án még volt olyan lapos, ahol 20 csónak szolgálta a forgalmat. Az Ádász-laposon július 3-án egy ember ismét belefulladt a vízbe.

1942-ben Orosházán 3 400 kh földet nem tudtak a szántó területből mezőgazdaságilag hasznosítani. A vízmentes területeken viszont olyan gyors volt a növényi kultúrák fejlődése, hogy július közepén már sürgős esőt vártak a kukoricára és a burgonyára a gazdák. A történetek után Csizmadia András nem ok nélkül követelte a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló törvény javaslat vitájában: „már most az összel csatornáztasson a kormány az árvízűjtött területeken.”⁴⁵

Jellemző momentum, hogy a több hetes szárazság után az első csapadék 50 mm-es felhőszakadás volt (aug. 7—8 közötti éjjelen) a Gádorosra vezető Pesti úton, amelyet még akkor is két oldalról gátak védtek a kinti vizektől, úgy összeszaladt a víz, hogy másnap még lovaskocsival is járhatatlan volt.

Szerencsére 1942 ősze száraz volt. Egyenletes elosztásban 22 napon esett 120 mm eső. A talajvíz karácsonyra ment le a normális szintre. Bizony még Szilveszterkor is működtek a szivattyúk, hogy az 1941. évről itt maradt vizet továbbítsák a Tisza felé.

Az 1943. év úgy indult, mint az előző három. A mélyebb területeken megjelent a talajvíz. A szivattyúk csak április végén tudták leszivatni. Március végén erős fagyok tettek kárt a gabonában. Aszályos nyár jött, augusztusban 5 mm esővel, de

már korábban sem volt elegendő csapadék. Így néhol a gabona 50—90%-os aszálykárt szenvedett.

Az 1944. év nagyon enyhe télel indult. Számottevő csapadék nem is volt. Február végén nagy hóföretteg zúdult alá, ami meg is maradt. Március elején 5 napos esőzés olvasztotta el. Az emberek között „árvízpánik” tört ki, de másnap már megkezdődött az apadás, így nem lett árvíz. Az év folyamán egyenletesen volt csapadék. Júliusban 112 mm eső esett, így az augusztusi aszályt a növények el tudták viselni.

Munkaerőhelyzet, munkabérek

A munkaerőhelyzet alakulása. Orosháza területéről a 20 kh-n felüli gazdaságok, bérletek és a más határban levő orosházi tulajdonú földek művelésére vettek igénybe állandóan vagy ideiglenesen összesen mintegy 14 000 kh-ra bérmunkást. A bérmunkások száma az 1930-as népszámlálás alapján a mezőgazdaságban 3000 körül mozgott. A község 1939. februárjában 2000—2500-ra tette számukat. Ekkor már az engedélyezett létszámon felül sok embert hívtak be katonának, feltehetően őket nem számították be. Ugyanekkor télen csak 2—300 fős munkanélküliségről beszélnek, a valóság ennek 2—3-szorosa lehetett. 1939. januárjától a havi főjegyzői jelentés, 70, 80, 150, 80 és még májusban is 37 munkanélkülit jelentett. A számok azokat jelölik, akik kinn álltak az „embërpiacon” munkára várva. A jelentést Bulla főjegyző sohasem piaci napokon írta, amikor mindenki kiment, aki munkát keresett. Így adatait csak kritikával kezelhetjük. Június—júliusra a munkanélküliség eltűnt, felszívta az aratás-hordás-cséplés. Ennek befejeztével ismét voltak munkanélküliek, akik csak a kukoricatörésnél és a répaszedésnél találtak munkát rövid időre. 1939. február—márciusában az újságban megjelent gazdapanaszok arra utalnak, hogy agrárproletárok körében éltek illúziók a földelosztással kapcsolatban, hogy már ebben az évben sajátjukat művelhetik; más részük viszont Németországba akart menni dolgozni. Májusig tartottak ezek az illúziók.

1940. első hónapjaiban szintén voltak munkanélküliek. Számuk csak a belvív nyomán keletkezett munkaalkalmak hatására csökkent. Ez történt a következő két évben is. A belvívnek viszont volt egy ellentétes hatása is: az összedőlt, tönkrement tanyákból beszoruló cselédek, hónapos napszamosok egy része munka nélkül maradt. 1940. nyarán a nagyfokú behívások, a katonaságnak teljesített fuvarok okozta munkaerőhiányt az agrárproletárok sorsuk, anyagi helyzetük jobbrafordítására igyekeztek felhasználni. Erre kényszerítették őket a meggyorsuló áremelkedések is.⁴⁶ A napszamosok és cselédek ott hagyták a gazdát és ahhoz mentek dolgozni, aki többet fizetett.⁴⁷ Az ilyen jellegű panaszokra adta ki a kormány a 9.300/1939. ME. sz. rendeletet ismét, az aratás-hordás-cséplés biztosítására. Ez lehetőséget ad a munkaerő hatósági kirendelésére és karhatalmi ellenőrzésére. Ezzel a rendelettel kezdődött már az előző évben a gazdasági élet militarizálása. A munkamegtagadóknak súlyosabb esetben internálást, és munkatáborba helyezést írt elő a rendelet. Felhívták a főszebénybírók figyelmét arra is, hogy az ilyen jellegű ügyeket azonnal intézzék el. A következő évekhez az ehhez hasonló rendeletek egyre sokasodtak.

1941 nyarán — csak az első világháború idejéből ismert — munkahiánnyal találkozunk. Az aratási megállapodások, szerződések megkötése után még 80 férfit és 45 nőt igényeltek a földtulajdonosok aratásra. A bevonult kisbirtokosok családjai katonai segítséget igényelhettek az aratáshoz. A katonák itt részt is vettek az aratásban. 44,83 q búzát kerestek. Ennek hatósági árát kiosztották a katonai szolgálatot teljesítő mezőgazdasági munkások családjainak.⁴⁸

1942 nyarán a gazdák nevében Csizmadia András a vármegyei Mezőgazdasági Bizottság ülésén már a gazdaságok hadiüzemmé nyilvánítását kérte, de olyan bérekkel, hogy a munkás megéljen munkája nyomán. A kiscsáki nagybirtokos: dr. Geist Gáspár megállapította, hogy a megállapított bérekért nem lehet munkást kapni.⁴⁹ Az is sújtotta a mezőgazdasági munkásokat, hogy az infláció után kullogó keresetek emelésével náluk nem emelték fel a kereseti adómentes létminimumot: megmaradt 960 P; míg a magánalkalmazottakét felemelték 6000 P-re.⁵⁰

1944-ben a gazdasági cselédek „röghöz kötötték”, megakadályozták, hogy munkahelyet változtassanak.⁵¹

1944. június 24-én járási értekezletet tartottak az aratás-hordás-cséplés munkáinak biztosítására. Itt az állami és társadalmi szervek vezetői megállapodtak abban, hogy mindenkit ki kell rendelni munkára, ha nem megy akkor internálni fogják. Szükségesnek látták a helyőrség állatainak is az igénybevételét.⁵² Az előjáróságtól 3 gazda kérte, hogy számára szervezzék meg a munkaerőt.⁵³ Ennek értékét jól mutatja a kiscsáki Geist uradalomhoz intézett felhívásra a főintézőtől kapott magánlevél. Ez az egész betűt minősíti, mondván: „egy épkézláb embert sem fog kapni ilyen módon.”⁵⁴ Jelentkezésre szólították fel azokat a munkásokat, akik csak aratásra szerződtek, hogy a cséplőgépekhez is álljanak el dolgozni.⁵⁵ A felhívásnak azonban kevés fogantja lett, mert néhány cséplőgép munkáshiány miatt nem tudott elindulni.⁵⁶ Ezért nyolcat el is adtak Orosházáról.

A mezőgazdasági munkások elégedetlenségének leszerelésére a patriarchális gazda—cseléd viszonyt reklámozták. Ezt célozták az idős cselédek „kitüntetései”, amit azok kaptak meg, akik 30—40 évet dolgoztak le egy gazdánál. Ilyen esetekben 50 P. jutalmat kaptak. Évente 2—3 fordult ilyen elő. Róluk a helyi lapok nagy cikkekben emlékeztek meg.

Munkaközvetítés. A községnek 1939-től lett a feladata. A fennmaradt adatokból a következőképpen állíthatjuk össze:⁵⁷

	1939.	1940.	1941.
Munkás igénylők:	61	58	132
Igényelt munkások:	—	—	—
Közvetített munkások:	1267	1043	1677
Munkanélküli:	100	150	150
Vidékre közvetített:	35	—	315
Külföldre közvetített:	—	—	35

	1942.	1943.	1944.
Munkás igénylők:	78	66	nincs adat
Igényelt munkások:	412	253	nincs adat
Közvetített munkások	404	253	nincs adat
Munkanélküliek:	nincs	nincs	nincs adat
Vidékre közvetített	638	224	nincs adat
Külföldre közvetített:	—	—	nincs adat

A fenti adatokat nagy fenntartással fogadjuk. Néhány megállapítással ki kell egészíteni: csak a hosszabb munkákra kötöttek szerződést az előjáróság előtt; nincs pontos kimutatás a belvíz-árvízvédelmi munkákon dolgozókról, valamint a honvédelmi munkajeggyel behívottakról sem. A becslést nehezíti az is, hogy ismeretlen a katonai szolgálatot teljesítők száma is a háború folyamán. De még ezeket is figyelembe véve lehettek olyanok, akik a hivatalos szervektől függetlenül vállaltak munkát. Ehhez 1939. májusáig nem sokan: ötvenketten kértek mentességi bizonyítványt.⁵⁸ Továbbá figyelembe veendő az agrárproletáriátus vidéki munkavállalásai az iparban, kubikon: róluk sincs kimutatás.

Ugyancsak nem jutunk messzire, ha az 1939. január 1-én életbelépett mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosításáról nyert adatok alapján próbálunk tájékozódni. Az 1938. XII. tc. értelmében csak a biztosítási igazolvánnyal rendelkező munkások és cselédek vállalhattak munkát.⁵⁹ Ha a gazdák enélkül alkalmazták őket, kihágást követtek el és megbüntették őket. 1939 őszén sok gazdát megbüntettek ezért. 1940 április végéig csak 1124 fő váltotta ki a biztosítási könyvét. 1941-ben 1731 fő, 1942 elején pedig 1581 fő rendelkezett biztosítási könyvvel.⁶⁰ A törvény értelmében az öreg mezőgazdasági cselédek jogosultság esetén havi 5 P havi járandóságot kaptak. 1939-ben 282 fő kapott 5 P havi járadékot.⁶¹ Ez az 5 P abban az évben 2—3 napi napszám bére, vásárlóértéke kevés volt, élmezésre is csak pár napig volt elegendő.

Munkabérek. 1939 augusztusában dr. Torkos Béla, orosházi kormánypárti képviselő interpellációt intézett a földművelésügyi miniszterhez, amelyben szóvátette, hogy az Orosházához tartozó kakasszéki Zelensky uradalomban 1/13-ot fizettek az aratóknak, holott főispáni felhívás volt az 1/11-ed fizetésére. Azt a választ kapta, hogy a jövő évi szerződések megkötése előtt törvényjavaslat készül a mezőgazdasági munkabérekéről. Ennek megfelelően a következő években a Békés vm-i Munkabérmegállapító Bizottság nyilvánosságra hozta a legmagasabb béreket július 1-től. Ezt követően minden év elején megállapították előre az egész évre havonkénti bontásban a napszámbéreket. 1943 júliusában ismét meg kellett állapítaniuk: fel kellett emelni a napszámbéreket, mert az infláció már annyira túlhaladta azokat. Valószínűleg ez következett volna be 1944. nyarán is, de akkor már a Munkabérmegállapító Bizottság nem ült össze. Az alábbiakban összevetjük a hivatalosan megállapított béreket (M) és a havi főjegyzői jelentések alapján ténylegesen fizetett (F) napszámbéreket. Ez az összehasonlítás az I. osztályúnak nevezett munkásokra, tehát felnőtt, erős, egészséges férfiakra vonatkozott, akiknek száma a katonai behívások miatt állandóan fogyott. A megállapított bér (M) a fizethető felső határt jelenti. A két oszlopsor összevetéséből az derül ki, hogy 1941 szeptemberétől kezdve a ténylegesen fizetett bérek felülmúlták a megállapított béreket. Ezután már csak egyszer fordult elő azonosság: 1943 augusztusában, amikor utólag felemelték a béreket, mert már a megállapított felső határnak majdnem a kétszeresét fizették. Hiába volt az 1943. február 22-én kiadott kormányrendelet, amelyik szigorú büntetést helyezett kilátásba annak, aki a maximális bérnél többet fizet vagy elfogad.⁶²

Mi okozta a napszámbérek ilyen mértékű emelkedését? Először is a munkaerőhiány (belvíz-árvíz, katonai behívások) másodsorban az infláció, harmadsorban a vetésterület átalakulása: munkaigényes növények előretörése. Az aratási részesbér a háború alatt végig 1/12-ed rész volt, tehát 1939-hez képest rosszabbodott. (A Geist birtokon 1/11-ed részért arattak.)⁶³ Csökkentették a cséplés—kazalozás munkadíját is: élmezés nélkül az elcsépeelt gabona 4%-a volt a fizetés. A géptulajdonosok évről-évre kísérletet tettek az üzemanyag árának részben vagy egészbeni áthárítására a munkásokra. Ez erősen csökkentette a munkások keresetét.⁶⁴

	1939.	1940.		1941.		1942.		1943.		1944.	
		M	F	M	F	M	F	M	F	M	F
Jan.	2—3	—	—	2,5	2,5	2,5	5,0	2,7	6—7	4,8	—
Febr.	2—3	—	2—3	2,5	3,0	2,5	5,0	3,2	6—7	5,4	—
Márc.	2—3	—	2—3	3,1	3—4	3,1	5,	3,8	6—7	6,3	—
Ápr.	2—3	—	—	3,1	3—4	3,1	6,	4,3	6—7	6,9	7—10
Máj.	3	—	3	3,9	3—4	3,9	6—7	4,3	6—7	7,8	10
Jún.	3—4	—	3	3,9	4	3,9	6—7	4,7	7—8	8,1	—
Júl.	3—4	4,4	3—4	4,4	—	4,4	6—7	4,9	7—8	8,1	10—15
Aug.	3—4	4	4	4,4	4—5	4,4	5—7	7,2	6,5	7,7	15
Szept.	2—3	3,3	3—4	3,9	4—5	3,9	5—7	6,3	7—8	6,3	—
Okt.	—	2,7	3	3,9	4—5	3,9	6—7	5,7	7—8	5,7	—
Nov.	2—3	2,3	2,5	2,8	4—5	2,8	7	4,8	8	4,8	—
Dec.	2—3	2	2	2,8	5	2,8	—	4,5	7	4,5	—

Az éves cselédek járandóságába korábban csizma vagy bakancs és ruhanemű is beletartozott. Ezek beszerzése a ritka és kisértékű akciókat leszámítva szinte lehetetlenné vált. Különösen a lábbeli hiánya érintette kedvezőtlenül a munkásokat. 1942-től bevezették, hogy a gazdák a csizma, a bakancs, a tengeri járandóságot pénzzel megválthatják.⁶⁵ Ezután — mintegy válaszképpen — a cselédek a szerződés-kötéseknél földterületet kötöttek ki maguknak; tehát a pénz és az árucikk helyet a jobban értékesíthető mezőgazdasági termékért dolgoztak és ezt maguk értékesítették. Így a számításukat is jobban megtalálták.

Munkaidő, munkaszünet. A hónapos és éves cselédeket havonta egy szabad vasárnap illette meg, azt a szerződésben is kikötötték. (A Geist uradalomban 1—2 állatgondozó kivételével minden vasárnapjuk szabad volt a cselédeknek)⁶⁸ A munkaidejük elméletileg napkeltétől napnyugtáig tartott; de a nagy állatállomány miatt már gyakorlatilag korábban elkezdték a munkát. A napszámások munkaideje 7,5—13,5 óra között változott, a hónapnak megfelelően. Ezt a gazdák igyekeztek megnyújtani részben a munkaerőhiány, részben a berepülések miatt. (Az is lehet, hogy a napszámások emiatt is magasabbak a megállapítottnál!) 1944 nyarán olykor már éjjel, a teliholdnál is arattak a gyakori berepülések miatt. A napszámások béréhez a törvényes munkaszüneti napokon végzett munkáért 25%-ot kellett számítani. A munkaszüneti napok korlátozása már 1940-ben megkezdődött. Az alispán az egész megyére elrendelte július—augusztusra. Ekkor a levante foglalkozásokat is felfüggesztették. Hasonlóképpen történt 1941 március—áprilisban, június—júliusban és szeptember—októberben is. 1943-ban ezen túlmenően labdarúgó tilalmat is elrendelt. 1944. április 3-ától rendeltek el munkaszünet felfüggesztést és ez a felszabadításig tartott. Tehát a munkaidő növelésével és a munkaszüneti napok erős korlátozásával a mezőgazdasági munkásság kizsákmányolását fokozták.

Elszerződés. A község határában levő két nagybirtok közül a kiscsáki Geist uradalom munkaerősükségletét az évtizedek óta ott élő cselédcsaládokkal oldotta meg. Oda sem Orosházáról, sem Nagyszénásról nem szerződtek cselédet, csak kampánymunkára napszámásokat, aratóbandákat, mert az uradalom viszonylagosan

jól volt gépesítve. A kakasszéki Zselenszky uradalom munkaerőszükségletét részint helyből, részint Rákóczi-telepről oldotta meg. 1942-ben Heves megyéből hozattak 30 főt. Azonos területen a Geist uradalom foglalkoztatott több cselédet: 1940-ben 70-t, akiknek évi keresetük 1377 P volt a természetbeliakkal együtt. Kakasszéken csak 31 fő éves szegődményes volt (évi 920 P) és 26 fő hónapos (évi 780 P) A lakásviszonyok is Kiscsákón voltak jobbak.⁶⁶

A vidékre elszerződéssel végig találkozunk a háború alatt. Dolgoztak orosz-háziak Sárkeresztúron (Fejér vm.), Bácsalmáson, Püspökpusztán (Baranya vm.) Csorváson, Nagymágoacson, Zoltántéren (Csongrád vm.) a Helvéciai szőlőtelepen, Willmannszáláson (Somogy vm.), Székelyhídon (Bihar vm.), Mátészalkán (Bács vm.), Csesztvén (Nógrád vm.), Novákpusztán (Tolna vm.), Bodajkon (Fejér vm.) Az utóbbi helyre 120 munkás szerződött a járás területéről. A tótkomlói Füredi Pál volt a bandagazda. 1941. augusztus elején utaztak el az őszi betakarítási munkákra. A tulajdonos, Grünfeld Sándor azonban sorozatosan becsapta őket, és miután hiába panaszkodtak, november elején szerződést bontottak és hazajöttek. Itthon a panaszukat Bakos főszolgabíró elutasította: nem ő az illetékes. Így panaszukkal a móri főszolgabíróhoz fordultak, aki nekik adott igazat, és 2359 P megfizetésre kötelezte Grünfeld S. földbirtokost.⁶⁷ A vidékre történő elszerződés korlátozását két intézkedés jelentette. Az egyik a jegyrendszer teljes kiterjesztéséből következett: a vidékre elszerződöttek nem követelhettek munkaadójuktól élelmet. Így arra kényszerültek, hogy ott is a fejadagjukat fogyasszák, amit korábban félre tudtak tenni.⁶⁸ A másik egy főispáni rendelet volt 1943. augusztusában: más vármegyékbe csak a Békés vm-i Gazdasági Felügyelőség engedélyével lehetett szerződni.⁶⁹ Tekintve, hogy többségükben más vármegyékbe szerződtek el, ez a főispáni rendelet — amely a Békés vm-i birtokosok olcsó munkaerőszükségletét kívánta biztosítani — korlátozást jelentett.

1944 márciusában kubikosokat toboroztak „Acsoborgó”-ra erődítési munkákra. Ezután már minden toborzás a katonai szervezeteken keresztül történt. Pl. 1944. szeptember elején a 661. sz. Munkavezető Törzssparancsnokság munkásigénybevételt rendelt el és a községhez intézett parancsában 1500 (!) fő beidézését parancsolta.⁷⁰ Nincs nyoma annak, hogy a község mennyiben tett eleget a parancsnak. 1944 szeptember 25—26-án még kubikus munkára toboroztak polgári személyek, de ez teljesen eredménytelen maradt.⁷¹ A Tótkomlóson 25-én megjelent szovjet felderítő harckocsinak nagy híre támadt, senki sem akart akkor már a családjától elszakadni!

Németországba történt munkavállalás. Békés megye területéről 1938-ban 1600 mezőgazdasági munkás dolgozott Németországban. Orosházáról ekkor 44-en dolgoztak kinn.⁷² Mint az alispáni jelentés megállapította, a munkásokat két dolog vonzotta: az év egyik felére állandó, biztos kereset; a másik: az iparcikkek alacsonyabb árszínvonala. Itthon is keresnének annyit, ha tudnának állandóan dolgozni, mondták a munkások.⁷³ A márkaátváltás azonban elhúzódott, még 1939. szeptemberében sem kapták meg a pénzüket.⁷⁴ Nagy volt az érdeklődés a német munka iránt, a munkások jobb szociális körülményei is kedvezően hatottak, ezért kérelmet intéztek az alispánhoz, hogy Orosházáról legalább 80 pár mehessen.⁷⁵ Az utazás kérdése március végén dőlt el: Orosházáról 50 fő mehetett. A munkások kiválasztása az itthoni szerződések megkötését elnyújtotta, és emiatt panaszkodtak a gazdák. Az 1939. évi munkavállalás nem sikerült nagyon jól. Szeptember végén már itthon voltak, ui. a sok lengyel hadifogoly olcsóbb munkaerő volt és a jegyrendszer miatt alig tudtak érdemlegesen vásárolni, pedig csak kevés márkát válthattak át pengőre. Így azután megcsappant az érdeklődés,⁷⁶ de még 1940-ben is 400 munkás utazott ki Békés vm-ből.⁷⁷ Közülük

az orosháziak számáról nincs adat. Utoljára 1941-ben voltak, de a 35-ös keretszámot nem sikerült feltölteni, csak 32-en utaztak.⁷⁸ Sokféle munkahelyen dolgoztak, legtöbbször burgonya és répaművelésen. Új technológiai ismereteket nem sajátítottak el. Azok találták meg legjobban számításukat, akik különféle iparosmunkákhoz is értettek és a nagybirtokon szakmunkát végeztek.⁷⁹ Néhányan „felültek” és hittek a náci propagandának, és készpénznek vették, hogy az ottani fejlettebb életszínvonal, a mezőgazdasági munkások számára is elérhető szociális és egészségügyi juttatások mind a náci rendszernek és személy szerint Hitlernek köszönhetőek, és ezt itthon terjesztették.⁸⁰

Növénytermesztés

A község összterületének 81,5%-a, 16 584 kh volt szántóföldi művelés alatt 1935-ben. A háború alatt az úgy módosult, hogy 1940-ben a belvíz miatt kb. 600 kh, 1941-ben 1—2000 kh, 1942-ben 3400 kh terület maradt műveletlenül, illetve bevetett terület vált használatlanul. A másik tényező: 1943. júliusáig, a gazdák igyekeztek minél több földet szántóföldi művelés alá fogni, pl. csökkentették a tanya területét. A Jurcsek rendszer hírére azonban a gazdák egy része észbe kapott, és művelési ág változását jelentette be: 117 gazda 943 kh (!) területtel csökkentette a szántóföldjét ugyanannyival növelte a kert területét; ui. az 1943—44. elszámolási évben a kert nem tartozott a pontrendszerrel kiszámított beszolgáltatási kötelezettség alá.⁸¹

Az 1938. március 5-én Darányi Kálmán által meghirdetett „győri program” kb. 400 millió P-t kívánt a hadsereg számára közvetett beruházásként fordítani. Ezek között volt ipari növények, olajos magvú növények termesztése, az állattenyésztés fejlesztése is. Mind olyan, ami a háborúban álló, gazdasági blokád által körülvett ország számára szükséges. Ennek megfelelően hoztak különféle intézkedéseket, állítottak be különféle szabályozókat és tervezték meg a Jurcsek pontokat.

A növénytermesztés hatékonyságát fokozó intézkedések. Általában el kell mondanunk, hogy a hadsereg beavatkozása a termelésbe és a termények igénybevétele a háború előrehaladtával egyre inkább fokozódott. Katonai rekvirálásokkal kezdődött; majd a termelés ellenőrzését fokozatosan átvették a katonai-félkatonai szervek pl. a leventeparancsnokok. Ők vették számba a készleteket, felügyeltek a betakarításra, rekviráltak, állatokat „soroztak”.

Intézkedések a gépek jobb kihasználására. A 3 éven át ismétlődő vízjárás talajromboló hatását traktorekével végzett mélyszántással próbálták ellensúlyozni. Erre a gazdák 15 cm mélyszántás elvégzéséért 10 P jutalmat kaptak a 255.900/1942. sz. PM. rendelet alapján, kataszteri holdanként.⁸² Ez tulajdonképpen a traktor munkadíja volt. Így azután még karácsony után is szántottak az orosházi határban és 1943. január végén 410 gazda (1/3-a 10 kh-n aluli) 3511 kh felszántásáért vett fel jutalmat.⁸³ 1943-ban decemberben már 550 gazdának fizettek ki ugyanezért 40 000 P-t.⁸⁴ A búza vetésterületének csökkentését úgy próbálták ellensúlyozni, hogy a kiemelkedő terméseredményeket elérő gazdákat jutalmazták. 1942-ben 165 gazda (közöttük 36 fő 10 kh-n aluli) kapott 5100 P jutalmat többletermésért.⁸² Az eredmények annyira biztosnak látszottak, hogy a Békés vm-i Mezőgazdasági Bizottság ülésén már 1942 őszén felvetették, hogy tegyék rendeletileg kötelezővé az őszi mélyszántást.⁸⁵ Minderre azért is szükség volt, mert már 1941-ben a belvíz nyomán a földeken sok helyen nádasodás, kakaerdő lépett fel,⁸⁶ másutt pedig szikesedés. 1942-ben hirdetmény tette közzé a szikes földek javításának lehetőségét, de senki nem jelentkezett.⁸⁷

A Monori Gazdakör 1944-ben 33%-os államsegélyt kapott traktorvásárláshoz. 23 tag állt össze, összesen 400 kh földdel, erre a vásárlásra.⁸⁸

A cséplési ellenőröket külön tanfolyamokon oktatták ki minden évben. A közfogyasztásra kerülő gabona minőségét egyre rontották, és ezt már a cséplésnél lehetett szabályozni. A tanfolyam befejezésével a résztvevők vizsgát és esküt tettek.⁸⁹

Vetőmagellátás. A mezőgazdaság fejlesztését célzó intézkedések között fontos helyet foglal el a vetőmagellátás, hogy ezáltal is emeljék a terméseredményeket; másrészt biztosítsák az addig még nem, vagy alig termesztett ipari növények termelését. Amíg azonban a 100 kh-n aluli gazdaságok valamelyik érdekképviselői szerven keresztül, vagy a község közreműködésével szerezték be a vetőmagot, addig a nagybirtokosok a Földművelésügyi Minisztériumból közvetlenül jutottak hozzá.⁹⁰ Ez annyit jelentett, hogy a 100 kh-n aluli gazdaságok csak akkor kaptak, ha a nagybirtokosoktól maradt a központi nemesített vetőmagból, vagy ha azok adták el.

1939-ben még csak kendervetőmagkölcönt szerveztek.⁹¹

1940 tavaszán zab és kukorica vetőmagigénylésre volt lehetőség, A 17,4 q zab meg is érkezett⁹² de a kukoricára befizetett előleget vissza kellett fizetni, mert nem kapott a község.⁹³ Április elején 150 q vetőburgonya érkezett: 9 f/kg áron.⁹⁴ Májusban, a belvíz után 81 kg napraforgó,⁹⁵ és 15 q kölesvetőmag érkezett igénylésre.⁹⁶ Augusztusban—szeptemberben búzavetőmagot igényeltek: 200 q-t Bánkúti 1201, 1205, és Székács 1055. fajtákból. Ezek akkor a legjobb fajták voltak, amelyek, a mezőgazdasági szakközépiskola tangazdaságában üzemi körülmények között a községi átlagtermés dupláját hozták gyenge talajon, így nem nagyon kellett próbálgatni a fajtákat. Az igénylők birtoknagysága 4—49 kh között mozgott.⁹⁷

1941-ben telepítettek egy 33 kh-s mintalucernást, 33 %-os vetőmagkedvezményrel.⁹⁸ Az 1941. évi vetőmagakciókban részt vevőket a 20 kh-n aluli árvízkárosultakra korlátozták. Konkrétan 3 q köles, 1 q muhar vetőmag érkezéséről tudunk.⁹⁹ Igényeltek a gazdák 123 q búzavetőmagot is.¹⁰⁰

1942-ben jelentős tavaszi vetőmag igénylést bonyolítottak le. A legjelentősebb tétel az 50 q tavaszi árpa volt.¹⁰¹ Majdnem 5 q kölesvetőmagot,¹⁰² ugyanannyi lucernavetőmagot¹⁰³ hozattak. A szentetornyai Székács majorból több, mint 400-an igényeltek kukoricavetőmagot, 100 q-t.¹⁰⁴ Nem sikerült viszont len és kender vetőmagot biztosítani.¹⁰⁵ A rákóczi-telepi lakosoknak 1 vagon vetőmagburgonyát hozattak, 275 igénylő volt rá.¹⁰⁶ Nyár végén 101 fő igényelt kb 300 q búzavetőmagot.¹⁰⁷

1943. év volt a csúcspont. 3 féle kukoricából 150 q-t, 150 q árpát, 13 q lucernát, 50 q zabot igényeltek.¹⁰⁸ A Monori Hangya Szövetkezet nemesített Gül Baba vetőmagot hozatott.¹⁰⁹ De mindent előre kellett fizetni, korábban az előleg is elég volt. A vetőmag ára 30—40%-kal volt magasabb az adott növény maximált áránál. Őszszel 68-an igényeltek búzavetőmagot.¹¹⁰

1944 elején a meghirdetett takarmányárpa és zab vetőmag rendelését lemondták.¹¹¹ Csak a 23 fő által igényelt 148 q Ella burgonya vetőgumó érkezett meg.¹¹² Augusztusban még 134 q-t igényeltek a Bánkúti 1201-es búzavetőmagból, de az már nem érkezett meg.¹¹³

A vetőmagakció csak az ipari növényekből volt kedvezményes, amíg lehetett kapni. A többiért előleget kellett fizetni, általában a tél végén. A tőkeszegény kis- és középparasztok így nehezen tudták megrendelni. A jelentőségét nézve azt látjuk, hogy a legkezezőbb esetben is az évi vetésterületnek a 10—20%-ára terjedtek ki. Viszont — tekintve, hogy ezek még nem hibrid vetőmagok voltak, tehát jó tulajdonságaikat tartósan megőrizték — általános fajtajavulást eredményeztek. Aki törődött azzal, hogy jó vetőmagot vessen el, az évente más vetőmagot rendelt. Olyan gazdával nem találkoztunk az igénylők között, aki csak 1 növény vetőmagját rendelte volna minden évben.

Egyéb akciók. 1941-ben a kiskgazdák állami segítséget kaptak góré építésére,

amire a vizes esztendőkből égető szükség volt. Többen építettek, a számot nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy az ellenőrzés a kölcsönt felvevőknél mindenütt felépítve találta.¹¹⁴

A termelési kedv fokozására a Mezőgazdasági Kamarák termelési versenyt rendeztek. E versenyben az 1943. évi eredményei alapján az orosházi ricinus, szója, kukorica termelésével hozták el díjakat, amikor a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara területén a Békés vm-i gazdák nyerték el a legtöbb díja.¹¹⁵

A föld hatékonyabb kihasználására köztesnövényeket is vetettek, a kisbirtokoknak a napraforgót kötelező volt szegélynövényként vetni. Így a föld is gyorsabban kimerült. A táperő utánpótlás biztosítására istállótrágya kezelési versenyt hirdettek, amire 22 fő jelentkezett.¹¹⁶

Vetésterület. A rendelkezésre álló adatokból négy év vetésterületét hasonlítottuk össze. A községi iratok közül csak ezek állnak rendelkezésre és ezek is hiányosak.

	1937 ¹¹⁷ .	1940 ¹¹⁸ .	1942 ¹¹⁹ .	1944 ¹²⁰ .
kenyérgabona	43,2%	40,8%	33,8%	40,3%
tak. gabona	9,5%	5,8%	5,7%	10,3%
tak. növények	41,3%	41,4%	32,6%	34,1%
ipari növ.	0,9%	2,5%	4,6%	5,9%
zöldség és él.	1,1%	2,0%	2,5%	3,6%
vetőmag	0,7%	—	0,7%	0,5%
ugar, víz alatt	0,1%	3,5%	20,6%	—
ismeretlen	3,2%	4,0%	—	5,0%

Az egyes növénycsoportok vetésterületének alakulásáról a következőket állapíthatjuk meg:

— a kenyér és takarmánygabona növények érzékeny károkat szenvedtek a belvizes években. Az őszi árpa vetésterülete 1/4-ed részére csökkent. 1937-es és 1944-es részarányuk az országos átlagnak megfelelő: 52,6% és 50,3%;

— a takarmánynövények részaránya egyértelműen visszaesett. A kukorica hanyatlása ugyan átmeneti jellegű, a lucernáé viszont tartós (824 kh-ról 28 kh-ra!). Ezen a mintalucernások sem segítettek. Ez bizonyára összefügg a rendkívüli erőszakos szálastakarmány rekvirálásokkal) amelyek elsősorban a lucernára irányultak). De összefügghet — részlegesen — a kukorica jobb hasznosíthatóságával is.

— az ipari növények részarányának egyértelmű növekedése nyilvánvaló: hat-szoros; ez kétszeresen felülmúlja az országos átlagot. Pedig ebben nincs is benne az 1944. évi napraforgótermés köztesnövényként, ami 1942-ben 411 kh volt. Lehet, hogy az adja az ismeretlen hasznosítású terület egy részét (kb. 3%). E növénycsoporton belül is jelentős a len és a cukorrépa előretörése. A két nagybirtok részesedése az 1944. évben a len 426 kh-s vetésterületéből 18 kh, a cukorrépa vetésterületéből 325 kh-ból 93 kh.

— a zöldség és élelmisznőnövények előretörése is szembeötlő. Szentetornyán a Székács majorban is volt egy konzervüzem, amelyik zöldségfélék savanyításával foglalkozott. 1942-ben kihirdették, hogy minden magán és közterületet babbal, borsóval, burgonyával kell bevetni. Ez meg is történt, de nem vált be a csorda miatt, amely tönkretette, lelegette. Ugyanebben az évben 820 kh területen köztesnövényként ba-

bot vetettek. Ez az árvíz után különösen az őszi szántású helyeken, vagy ahol az elpusztult búzára vetették, jól fizetett. Az 1942-es év vetésterületében — tekintve, hogy köztesnövényről van szó — nincs feltüntetve. 1944-ről viszont nincs ily adatunk. Több utalás van arra, hogy a törpebirtokosok, agrárproletárok a háború utolsó éveiben kertészkedéssel, vetőmagtermeléssel foglalkoztak,¹²¹ ez lehet a fentebb említett 3% mellett az ismeretlen hasznosítású terület hiányzó 2%-a.

— a vetőmagelőállítás csökkenő tendenciát mutat. Megítélésünk szerint nagyobb volt az adott számoknál. Ezek a számok ui. 1944-ben például a két nagybirtok és I termelő vetésterületét mutatják. A törpebirtokosokról és másokról nincsenek adatok. Pedig a Szőlőkben is, ahol hatalmas porták, kertek vannak, többen foglalkoztak vele. Törpeparcellákon, kertekben kertézmódszerekkel termeltek, így földtulajdonos iparos is. Volt ilyen Monoron is, annál is inkább, mert ezzel lehetett legelőnyösebben a kirótt pontszámot törleszteni.

A vetésterület alakulásáról összegezve megállapíthatjuk, hogy a takarmánynövények vetésterületének csökkenése az ipari és az élelmisznőnövényeknél jelentkezett többletként. Ez megfelel az országos képletnek, de nagyobb mértékű annál.¹²² Erre törekedett a kormányzat is, amikor az olajos magvú és az ipari növények termelését egyre szélesebb mértékben tette kötelezővé.¹²³ Viszont az hátrányosan érintette az állattenyésztést, amely nagy állatsűrűséggel rendelkezett, és a helyi takarmánybázison túl még takarmányimportra szorult a környező falvakból, viszont ennek lehetősége a háború alatt megszűnt. Az árvizes években kísérleteztek utóvetéssel: volt olyan hely, ahol háromszor is vetettek egy évben — eredménytelenül.¹²⁴ 1943-ban viszont az aszály miatt nem sikerültek a másodjára elvetett növények.¹²⁵ Volt olyan terület, a Lódi-lapos-ahol 3 éven át 100%-os volt a vízkár.¹²⁶

Terméseredmények. Vizsgálatuknál a kutató — különösen a háború alatt — áthághatatlan nehézségekbe ütközik. Arról van szó ui., hogy a beszolgáltatások miatt a gazdák igyekeztek tőlük telhetően minél több termést kivonni a hatóság felügyelete alól és saját részükre tartalékolni. Másrészt, ha rendelkezünk is a községi átlagokkal, azt a rendkívüli időjárási tényezők miatt csak korlátozottan szabad elfogadni, mivel mögötte óriási szóródást mutatnak az egyes területek. Csak a két legjelentősebb növény termésátlagait tudjuk rekonstruálni:

	búza	kukorica
1937.	9 q/kh	—
1939.	10 q/kh-nál kevesebb	rossz
1940.	5—6 q/kh	15 q/kh
1941.	10 q/kh	15 q/kh
1942.	6—9 q/kh	6/8—12 q/kh
1943.	5—8 q/kh	6 q/kh
1944.	nincs adat	15 q/kh

Ezek az eredmények a korabeli országos átlaghoz viszonyítva, még a jó talajt is beszámítva, nagyon jó eredmények. A búza terméseredményei a nagymérvű ingadozással is követik a hazai termésátlagmozgását. 1940-ben országosan rossz termés volt. Az 1942—43-as év változásait jól mutatja az, hogy azonos művelési feltételek mellett vizes nedves talajon 1942-ben 6 q/kh termett, a következő évben pedig a nagy

aszályban ugyanott 8 q/kh. Vice versa: 1942-ben a száraz, víz nem járta földek hoztak 9 q/kh-t, 1943-ban pedig csak 5 q/kh-t. Az 1944-es év átlaga csak javítana az összképen, hiszen úgy emlegették, hogy régen volt olyan jó termés, mint 1944-ben.¹²⁷ A kukorica még változatosabb képet mutat. A vizes években csak később tudták elvetni, sok helyen többször is kellett vetni, a beérése elhúzódott a hűvös nyarak miatt is. Az 1941-es és az 1944-es 15 q/kh (26 q/ha!) kimagasló jó termés volt!

Állattenyésztés

A korábbiakban már érintettük az állatállományt, mint a termelő eszközök egyik komponensét, a mezőgazdasági termelés egyik feltételét. Orosházán aktív tenyésztő munka folyt a szarvasmarháknál; kevésbé jelentős a sertéseknél és a nagyszámú baromfiállománynál, amelynek számbeli alakulására kellő adatok híján szinte még következtetni sem tudunk.

Állami intézkedések az állattenyésztés fellendítésére. A korábban már említett győri program a hústermelés fokozását is célul tűzte ki. Itt a hangsúly az állatállomány minőségének a javításán volt (az került a legkevesebb pénzbe!). A takarmányhiányon, amely egyre nehezebbé tette az állattenyésztést, az expresszhízalási mód propagálásával igyekeztek segíteni.¹²⁸ Ennek megfelelően hagyták meg a takarmányt az állatoknak, legalábbis kezdetben — de ez csak akkor volt hatékony, ha már az elválasztáskor a malacokat hízlalásba fogták, amit csak ritkán sikerült megvalósítani. A sertésállomány minőségének a javítására — tekintve, hogy a község jó minőségű kankat tartott — csak a nagyon kedvezményes akciókat használták ki. Így 1942-ben 4 db mangalica tenyész kocát vettek,¹²⁹ 1943-ban 15 db berkeshire-it (húsertés) vettek 30%-os kedvezményrel.¹³⁰ Többször hirdettek tenyészkan akciókat, de csak egyszer vettek négyet.¹³¹

Ezek az akciók igen alacsony határfokúak voltak, hiszen a sertésállomány 1%-át érintették.

Az államilag szervezett szarvasmarha nemesítési akciók színvonala minőségileg a helyi állományhoz képest alacsony volt, ezért abba nem kapcsolódtak bele. Inkább egyenesen Svájc-ból hozattak hasas üszőket, onnan hozattak korábban tenyész bikákat is. 1943-ban a Mezőhegyesi Állami Ménesbirtokról vett a község 5 tenyész bikát.¹³²

A baromfiállomány nemesítésére tenyész kakas akciókat szerveztek. 1940-ben 46 db fehér magyart,¹³³ 1941-ben 32 db kendermagost vettek.¹³⁴ 1942-ben az állatok fejletlensége miatt nem vették át az árut.¹³⁵ Így az akció abba is maradt. 1942-ben az ONCSA 4 sokgyermekes családnak 18 belga óriás nyulat osztott ki tenyésztésre.¹³⁵

A baromfiállomány nemesítése is csak szerény eredményeket érhetett el, hiszen 1 millió darabba becsülték a tartott baromfi darabszámát!

Járványok. Az 1939—1944. közötti időszak a háziállatok járványával kezdődik és zárul. 1938—39. telén száj- és körömfájás járvány volt, ami április elején szűnt meg. A tavaszi állatvásár el is maradt miatta. A sertésállomány 0,4%-a (72 db) a szarvasmarhaállomány 5%-a (146 db) pusztult el.¹³⁶ Ugyanakkor a sertéspestis is pusztított, ami 0,7%-ot vitt el, (kb 130 db). A pusztítás tehát nem volt nagymértékű, inkább a veszély kiszámíthatatlansága növelte, mert kevés állat volt biztosítva. A járvány elterjedését zárlattal akarták gátolni, ami nem tetszett a gazdáknak, mert felgyűlt a sok jószág, a takarmányt megette. Az állatokat viszont nem tudták kellő áron értékesíteni, mert az állatárak alacsonyak voltak, a takarmányárak pedig magasak. 1939 őszén baromfikolera is pusztított.

1940 őszen sertéspestis ütötte fel a fejét ismét, de akkor nem okozott nagyobb kárt. 1944 forró nyarán ismét jelentkezett a sertéspestis, és 1500 db sertés pusztított el, a februári állomány 19%-át.

Szarvasmarhatenyésztés. A tenyésztőmunkával arra törekedtek, hogy a szimenthálinak egy igénytelen, az éghajlatot jól tűrő változatát nemesítsék ki, amely jó tejelő is. Ebből a célból rendszeresen hozattak Svájból bikát, hasas üszöket, majd amikor a lehetőség megszűnt, akkor 1943-ban a Mezőhegyesi Állami Ménesbirtokról vettek. Itt szervezték meg a Békés vm-i Szarvasmarhatenyésztő Egyesületet is, még a húszas években, amelyet a háborús idők állami tenyésztésirányítása felhasznált a saját céljaira, itt volt a székhelye is. A tenyésztőmunka szempontjából Szentertornya, amely akkor politikailag különálló község volt, szorosan együttműködött Orosházával. 1939-ben a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara 5 legjobban tejelő kisgazda tehene e két községben volt.¹³⁷ De említhetjük Gulyás Péter „Szekfü” nevű szimentháli tehenét, amely 1942—43-ban országosan is 3. lett a tejelő kategóriában.¹³⁸ Orosházi gazdálkodót is tüntettek ki „örökös szarvasmarhatenyésztő vándordíj”-jal, aki ezután a rádióban is tartott előadást saját gazdaságáról (Horváth Imre volt).¹³⁹

1939-ben a tavaszi budapesti tenyészkiállításról 1939-ben 9 díjat és 7 oklevelet; 1940-ben 16 díjat, 1941-ben 7 díjat és 5 oklevelet; 1942-ben 9 díjat és 5 oklevelet hoztak haza. A felvitt állatok közül azokat, amiket eladásra hirdettek, mindig eladták már a kivagonírozás előtt, legalább katalógusáron, de inkább fölötte. A Tiszántúlról, a Bácskából, majd Észak-Erdélyből is jöttek Orosházára bikát vásárolni. A fejlődés 1941-ig töretlen volt. Akkor az is felmerült, hogy Orosháza község szarvasmarhaállományát mintaközséggé szervezik. Ez a háború miatt elmaradt. 1942-re még mennyiségi fejlődés következett, a takarmányhiány (rekvirálások, árvíz-belvíz!) miatt a tejtermelésben már ebben az évben fennakadások voltak. 1943-ban azonban a nagyhírű tenyészbikákat elvitték máshová, helyettük kevesebbet, rossz minőségűt kapott a község: 22 bika helyett csak 12 gyenge minőségű lett.¹⁴⁰ Súlyosította a helyzetet, hogy 1942-ben 2288 borjút levágtak, ez az állományának a 66%-a! 1943-ban 1232-t, ami az állományának 33%-a volt! Ezzel a tehénállomány öregedett, minőségi összetétele is gyengébb lett, a tenyésztőmunka folytonossága megszakadt!

A korszakban a szarvasmarhatenyésztést a takarmányhiány gátolta. Korábban alig hajtottak ki a legelőre tehenet, 1940-től kezdve viszont állandó viták témája a kihajtásra jogosultság. A lekaszált szénát egymás után 4 évben a nagy esők teljesen kilúgozták (1940—1943.). A Közellátási Minisztérium 352 700/1941. sz. körrendelete maximálta az egyes állatoknak visszatartható takarmánymennyiséget, de ez csak a létfenntartáshoz volt elegendő a szarvasmarhánál; és azt sem tudták biztosítani. A legeltetési díj 6 év alatt 12 P-ről 80 P-re emelkedett. Hasonló arányú drágulást tapasztalunk a fedeztetési díjknál is.

Arról, hogy a rekvirálások, beszolgáltatások milyen arányban érintették az egyes birtokkategóriákat, nem találunk adatokat. De az 1944 nyarán elejtett utalásból — a tejelőállatok számának növekedése — arra következtetünk, hogy az akkor bekövetkező erős számbeli fogyás a kisgazdaságokat érintette egyetlen tehenük elvesztésével. 1944 februárjában 1439 tehen és 89 üsző volt, a felszabadulás után, november 20-án pedig 759 tehenet és 523 üszőt találtak az összeírók.

Sertésenyésztés. Feldolgozták a magyar sertésállomány számbeli alakulását a II. világháború idején.¹⁴¹ Orosházán az állomány változásai követik az országos állomány alakulását, csak kifejezettebben felerősítve azt.

	Országos állomány (1000 db)	Az előző évhez képest %	Orosháza (db)	Az előző évhez képest
1938.	5224	—	12 592	—
1939.	5808	11,1 %	18 728	48 %
1940.	4614	—20,6 %	11 616	—38 %
1941.	4518	— 2,1 %	9 417	—19 %
1942.	6126	35,6 %	15 644	66 %
1943.	5105	—16,7 %	7 822	—50 %
1944.	5396	5,8 %	8,184	4,6 %

Az 1939. évi 48%-os többletet a száj- és körömfájás miatt életbe léptetett zárlat okozta. Ezen túl 1949-ben rossz kukorica termés volt, így 1940 februárjában 7000 darabbal kevesebb sertést találtak.

A változások felerősítésének az okait már érintettük: száj- és körömfájás, az 1939. évi rossz kukoricatermés, belvíz miatt a kukorica vetésterülete csökkent, gyenge termék, ami takarmányhiányt okozott. 1941-ben a belső fogyasztást korlátozó intézkedések a jó kukoricatermésrel párosulva nagy létszámnövekedést okoztak, ezt azonban nem tudták felhizlalni. (A községi vágóhídon 1821 malacot vágtak le, korábban semmit.) Így az összmenyiség súlyát tekintve romlás kezdődött. Ennek következménye: nem volt elég érett a hús, a levágott sertésekből kevesebb zsírt tudtak nyerni. 1942 őszén és 1943 elején nagy volumenű kiszállítások történtek, amelyek 1943 nyár végéig tartottak.

Az állomány minőségét tekintve 1942—43-ban, amikor országosan a húsfajták számaránya 30% körül mozgott, Orosházán meghaladta az 50%-ot, sőt 1941-ben 63,78% volt. Ez szintén tudatos, hosszútávú tenyésztői munka eredménye volt. A gazdálátogatásokról készült riportokból tudjuk, hogy több gazdag paraszt tanuján fajtatizta állományok voltak a hússertések különböző válfajaiból. Az egy hízótló hízlalók viszont a fehér hússertés és a mangalica keresztezését kedvelték.¹⁴²

Ha a kocák számát vizsgáljuk. Orosházán is követi a sertésállomány egészének a változását 1943-ig. Korábban 5,3—8% között mozgott, 1943-ban 12% fölé emelkedett. A kocák számán belül a hússertés fajtájúak számaránya 40% fölött volt. Figyelembe véve tehát a hússertés fajtájú kocák magasabb fialási számát, az orosházi kocaállomány is képes volt ugyanannyi, ha nem több malac fialására viszonylagosan, mint 1944-ben az összsertésállomány 16,7%-át kitevő 509 ezer koca.

Ha a sertés és a szarvasmarha szerepét összevetjük, azt tapasztaljuk, hogy a sertések száma a szarvasmarhának rovására növekedett. Ez a sertés gyorsabb rotációja és jobb hasznosíthatósága miatt történt. Különösen felmérhető a Jurcsek-rendszer hatása az árviszonyokra ennek megfelelően: az anyakocák árai 1943 tavaszán megduplázódtak. A választási malacok és az anyakocák árai szinkronban mozogtak: 4—5 pár választási malacért 1 anyakocát. Áruk 1939. és 1944. nyara között tizenöt-szörösére emelkedett. (12—16 P-ről 170 P-re, illetve 50—100 P-ről 800—1600 P-re). Ez megfelel a fejenkénti bankjegyforgalom emelkedésének.¹⁴³ Egyetlen más mezőgazdasági terméknek sem növekedett ilyen mértékben az ára, de ipari terméknek sem.

1940 végéig kb. 10 személy és vállalat hízlalt 10-nél több sertést egyszerre. Ezután a magánszemélyek a takarmányhiány miatt csökkentik a hízótló mennyiségét.

A gazdag és középparasztok, iparosok száma, akik egynél többet hizlaltak, még 1941. végén is 1700 körül mozgott. Az ő tulajdonukban volt a sertésállománynak mintegy fele. Az állománynak ezután bekövetkező rohamos csökkenése is inkább őket érintette, mint a csak 1 hizót hizlalókat. 1942 őszén sok sertést kötöttek le a hadiüzemek hizlásra. Ezek tulajdonképpen bérhizlalási szerződések voltak, amihez a gazda adta a takarmányt, az állatot, ő dolgozott vele, előleget kapott, és napi áron adta el. Így a termelők jobban jártak, mert a szükséges takarmányt a beszolgáltatás alól mentesítették és nem kellett kényszerárfolyamon beszolgáltatni. A kormány azonban észbe kapott, és az 1942 decemberében kötött bérhizlalási szerződéseket a Közellátási Minisztérium már nem hagyta jóvá.¹⁴⁴ A hizlás ilyen megoldására 1943 őszén is tettek kísérletet, de akkor már nem mentesítették a takarmányt és a gazdákat megbüntették, mert a mentesíteni ígért takarmányt feleltették.¹⁴⁵ Ezeket az ügyleteket a gazdakörök bonyolították le. Minthogy iratanyaguk megsemmisült, számszerű adatok nem állnak rendelkezésre. A hizók értékét mutatja, hogy 1943-ban tűzifát már csak úgy tudott a község vásárolni, hogy a vételár egy részét hizókkal egyenlítették ki.

A földmunkások, földnélküli ipari munkások, a hadba vonultak hozzátartozói, családjai is igyekeztek télire egy malacot vagy süldőt hizlalni. Az ő számukra az emelkedő választási malac árakon túl a hizláshoz szükséges takarmány beszerzése okozta. Ezen a téren a beszolgáltatások, a háborús élelmiszergazdálkodás. A németeknek való szállítás miatt csak korpához jutottak, de ahhoz is csak minisztériumi kiutalás, vagy a közellátási kormánybiztos, a főispán rendelete szerint. A két helyi képviselő alkalomadtán igyekezett ebben az ügyben eljárni, de ők sem sokat tudtak elérni. 1941. áprilisában két részletben 200 q-ra adtak ki utalványt, de 150 rászorult így sem kapott.¹⁴⁶ Feltehetően nem alaptalanul írt a kormánypárti újság visszaélésekről.¹⁴⁷ Ugyanez év júniusában az aratás előtt a Futura 10—10 kg kukoricát adott el részükre és 1—1 kg-mal becsapott 7—800 embert.¹⁴⁸ De ezek a lehetőségek is szűkültek. 1942-ben még 315 q korpakiutalást kapott Orosháza, a következő évben már csak 80 q-t. Ez utóbbit már csak a hadbavonultak hozzátartozói között osztották szét: 164 család kapott, tehát kb. 50 kg jutott egy családnak, egy malacra, ami meglehetősen kevés, a tartáshoz sem elég.¹⁴⁹ Így mindenki azzal hizlalt, amivel tudott, pl. burgonyával.¹⁵⁰ Ebből a helyzetből következett azután, hogy 1944 nyár végén a gazdák a legkevésbé sem siettek a kukorica letörésével és beszolgáltatásával, hanem várták a felszabadulást: hogy majd utána fel tudják használni takarmányozásra.

Lótenyésztés. A lóállomány, mérsékelt szaporodás után, az 1942. évi összeírást követően 1 év alatt 900 darabbal csökkent. Ennek ellenére az állati munkaerő 1943. októberében majdnem érintetlen.¹⁵¹ 1944. folyamán a felszabadulást megelőző és követő igénybevételek miatt nyolcszázalal csökkent, így az 1944. novemberi lóállomány az 1938. évinek csak 47,6%-a: 1098 db. A lóállomány egészségi állapotát nagyon lerontotta az 1940. nyarán történt honvédségi igénybevétel. A visszaadott lovak mirigykört terjesztettek (kehhágás), sok ló annyira el volt csigázva, hogy néhány nap múlva itthon, a gazdájánál elhullott. Emiatt tapasztaltunk 226 db-os fogyást.¹⁵²

Az orosházi lóállomány minősége korábban is elismert volt. A fedeztetés még 1942-ben is Nónius, arab és angol telivér állami kezelésben levő ménekkel történt.¹⁵³

A jó minőségű állomány éles kontrasztjaként megdöbbenéssel tapasztalta a ló-sorozási bizottság, hogy néhány gazda inkább levágta a lóva farkát, szinte teljesen lenyírta róla a szórt. Mindezt abban a reményben, hátha így állataikat mentesíteni tudják az igénybevétel elől. Az esetek egy részében nem is hiába tették.

1944. április—májusában is volt egy nagyarányú lóigénybevétel, amikor több száz lovat vittek el.

Ha az orosházi állatvásárokra felhajtott állatok számát vizsgáljuk a tárgyalt időszakban, azt tapasztaljuk, hogy már 1943-ban a szarvasmarha és a sertések száma csökken, a lóé viszont nem. Még 1943-ban is megközelítően azonos az 1938-as szinttel, bár értékesítési aránya a másik kút állaténál kedvezőtlenebb. Lehetséges, hogy emögött az egyre sűrűsödő lószorozások miatti félelem van: a gazdák jobbnak látták eladni a lovukat, mint besoroztatni, ha már úgy látták, hogy lovukra kerül a sor. Anyagilag is jobban jártak, ha el tudták adni.

Baromfi, házinyúl. A baromfiállomány számát csak 1935-ből ismerjük, közel 60 000 db, az országos állomány, 0,26%-a. Ennek 75%-a tyúkféle, 10%-a kacsza és lúd, 13%-a galamb. A baromfi-feldolgozó ipar ezután történt felfutásából a baromfiállomány számszerű gyarapodására következtethetünk, bár a környék falvainak lakosai is itt értékesítették a baromfit nagy tételben.

Az állományt a belvizek és az árvíz eléggé megtizedelte, főleg a tanyákon. A fejlődést gátolta, hogy a konzervipari konjunktúra ellenére a takarmányadatok kiszámításánál 1 baromfira csak 6 kg szemes kukoricát lehetett visszatartani 1 évre.¹⁵⁴ Ez viszont csak a tanyai tartáshoz volt elegendő. 1942 végén még nagy baromfi- és házinyúl-kiállítást rendeztek. Itt tisztviselők is állítottak ki, pl. leghorn állományt, de a tyúkfélék között a kendermagos volt az uralkodó. Sokan állítottak ki házinyulakat is, itt a többség fehér angora volt. A házinyúl tenyésztésének propagálása, fellendítése a takarmányszegény körülmények között a húshiányt volt hivatott enyhíteni.

Juh, kecske. A juhokat a két nagybirtok tartotta. Számuk bizonyos fejlődés elérése után visszaesett a kiindulás alapra. Propagáltak fésűsgyapjas bányákat is, de itt nem volt jelentkező.

A kecske tenyésztését intézményesen akarták fellendíteni, de ennek a nyomaival nem találkozhatunk. Hat év alatt majdnem a négyszeresére emelkedett a „szegényemberek tehenének” a száma.

Méhészet. A háborús gazdálkodásban a jegyrendszert először a cukorra vezették be, ezért megnőtt a helyettesítő édesítőszerek jelentősége. Magyarországon a méz, majd később a melasz volt leginkább hozzáférhető. A községben 1935-ben 1458 méhcsaládot írtak össze. 1941-ben kb. 300 tagja volt az 1913-ban alakult Orosháza és Vidéke Méhész Egyesületnek. Tagjai között képviselve volt az orosházi társadalom minden osztálya és rétege.¹⁵⁵ Az Egyesület 1941-ben a méz szabad áras forgalmát kérte a hatóságoktól, amit 1942-ben el is értek.¹⁵⁶ A méhállomány téli áttelelésének segítésére 1943-ban 89 q méhészeti cukrot osztottak ki.¹⁵⁷ A későbbiek során nincs hír tőlük.

Selyemhernyó. Elsősorban az agrárproletárok tenyésztették, mellékfoglalkozásként, keresetkiegészítésként. 1942-ben 100—120 család foglalkozott vele. Hat év alatt az I. osztályú selyemgubó árát 1,4 P-ről 5 P-re emelték fel, hogy a termelők viszonylagosan megtalálják számításukat.

Kertészet

Az adatok szinte kizárólagosan a gyümölcskertészetre vonatkoznak, amelynek fellendítése Zatykó Sándor nevéhez fűződik.¹⁵⁸ 1935-ben még csak 16 kh területen volt elkülönített gyümölcsös 2293 db fával. 5 évvel később csak Zatykó Sándor gyopárosi faiskolájában 3207 fa volt és 1942-ben 77 tulajdonosnak volt 100 gyümölcsfánál többet magába foglaló elkülönített gyümölcsöskertje, összesen 13 697 db fával.¹⁵⁹

Ez szolgáltatta az alapot arra, hogy 1939. januárjában megalakítsák a hegyköz-

séget kb. 200 fő részvételével. Elnöke Zatykó Sándor lett. A hegyközség egyik feladata a kártevők elleni kollektív védekezés volt. 1939. májusában már 30 kerttulajdonost meg is bírságotlaltak 4—6 P-re, mert elmulasztották a hernyózást.¹⁶⁰ A hegyközség szervezete szolgált keretül a háború alatt a permetezőszerek, befőzési cukrok beszerzésére és szétosztására. Különösen permetezőszerekben volt hiány. 1940-ben már rézgáliccal szélhámuskodtak az orosházi tanyavilágban. 1942-ben a fentebb említett gyümölcsfaállományra csak 411 kg káliszappant kaptak, valamint később még 501 kg rézgálicot, és 167 kg rézmészport. Ez a nagy esők miatt elégtelennek bizonyult, mert a három éven át ismétlődő belvíz, amely tartósan talajközelen volt, a Nagyatádi-telep mélyebben fekvő részein elpusztította a gyümölcsfákat.

Bár a gyümölcsfák árait is növelte az infláció, felmerült a megtermett gyümölcs későbbi, téli hasznosításának gondolatai. Részint a gyümölcspulpot (gyümölcsvelőt) gyártott belőle a Bernardineli cég, részint a cukorjegyrendszer ellenére igyekeztek a befőzést a korábbi szinten tartani: ún. befőzési cukrot lehetett íratni és vásárolni. 1942-ben 250-en, 1944-ben már 1430-an vették igénybe a lehetőséget. Harmadsorban pedig a gyümölcsaszalást próbálták. Korábban Monoron építettek külön erre a célra szolgáló épületet, 1943-ban pedig az állami kertben is építettek egyet.

JEGYZETEK

1. E dolgozat a szerző „Orosháza a második világháború idején” című bölcsészdoktori disszertációjának (1975) első fejezete. Így a szűkre szabott hely miatt több olyan téma nem szerepel itt, ami a disszertáció más fejezeteiben található, és a mezőgazdaság határterületeihez tartozik. A disszertáció azzal a céllal készült, hogy biztosítsa a szerves kapcsolatot az 1965-ben megjelent „Orosháza története és néprajza”, valamint az 1974. őszén megjelent „A szocializmus útján. Orosháza, 1944—1974.” című művek között. Hiszen a jelzett kor nincs kidolgozva. Országosan sem sok helytörténeti kiadvány jelent meg erről a korszakról. (Farkas József: Mezőberény a második világháború idején, Mezőberény története I. kötet, 383—396.; Takács Edit: Adatok Szentés második világháború alatti gazdasági, társadalmi és politikai viszonyaihoz. Tanulmányok Csongrád megye történetéből Szeged, 1979. A dolgozat forrásai a fennmaradt járási főszolgabíró és községi iratanyag, a számottevő helyi sajtó és a sok visszaemlékező, akik értékes segítséget tudtak nyújtani, amiért a szerző itt mond köszönetet.

2. Az olvasó munkájának megkönnyítésére előljáróban közöljük néhány gyakoribban előforduló rövidítés feloldását: OFH Orosházi Friss Hírek; OFU Orosházi Friss Újság; OU Orosházi Újság; BML Békés megyei Levéltár Gyula;

3. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben Magyar Statisztikai Közlemények.

Új sorozat 105. kötet 298—299. 300—301.

4. Berend T. Iván—Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848—1944. Bp. 1973. 342.

5. OFH 1944. 09. 20.

6. Orosháza története és néprajza. Szerkesztette: Nagy Gyula Orosháza, 1965. I. 705.

7. Gazdacímtár 1925. és 1935.

Gazdacímtár 1925. Bp. 1925. 38—39., 84., 93.

Gazdacímtár 1935. Bp. 1937. 38—39., 40., 80., 87. 89., 91. Egyes becslések szerint a Gazdacímtár alapján csak töredékét lehet felbecsülni az orosháziak más község határában levő földbirtokaiaknak. (ui. csak a 100 holdnál nagyobb birtokokat, illetve birtokosok birtokait közli).

8. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben Magyar Statisztikai közlemények Új sorozat 99. kötet 300.

9. Dr. Babinszki Mihály főiskolai tanár visszaemlékezése.

10. Darvas József: A legnagyobb magyar falu. Bp. 1965. 51.

11. BML Orosháza község iratai 17 749/1941.

12. BML Orosháza község iratai 9220/1941.

13. BML Orosháza község iratai 641/1945.

14. OFH 1941. 03. 19.

15. OFH 1941. 12. 25.
 16. OFH 1941. 12. 04.
 17. BML Orosháza község iratai 12 351/1943.; 157. sz. kgy.
 18. OFH 1944. 04. 02.
 19. BML Orosháza község iratai 16 301(1939. 245. kgy.) 1940.
 20. Oh-i ev. egyház képviselőtest jkv. 1943. 09. 03.
 21. Berend—Szuhay.: i.m. 300. p. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 100. kötet Bp. 1937. 397., 246., 222., 228., 258., 306., és a 105. kötet 324—325., 292—293., 300—301., 340—341., 404—405.
 22. BML Orosháza község iratai 8 615/1944.
 23. Dr. Babinszki Mihály visszaemlékezése.
 24. Magyarország állatállománya, gazd. felszerelése... 1935. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 100. kötet; BAL Orosháza község iratai 3147/1943.
 25. S középparasztságnál elterjedt volt, különösen ha a rokonság tanyái közel voltak egymáshoz, hogy közösen használták a gépeket. Stüle József visszaemlékezése.
 26. Németh Sándor visszaemlékezése.
 27. Berend—Szuhay: i. m. 302.
- A számosállat kiszámítására használt váltószámok a „régiek” szarvasmarha és ló: 0,8; sertés: 0,114; juh; 0,0714. A Közgazdasági kislexikon alapján. Bp. 1972. X.
28. Az egyes országok értékeit a „Nemzeti adatok a mezőgazdaságról” (Agroinform, Bp. 1969.) c. kiadványából vettük: 72—72. p. Ez a FAO számosállat-átszámítási kulcsát használja: szarvasmarha: 0,8; ló: 1,0; sertés: 0,2; juh: 0,1; Az előző bekezdéshez képest eltérő értékek innen adódnak!
29. Kossuth Lajos Mezőgazdasági Szakközépiskola jogelődjének a Felső Mezőgazdasági Iskola meteorológiai állomásának mérései 1922-től
- Az orosházi belvízkérdés leírása olvasható még kortárs szerző tollából: Baranyai Kálmán: A belvízkérdés az orosházi járásban. Közigazgatástudomány 1943. 3. sz. 60—78. Darvas József is ír róla „A kétszáz év előtti világ éled fel Orosháza határában” című riportjában. Megtalálható a Végig a magyar szaharán kötetben (Bp. 1961. 176—183)
30. OFH 1940. 07. 14.
 31. BML Orosháza község iratai 9240/1941.
 32. OL BM iratai K 562 Árvízvédelmi Országos Kormánybiztos ír. 1940.
 33. U.o.
 34. OFH 1941. 02. 07. Alispáni jelentés.
 35. OFH 1941. 05. 01.
 36. BML Orosháza község iratai 12 224/1941.
 37. BML Orosházi járási főszolgabíró iratai 423/1942.
 38. BML Orosházi járási főszolgabíró iratai 807/1942.
 39. OFH 1942. 02. 26.
 40. OFH 1942. 03. 23.
 41. OFH 1942. 03. 23.
 42. OFH 1942. 03. 31.
 43. OFH 1942. 05. 21.
 44. OFH 1942. 05. 24.
 45. OFH 1942. 07. 14.
 46. Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gyáripára 1933—1944. Bp. 1958. 300.
 47. OFH 1940. 05. 16.
 48. BML Orosháza község iratai 9866/1941.
 49. OFH 1942. 12. 31.
 50. OU 1944. 01. 03.
 51. BML Orosháza község iratai 4669/1945.
 52. OFH 1944. 06. 25.
 53. BML Orosháza község iratai 2964/1944.
 54. BML Orosháza község iratai 10 285/1944.
 55. OFH 1944. 07. 30.
 56. OFH 1944. 08. 20.
 57. BML Orosháza község iratai 1759/1942.; 10 737/1943.: 3279/1944
 58. OFH 1939. 05. 06.
 59. Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között. Bp. 1970. 205.
 60. OFH 1942. 01. 03.
 61. OFH 1939. 02. 07.
 62. Szabad Szó 1943. 05. 09.

65. dr. Babinszky Mihály visszaemlékezése
64. OFH 1939. 02. 09.
65. A bérezés miatt ellentét alakult ki a megyében az egész évre szerződött családos és a 8 nyári hónapra szerződött legénybéresek között is. MSZMP KB. PI Arch. 651.f.2. (1943—7—4030 A XIII; (3) 1843/27.
66. BML Orosháza község iratai 640/1941.; 8.175/1943
67. BML Orosháza község iratai 1821/1942.; OFH 1941 08 13.; 1942. ol.
68. OFH 1943. 05. 05.
69. OFH 1943. 08. 28.
70. BML Orosháza község iratai 10 285/1944.
71. BML Orosháza község iratai 12 240/1944.
72. OU 1938. 01. 30.
73. Népszava 1939. 01. 21. 7. p.
74. OFH 1939. 09. 13.
75. OFH 1939. 02. 07.
76. BML Orosházi járási főszolgabíró iratai 12 240/1945.
77. OFH 1940. 06. 29.
78. OFH 1941. 03. 15.; BML Orosháza község iratai 1820/1942.
79. Gallyas István visszaemlékezése.
80. Soós Béla visszaemlékezése
81. OFH 1943. 05. 27.; 1943. 05. 30.
82. OFH 1942. 10. 31.
83. BML Orosháza község iratai 12 603/1942.
84. OFH 1943. 01. 24.
85. OFH 1942. 10. 19.
86. OFH 1941. 12. 25.
87. BML Orosháza község iratai 13 996/1942.
88. OFH 1944. 01. 16.
89. OFH 1942. 01. 30.
90. BML Orosháza község iratai 4191/1942.
91. OFH 1939. 02. 02.
92. BML Orosháza község iratai 5286/1940.
93. BML Orosháza község iratai 2365/1940.
94. OFH 1940. 04. 11.
95. BML Orosháza község iratai 6178/1940.
96. BML Orosháza község iratai 3592/1940.
97. BML Orosháza község iratai 5286/1940.
98. OFH 1941. 02. 09.
99. BML Orosháza község iratai. 7679/1941.
100. BML Orosháza község iratai 10 692/1941.
101. OFH 1942. 01. 25.
102. BML Orosháza község iratai 2170/1942.
103. BML Orosháza község iratai 2553/1942.
104. OFH 1942. 05. 05.
105. 1042. 03. 08.
106. OU 1942. 04. 28.
107. OFH 1942. 09. 17.
108. BML Orosháza község iratai 11 765/1943.; 454/1943.; 18 049/1943.
109. OFH 1943. 04. 08.
110. OFH 1943. 08. 08.
111. OFH 1944. 03. 23.
112. BML Orosháza község iratai 7823/1944.
113. BML Orosháza község iratai 9498/1944.
114. OFH 1941. 10. 12.
115. OFH 1944. 04. 23.
116. OFH 1944. 03. 15.
117. Szabó Pál: Orosháza számokban. Orosháza, 1938.
118. OFH 1940. 06. 02.
119. OFH 1942. 06. 21.
120. BML Orosháza község iratai 1431/1945.
121. Bokor István, Kovács Pál visszaemlékezése
122. Berend—Bánki: A magyar gazdaság 100 éve i.m. 218.
123. OFH 1942. 02. 08.; 1943. 07. 18.

124. BML Orosháza község iratai 14 656/1942.
125. BML Orosháza község iratai 13 080/1943.
126. BML Orosháza község iratai 5994/1943.
127. Orosháza története és néprajza i. m. I vol. 701.
128. OFH 1942. 02. 08.
129. BML Orosháza község iratai 12 522/1941.
130. BML Orosháza község iratai 18 556/1943.
131. OFH 1942. 02. 14.
132. OFH 1943. 07. 25.; 1942. 10. 01.
133. BML Orosháza község iratai 19 271/1940.
134. BML Orosháza község iratai 9309/1942.
135. BML Orosháza község iratai 14 309/1942.
136. OFH 1939. 02. 16.; 1939. 04. 24.
137. Tiszántúli Gazdák 1939. 10. 15. XVII. évf. 18. sz.
138. OFH 1943. 01. 14.; 1944. 01. 20.
139. OFH 1940. 03. 28.; 1940. 04. 21.
140. OFH 1943. 04. 17.
141. Csöppös István: A magyar sertésállomány alakulása a II. világháború időszakában. Agrártörténelmi Szemle 14. évf. 1972. 1—2. sz. 196—214.
142. Orosháza története és néprajza i.m. II. 23.
143. Ausch Sándor: Az 1945—46. évi infláció és stabilizáció. Bp. 1958. 44.
144. OU 1943. 02. 18.
145. OFH 1943. 12. 02. dr. Torkos Béla felszólalása a Járási Mezőgazdasági Bizottságban.
146. OFH 1941. 04. 24.
147. OFH 1941. 05. 09.
148. OFH 1941. 06. 19.
149. BML Orosháza község iratai 12 312/1943.
150. OFH 1943. 09. 05.
151. BML Orosházi Járási főszolgabíró iratai 650/1943
152. BML Orosháza község iratai 660/1942.
153. OFH 1942. 02. 06.
154. OFH 1941. 12. 02. A Közellátási Miniszter 352.700/1941. sz. rend.
155. Janovics Imre és még néhányan foglalkoztak a baloldaliak közül is méhészettel.
156. OFH 1941. 01. 21.; 1942. 07. 21.
157. OFH 1943. 02. 23.
158. Féja Géza: Viharsarok. Bp. 1957. 224.
159. OU 1942. 06. 18.
160. OFH 1939. 05. 11.
161. OFH 1940. 01. 24.
162. OFH 1942. 05. 03.; 1942. 05. 07.

Angaben zur Geschichte der Landwirtschaft von Orosháza während des Zweiten Weltkrieges

ISTVÁN FORMAN

Während des Zweiten Weltkrieges besaßen unter den Bodeneigentümern die Mittelbauern und Landwirte mehr als die Hälfte des Feldbodens. Eine gleiche Feldgröße befand sich im Grenzgebiet anderer Gemeinden und Städte in ihrem Besitz. Die Zahl der Landproletarier und Kleinbauern betrug um 4000. In diesen gährte das Verlangen nach eigenem Feldbesitz, und dieses konnte auch durch die Grundstücksparzellierung nicht abgedämpft werden.

Auf der Basis des auf einen Traktor fallenden Ackerlandstücks hob sich Orosháza weit über die ungarischen Dörfer hervor, gleichfalls gab es hier viele Dreschmaschinen, die in den anliegenden Feldgebieten Arbeit übernahmen. Die hohe Zahl der verschiedenen benutzten Maschinen läßt auf eine intensive Wirtschaft schließen.

Der Tierbestand war gleichfalls hoch, weit über dem ungarischen Durchschnitt, und erreichte das Niveau der besten Tierhaltungsbezirke von Transdanubien.

Die witterungsmäßig außergewöhnlichen Jahre 1940—41—42 brachten schwere Binnenwasserfluten mit sich, die durch die außergewöhnliche Überschwemmung von 1942 nur noch verschlimmert wurden. Ein Damm von 15 km Länge und stellenweise 8 m Breite hielt am Rande der Gemeinde das 2,5—3 m tiefe Wasser zurück, damit das Innengebiet nicht überschwemmt wurde. Wegen des Wassers konnte in jenen Jahren ein Viertel bis ein Drittel des Ackerlandes nicht bestellt werden.

Der Überschuß an Arbeitskräften war bereits 1940 durch die Einberufungen zum Wehrdienst und den Kampf gegen das Hochwasser aufgesaugt worden. Das Agrarproletariat versuchte in Nachwirkung der angerollten Preiserhöhungen den aufgetretenen Arbeitskräftemangel zur Erhöhung der Arbeitslöhne auszunutzen. Aus diesem Grunde wurden die Arbeitslöhne von der Regierung gesetzlich maximiert. Die Besitzer zahlten jedoch, um Arbeiter zu bekommen, mehr als zugelassen war. 1938—39 arbeiteten viele in Deutschland, wohin die Feldarbeiter durch die niedrigen Preise für die Industrieprodukte angezogen wurden.

Bis 1942 wuchs die in den Gewächsanbau einbezogene Landfläche. Zu diesem Zeitpunkt wurde jedoch das sogenannte „Jurcsék-System“ eingeführt. Dessen Hauptgedanke ist, daß die auf der Basis der Qualität des Ackerlandes errechnete staatliche Erwerbssteuer in Naturalien in Form von Ernteerträgen und Tierprodukten gezahlt werden mußte. Da im ersten Jahr die Gärten noch nicht besteuert wurden, wurde insbesondere in Nähe der Einzelhöfe ein Teil des Ackerlandes als zu den Gärten gehörend eingezäunt, und andererseits, da die Tierprodukte mit hoher Punktzahl berechnet wurden, verschwanden Fleisch, Milch, Butter und Eier vom Markt, hiermit die hohen Preise des Schwarzmarktes noch mehr erhöhend. Der Staat versuchte

sich mit Saatgutaktionen und Zuchttieraktionen, jedoch war die Wirkung dieser verschwindend gering.

Die Qualität des quantitativ hohen Tierbestandes war gleichfalls gut, jedoch fiel diese während des Krieges wegen Futtersorgen, Requirierungen und Pflichtablieferungen ab.

Szántás gőzekével

SIN LAJOS

Ahogy a békéssámsoni Cserepes-pusztán a gőzgéppel való szántást láttam

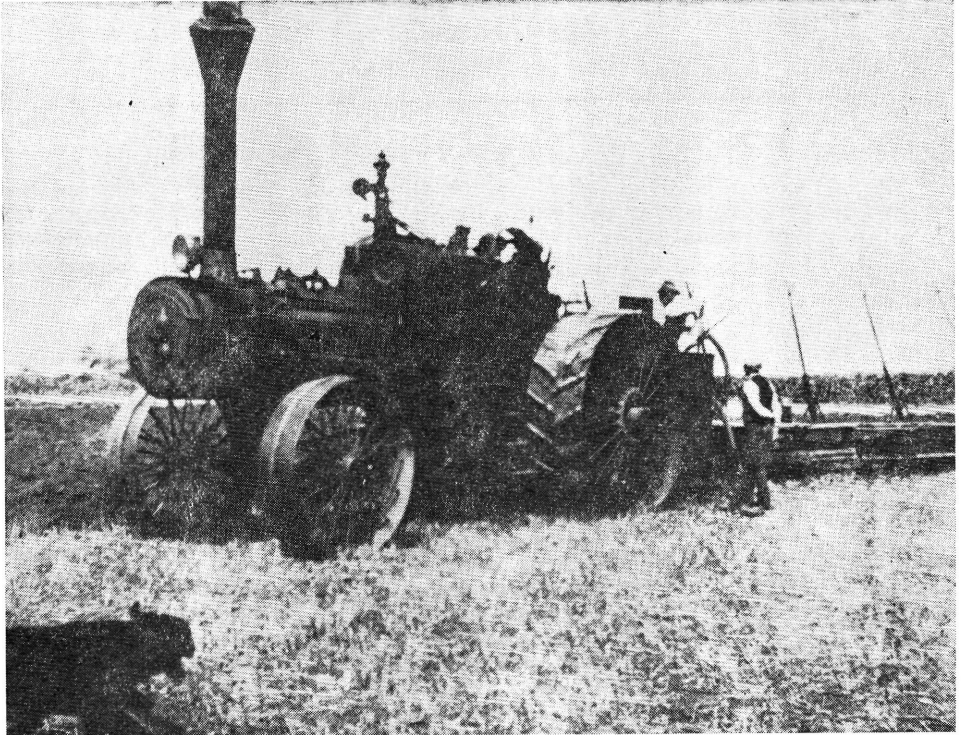
Már gyerekkorom óta érdekelt a gőzgépek munkája.¹ Mint tanyánlakó parasztgyerek órák hosszáig bámultam a *lokomotívok* működését. Egyaránt érdekelt a gőzgépes cséplés és szántás technikája. Később gépkezelői vizsgát is tettem. Az Orosházi Múzeum felkérésére emlékeim alapján leírtam a gőzeke és a vele való szántás minden csínját-bínját. Most azonban csak a szántással kapcsolatos visszaemlékezésemet közlöm. Hazánkban az egyik legnehezebb mezőgazdasági munkát, a szántást tudomásom szerint először 1871-ben gépesítették egy nagybirtokon. Ekkor kezdték meg a gőzgéppel való talajművelést. Két szántási rendszer alakult ki: a *direkt és indirekt szántás*. A direkt rendszerűnél a lokomotív vontatta az ekét maga után, míg az indirektnél a gőzgép, vagy a gőzgépek helyből vontattak *drótkötél* segítségével.²

A megfigyelt szántás Békéssámson Cserepes-pusztán történt 1930. augusztusában. A szántógép tulajdonosa Dr. Lénárt János ügyvéd volt, aki csak a saját 100 holdas birtokán használta. Ekkora földön nem lehetett gazdaságosan az ilyen nagyteljesítményű gépet kihasználni, annak ellenére, hogy cséplésre is lehetett használni, miután a *garnitúrához* egy *cséplőszekrény* is tartozott. Az ügyvéd ezt perköltség fejében kapta „ostorkivágásig”. Ez azt jelenti, hogy a hozzávaló kellékeket az utolsó csavarig megkapta. A gépet a környéken „az ügyvéd úr gőzekéje” néven ismerték. Mivel ennek nem volt *kötéldobja*, vele csak direkt módon lehetett szántani: szántás közben maga után húzta az ekét. Az amerikai (Case) gyártmányú 80 lóerős gőzgép 18 tonnát nyomott és 16 légkörrel dolgozott. Szénnel fűtötték és 8 *ekevasat* vontattak. A gép személyzete 3 főből állott: a *gépészből*, az *ekésből* és a *lajtós-szenesből*.

A szántás előtti napokban néhány ember *kikolompolta*, kijelölte a tarlóföldet. A szántásra váró táblát *öllel* megfelelő nagyságú *fogásokra* osztották, mert a táblát fogásonként szántották. Mivel a birtok a Gyulamezőt és a Cserepes-pusztát elválasztó Keresztút mellett kezdődött, onnan kezdték a tábla fogásokra osztását. Először a tábla déli oldalán, a Hajdú Bálint-dűlőn *ölezték* ki a fogásokat, majd az északi oldalon, a Lehóczki-féle dűlőn. A fogásokat megjelölték. Ezután hozzáfogtak a kompoláshoz, amelyhez 2 ember kellett: a *kompoló* és az *irányító*. Az egyik dűlőn az első jelhez leszúrtak egy ásót s arra egy kabátot vetettek. A kompokat készítő, a letűzött ásótól elindult a társa felé, aki vele szemben a másik dűlőn, a fogás másik végén állt, s karjával irányította a feléje tartót. A kompoló minden 10–15 lépés után megállt és az irányító *beintése* után egy *ásónyom* földet kifordított. Az első fogás szélének kikompolása után a kompoló az ásót a következő fogásnál szúrta le és ismét kompolni indult, de ekkor az irányító már a második fogás végén állt. Így kompolták ki az egész táblát.

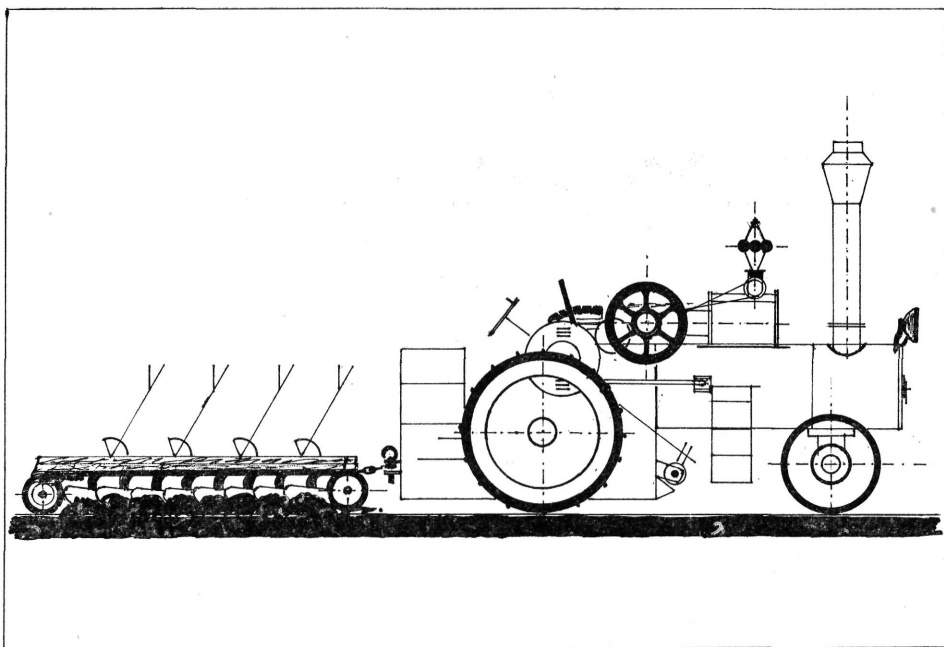
A szántás

A gépész a körülményektől függően döntötte el, hogy a szántást az első fogás melyik szélén kezdte el. Ettől függött, hogy *összevettetést* végzett-e, vagy pedig *széjjelszántott*. Ha a gőzgépet a vezető a tábla déli oldalához vezette úgy, hogy a lokomotív eleje észak irányában állott, akkor a mellékelt vázlat szerint vagy az 1-es, vagy a 2-es jelzésen indulhatott. Ha az egyesén kezdett, akkor a Kereszt-dűlőre *rávettetett*, mert — mint tudjuk — az ekefejek az általánosan használt jobbos rendszerek voltak. Azután a fogás másik szélén jött vissza a szerelvény. Így kezdődött a *széjjelszántás*. Ha viszont a kettesen, tehát a kikompolt vonalon indult, akkor közvetlenül mellé fordult vissza. Így kezdődött az *összeszántás*.

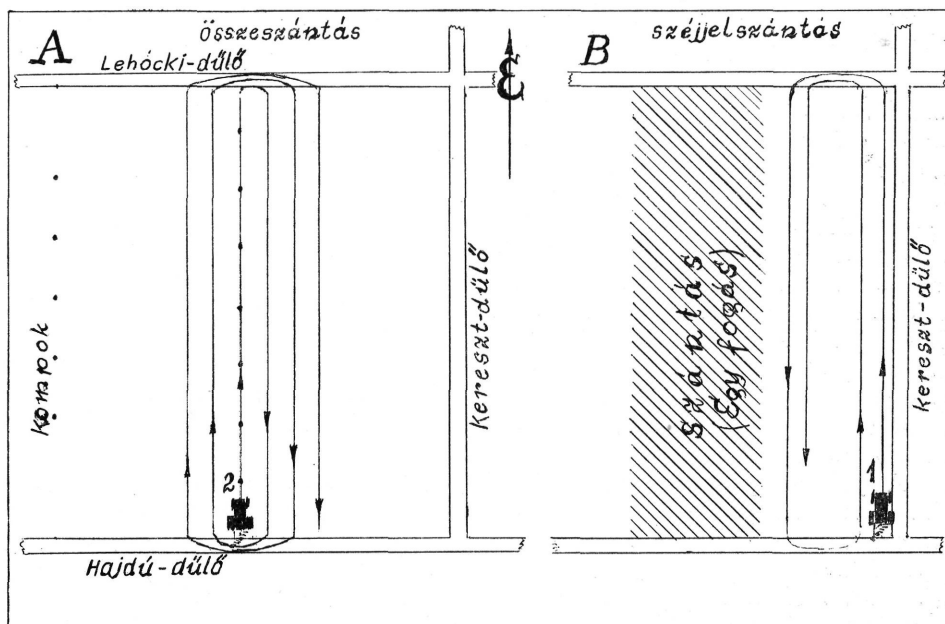

1. kép. A gőzgép, az ekével
1. Bild: Dampfmachine mit Pflug

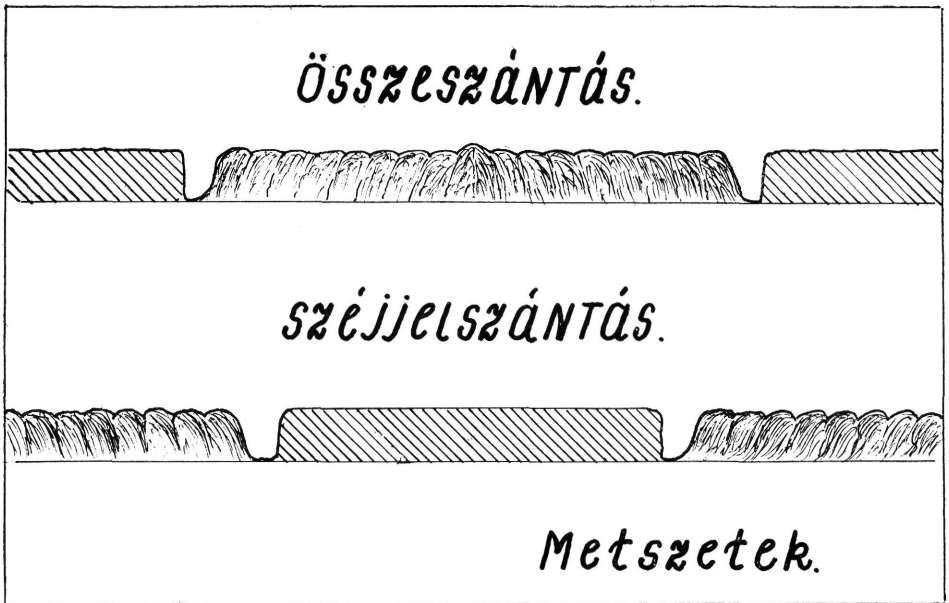
Megfigyelésemkor a gépész összeszántott. A szerelvényt az első fogáson vezette úgy, hogy az ekék éppen elhagyták a dűlőt. Mivel a gőzgépnek jobb oldalon volt a kormánya, a vezető a jobb első kereket a komp mellé állította és leállott a gőzössel. Most már komótosan megsodorta a Modiano cigarettát, odaszólt az eke kezelőjének, s az is rágyújtott. A gépész, mivel nagy dohányos volt, többször mondotta, hogy ez is a szántáshoz tartozik. Inkább megvárták a cigaretta elszívását, mert a tarlón menet közben nem nagyon volt a kezelőnek ideje dohányozni. A cigaretta meggyújtása is „gőzekés” módon történt. A *vezetőálláson* egy darab *vezérdróthoz* hasonló huzal volt készenlétben. Ha ráakartak gyújtani, a gépész a *tűzszekrény*

I. tábla. A gőzgép és az eke vázlatos rajza oldalnézetből
 1. Abbildung: Reinigung der verrosteten Rauchröhren

II. tábla. Az összeszántás és széjjelszántás
 I. Tafel: Skizzenzeichnung der Dampfmaschine und des Pflugs in Seitenansicht

III. tábla. Az össze- és széjjelszántás keresztmetszete.
 II. Tafel: Zusammenpflügen und Auseinanderpflügen

ajtáját kissé kinyitotta és a pálcát a *tűztérbe* engedte. Másodpercek alatt vörösen izzott. Ekkor kikapta a tűzből és már égett is az előre elkészített cigarettára.

Majd négy-öt lapát szenet a rostélyra terített még az indulás előtt. Az ekés a *borzodáskereket* felemelte, mert az most a tarlón gördült. Ezután a gépész jelt adott a *gőzdudával* az indulásra. A *hengerlefváto csapokat* lassan kinyitotta, ezzel fokozatosan gőzt adott és a *lendítőkerék* forgásba indult. Majd a *tengelykapcsolót* is óvatosan bekapcsolta és ezáltal mozgásba indult a szerelvény. Ez alatt az eke kezelője — a Varga fiú — lefelé engedte az *ekefejeket*. Fújta a füstöt a kazán a meleg augusztusi délelőtt a levegőbe. Erőlködött, mert a szántás nem könnyű munka volt. Amikor a dűlőtől beljebb haladtak, a gépész a hengercsapokat elzárta és tovább fogta a kormányt. A jobb oldali kerék a kormányzás következtében a kijelölt kompok mellett haladt el. A gépésznek oda kellett figyelni az egyenes volnalra — a *borzodára* — mert ez a szántás egyik iratlan törvénye volt. Mennyivel szebben nézett ki az olyan *borzodolás*, amelyre azt mondták: „Égyenés, mint a nyíl”. No, az arra járók nem is állhatták ki szó nélkül: „De haladnak ezek a Lénárt emberei a szántással! Ez a nagy gőzös többet felszánt egy végig-ménéssel, mintha lovasfogattal fél napig szántanánk!”

A nyolc ekefej egyenletesen forgatta az igen száraz tarlóföldet. Az 1930. év augusztusa — az egész nyár — rendkívül száraz volt. Az ekefejek igen nagy rögöket vetettek fel, melyeket a tél fagyja omlasztott szét. Az eke után igen nehézkes lett volna egy nagy fogast felszerelni, így is elég nagy hely kellett a fordulókra. A legnehezebb fordulás akkor következett, amikor a kettes jelzésű kompoláson végigmentek. Jobbra kanyarodva kellett visszafordulni és visszafele haladni. Itt már ismét vezetett az előző szántás széle, tehát rávettetést végeztek. A leghátulso ekefej az előbbi menetben egy barázdát hagyott. Most a gőzgép vezetője úgy állott a lokomotívval a szántás mellé,

hogy az első ekefej az előzőleg a tarlóra vetett földet s az alatta levő szántatlan tarlót is megművelje, vagyis *visszavetették*. Általában a gőzgép mindig a tarlón ment, a barázdához egy megfelelő távolságra kellett kormányozni, de úgy, hogy az első kereke bele ne menjen. Ha a vezető beleengedte az első kereket a barázdába, akkor igen nehéz volt a kormányzás, a hátsó bal kerék pedig a friss szántást igen-igen megnyomta, Ezt, ha lehetett elkerülték, és csak oly esetben ment a gőzös a szántásra, amikor másképpen nem lehetett a munkát végezni. Széles nyomtávú volt a gőzgép, de rendes körülmények között az általa vontatott eke szélesebbet fogott, mint a nyomtáv.

Ekkor a második jelzésen haladt a szerelvény visszafele a Hajdú-dűlőig. Az előző menetnél az első ekefej a tarlóra vetette a földet, tehát alatta egy sávot nem szántott fel. Ez lehetett vagy 30 centiméter széles, s hogy ez szántatlan ne maradjon, a lokomotív jobb első kerekét ennyivel jobbra kellett vezetni. Ekkor kivételesen a gőzgép jobb első kereke a szántás szélén haladt. A jobb megértés kedvéért megjegyzem, hogy visszafelé itt nem volt barázdá, mert hiszen az első ekefej rávettetést végzett s így végig a két dűlő között egy kis keskeny *bakhát* keletkezett. De csak azon az oldalon, ahol a gőzgépet visszafelé vezették. A nyolcadik vas hagyta maga után a nyitott barázdát. Az ekének a barázdás kereke, mivel most nem a barázdába ment, hanem talajszinten, vagy inkább még magasabban gördült. De így nem lehetett egyenletes mély a szántás. A barázdás keréken igazítani kellett a *csavarorsóval*, de ezt még a Lehóczki-dűlőn végezték el a fordulás után. Ott meg kellett állni arra az időre, mert ezt a műveletet az akkori gépeken csak álló helyzetben lehetett végezni.

Ha a szerelvény végig haladt a Hajdú-dűlőig, akkor a fordulás egy kicsit könnyebben ment, mert már a harmadik nyomtávolság következett, vagyis harmadszor állt be a gőzeke a táblába. Mivel a dűlő elég széles volt, jó nagy kört fordult a lokomotívval a vezető, feltéve, ha ott a fák nem akadályozták a fordulásban. Ha sikerült beállni a harmadik nyomtávra, akkor megálltak.

Az eke kezelője a barázdás kereket visszaállította, mert most már a kerék a barázdában gördül. Aztán amelyik kormánylemez beragadt földdel, azt megtisztította. Ritkán ragadt be, csak kezdetkor néhány fordulóban kellett tisztítani. A száraz tarló a még kissé érdes, vagy *vakrozsdás kormánylemezt* még csiszolta is. Az ekevasakat is nagyon koptatta a Cserepes-pusztai száraz humusztalaj. Ezt is sűrűn nézték és ha a vasak éle már megkopott, cserélték. Az eke földből való kiemelésekor a kezelő végignézte az ekevasakat és ha „pofásnak” (tompának) tanálta az ekevasakat, sorra kicserélte. Mindegyiket kicserélte, mert egyenletesen koptak. A tartalék ekevasakat Strebka kovácsmester, — a gazdaság alkalmazottja éltezte. Ha a kovácsnak nem volt más segítője, akkor az ekésnek kellett segíteni. Az ekés a *fűvót* húzta, vagy a nagykalapáccsal *rávert az ülőn* az ekevasakra. A vasak cseréje általában akkor történt, amikor reggelizésre, vagy ebédre megálltak. Ritkán előfordult, hogy kicsorbult az ekevasuk és szántás közben kellett cserélni. Addig álltak a szántással. A személyzet elbírálására tartozott, hogy meddig éles az ekevas, és mikor kell cserélni. Két, három naponként feltétlenül le kellett szedni, és a kiélezett ekevasakat helyébe csavarozni, mert tompa éllekkél a vontatás is nehezebben ment és a szántás sem volt megfelelő.

Az eke kormánylemezeiről még annyit, hogy azok az általános használatra megfelelő típusúak voltak. Mind a nyolc ekefej egyforma nagyságú volt, de két ekefej volt egymáshoz kapcsolva. A két ekefej az emelőkészülék mozgatására úgy működött, mint a kétkarú emelő. Ha a kart lefelé húzták, az ekefejek felfelé emelkedtek. Ha a kart felfelé engedték, az ekefejek lefele süllyedtek. Természetesen megfelelő távolságra volt a két ekefej az emelőszerkezeten. Ha a lokomotív az úton vontatta az ekét, ezek alsó széle, az ekevasak élvonala a síma földtől 6—8 centiméterre lehetett. Elég közel volt a talajhoz, de a földúton ez nem okozott különösebb gondot. Ha a

dűlőn kisebb egyenetlenségbe ütközött az ekevas alsó része, akkor az élek kissé „gyalultak”.

Ott hagytuk abba, hogy a harmadik nyomtávra állottak be. A gőzgép kezelője az előbb leírt módon indított, ezt már nem ismétlem, csak az eltéréseket közlöm. Amikor az ekéket leengedték, most már az eke jobb első kereke került a barázdába. A szántás ilyen körülmények között volt a legjobb. Az első ekéj kormánylemeze a kerék után haladva befördította a földet a barázdába. Így ment ez sorban egymás után, egészen a nyolcadik ekéig, amely most is, mint mindig nyitott barázdát hagyott. Ritkán az is előfordult, hogy az első ekéj fordítása a vontatás folyamán nagyon elvált az előző szántott földtől, vagyis *vakborozda* keletkezett. Másszóval az összevetetés nem ért olyan szépen össze s így nagyobb távolság lett közöttük, mint általában. A vettetéseknek össze kellett érni. Olyan szépen össze lehetett venni, hogy a szem alig vette észre. Vakbarázda akkor keletkezett, ha a vontatógép jobbra, vagy balra kitért a rendes irányból. Nagyon kellett ügyelni, hogy vakbarázda ne legyen, ezért az eke kezelője, de a gőzgép vezetője is többször hátranézett. Ha pedig az ekés jelzett, vagy odamutatott, már meg is állott a szerelvény. Ilyen esetben a *vontatóláncon* állítottak. A vontatóláncon nemcsak előre-hátra, de oldalirányban is lehetett állítani. Csak egy-két láncszemet kapcsoltak, de sokszor ez teljesen elegendő volt. Ha azonban az erőgép kormányzása miatt keletkezett vakbarázda, (balfél eltért a rendes vonaltól) azt az eredeti irányba való vezetéssel lehetett megszüntetni. Ez nagyon ritkán fordult elő, mert a gépésznek igen figyelni kellett mindenre. A kormánykereket két kézzel kellett forgatni, de ha a gőzt kellett szabályozni, illetve elzárni, a bal kezével végezte ezt a műveletet, és jobb kézzel kormányzott. Ott volt minden a közelében: a *tengelykapcsoló állítókarja*, a *kuliszás vezérmű váltója* stb.

Az előbbi sorokban már szó volt, hogy a harmadik nyomtávon ment a szerelvény. Előfordult, hogy a gőzeke megállt a tarlón. Szántás közben a vonóláncok igen feszesek maradtak, mert ha megszűnt a vontatás, az eke nem haladt előre semmit sem. Ilyen esetben egy kissé meg kellett lazítani a vonóláncokat, ami a következőképpen történt: A gőzgép vezetője a kuliszás vezérmű váltóját hátrahúzta, aztán gőzt adott az indító fogantyúval, de igen óvatosan. Megindult a gőzgép, ellenkező irányban forgott a *lendítőkerék*. Ha előzőleg kikapcsolta a tengelykapcsolót, most fokozatosan visszaállította. Egyébként a kazánt, mint általában a gőzgépeket terheléssel indították. Ekkor megindult a lokomotív hátrafele, hogy lazítson a láncokon. Lassan ment, de elegendő volt harminc centiméter, hogy a lánc megtáguljon, belógjon az igazításhoz. Így most már az ekés tudott a láncszemeket módosítani. Ezután a gépész elzárta a gőzt, s a gőzgép megállt. A gépész a tengelykapcsolót kioldotta, a kuliszás vezérmű váltóját előre állította. Azután a *rostélyt* a *tűzszekrényben* négy-öt lapát szénrel megerítette. Erre a tűz felélénkült, és a gőzfejlődés meggyorsult. De volt úgy is, hogy a tüzelés előtt erre a célra ottlevő ún. *szítóvassal* a rostélyt meg kellett a salaktól tisztítani. A tűz akkor jobban égett. Néha elegendő volt a salak meglazítása is. Ha a *vizállásmutatóban* a víz már lent volt, akkor azt is szivatni-táplálni kellett a kazánban. Erről a későbbiekben még szó lesz. Sok esetben előfordult, hogy a rostélyon levő izzó salakra ha szén került, úgy égett, hogy valósággal zuhogott a füst a kéményen felfelé. Régi gépész szólás-mondás volt, melyet többször hallottam: „Mikor pihen az üzem alatt a fűtő?” A válasz rá: „Amikor a kémény füstöl”. Lénártéknál nem nagyon volt ideje a gépésznek pihenni. Igaz, nem tudok róla, hogy fűtőt alkalmaztak volna, így aztán azt a munkakört is a gépkezelő látta el. Ezért egy fordulóban vagy háromszor is meg kellett állni fűtés céljából. Ez attól is függött, hogy milyen szén égett a kazánban. Ha fűtő lett volna, akkor megállás nélkül haladt volna a szántás.

Indítás után az előbb már felsorolt módon haladtak a Lehóczki-féle dűlőig.

Az ekés csak a fordulóban helyezkedett készenlétben az ekefejek felvételére. Jobbra fordultak és beállottak déli irányban. Hogy engedték le az ekefejeket? Itt már könnyebb volt a szántásra a befordulás, mert szélesebb hely állott rendelkezésre. A kazán fél gőzzel lassítva ment és az ekés az első és második ekefej emeltyű-rúdját fogta. Úgy emelte fölfelé, hogy a két fej egyszerre emelkedett az alapállásba. Ha vízszintesen helyezkedett el a fogantyú és a *kapcsolófog* beakadt, akkor teljesen fel volt véve az eke két tagja. Azért volt hosszú a rúd, mert — különösen a felvétel — meglehetősen nehéz munka volt. Az ekésnek igen gyorsan kellett felvenni és leengedni. Ha kezdés volt, vagy a barázdát végezték, mindig a gőzgép felőli tagok voltak az elsők, azokat engedték le, vagy vették fel. Így is csúcsos volt a szántás vége és az eleje, mint azt a több ekevassal való szántásnál meglehetett figyelni. Amint az ekés az első pár ekefejet leengedte (vagy felvette), következett a második, a harmadik, és a negyedik pár. Ezt igen gyorsan kellett végezni azért, hogy ne legyen nagy eltérés a barázdák kezdésénél (vagy a végzésénél). Ezeknél a műveleteknél a lokomotív vezetője nagyon odafigyelt a vontatott ekére, hogy ha valami rendellenesség történt, azonnal megtudjon állni. Ezért csak nagyon lassan haladt a szerelvény. Az ekék leeresztésével a gépész arányosan fokozta a vonóerőt. Amikor a nyolc vasat leengedték, akkor teljes erővel dolgozni kellett a gőzgépnek. Ilyenkor a háromgömbös *centrifugális szabályozó* gömbjei a gyors forgás következtében teljesen felemelkedtek és szíjjel nyíltak. Nekem igen tetszett ez a gőzgép fontos alkatrésze. Sokszor megfigyeltem szántás közben, hogy a különböző terheléseknél milyen gyorsan alkalmazkodott a változásokra. De a gépkezelőnek más események is segítségére voltak: például a vezető már a *főtengely* forgásából és a gép egyenletes zörgéséből is tudta, hogy rendben van-e minden.

Visszafele haladt a szerelvény a második fordulóban. Most, a két dűlőnek a közepetáján dudáltak és megálltak. Először is *salakozás* következett, amiben az eke kezelője is segédkezett. A gépész szítóvassal benyúlt a kinyitott tüzelőajtón keresztül és egy *rostélytagot* kiemelt a helyéről. A sok parázs a *hamutartóládába* ömlött. Utána a mellette levőt hasonlóan megtisztította, aztán a rostélytagokat a szerszám segítségével ismét a helyükre illesztette. Majd gyorsan a másik oldal égőszénét a vasszénvonóval átnyomkodta a megtisztított rostélyfelületekre. Azután néhány lapát szenet dobott rá, hogy minél előbb meggyulladjon. Ezeknél a tűzkezelési műveleteknél azért kellett gyorsan végezni a munkát, mert a kazánban a gőz nyomása azonnal gyengült, ha a tűzszekrényben salakolást hajtottak végre. Ezt mutatta a gőzgép kezelőjének a *fesz mérő*, amely ha nagyon lassan is, de visszafele haladt a 16 légkörről. Ezért csak az egyik oldalon tisztították meg a rostélyt, hogy a tűz minél előbb égjen mindenütt a tűzszekrényben. Majd aztán a következő fordulóban a másik felére került a sor, vagyis a rostély másik felén salakoztak. A gépész a vasszénvonót átadta az ekésnek, aki a kazán alá bújott. Először a hamuszekrény hosszú ajtaját kinyitotta és a láncokkal kiakasztotta. Majd a szénvonóval a hamut, a salakot kifelé húzta. Teljesen megtisztította a hamuszekrényt. Az izzó salakot a gép alá húzta. Itt nem kellett félni a tűzveszélytől, azért nem is locsolták le vízzel. Majd jön az eke és leszántja a salakot. No, persze a nagy szárazságban előfordult, hogy a tarló meggyulladt a lokomotív alatt. Ha elkezdett a tűz tovább „le-gelni” az ekés a vasszénvonóval elgereblyézta a tüzet. Ezzel a tűzkezelési műveletekkel bizony néha egy negyed óra is eltelt, vagy még több is. Kevesebb gőzzel viszont igen nehéz lett volna az indulás. Nagyon megérezte a gőzgép, ha egy-két légkörrel kevesebb nyomással kellett az ekét húzni. Ez is, mint minden viszonylagos volt, mert ha az ekefejeket kissé feljebb állítják, akkor már lényegesen kisebb vonóerő szükséges. Persze itt nem lehetett emelni, mert akkor a szántás nem egyenletes, ezért inkább teljes

gőzzel indultak. Ha az ügyvéd úr a tanyán tartózkodott, időnként kiment megnézni a munkát. Nem mérte a barázdamélységet. Olyankor a gépet megállította a kezelő és *colostokkal* megmutatta a gazdának, mennyi a szántás *colokban*. Mondjuk meg, ahogy volt: Igen lelkiismeretesen dolgoztak, de nem is szorította őket a gazda, nem írta elő, hogy a napi szántás mennyi legyen. Teljesen rájuk volt bízva a szántás.

Ha a gőznyomás elérte a 16 légkört, akkor elindultak. Indulás előtt azonban a gépész még gyorsan megnézte a gőzgépen levő *vízartály* készletét. Ha azt tapasztalta, hogy alig van benne, vételeznie kellett. A dűlön szerettek *itaini*. Egy hosszú, kettős gőzdudálás következett: Vi-zet! Ez bizony a *lajtot* vontató gazdasági alkalmazottnak szólt, illetve azoknak, akik töltötték a műkútnál a lajtot. A lajtnak a kerekei vasból voltak és a ráfjai jó szélesre készültek, így nem sülyedt a kerék úgy a talajon. A lajt vontatását ökrösfogattal végezték. Ha szén kellett, akkor csak átkapcsolták a *vonórudat* az ökrökkel a *szenesszekérbe*.

Miután a vízfelvétel nagyon fontos volt, ezt a műveletet részletesen leírom. A fogat már ott állott készenlétben a dűlön, s csak azt várta, hogy a szerelvény beálljon a tarlóra. Mikor a gépész leállította a gépet, a fogatos a lajtot odahúzatta a gép mellé. Úgy állott meg, hogy a lajt eleje a gőzgép hátsó kerekéhez közel legyen. Az ökröfogat eleje a szerelvény menetirányában volt. Ekkor az ökröket kissé kifelé fordították a lokomotívtól. Még egy dologra ki kell térnem. Abban az időben nagyon sok gőzgépet láttam üzemelni. Igaz, ennek egy része csépléskor dolgozott. Ezeknek a gépeknek a vízartályába, — amely a *hengerkazán* alatt volt elhelyezve — vödörrel öntötték a vizet. Innen szivta a *szivattyú* a kazánba. Ennél a lokomotívnál nem így volt, ugyanis minden gőzekénél szivatták a lajtból a vizet, nem pedig edénnyel merték. Tehát itt nem kellett vödörözni, mert már a lajtból is a gőzgép *tápszivattyúja* szivta a vizet. Az ekés levette azt a vastag kb. 2 colos gumicsövet a vezetőállásról. Az egyik vége szabadon volt, a másik rögzítve, bekötve a gőzsugárszivattyúhoz. A lajtot felnyitotta a *töltőnyílásnál* és a gumicső végét elhelyezte úgy, hogy az a víz fenekéig érjen. Aztán a gőzgép kezelője működésbe hozta a készüléket és megindította a vízartály utána töltését. Nem volt az teljesen kifogyva, de azt nem is várták meg, hanem idejében pótolták.

Most még nem a kazán *vízterébe* táplált a szivattyú, hanem a vezetőálláson elhelyezett vízartályba. A vízartályba a betáplálás a tartály alsó részén történt. Ugyanis a szivattyú tápszelepe nem érhetett ki a vízből, valamennyi víznek kellett a tartályban lenni, mert különben a gőzsugárszivattyú nem tudott szívni. Ha a kazánban fogyott a víz. — amit a *vízállásmutató* készülék jelzett, akkor oda is szivattak, mégpedig úgy, hogy a szivattyút átváltották és a víz most nem a vízartályba, hanem a kazán vízterébe ment nagy nyomással. De csak akkor szivathattak a kazánba, amikor a lajt vize elfogyott és a vízartály jól megtelt. Ezt főleg akkor végezték, ha már elindultak a szántással. Ugyanis azt hallottam a gépkezelőtől, könnyebb volt a kazánba szivatni, ha a gőzgép üzemben volt. Ha a gépállás idején működött a szivattyú, annak nagyon jellegzetes bűgő hangja volt. Mivel a gőzgépnek 20 m²-nél nagyobb volt a tűzfelülete, azért kettő db szivattyúval szerelték fel. Ezt hatósági rendelet írta elő. Mindig csak egy volt üzembe, a másik tartalékban. Ha véletlenül üzemzavar van, akkor azonnal át lehessen kapcsolni a másikra. Azért kedvelték a gépészek ezeket a készülékeket, mert rendkívül üzembiztosak voltak. A gőzsugárszivattyú legalább 2—3 atmoszféra gőzzel működött. Itt, ha jól emlékszem a Friedmann-féle gőzsugárszivattyúkat használták. Hátrányának lehet felhozni, hogy elég sok gőzt fogyasztott.

Általában ennél a gépnél 5—10 percig tartott a vízszivattyúzás. Szívatas közben gépész a Mollerupot (az önműködő hengerkenő készüléket) is újból megtöltötte. Ezalatt az ökrösfogat már a szerelvény mellől eltávozott. Ismét a tanyába mentek

újra tölteni a lajtot. Arra is ügyelni kellett a gőzgép vezetőjének, hogy a *vízvonalnál* csak néhány cm-rel magasabban szívathatott be vizet. Az álló kazánfalán egy bronz nyíl jelezte a vízvonalat. Arra kellett ügyelnie a kezelőnek, ha vizet szívattott a kazánba, nehogy jóval több vizet szívasson. Ugyanis, ha igen magas a vízállás, akkor a gőzös *fölkapta* a vizet. Rendszerint akkor kapta fel a vizet, amikor a gőzös nagy erővel dolgozott, vagy *utazott*. Ugyanis a kis gőztér miatt a víz a mozgás, rázódás következtében abba a csatornába került, amelyen keresztül a gőz áramlik a hengerbe. Ezenkívül ha a gőzgép emelkedésnek ment, (persze csak 10 fok felett), könnyen felkapta a vizet. A gépész ügyességétől függött, hogy tudott az emelkedésen átmenni. A gép vezetője a leggyorsabb menetben ment át rajta. Ha a henger felkapta a vizet, az már elég nagy baj volt. A hengerbe került a víz és a gép a kéményen keresztül is *vizethányt*. Ez nem fordult elő a gondos kezelésnél. A vízfelkapás igen komoly üzemzavart okozott. Órák hosszaiig eltartott, míg elérték az üzemképességet.

Megemlítem, hogy a lokomotív víztartálya a vezetőálláson menetirányban bal oldalon volt felszerelve. Hengeres alakú volt s körülbelül másfél méter magas. Ūrtartalma 800 liter körül lehetett. Ez a gőzgép fogyasztását tekintve, nagyobb is lehetett volna. Mert ennyi vizet 1—2 óra alatt be kellett táplálni a kazánba erőltetett üzemelés esetén.

A széntartály szintén a vezetőálláson volt, de a kormány felől, vagyis a jobb oldalon. A szintén hengeres alakú tartály vagy nyolc mázsa szenet fogadott magába. A töltését a dűlőn, a tábla végén eszközölték. A szeneskosci a lokomotív mellé állott. A tartály nyitott tetején lapáttal dobálták be a tüzelőanyagot. A tartály alsó részén is volt egy rekesz, amit szabályozni lehetett és a gépész onnan adagolta be a szenet az ajtón keresztül a tűzszekrénybe.

Az itatás és szenelés után a kezelő elindította a szerelvényt. A megfeszült vonóláncok ropogtak, aztán a nyolc ekefej ismét hasította a talajt. Mikor nagy volt a szárazság, igen porolt az eke. Ez a kezelőn látszott meg a legjobban. Ha oldalról fújtt a szél, akkor elvitte a port, de másképpen a lokomotív mögött kavarta a legjobban. Ismét egy új nyomtávra fordult be a gőzeke.

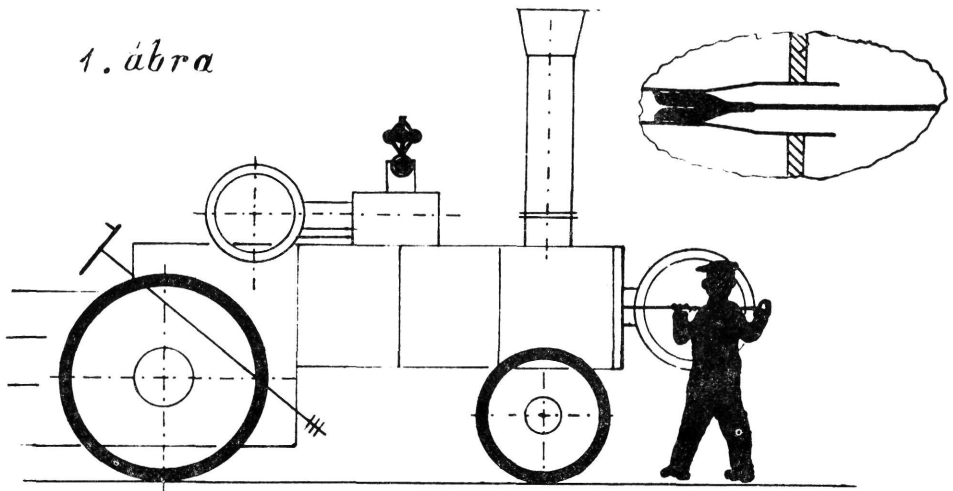
A déli szünetet egy gőzkürt jelezte. Ahogy beálltak a tarlóra, ott megállott a szerelvény. Az ekés a közelben levő lajthoz ment, levette az ingét és derékig megmosdott a csapból. Kellét is neki, mert alig lehetett ráismerni, olyan poros volt. A gépész a magával hozott ételt esetleg megelegítette a kazánon. A szabályzat szerint a befüttött gőzgépet a vizsgázott gépész nem hagyhatta hosszabb ideig magára. Azért ő csak a közelben ebédelt, esetleg a fák hűsében. Az ekés vagy haza kerékpározott, — hiszen ott lakott néhány száz méterre — vagy ő is tarisznyából étkezett a fák alatt. Az ökörfogatós már kifogta az ökröket, mert délben etetni kellett és ő a tanyában ebédelt. Megtörtént, hogy étkezés után így szólt a gépész az ekéshez, Varga Istvánhoz: „Pista, el kellene szaladnod a Sági-féle boltba egy kis italér, még dohányér!” — „De a kerékpárom lőengedett!” „Nem baj, itt az én gépem és már mőnj is! Hozzál a 80 filleres borból 1 litért! Itt az űveg, mőg a pénz!” Ahol álltak a szerelvénnnyel, az a dűlő a vegyeskereskedéshez vitt ki. Talán egy fél óra is bele telt, mire a fiú visszatért, olyan három km-re lehetett ez a bolt a majortól. Közösen iszogattak belőle. Esetleg, ha a fogatos odament, azt is megkínálták. Nem volt olyan szigorú a rendelkezés, hogy a gép vezetője nem ihat italt. Perszer arra volt szabályzat, hogy a gépkezelő nem lehetett ittas állapotban, de egy-két pohár bort azért elfogyaszthatott. Estig eltartott a liter bor és ennyi nem is árthatott meg nekik. A nagy melegben kellett is néhány pohár bor, melyet ha meleg volt, a lajt hideg vizében hűtöttek le.

A kezelő 4—5 lapát szenet vetett a rostélyra és indultak az előbb leírt módszerrel. Ezután a fordulóok számának a növekedésével a felszántott terület szélesedett. Az

utolsó forduló után a kezelő a következő fogásba kezdett. Ő döntötte el, hogy a következő fogást össze, vagy széjjel szántsa. Ez így ment napról-napra, míg föl nem lett a tarló szántva. Naponta *früstiöktől* naplementéig szántottak.

Ha pedig vihar keletkezett, akkor a szántást abbahagyták, mert a gőzösnek nem volt lemezből készült védőteteteje. A gépész az időjárást figyelte, s ha közeledtek a viharfelhők, a dülön várták meg a zivatar átvonulását. Esetleg bementek az Iványi, vagy a Varga tanyába, vagy a majorba — amelyik közelebb volt.

Ha a kezelő azt vette észre, hogy a tűz már nem ég úgy, nincs olyan jó a huzat, a *tűzcsövek kihúzását* határozta el. Erre természetesen mindig a megállás után, vagy délben, vagy este került a sor. A tűzcsövek elkormozódása sokat függött a tüzelt szén minőségétől. Volt olyan szén, hogy délbe-este *húzni* kellett a csöveket, annyira kormolt. Este, ha a szántással megálltak, a szerelvényt beállták a tanya melletti gyeses részre. Egy kicsit várni kellett, hogy az izzó szénréteg hűljön a rostélyon. Esetleg kihúzták a parazsat a hamutartóba. De ha a csőtisztításra rákésültek, akkor még a szántóföldön lesalakoltak. Közben a gőz nyomása is fogyott, esetleg már csak 12 atmoszféra volt. Azért még be tudott állni úgy, hogy reggel az indulás minél könnyebben történjen. Az ekés rendszerint segített: az ő feladata volt először a *fűstszekrény* ajtaját kinyitni. Ez két csavarmentes zárral történt. Igen pontosan kellett neki zárni, mert különben a tűz a kazánban nem jól égett. Ha kinyitották az ajtót, még egy belső védőlemez is volt hozzáépítve, az ajtótól 4—6 cm távolságban. Vagyis kettős ajtaja volt. Ez azért volt, hogy a tüzelésnél az ajtó fel ne hevüljön, ugyanis a tűzcsöveken keresztül a forró láng igen nyaldosta az ajtót. Ez a lemez átvette a hő nagy részét és levezte. Ez a védőlemez különben nemcsak a fűstszekrény-ajtónál volt meg. A gőzgépeknél a tüzelőajtó szintén mindenütt védőlemezzel volt felszerelve. A csőtisztító szerszámot az ekés kihozta, ha az nem volt odakint. Aztán megkezdték a tűzcsövek kihúzását. Először a felsőrész valamely csövén kezdték. Az ekés egy tűzcsöbe illesztette a *tűzcsőtisztítót*. A jobb kezével a tisztító nyelének a karikáját fogta, hogy biztonságosan és erősen tudjon vele húzni. Bal kezének hüvelyk és mutató ujjával egy kört rajzolt, amelyen a csőtisztító szára mozgott. Úgy kellett húzni a tisztító

1. ábra. A bekormozott tűzcsövek kitisztítása
III. Tafel: Querschnitt des Zusammen- und Auseinanderpflügens

títót, hogy a rúd végén levő kaparó lehetőleg végigjárjon a csövek elejétől a végéig. A csőhosszúság a tűzszekrénytől a füstszekrényig 2,5 méter volt. Egyenletes húzásokkal végezték ezt a műveletet. Ha egy csövet néhányszor oda-vissza kihúzott, a mellette levő cső következt. Ez bizony, ha pontosan végrehajtották, eltartott vagy 20 percig. Közben nem volt szabad a tűzszekrény ajtaját kinyitni. Azért nem, mert a tűzcsövek keresztthuzatot kaptak volna, és igen károsodtak volna. A tisztításkor látszott meg, milyen kormos a csövek belseje. Ugyanis a kihúzott pernye egy része a füstszekrény aljára hullott. Ezt a kihúzás végeztével egy lapáttal szedték össze, illetve söpörték rá, és úgy távolították el. A tűzszekrény rostélyán hagytak egy kis izzó szénréteget, illetve hamvadó parazsat. Ha úgy kívánta a vízszint, a gépkezelő még betáplált a szivattyúval, hogy a reggeli kezdéskor elegendő víz legyen. A leállás után ekkor már esetleg csak 10 légkör volt a kazánban levő gőz nyomása. Ez aztán, ha lassan is, de fogyott és reggelre talán egészen elfogyott a gőz. Ha az éjszaka igen fülledt meleg volt, akkor lassabban hűlt a kazán. De hűvösebb éjszaka után még reggel is forró víz volt a kazánban. Ha a víz forró volt, a másnapi előkészület, a felfűtés jóval kevesebb időbe került.

A gépész egybeszabott kék *overálban* járt, a fején az úgynevezett *micisapkát* hordta. A lábbelije erős munkásbakancsból állott, amelyet néha megszírozott. Bár igen meleg időszakban szántottak, meg a kazán is, mint a kemence melegített, ő bírta. Legfeljebb azt mondotta, ha nagy volt a forróság: „Hű, de befűtött Szent Péter! Ügylátszik, nemcsak én tüzelék!” A múltó időt egy zsebóra mérte, amelyet láncsal kötve a zsebében hordott. De a nap állásáról is mérték az időt. A gépész a szántásra *komenciót* kapott: gabonát, szalonnát, sőt stb. Ezenkívül némi pénzjárandósága is volt. Az ekés mákszínű munkáskabátot és nadrágot viselt. Szandálban volt az ekén, a deszkából készült álláson. Ha felmelegedett az idő, sokszor csak ingben és nadrágban dolgozott. Mivel a gazdasághoz közel volt a tanyájuk, ennek köszönhetette, hogy a gépnél alkalmazásba került. Úgy tudom, az ügyvéd a szántás alkalmával napszám-bért fizetett neki. Az akkori években 80 fillér és 1 pengős napszámok voltak, de a Varga fiú megkapta a két-három pengőt naponta.

Nem tudok arról, hogy szántás közben komoly baleset történt volna. Esetleg kisebb sérülések előfordultak: például valamelyikük a kezét leütötte, ahogy az *anyát* meghúzta a *villáskulccsal* és a kulcs pedig leugrott a helyéről. A gőzgép nagy fogaskerekei burkoltak voltak, nehogy balesetet okozzanak. A géphez az előírt mentőláda is hozzátartozott a kötelező felszereléssel. Ezt a hatóság minden tavasszal ellenőrizte.

Ez a Cserepes-pusztai földbirtok igen távol esett a falutól és a kövesúttól. Ezért aztán nem is tudok róla, hogy szántás közben csoportosan meglátogatták volna. A környékbeli lakosság — ha erre vitt az útja — megnézte a munkát. Ha a tótkomlói csendőrőrs szolgálatban levő járőrei itt mentek el, azok is megálltak, ha a szerelvény a dűlön tartózkodott. Dobsa bácsi, a békéssámsoni mezőőr naponta itt ment el és ha a gép történetesen a dűlön állt, ott tartott pihenőt. Nem tudok arról sem, hogy riport, vagy újságcikk jelent volna meg a szántásról. Még abban az időben amatőr filmfelvevő igen kevés volt, ezért azzal sem örökítették meg. A szántásról azonban én egy fényképet készítettem.

Néhány adat a szántott földről: Az ilyen szerelvényel ott volt gazdaságos a szántás, ahol igen hosszú földtábla állott rendelkezésre. Cserepesben és Gyulamezőn a dűlők egy részét 220 ölre mérték egymástól. A kétszázhusz öl egyenlő négyszáz-tizenhét méterrel. Ezzel szemben a Hajdú-féle dűlőtől a Lehóczki-féle dűlőig 2×220 öl volt a távolság. Ennek hossza tehát 834 méter volt. Eredetileg ugyan a két dűlő között egy *vakmezsgye* húzódott, de a tulajdonos a két dűlő között egybeszántotta. Ha tehát megindultak a gőzgéppel az egyik dűlőtől, míg a másik dűlőig értek $3/4$

km-nél nagyobb utat tettek meg. Igen előnyös volt, hogy egyenes vonalban haladtak és viszonylag kevés volt a forduló. Miután az egyszeri szántás 2 m 70 cm széles volt, egy forduló 5 m 40 cm-re, vagyis 2,89 öltre rúgott. A 220 öl hosszú földön egy kishold föld 5 öl széles volt. Akkoriban még mindenütt kisholdban beszéltek. Könnyen érthető mostmár, hogy a 440 öl hosszúságú földön egy forduló a gőzgép szerelvény-nel többet jelentett, mint egy hold. Ehez azt hiszem nem sok magyarázat kell. Még ha szántás közben többször is megálltak, akkor is 1 óra alatt egy fordulót fel-szántottak. De persze sok esetben jóval hamarabb kiérték. Arról is meg kell röviden emlékezni, hogy mennyi volt a szántás sebessége. Először is arról kell szólnom, hogy a gőzgép hány sebességgel rendelkezett. Tudomásom szerint előre és hátra két sebességgel haladhatott. Egy fogaskerék párral és gőzszabályozással sokat lehetett rajta változtatni. Szántás közben azonban csak lassabban ment. Ahogy ott a tarlón kísértem és megfigyeltem, az én becslésem szerint a szerelvény sebessége másodper-cenként 1 méter körül lehetett. Ez megfelel az óránkénti 3,6 km-es sebességnek. Na-gyon kényelmesen lehetett mellette gyalogosan menni. Szabály: nagy szántási szé-lesség — kicsi sebesség!

A nagy gazdasági válság, amely az 1929—1936 körül végigsöpört az egész világon, e gazdaságban is érezte a hatását. A búza ára 8 pengőre leesett, a szén, az olaj azonban ahhoz arányítva drága maradt. A gépkezelő — mivel csak a nyári szezonban volt alkalmazva — egy nagyobb uradalomhoz szerződött *kötéldobos* rendszerű gépekhez. Nem volt kifizető a gazdaságnak a gőzeke üzemeltetése, mivel kezelőt nem igen kapott ilyen feltételek mellett dr. Lénárt ügyvéd. Meg aztán a gaz-daság területe is fogyott, mert a gyulamezői határ, illetve a Keresztdűlőnél adtak el belőle. Ezért az ügyvéd a lokomotívot hirdette az újságban eladásra. Jelentkeztek is, — ha jól tudom Szegvárról — és megvették a gőzöst. Egy kisebb malmot hajtottak vele a vevők. Ez az 1933. és májusában történt. Így ez a nagyteljesítményű gőzgép nem szántott tovább a Cserepesi-határban.

JEGYZETEK

1. Békéssámszonban születtem 1914-ben. Az elemi iskolát és a polgári iskola harmadik osztályát Orosházán végeztem. A negyedik osztályt 1929-ben Szegeden fejeztem be. A műszaki pálya vonzott, azonban a szegedi Felsőipari Iskolába a gazdasági válság miatt nem mehettem. Szüleimnél maradtam és kis gazdaságukban dolgoztam. Látva hiányos tudásomat, önszorgalomból matematikát, fizi-kát és mechanikát tanultam. Érdeklődési köröm főleg a gőzgépekre irányult. A cséplésről és a gőz-ekével való szántásról sok megfigyelésre tettem szert. Ezeket szeretném az utókor számára meg-örökíteni. Nyugdíjasként élek Orosházán.

2. A tanulmány szerzője ezeknek állított emléket, amikor megírta a gőzerővel történt szántást. Most a direktszántás ismertetéséből közlünk egy részletet.

Pflügen mit dem Dampfflug

LAJOS SIN

Ich bin kein hauptamtlicher Forscher, interessiere mich jedoch seit meiner frühe Kindheit für die Arbeit der Dampfmaschinen. Als Bauernkind bestaunte ich lang die Arbeit der Lokomobile. Gleichmaßen interessierte mich das Dreschen mit der Dampfmaschine, sowie die Technik des Pflügens. Später legte ich auch eine Maschinenbedienungsprüfung ab. Auf Bitte des Orosházaer Museums habe ich aus meiner Erinnerung alle Einzelheiten des Dampffluges und des Pflügens damit niedergeschrieben. Die Fotos und Zeichnungen wurden gleichfalls von mir angefertigt. Ich habe mich über diesen Auftrag gefreut, denn das Pflügen mit Pferden in den Bauernwirtschaften haben schon viele Forscher aufgearbeitet, jedoch mit der Bodenbearbeitung mit Dampfmaschinen auf den Großbesitzen, den Herrngütern hat sich kaum jemand befaßt. In unserer Heimat bildeten sich zwei Pflügesysteme heraus, das direkte und das indirekte Pflügen. Beim direkten System zog die Dampfmaschine den Pflug hinter sich her, während beim indirekten System die Dampfmaschine oder Dampfmaschinen am Ort stehend mit Hilfe eines Drahtseils den Pflug hind — und herzogen. In meiner Arbeit stelle ich das Pflügen im direkten System vor, bei welchem die Dampfmaschine den Eisenpflug hinter sich herzog.

Die Pflügebeobachtung stammt vom August 1930, aus dem Cserepes-Pusza genannten Grenzgebiet der Gemeinde Békéssámson im Komitat Békés, im Ostteil des Großen Ungarischen Tieflands (Alföld). Die Pflugmaschine gehörte einem Rechtsanwalt, der diese lediglich zum Pflügen seines Landbesitzes von 100 Katastraljoch nutzte. Die Dampfmaschine amerikanischer Produktion war 80 PS stark und wog 18 Tonnen, und arbeitete mit 16 Atmosphären. Die Hauptachse machte in der Minute 280—320 Umdrehungen. Die Maschine wurde mit Kohle geheizt. Zur Maschine gehörten 3 diese bedienende Arbeiter: der die Maschine bedienende, der den Pflug handhabende und der die Maschine mit Kohle und Wasser versorgende.

In meiner Arbeit bemühte ich mich, jedes Moment des Pflügens mit dem Dampfflug niederzuschreiben. Ich wurde dabei von dem Ziel geführt, daß jeder beim Durchlesen meiner Arbeit sich selbst dann das Pflügen mit dem Dampfflug vorstellen kann, der selbst nie dergleichen gesehen hat. Es bestand auch die Notwendigkeit hierfür, da in Ungarn Dampf Flüge nur auf den Großbesitzen und nur bis 1945 benutzt wurden. Daher weiß die jüngere Generation heute über deren Arbeit recht wenig.

Während der großen Weltwirtschaftskrise (1929—1936) fiel der Preis für Weizen stark ab, während Kohle, Öl usw. teuer blieben. Der Beibehalt der Dampf Flüge war daher für die Landwirtschaftsbetriebe unwirtschaftlich, die bewirtschaftete Ackerfläche wurde auch kleiner, und aus diesem Grunde wurde der Dampfflug 1933 vom Rechtsanwalt verkauft.

Baromfitartás és -feldolgozás Orosházán, az első világháborúig

GULYÁS MIHÁLY

A baromfitartás és -feldolgozás gazdasági és társadalmi háttere Orosházán

Orosháza egy évszázad óta a hazai baromfinevelés, baromfi-kereskedelem és -feldolgozás egyik jelentős központja. Híre és súlya van nemcsak a magyarországi, hanem a külföldi piacokon is. Rangos helyét azzal érte el, hogy azok, akik ezzel foglalkoztak, munkaterületüknek kiváló művelői voltak.

Az orosházi baromfitartás fellendülése, a szélesebb körű tenyésztés megindulása a múlt század 60-as 70-es éveire esik. Ebben az időben erősödik és szélesedik ki a tanyás gazdálkodás. Az orosháziak földgyarapító törekvései révén nemcsak az orosházi határban de azon kívül is szaporodnak a tanyák, ahol lehetőség van nagyszámú baromfi tartására. Elősegíti a baromfitartást a családi munkaerő (nők, gyerekek), továbbá a parasztasszonyok önállósági törekvése, amikor is azok a baromfiból „pénzelnek” a család javára. A legkorábbi adataink szerint 1885-ben már 3470 mázsa baromfit szállítottak el az orosházi vasútállomásról.¹

Az első magyar nyelvű baromfitenyésztésű szaklap a GALLUS 1883. év novemberi száma felsorolja „...egynehány főpiac nevét, ahonnan a legjelentősebb kivitel történik”. Félégyháza, Kecskemét, Szentes, Makó után Orosháza az 5. helyet foglalja el.

E figyelemre méltó tény magyarázatát a helység egykori gazdasági és társadalmi viszonyainak, termelési szerkezetének vázlatos áttekintése adhatja meg. Egyre inkább közismertté válik a történetírásnak az a megállapítása, hogy a mezőgazdaság kapitalista fejlődése amerikai típusú útjának számos vonása felismerhető néhány alföldi város (Makó, Kecskemét, Nagykőrös, stb) gazdaságtörténetében. Orosháza is e helységek közé tartozik. Elég csak néhány mondattal utalni arra, hogy Orosházán gyakorlatilag nem is volt nagybirtok, s a környék jelentős részét is a 15—20—50—100 holdas parasztbirtok uralta, mint azt az 1895-ből származó statisztikai adatok is bizonyítják.² Ebbe a birtokkategóriába tartozó gazdaságok a tanyásgazdálkodás révén a baromfitartás fő bázisai lettek.

Az 1880-as évek elejétől kezdve erre az időre esik a gabonatermelés túlsúlyának eltolódása, a gabonaválság kezdete, az amerikai búza európai betörésének hatásaként. A búza visszaszorulása (természetesen csak relatív visszaszorulásról lehet szó) a termelési szerkezetet a takarmánynövényekre, főként a kukoricára alapozott belterjes állattartás, a baromfi, a sertés intenzívebb felkarolása, a konjunktúrális tenyésztése irányában változtatta meg. Az említett kategóriához számítható orosházi parasztbirtok erejét, jelentős korlátai mellett, éppen az mutatja, hogy át tudott állni erre a tartásra és maximálisan kamatoztatni tudta a tenyésztés során a tanyás településben rejlő lehetőségeket, a kiemelkedő árpa- és kukoricatermelésből fakadó adottságokat.

Mindehhez azt is hozzá kell számítanunk, hogy Orosháza és környéke igen jó szállítási lehetőségekkel rendelkezik, ami a gyors értékesítés egyik döntő feltétele. Főként az összefutó vasútvonalak jelentősége nagy ezen a téren. 1870-ben nyílt meg a mai Szeged—Békéscsaba közötti, akkor Nagyvárad—Fiumei vonal, 1893-ban a Mezőtúr—Mezőhegyesi, s 1906-ban az Orosháza—Szentesi vasút, majd 1926-ban a Kaszaper—Orosháza közötti kisvasút.

A környék természeti adottságai is kedveztek a nagyarányú baromfitartásnak. A hőmérsékleti viszonyok kedvező alakulása, az évi napsütéses napok száma e tekintetben a legfontosabb, nem számítva az alföldi térszínből következő előnyöket.

Egyes baromfifajták nagyszámú tenyésztését az is indokoltá tette, hogy azok a gazdasági növényeink kártevőit pusztították. A biológiai védekezés terén a pulykák voltak a leghasznosabbak. Közismert volt, hogy egyes éveken a lucernára és a vörös lóherére a kártevők súlyos csapást jelentettek. Ahol azonban a pulykák a lucerna közt *bogarásztak*, ott csak jelentéktelen volt a kár.

Ezzel a gazdasági átalakulással, a közút és a vasút kiépülésével egy időben megjelentek Orosházán az idegen származású baromfi-kereskedők, akik bel- és külföldi szállítások révén a piacra hozott baromfiak folyamatos és állandó átvételét biztosították. Nemcsak az orosháziak, de 20—30 km-es körzet lakossága is állandó szállítója lett a folyton növekvő piacnak, és így alakult ki az igen népes, vásárnak is beillő orosházi baromfipiac.

Az orosházi piacozás, a községbe özönlő sok kocsi hangulatát Bakó József költő, aki akkoriban a monori tanyai iskolánál tanított, adja vissza:

„Tíz kocsi, húsz kocsi, száz kocsi mind tele
Ömlik a vidék vére, húsa, veleje...”

(Városba menve, 1933.)³

Féja Géza pedig Viharsarok című ismert szociográfiai munkájában a piacon levő baromfiakat és tojásokat „baromfi hadseregek”-nek és „tojáshegyek”-nek látja. Majd ezt írja tovább: „Exportképes termelés folyik itten s a kisbirtokkultúra változatos-sága messze maga mögött hagyja a nagybirtokét. Orosháza eleven védőbeszéd a kisbirtokkultúra különb gazdasági eredményei és lehetőségei mellett.”⁴

A baromfikereskedők felismerték a kínálkozó üzleti lehetőséget, s munkájukkal a gazdasági életbe élénkséget hoztak és néhány száz embernek munkát és keresetet biztosítottak. Bár ez az üzleti tevékenység elsősorban egyéni érdekeket szolgált, közvetve a gazdasági élet fejlődésében is fontos szerepet játszott.

A kereskedő udvarából a baromfiakat részben még élve, részben pedig vágottan, megtisztítva szállították el. Ez utóbbi munkából lassan egy új ipar alakult ki, mely sokáig városunkban a legjelentősebb volt.

Baromfitartás

Orosháza baromfitenyésztése az ország határán belül, valamint azon kívül is jó hírnévre tett szert. Erről tanúskodik az a sok elismerés, amit a jó tenyésztők a megyei és országos kiállításokon szereztek, és bizonyítja az a sok baromfi, ami a helyi és külföldi piacokra került. Sok családnál 40—50 éves okleveleket és érmeket őrizgetek. (1—7-es képek.) Tulajdonosaik szívesen emlékeznek vissza munkájuk eredményére és annak elismerésére. A baromfitartás sok ezer névtelen munkása pedig még most is úgy tartja, hogy ezzel érdemes volt bajlódni, „mer az ember megtanáta a számítását benne”.

1. kép. A földművelésügyi miniszter elismerése a kiváló baromfitenyésztésért. 1931. (Szemenyei Ádám orosházi származású tenyésztő tatársánci határrezsben levő tanyája akkoriban még Hódmezővásárhelyhez tartozott.)

1. Bild: Anerkennung des Ministers für Feldwirtschaft für ausgezeichnete Geflügelzuchtung 1931 (Das Gehöft des aus Orosháza stammenden Züchters Ádám Szemenyei im Feldgrenzgebiet der Tatarenschanze gehörte damals noch zu Hódmezővásárhely).

2. kép. Szemenyei Ádám a földművelésügyi miniszter elismerő érméjét kapta 1933-ban az Orosházán megrendezett Délmagyarországi Baromfikiállításán. (Természetes nagyság.)

2. Bild: 1933 erhielt Ádám Szemenyei auf der in Orosháza veranstalteten Südungarischen Geflügelschau die Anerkennungsmedaille des Feldwirtschaftsministers. (Natürliche Größe)

3. kép. Süle Antal a kiállított baromfiáért a Délmagyarországi Baromfi- Galamb- és Házinyúltenyésztők Egyesületének, valamint egy pestszentlőrinci baromfitenyésztőnek érméjével tüntették ki. 1933.

3. Bild: Antal Süle wurde für seine ausgestellten Geflügel mit der Medaille des Südungarischen Geflügel-, Tauben- und Hauskaninchenzüchterverbandes, sowie mit der Medaille des pestszentlőrincer Geflügelzüchterverbandes ausgezeichnet. 1933.

4. kép. Megbecsülték és értékelték már a galambokat is. A Békés megyei Gazdasági Egyesület elismerő oklevele. 1930.

4. Bild: Auch die Tauben wurden bereits geschätzt und bewertet. Anerkennungsurkunde der Wirtschaftsvereinigung des Komitats Békés. 1930.

Orosháza baromfiállományának mennyiségéről legkorábban az 1884. év szeptemberében összeírt adatok tájékoztatnak.⁵

Tyúk 16 000, lúd 7600, kacska 3700, pulyka 60g0, alamb 5200.

Veres József Orosháza története című könyvében, már 1773-tól kezdve több évnek

5. kép. A Baromfitenyésztők Országos Egyesületének arany- ezüst- és bronzdíját a pósteleki Bárány László kapta. Orosházán. 1933.

6. kép. Az 1937. évben Budapesten megrendezett nemzetközi baromfikiállításról Györgyi Lajos hozott haza értékes díjakat.

6. Bild. Lajos Györgyi brachte von der 1937 in Budapest veranstalteten internationalen Geflügelausstellung wertvolle Preise mit nach Hause.

7. kép. Az 1940-ben megtartott Országos Mezőgazdasági Kiállításon Györgyi Lajos a kiállított baromfiakért az Országos Magyar Gazdasági Egyesület nagydíját kapta. (Eredeti nagyság.)

7. Bild: Auf der 1940 abgehaltenen Landeslandwirtschaftsausstellung erhielt Lajos Györgyi für seine ausgestellten Geflügel die Großplakette der Ungarischen Landwirtschafts vereinigung. (Natürliche Größe)

az állatlétszám adatát közölte, de ezek között sehol sem szerepel a baromfi, mert 1884 előtt a baromfiállományt sohasem írták össze.

Bár korábbi számszerű adataink nincsenek, a levéltári adatok azt mutatják, hogy Orosházán a korábbi évtizedekben is jelentősek lehettek a baromfitartás arányai.

Az 1820-ból származó tanácsülési jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy 6 *ludat* elloptak, „három már egy hónapos hízott, három pedig félhízásban volt”. Ebből látjuk, hogy az orosházi parasztok már 1820-ban tömték a libát, azonfelül pedig a tömési időről is kapunk felvilágosítást. E szerint négy hétnél bizonyára hosszabb volt a tömési idő, mert nem *érett*, hanem csak hízott libáról volt szó.⁶

Ugyancsak az 1820-as évek jegyzőkönyve ismertet egy 1770-ből származó urbárium vagy taxaszereződést, amely közli mindazokat a szolgáltatásokat, amelyeket a földesúri konyha fenntartására adtak be a jobbágyok; „Kétszáz tojást, tíz tyúkot, tizenöt csirkét, három kappant, két pulykát, két ludat, hét kacsát”.⁷ Ezek az adatok

a fajták sokféleségére világítanak rá és arra, hogy az orosházi asszonyok gyakorolták a kakasivartalanítás nem könnyű műtétjét.

1821-ben egy ember arról tesz jelentést, hogy a „nyomásról 14 libája elveszett”.⁸ Egy 1822-ben készült jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy a ludakat „megjelelték”.⁹ A lakosság lúdjai és kislibái részére a falu mellett *nyomás*, illetve legelő állott rendelkezésre és hogy a tulajdonosok saját állataikat megismerjék, megjegyezték őket, ami a közelmúltig szokásban is volt. Orosházán egyébként Lúd utca név is volt, (a jelenlegi Tompa Mihály utca név előtt) amelyen valószínűleg a ludakat hajtották ki a legelőre.

A tanács vezetői gondoskodtak a köz- és állategészségügyi előírások betartásáról is, erről ad tájékoztatást az 1843. év egyik jegyzőkönyve: „Tapasztaltatott, hogy némevny lakosok a megdöglött szárnyas és másféle állatokat is a nyomásra és az utcákra kivetni szokták, anélkül, hogy a döögöket a földbe beásnák. Minden döög után hat-szoros büntetés jár.”¹⁰

A Pesten nyomtatott Vasárnapi Újság 1857. dec. 20.-i számában egy orosházi vonatkozású rövid hírt olvashatunk: „(Baromfidög) pusztít több helyen. Orosházán egy nap egy udvarban 20—30 db is eldööglik.” A betegség okát ekkor még nem ismerték. Az olvasók közül valaki a jelentős veszteségek miatt tájékoztatta a lap szerkesztőségét.

Az 1860-ban készült kártérítési jegyzőkönyv már a „felesbe adott baromfitartás”-ról ad először jelentést: Az öl feltörése után elloptak egy öreg ludat, és 24 libát. A felest kártérítésre kötelezték „ki kell fizetni a kapott időben felbecsült árat, 24 liba 4 frt, 1 öreg lúd 80 kr”.¹¹

A Békés megyei Gazdasági Egylet 1876. év decemberi gyűlésén a fűzfaművelésnek és kosárfonásnak terjesztésével foglalkozik. A feladat szükségességét a következő érvekkel indokolja: „A csabai piaczkon nagyban üzetik a tyúktojás-kivitel Pest felé. Orosházán a kopasztott libák, libamájak és kappanok kivitele, másutt gyümölcsök stb. kivitele, mind ez pakkoló kosarakat igényel.” E felsorolásból közvetve tájékoztatást szerezhetünk az akkor használatos szállítóeszközök anyagáról valamint a növekvő baromfifeldolgozásról.¹²

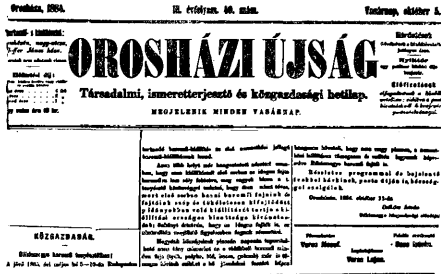
Zlinszky István a Békés vármegyei Gazdasági Egylet története című könyvében ismerteti 1860—1896-ig a Békés vármegyében megrendezett kiállítások idejét.¹³ Ebből megtudjuk, hogy Orosházán 1881-ben volt először állat-, termény-, gazdasági iparmű és háziipari kiállítás. A kiállítás nagyságáról nincs adatunk, ezért tájékoztatásul vesszük két szomszédos község adatait. Az 1860-ban Békésen megtartott állatkiállításra először hoztak fel baromfit. A 20 db ló, a 9 szarvasmarha és 8 sertés mellett „19 db baromfi lett bemutatva és bírálat alá bocsájtva.” Ez időtől kezdve a kiállításokon már a baromfiakat is bemutatják, bírálják és díjazják. 1862-ben a szarvasi termény- és baromfikiállításon 8 kiállító vett részt néhány darab hazai és cochin-kínai fajta baromfival. Itt már a fajtákról és a kiállítók számáról is szerzünk tudomást.

Az Orosházi Újság 1884. évi lapjaiból szerezhetünk tudomást arról is, hogy „1885. évi május hó 5-től 10-ig Budapesten tartandó baromfi-kiállítás az első nemzetközi jellegű baromfi-kiállításunk leend”. Ugyanezen tájékoztató kitér arra is, hogy ez a kiállítás nem az idegen fajtákra fekteti a fösúlyt, hanem „első sorban hazai baromfi fajának és fajtáinak szép és tökéletes kifejlődött példányokban való kiállítását tartja a kiállítási országos bizottsága kívánatosnak; önként értvén, hogy az idegen fajták is az őket megillető figyelemben fognak részesülni”. A továbbiakban Székács István Békés megye közgazdasági előadója tájékoztatójában utal a baromfi-kivitel jelentőségére. „Megyénk községeinek piacznán naponta tapasztalható azon tény miszerint az e vidékbeli baromfi minden faja (tyúk, pulyka, lúd, kacsa, galamb)

máris tömeges kiviteli cikket és bő jövedelmi forrást képez”.¹⁴ (8. sz. kép). Székács József e tapasztalata különösen érdekes azért, mert ő volt az ún. orosházi uradalom (a Trauttmansdorf birtok) jószágigazgatója s Orosházán lakott.

1885-ben Kilián Gyula, az Orosháza környéki Károlyi uradalom gazdatisztje Tekintsünk a jövőbe című közgazdasági vonatkozású cikkében utal a baromfitenyésztés jelentőségére. Felhívja a figyelmet, hogy a gabonatermelés mellett gondot fordítsunk a takarmánytermelésre és ezáltal az állattenyésztést mozdítsuk elő.¹⁵

Az Orosházi Újság a napi hírek közlése mellett igyekszik közgazdasági téren is felvilágosítani olvasóit, s ismerteti a legfrissebb piaci árakat is.¹⁶ (9. sz. kép) Ez arra mutat, hogy élénk forgalom volt az ismertett cikkek körül. Egymás után jelennek meg oktató-nevelő és tájékoztató írások, s ezáltal a baromfitenyésztésnek is fontos szolgálatot tettek. Nehéz ma már megállapítani, hogy a cikkek szerzői közül ki volt helyi szakember és milyen cikkeket vettek át valamilyen fővárosi vagy vidéki szaklapokból.

8. kép. Tájékoztató az 1885. évi első nemzetközi baromfi-kiállításról.

8. Bild: Bekanntmachung über die erste internationale Geflügeiausstellung von 1885.

9. kép. Az Orosházi Újság piaci tájékoztatója 1883-ban.

9. Bild: Marktinformation der Oroshäzer Zeitung von 1883.

Budapest 1876-ban Grubiczy Géza megindítja az első magyar nyelvű kisállattenyésztési lapját a GALLUS-t. A havonta megjelenő folyóirat „a baromfitenyésztés és nyulászat” köréből ismertet közleményeket. Vezérgondolatát a lap címlapján ezzel fejezte ki: „Ez az iparág... amelybe naponta filléreket rak be a tenyésztő, hogy pár hónap múlva, forintokat vegyen ki belőle”.¹⁷ A jó igyekezetet azonban nem támogatták eléggé. 1888. májusi számában a szerkesztő arról panaszodik, hogy kevés az előfizető s két hónap múlva a lapot meg is szüntette.¹⁸

A Békés megyei Gazdasági Egylet sem tartozott a támogatók közé, pedig célkitűzései szerint minden közhasznú gazdasági ügyet pártfogolnia kellett volna. A baromfitenyésztési szakbizottságnak 1888. évi decemberi üléséről készült jegyzőkönyv több mint 10 évi lemaradról árulkodik: „...,Elnök úr indítványozza, hogy a titkári iroda részére a két magyar nyelvű lapra, a „GALLUS” és „Házi szárnyasaink” címűekre, amelyek az aprómarha tenyésztés érdekeit szolgálják — előfizettesék, s... a gyakorlati és közhasznú eszméket a titkár megfigyelve, azokat a megyei lapokban időközönként közölje.”

A továbbiakban az elnök a következőket állapította meg: „...,a baromfi és a tojáskereskedés már oly mérveket öltött, hogy a bel- és külfogyasztásnak még sokáig nem leszünk képesek eleget szolgáltatni.”

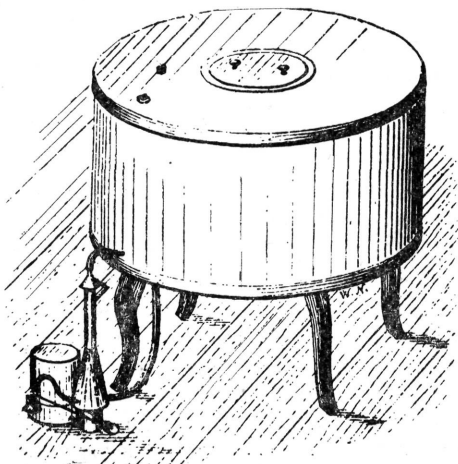
Foglalkozott még a bizottság két időszerű feladattal is. Díjat tűztek ki egy kisebb terjedelmű népies nyelven megírt baromfitenyésztési pályamunkára és javasolták az igazgató választmánynak egy Jády-féle kisebb költőgép beszerzését.¹⁹

A bizottság nagyfokú tájékozatlanságát mutatja, hogy az egyik baromfitenyésztési lap, a GALLUS 4 hónappal az ülést megelőzően szünt meg. A lap 12 évi tevékenysége során nem gondoltak annak előfizetésére. Örvendetes viszont, hogy ezzel szemben az Orosházi Újság többször közöl baromfitenyésztéssel foglalkozó cikkeket.

A szóban forgó keltetőgépről a GALLUS 1888. év áprilisi számában olvashatunk rövid leírást. (10. sz. kép). E szerint a Jády Károly költőgépjének palástja alatt a szigetelőréteg fűrészporból áll. Ezen belül a víztartó hengert képezték ki...” a korábbi gépeknél az ébrények fele vagy több is befűl a tojásban. Az új gépek önszábályozóval ellátottak. Egyelőre csak 100 tojásra való gépeket gyártanak.”²⁰

1895. május havában az Orosházi Újság Szász József polg. isk. gazd. tanár folytatásos írását olvashatjuk, címe: „Baromfitenyésztés a háztartásban”.²¹ Felhívja a figyelmet a jobb tojó és nagyobb testű baromfiak kiválasztására, ajánlja az emdeni ludat, a pekingi kacsát, a plymuth, rocks és langshan tyúkfajtákat. Tőle tudjuk meg a korábbi idők baromfitenyésztési módszerét: „Eleintén egyes tenyésztők ládába szedték állataikat, s kocsira téve pár órajársnyira levő majorjaikba, mezőjükre kivitték. Este hasonló módon összefogózva ismét hazaszállították”. Az orosházi állami gazdasági iskolában is így nevelték a csirkéket. „Később, mert a szaporulat igen nagy volt, a kezelésnek illetén módja túl fáradságossá lett”. Felhívja a figyelmet a vándoroltatásra, ismerteti annak előnyeit, foglalkozik a takarmányozással, tanácsot ad a keltetéshez és a csirkék neveléséhez, valamint az elhelyezéséhez. Ismertet néhány betegséget és az ellene való védekezés feladatait. Mai szemmel nézve Szász József akkori megállapításai a kor színvonalán állottak.

Ugyanezen évben egy tapasztalt tenyésztő írt cikket a „Fiatalsúlyú pulykák felnevelése”-ről²² Tíz pontban foglalja össze a pulykatenyésztés fontosabb feladatait. Érdemes megemlíteni ezek közül néhányat: Rokontenyésztést ne alkalmazzunk. A letojás napját a tojásra kell írni és a kotló alá egykorú tojásokat kell rakni. A pulykafiak 24 óra múlva a fészekből elvehetők. Míg a tollzatuk teljesen ki nem nő, a nedvesség ellen mindig megóvándók.

10. kép. A Jády Károly- féle keltetőgép 1884-ből.

10. Bild. Brutmaschine des Typs Károly Jády von 1884.

Koremika István az Orosházi Újság 1895. augusztusi számában üdvözlí a Földművelésügyi Miniszter körrendeletét, amely szabályozza a fertőző baromfibetegségek ellen való védekezést, de rögtön meg is állapítja, hogy ennek nagyon kevés hatása lesz. Javasolja, hogy a selyemhernyó-termeléshez hasonlóan a baromfitenyésztésnél is alkalmazzanak felügyelőket, akik segítenek a sok millió tenyésztőnek.²³

Igen értékes tanácsokat írtak az Orosházi Újság 1895. augusztus 18-i számában is, a „Hulladékok a baromfiaknak” című írásban. Ebben kifejtik, „hogy a tyúkfélék a szemes eleség mellett megkívánják az állati eredetű táplálékot is. Nyáron szereznek is eleget, de télen adjunk nekik vért, vagy más hasonló állati anyagot. Ez nemcsak javukra válnék, de tojást is korábban elkezdenék”.²⁴

A mai baromfi szaklapokban többször olvashatunk olyan kísérletekről, amelyekben a kutatók a tojás sárgájának színét sötétebbre kívánják változtatni. Ez a törekvés igen régi, mert az 1895-ben megjelent újságban is foglalkoznak már vele.²⁵

A baromfitartók mindig törekedtek a nagy libamáj nyerésére, ezért bizonyára nagy érdeklődést váltott ki az újságnak egy strassburgi hír közlése, amely szerint a nagy máj úgy érhető el, hogy faszenet adnak a tengeri közé és ezzel tömik meg a libákat.²⁶

A tojáshozam kérdése is foglalkoztatta eleinket, s az újságban ilyen címmel írtak róla; „Mit tegyünk, hogy a tyúkok télen át is tojjanak?”²⁷ Itt a jó táplálékot helyezik előtérbe, javasolják a sóska téli etetését. Továbbá gondoskodni kell a jó ólakról is. „Bácskában az a szokás, hogy meghordják a tyúkot alját vastagon erjedő trágyával, hogy az melegítsen”. Megemlítjük, hogy az 1950-es évek elején hazánkban és Európa többi országában is a baromfiakkal foglalkozó szaklapok újdonságként ismertették az amerikai farmereknek a háború alatt felfedezett megoldását a baromfiólak *mélyalmos* fűtését. Ez pedig semmi más, mint az 1899-ben ismertetett fűtési eljárás.

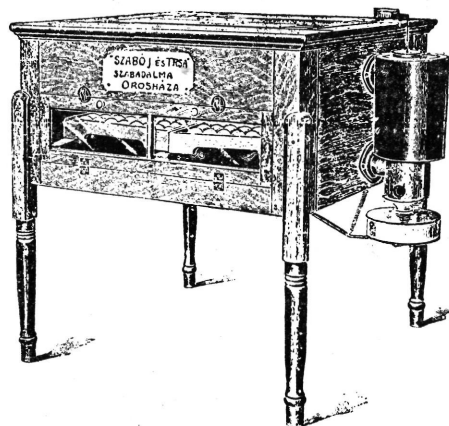
1904-ben egy szerkesztőségi cikk „Baromfitenyésztési ügyünk” cím alatt foglalkozik a baromfitartással. Ezt írja: „Fő jövedelmünk a búza, utána a baromfitenyésztés következik 75 000 000 korona az államnak. Úzzuk ezen jövedelmi ágat még nagyobb mértékben, ne csak a földművesek, de mindenki, akinek udvara van tartson baromfit”. A továbbiakban hasznos útmutatást ad a baromfitenyésztéshez. Felhívja a figyelmet a korai csirkék nevelésére, igen jó takarmány-összetételt javasol, az elhelyezéssel kapcsolatban pedig a következőket mondja: „Az ól náddal legyen fedett, a déli oldalon pedig üvegezett. Az ólakhoz bokrokat, fákat kell ültetni, hogy árnyék s legyen.” Rávilágít a toll fontosságára is. „A tyúk tollát szárítani és gyűjteni kell.”²⁸

A keltetőgépekről érkezett hírek nemcsak a felnőttek, de a gyermekek képzeletvilágát is foglalkoztatták és kísérletezésre készítették őket. Iskolás gyerekek tyúkok alól elcsent tojásokat a meleg kuckó tetején elrejtve próbálták kikeltetni. Titkolt próbálkozásait nem a csibék csipogása, hanem a záptojás jellegzetes szaga fedte föl. Hasonló sikertelenség a felnőtteknél is előfordult. Kondoroson a jegyző keltetőgépéből is hiába várták a csibéket, s nagy nyilvánosság előtt folyó próbálkozás itt még a kétkedők derűjét is növelte.

Orosházán két kísérletező ember munkáját már nagyobb siker kísérte. A Baromfitenyésztés 1904. évi szept. 25-i száma erről így tudósít: „Új tojás-keltető gépet mutattak be a hódmezővásárhelyi kiállításon, amelyet Szabó István és Társa Orosházáról állított ki. Ez a gép villamossal van berendezve. A meleget villamoskészülék szabályozza. Az elemek feltöltése nagyon egyszerű. A gépből a lakásnak bármely részébe villamos-csengő vezethető, amely a legkisebb rendellenességet folytonos csengéssel jelzi... a minisztérium, mely állami segítséget is helyezett kilátásba, ezer darab ilyen villamos berendezésű keltetőgépre kért ajánlatot”²⁹ A tudósítás-

ban még arról is írnak, hogy a gépben lévő vizet a burkolatra felerősített petróleumlámpa melegíti. (11. sz. kép)

A nagy érdeklődést kiváltó gépi tojásfeltetés sokféle foglalkozású embernek a figyelmét ragadta meg. Az Orosházi Újság híreiből azt is megtudjuk, hogy Szabó István is például ecetgyáros volt.³⁰ A feltalálók szabadalmukat valószínűleg eladták, mert a Baromfitenyésztés következő év februári számában a hirdetések között azt olvashatjuk, hogy a Szabó féle „Elektra” nevű tojásfeltetőgépet Kogler és Rossner cég gyártja.³¹

11. kép. Szabó I. és Társának keltetőgépeje. 1904.

11. Bild: Brutmaschine von I. Szabó und Genosse, 1904.

Szólnunk kell még baromfitenyésztő egyesületekről is, mert ezek tevékenysége közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban volt az orosházi baromfitenyésztéssel. Már a GALLUS című szakfolyóiratnak 1879. évi 1. számában felhívást intéz Grubiczay Géza egy országos baromfitenyésztési egylet alakítására. Szükségét azzal indokolja, hogy az egyletekben alkatnak adnának az eszmecserére. Ismertetnék mindazt, amit külföldön eredményesen művelnek a baromfitenyésztés területén, hogy azután azt átvehetnék. Egyleti tagok segítségével terjeszthetnék a jó tenyészanyagot. Javasolja még, hogy a megyei gazdasági egyleteknél egy-egy nyulászati szakosztályt is állítsanak fel. Kívánatosnak tartja, hogy az Állatorvosi Tanintézet baromfiak és tengeri nyulak gyógyításával behatóan foglalkozzék. Az első egyesület megalakulásáig azonban hat esztendő kellett várni.

1885-ben Pécssett alakul az első egyesület. 1887. áprilisában a budapesti galambkedvelők köre is megalakult Columbia néven. Ugyanezen év májusában a haszon- és díszszárnyasokat tenyésztők országos egyesülete rendes közgyűlést tart. Főtitkár: Parthay Géza, a „Házi szárnyasaink” szerkesztője.³² 1902-ben megvetik az alapját a Baromfitenyésztők Országos Egyesületének. 1907-ban „Békéscsabán baromfitenyésztő egyesületet óhajtanak alapítani. Hír szerint gróf Wenckheim Dezsőnének fogják elnöknek felkérni”.³³

A századfordulón több grófné és nagybirtokos felesége kapcsolódik be a baromfitenyésztésbe, akik elsősorban az idegen fajták behozatalával és szaporításával foglalkoztak. Részt vesznek a kiállításokon s az eladásra szánt tenyésztojást és tenyészbaromfit az újságokban hirdetik.

1909-ben az orosházaiak előbbre akartak lépni. E törekvés megismeréséhez érdemes idézni az egyik képviselőtestületi jegyzőkönyvet. Ebben Veres József evangélikus lelkész javasolta, hogy Orosházán és környékén az erős baromfitenyésztés továbbfejlesztése érdekében kérje a község a Földművelésügyi Minisztériumot: „Szervezzen Orosházán baromfitenyésztő mintatelepet”. A kérést a Földművelésügyi Minisztérium elutasította.³⁴

A fent említett írásokból láthatjuk, hogy az I. világháborúig a szakemberek, valamint a baromfitartók milyen színvonalon álltak. A szakemberek ismereteiket, tudásukat az újságon keresztül, de bizonyára más módon is igyekeztek átadni a parasztságnak, melyek eredménye a baromfikereskedelem és a baromfifeldolgozás fejlődésében mutatkozott. Ezt igazolják az alábbi adatok: A két legnagyobb orosházi exportcég (Bortolo M. Bernardinelli mint az Esportazione Uova képviselője és Claus Edé mint az Italienische Geflügel Importation képviselője) vasúton az alábbi baromfitömeget szállított el Orosházáról külföldre:

1898-ban 460 vasúti kocsiban 1 000 413 db 512 915 Ft érték

1899-ben 349 vasúti kocsiban 803 887 db 407 302 Ft érték

1900-ban 657 vasúti kocsiban 1 610 907 db 1 709 218 Ft érték. (34/a)

Az Aradi Kereskedelmi- és Iparkamara 1908. évi jelentése szerint a kamara területéről azon évben a legtöbb tojást Orosházáról vittek ki.³⁵

Baromfifeldolgozás

Elbeszélések és levéltári adatok szerint már 1880 előtt néhány kiskereskedő a megvásárolt baromfiakat, elsősorban csirkéket, tyúkokat, kappanokat és libákat élve vagy kopasztva vasúton darabárúként szállította Budapestre, illetve Bécsbe. Ugyanígy küldték fel a libamájakat is.³⁶ A kereskedők közül a következőkre emlékeznek még: Fehér Bernát, Grossner Károly, Lichtensteinné Szabó Julcsa, Springer Ignác, és Weisfeld Zsófi. A baromfival való kereskedelem nem volt rossz üzlet, mert később újabb kereskedők: Beck Gusztáv, Frankli Sándor, Garai Hermann, Révai Arnold és Reiss Ignác jelentek meg Orosházán. E kereskedők többségét, mivel csak libák vásárlásával és feldolgozásával foglalkoztak, *libások*-nak hívták.

Az első, exporttal és belföldi szállításokkal foglalkozó nagykereskedő, Steinberger Salamon 1880-ban telepedett le Orosházán, aki a bécsi Hungerleider baromfikereskedő család egyik tagja volt. Ekkortájt a család többi tagja Arad, Nagyvárad, Gyula és Szentcsanak városokban telepedtek meg és nyitottak üzletet. A legidősebb fiú, Hungerleider Jakab Bécsben székelte, irányította a felvásárlást és gondoskodott az áru értékesítéséről. Kiterjedt rokonsága révén sokáig irányítani tudta a Délkelet-Aranyföld baromfiforgalmát. Hogy az egész család baromfi-kereskedéssel foglalkozott, mutatja a cég neve is: Gebrüder Hungerleider (Hungerleider testvérek).

Ha Orosházán az üzemszerű baromfifeldolgozás kezdetét kutatjuk, akkor azt 1880-ra kell tennünk. Steinbergerék üzleti tevékenységükkel a baromfi minden fajtájának és a tojásnak állandó felvásárlói voltak. A feldolgozó termék mellé baromfi-hízaladát és később hűtőházat is építettek. Rendelkeztek tojástartósító *meszes pincével* is, ami hozzátartozott a korabeli nagyobb üzemekhez.

Az 1890-es években Clauss Edward német exportőr is létesített baromfitelepet Orosházán, de ő keveset tartózkodott itt. Megbízottja a Pozsony környéki Öhlschläger

Márton és felesége Grósz Zseni. Ez az új kereskedő néhány év alatt tönkrement, s az üzletet Öhlschläger vette át. Biztosra vehető, hogy a csődbejutás nem a baromfihiány miatt következett be, mert egyébként az új tulajdonos sem merte volna vállalni az üzlet fenntartását.

1894-ben már egy Frigor nevű olasz kereskedő is vásárolt a mai Mikes—Kígyó — és Petőfi utcák áltai határolt telepen. Letelepülésének idejét nem ismerjük. Az 1900-as évek elején a nálánál később Orosházára települt másik olasznál, Bernardinellinél, mint élő baromfiosztályozó dolgozott.

1896-ban Bartolò Michele Bernardinelli és Filippi Silvió, két fiatal olasz egy veronai baromfi nagykereskedő megbízásából piackutatást végeztek. Először Bulgáriában és Romániában tájékozódtak, majd Magyarországra jöttek. Feladatuk az volt, hogy helyet keressenek, ahonnan csirkét és tyúkot nagyobb mennyiségben, vagontételekben tudnak Olaszországba szállítani. Magyarország több városában, községében megfordultak és végül Orosházát szemelték ki letelepedési helyüknek. Orosházán ekkor már voltak baromfikereskedők, de úgy látszik, nem tartottak ezektől a versenytársaktól. (12. sz. kép.)

Ezek az olaszok, mivel nagy mennyiségű baromfi vásárlására kaptak megbízást, élénkséget és új formát vittek az üzletbe. Dobszóval értesítették a lakosságot megérkezésükről és arról, hogy piaci napokon kívül, meghatározott időben a telepükön a piaci árnál magasabb árat fizetnek. Az orosháziak tudomásul vették a vevő kívánságát és telephelyére szállították az aprójószágot. Az első időben az is megtörtént — amire az olaszok nem számítottak, — hogy minden ketrecük megtelt és a pénzük is el-

12. kép. Michele Bernardinelli útlevele, amellyel Orosházán jelentkezett. 1896.

12. Bild: Paß von Michele Bernardinelli, mit welchem er sich in Orosháza anmeldete. 1896.

fogyott, s akiktől nem vették át, azok nehezteltek rájuk. A továbbiakban azonban gondoskodtak róla, hogy ilyen eset ne forduljon elő. Első telephelyük a vasútállomással szemben, a mai park helyén volt. A jónak ígérkező baromfiüzlet az olaszokat arra készítette, hogy szakembereket, osztályozókat hívjanak otthonról. Ezek egy része családotól, másik része mint fiatal nőtlen ember került ide, akik hosszabb-rövidebb ideig itt maradtak.

Mikor a telepre hozott baromfi mennyisége nem elégítette ki őket, Filippi Silvió, Julió Camporese, Luigi Perbelini a piacra is kezdtek járni és főleg ezeket ismerték meg az orosháziak. Érdekes, hogy az olaszok közül többen már magyar nőt vettek feleségül. A legelső telepi fényképfelvétel is az egyik olasz lakodalmának harmadik napjáról készült, amikor az ifjú pár a telep munkásaival együtt verte csapra a sörös hordót. (13. sz. kép.)

Olaszországban a magyar baromfi kiváló minőségéről hamarosan meggyőződtek és ezután a szomszédos Békéscsabán Lució Bampa, Figli de Giovanni Grigolon, valamint Hódmezővásárhelyen is olasz cégek, Colpi és Mezena telepedtek le.

Az 1900-as évek elején Bernardinelli kilépett a veronai-cégből s önállósította magát. Azonban rövid időn belül szomszédjával Öhschläger Mártonnal üzlettársakká lettek. Ebben az üzletársi viszonyban az első világháborúig csak az volt a különös, hogy együtt vásárolták a baromfit, de a telepen már külön hízlaldába rakták. A feldolgozást és a szállítást közösen végezték, de cégpapírja külön-külön volt mind a kettőnek. E kettős céghez néhány év múlva társult Ungár Árpád is, aki feleségével 1938-ig, a zsidótörvény megjelenéséig, Bernardinelliékkal együtt tevékenykedett.

13. kép. Az egyik olasz baromfikereskedő lakodalmának 3. napján a munkásokkal. 1908.
13. Bild: Einer der italienischen Geflügelhändler am 3. Tag seiner Hochzeit mit Arbeitern. 1908.

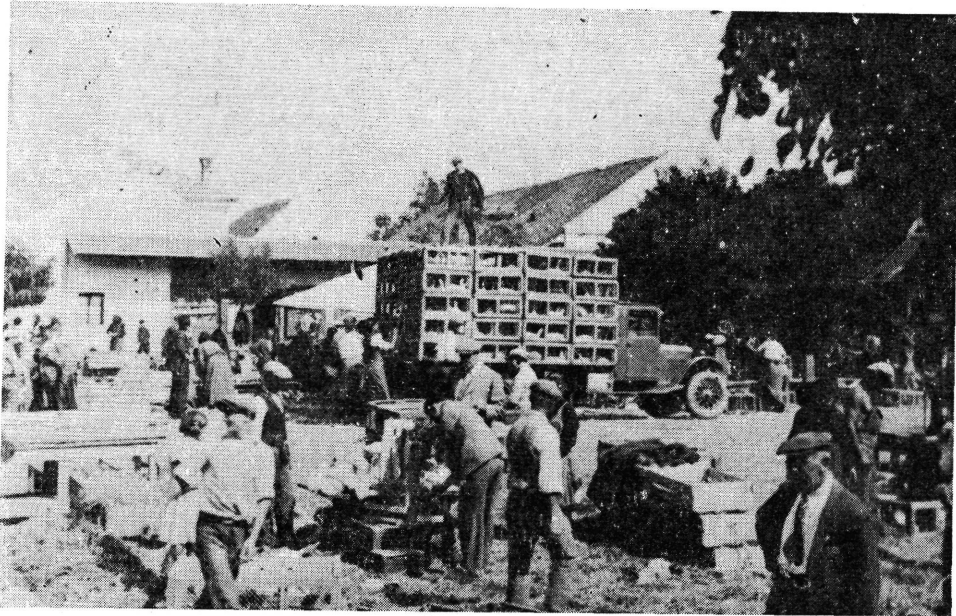
A telepi munkások Ungárt a legjobb pénzügyi szakembernek tartották, de *hajtós* és rideg természete miatt a másik kettőre szívesebben emlékeznek vissza.

Presser Sándor eleinte zsidó vallású kántor-tanító volt, 1910-ben kilépett szolgálatából és baromfi-kereskedést nyitott. Mindenfajta baromfit vásárolt, de az őszi időnyben inkább csak kövér libával és kövér kacsával *foglalkozott*. A zsidó ritus szerinti vágást is nála végezték, s ez a munka jó jövedelmet hozott részére.

Említést érdemel az a megfigyelés, hogy a legtöbb baromfi-exporttal foglalkozó kereskedés többnyire társas vállalkozás volt. Ilyenek például, a már említett Hungerleider családi vállalkozáson kívül, az orosházi piacokon is imert kereskedők közül: Kemény-testvérek Nagyszalontáról, Hartmann- és Cohnen-cég Szentesről. A helybeliek közül Bernardinelli—Öhschläger—Ungár, valamint a későbbi Presser—Klein—László-cég is. Az üzletársi viszony létrejöttében szerepet játszott a konkurrencia eleni harc, melyet legjobban a tőke növelésével lehetett fokozni.

Az exportmunka sokrétű feladatát kívánt, egy ember elvégezni ezt nem tudta. Az idetelepült kereskedőkre jellemző, hogy rokonaik, vagy üzlettársaik Budapesten, Bécsben, Berlinben, Veronában, Zürichben vagy Londonban éltek, akik gondoskodtak az áru elhelyezéséről, értékesítéséről, figyelték a nagyvárosi baromfiforgalmat, a piaci árakat, a konkurrenciát és időben, sokszor naponta értesítést adtak a felvásárlások fokozására vagy csökkentésére.

Emlékezet szerint a legrégebbi baromfi piacot a jelenlegi Széchenyi téren tartották. Külön baromfi piac akkor még nem volt, s a tejet, a gyümölcsöt a baromfival vegyesen árulták. Ebből arra lehet következtetni, hogy mennyiség tekintetében nem lehetett jelentős és inkább csak a helyi igények kielégítését szolgálta. Amikor azonban a felhozatal megnagyobbodott, a teji piac maradt a helyén, a baromfiak eladása tágasabb helyre, az Alföld Szálló déli oldalán levő térre került át. (14. sz. kép.)

14. kép. Baromfi-piac 1934-ben. Jobb sarokban a pavilonszerű mázsaház.
14. Bild: Geflügelmarkt 1934. In der rechten Ecke das pavilonartige Wiegehaus.

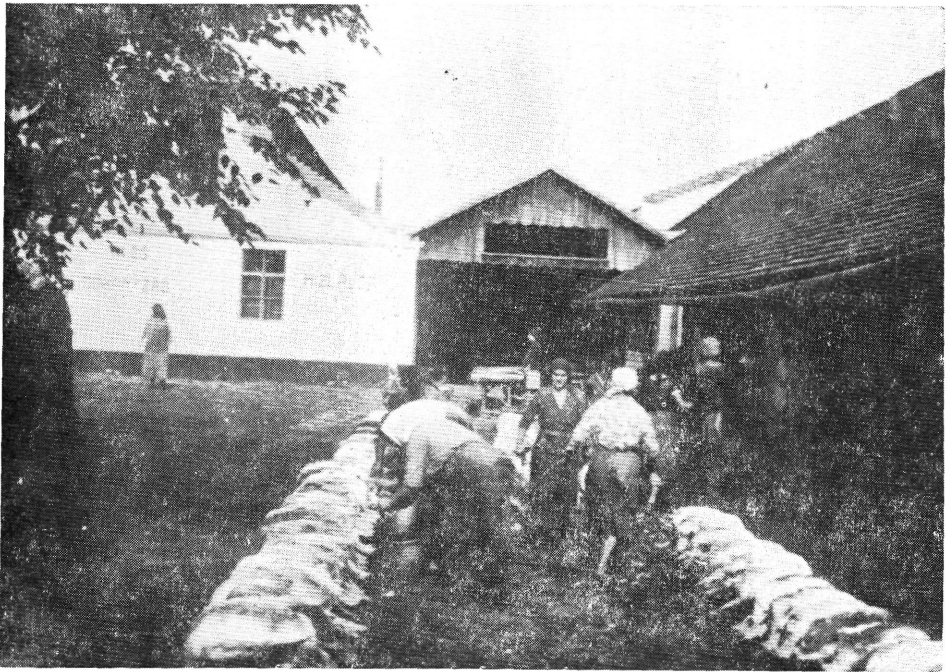
Az első baromfikereskedők általában a piactér közelében telepedtek le. Steinberger Salamon is a piachoz közel fekvő Pacsirta utcában létesített üzemet. A 10—20 évvel később érkezők már távolabb helyezkednek el. Presser Sándor a Komlói úton, a többiek pedig a vasút közelében. Ez utóbbiak már a vasúti szállítás jelentőségét is figyelembe vették, és mivel ez a rész a város szélének számított, a telkekhez is olcsóbban jutottak hozzá.

A legrégebbi feldolgozó helyiségeket a megvásárolt parasztházak szobáiból, kamráiból alakították ki. Erre utal egy 1936-ban készült fénykép is és a rajta olvasható felírás: „Vágókamra”. Bizonyosra vehető, hogy korábban kamrának is készült. (15. sz. kép.)

Az egészségügyi előírások akkor még nagyon keveset követeltek meg, földes kamrákban és folyosókon kopasztottak. Az 1920-as években már előírták a termék

15. kép. Vágókamra és kopasztóhelyiség 1936-ban.
15. Bild: Schlachtkammer und Rupfraum, 1936.

16. kép. Levágott libák lábmosása és kopasztása 1934-ben.
16. Bild: Waschen der FüÙe und Rupfen geschlachteter Gänse, 1934.

és a falak aljának kibetonozását, de még így is egyes üzemekben a kövér baromfit egy félig nyitott, színszerű épületben vágták és kopasztották. (16. sz. kép.) A munkatermek sötétek voltak, a kicsi ablakokon kevés fény jutott be. (17. sz. kép.) A kopasztótermeket nem fűtötték s a hideg helyiségek csak az emberek és a baromfiak testétől melegedtek fel. Késő ősszel és télen reggelre a kopasztóasszonyok padjait belepte a dér. Ilyenkor sokat fáztak az asszonyok. A kopasztáskor az első tollat maguk alá rakosgatták, majd lábukat is tollal takarták be, hogy ne fázzanak. Napközben a toll annyira felszaporodott, hogy szinte féllábszárig tollban jártak, s lábukkal a tollat a pad alá rugdosták. (18. sz. kép.) A vágók elébe egész műszak alatt hordták a vágásra szánt állatokat. Ezeknek az ürüléke, valamint a belezéssel együttjáró kellemetlen szag a régi alacsony kopasztó termeket megtöltötte, azért itt mindig rossz volt, *sűrű volt a levegő*.

Munkaruhát és védőruhát a munkások nem kaptak. Saját ruhájukban dolgoztak, még a zsákkötényt is otthonról hozták, melyet kopott zsákokból varrtak össze. (19. sz. kép.) A vágók kötényei vérrel átvíródtak, s hozzájuk ragadt a sok toll. Sokszor még az alatta levő ruhák is véresek lettek s a meleg időben bűzlöttek a bomlásnak indult vértől. A kopasztók régi rossz ruháikban dolgoztak. Fejkendőjét mindenki használta és szorosan a fejéhez kötötte, hogy a tyúktetű ne másszon a haja közé. Ugyanis a száraz kopasztás során a baromfi testéről a tetvek az emberre is átmásztak, s mindig fölfelé, a haj felé igyekeztek. Sok tetű a gallér alatt bújt meg, amelyik meg a nyakra ért, az viszketést okozott, ezért munkaközben a kopasztóknak a vakaródzás, a nyak sóprése megszokott és beidegzett mozdulat volt. A dörzsöléstől sok asszonynak a nyaka kisebesedett.

Meleg időben a megkopasztott baromfi könnyen fülledt és romlott, ezért a feldolgozó üzemekben a hűtés mindig fontos feladatnak számított. A múlt század 80-as éveitől csak a késő őszi és a téli hónapokban vágtak, amikor a hideg idő már meg-

17. kép. Vágók és kopasztók 1942-ben.
17. Bild: Schlächter und Rupfer, 1942.

18. kép. Csirkekopasztás 1942-ben a Magyar Mezőgazdák üzemében.
18. Bild: Hähnchenrupfen 1942 im Betrieb der Ungarischen Landwirte.

19. kép. Vágók és kopasztók munkaruhájukban. 1930.
19. Bild: Schlächter und Rupfer in ihrer Arbeitskleidung, 1930.

védte az árut a romlástól. Az 1880-ban letelepedett első exportőr már melegebb időben is vágott baromfit, mert berendezkedett azok hűtésére is. Nagy jégvermeket építtetett, s ezekben évenként 400 kocsi természetes jeget raktározott. A jég elvermelése igen nagy jelentőségű volt, ettől függött a következő év munkája. A környék első jéggyárát 1910-ben Hódmezővásárhelyen építették. A Steinberger-cég meleg időben 20—40 mázsa jeget hozatott onnan lovaskocsival. Orosházán mesterséges jeget csak a 20-as évek közepén kezdtek gyártani a Tóth-malomban.

A *jégpince* a jégveremnek fallal elválasztott része, mely a hideget a nyitott ajtón keresztül a jégveremtől kapta. A hűtőházak építése előtt a melegben levágott és megkopasztott baromfiakat a jégpince állványaira helyezték, s itt tartották, amíg az le nem hűlt, majd utána csomagolták. Hűvösebb idő beálltával a kopasztó melletti kamrák is megfeleltek a hűtés céljára.

A hűtött baromfit fülledés veszélye nélkül csomagolhatták. A múlt század végén a baromfiakat kosarakban szállították. A kosár aljára vizes forgácsot tettek, s arra került egy sor jég, majd a papírba csomagolt baromfi. A kosárban három sor csirkét tettek a jégrétegek közé, s utána a kas tetejét zsákanyaggal varrták be. Még 1929-ben is csomagoltak ilyen vesszőkosarakba. Később a kosarak helyett ládákat használtak, amikor szintén jég közé rakták a szállítandó baromfit. Kezdetben csak közönséges vasúti kocsikban szállítottak. Jégtartállyal felszerelt hűtőkocsik 1910 körül kerültek forgalomba. Az első, hűtőgéppel felszerelt hűtőházat Steinberger János 1925-ben építette.

Az orosházi baromfipiac első kereskedői még maguk vásárolták meg az árujukat, de 1880-tól kezdve a nagy tételben szállító exportkereskedők már *szedőket-kofákat* alkalmaztak, akik segítettek nekik a baromfi beszerzésében. Amikor pedig a helyi piac így sem elégítette ki megrendeléseiket, a kereskedők ekkor üzleti körükbe kapcsolták a szomszédos községeket és azok piacain hetente egyszer megjelentek, vagy megbízottaikat küldték ki.

Az aprójószág szállítását ekkor még lőcsös kocsival végezték, mégpedig úgy, hogy a két vendégoldal felerősítése után a kocsi tetejére mindkét oldalon 3—3 vesszőből font kosarat helyeztek el. Ezek a kasok a csibenevelésnél még ma is használatos borítókhöz voltak hasonlóak. (20. sz. kép.) Átmérőjük alul kb. 1,5 m és 60—70 csirkét rakhattak bele.

A piaci munkába gyakran a gyermekeket is bevonták. G. Szabó Lajos (szül. 1884-ben) elmondta, hogy kisiskolás korában minden vasárnap és csütörtöki napon az édesanyja magával vitte őt a piacra, hogy a felvásárolt aprójószágra vigyázzon, amíg azt a nagykereskedőnek át nem adják. Ezért minden csütörtökön hiányzott a délelőtti tanításról. Hiteles tájékoztatást adott a szedők keresetéről is. Eszerint édesanyja többet keresett, mint édesapja, aki a községhez írnok volt. Harmincegy évi munka során megtakarított pénzükből 1913-ban mintegy 20 hold földet vettek a Károlyi-birtokból.

A baromfitenyésztők és -kereskedők tábora között foglaltak helyet a libatömők vagy hízlalók, akik egyik réteghez sem tartoztak. Ők kis libákat nem neveltek. A tömésre való sovány libákat általában ismerős tenyésztőktől vették meg, majd otthon több héten át tömték s a kereskedőknek eladták. A libatömők a tenyésztőkkel jó üzleti kapcsolatban voltak, de a kereskedőkről másképp vélekedtek. Erről tájékoztat az Aradi Kereskedelmi és Iparkamara 1892. évi jelentése: „A libahízlalók panaszkodnak, hogy az üzérkedők önkényének vannak kiszolgáltatva. Ezen hátrányon úgy lehetne segíteni, ha a hízlalók szövetkezetet létesítenek és a libákat közvetlenül küldhetnék a fogyasztó piacokra.”³⁷ Nem tudjuk, hogy az orosházaiak érdekeltek voltak-e az ügyben, mindenesetre figyelmet érdemel a szövetkezés gondolatának felvetése.

Az egyre erősödő üzemek munkalehetőséget teremtettek az orosházi földmunkások asszonyai és leányai számára. A téglagyáron és a söprűgyáron kívül más iparág akkor még nem volt Orosházán, ahol asszonyok dolgozhattak volna, bár ott is csak korlátozott létszámban vették fel őket. Nyáron segítettek a férjeiknek a betakarításnál, az őszi hónapokban pedig kopasztani mentek. Egy-egy család életében sokat számított, ha az asszonyok, vagy felnövekedő lányok is keresethez juthattak, ezért igyekeztek is a munkájukat jól végezni.

20. kép. Múlt századi csirkeszállító kas. (Rekonstrukció.)

20. Bild: Hähnchentransportkorb aus dem vorigen Jahrhundert. (Rekonstruktion).

A baromfiüzemek munkásainak zöme nő volt, akiket a szocialista mozgalom (beleértve a szakszervezeteket is) 1897 eleje előtt csak elvétve érintett. Az agrárszocialista mozgalom Várkonyi szárnya, az ún. független szocialisták törődtek legjobban a nők szervezésével. Orosházán is ez volt a helyzet, így jutott el a mozgalom a baromfiipar munkásnőihez. A Várkonyi-mozgalom a napi *bérvkövetésekkel* tudta a legszélesebben kiterjeszteni a befolyását. Ennek bizonyítéka az 1897-es orosházi követelés is, az első jele a kopasztóasszonyok és a mozgalom szorosabb kapcsolatának. Erről kapunk tudósítást az Orosházi Újság 1897. aug. 8-i számában, amely átvette a „Földművelő” írását. Ez az újság ismerteti azokat a javaslatokat, amelyeket az orosházi nőszervezet a női munkára vonatkozólag állapított meg. Felsorolja az aratási, a cséplési és más munkák időtartamát, valamint azok munkadíját. Külön foglalkozik a kopasztóasszonyok munkadíjával. Kiemeli, hogy a vasárnapi munka és mindenféle potom munka végképp megszüntetendő.

Az orosházi baromfitelepi munkásasszonyok bérharca, valamint a durva bánásmód miatti tiltakozásuk 1906 decemberében már sztrájkba torkollott. A megmozdu-

lásban mintegy 150 kopasztóasszony vett részt. Eredménye ismeretlen. A „Népszava” kiemeli, hogy egyetlen sztrájkterő sincs közöttük.³⁸ (Az Orosházi Újság 1906. december 23-i száma szerint a kereskedők a sztrájk alatt a szokásos vágott baromfi helyett élő baromfit keldtek Pestre.)

Az első világháború előtt Orosházán volt még egy kopasztó sztrájk. Ez azonban, ahogy erre emlékeznek, nem a nagy baromfiszállítók telepén, hanem a kisebb, pesti piacra szállító kereskedőknél az ún. „libásoknál” történt. A munkabeszüntetés miatt a kereskedők a megvásárolt libákat kénytelenek voltak Szentésre átszállítani, hogy ott megkopasszák.

A gazdasági ellentétek mellett növelte a munkás és a tőkés közötti feszültséget egyes munkáltatók fölényes magatartása, idegen anyanyelve is. Ezt Horváth Józsefné, aki 1910-ben került be kopasztónak és 32 évig ott is dolgozott, így fejezte ki: „...ha köszöntünk is nekik, a köszönés fogadása is mintha terhes lett volna számukra.” „...hozzánk nem sok szavuk volt, egymás között is németül beszéltek.” Amikor meg a munka elfogyott, akkor meg csak úgy odavetették: „Mehetnek sétára, mert nincs munka.”

JEGYZETEK

1. Veres József: Egyet-más Orosházáról. A Békés vármegyei Régészeti és Művelődéstörténet Társulat Évkönyvei 1885/86. Szerk.: Zsilinszky Mihály, Gyula, 1887. 32—33.

2. Orosháza birtokstatisztikája 1890-ben:

0— 10 holdas	2277 birtokos,	összesen	6248 kat. hold.
10— 50 holdas	355 birtokos,	összesen	7989 kat. hold.
50—100 holdas	16 birtokos,	összesen	1174 kat. hold.

(Veres József: Orosháza ünnepe, a község és ág. hitv. ev. gyülekezet alapításának 150 éves emléknapiján. Orosháza, 1895. 11—12.)

3. Bakó József: Két pillér közt. Bp. 1958. 54. 1.

4. Féja Géza: Viharsarok. Bp. 1937. 149. 1.

5. Veres József: Orosháza. Orosháza, 1886. 114.

6. Orosháza község tanácsa jegyzőkönyvei: (Békés Megyei Levéltár. Továbbiakban Ktjvk.) Ktjvk. 1820. 4.

7. Ktjvk. 1820. 5.

8. Ktjvk. 1821. 168.

9. Ktjvk. 1822. 149.

10. Ktjvk. 1843. 47.

11. Ktjvk. 1860. 22.

12. A Békés megyei Gazdasági Egylet 1876-ik évi Értesítője. Szerkesztette: Morky Sámuel B-Gyulán. 1877. 75. 1.

13. Zlinszky István: A Békés vármegyei Gazdasági Egylet története. 1860—1896. Csaba. Corvina könyvnyomda. 25. 183. 1.

14. Orosházi Újság. 1884. október 5.

15. Orosházi Újság. 1885. március 1.

16. Orosházi Újság. 1883. július 8.

17. GALLUS. 1876. dec. 15. Mutatványszám.

18. GALLUS. 1888. júl. 15. XII. évf

19. Békés vármegyei Gazdasági Egylet 1888-ik évi értesítője. Szerkesztette: Zlinszky István.

20. GALLUS. 1888. ápr. XII. év..

21. Orosházi Újság. 1895. máj. 12.

22. Orosházi Újság. 1895. ápr. 14.

23. Orosházi Újság. 1895. aug. 4.

24. Orosházi Újság. 1895. aug. 28.

25. Orosházi Újság. 1895. aug. 25.

26. Orosházi Újság. 1899. jún. 8.

27. Orosházi Újság. 1899. jan. 8.

28. Orosházi Újság. 1904. jan. 24.

29. Baromfitenyésztés. 1904. szept. 25. II. évf. 35. sz.
30. Orosházi Újság. 1904. aug. 7.
31. Baromfitenyésztés. 1905. febr. 11. III. évf. 8. sz.
32. GALLUS. 1887. május
33. Baromfitenyésztés. 1907. jan. 6. V. évf.
34. Képviselőtestületi jegyzőkönyv. 1909. 40. 642.
- 34/a. Békés megyei Levéltár, Békés vm. főispánja ir. 185/1902. alapszám.
35. Aradi Kereskedelmi- és Iparkamara 1908. évi jelentése. 29.
36. A Békés megyei Gazdasági Egylet 1876-ik évi Értesítője. Szerkesztette: Mokry Sámuel.
B.-Gyulán. 1877. 75. 1.
37. Aradi Kereskedelmi- és Iparkamara 1892. évi jelentése. 68. 1.
38. Munkássztrájkok. ÉDOSZ archívum 1906.

MIHÁLY GULYÁS

Geflügelhaltung und -verarbeitung in Orosháza bis zum 1. Weltkrieg

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts nahm in mehreren Städten und Gemeinden Ungarns die Geflügelhaltung und Geflügelverarbeitung einen großen Aufschwung. Zu diesen Orten gehört auch das im Südostteil des Großen Ungarischen Tieflands gelegene Orosháza. Im Verlaufe der letzten 100 Jahre nahm seine Bedeutung nicht ab, Nahe und Gewicht besitzt es nicht nur auf dem inländischen, sondern auch auf dem ausländischen Markt. (Zu den Geflügeln zählen wir Hühnchen, Hühner, Perlhühner, Puten, Gänse und Enten. Unter Verarbeitung verstehen wir das Schlachten des Geflügels, Rupfen, Kühlen und Verpacken).

Im ersten Abschnitt erforscht der Verfasser den wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Hintergrund der Geflügelhaltung und -verarbeitung. Er stellt fest, daß der Aufschwung der Orosházaer Geflügelhaltung mit der Verstärkung der Einzelholzwirtschaft zusammenhängt. In Orosháza bestand kein Großbesitz, daher ist hier der amerikanische Weg der kapitalistischen Entwicklung der Landwirtschaft zu beobachten. Zur Zeit der Getreidekrise konnten die Kleinwirtschaften leichter zum Futterpflanzenanbau und zur Tierhaltung übergehen. Aus der Arbeit des Verfassers lernen wir den einer Messe gleichendem Orosházaer Geflügelmarkt kennen.

Im „Geflügelhaltung“ betitelten Abschnitt bekommen wir auf der Grundlage der aufgeführten Stadtratsprotokolle des vorigen Jahrhunderts ein Bild auch über die kleineren Einzelheiten der Geflügelhaltung. Die Schrift beschäftigt sich viel mit der Arbeit des Wirtschaftsverbandes des Komitats Békés. Als Mangel wird festgestellt, daß der Verband neben der Großtierzucht dem Geflügel wenig Aufmerksamkeit widmet, auch das Landesfachblatt für Geflügelzucht nicht unterstützt. Demgegenüber veröffentlicht das wöchentlich erscheinende wirtschafts- und populärwissenschaftliche Blatt, die Orosházaer Zeitung (Orosházi Újság) oft sich auf die Geflügelzucht beziehende Ratschläge. Weiterhin können wir uns über die im Komitat erstmals veranstaltete Ausstellung informieren. Ein buntes Bild erhalten wir über die Urkunden der auf der Ausstellung prämierten Züchter. Die Auszeichnungen und Anerkennungen haben auf die Züchter immer anspornend gewirkt. Die Schrift informiert weiterhin über die ersten Brutmaschinen und anfängliche Erfolge des maschinellen Brütens.

Im Abschnitt über die Geflügelverarbeitung erfahren wir über die einstmaligen Geflügelhändler und ihr Wirken. Wir lernen Ort, Ausrüstung und Umfang der einstmaligen Betriebe kennen. Wir gewinnen weiterhin ein Bild über die Schlachtung, das Rupfen, Kühlen und Verpacken, sowie über den Transport der fertigen Ware. Letztlich befaßt sich der Verfasser mit den Bedingungen der Arbeiter der Betriebsanlage, ihrem Verdienst, ihrer Arbeitszeit. Dargestellt wird weiter die Wirkung der agrarsozialistischen Bewegung auf die Lohnforderungen und Streiks. Der Verfasser vervollständigt seine Arbeit mit zahlreichem statistischen Material und Fotos.

Az orosházi parasztek rejtési tudománya

NAGY GYULA

Bevezetés

A rejtés az ember ősi ösztöne, de az állatvilágban is lépten-nyomon találkozunk vele. Az eldugott élelem sokszor életet jelentett. Ha veszély esetén a parasztek nem dugtak el élelmet, hiába termeltek, fölkipott az álluk. A nehéz idők megtanították őket arra, hogy a sajátjukból lopjanak. A rejtegetés a család legbensőbb ügye volt. Jóllehet, azok a körülmények már megszűntek, amelynek során a dugdosás életfontosságú volt, még ma sem szívesen beszélnek róla. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy ez a téma még koránt sincs kimerítve. Egyesek szerint a rejtegetés tudománya apáról fiúra szállt, mások szerint az első világháború alatti *rekvirálások*, *föltárások* kényszerítették a parasztságot a dugdosásra. Ez a tudomány ettől kezdve már valóban apáról fiúra szállt.

I. A rejtegetés oka

A parasztek emlékezete leghamarabb a családjukban előforduló rejtegetés emlékeit érte el. A családon belüli dugdosás csak ott fordult elő, ahol a gazda, vagy a gazdaszony olyan szorosan *fokta gyöplűt*, hogy a fölött családtagoknak is „kunyeráni” (kérni) kellett a pénzt, vagy a legény italos, menyecskes, vagy költekező volt. A tanyavilágban legtöbbször a legények rejtegetéseikről beszéltek, de ritkán a lányok, asszonyok is eldugdosztak egymástól. Előfordult, hogy a gyermekek csínytevései során is szerepelt az eldugás. A család a béres elől nem rejtett el semmit sem, legföljebb, ahol a béres is nagy dohányos volt, a gazda a leveles dohányját dugta el előle. A béres is ritkán dugott el valamit.

A paraszteknek meg volt a véleményük a családon belüli rejtegetésről: Nagy baj volt az, ha a családtagoknak egymástól dugdosni kellett valamit, de a legtöbb helyen volt az asszonymak, vagy az embernek egy kis dugott pénze. Az anyagi függetlenségüket igyekeztek ezzel némileg biztosítani. Egy Görbeszik-parti gazda a saját gyerekkori dugdosása során tanulta meg, hogy legjobb, ha a család tagjai „nyílt kártyákkal játszanak”, nem dugdosnak el semmit sem egymástól. Özvegy édesanyjának sok baja, kevés pénze volt. Nem kereste, hogy a fiának honnan van pénze, csak tőle ne kérjen. A legszükségesebbre mindig telt, de könyvekre nem. Ezért örletéskor búzát adott el a malomban s az árából könyvet vett. Ekkor elhatározta: „Ha majd a saját seggémön szarok (önálló leszek), akkor másképpen lesz. Rendszeresen följegyzem a napi bevételeket és a kiadásokat”. A mai napig minden este elszámolnak egymásnak. A 10 filléres különbségen sokáig eltopognak: „Égyezni köll, a fene étte volna még!” Nem dugnak el semmit sem egymás elől.

Az orosházi tanyavilágban *uradalom* nem volt, ezért a parasztok a szomszéd községekben fekvő uradalmakban folyó életről, az *urasági cselédek* dugdosásáról csak keveset tudnak. A betyárvilág alatti rejtegetésről is kevés adatot kaptunk.

A rejtegetés szükségességét és formáit, az elrejtendő értékek körét a változó körülmények szabták meg az évszázadok folyamán. Háború, veszedelem, rekvirálás, a lakosság nagy többségét érintő hatósági igénybevétel esetén az elrejtés tömeges méreteket öltött s abban is volt sok azonosság, mit rejtettek el. Békés körülmények között is szükség volt azonban az elrejtés tudományára személyes indítékok alapján. A cselédek a gazda elől, a gyerekek a szülei elől, a családtagok egymás elől rejtették el azokat a valóságos, vagy saját megítélésük szerinti értékeket, amelyeket személyesen akartak birtokolni. A rejtegetésnek a személyes formája az eltulajdonítás jegyeit viseli, mert az elkövető szándéka szerint olyan érték megszerzését jelenti, amelyeket „légális” úton nem tudott megszerezni, vagy nem akart érte áldozni. A nehéz időkben gyakorlatba került tömeges, kollektív elrejtés csak a tételes jog szerint számított bűnnek, a parasztember jogos és igazságos önvédelemnek tartotta.

Mint mondtuk, az első világháború tanította meg igazán a ma emlékező korban levő parasztokat az elrejtés tudományára. A hadseregnek nagymennyiségű élelem kellett, s az volt a levegőben: inkább a lakosság nélkülözzön, mint a katonaság. A fejadagot évi 220 kg búzában szabták meg. A nehéz testi munkát végző parasztoknak ez kevés volt, s ezért kénytelenek voltak a sajátjukból „lopni”. Kezdetben a cséplést nem ellenőrizték. A fejadagon és a vetőmagon kívül föltárt fölösleget hatósági áron kellett beszolgáltatni. Mivel sohasem volt elég a beszolgáltatott gabona és takarmány, ezért rekviráltak a betakarítás után. *Újkor* úgy tárták föl a készletet, hogy: „Gyusson is, maraggyon is.” Időközben, de különösen tavasszal is rákerült a sor, amikor már fogytán volt az élelem és takarmány. Ekkor már szigorúbban léptek föl: ami elvihető volt, az elvitték. „A paraszt majcsak kihúzza újig valahogy!” A tanyán lakó parasztok a föltárás megkezdését hamar megtudták, mert a tanyasort nem lehetett egyszerre lerohanni. Azok jártak rosszul, akiknél megkezdték, a többieknek maradt idejük az eldugáshoz. Az egyik paraszt tanyája majdnem 50 km-re feküdt Hódmezővásárhelyhez, ezért mire odaértek, mindent eltettek. Egy másik tanyájuk is volt a pusztaföldvári határban, s oda is vittek eldugni valót. De ezzel csak a dolgukat szaporították, mert amikor ott rekviráltak, akkor meg onnan kellett az eldugott dolgokat visszahurcolni. A visszaemlékezőket még utólag sem furdalta a lelkiismeret, mert amikor az asszonyok bementek a jegyzőhöz kenyérért, legelni küldte őket.

Az 1919. évi román megszállás alatt ismét rejtegetni kényszerültek. Saját bőrükön tapasztalták, hogy a kőbor katonák hogyan fosztották a tanyákat. Mondják, nem egy esetben csavargók bújtak az idegen mundérba, s annak leple alatt fosztogattak. De a reguláris katonák is gyakran meglátogatták a tanyákat. Egyesek szerint „a kukorica volt az Istenük”, leginkább azt keresték, de a jószágfélét: hízódisznót, hízólibát sem vetették meg. Mások szerint elsősorban a szénát, zabot vitték el. Ismét mások szerint „a pálinkára eskütek”. Egy gyulamezei ember erről így beszélt: Amikor a katonák járták a tanyákat, éjszaka mindig ugattak a kutyák: érezték az idegen szagot, *csahogtak*. Híre szaladt, hogy a katonák szeretik a pálinkát, s ahol találtak, onnan elvitték. Ők is főztek eperből pálinkát, méznádból pedig bort készítettek, ezért sietve elrejtették az italokat. A ruhákat nem rejtették el, de rá is fizettek: a kocsin mászkáló románok elvitték a legjobb ruháikat. Földúltak mindent, és a *sifonból* (szekrényből) kiválogatták azt, ami nekik tetszett. Ahol „olájbéres”, vagy román cselédlány szolgált, ott más volt a helyzet. Egy Görbeszik-parti tanyában is szolgált egy erdélyi cselédlány, ami egyrészt rossz volt, mert mindig ott voltak a

katonák: A közeli Kokovai-gyöpon 8—10 katona legeltette az összeszedett jószágot, s ebből egy-kettő mindig a lánynál ténfergett. Másrészt jó volt, mert tudott velük beszélni s a katonák nem forgattak föl semmit sem. A barátságos fogadtatás, s a megkínálás nagyon „jó vért szült”. Bónumban egy tanyában például éppen disznótoros ebéd mellett ült a család, amikor két román katona szénáért betoppant. Mindjárt az asztalhoz ültették őket. Csak kevés szénát raktak föl. A szomszédban barátságatlanul fogadták őket: úgy megrakták a kocsit, hogy sírva nézhettek utána. A tanyasorokban úgy védekeztek a fosztogatók ellen, hogy a férfiak minden éjjel őrseget adtak: fölváltva járták a tanyasort, *kezebeliekkkel* fölfegyverkezve.

A *szűzdohányt* és a *feketén főzött pálinkát* békében-háborúban állandóan dugdosták a *fináncok* elől. Az emlékezés inkább a dohány elrejtésére talált adatokat. A *csomagzott* dohányt a *dohánytergovácoktól* szerezték be. Azokat nevezték így, akik a tilalom ellenére megvették az uradalmi feleskertészeknél a szűzdohányt. Zsákba csomagolták és tanyáról tanyára járva árulták. Ha a pénzügyőrök elkapták a dohányt elkobozták, s még le is csukták. Dohánycsempészeknek is hívták őket. Csak megbízható csempészeknél vettek dohányt, mert mindig voltak gyalázatos emberek, akik eladták a szűzdohányt és „beadták” a vevőket a pénzügyőröknek jó pénzért. A beadott helyeken mindent fölhánytak, még a kútban is megtalálták az eldugott dohányt. Éppen ezért jól kellett eldugni.

A második világháborúban a *front* átvonulása is rejtegetni készítette a parasztságot. Az 1950-es nehéz esztendőben megint rejtegethettek — ha ugyan volt mit rejtegetniök. Az 1952. év volt a legnehezebb, ezért azt *fekete esztendőnek* is emlegetik. Tavasszal a víz sok helyen megrongálta a gabonát, s ráadásul május 20-ról 21-re virradó éjszaka minden elfagyott, pedig kétségbeesetten füstöltek. Olyan kevés gabonát *takarítottak* be, hogy amikor októberben elvetették a búzát, sok helyen nem maradt kenyérnekvaló. Egyesek pedig csak *félmaggal* tudták bevetni a földjüket. Ráadásul akkor volt a legnagyobb a „badás”, a beszolgáltatás, csaknem minden padlást „lesöpörtek”. Egy Csárpateleki tanyában is nagyon kevés kukorica került a góréba. A gazda igyekezett segíteni magán: a javát vetőmagnak kiválogatta és eldugta, mert aki nem tett eleget a beszolgáltatásnak, annak a vetőmagját is elvitték, csak az arató- és cséplőmunkások keresztét hagyták meg. Csak jószágból lehetett pénzelni, de azt meg elnyelte az adó. A szóban forgó gazda abban az évben egy zsebkendőt sem tudott venni. Ismert olyan embert, aki nagykabátot vett magának, de az adóját nem rendezte. Erre aztán ráfizetett, mert lebontották az istállóját, s ami mozgatható volt, azt elvitték. Ezekben az években nemcsak az adóhátralékosoknál végeztek a végrehajtók „tisztá munkát”, hanem főleg ott, ahol eldugott ételmet, takarmányt találtak. A berendelt fogatokkal elvitték mindezeket. „Nem babra mēnt a játék!” emlékezik vissza.

II. Az elrejtés

Legfontosabb volt az élelmiszerek elrejtése. A búza rejtegetése nagyon változatos módon történt, legbiztosabb helye a földben volt. Egy Nagytatársánci paraszt a régiektől hallotta, hogy azelőtt *vermekbe* tartották a gabonát. Az első világháborúban ő is verembe dugta el gabonáját. Egy bújkáló holdvilágos éjszaka a tanyától kb. 200 méterre, a szántóföld egy partos részén 2×2 m alapterületű, és 3 m mély vermet ástak. A fenekét és az oldalát kideszkázták. A deszka és a föld közé tenyérszerű vastagságban szalmát nyomkodtak, ez fogta föl a nedvességet. Három fiókra rekesztették: búza, árpa és kukorica részére. A tanyafelőli oldalán lejárót készítettek. Nyomban megtöltötték, 50 mázsát is elnyelt. A vermet akácderékakkal és deszkákkal leföldték.

Erre szalma, majd 50—60 cm vastag föld került. Reggel a munkájuknak nyoma sem látszott, vígan szánthattak fölötte. Soha semmi baja sem esett benne a gabonának. Könnyen megtalálták a vermet. A tanya közelében állt egy magányos körtefa, ettől délre 150 lépésre volt a verem szája. Holdvilágnál bontották föl. A földöt fölvették és egy rövid létrán lementek. Vödörrel egy jó félzsáknyi gabonát mertek, ennyivel könnyebb volt följönni. Végeztével visszatették a földöt és hányták rá földet. A friss nyom sohasem tűnt föl: nem voltak *fitős* szomszédai. Egy másik gazda mindig a gabonásveremre rakatta a szalmakazlat. Arra vigyázott, hogy a kazal el ne fogyjon a verem fölül. Cséplésre elfogyott, de mindig legalább egy kocsira való szalma takarta a vermet. Ezt a gazda csépléskor eligazította és arra rakatta az új kazlat. Rakás előtt félrehívta a *kazalrakót* és megmondta neki, hogy a kazal vége alatt verem van, azért úgy kezdje meg a kazlat, hogy a *szalmahordók* ne menjenek rá, nehogy a dobogástól észrevegyék, hogy a lábuk alatt verem van.

A második világháborúban egy Csárpateleki-dűlőben lakó parasztnak volt egy 100 literes boroshordója, melynek az egyik végét kiütötte. Aztán a kocsiszínben ásott egy gödröt, melynek fenekébe szalmát terített és a hordót üresen beleállította. A hordó oldalához is rakott szalmát. A szalmát és a földet rétegesen rakta, mégpedig úgy, hogy a szalmát mindig földdel szorította a hordó oldalához. A hordót teleöntötte búzával és *mángorlóval* jól összetömködté, majd papírral lefödté és a tetejét rátette. Szalmát terített rá és arra földet hányt. A végén ráhúzták a vetőgépet és „mindén fenét” dobtak oda. Mindezt nappal csinálták, mert fás volt a tanyájuk. Másutt, Monoron pedig a szérűskertben éjszaka egy nagy gödröt ástak. A fenekére ők is szalmát hintettek. Beleállították a bádóg fürdőkádat s egy vashordót. A kádat búzával, a hordót árpával töltötték meg. A búza tetejére ruhákat terítettek s néhány fazék szilvalekvárt helyeztek. A vermet deszkával lerakták, szalmát terítettek rá, földdel befödték, végül a tetejét szalmatörmelékkel beszórták. Néha vályogkazlat raktak a tetejére. A rekvirálók sohasem gondoltak arra, hogy ott keressék. Amikor néhány hónap múlva felbontották, a lekvár nem volt penészes, pedig amelyek nem voltak elásva, megpenészedtek.

Egy mellékhelyiség elrekesztésével nyert rejtekhelyen is biztonságban volt a búza. Az első világháború alatt egy Szikháti tanyán cséplés előtt a kocsiszínt egy vékony vályogfallyal elrekesztették, de előtte egy nagy ládát állítottak bele. Az így nyert kis helyiséget lepadlásolták, a mennyezeten egy akkora nyílást hagytak, hogy egy ember átférjen rajta. A lejáratra egy deszkaföldöt helyeztek, és a falat kívül-belül besározták, s végül bemeszelték. A rejtekhelyen nem volt létra, mert a nyíláson leereszkedve a láda szélére álltak. Csépléskor a tartalék búzát ide dugták el, de ha cséplés előtt egy *ágyás* búzát *elrugattak*, az is ide került. A ládát kosárral töltötték meg, majd a végén a lejáró födelét lesározták. A kocsiszín külső részét pedig tyúkólnak használták, *ülőkét* és fészket raktak bele. A tyúkszarban nem szívesen topogtak a rekvirálók: benéztek és mentek tovább. A Vásárhelyi-pusztán a *Ficsér-lénián* (a Ficsér-dűlőn) egy tanyában a kémény a padlás szintjétől kezdve kitágult: *húsfüstölő* volt. Ezt vékony vályogfallyal „elröggették” és azt egy kis deszkaajtóval látták el. 3—4 zsák búza fért bele. A második világháborúban használták.

A ládában tárolt búza elrejtésének sokféle módja volt: Egy bónumi parasztnak volt egy használt, de jó állapotban levő ládája, amelyet a *szécskás* sarkába süllyesztett. Előtte egy használt *viaszkosvászonnal*, alkalmasint asztalterítővel terítették le, hogy fölfogja a nedvességet. A láda tetejét még kátránypapírral is lefödték. Máskor a gödör és a láda közét polyvával töltötték ki, majd földet hánytak rá és jól megtaposták. Végül nagyobb mennyiségű polyvát raktak rá. Mindezeket nappal is csinálhatták. Másutt pedig a kamrában egy gödröt ástak, és abba egy ládát tettek, s teleöntötték

búzával. Kb. 3 mázsa fért bele. A földbe süllyesztett láda fölé egy nagyobb ládát helyeztek, s abban is búzát tartottak. A föld felettiből a rekvirálók elvittek, de az alsó láda búza megmaradt. A búzával teli ládát sokszor az istállóban ásták el a lovak, tehének, első lábai alá. (Arra vigyáztak, hogy ne paripa-lovat állítsanak fölébe, mert az előre hugyozik.) Ismét másutt a búzásládát a *csutkatű-kazalba* rejtették el. A kazal fenekét megrakták. Közepébe állították az üres ládát, majd teleöntötték búzával. A tetejét rátették és a kazalt rakták tovább. A búzának ott biztos helye volt: a szuronyt nem is lehetett a kazalba döfni.

Elterjedt volt a búzát zsákokba szedve rejtegetni. Ha kevés pénzt kaptak a legények a szülőktől: megfúrták a *hombárt*. A búzát kosárba eresztették, majd zsákba öntötték és a lyukat csutával bedugták. A zsák búzát a kazal megkezdett végéhez fektették, s húztak rá egy kis szalmát. Az elszórt szemeket reggel a tyúkok fölették. Előfordult, hogy a legények az istálló *kerekjászuja*ba szalma alá, vagy a *szárkúpa* dugták a búzát. Amikor tiszta volt a levegő, elvitték és eladták. Az ilyen legényeket *hombárfúrónak* hívták. A gazda igyekezett védekezni: a hombárban elsímította a búza tetejét, szalmaszálakat szórt rá, hogy észrevegye, ha megeresztették a búzát. Ilyenkor a legény egy macskát vetett a búza tetejére és csak megfúrta a hombárt. A macska ugyanis össze-vissza kúszálta a szalmaszálakat, s így nem látszott meg a mesterkedés. Egy Aradi-útmenti embertől tudjuk, hogy az uradalomban csépléskor néhány zsák búzát „suvasztottak” a cséplőmunkások. Naponta egy-két zsák búzát fölvittek a *rudasszalmába* a kazalra, vagy a kazal mellett hulladék szalmával betakarták. A búzát még akkor este hazavitték. A béresgazda rendszerint tudta, de nem tette szóvá, sokszor a dohány, vagy a pálinka segített. Ha a paraszt a tanyában zsákba dugta el búzáját, foltos zsákokba szedte föl, s még erre is „kérésztétt vetétt”. A pockok, egerék össze-vissza fúrkáltak. A Görbeszik partján az első világháború alatt néhány zsák búzát a *polyvakazalba* rejtettek. Mivel nem volt *polyvásuk*, azért kazalba rakták a polyvát. A szélére szalmából gyűrtek, mert a gyűrt szalmacsomók fogták meg a polyvát. A tetejét szalmával jó vastagon *letetőzték*. Aztán először egy ajtónyi gyűrést használtak el, hogy a polyvához hozzáférjenek. Utána a nyílást berakták szárral. Mire a rekvirálók odaértek, fogyott a polyva és a tető alatt egy üreg keletkezett. Az üreg fölött nem szedték le a tető szalmáját, hanem néhány akácderékkel föltámasztották. A polyva közepetáján 2 zsák búzának való gödröt kapartak, s a zsákokat belehelyezték. A zsákok fölött a polyvát vasvillával megpiszkálták, s a polyva a zsákokra hullt. Míg a rekvirálás el nem múlt, nem nyúltak a polyvához, mert előre vittek be polyvát, és a töreket is etették. Azért szerették a búzát polyvába rejteni, mert ha az eger a zsákot kirágta, a búzaszemeket a polyvából ki lehet rostálni. Nem mindenhol fordítottak kellő gondot a néhány zsák búza elrejtésének. Igaz, hogy néhány esetben rá is fizettek. Az első világhétségben a Puszán, a Csajági-dűlőben is hol ide, hol oda rejtegettek néhány zsák búzát. Előfordult, hogy az istállóban, a széles jászol alatt szalma közé tették. Máskor a padláson, a csuta alá dugták. Ott azonban a rakvirálók botja megtalálta. Néha a *csutkakazal* megkezdett végéhez a földre szalmát terítettek, s néhány zsák búzát fektettek rá. A kazalból ráhúztak egy csomó csutkatövet mintha ledült volna.

Egy Göbolyhajtó-út mentén lakó paraszt így foglalta össze a kazalba rejtés szempontjait: Jó rejtekhely volt a szalma-, polyva-, és törekkazal, vagy a sok kévét tartalmazó nagyszárkúp. Ezek azért voltak alkalmasak a dugdosásra, mert szárazak voltak. Arra azonban vigyázni kellett, hogy szélesek legyenek, mert előfordult, hogy hegyes vaspálcákkal, szuronyokkal szúrkálták meg. Követelmény: a dugdosás ne hagyjon friss nyomokat. Az avult kazal gyanútlan. A kazalba rendszerint nagyobb

tételek kerültek, amihez nem kellett sűrűn hozzányúlni, csak ha már a magtár kiürült.

Pusztaszentetornyán, a Csorvási-oldalon egy méhészkedő gazda az üres kaptárba rejtett el egy kisebb zsák búzát. 60—80 kaptára volt, de ezek nem voltak mindig tele méhekkel. Az üres kaptárak a többiek sorában álltak, kívülről nem lehetett észrevenni, hogy üresek, ha az ajtajukat föltették, s így nagyon alkalmasak voltak a rejtésre. A háromsoros *kisboconádi kaptárban* egy kisebb zsák búza, vagy néhány *stráfra* vágott szalonna, vagy bödön zsír, vagy tábla szappan, vagy két-három pár csizma is elfért. Nem is volt addig semmi baj, ameddig a méhek rendszeresen kijártak. Amikor azonban rosszra fordult az idő, a kaptárnyitásra a méhek elgémberedve lehullottak, ilyenkor a fosztogatók ki merték nyitni a kaptárt egy kis lépesmézért. Nagy volt a meglepetésük, és az örömük, amikor a lépesméz helyett búzát, lisztet, zsírt, vagy csizmát leltek.

Sokszor a legegyszerűbb eldugás volt a célravezető. A Görbeszik partján így rejtette el búzáját az első világháború alatt egy paraszt: Az *élet* félig-meddig a szem előtt volt, mégsem találták meg. Egy zsák búzát beleöntött a vetőgépbe, eligazította, és zsákdarabokat, újságpapírokat teregetett rá. A vetéskor kimaradt szakajtókosárnyi meszesbúzát ráborította, és azt is eligazította. Lezárta a tetejét az egerek elől, és behúzta a vetőgépet a színbe. Majd láncboronát, és különféle szerszámokat rakott rá. A vetőgép megnézése eszükbe sem jutott a föltáróknak. Máskor meg hordóba rejtett búzát. Volt közel 700 literes fahordójuk, *koptatóport* tartottak benne. A kocsiszín belső részében, az egyik sarokban állt. Zsákokba szedték a koptatóport, és a hordót kitakarították. 3—4 zsák búzát beleöntöttek, és ruhadarabokkal leterítették. Végül a hordót teleöntötték koptatóporral. Ez már gyanus volt a rekvirálónak: Az egyik belenyúlt, de olyan büdös volt, és olyan poros lett a ruhája, hogy otthagya. A rejtegető megkérdezte: „Kiboriccsam?” Nagyon nagy port vert volna. „Haggya a fenébe!” — mondta a rekviráló.

Egy újsághír szerint a Vásárhelyi-pusztá egyik tanyájában még leleményesebb módon tüntették el a búzát. 1942-ben nagy tél volt. Az egyik tanya udvarában egy nagy hőember állt. A kocsinjáró öt elszámoltató katona közül az egyik játékból átdöfte szuronyával a hőembert. Egy zsák búza volt benne.

A lisztet nem egyszer az asszony rejtette el, mert a paraszti regula szerint a búza-eldugása az ember, s a liszté az asszony dolga. Egyesek ezzel nem vergődtek, mert mindig csak annyi búzát őrlettek, hogy az a föltárasra elfogyjon. A lisztre a rekvirálók nem pályáztak, de ha sokat találtak, akkor helyette búzát vitettek be. Egy Aradi-útmenti paraszt hallotta, hogy a lisztestarisznyát a tiszta ágyba, a szalmazsák végébe, a lepedő alá dugták. Csak nagyon „elvetemült” rekviráló dülta föl az ágyat. Másutt egy üres párnatokba lisztet öntöttek. 50—60 kg fért bele. Ráhúzták a *cihát*, és olyan volt, mint a többi párna. Ez csak akkor járt sikerrel, ha nem dúrták szét az ágyat, csak az ágytakarót hajtották föl.

A lisztet ládában és zsákokban is rejtegették. Nagytatársáncon is készítették egy erős deszkaládát. A gyalult ládában egy-két mázsa liszt könnyen elfért. Az istálló széles *ereszete* alatt sok kimaradt épületfa hevert. A liszttel teli ládát az épületfák közé állították. A láda téglalábakon nyugodott. Megtöltése után a tetejét rátették, de nem szögelték le. A két végét rövidebb gerendadarabokkal rakták be. A tetejére gerendákat és léceket raktak. Ez az elrejtési mód nagyon jól bevált, a liszt évekig elállt és sohasem találták meg. Másutt a kocsiszínben két kocsi fért, de csak egy kocsi állt benne. Ezért a kocsin belül a 6-os *Zirzon-kaptárnak* volt a helye. A kaptárt kiürítették, majd a faltól kijebb húzták. Mind a hat rekeszében zacskókban lisztet, kis bödönben zsírt tettek és nagykeservesen a falhoz tolták. A kaptár röplyukakkal

nézett kifelé. Ezeket nagyon gondosan elzárták az egerek elől. Cipőkrémes dobozok födelét laposra verték és apró szöggekkel kívül beszegelték. Mindez az első világháborúban történt.

A zsákba szedett és eldugott lisztet az egerek alaposan megdézsmálták. Monoron egy zsák kenyérlisztnak a góréban levő csöveskukoricában készítettek helyet. A liszteszsákot lefektették, kukoricával lefödtek. A rekvirálók nem is gondolták, hogy a kukorica alatt liszt rejtőzik. Csak az volt a hiba, hogy az egerek a zsákot kirágták, és sok lisztet kifürödtek, kiengedtek. Nagytatársáncon az egyik tanyában is a csuta alá helyezett egy-két zsák lisztet nagyon megdézsmálták. Az üres padlás sarkába deszkadarabokat raktak és arra néhány zsák lisztet helyeztek. Tetejükre vastagon csutát hánytak, hogy sokáig kelljen keresni. Nem találták meg, de az egerek belefészkeltek. Harmadát-negyedét a jószágoknak adták, a többit elhasználták.

A Csárpateleki-dűlőben az egyik tanyában megfigyelték, hogy a szabad ég alatt sohasem keresték a lisztet, s úgy találták, hogy annak ott van a legbiztosabb helye. Így hát ők oda rejtettek el néhány zsákkal. Az első világháború alatt az egyik télen állandóan száraz hideg volt, nem esett hó. Szánkóval *kupacokba* hordták a trágyát a szántanivaló alá. A trágyahordás után estefele a szánkóra szalmát terítették, s 2—3 zsák lisztet földobtak. A tanyától távolabb, a trágyacsomó mögé fektettek egy-egy zsák lisztet a száraz, fagyos földre. Még szalmát sem tettek alá, illetve nem terítették rá. Száraz hidegben akár 2 hétig is kint lehet a liszt. Amikor vége volt a rekvirálásnak, aznap este összeszedték. Előfordult, hogy amikor már a szomszédban voltak a föl-tárók, egy zsák kenyérlisztet beállítottak *kuckó* fenekébe, s ruhadarabokat dobtak rá. Vagy megtalálták, vagy sem.

A parasztok szemében a búza és a liszt után fontossági sorrendben a szalonna és a zsír következik. Hogy a szükséges zsiradékot a nehéz időkben is biztosítani tudják, ezeket is dugdosták. Úgy tűnik, mintha a szalonna megmentését tartották volna fontosabbnak. Egyesek szerint a zsírosbödönt könnyebb volt elrejtetni. A szalonnát és a zsírt rejtegették külön-külön is, de együtt is. Az is előfordult, hogy a zsiradék mellé került a sonka és a kolbász is.

Csajágon jegyeztük föl: Az első világháború utolsó éveiben történt, hogy a Vársárhelyi-pusztán rajtaütésszerűen összeszedték a szalonnát és a zsírt, s másnap be kellett vinni Vársárhelykutasra. A sok *hadiaszony* (akiknek a férjük a fronton volt) elképedve látta, hogy az átvevők fölgyúrt ingujjal sütötték azt a szalonnát, amit ők a gyerekük szája elől elszedtek. Máskor ez nem történt meg: a zsiradékot is rejtegették. Ki így, ki úgy. Vegyük sorba az elrejtés különféle módjait. Egy Görbeszik melletti tanyában a második világháború végén az oldal szalonnát kettévágták, majd háromfelé szelték, hogy minél több helyre lehessen eldugni. Papírba, ruhába csomagolták, s a szalmakazalba dugták. Némely része csak akkor került elő, amikor odáig elfogyott a szalma. „Hogy a fene égye még, mennyire megkerestük!” Persze az egerek jól megtakarosították. Ekkor értették meg, hogy a macska miért ült olyan álhatatosan a szalmakazal tövében: ott zörögtek az egerek a szalma között. A kereszték alól a szalmakazal alá tanyáztak. Másutt a szárkúpba dugdosták el az oldalszalonnát. Akkor éjjel a kutyák marakodtak. Reggel látták, hogy miért civódtak. Az oldalszalonnát kihúzták a kupacból, úgy összerágták és összemarcangolták, hogy alig maradt belőle egy kis szappannak való. Az elrejtés során a találékonyosság is sokat segített: Bónumban az egyik családnak egy nagy asztala volt, melyet disznóvágáskor bontásra is használtak. Fiókjá nem volt. Az asztallapot fölfordították, és rászegezték egy oldalszalonnát. *A bürkéjével* kifelé nézett, vagyis a bőrén keresztülverték bele a szeget, hogy a feje a bőrben megakadjon. Ez a módszer azért is jó volt, mert ha hosszabb ideig kellett rejtetni, könnyen hozzáfértek. (A padláson mindig csüngött egy

kis darab szalonna, hogy a rekvirálók gyanút ne fogjanak.) Aztán meg: Ki gondolt arra, hogy az asztallap hátán egy oldalszalonna rejtőzik. A rekvirálókat asztalhoz ültették, megkínálták őket valamivel. Azok rákőnyököltek az asztalra, eszük álmába sem jutott, hogy az asztalban van a szalonna.

A zsírosbödön elrejtésének legegyszerűbb módja volt, hogy a kamrában a bödön elé zsákokat állítottak, vagy mosó-, vagy sütőteknőt tettek, vagy subát akasztottak fölé, amely eltakarta a bödönt. A zsírosbödön elásása is gyakori volt. A bödönt papírral betekerték, zsákba eresztették, és viaszkosvászonnal letakarták. Korán reggel, vagy késő este a kocsiszínben elásták, utána a ráhányt földet *lefürkőzták* és limlomot dobáltak rá. A zsírt szalonnával együtt is rejtegették. Csajágon ástak a kocsiszín belső sarkában egy gödröt. Egy ládát állítottak bele és abba helyezték el a bödön zsírt, valamint az oldalszalonna darabjait. Hólyagpapírral leterítették, a láda födelét rátették és homokot szórtak rá. Ha szükség volt rá, hozzá lehetett nyúlni, mert a homokot könnyű volt róla letakarítani.

Monoron egy paraszt szalonnát hagyott a *spájzban*, de egy oldalt föltett a kéménybe. Míg rekviráltak, nem fűtöttek. Ha fölnéztek a kéménybe, a szalonnát nem látták, mert oldalt volt. Két-három sonkát és néhány szál kolbászt is akasztottak a szalonna mellé. Egy másik monori tanyában a gazda a *góréba* a csöveskukoricában kapával egy mély *borozdát* húzott, s egy oldalszalonnát, sonkát, és kolbászt tett bele, majd visszahúzta a kukoricát. A rekvirálók becsléssel fölmérték a kukoricát szalonnástól, sonkástól.

A csabai parasztoktól tanulták meg: a *pörnyelyukba* van a legjobb helye a kolbásznak. Bónumban a kemence előtt levő pörnyelyukat kitakarították és fahamut öntöttek bele. Azután egy sor kolbászt helyeztek rá, s hamut szórtak rá. Egy sor hamu és egy sor kolbász váltogatták egymást. Minden második kolbász sort keresztbe rakták. Ez azért is bevált, mert a kolbász nem száradt ki. Békében is tartottak kolbászt fahamuban. Előfordult, hogy a kolbász egyszerű módon való elrejtése is sikerrel járt. Az első világháború alatt egy Göbölyhajtó- útmenti család két disznót vágott. Jöttek a rekvirálók, s a disznó húst és a kolbászt is számbavették. A gazdaaszszony a zsáktartórúdra rakta a kolbászt, s arra teregette a zsákokat, de a kolbásztartórúdra is akasztott egy kevés füstölthúst, és kolbászt. A padláson járt rekviráló katoná nem talált fölösleget, de hogy az elrejtett kolbászt észrevette, azt az bizonyította, hogy egy szálát elemelt belőle. Egyesek húst csak a második világháború végén rejtettek el. Nagytatársáncon hallottuk: a töpörtőt és a sült peccsenyét egy nagy *dunsztos üvegbe* rakták és olvasztott zsírt öntöttek rá. Pergamen papírral lekötötték. Egy földöt tettek rá, hogy be ne horpadjon. A kertben, a ház mögött ásták el. Nem telt bele egy év, föl akarták venni, de nem találták meg, pedig össze-vissza ástak.

Egy Szikháti paraszt a feleségét elszámoltatta. Ha sok baromfit adott át, akkor addig nem hagyta ott, míg a *zsidó* (a kereskedő) ki nem fizette. A szokástól eltérően a baromfi árát elszedte az asszonytól. Ezért az nyáron, amikor a *főnti* konyhában nem tüzeltek, a *rejnibe* tejfölt, vajat dugott, és a piacon akarta eladni, hogy egy kis pénzhez jusson. A menyecske meglátta, de attól kezdve nem is volt olyan kedves neki.

A béres rejtegetéséről egy tatársánci asszonytól hallottuk: A béresüket gyakran látta a *juhszínből* kijönni, pedig ott semmi dolga sem volt. A juhok ugyanis nyáron az *akolban* voltak, az üres színbe a tyúkok jártak tojni. Észrevette azt is, hogy a béres sokszor zsebregdült kezekkel ment a kazlak közé. Amint egyszer a béres a jószágot kihajtotta, adatközlőnk a kazalhoz ment, és látta, hogy friss szalmaszálak hevertek a földön, a közeli kötél pedig könnyen kijött a kazalból. A lyuk kitágult, és az üreg tele volt tojással. Ezért volt hát a juhszínben néha csak egy-két tojás, pedig ott mindig *káráltak* a tyúkok. A közelben élt egy orgazda hírében álló ember, a lányával. A béres

mindig arra járt legeltetni, s a tojások oda vándoroltak. A gazdaasszony a rejtkehelyen levő tojásokat záptojásokkal kicserélte. Vasárnap a béres a lányos tanya felé tartott. Azonban nem telt bele egy óra, már otthon, a vályúban mosta a ruháját. Azt mondta: Fölbukott, és egy tehénzarba hasalt. Az igazság később kiderült: A lány apja kiabálta: „Te akarod az én lányomat, és *palozsnát* hozol! Nesze! Nesze!” és hozzávag-dosta a záptojásokat.

Egy könyvet „faló” parasztyerek is gyűjtött tojást, de naponta csak egyet-kettőt, hogy észre ne vegyék. Eldugdosta, s az árán *ponyvát* vett az orosházi Tomay papír-boltban. A gyerekek csínytevésük során is eldugdostak egyet-mást. Csanádapácán, a Símai-pusztán egy fiúval történt: A tanyájuk közelében fekvő dinnyeföldön érett már a dinnye. A kísértésnek nem tudott ellenállni, leszakított néhányat és a közelben eldugta. Még pedig olyan irányba, hogy amikor estefelé a hóna alatt hazavitte, nem is sejtették, hogy arról a bizonyos dinnyeföldről származik.

A jószágtartás szempontjából a kukorica nagyon fontos, ezért a búza után a ku-koricát féltették a legjobban. Mentették, mert abrak nélkül nem tudták a gyöngé lo-vakat használni. A disznóhízaláshoz is kukorica kellett. Csak annyit rejtettek el, amennyire a jószágnak föltétlenül szüksége volt. A rekvirálók a kukoricára is nagyon „ráfeküdtek”, keresték.

A kukorica elrejtésének koránt sincs annyi változata, mint a búza, vagy a liszt eldugásának. Leggyakrabban az alábbi módokon rejtegették: Néhány kéve szárt el-teregettek a *szárkúpok* sorában. Erre a megfosztott kukoricát *garmadába* hányták, és föléje szárból nagykúpot raktak. Ez olyan nagy volt, hogy a rekvirálóknak nem volt kedvük széthányini. Ezeket a kúpotat megjelölték. Amikor szükség volt rá, vagy a veszedelem elmúlt, a szárt etették, s így a kukorica hozzáférhetővé vált. Néha zsákba szedve került a csöves kukorica a kúp alá. A Csárpateleki dűlőben egy kisgazdaságban 1952-ben nagyon kevés kukorica termett. A javát kiválogatták vetőmagnak, és a tanya közelében álló kis szárkúpba eldugták. A kukoricát az egerek jól megdézsmálták. Amikor dugott takarmányfélék voltak a határban, a pockok és az egerek nagyon el-szaporodtak. „De gyutott is, maratt is!”

Általános volt az is, hogy a tanyaközelben egy darabból csövesen vágták le a szárt, bekötötték, és a *szérűskertbe* nagykúpba rakták. Az elejétől kezdve álogatva rakták a kévéket. Először a szokásosnál valamivel kisebbre rakták a kúpot. Azt a csövet, amely a kúprakás után *kifityөгött*, lerántották. Aztán néhány rendes (cső-nélküli) szárral befőték. Időközben nem szedték le a csöveket a szárról, csak a leg-végén törték le, és fosztották meg. Ebben az egér nem tett annyi kárt.

Egyesek eltértek az általános gyakorlattól, olyan helyre rejtettek el kukoricát, amelyre egyáltalán nem gyanakodtak, s azért ott nem is keresték. Egy monori paraszt a góré ajtaja fölött egy szakaszt ledeszkázott. Két szomszédos *kakasülöre* deszkákat fektetett, és a góréból mintegy 10 mázsa csöveskukoricát földobált. A rekvirálók ki-nyitották a góré ajtaját, benéztek és látták, hogy üres. Nem is gondoltak arra, hogy a fejük fölött van a kukorica. „Nem néztek föl, becsapták az ajtót mérgesen”. A Csajági-dűlőben pedig kukoricatörés közben egy éjszaka a szalmakazal tetején egy 1,5×3 m alapterületű és 1,5 m mély üreget vágtak a *szalmavágóval*. A kivágott szalmát azonnal az istállóba vitték. Este az utolsó kocsival a kazal mellé álltak és létráról kosárral bele-borogatták. Eligazították, hogy minél több férjen bele. Azután szalmával gondosan befőték, majd kaparéék avasszalmával leterítették és a köteleket a helyükre tették. Lent a rekvirálók botjukkal szürkálták a kazlat, de fönt sohasem keresték. Eszükbe sem jutott létrát kérni és a kazal tetejét megnézni. Talán azt gondolták, hogy ott meg is penészedne, de olyan jól volt beterítve, hogy a víz lecsurgott róla.

Az árpa és a zab elrejtéséről már sokkal kevesebbet hallottunk. A Csárpateleki-

dűlőben egy parasztnak 1952-ben a néhány zsák árpáját elvitték volna, miután nem tudott mindenféle beadási kötelezettségének eleget tenni. A padlásán 25—30 kg árpa szem előtt volt. Noha árpából teljesítette a beadást, a túlbuzgó *föltáró* 10 kg-ot bevitetett, ezért kénytelen volt a vetőmag árpáját elrejtteni. Az első szobában nem fűtöttek, mert azt nem lakták. Az árpát a kemencébe dugták, ott nem keresték. A Csajági-dűlőben pedig a kévészabot a *szénavontatóba* rakták. 4—5 kéve zabból egy kis *boglyát* raktak, aztán körös-körül és a tetejére gyöpszénát helyeztek. Ezenkívül volt még néhány szénaboglyájuk, de zab csak az egyik alatt volt. Tavasszal egy oldalát kibontották és kévénként megetették. Jó abrak volt, a ló megette szénástól. Etetéskor megrázogatták, mert ha a ló az egérfészket megeszi, hasfájást kap. Az egérfészket lepottyant, s a szemet az aprójószág fölette.

A számosállatok közül a lovat féltették a legjobban, s elsősorban azt igyekeztek bajban, vészben elrejtteni. Adatközlőnk emlékezete — a szülei, nagyszülei visszaemlékezéseikre támaszkodva — visszanyúlik az elmúlt évszázad második felének a közepéig. A nagyszülők még megérték a betyárvilágot. Ennek révén kaptunk néhány említésre méltó adatot. Az egyik Monoron élő családnak volt egy szép, 3 éves fekete csikaja. Egy betyárnak megtetszett a Bogár. „Eladó?” — kérdezte. A gazda mentette: még nem eladó, a kasznár fia is számol rá. A betyár azzal távozott, hogy jó lesz meggondolni a vásárt. A meglátogatottak éltek a gyanúperrel, hogy a betyárok visszajönnek a csikóért, elrejtették. A betyárvilágban sok tanyában volt rejtkehely. Ők is készítették, még a betyárok látogatása előtt. Négy akácoszlopot állítottak le, és az oszlopok tetejét akácdekekkel kötötték össze. A kukoricaszárt a gerendaváz köré, kazalba rakták. Az előre elkészített rejtkehelybe szénát vittek és egy nagy dézsába vizet hordtak, majd abrakkal becsalogatták a kezes csikót. Végül kévékkel berakták a bejáratot. A kazal tetején kapott levegőt a rejtkehely. Egy kéve ferdén állott, mintha a szél mozdította volna el. Másnap eljöttek a betyárok, és ismét kérték a csikót. A gazda azt mondta, hogy elvitte a kasznár fia. A három betyár összenézett és elment, de amint beesteledett, újra megjelentek, és egyenesen az istállóba mentek. Látták, hogy a ló nincs ott, és követelték az árát. A gazda azzal védekezett, hogy még nem kapta meg. Erre somfabottal jól megverték, s össze-vissza durtak mindent. Szerencsére a kiállított őr valami neszt hallott, fűttengett, lóra pattantak, és elvágtattak. Mikor meghallották, hogy a komiszárok elriasztották őket, Bogárt az istállóba vezették. Három napig volt a búvóhelyen.

A rekvirálók elől is mentették a parasztnak a lovakat, különösen a csődört. Az elrejtés legegyszerűbb módja az volt, hogy kora reggeltől késő estig a lovakat a kukoricatábla közepén a kocsizhoz kötve tartották. Az istállóban keresték a lovakat, de mert az üres volt, továbbmentek. A Nagytatársánci-dűlőben egy parasztgazdaságban a román megszállók elől a Basa nevű csődörük elrejtésére már nagyobb gondot fordítottak. A bejáratól messzebb fekvő magasra nőtt kendertáblájukban cikk-cakk irányú keskeny utat vágtak a közepéig. Ott egy kis szabad területet vágtak, egy *nyárijászolt* tetten oda, s a csődört ahhoz kötötték. Miután a rekvirálók csak nappal jártak, az éjszakát a ló az istállóban töltötte. Napfölkelte előtt kivezették a rejtkehelyre, s csak naplemente után került ismét az istállóba.

A román megszállás végén, a kivonuló román katonák egy monori gazdától elhajtottak 2 lovat. Erre gyorsan kivezették a teheneket az istállóból a takarmánykazlak közé, miközben a katonaság által hajtott marhacsorda bőgése már hallatszott. Az elrejtő ráncigálta a tehenek láncait, nehogy azok is bőgjenek, mert a katonák már keresték a teheneket az istállóban. Az istálló előtt ácsorgó nagyapa azt mondta, hogy nincs tehen. Erre az egyik katona fölkapott egy vasvillát, egy friss tehenlepény alá dugta és a nagyapa elé dobta: „Hát ez mi?” kérdezte. Szerencsére sírva jött be a

nagymama, mondta hogy elvitték a lovakat és a teheneket. A katonák összenéztek és elmentek.

A Csárpateleki-dűlőben a második világháború végén szalma alatt rejtgettek 2 disznót. Az istálló egyik végéhez egy *fészter*, a *takarmányos* volt toldva. A belső felét elrekesztették deszkákkal. A rekeszték egy méternél valamivel magasabb volt. Tetejébe, keresztbe, rossz kocsioldalt, s egyebeket raktak, majd szalmát hánytak rá. Csak a belső felében volt a szalma vastagon, így elől a disznók elegendő levegőt kaptak. A rekeszték előtt is szalma volt. Etetéskor lehányták a tetejéről a szalmát. Belül vályú volt, s abban etették-itatták a jószágokat. Aztán a szalmát visszahányták. Pár hétig voltak ott, s nem romlottak le.

Ruhaneműt nem rekviráltak. Elrejtésükre csak a második világháborúban került sor, amikor a front közeledett. Rejtgetésük nehéz volt, mert úgy kellett elrejtteni, hogy ne találják meg, ne penészedjen meg, és az egerek se fészkeljenek bele. A kevés ékszer legtöbbször a ruhákkal együtt rejtették el. Erősen tartotta magát az a hit, hogy a ruhaneműeknek is a legbiztosabb helye a földben van, ezért gyakran oda dugdosták. Ezzel szemben néhányan egy titkos helyiség kialakításával mentették. A Csárpateleki-dűlőben egy helyen a tehénistálló végéhez toldott fésztert rekesztették el. A két kocsi részére készült kocsiszín 6 méter hosszú volt és méterenként feküdtek rajta a *szarufák*. A két végét vályogfallyal zárták le. A cseréppel fődött fészternek egyszárnyas, deszkából készült ajtaja volt. Az elrekesztendő részt berendezték raktárnak. Beállítottak egy *kasznit*, és telerakták ruhaneművel. A ruhák közé tették a család ékszereit: gyűrűket, fülbevalókat, nyakláncokat. A kaszni tetejére egy bődön zsirt tettek és az ünneplő csizmát is oda állították. A tetőlécekre vert szegekre két oldal szalonnát, és néhány száz kolbászt akasztottak. A második fődélfa alá egy vékony vályogfalat raktak, besározták és bemeszelték. A keskeny kis helyiségnek nem volt ajtaja, a tetőn keresztül jutottak be. Egy kis létrát állítottak a fészterhez, és néhány cserepet leszedtek. Időközönként csak azért mentek be, hogy az egér nem tett-e kárt. Később a rejtkehelyet a gazda katonakori cimboráinak megmutatta: „El nē boncsd — mondták — hátha lesz még rá szükség!” Csak évek múlva bontották el, amikor a városba költöztek.

1944 őszén, amikor a front már közel járt Orosházához, sokan a ruhaneműt gabonás-zsákba rakták, vagy pedig egy abroszba csomagolták, és viaszkosvászonnal körütekerték. Általában tető alatt (helyiségben) rejtették el. Gyakran a szecsskás sarkában ásták el, az előzőleg ládába rakott ruhákat. A láda köré polyvát eresztettek. A láda fölött a földet ledöngölték, s végül polyvát húztak rá. Adatközlőm, s szegről-végről rokonom éjjel a tanya mögött egy gödröt ásott. Szalmát hintett a gödör fenekébe, és beleállította a *füllesztőt*, (három lábon álló bádgedény, amelyben a krumplit főzték a jószágnak), s mellé tette a 60—70 literes rézüstöt. Ezekbe helyezte a fehérneműt, az ünneplő ruhát, az új csizmát és a subát. A fülbevalót, a jeggyűrűt a fehérneművel együtt ásta el. Bádoglappal, deszkával lefödte, szalmát és földet szórt rá, majd megtaposta. Föléje akácderékakat rakott. Semmi bajuk sem lett az elrejtett holmiknak. Egy másik monori paraszt a futóárok egyik végibe ásott egy gödröt. (Ugyanis a bombázások miatt majdnem mindenhol ástak néhány méternyi búvóhelyet.) A féltettebb ruhákat egy ládába helyezte. A lószerszám, sőt a nyereg is oda került. A ládát szalma vette körül. A ruhák egy kicsit megpenészedtek, a lószerszám és a nyereg varrásai azonban tönkrementek. A homokban nem szeret az egér. Ezért egy gazda a Csajági-dűlőben a fehérneműt és a ruhákat viaszkosvászonba csavarta, majd ládába tette. Ide került a csizma is. A ládát a földbe ásta és homokot hányt rá. Féllesztendeig ott maradt, közben nem bolygatták, ámbár a homokon nem látszik a bolygatás. Nem penészedett meg az eldugott holmi. A csizmát, subát és lószerszámot

igyekeztek egy helyre elrejtteni, de ennek nem kerítették nagy feneket. A subába bele-rakták a csizrát, a lószerszámot és a szárkúpba rakták. Hallottuk, hogy Monoron valaki a subáját áztatott kenderbe rejtette el, mert abban nem szeret az egér. Meg is maradt épségben.

Az ékszereket külön is rejtegették. Néhol az órákat, fülbevalókat és a gyűrűket egy kisebb dobozba tették és ezt egy erősebb deszkaládjába helyezték, majd a szecs-kás egyik sarkába elásták. A Vásárhelyi-pusztán egy parasztasszony ékszereit: gyűrűket, fülbevalókat, nyakláncokat egy papírdobozba tette. (A vásárhelyi nők ékszereibek, mint az orosháziak.) A padlásán a *felhérungba* (falba) üreget vájt és abban rejtette el, aztán lesározta. Később elfelejtette, hogy hova dugta. Idők múltával a szobában meszelés előtt a *nyesővel* kaparta a falat, egy egérlukra bukkant. Amikor megpiz-kálta, egymás után hullottak ki az elrejtett családi ékszerek. Ha az egér nem lefele fúr, talán sohasem talál rá. A Csárpateleki ismerősünk derűsen mesélte: Amikor a városba költöztek, egy könyvből néhány penészes 10 és 100 forintos *bankó* hullott ki. A kisebbik lánya nevetve vallotta be, hogy a fene tudja mikor, ő dugdosta el. A pénz könyvbe való rejtése elég általános volt, természetesen mindig ugyanabba. Az öregek beszéltek, hogy a futóbetyárok elől a bankókat összehajtogatták, és *kacsabögybe*, vagy vízhatlan ruhába hajtogatták. Az ágy, vagy a *tulipánosláda* vastag lába alá dugták. A betyároknak eszükbe sem jutott, hogy ott keressék. Egy *járlatíró* az okmányokat és a pénzt egy vaskazettába helyezte, és azt szalmába csavarta. A kertben egy fa alatt elásta, s megmaradt.

Annak ellenére, hogy dohányjal, szeszes itallal nem minden tanyában éltek, rejtegetésükről sok adatot sikerült gyűjtenünk. Ennek az a magyarázata, hogy azo-
kat állandóan rejtegetni kellett, valamint örömeikre szolgált, ha sikerült a *financo* k
éberségét kijátszani. Ez pedig az emlékezetben nyomot hagy. Ahol a béres is nagy
dohányos volt, ott a gazda a leveles dohányját eldugta a béres elől. Derékmagasságban
egy keskeny deszkalapot nyomott a szalmakazalba. Fölemelte, és a dohánylevele ket
a deszka alá terítette, majd a deszkat kihúzta. A pénzügyőrök elől a szüzdohányt a
takarmányba, elsősorban a szalmakazalba rejtették. A kazalba három-négy helyen
ököllel belebújtak és kihúzták a szalmát. Egy kis üreget vájtak, de arra vigyáztak,
hogy kis szája legyen. 3—4 kg levelesdohányt beledugtak, és a járatot betömtek, a
lyukat pedig avas szalmával befoltozták. Végül a kazal kötelét odaigazitották, s egy
nem feltűnő jellel (egy kis akácgallyal) megjelölték. Sok esetben akkor lettek rá, ami-
kor szalmát húztak. Egy monori dohányos is a leveles dohányját és a feketén főzött
pálinkáját a szalmakazalba rejtette. A csomózott dohányt egy kisebb zsákba rakta.
Több csomót egymásra helyezett, és több helyen körülkötötte zsineggel, majd bele-
csúsztatta a zsákba. A szalmakazal megkezdett végénél, a kazal közepetáján *vonyo-
góval* egy nagy lyukat húzott, és a zsákot egy hosszabb rúddal jó mélyre nyomta.
A pálinkát literes üvegekbe öntötte, jól bedugta, lekötötte, mint a paradicsomos üve-
get, mert a melegben a dugót könnyen kirúgja. Majd az üveget a zsák mellé nyomta.
Végül a kihúzott szalmát visszanyomkodta. Mire a szalmahúzással odaértek, a rek-
virálás már régen elmúlt. A szárkúp is jó helye volt a szüzdohánynak. Az egyik Aradi-
út mentén lakó adatközlőnk a szárt a takarmányos-kertben nagykúpba rakta. Először
a fenekét rakta. Köralakba rakta a kévéket, címerével befele. Derékmagasságba
helyezte el a leveles dohányt, a csomós végivel kifelé, mert így a levelek nem szakadoz-
tak össze-vissza. Abból a sorból, ahová a dohányt eldugta, néhány kévét *félsuknyira*
kijebb rakta. Ez jelezte, hogy a dohány melyik sorban van elrejtve. Ez a magasság
nagyon praktikus volt: kényelmesen letérdelt, fölemelte a kévéknek a tövit és benyúlt
a dohányért. Azután rakta tovább a nagykúpot. Az alap mindig összefelé haladt, s a
dohány sorára még 15—20 sor kéve került. A végén 5—6 kévével *betelőzte*, majd a

tetejét két kötéllel körülkötötte. Ritkán az is előfordult, hogy a dohánytermelő a szomszéd tudtával, annak takarmánykazlába rejtette el a dohányt. Nagyatársánccon pedig a *szénaboglya* alá rejtették el a dohányt nagyon eredeti módon. Téglából álló lábakat raktak a gyöp szélére, ahol a szénaboglyák álltak, ugyancsak téglalábakon. A lábakra akácderékakat raktak köralakban. A közepén egy nagyobb nyílást hagytak. Erre szájjal lefelé egy deszkaládát helyeztek, amelynek belsejét előzőleg bepoliczták. A polcokra rakták a csomózott leveles dohányt. 10—20 kg dohány belefért. A dohánnyal tele ládára ugyanolyan boglyát raktak, mint a többi. Szalmával *léhégyeték* és dróttal *lökötötték*. A drótok végeire egy-egy téglát kötöttek. Az egyik téglalapjára annyi vonást húztak, ahány csomót elrejtettek. Amikor a ládából kihozták, annyi vonást áthúztak, ahány csomót előszedtek. Természetesen a dohányért mindig gyerekeket küldtek. Jó helye volt a dohánynak. A pénzügyőrök a boglyákat megszurkálták, de a ladáig nem ért a szuronyuk. Ugyanakkor a szalmakazalba is rejtettek dohányt. Amikor a feneket megrakták, egy kis ládát a közepére állították, telerakták leveles dohánnyal, és rakták tovább a kazlat. Úgy használták *alomnak* a szalmát, hogy amikor kifogyott a szénaboglya alól a dohány, akkortájt érjenek e kazal fenekébe eldugott ladához.

A pálinkát leggyakrabban a kertben rejtették el. Egy-két literes üvegekben könnyű volt elrejtetni. Rendszerint valami (pl. méhes) közelében több helyen elásták. A friss ást falevéllal földték le. Némelyik üveget a mai napig sem találtak meg. 1946-ban sokan termeltek cukorrépát és a gyártól kaptak melaszt. Sokan egy részéből pálinkát főztek. Az egyik gazda literes üvegekben tárolta, és a kertben több helyre eldugta. Volt úgy, hogy tett rá egy kis földet, de legtöbbször csak bokorba, faderékba dugta. Egyik-másik üveg csak akkor került elő, amikor a kertet ásta. Volt ilyenkor öröm, mert ekkor már fogytán volt a pálinka, és a megtalált már megérett, sokkal jobb volt, mint főzéskor. Egy gyulamezei paraszt a román katonák elől a *gádor* padlására rejtette a pálinkát. Létrát támasztott az ereszethez, a harmadik sorban egy-két cserepet fölemelt, és a gádor padlására fektette a 2 literes üvegekben levő pálinkát. Ugyanő egyszerű módon rejtette el az 50 literes hordójukat, tele nádmézből készült borral. Amikor nem látott kóbor román katonákat, a *csuhéjkazal* északi oldalán kapart egy lyukat, beleállította a hordót, és csuhéjjal betemette. Még néhány kéve szárt is tett rá. A bor fölmelegedett és a forrása meggyorsult. „Még most is a fülemben van a ritka, nagy kotyogása!” — mondta. Közben megszívta a kishordót. A hordó fölötti csuhéjt lekaparta, az *akonát* (a csapat) kihúzta, a *lopó* hosszú szárát beledugta és egy-két liter bort szívott a hordóból. A szívás után a csapat visszadugta, majd a csuhéjt, és a kévétet visszarakta. Nagyon jó helye volt ott a bornak. A románok kivonulása után elővették a hordót, és a bor utoljára a hideg kamrába tették.

Végül a járművek is veszélyben forogtak a háborús időkben. Erről így emlékszik egy pusztaföldvári kiscgazda: „Azt sohasem gondoltam, hogy a féderes kocsi is köll a katonáknak, és nem rejtöttem el. El is vitte a háború szele!” Ebből okulva az igáskocsi egyik első és hátsó kerekét egy közeli mély vizesárokba dobta. Három hónapig voltak ott, semmi bajuk sem lett. Ott nem száradtak össze, bármikor elő lehetett venni és használni. Monoron egy paraszt a fédereskocsiját a tanya mögötti sűrű bokrok közé húzatta. Az igáskocsi kerekeit ő is a vizesárokba vetette, s a kocsirossz kerekeket tett. Máshol széjjelszedték a kocsit: Az oldalakat ide-oda tették, a kerekeket széjjeldobálták a tanya körül, a kazal mellé, a disznóólba. Előfordult, hogy a kerékpárt a szárkúp mentette meg. Az egyik kakasszéki gazda féltette a románoktól a gőzkazánt, ezért az egyik hátsó kerekét elásta a trágyába és azt mondta, hogy javításban van. Így mentette meg.

Olykor a más által eldugott tárgy veszélybe sodorhatta az embert. Ezt példázza

az Aradi-út menti ember esete is. A szél által eldöntött árpaszalma-kazalban egy puskát talált a második világháború végén. Valószínűleg a 10—12 éves fia rejtette el. Az istállóba vitte, és a sarokba állította. Néhány kenderkévét állított elébe. Akkor tájt az új forint védelmében egy bizottság járta a tanyasort. Dohány, pálinka és elrejtett fegyver után kutattak. Emberünk nagyon megijedt, és ösztönösen abba a sarokba állt, ahová a fegyvert támasztotta. Szerencsére nem néztek a kévék mögé. Alig várta, hogy este legyen. A puskát egy közeli lakatlan tanya kútjába dobta. „A fene a tövit égye még!” Később találkozott egy emberrel, aki 10 évi börtönt kapott fegyverrejtegetésért.

III. Az eldugottak keresése

A hatóság eleinte, az első világháborúban a tanyai tanítókat használták föl rekvirálásra. A Monori ugarokon Balassa János tanító egyedül járta a tanyasort berendelt parasztkocsikon. A Vásárhelyi-pusztán pedig Vörös Borcsa Mihály tanító járt két katonával, ugyanis később több helyen ellenálltak a rekvirálásnak, ezért egy hivatalos személy és két katona tárta föl a fölösleget. Az ismerős tanító eloszlatta a parasztok félelmét. A katonák nemigen törődtek a rekvirálással, csak az volt a fontos, hogy a hasuk tele legyen. A Pusztán a rekvirálók a parasztoknál háltak. Később csak katonák, egy hivatalos személy kíséretében rendőrök, esetleg végrehajtók rekviráltak.

Amikor a rekvirálók a *dülön* befordultak, a kutyák éktelenül ugattak. A jövevények már a *bejáróról* széttekintettek: szimatoltak. Azzal állítottak be, hogy megakarják tekinteni a készletet: a búzát, a lisztet és a zsiradékot. A szobában telepedtek le, számbavették a családtagok, a cselédek számát, de az időszaki munkásokra is hagytak. Először a kamrát, s a hombárt tekintették meg, azután fölmentek a padlásra is. Utána a mellékhelyiségeket, s azok padlásait járták össze. Jobban az épületekben néztek szét, a rakományt csak nagyjából nézték körül, bár néhol a kazlakat megszűr-kálták. Erre a célra vittek magukkal egy hosszú vaspálcát, amelynek a végén egy kis horog volt. Végül a lakásban is szétnéztek. Az ágy alját, az ágyat, a *sublót* is meg-nézték, ha valami gyanúst találtak, azt alaposan megvizsgálták. Az egyik helyen nem forgattak föl semmit sem, máshol még az ágyat is széthányták. Ha a haragos küldte őket, akkor jobban szétnéztek. „Embère válogatta a rekvirálókat!” Ahol eldugott gabonát, takarmányt találtak, ellenérték nélkül elkobozták és beszállították, nem segített a sírás-rívás. Néhol mellé is fogtak: A Csárpateleki-dülőben, az egyik tanyában a disznóól két részes volt: az egyik fele üresen állt és szalmát tartottak benne. Onnan dobálták át időnként a másik felébe, a disznók alá. Ez gyanús volt, és *mégdurkálták*. A kalapjukkal az összes pókhálót összeszedték, de eldugott takarmányt, terményt nem találtak. Ahol barátságosan fogadták őket, ott hamarabb végeztek. Legtöbb tanyában a rekvirálókat asztalhoz ültették és megkínálták, ha mással nem, tejjel, szalonnával, kolbásszal, vagy rántottával. A rekvirálás lefolyását a fantázia ki is színezte. Mosolyogva mesélték, hogy járta meg az egyszeri asszony: Megérkeztek a rekvirálók. A 4—5 éves kislány sírt. Megkérdezték, „Miért sírsz?” „Éhes vagyok” mondta. „Akkor miért nem észél?” — kérdezték tovább. „Mert anyuka beteg és rá-feküdt az oldalszalonnára!”

Ritkán találták meg az elrejtett dolgokat. A szerencsétől is függött. Egy pusztaföldvári paraszttól tudjuk: Két jó télikabátot a magtárban levő ömlesztett búzában rejtettek el. A szomszéd elmondta, hogy náluk a kőborló katonák vasvillával átszűr-kálták az ömlesztett búzát, és amit benne találtak, azt elvitték. Erre nyomban kiszedték a búzából a kabátokat, és a magtárpadláson a mútrágya közé rejtették el. Másnap

ott kutattak, megtalálták a kabátokat és el is vitték. Az ömlesztett búzát egyszer sem kutatták át. Ha ott hagyják, megmaradt volna. „De ki tutta azt előre!” Attól is függött, hogy kik voltak a rekvirálók, és kinél rekviráltak. Ahol az elrejtett dolgokat megtalálták, ott hallgattak róla: szégyeltek elmondani. De voltak, akik beszéltek róla, igaz, csak idő múltával.

Fent leírtuk, hogy a parasztok hogyan látták a feltárást. Most egy feltáráásban résztvevő tisztviselő visszaemlékezései alapján bemutatjuk a feltárást munkáját. A község a feltáráshoz egy esküdtet és egy végrehajtót, vagy egy írnokot rendelt ki. Senki sem örült neki, nem volt népszerű dolog. Voltak kirívó esetek, amikor az esküdtek jól megszedték magukat. Előre értesítettek egyeseket a feltárásról s ezért ellenszolgáltatást kaptak. Az esküdtek voltak a föltárák. Az írnok azt írta, amit az esküdt diktált. Az esküdtnél volt az a *lista*, ahová menni kellett s az is, melyen a *fejkvóta* szerepelt. Ezenkívül előre elkészített *blankéttákat* vettek magukhoz. Az iratokat a község háza III. ügyosztálya, illetve a Begyűjtési Hivatal adta az esküdtnek. A Begyűjtési Hivatal megközelítő pontosságú adatokkal rendelkezett: mind a megművelt terület, mind a számosállat és az aprójószág tekintetében. A változásokat mindig átvezették. Jó alappal rendelkeztek. Tóth Imre, a hivatal vezetője pontos ember volt, de annak azóta sem volt olyan jó dolga: a kacsahúst is kacsahússal ette.

A feltárák minden reggel a község háza udvaráról indultak, a község fogatain. Ahány esküdt volt, annyi feltárák-párt indítottak. A községnek csak 3—4 fogata volt, azért *konflisokat* is felhasználáltak, hogy minél hamarabb lerohanják a határt. A Begyűjtési Hivatal osztotta el az esküdtek között a feltárándó területet. Mint mondtuk, előfordult, hogy néhány esküdt az ismerősét előre értesítette a feltárást várható időpontjáról. Az értesített erre néhány kocsi rakományt a községben levő lakására szállított, s amikor elmúlt a feltárást, visszavitte a tanyára. Na, de odakint mindenből hagytak egy keveset, de abból már beszolgáltatni való nem igen volt.

Amikor a feltárák a bejárón kocsiztak, a jószemű esküdt mondta a társának: „Látod azt a sor *kupcot*, azon rajta maradt a cső, mert sárgább, mint a többi. De sokszor úgy tettek, mintha nem is vették volna észre. Komolyabb feltárást csak ott végeztek, ahol az elkerülhetetlen volt. Gyakran a szomszédok, vagy a tanyás, vagy a haragosok a Begyűjtési Hivatalba „beadták őket”. Levelezőlapon, elferdített írással, névtelenül jelentették be azokat a tanyákat, ahol jól szét kellett nézni. Volt olyan is, aki a helyszínen uszította a feltárák: „De bassza még az Isten, ha mitülünk elviszik, nézzék még amott is, mer ott sokkal több van. Majd megnézem, hogy maguk onnan mit visznek el!”

Az emlékezet szerint mindenütt barátságosan fogadták a feltárák. Azok ezzel kezdték: „elszámoltatni jöttünk!” Az esküdt szinte kivétel nélkül mindenkit ismert. Az esküdt megkérdezte: „Maguk szerint van-e valamiből feleslegjük?” Immel-ámmal felelték: „Sēmmi sēm feleslegēs, mer ha a kenyérnekvalót, a vetőmagot és takarmányszükségletét figyelembe vesszük, még kevés is, ami van.” „Rendben van barátom mondta az esküdt — de azér nézzünk széjjel, hogy mi van!” A paraszt nyitogatta előtűk az ajtókat és megevezte a helyiségeket. A feltárák bementek és szemmel megközelítőleg el is találta. A rendes esküdt inkább kevesebbre becsülte, hogy biztosan meglegyen. Felmentek a padlásfeljáróra, s legalább onnan végignézték a padlást. Rendszerint „tisztá volt” (nem volt rajta gabona, vagy takarmány), csak lim-lom volt rajta. Utána a góréba és a többi mellékhelyiségekbe kukkantottak be. Amit találtak és felbecsültek, — tehát a feltárást készletet — az esküdt bediktálta az írnoknak: pl. a góréban 20 q csöveskukorica stb. Csak azt írták fel, amit láttak. Ha bejelentés érkezett a Begyűjtési Hivatalba, ott jobban megnézték, de ott sem dúrtak fel semmit

sem. Ha mégis szándékosan elrejtett élelmiszerre, takarmányra bukkantak, akkor annak „farka alja is volt”, (az már bajjal járt). A jegyzőkönyvbe külön is megjegyezték, hogy a feltárók elől el volt dugva. Ezekkel a paraszttal a Begyűjtési Hivatal külön foglalkozott, behívták őket.

Az elrejtett dolgok előszedésére nemigen került sor a rekvirálás és a veszély idején. Elől mindig hagytak egy kevéske lisztet, zsiradékot és a fejadagnak megfelelő mennyiségű búzát. Ahol nagyon keveset találtak, az gyanús volt, ott kerestek. Csak a búzánál és a lisztnél fordult elő, hogy fel kellett bontani a rejtkehelyet. A búza volt a leghosszabb ideig a földben. Egy évig is kibírta ott. A liszthez hamarabb hozzányúltak, de csak annyit szedtek elő, amennyire feltétlenül szükség volt, s utána gondosan eltüntették a nyomokat. A ruhanemű is hosszabb ideig rejtve maradhatott, mert csak olyat rejtettek el, amely nélkülözhető volt. Különben is célszerű volt foltos, rossz ruhában, csizmában járni. Amikor a rekvirálás lezajlott, vagy a veszély elmúlt, részben, vagy egészben előszedték az elrejtett dolgokat. Nem azonnal, mert megtörtént, hogy egy másik rekviráló, vagy fosztogató csapat bukkant fel, hanem csak pár hét múlva, amikor már tiszta volt a levegő, és a rejtkehely febontására rákerült a sor.¹

JEGYZET

1. Adatközlők: Csizmadia Imre 76 éves Orosháza, Munkácsy M. u. 4., Györgyi Lajos 70 éves Budakalász, Martinovics u. 11., Juhász Nagy Vilmos 73 éves Orosháza, Teréz u. 6., Kiss István 63 éves Orosháza, Vécsei u. 14., Koczka Pál 79 éves Orosháza, Tél u. 14., Násztor György 76 éves Orosháza, Zrínyi u. 31., Pál Flórián 79 éves Orosháza, Damjanich u. 12., Sárközi Ferenc 82 éves Orosháza, Csabai u. 34., Sin Lajos 93 éves Orosháza, Móricz Zsigmond u. 59., Szepesti Kálmán 77 éves Orosháza, Zsinór u. 4., *erdős* Tóth Sándor 76 éves Orosháza, Külső-Monor 29. és Újj Istvánné 79 éves Orosháza, Thék Endre u. 7/a sz. alatti lakosok. Az adatközlőknek hálás köszönetet mondok

Die Kunst des Versteckens bei den Orosházaer Bauern

GYULA NAGY

Das Schicksal lehrte die Bauern, daß sie Not zu leiden haben, wenn sie in Kriegzeiten nicht Nahrung verstecken. In Notzeiten hielten sie das Verstecken ihrer eigenen Ernteerträge für berechtigte Selbstverteidigung. Diese Altersgruppe wurde durch den 1. Weltkrieg die Versteckenskunst gelehrt. Die Armee brauchte massenhaft Lebensmittel, und da die abgelieferte Menge an Getreide, Futter und Tierem nicht ausreichend war, wurde von der Amtlichkeit requiriert. Während der rumänischen Besetzung von 1919 waren die Bauern wiederum zum Verstecken gezwungen. Im Zweiten Weltkrieg zwang der Durchzug der Front die Bauern erneut dazu ihre Lebensmittel zu verstecken. Auch in den 1950-er Jahren wurde versteckt. Am schlimmsten war das Jahr 1952. Im Frühjahr wurde ein bedeutender Teil des Ernteertrags durch Binnenhochwasser und Frost vernichtet, dazu war die Ablieferungspflicht zu dieser Zeit am strengsten, und so wurden alle Dachböden ausgeräumt.

Am wichtigsten war das Verstecken der Lebensmittel. Das Verstecken des Weizens geschah auf sehr abwechslungsreiche Weise. Der sicherste Platz war in der Erde, obwohl der Weizen auch über der Erde meisterhaft versteckt wurde. Oftmals war das einfachste Versteck am wirkungsvollsten. Ideen gab es ohne Ende, Ziel war es, daß die Suchenden nichts fanden. Nach Verstecken von Weizen und Mehl folgte der Wichtigkeit nach Speck und Schmalz.

Für die Tierhaltung ist der Mais sehr wichtig, daher wurde dieser nach dem Weizen am meisten versteckt und behütet. Für das Verstecken von Mais gibt es nicht gleichermaßen viele Varianten wie für das Weizenverstecken. Unter den Tieren fürchtete man am ehesten um die Pferde, so wurde in der Not zuerst das Pferd versteckt. Besonderes Gewicht wurde auf das Verstecken der Hengste gelegt.

Kleidung wurde nicht requiriert, so wurde diese erst bei Herannahen der Front im Zweiten Weltkrieg versteckt. Das Verstecken von Kleidung war recht schwierig, Gesichtspunkte dafür waren: sie sollte nicht gefunden werden, sie sollte nicht verschimmeln, und auch die Mäuse sollten sie nicht entdecken. Der wenige Schmuck wurde größtenteils zusammen mit den Kleidungsstücken versteckt. Stiefel, Schafspelze und Zaumzeug wurden gleichfalls versteckt, jedoch wurde auf diese weniger Sorge verwandt. In dieser Studie sind ins ehr demonstrativer Weise die über und über einfallsreichen Versteckungsmethoden dargestellt.

Die versteckten Dinge wurden selten gefunden. Die versteckten Sachen wurden erst nach Abklingen der Gefahr hervorgeholt.

Szemelvények az orosházi önéletíró parasztek munkáiból

NAGY GYULA

Az Orosházi Múzeum mőhelyében ismét rangos munka folyik: hat parasztember és két parasztaaszony írja irányítással az önéletírását. Szerke az országban már sok helyen készült önéletírás, néhány remek könyv is tanúskodik erről. Mi a jelentősége az orosházi önéletíróknak? Az, hogy itt egy csoport írja az élete folyását. Irányításuk közben sok olyan gyakorlati tapasztalatra tettem szert, amely alkalmas arra, hogy szélesebb körben is felhasználják.

Bábáskodásomról a Honismeret hasábjain „Az orosházi önéletíró parasztek irányításának praktikái” címmel számoltam be. Néprajzos vagyok. Módszeremhez tartozik, hogy gyűjtésemet, publikációmát felolvasom, kezébe adom adatközlőimnek s megjegyzéseiket, javaslataikat figyelembe veszem. Legutóbbi könyvem (Parasztelet a Vásárhelyi-pusztán, Békés megyei Múzeumok Közleményei:4) kéziratát 11 paraszttal elolvastattam és sok értékes kiegészítést kaptam tőlük. Tanácsukra számos helyen árnyaltabban, még pontosabban fogalmaztam. A fenti életmód-monográfiám megjelenése után a parasztlektorjaim rendre önéletírókká váltak. Ez akkor válik könnyen érthetővé, ha elmondom azt, hogy a parasztlektorokkal hosszú éveken keresztül együtt dolgoztam, megismertük és megszerettük egymást.

Ezek után egy nagyon izgalmás feladat várt rám: a kis csoport irányítása. Az írási vágyukat állandóan ébrentartottam: elláttam őket megjelent életrajz-könyvekkel. Amikor aztán már tetőfokra hágott írási kedvük: összeállítottam velük az életútjuk főbb állomásait, önéletírásuk fejezeteit. Majd a segítségem legfontosabb része, a folyamatos írás elindítása következett. Ezt nagyon szemléletes, nagyon célravezető példával világítottam meg. Ennek eredményeként ma már olyan folyamatosan, gátlásmentesen fogalmaznak, mint ahogyan beszélnek. S ez nagyon nagy dolog! Lelkükre kötöttem, hogy életük folyásának a leírásába szőjjék bele a környezetük szokásait, néprajzát is így alkotásuk a néprajztudományt is gazdagítja.

Észrevettem, hogy írásuk felolvasása a nyilvánosság előtt nagyban fokozza írási kedvüket, azért sokféle lehetőséget biztosítottam a szereplésükre. Évenként egy-egy nagyszabású néprajzi est keretében mindig szerepel 3—4 önéletíró paraszt. Minden évben legalább két, szűkebbkörű, szakmai felolvasódelutánt rendezünk, ahol minden önéletíró bő részleteket olvas fel munkájából. A meghívott szakemberek pedig tanáccsal látják el őket. Már több újságíró látogatta meg kis csoportunkat. Nagy reményeket fűzök a különböző folyóiratokban való szereplésünköz is. Ezeken kívül 1977-ben két jelentős tanácskozáson mutatkoztunk be nagy sikerrel: június 20-án a Kőszegi Önkéntes és Nyelvjárasi Gyűjtők Országos Találkozóján, valamint október 11-én a Szentesi Hetek alkalmával rendezett Tudományos Honismereti Tanácskozáson.

Röviden ismertetem szerkesztői munkámat. Előljárójában bemutatom az ön-életíró. Azután közlöm a kiválasztott szemelvényt. Igyekeztem egy hosszabb, ön-álló részt kiválasztani. Miután még csak két éve dolgoznak, általában az életük leírásával még csak a legénykorukig jutottak el. Ezért aztán életük első harmadáról szólhatnak a kiválasztott szemelvények. A szöveget érintetlenül hagytam, csak a nyilvánvaló helyesírási hibákat javítottam ki.

Az önéletírók 2—3 év múlva fejezik be munkájukat. Munkájuk színvonalát ismerve biztosra veszem, hogy nagy nyeresége lesz mind a helytörténetnek, mind a néprajznak. Bizonyos, hogy idők folyamán jó néhány önéletírás könyvalakban is megjelenik majd.

Ujj Istvánné Németh Julianna

Orosházán született 1897-ben tősgyökeres orosházi családból. Ősei Orosháza alapításakor jöttek Zombárról. A nagybibliába a leszármazást beírták és firól-fire hagyták. Orosházán járt iskolába, utána a Vásárhelyi-pusztán a Tatársánci-dűlőben levő tanyájukon nevelkedett. Sokat olvasó családban nőtt fel. 1918-ban az Ujj-családba került s az apácai határban levő tanyán gazdálkodtak. Rövidesen házat építettek Orosházán. Az orosházi Evangélikus Nőegylet lelkes tagja és az Orosházi Kisbirtokosok Nőszövetségének elnöke volt. Egy ideig Iskolai Szülői Munkaközösség elnöke is volt.

Gyógyító nagyszülém

Még hatéves korában teljes árvaságra jutott. Egy rettenetes kolera-járvány elvitte apját, anyját, egy 14 éves lánytestvérét és két fiútestvérét két nap alatt. A kis Juliska egyedül volt öt halott-szeretteivel, sírt-sírt, így szokta elmondani a történetét az ő családjának. Én sajnos csak így ismerem az én drága nagyszülémet, hallásból, mert amikor ő meghalt, én egy éves voltam. Az én drága jó anyámtól, a tőle emlegetett történetekből, elmondásokból emlékszem rá. És hogy ne feledjük, azért írom le,

Mikor a halottas emberek megjelentek a hullákat összeszedni, volt közöttük egy érzőszívű ember. Kérde a síró kis Julikát, hogy van-e valaki rokona? De a Julika ezt nem tudta. Ekkor a bácsi mondta: majd érted jövök és elvezetlek egy jó nénihez, aki szereti a kis árvákat. Még aznap este vissza is ment érte. Összeszedték a kis ruháját, cipőjét, egy batyuba kötötték és elindultak az öreg Kata nénihez. Kata néni tanyán lakott, de nem messze Orosházától. Ez a néni volt talán 70 éves is.

Ez a Kata néni úgy ismerte a gyógyfüvet, virágot, fát, mint most egy botanikus. De ismerte a betegégeket is, mert volt egy katonaoorvos rokona, attól sokszor kért tanácsot is. Kata néni helyre tudta igazítani a kificamodott kart, vagy testrészt. Ő volt a tanyák betegeinek gyógyítója. Minden gyógyfüvet, vagy virágot először saját magán próbált ki és azután bátran adta a betegnek.

Mikor megérkeztek, azt kérdezte a kis Julikától, hogy szoktál-e félni? Hát ha megijesztenek, akkor igen. Most féltél-e halott szüleidtől? Itt már sírva mondta, hogy tőlük nem félttem, csak én nagyon sírtam, mert láttam, hogy már nem élnek. Legjobban édesszülémet, meg a kisöcsémet Gyurikát, vagy mind-mind siratom! Mi lesz énvelem? Ez a bácsi azt mondta, hogy Kata néni egy jólélek. Ugy-e nem kerget el? Szeret engem, egy kis tudatlant, egy szomorú kis árvát? — Ha szótfogadsz! Én szótfogadok és jó leszek! Ha nagy leszek, dolgozok, csak legyen valaki, aki beszél velem.

Újra otthont találtam!

Ekkor Kata néni levetkőztetett, valami füvet, vagy levelet főzött, azt beleöntötte a teknőbe, abban megfürösztött. Azután a kis ingem, meg a többi ruhámat is kivitte és megfüstölte valamivel. De olyan jószagú füst volt ám az! És így adta rám. Megvacsoráztunk: aludttejet, pirított kenyérrrel, majd lefektetett. Én elaludtam másnap reggelig. Kata néni már fönt volt, a jószagot etette. Mikor meglátott, gyorsan be kellett menni. Nem volt szabad kint pisilni, hanem bent egy bilibe. Ezt a néni megnézte és bele is dobott valamit. Akkor örömmel mondta, hogy most már talán te is megmaradsz, mert a járvány is alább hagyott. Így aztán én csakugyan meg is maradtam. Ennek Kata néni is nagyon örült és nagyon szeretett. Olyan jó volt hozzám. Mindig mesélt nekem, hogy felejtsem szomorú bánatomat.

Tanulás

Lassan megszoktam az árvaságot. Hiába kértem a jó Istent, hogy adja vissza az én drága szüleimet, vagy vegye el az én életem is. Sírtam és sírtam! Majd Kata néni az ölébe ültetett és magyarázta nekem, hogy a nagyon jó Isten azért őrizett meg a haláltól, mert rám még szükség van az életben. Azért csak tanulj meg mindent, amit csak lehet! Látod én is tanulok, pedig már én öreg vagyok, túl a 70 éven. De ha már a sors így rendelte, hogy téged hozzám vezetett, hát én hálát adok Istennek és úgy teszek, ahogy egy jó nagymama: én téged megtanítlak amire csak tudlak!

Először is már hat éves vagy. Itt iskola nincs. Hát amit én tudok az írásból, azt veled is megtanítom. Azután megtanulod a füvek, levelek, virágok gyógyító hatását is. Mert látod, ha mindenki ismerné amit a jó Isten a növényekbe, virágokba gyógyítót oltott, hát nem pusztult volna el az a sok-sok ember most se. Mert el lehetett volna kerülni a fertőzést, vagyis fertőtleníteni kell időben. Mert hiszed-e, hogy te is attól az ezerjófűtől, meg a többi drága gyógynövényből főzött tea- és mosdóvíztől gyógyultál meg? Én hiszem kedves néni, vagy Mama! Mondhatom, hívhatom így? Örülök, hogy magadtól jöttél rá, hogy hogyan szólíts! Én kedves Mama, ígérem és fogadom, hogy mindent megtanulok és szót fogadok, mert hisz tartozok vele, mert meggyógyított. Enni ad, meg hajlékot, el sem tudom sorolni azt a sok jót, amit rám áldoz, és szeretetet, amit örökké köszönök.

Akkor most fogjunk hozzá a betűtanuláshoz! Igen ám, de akkor a bátyám kis írotábláját el kéne hozni! Oda még nem szabad menni, mert az a hely még nincsen fertőtleníve. Majd ha a bíró kidoboltatja, hogy minden fertőzött házat kimeszeltek, csak akkor mehetünk oda. Most itt van a kis gyúrótábla, azért súroltam meg, hogy darab faszénnel erre írunk. Hát Kata-mama tud írni? Tudok valahogy, a nevem letudom írni. De most majd meglátjuk, hogy mit tudunk ketten? Kezdjük azzal a betűvel, amely csak egy vonás. Elkezdjük az i betűvel. Kata-mama egy lécet tett a kisdeszkára és húzott egy vékony vonalat, egy kicsit lejjebb egy vastagot és így kezdtem az írás tudományához. A Mama megmagyarázta, hogy csak a két vonal között szabad a betűnek lenni, mert ha túlmegy, az olyan lesz, mint amikor kis ajtón nagy ember megy be, és beleveri a fejét az ajtó felsőszélibe. A faszénet egy rongyba tekerjük, — csak a vége volt kint — hogy ne legyünk kormosak tőle. Írtunk egy sor i betűt, már ez jól ment. Akkor folytattuk az s betűvel. Ez még könnyebb volt, hisz mondom ez csak egy kis karkura, ezt nagyon szerettem. Különben a Gyuri bátyám iskolába járt és mi is néztük, amikor írt. Csak ez sokkal kisebb betű volt, a fekete kis palatáblán griffivel könnyen ment az írás. Meg az sokkal kisebb, meg vékonyabb volt ám! De azért a Mama megdicsért. Én nagyon örültem az írásnak. Bizony a kisól falát telefirkáltam annyi i, meg s betűvel, hogy a Mama mikor meglátta összecsapta a kezét.

De azért nem kaptam ki. Csak most már le kellett mosni. Én lemostam, meg bemeszeltem, Valahogy úgy nézett ki az ól fala, mint amikor a disznó fürdés után hozzádörzsöli magát.

Ekkor éjjel nagy eső volt, de még nyár volt, hát nem volt hideg. Mondta a Mama, öltözz fel és kimegyünk a dombra fojóvirágot szedni, mert az csak ilyenkor nyílik eső után és még a méhek alusznak, és nem lopták ki még belőle a gyógy-port. Annak a virágpóra a legjobb orvosság. Szedtünk is egy kosárral, mikor hazavittük kiterítettük a padlásra egy abroszra, ahol a szél járta, de nem sütötte a nap. Mondta a Mama, hogy minden gyógyfüvet így kell megszáritani, hogy a gyógyhatása megmaradjon.

Ezentúl minden nap irtunk, meg gyógyfüvet szedtünk: májvát, pemetefüvet, zsáját, beléndeket, szépasszonyszőlőt, komlót, tisztessfüvet, ezerjófüvet, meg sok-sok féléit. Ezeket, mikor megszáradt, kis zacskókba raktuk. Én nemigen tudtam megkülönböztetni egymástól, de Katamama csak megszagolta és már tudta is melyik micsoda, mit gyógyít. Engem is tanított, ha azt érzem, hogy olyan jó édesszagú, az teának való, de ha erős a szaga, az csak fürdőnek jó.

Nagyon sokan jöttek betegek. Ezeknek vagy teát főzött, vagy a gyógyvirágból adott, amit borogatásnak használtak. Sokszor kértek tőle tanácsot még beteg állapot részére is. Mindenki szerette, köszönte jószágát, hálásak voltak. Már én is megtanultam tőle sokat: mi mire jó? Olyan szépen éltünk mi ketten a Mamával már 2 éve.

És akkor előkerültek a rokonaim, akik addig soha-soha nem törődtek velem, és nem érdeklődtek utánam. Később tudtam meg, hogy az Árvaszék megkerestetett, mivel én életbe maradtam a nagyjárványból. Ezért kitudakolták, hogy hol vagyok. Addig nem jutottam eszükbe!

Édesanyám Zahin Kis Julianna volt. Két fiú testvére volt. Azok vittek el mindent a mi tanyánkból: lovakat és minden állatot, meg ingóságot. Az édesanyám földje is nekik termett három évig, míg rám nem találtak. De ezt a kis vagyont úgy elherdálták, mondván, hogy sok volt az ide-oda fizess. Nem volt másból pénz, hát eladták. Nekem nem maradt csak a tanya 8 hold földdel. De nem nagy jövőjük lett, mert nem volt azon Isten áldása, mondta Kata-mama. Ne búsulj kis Julikám, majd megsegít a jó Isten. Amit én tőlem tanulsz, az is fölér egy kis vagyonnal.

Megint új fordulat az életemben!

Engem elvittek a rokonok, fájón búcsúztam a Mamától. De ha csak tehettem, elmentem meglátogatni az én jó Mamámat. Szegény, nagyon búsult utánam. Utánam még négy évig élt azután egyedül. Bizony sírdogált, mondta: a magányosság még az öregségnél is rosszabb. Mikor elaludt örökre, sírtam és kérdeztem a nagyégtől, hogy aki engem szeret, miért kell annak meghalnia? De ki felelt nekem? Senki!

A drága Mama halála után engem hagyott örökösének. Mi maradt utána? A kis ház, meg pár jószág, kis ingóság és sok-sok kis orvosságos zacskó a gyógyfüvekkel. Még többnyire mindben volt egy kevés virág, vagy levél. Én ezeket gondosan összeraktam egy tarisznyába, és úgy őriztem mindentől féltve. Bizony a nagybátyám gyakran mondta, hogy mit kell neked azt a vén boszorkány gyűjteményét őrizni? Ezentúl még jobban félttem, hogy majd elpusztítja. A másik rokonom a nagynéni volt. Elmentem hozzá és kértem, hogy engedné meg, hogy odavigyem. Tudtam, hogy az is hiszi a virágok gyógyhatását. Meg is engedte. Odavittem, így most már megnyugodtam. Nagynéném eljött és rábeszélte a nagybátyámat, télire engedjen ő hozzájuk, mivel Orosházán a faluba laknak és ott én is járhatnék iskolába. Ennek én nagyon megörültem. A nagybátyám bele is egyezett.

Így én 13 éves koromban jártam először iskolába. Örültem nagyon, hogy én is

tanulhatok. Bizony más tanulás volt az, mint a kis gyúróta. Egy hónap eltelté után a tanító úr a harmadik osztályba helyezett, de ekkor már a karácsonyt ünnepeleltük. Még 3 hónapig jártam, azután a nagybátyám kivitt, mert lovat kellett vezetni a szántásban, az eke előtt. Pedig volt neki két fia, akik olyan idősek voltak mint én. Az egyik szeretett tanulni és azt nem vette ki az iskolából. Így az én életem csak itt is, ott is egy kis rövid tanulás volt, de a dolog annál több. Igaz az a mondás, hogy az árvát még az ág is húzza! De velem volt a jó Isten, egészséget adott, meg komoly gondolkodást.

Már 15 éves voltam, amikor a nagybátyám felesége — aki szeretettel volt hozzám — nagyon megbetegedett. Étvágytalan volt és fázott. Elkezdtem gondolkodni, hogy a Kata-mama mit csinálna most? Mondtam ányomnak, hogy főzők gyógyteát. Ő az mondta, ha megtudja a bátyád, talán agyon is üt. Hát mondom: nem kell megmondani neki. Megfőztem a fodormentát, ezerjófűvet is főztem bele és megmézéztem. Forrón megitta.

A gyógyhatás!

Elaludt. Nézegettem sokszor, hogy még mindig alszik? Közben a nagybátyám is bejött, nem szólt, csak nézte. Én sem mondtam semmit, csak főztem a jó zöldseges galamblevest. Mikor 6 óra hosszantartó alvás után felébredt, azt kérdi: főztél valamit Julikám? Éhes vagyok! Én meg örültem és a gyógyító teára gondoltam, meg a Mamára. Bevittem a levest, amit jóízűen megevett, meg még a húst is belőle. Örült a nagybátyám is: még nem tudta, hogy a gyógyteától aludt és jött meg az étvágya. Este megint főztem teát és ivott. Olyan jól aludt. Már másnap föl akart kelni, de nem engedtem, csak pár nap múlva, mikor már elég erősnek láttam és ő is kívánt dolgozni. Két hét alatt teljesen rendbejött, meggyógyult. Ekkor megmondta az urának, hogy én gyógyítottam meg. De a nagybátyám — ha örült is, hogy a felesége meggyógyult — velem nagyon csúnyán bánt. Mindig azt mondta: te boszorkány! Ez nekem nagyon fájt. Kérdeztem az ányomat, hogy ő mit gondol rólam? Azt mondta: ha boszorkány vagy, nagyon okosan bánj a tudományoddal! Én sírtam és hívtam a Kata-mamát, hogy segítsen rajtam. Álomban, mintha szólt volna, hogy: még fiatal vagy, várj a gyógyítással! Ez időtől fogva hallgattam, ha valaki beteg volt, bár tudtam, hogy mi kéne neki. De én csak hallgattam.

Telt az idő, és az a nagynéném, akitől iskolába jártam már hosszabb ideje beteges volt. Megkértem a nagybátyámat, hogy engedjen oda, hogy ápolhassam. Ebbe beleegyezett. Én pedig örömmel mentem oda. Azt mondta a néném: Julikám, jobb lesz ha férjhez mégy. Van egy ismerős jóra való legény, az elvenne. Legalább megszabadulsz a nagybátyád irígységétől. De én erre azt feleltem, hogy előbb még meggyógyítom magát. Engem már csak a sárgaföld gyógyít meg, Julikám! Csak hozzáfogtam a gyógytea főzéshez. A háta is fájt, azt is teafőzettel borogattam. Szomorúan tapasztaltam, hogy nemigen használt, mert csak köhögött, meg fogyott és étvágytalan volt. Eszembejutott, a Mama, hogy egy tanyai asszonyt a szerviántüske-teával gyógyította. De ez a tüske nem volt az én gyógyvirágjaim közt. Ekkor elindultam régi fasort keresni. Találtam is a Monori-csárda mellett egy utat. Emlékeztem, hogy Kata-mamával is ott szedtük azt a szúrós tuskét. Hiszem, hogy a jó Isten vezetett, mert csakugyan volt egy nagy bokor. Leszedtem, — ha még annál szúrosabb volt is — hazavittem. De most ezt még meg kellett szárítani.

Gondolkodva!

Nem voltam benne biztos, de azért úgy csináltam, ahogy a Mama is szokta. Meg is száradt az hamar: 2 nap alatt. Már főztem a teát. A néném itta, iszogatta, pár nap múlva azt mondta, hogy: használ a teád, már nem szúr a hátam! Főztem

ismét, most már étvágycsinálót. Tisztesfüvirágot is tettem bele. Bizony az én néném mindent megivott és pár hónap alatt meggyógyult. 60 éves volt akkor. Mire megjött a tavasz, már meg sem látszott, hogy a telet mindig ágyban élte. Úgy örültünk. Még a sógorom is azt mondta, hogy: csak gyógyíts Julikám, ha az Isten adta neked ezt a nagy tudományt.

De én nem akartam mást gyógyítani, csak azt, aki velem is jót tesz és szeret. Közben megismerkedtem azzal a legénnyel is. Még nem voltam 16 éves, de hozzámentem azért is, hogy a nagybátyám ne uralkodjon felettem. Bizony mire nyár lett, én is asszony lettem. Árva gyerek volt az uram is. Csak rokonai voltak, így nem fenyegetett sem após, sem anyós. De nem bajoskodott tovább a nagybátyám sem. Amit az árszék elrendelt, ideadta. Mi a régi tanyánkat rendbetettük. A Mama kistanyáját odahordtuk, ami jó volt, azt fölhasználtuk. Volt lovunk, tehenünk és többféle jószágunk. Elkezdtük az életet.

De én akármerre jártam, ha gyógyvirágot találtam, azt összeszedtem. Ugyanúgy megszáritottam, mint a Mama, mert éreztem, hogy így kell csinálni. Az uram nem ellenkezett soha. Bizony az idő rohanva telt, évek-évek után. Már volt egy fiam és egy lányom. Megint jött egy rossz betegség, forró lázzal és nagy hidegleléssel. Elővettem a gyógyteát és főztem. Aki szót fogadott, mind meggyógyult. Azok az irigyek, akik boszorkánynak csúfoltak, azok is eljöttek, mert a betegség nem kerülte el őket sem. A legszajásabb is követelte, hogy gyógyítsam meg, mert ha nem, hát igazi boszorkány vagy. Bizony sírva főztem a gyógyteát, és az Isten velem volt. Mindenki, aki idejében jött, meggyógyult. Lassan elismerték, hogy nem boszorkányság ez, hanem érzés és tudomány. Én belenyugodtam a sorsomba! 1842-ben lettem asszony és 1858-ban volt egy fiam és 3 lányom. Egészségesek. Az uram is szeret. Soha nem ellenezte a gyógyítást. Akiket meggyógyítottam, mind hosszú életet ért meg. Csak az én bajomra, lelki bánatomra nem termett gyógyvirág!

Befejezés

Így szokta a nagyszülém mondani: Boldog voltam a családok közt. Ha dolgoztam, — ez volt a jó, mert akkor — elfelejtettem az örökös lelkifájdalmat. 62 évet élt. Százak áldják, vagy áldották jószívűségét. Míg emléke élt, úgy emlegették: a mindenki jötevője! Az unokák közül is csak páran élünk.

Drága nagyszülém, legyen emléked örök! Szeretettel gondolok Rád, én késői unoka. Majdnem száz év telt el, hogy élt egy mosolygós asszony, akinek ha valakivel találkozott, az volt az első szava: Hogy vagy? Ezt a jószívű kis öregasszonyt az Isten azért tartotta meg, hogy legyen aki a rászorultakon segítsen. Szelíd volt és istenfélő. A nagyapám is így búcsúzott tőle, amikor meghalt: Hát itt hagyta engem, Te szelíd galamb! Óh öreg galambom, pihenj a föld alatt! De lelked itt van velem és tudom, hogy vigyázol rám! Mint eddig is! Ámen! A nagyapám még özvegyen élt 27 évet, de mindig csak azt a szelíd galambot emlegette.

Juhász Nagy Vilmos

A Vásárhelyi-pusztán született 1904-ben. Négy polgárit végzett Orosházán. Közvetlenül utána elvégezte a kétéves gazdasági iskolát Hódmezővásárhelyen. Mint csereifjú, közel egy évig tanulmányúton járt Németországban. Mint legényember a Kardoskúti Ifjúsági Egyesületben különféle tisztségeket viselt. 1928-ban nősült, s ekkor ment különkenyérre az apjától. Tíz évig volt az Aranyadhalmi Olvasókör műkedvelő rendezője, később a Kardoskúti Olvasókörnek hosszú ideig elnöke. A kar-

doskúti Hangya Szövetkezetnek igazgatója, éveken keresztül a Pusztta egyik felének gazdasági előljárója volt. Részt vett a vásárhelykutatási írótalálkozón, a Simándi Béla által kiadott Tanyai Írások c. kéthavonként megjelenő újság szerkesztőségi tagja is volt. Több cikke jelent meg különféle újságokban. Tíz éven keresztül a kardoskúti Rákóczi Tsz-ben dolgozott. Életében nagyon sokat olvasott.

*Visszapillantásom életutamra
Szüleim eredete
Édesapám családfája*

Édesapám őseiről idősebb rokonaimtól származik az a legendaszerű történet, hogy mi egy felvidéki Iház nevű arisztokrata nagybirtokos családból származunk, Ennek egyik tagja, az én apám őse, részt vett a Rákóczi Ferenc-féle szabadságharcban, mint kuruc lovastiszt. A fegyverletétel után vagyonát elhagyva, bujdokolás közben Hódmezővásárhelyre jutott, ahol aztán le is telepedett. Nevét Juhász névvel cserélte föl.

A másik változatot, — amit én valószínűnek tartok, — édesapámtól hallottam. Valamelyik gróf Károlyi uradalomban volt a mi ősünk számadó juhász, Nagy névvel. Ott azonban volt gulyás is csikós is ilyen, Nagy vezetéknévvel. Így aztán, hogy megkülönböztessék egymástól, a Juhász név ráragadt.

Édesapámnak igen nagy érzéke volt az állatgyógyászathoz. Ez is amellet bizonyít, hogy az elődei pásztoemberek voltak, akik apáról-fiúra hagyták az állatokkal kapcsolatos tudományukat. Édesapám messze földön híres *lóherülő* volt. Volt olyan vasárnap reggel, amikor 4—5 csődörcsikót is kiherült, igen jó sikerrel. Úgy emlékszem, hogy csak egy pusztult el a keze alatt. Az is csönttörésben, mert a segítség nem jól húzta a lábszárára a kötelet.

Egyszer találkozott édesapám a tótkomlói Petyován állatorvossal, aki eldicsekedett azzal, hogy ő is herült lovakat, mégpedig a legújabb módszer szerint, bénítóval. Ezt olyan sikeresnek találta, hogy csak 15%-a pusztult el. Az én apámnak csak az a fenti egy.

A módszere a következő volt: A kora reggeli hűvösebb idővel, rendszerint vasárnap jöttek össze a herültetők, lehetőleg többen, egymásnak segítve. Egy erős 2 éves, vagy még 3 évesnél is idősebb csődör ledöntése nem volt éppen könnyűdolog. 5—6 markos ember kellett hozzá. Édesapám elővett egy hosszú kocsikötelet, amelynek a közepét összekötötte úgy, hogy a mén nyakára rá lehessen húzni. A két hosszú végét a hátulsó lába belső felénél a *csüdre* helyeztük és a nyakánál a kötelet visszahúzva befűztük. A kötélnél fogva hirtelen felhúztuk a hátsó lábait hátrafele tartva a hasáig, miközben az egyik oldalra döntöttük és a két kötelet a hasán összecsavartuk. A két első lábára egy-egy *istrángot* kötött édesapám. Ezt más nem igen merte megtenni, mert ezekkel a lábakkal igen veszélyesen kapálódzott. Azután gerincre fordítottuk és egy erre a célra való, széles gurtnit aláhúztunk. Ehhez azután mind az első, mind a hátsó lábait szorosan hozzákötöttük úgy, hogy meg sem tudott mozdulni. Azután a két *herét* egy erős zsineggel, a hasfaltól elválasztva édesapám elkötötte. Ő az úgynevezett *cserepcsikot* használta, mely egy ujnyi hosszú, hosszában kétfelévágott fából állott, amelynek a belső felét megkente, az általa nagy titokban tartott kékkő, timsó és még valami más keverékkel. A jól kihúzott herét a két fa közé helyezte a gyökerénél fogva és erősen összeszorítva az erre alkalmas csiptetővel a fát összekötötte. Ha nem jól húzta ki a *tökgyökeret* és a *mellékhere* bent maradt, akkor még csődörösebb lett, mintha nem lett volna kiherülve. Ezt komor csődörnek hívták. Ez igen hamis volt.

Utána egy vödör vízzel lemosta a művelet helyét. Ezután nagy vigyázva feloldoz-

ták és a farkát felkötötték, nehogy a lábaközé csapkodva a farkával idő előtt lerántsa a *fatökit* és elvérezzen. Ekkor édesapám a farára ütött: Egészséggel viseld a kontyot! Mert ez az állat most már szelíd, nőnemű jószág lett, nem pedig vad, csődörös.

A herültet sűrűn jártatták és éjjelre a fejét két oldalt kikötötték. Éjjel egy ember őrizte. Másnap reggel azután elvezették a herültet édesapámhoz s egy ócska hám ist-rángójával felhúzták az egyik hátsó lábát és ő levette a két cserepicsót.

Hatóságilag megengedték a lóherülést, de ha pénzt kért volna, akkor jövedelmi adót kellett volna tőle fizetni. De ő okosan úgy vezette be, hogy egy kocsi érett trágyát kért érte.

Nagyon értett még a tehén elletéséhez is. Lovakon az érvágást is tudta. A kanyakat is mindig ő vágta ki. Sőt, egyes szomszédoknál is. A fiatal kan heréjéből nagyon finom ételt tudott készíteni. A nyers herét lehámozta és forró vízben *megabálta*. Azután elszeletelve tojással, paprikával és hagymával zsírban megsütötte. Ez volt az ő munkadíja.

Édesapámnak eleinte nehezen ment a katonaelet a szegedi 46-os gyalogezredben, mert alig járt iskolába. Az elemi iskolai tanulmányai nagyon hiányosak voltak. Egy tanyai foltozóvargához járt iskolába, aki ha felbosszantották a gyerekek, a kaptafát közéjük vágta. Később egy tanyai asztalos, bognár lett a tanítómestere, akitől nagyon sokat tanult, de nem annyira írni-olvasni, mint inkább a fát szépen és jól megmunkálni.

Katonaideje alatt először nagyon sűrűnek találta Szeged városában a tanyát, na meg a katonai fegyelem is nehéz volt. De azért elég hamar megszokta és rendkívül jó magaviselete folytán már az első évben kapott egy *krumplivirágot* (csillagot). Jóval a 3. év előtt szakaszvezetői rangot kapott. Az ő általa vezetett szakasz volt a legelső a században. Az volt a módszere, hogy a nehezen tanuló újoncokat külön, hosszabb ideig gyakorlatoztatta. A végén azok is odaértek, ahova a többi. Volt egy Karasz nevű reguta, aki nem tudott leguggolni, nem hajlottak az inai. Egy újoncnak kellett a nyakába ülni, hogy egy kicsit le tudjon ereszkedni. Ez azonban igen nagy fájdalmat okozott neki. Elhatározta, hogy végez a kínzójával. Éjszaka bement a WC-be és ki-élezte a bajonetjét (szuronyát). Odament édesapám ágyához, hogy mély álmában elvágja a nyakát. Közben eszébe jutott, hogy gyakorlatközben azt szokta neki mondani, hogy a gyakorlatoztatónak is fáj, hogy kínozni kell a regutát. Hát akkor csak had fájjon neki a gyakorlatoztatás — gondolta. Ezt jóval később másoknak mondta el.

Egy alkalommal nagy rend és tisztasági gyakorlatot végeztek a *körleiben*, mert várták az ezredparancsnokot *vizitre*. Karasz reguta két csajka *zupát* vitt a hó-fehérré síkált deszka padozatú folyosón. Nagy *étű* lévén, *duplás* volt. Közben összetalálkozott édesapámmal. Efölötti izgalmában elejtette az egyik csajkát és tartalma a ragyogó padozaton szétlottyant. Ennek láttán édesapám erélyesen rászólt: Nyalod föl azonnal azt a zupát! Ő volt akkor a *napos* és egyebek között ő volt a tisztaságért a felelős. Pláne, itt volt ez a nagy nap. Ő azonban sietve elment és nem törődött azzal, hogy Karasz mit csinál a zupával. Úgy gondolta, hogy újból felfogja sűrölni a padlót. A reguta pedig letette a másik csajkát és szószerint véve a parancsot, no meg sajnálta is a sok jó zupát, tisztára felnyalta a padlóról. Később, a civil életben egy tanyasor választott el bennünket az ő tanyájától. Mikor nagyon megharagudott valamiért, a mi tanyánk felé fordulva, az alábbi kirohanást tette nagy haraggal: No móg az a pécsovics Juhász is, fölnyalatta velem a kaszárnyában a zupát, hogy még a száлка is a nyelvembe mönt!

Hívták vissza továbbszolgálónak (zupásnak) őrmesteri kinevezéssel, de a leszerelés után sietett haza. Hozott magával egy régi katonanótát, amit én megtanultam:

*Jön egy kapitány, sötét pej paripán,
Látom, fényes kard fénylik az oldalán.
Ropog a fegyver, az ágyú mennydörög,
Kardjáról a vér a földre lepörög.*

*Ha látod pajtás halálos sebemet,
Húzd ki bajnétem s szúrj agyon engemet.
Vagy fegyveremet szegezd a mellemmek,
Ne hagyj sokáig szenvedni engemet.*

Ezen a megrendítő katonanótán keresztül örökre belevésődött az agyamba a háborútól, a katonaelettől való irtózás.

Apai nagyapám Juhász Nagy József volt. Földbirtoka a Vásárhelyi-kispusztán, vagy más néven a Rossz-pusztán volt. Igen gyenge, szikes, jobbára kaszálóból, legelőből álló földek voltak ezek, ahol csak juhot, marhát, libát és kevés disznót volt érdemes tartani. A ló is jobban csak a mozgási lehetőséget szolgálta.

Fátlan, kopár vidék volt ez, ahol csak a kútágas és a köcsögfa állt ki a földből. A kútágasnak valót is a fás vidékről hozták, mert a fa itt kicsire és girbe-gurbára nőtt. Édesapám ezt úgy magyarázta, hogy a fa itt éjszaka nő és nem látja az egyenes irányt, sem hosszúságra, sem szélességre. A ház előtt a köcsögfa igen jó szolgálatot tett, mert a sok birkától és tehéntől nagymennyiségű tejet fejtek és ezt köcsögökben altatták. Amikor a köcsögöket kimosták, a köcsögfára rakták, mely egy-két oszlopon álló keresztetett fa volt. Sok fölfeleálló ágakat tettek rá és arra akasztották a tejesköcsögöket.

A tanyák igen messze voltak egymástól. Megtörtént egyszer, hogy a 25 km-re levő Mártélyra akartak menni télvíz idején szánkóval. Viktória nagynéném ide ment férjhez Kovács Sámuelhez. Nagyon nagy hó esett éjjel és vastagon terítette be a hátrát. Korareggel egy árva nyom sem volt. Viszont sűrű köd borította be a tájat. Azért csak elindultak, már csak azért is, hogy a lovakat megjártassák, mert már majdnem kirugdalták az istálló oldalát. Eleinte semmi nyom sem volt. Később mindig szaporodott a nyom, és így könnyebb volt a szánkó. Nem kellett a lovaknak a havat törni. Mikor kivilágosodott, jó járt úton haladtak és az eltelt időtől számítva, a cél előtt gondolták magukat. Egyszer csak nagy meglepetésükre a saját kutyájuk ugrándozott a szánkójuk körül. A másik, amit a tanyában kötve hagytak, hogy kettesben el ne csavarogjanak, éktelen ugatásba kezdett. Végül kisült, hogy ők tévesen egy nagy körben jártak a ködös pusztaságban. Persze, nem is lett a látogatásból semmi.

Anyai nagyanyámról csak annyit tudok, hogy Inspergel Annának hívták. Nagy, sovány, fekete ruhás asszony volt, aki ritkán jött ki hozzánk a tanyára. Engemet nagyon szeretett, de én is őt. Iránta táplált vonzalmamat egyszer azzal próbáltam kifejezni, hogy hoztam neki a kis ruhámban egy csomó békát és az kötényébe borítottam. Nagy csodálkozásomra, sikitva gyorsan elszaladt. Nagyapám korán meghalt és *szülikém* (így hívtam nagyanyámat) gyermekeivel özvegyen maradt, akik a következők voltak: Ádám, István, Anna, Viktória és János, Erzsébet még nagylány korában meghalt.

Nagyapám lányai férjhezmentek. Annus néni Besenyei Gáborhoz, egy tanya-nélküli kisparaszthoz, akinek a háza Hódmezővásárhelyen, Garay utca 50 szám alatt volt. Viktor néni pedig egy mártélyi tanyás paraszthoz, Kovács Sámuelhez ment férjhez. Az református volt és ez a nagy katolikus családban visszatetszést szült. De volt olyan is, aki azt mondta, hogy: Megfő a pápista fazékban is a kálvinista kolbász.

A fiúk is megnősültek. István bácsi egy jobbmódú 14 holdas, házzal bíró leányt vett el. Nemsokára azonban ennek a földnek és a többi örökségnek is a nyakára hágtak. Ádám bácsi itthagya a borivó cimboráit, Erdélybe nősült és szorgalmas munkával 10 kat. hold földet szerzett és megválasztották a falu bírójának.

Ádám és István nagybátyáimról eszembejutott egy érdekes történet, amikor még a Pusztán együtt voltak: hogyan csapták be a fináncokat: Valamikor a pusztai dohányos ember szűzdohányt szívott a pipájából és csak arra vigyázott, hogy ezt a finánc észre ne vegye, mert akkor a szép aransárga leveleket elkobozta, föltéve, ha megtalálta. Nagy pénzbüntetés is járt érte. A pipakupakot jól lecsukták, mert a szűzdohány amikor égett fölpipiskedett, úgy mondták, hogy lesi a fináncot.

Az eresz alatt mindig egy zsákban kevés diófalevél volt készenlétben. Amikor látták, hogy jön az egyik tanyából át a finánc, az egyikük vállára kapta a zsákot és szaporán vitte a szomszédba. A fináncok ezt látva, rákiáltottak, hogy álljon meg, mert lőnek. Bár a nép hite szerint a fináncnak csak a halála után szabad volt lőni, de azért mégis megállt a loholó. Kinyitották a fináncok a zsákot azzal a gyanúval, hogy a huncut paraszt szűzdohányt akart csempészni. Nagy meglepetésükre és bosszúságukra diófalevelet találtak szűzdohány helyett. Ráförmedtek a lihegőre: Mit akar ezzel a diófalevéllel a szomszédban? Sok a bolha a szomszédasszony ágyában és ez majd elijeszti, hogy ne hánykolódjon, mikor melléfekszök.

Így aztán a fináncok elestek a busás jutaléktól és a másíknak pedig bőven volt ideje az elől levő vágott dohányt, a dohányvágó-gépet és a sok szép leveles szűzdohányt biztonságba helyezni.

Édesanyám családfája

Édesanyám apai ága, a Csepregiek, valahonnan Nyugat-Dunántúlról kerültek Orosházára, későbbben, mint a zombaiak. Ezek közül egy János nevűről igen sok humoros história kering még most is Orosháza környékén, különösen a katonaságnál viselt dolgairól. Ezeket én nagybátyámtól, Csepregi Lászlótól hallottam, aki a 60-as évek derekán halt meg.

Csepregi Jánosról nem tudom biztosan, hogy milyen felmenő ági rokona volt a nagybátyámnak és nekem, az azonban biztos, hogy egy családból sarjadt az egész Orosházára került Csepregi-törzs.

Abban a kaszárnyában, ahol Csepregi János szolgált, nagy izgalom lett urrá, mert várták az ezredest, aki igen szigorú szemlét szokott tartani. Ki volt adva parancsba, ahol az ezredes bevonul, nagy rend és tisztaság legyen. Csepregi János hetykén odavetette a szót bajtársainak: Semmi baja sem lenne neki, ha én megdobálnám porral. Mindjárt fogadást is kötött arra, hogy ő megfogja dobálni az ezredest porral, amikor közeledik az úton. Erre az alkalomra készített az út mellett egy nagy porkupacot.

Másnap, amikor az ezredes a kaszárnyába vonult, János a porkupachoz ugrott és egy jó marékkal az ezredeshez vágott azzal a felkiáltással: Puszter, puszter, puff, obester bácsi. Ez a vezényszó is benne volt a fogadásban.

Természetesen ennek aztán nem jó vége lett, mert az őrség rögtön elkapta Jánost és fogdába zárta. A századparancsnok 25 botütést szabott rá emlékeztetőül. A büntetés végrehajtását harmadnap 8 órára tűzte ki. János csak azt az egyet kérte, hogy engedje meg a századparancsnok azt, hogy pénzért eladhassa a rá mért 25 botot. A kérést megkapta.

Másnap kiment a városban tartott nagy országosvásárba, széjjelnézni. Előbb azonban elkérte a napostól a remekül kikészített mogyorófa botot, amivel a bakák számára a kiszabott botbüntetéseket osztogatták. Megnyugtatta a napost, hogy

találni fog olyan embert, aki meglátja ezt a díszes botot, szívesen vállalja a 25 bot-
ütést. Majd ő ezzel a bottal és sajátkezű írásával az illetőt holnap reggel 8 órára, a ki-
tűzött időre beküldi.

Nézelődés közben megpillantott egy hétkrajcáros zsidót, aki hét krajcárért
árulta portékájának az apraját, nagy hanggal ajánlgatva. Éppen egy női alsónadrág-
félét lobogtatott a kezében és így rikoltozott: Jaj de finom, jaj de jó, ez a női bugyogó!
Bugyog elől, bugyog hátul, bugyog minden oldaláról. Hét, hét, hét, minden darab
hét!

Mikor elhagyta az árus a rigmust, a mi Jánosunk hozzálépett és megmutatta neki
a ragyogóan szép botot azzal a szándékkal, hogy eladja neki igen olcsó áron, mert ő
nem ér rá árulni. A zsidó szabadkozott, hogy van neki botja elég. János azonban rá-
tromfolt, hogy azokat a síma meggyfabotokat 20 krajcárért adja, amikor ő az ilyen
díszes mogyorófa botokért csak 6 krajcárt kér. Egy ilyen kedvező ajánlatot nem lehet
elutasítani egy vérbeli kereskedőnek. A botot úgy adta János a zsidónak, hogy az a
mintapéldány. Ráadásul még egy papírt is adott neki, azzal a szöveggel, hogy: „Ezen
irat felmutatójának kérem a 25 botot kiadni”. Aláírás: Csepregi János gyalogos.
A lelkire kötötte, hogy pontosan holnap reggel 8 órakor a kaszárnyában jelentkezzen
az inspekciós káplárnál a botok felvételére.

Előtte való napon kapta le a parancsnok a botozó bakákat, hogy nagyon kesz-
tyűskézrel osztogadják a botütéseket. Ha ez így megy tovább is, akkor majd ő veri
sorra a botozókat, de az majd fájni fog.

Nem is kellett erre több biztatás a két botozónak, amikor reggel megjelent az
árus a kaszárnyában a papírral és a bottal. Rögtön lekapták a tíz, -illetve mind a húsz
körméről. Heves tiltakozása ellenére leszíjazták a deresre kezét-lábát, fölhajtották a
hátára a hosszú kaftánt és olyan huszonötöt vertek a fenekére, hogy még a tizedik
vásár pora is kiszállt belőle. Lett is aztán nagy dínom-dánom, mert futotta a megnyert
fogadás és a mogyorófabotokért kapott pénz.

Ugy hallottam, hogy később Csepregi János községi éjjeliőr volt. Abban az idő-
ben nem lehetett éjszaka mászkálni az utcákon és akit az éjjeliőr elkapott, azt köteles
volt bekísérni a község házára. Egyszer elfogta a főbíró is, és nagy ellenkezése, kö-
nyörgése ellenére bekísérte a község házára. Amikor kérdezték tőle, hogy miért tette
ezt a főbíróval szemben, azt válaszolta, hogy a parancsot nemcsak kiadni, hanem
teljesíteni is kell. Hátha engem akartak ezzel próbára tenni. A főbíró ebben meg is
nyugodott.

A dédnagyapámról szóló érdekes történeteket is nagybátyámból, Csepregi
Lászlótól hallottam. Ezek még most is eléggé közszájon forognak. Dédnagyapám,
Szilaj Horváth István sírja az orosházi felsőtemetőben van, a sírásó háza mellett az
első. Ő volt az első, akit ebben a temetőben temettek. A vörösgránitból készült sír-
kövön az alábbi szöveg olvasható: Ör. Horváth Pál István meghalt élete 98 évében
1889 március 28-án.

Nem volt nemes ember, hanem a felesége, a dédnagymama volt az. Mivel na-
gyobb földbirtokon gazdálkodott, cselédeket is tartott. Volt egyszer egy kanászuk,
aki nemes ember fia volt. Ezeket *kurtanemeseknek* hívták. Akkoriban még igen gya-
kori volt a testifenyítés és a gyerek valami nagy hibát követett el. Egy jobbágy nem
űthetett meg egy nemes embert, ezért aztán beküldte a gazda a vétkeket a gazdasszony-
hoz, aki kiszolgáltatta a megérdemelt büntetést.

A disznóölés abban az időben rendkívüli eseménynek számított. Az egész évi
élelemnek jó részét a téli hízóvágások révén biztosították. Azt azonban nagy elő-
készület előzte meg. A vágószeres számokat megélesítették. A beleváló fűszereket elő-
készítették. Az edényeket rendbe hozták. Itálról is gondoskodtak. A jó erős pálinka

a bölléreknek a bátorságát fokozta. Bölléreket, bölléraszonyokat hívogatni is az előkészületek közé tartozott. Azután tűzrevalót készíteni. Akkor még szalmával pörkölték a disznót.

A disznóvágás a Szilaj Horváth Zombai utcai házánál folyt le, de a szükséges szalma kint volt a tanyán. A hetente hazajáró öregbéresnek megparancsolta jó előre, hogy a disznóölés napján kora hajnalra gyűjjön kend haza. Az út azonban akkorára nagyon rossz lett, többször el is akadt az öregbéres. Már 8 óra elmúlt, amikor még nem érkezett meg. Erre Szilaj magához vett egy lámpást, elébe ment és hogy kigúnyolja az öregbérest, a szekér előtt tartotta a szomszédok derűje közben. Tán eltévedt kend, hogy ollan soká vergődik haza.

Ezt a szégyent az öregbéres nem tudta lenyelni. Egyszer, amint ballagott a szekérral az úton, rettentően nyikorgott a kereke. A szomszédok rákiabáltak, hogy: Tán már nincs Szilajéknak hájuk? Abban az időben a hájat meghagyták *tengőt* kenni. Erre az öreg János visszaszól: Nincs ám, oszt sütökkel kennyük. Ez fülibe jutott Szilajnak, és egy alkalommal mikor indulóba volt az öregbéres a tanyára, megparancsolta neki, hogy menjen föl a padlásra és hozzon le egy oldal szalonnát. Mikor lejött az öreg, újabb parancsot kapott, hogy akassza föl a *lőcsfejre*. Még háromszor küldte föl az öregot a padlásra és hozatott egy-egy oldal szalonnát. Ezeket is felakasztatta vele a lőcsfejre. Végezetül megparancsolta, hogy: Mostmár mennyen kend kifelé a tanyára, hadd lássák a szomszédok, hogy Horváthéknak nemcsak hájuk, hanem még szalonnájuk is van ölég.

A lovát nem kellett pucolni, hanem csak leüllepített tiszta trágyalével lemosni. Nem is csípte a lovát sohasem a légy, akármilyen hőség is volt nyáron, nyugodtan álltak. Ülés a kocsin nem volt. Az *alsövényen* egy rossz, szalmával kitömött zsákon ült. Sokszor még az sem volt alatta. A lőcsfejre volt akasztva a szőrtarisznyája, amiben télen-nyáron almát vitt magával, pedig akkor a vitaminokról nem sokat tudtak.

Anyai nagyszüleimről

Anyai nagyszüleimről nem sokat hallottam. Annyit tudok, hogy nagyapámnak Csepregi Ferencnek a mostani kardoskúti állomás körül jelentős birtoka volt. Nagyon jó lovakat tartott, a pesti kiállításon egy csomó aranyat is nyert velük. Még emlékszem arra, hogy édesanyám ékszerei között volt két darab 10 forintos aranyérme, amit nagyapám kapott és minden családjának adott belőle. Volt, aki fülönfüggőt csináltatott belőle, de édesanyám megtartotta eredeti valóságában.

László nagybátyám a nagyapámmal történt alábbi két esetet mesélte el: Nagyapám cselédfogadás alkalmával, amikor már nagyjából megegyezett vele, behívta a kocsmába és étel-italt rendelt neki. Megfigyelte, hogyan eszik és iszik. Azt tartotta: Amilyen az ette, olyan a tette. Csak ezek után kötött vele alkut. Van is valami igazság benne.

Amikor a bátyjával együtt vendégségben járt Tótkomlóson, a vendéglátó gazda megkínálta őket étellel-itallal. Szüleik halála után a bátyja volt a családfő s mint ilyen, mindig nadrágban járt. Nagyapám pedig bögatyában volt. A gazda így kínálta őket: Tessék János, egyik ke, Ferenc. Úgy látszik magáévá tette a közmondást, hogy a ruha teszi az embert és aszerint tisztelte meg őket.

Anyai nagyszüleimnek három fia és két lánya volt. Első volt Ferenc, akinek hét fia volt és ötödmagával vett részt az első világháborúban. A Tolnai Világlapjába is belekerültek.

Csizmadia Imre

Orosházán született 1902-ben. 11 éves koráig a derekegyházi Nagy-Újvárosi pusztán élt. Elemi iskoláit Orosházán, az utolsó évet a fecskésparti iskolában végezte, mert szülei a Vásárhelyi-pusztá Görbe-Szik (kis Sós-tó) nevű részére költöztek. Miután édesapja az első világháborúban elesett, a gazdálkodás a 12 éves gyerek nyakába szakadt. Egy darabig édesanyja, s részben Orosházán lakó apai nagyapja irányította, majd 21 éves korában, 1924-ben megnősült. Utána teljesen önállóan gazdálkodott egészen 1960-ig. Ekkor az orosházi Vörös Csillag Termelőszövetkezetbe lépett, ahol 1964-ig dolgozott. Betegsége következtében járadékos lett és Orosházán él. Már kora gyerekkorától kezdve nagyon szeretett olvasni, s közel kétezer kötetes könyvtára van. Élete alkonyán könyvei között él.

Búcsú a bevonuló édesapámtól

1914 július 26-án, vasárnap még alig hogy világosodni kezdett, amikor felébredtem. A csillagok már elhalványultak, de még láthatók voltak az égen. Szép, tiszta, fellegnélküli volt az égbolt, eső nem mutatkozott, pedig az egész július hónapban alig volt. Nagyon meleg nap ígérkezett, mert éjjelre se hűlt le a levegő. Gyorsan leugrottam a kocsiról, vagyis lemásztam, de ugrásnak is beillett. Péter már a lovakat kefélt. Én meg a kútványúnál kimostam az álmat a szememből, leszedtem cók-mókomat a kocsiról. Nem az a kocsi volt, amelyiken hordtunk, hanem egy *körülkaszos*, könnyebb *garabojos* kocsi, nagyon cifra vasalással. Két évnél hosszabb idő alatt készült el, Kosztolányi Pál gádorosi kovács remekműve volt. Odakészítettem a lószerszámot a kocsihoz a kamarából a hosszúnyelű lóhajtóostorral együtt. Kapcsos, támlás bőrülést tettem a kocsira, pokrócot terítettem rája. Az oldalközé gyepszénát vittem. Ekkorra Mamám megfejté a teheneket, a tejet kantákba szűrte, és én felraktam a kocsira. Garabolyokba túró, tejfel, tojás is az oldalközé, a szénába rakódott.

Akkor még vasárnap és csütörtökön volt a piac Orosházán és a hordás két hete alatt nagyon felszaporodott az eladnivaló, de felszaporodtak a vennivalók is, és így okvetlen *haza* kellett kocsizni szüleimnek. Nemcsak piacolni és bevásárolni mentek, hanem az ő szüleiket is meglátogatták. Mire a lovakat befogtuk Péterrel, akkorára Jóapám már kigyönyörködte magát az asztagok körül. Nem húzódott félre egyik sem, takarás, jólsikerült volt mind a kettő. Indulás előtt, Jóapám fülehallatára azt mondta Mamám, hogyha délután kijönnek, lehet, hogy elmehetek az Igazgató úrhoz, és megvihetem a hírt, hogy beíratnak a Polgári iskolába. Közbe Idesatyámra nézett, de az nem szólt semmit, csak felült a kocsira Mamám mellé. Négyéves hugocskám meg kettejük között ült. Meghúzta a *gyeplőt* és elindultak.

Ketten maradtunk a tanyában a Péterrel. Értelmes, biharmegyei félig csángó, félig székely fiú volt, sok szép nótát tanultam tőle. Még román dalra is megtanított, máig sem felejtettem el. Ő a vasárnapi udvarsepréren kívül azt a munkát kapta, hogy hordjon tele vízzel egy hordót, ott ahol előreláthatólag a cséplőgép kazánja állani fog. Nekem meg a jószágok kihajtása volt kötelességem a messzi tarlóra. Kötényembe kötöttem hát szokásos reggelimet, amely ezúttal kalácsból, kifliből állt, és nagy durrogatással hajtottam kifelé. Boldogan ballagtam a falka után, még daloltam is, alig vártam a délutánt, hogy szüleim kiérjenek. Hamar felmelegedett az idő, hamar be kellett hajtani itatni, de mire kilenc órára füstölt a gyárkémény, már újra kint voltam a tarlón. Egy óra múlva már nagyon meleg lett, és én ballagtatni kezdtem őket lassan a düllő felé. Szüleimet csak délutánra vártam, így még rá se gondoltam, hogy már kiérkeznek. Éppen azért nagyon meglepődtem, hogy ismerős *kocsiketyegés* halatszott a düllőről, és mire kiértem a düllőre a jószágokkal, már elnyargalt előttem a

mi kocsink. Még tizenegy óra sem volt. Ennek nagy oka lehetett, hogy ilyen korán kijöttek. De rosszra nem gondoltam, hátha csak nem akarták a déli forróságot megvárni, azért siettek ki. Mire a bejárónk végéhez értem a falkával, Péter már az udvaron fogta kifele a lovakat. Én meg vígan dalolva tereltem befelé a jószágokat:

*Sarkon van a Nagyváradi kaszárnya,
Oda leszek három évre bezárva.
Édesanyám köszönöm, köszönöm a nevelést,
Már ezután nem eszem a kenyerét.*

Már a bejáró derekára értünk:

*De magas a Nagyváradi kaszárnya,
Oda leszek három évig bezárva.
A három év majd lejár, babám nem hiába vár,
Otthagynom a Nagyváradi kaszárnyát.*

*Dombon van a kisangyalom tanyája,
Tizenhárom szélből van a szoknyája.
Fújja a szél, lengeti, katonának kell menni,
Szép a babám nehéz tőle megvárni.*

Ekkorra már a disznók javában fürödtek a kúthoz közel, a tóban, a tehének a vályúnál voltak, Péter húzta nekik a vizet. Én tovább akartam folytatni, bele is kezdtem: Katonának kell menni a legénynek, ekkor megszólal Péter: Mire van olyan jó kedved? Te dalolsz, anyád meg sír! Hagyd el már! — Miért sír? Mi baj van? — Azir sír mer' kitört a háború. Apádnak holnapután el kell menni! — Nem igaz az, hé! Ne hazudj! — Kérdezd meg anyádat!

Talán még sohasem osuktam be olyan gyorsan a disznókat. A tehénállományt Péter terelte az *akolba*. Odamentem a kocsihoz, ahol Mamám a kantákat, garabolyokat rakta le a kocsirol. Ránézek, látom, hogy az arca egy élő gyászjelentés. Sírva megfogja a fejemet és rámborul: Kitört a háború, fiam! Kedden már berukkol Apád! Magunk maradunk. Mi lesz velünk. Keservesen zokogott, ekkor már én is sírtam. — Hát Idesatyám hol van? — Elment a géphez, hogyha végzett Szabóéknál, mihozzánk jöjjön. — De hiszen még be sincs hordva minden! — Mindjárt behordunk, csak megebédelünk. Közben hazaért Idesatyám azzal a hírrel, hogy még szombaton el lett végezve Szabóéknál, és úgy volt, hogy Jankóékhoz megy át a gép. De Ferenc bácsinak nem kell bevonulni, mert elmúlt 42 éves, és így délután, ha felfűtik a kazánt, átjön mihozzánk a gép.

Azon a vasárnapi ebéden egyedül Péter evett jóízűen. Nem volt étvágya sem apámnak, sem Mamámnak, de nekem sem. Mert akkor én már biztosan tudtam, hogy én már nem megyek Igazgató úrhoz, mert az én sorsom megpecsételődött. Mennyi ideig vajúdott, mennyi lelkiharcba került és milyen hirtelen megoldódott. Egy órával ezelőtt milyen vígan daloltam, hogy: De magas a Nagyváradi kaszárnya. És szegény Jóapámnak éppen oda kell berukkolni.

Mire megebédeltünk, beérkezett István bácsi is. Neki is kedden kellett bevonulni. Befogtak és kimentek a kintlevő keresztekért, behozták és az asztag tulsó oldalánál kerekboglyába rakták. Aztán kazalhelyeket igazítottak, régi kazalmaradványokat igazítottak széjjel, hogy legyen hely az újaknak. Idesatyám tanyasort járt, hogy összehozza a létszámot a csépléshez és hajnalban meg tudjon indulni a gép. Mert akkor még

nem munkás-géppel csépelünk, hanem a tanyasor összefogott és *kalákába* csépeltek el. Ha összeverbuválódott 16—18 személy: férfi, legény, gyerek, asszony, leány, akkor már folyhatott is a cséplés. Kinek több volt, kinek kevesebb a cséplőnivalója, a többlet segítségét pénzzel, vagy gabonával, vagy más munkáknál való visszasegítéssel egyenlítették ki. Bizony azon a héten Péternek is menni kellett visszasegíteni. Még félnapokra én is mentem polyvát kaparni és hordani. Addig Mamám pásztorkodott.

Estefelé Péter száríziket, morzsolt csutkát tett az oldalközé, és ment a géphez, hogy azzal tüzelve, eljöhessen a gép Szabóéktól mihozzánk. El is jött és fétfőn hajnalba már három órakor bűgött is. Fröstökre el lett csépelve az árpa és délután 4 órára a búza is. Széjjel szedték a két szép asztagot. A gép továbbment Nagypám tanyájába. Én meg elmetem Makóékhoz kölcsön-lóért, mert nekünk csak három befogható lovunk volt. És az egyik kocsin elvitte a Péter a gépréstz Orosházára, a másikon meg István bácsi az ő arató-betyárberét vitte haza Szenttornyára. Én a tanya-körülűi tarlóra hajtottam ki. Jóapám meg Mamámmal egynehány drótot, köteleket tettek a magasabb kazlakra. Rendes körülmények között a kazal lekötésénél segédkezés a betyár kötelessége volt, de hol voltak akkor a rendes körülmények. Annak is menni kellett szegénynek. Így hát, amikor visszaérkezett a kocsival, nem sok ideje volt beszélgetni. Elköszönt hát mindnyájunktól és felült biciklijére és elment. Sohasem láttam többet, odamaradt ő is a nagy háborúban.

Az én jó Apám meg kihúzta a vetőgépet a színből, odahívott engem és jól elmagyarázta, hogyan kell úgy beállítani, hogy kevesebbet, vagy többet vessen, hogyan kell a megmaradt magot kivenni belőle. Megmutatta, hogyan kell az két kisebbre-nagyobbra venni, és még sok gyakorlati tanáccsal látott el, hogy mit mikor, és hogyan kell csinálni. Még egy másíkféle *kunkötésre* is megtanított, mert csak egyfélélt tudtam. — Mert mostantól te leszel a gazda, fiam, neked kell érteni mindenhez, amíg én haza nem jövök. Mert holnap reggel nekem el kell menni, itthagylak benneteket, nem tudom meddig. — Sokáig tart majd a háború, kérdeztem. Hát ezt előre nem lehet tudni, lehet, hogy kukoricatöréskor már itthon leszek.

Másnap, kedden, július 28-án — éppen az én tizenkettedik születésnapomon — amikor felébredtem és leszálltam a kocsiról, Péter már a lovakat pucolta. Én gyorsan megmosdottam a kútnál és vittem mislinget a tehének elé, mert Mamám már ott volt a fejővel. Idesatyám a tanya körül és a kukoricaföldön járkálva búcsúzott el mindentől. Aztán Péterrel megkentük a kocsit. Feltettük a ruganyos ülést, rá a pokrócot. Hámat tettem a lovakra, a többi szerszámot a helyére készítettem a rúdra. Nekem már régen kint kellett volna lennem a jószágokkal, de ez kivételes reggel volt. Mamám fejés után felkeltette és felöltöztette a kislányt. Idesatyám is odajött a kocsihoz, és hárman fogtuk be a lovakat. Mamám nagyon szomorúan felült a kislánnyal az ülésre. Idesatyám még egyszer visszament a szobába, benézett a kamrába, bement a kertbe, benézett az istállóba, megállt egy percre a tehének faránál, benézett az ólba a disznókhöz — egyenként búcsúzott el sorba mindentől. Aztán odajött a kocsihoz és hozzám fordult, és nagyot sóhajtvá ezekkel a szavakkal búcsúzott el tőlem: Hát fiam én mostmár elmegyek, mert menni kell, vár az angyalbőr. Jól vigyázz mindenre, míg oda leszek. Anyádnak szót fogadj! Panaszt ne halljak rád, mert ha lesz, ha hazajövök, egymás után szaladunk. Úgy viseld magad, hogy mostantól kezdve te vagy a gazda, úgy viselkedj hát, ahogy a gazdához illik. Lehajolt, és mindkét arcomat megcsókolta. Én sírva csókoltam vissza, és a kezét is megcsókoltam. Aztán Péterhez fordult: Péter fiam, fogadj szót Viktor nénédnek míg oda leszek. Tudod, hogy én eddig meg voltam veled elégedve. Légy ezután is olyan jó gyerek, mint eddig voltál. Viseld gondját a jószágnak, úgy, mintha én itthon volnék. Az Isten áldjon meg fiam! Kezetrázott Péterrel, az meg akarta csókolni kezét, de nem engedte. Aztán kezébe

fogta a gyepűszárat, fellépett a *felhércre*, onnan a kocsira. Még egyszer körbejártatta pillantását az épületeken, kazlakon, aztán egy nagy, keserves sóhajjal a lovak közé csapott. Könnyeket láttam a szemében. A kocsi kirobogott az udvarból, mi meg ketten a Péterrel egymásra borulva sírtunk.

Hogyan lettem hadiárva?

1918 elején már 18-tól felfele minden katonai szolgálatra alkalmas épkéztláb ember odavolt különböző frontokon. Itthon csak a 18 éven aluliak, öregek, csonkák, bénák, asszonyok lányok és kisgyerekek voltak. Februárban már a háborús nóták is más milyenek voltak. Szomorúbbak, fájdalmasabbak. Egyre többen vesztették el élet-párjukat, fiaikat, testvéreiket. Vagy csonkán, betegen sínylődték különböző kórházakban, vagy örökre megölték pihenőjüket az orosz és olasz harctereken. Innen is, onnan is hiányzott valaki, látható volt a mindig több és több feketeruhás asszonyról, gyerekről. Már a háborús dalok így kezdődtek:

*Nem látlak én többet téged soha-sem, vagy
Trieszt mellett jegenyefa jelzi a sírokat,
Engemet az édesanyám de sokat megsirat.
Talján golyó fúrja át a bánatos szívemet...
Írd meg pajtás az anyámnak, ne várjon engemet...*

1918 február 16-án Juliánna napján névnapi cécóbál volt hirdetve Makóéknál, első szomszédunknál. Makóné, Julcsa néni nevenapjára készülődött a két tanyasorbeli ifjúság és persze én is. Nagyon szép enyhe, napsütéses, tavaszias volt az idő. A gyepeken levő vízlevezető árkokban brekegni kezdtek a békák és messzebről idehallatszottak a béka u-u-u-u-zások is. Talán ez már előjele volt annak, hogy most egy nagyon száraz, nagyon esőtlen év következik, aminthogy az is be is következett.

Akkor már a háború kezdete óta négyszer hullatták le a fák leveleiket, már új tavasz ígérkezett s minden jel arra mutatott, hogy hamarosan újra felöltöznek, immár negyedszer azóta... Akkor már az istállóban az ágyam felett két kapoccsal a falba erősített Zirzon-kaptár három polcán örvendetesen gyülekeztek a könyveim. Igaz, hogy csak olcsó, 24—30 filléres Milliók-könve, Koronás-regények, Legjobb-könyvek, Nick Carterek voltak nagyobb részt, de mégis csak könyvek voltak. És 3—4 dűlő-föld tanyasorainak tanyáiban együtt véve sem volt annyi, még olyan olcsó írott betű sem.

Már akkor én sűrűn odaálltam az istállóajtó küszöbére és az ajtófélfába évekkal ezelőtt bicskával befaragott és tintaceruzával lilára jelzett rováson mértem, hogy ugyan nőttem-e valamicskét tavaly óta. Mert nagyon szerettem volna nagyobb lenni, mivel igen kisművésű voltam, de csak alig észrevehető volt a növekedésem.

Akkor már mi is negyedik éve voltunk egyedül, családfő, apa nélkül, kishúgom is iskolakötelesre nőtt és a faluban, nagyszüleitől járta a második osztályt. Akkor már nemigen lehetett cselédhez jutni, főleg fiúhoz nem. Nekünk szerencsénk volt, hogy a tavaly nálunk szolgált, 15 éves bihar megyei oláh leányka, a Vuca visszamaradt és két heti otthonlét után visszajött, hogy még egy évet lehúzzon nálunk, jeléül annak, hogy nem lehetett nálunk rossz helye.

Idesatyámtól hetek óta nem jött levél. Igaz, hogy nem lehetett valami rózsás az élete, mert legutóbbi levelét úgy végezte, hogy: Imádkozzatok értem. Mamám is napról-napra szomorúbb lett, minél többször jöttem ki a faluból levél nélkül. Ő meg is mondta, hogy nem jön át Makóékhoz estére, van neki elég bánata. De én elmehetek, ha akarok. Dehát táncolni még úgysem tudok.

Mire beesteledett, elvégeződtem, kicsit szebb ruhába öltöztem és, miután a lova-

kat még megittam, átballagtam Makóékhoz. Igaz, hogy ez a ballagás messziről nézve kocogásnak is beillett. Már sokan voltak vendégek, alig értek el a nagyszobába. Le volt véve a sarkáról a szobaajtó, hogy a konyhával együtt nagyobb legyen a hely, sőt a szobából az ágyak is ki voltak víve a ház elé. Szólt a *citera*, vagy ahogy mondani szokták, *tambura*. Ott voltak a két tanyasorbéli szomszédok süldő és nagylányai, 12—17 éves fiúk, legények, kijöttek a Pusztára József bátyám menyecske lánya a kislányával. Ők a messze Mátyáshalmán laktak. Idősebb emberek ülték körül az asztalt és csapkodták a kártyákat az asztallapra. Volt perec és főttkukorica, ital pedig jó kútvíz. De azért volt jókedv bőségesen. Dal, tánc, móka, tréfálkozás, el lett feledve néhány órára a háború, a rekvirálás, minden. Akkor tanultam meg a nagyobaktól sok háborús nótát. A mátyáshalmiak is hoztak magukkal egy párat. Még táncolni is megpróbáltam egy volt iskolatárs kislánnyal, ami várakozáson felül sikerült.

Bizony a kakasok már vigan kukorékolták hogy: Kuporodjatok föl, amikor úgy 3 óra után hazaindultam, fejembe sok háborús nóta dallamával. Bizony reggel alig akartak kinyílni szemeim, olyan álmos voltam, amikor Mamám megverte az istálló ajtaját és bekiáltott: Álomszuszék, fölkelni már, mingyár hasadra süt a nap! Aki bálazni szeret, az már legénynek tartja magát, aki legény, az már ilyenkor a lovat pucolja. Bizony, lópucolás közben arra rebbentem fel félálomból, hogy a lábamra esett a lókefe. De aztán felzsongtak fejemben az éjjel hallott nóták dallamai és dúdolva pucoltam sorba a lovakat, teheneket. Elvégződés, früstök után lefeküdtem, ráértem déligformán aludni. Vasárnap volt, február 17-e. A névnap bál szombaton este volt... És akkor én már a tizenhatodik évemet tapostam, és kicsit mindig ferdén áll a katonasapka a fejem.

A következő hét is elmúlt anélkül, hogy levelet kaptunk volna Idesatyámtól. Pedig hetente két levelet is írtunk neki, én is, Mamám is. Végre, február 24-én, vasárnap már a háznál várt a tábori lap... Így kezdődött: Szeretett, kedves kis feleségem és családjaim. Tudatta benne, hogy meg van elég tűrhető egészségben, csak nagyon dallos a levegő, megkérdezte, hogy vagyunk, a jószágok megvannak-e? Vigyázzunk magunkra meg a jószágokra és imádkozzunk érte. Majdcsak hazasegít a Jóisten. — Ezzel végződött.

De nem segítette haza. Úgy látszott, annyi dolga volt neki, hogy nem ért rá egy 4 év óta különböző harctereken sínylődő magyar tüzér sorsával bajlódni, mert több levél már nem is jött tőle. Ez az utolsó február 16-ról volt dátumozva. Éppen azon a napon írta, amikor én egész nap boldogan vártam az estét, hogy elmehessek Makóékhoz a céció-bálba.

Február 28-án, csütörtökön egy ismeretlen kézírásos, rossz magyarsággal írt, alig elolvasható tábori lapot hozott a posta: ez volt rajta Schegen asszon a ferjed schulyosan mek-schebeschulte. — Egyéb semmi. És két nap múlva, március 2-án, szombaton kijött nagyapám a faluból az ő tanyájára és úgy 9 óra táján láttuk, hogy ballag a bejárónkon befele. Mamámmal együtt elébe mentünk. Mikor összeértünk, köszöntöttük, ő meg minket és szó nélkül bementünk a szobába. Ott belenyúlt a lajbija belső zsebébe és onnan egy papírlapot vett elő, miközben nagy, piros zsebkeféjével a szeméit törülgette: Na Viktor lányom, nincs már neked urad, nekem sincs már csak két fiam, azok is kitudja élnek-e még? (Az egyik orosz, a másik olasz fogásban volt.) Itt az értesítés lányom, hogy az uradat még 18-án eltemették Olaszországban. Mind egy szóig németű van írva, én lefordítottam oszt úgy hoztam ki mind a kettőt. Itt van na! Olvasd föl Imre aszt, amelyik magyarul van. Én átvettem kezéből a német nyelvűt is, a fordítást is. Ezt olvastam róla: — Mi tudatjuk Önnel, Csizmadia Imre tüzér szül. 1875. Oroszházán, február 18-án 1918-ban Császári és Királyi Tábori Kórházban No. 1507. erős, súlyos sérüléssel meghalt. — Harcmezőn halt

meg a hazáért. Vittorio temetőjében, 36 számú sírba temették. Legyen neki boldog nyugvása az Úrban az ő Hazáért való önfeláldozásáért. — Nála talált tárgyak következők: egy levél, bőrrerszény, egy ezüst lánc, egy bronz érem, egy bicska, két darab cigaretta spüchni, 77 korona 1 fillér pénzösszeg. — 506 Tábori postaszám, ahonnan írták. Ez volt a fordítása a német nyelvű értesítő — lapnak. — És ez volt a gyászbeszéd Jóapám felett.

És akkor keserves sírás volt a tóparti tanya gerendás szobájában. Hárman sírtunk, egy szerencsétlen özvegy parasztasszony, egy 75 éves, öreg parasztember, akit azelőtt sem, azután sem láttam soha sírni, és egy 16 éves parasztgyerek, én.

Nagyapám nemsokára elment. Mi meg ott maradtunk szomorú szívvel. Mamám egész napon át eleven gyászjelentésként tett-vett a tanya körül, én sem daloltam azután még sokáig. Napközben arra gondoltam, hogy ezelőtt egy héttel még ugyan ki gondolta volna, hogy én már a következő vasárnap nem mehetek el a Molnárék cécbáljukra. Pedig még akkor, Makóéknál megbeszéltük, hogy ott újra találkozunk. Azért másnap, vasárnap este én mégis elmentem, de csak azért, hogy megmondjam, hogy mi történt, hogy meghalt az édesapám az olasz fronton. Ezzel megfordultam és hazamentem. Gyászszalag volt a kabátom balkarján, meg a katonasapkámnál és szomorúan ballagtam haza. Siettem mert Mamámnak nem is szóltam, hogy elmegyek. Hazafele menetközben arra gondoltam, hogy 16 éves sem vagyok még és hadiárva lettem. És milyen különös találkozása emberek sorsának: szegény, boldogult Édesapám is éppen ilyen idős korában lett félárva, csakhogy az ő édesanyját vesztette el és az is tragikus körülmények között halt meg. Úgy hallottam szüleimtől, hogy a királysági magas tanyaszoba plafonját meszelte és véletlenül lelépett az asztalról, amelyiken állva meszelt. Belső vérzést kapott és meghalt. 8 árvát hagyott itt, a legkisebb 4 hónapos volt.

Mikor hazaértem Mamámat az asztalra borulva, keserves sírás közt találtam. Én is kimentem az istállóba és ott a lovak, tehének faránál én is kisírtam magamat. Így lettem én életem 16. tavaszán hadiárva.

Mamám nem volt belenyugodva, hogy ennek így kellett lenni. Tudakozó levelet küldött a Vörös Kereszthez és onnan március 28-án a következő értesítést küldték: Szóserint: 838 205—Budapest, 1918. III. hó 28-án. Csizmadia Imrené úrnő, Oroszáza. Tudakozódásunk elintézéséül a következőket közöljük: Csizmadia Imre 117 Feld. Art. R. Szül. Oroszáza 1875 — harctéri értesítés szerint 1918. február 18-án az 1507 számú tábori kórházban sebesülés következtében hősi halált halt. Eltemettetett Vittorióban a katonai temető 36 számú sírjában. Ószinte részvéttel B.

Ettől a naptól kezdve én már félig-meddig nagykorú lettem. Egészen csak jóval később, 1957-ben, 55 évesen, amikor Mamám is meghalt. Mert az ember akkor lesz igazán nagykorú, mikor már senki sem mondja neki többé: fiam!

És itt újra el lehet az emberi sorsokon gondolkozni: az Édesapám a háború kitöréséig mindig makkegészséges volt, Mamám meg mindig betegeskedett. Ha panaszkodott, Jóapám sokszor mondta neki: Előbb meghalok én, mint te! És tényleg: ő meghalt 42 évesen, Mamám meg 85. évében halt meg. Az élet, a sors útjai kiszámíthatatlanok.

Csarejs Jánosné Hrabovszki Ilona

1930-ban született Békéscsabán, a Kastélyi-szőlőkben. Tanyán nőtt fel, iskoláit is ott végezte. Már akkor is szeretett rajzolni, festegetni. Legeltetés közben mindenre: lábára, porba, tükre, görögdinnyére, levegőbe, papírra rózsákat rajzolt. 18 éves ko-

rában férjhezment Csarejs Jánoshoz. Telekgerendáson laktak. Dolgozott a férje mellett a telekgerendási Vörös Hajnal Tsz-ben. 1961-ben Csorváásra költöztek. Férje egy darabig még a Tsz-ben dolgozott, 1967-től a Csorvási Postahivatalban dolgozik. Hozzájuk költözött apósa és testvére is. Egyetlen fia az Orosházi Gimnáziumba járt. Miután sok jószágot is nevelt, abban az időben nem is gondolhatott festésre. Később a főzés és házimunka elvégzése után ami kis ideje maradt, azt festésre, írásra és zenélésre szánja. Énekelni is szeret, amit édesanyjától örökölt. Kedvteléseiben nagy öröme telik. Férjével együtt citerázik a Csorvási Pávakörben. Festményeit minden hónapban a Békéscsabai Gyopár Klubba bemutatja, ahol szakmai tanácsot kap. Életében először ment 1977-ben alkotóközösségbe: a Békési Alkotóházba.

...,*hogya ne vigyem magammal a sírba!*"
Cselédsors

Arra ébredtem fel, hogy körülöttem idegen emberek is vannak. A szoba is idegen volt számomra. Minden olyan más. Felejthetetlen nyugodtság töltötte be az egész szobát. Talán az volt az, amit én éreztem, hogy nem kell félni a víztől. És jobban lettem egyszerűbb. Ugyan úgy kezdtem acsarkodni, mint mikor először beléptem iskolába. Csak most anyámnak kiabáltam. Édesanyám, én éhes vagyok. Eróstúrós tésztát akarok. Sokat. Mi az kis Icsunkám kishöröcsögöm? Mit akarsz? Mondom, enni akarok. Aztán futott egyenesen az istállóba, megmondani apámnak. Hogy megvagyunk mentve. Nem veszünk el, csak félig. Mert az egyik már jobban van. Majd megsegít a jó Isten, hogy a másik lány is fölépül egyszer. Mindig segítőkész Lalus Andrásné, akiben én egyszeribe Urban nagyanyámat láttam, mondta, hogy Mariska majd én hozok brinzát Csabáról. Hadd gyógyuljon ez a lány. Talán éreztem, hogy én többé nem fogom látni az én nagyanyámat. Mert mikor üzenet eljutott hozzá, hogy elmentünk cselédnek és hogy a tanyából nem lesz csak rom, mert abban már lakni sohasem lehet. Azon az éjszakán megis halt szegény. Így ismerkedtünk meg sok jó, hasonló sorsú és gondolkodású emberekkel. Ha én őszinte akarok lenni most, mert az vagyok, holnap is az leszek, holnapután még szerényebb akarok lenni. Akkor én most azt fogom mondani, hogy édesapám meg édesanyám tán testvért sem szeretete jobban, mint azokat, akikkel együvé hozott a sors.

Lalusékat is szerettük. De szerettük Kovács Palit, aki csabai volt. Akivel apám úgy tudott dolgozni, haladni és megérteni egymást. Annak nem kellett mondani, hogy mit kell most csinálni. Tudta a módját. Másika János, aki Bihar megyéből jött, ruháért, meg amit megesszik dolgozni, az nem tudta a sorját a munkának. 21 éves volt. Azt mondta, hogy otthon csak varjúkat zavart onnan, ahol volt vetve kis búza meg krumpli. Meg fákat szedett. De éppen úgy szerettük őt is, mint Dandé Eleket, aki dobozi volt, az kanász volt. Ezt meg úgy szerette apám, mint a saját fiát. Mert neki nem volt, csak lányai. Sztolárik Antóniát kivételesen szerettem, mert mindig dalolt. Dalolt akkor is, ha bánata volt, dalolt, ha öröme volt, dalolt, ha jól leszidták, valamiért kikapott. Dalolással elűzte a baját. Én meg utána járkáltam, mint a szopós malac és daloltam vele. Meg, vele búsultam is ha szomorú volt. 9 éves voltam, de az én fejem minden szép nótát megemésztett. Én már akkor megtudtam különbözni gyönyörű és kevésbé szép népdalokat. Azért maradtak meg bennem, hogy amíg élek, én nem felejttem el őket. A legszebbek közül legalább egyet:

Načo si sa taká mladá vidala,
Ked si ešte šesnác ročkov ňemala.
Hore háj dolinu pozdravujen si milú,
Milú holubičku sivú.

*Štítri koňe zdupotali na moste,
Ne chodjevaj ti moj mili neveste
Hore háj dolinu pozdravujen si milù,
Milù holbičku sivù.*

Megpróbálom átfordítani magyarra:

*Minek mentél oly fiatalon férjhez,
Amikor még nem voltál tizenhat éves.
Föl-lefelé a völgyön. Tisztelem a szeretőm,
Drága szürke galambocskám.*

*Négy lovak megdobbantottak a hídon,
Ne járjál te menyecskékhez szeretőm.
Föl-lefelé a völgyön. Tisztelem a szeretőm,
Drága szürke galambocskám.*

De ennek a nótának ez ellentéte is volt, amit Ancsurka szeretett dalolni. És arra a dallamra hogy Őszi rózsa megfagyott. A sze... stb.

*Ja, sa ešte ñe vidám,
Hja ešte doz času mám.
Mo jo frajer je lyen leventás,
zañim ja čakán.*

*Férjhez nem megyek én még,
Nekem ahoz sok idő van még.
Szeretőm még csak levente,
Arra várok én.*

Nagyon megsirattam ezt az Ancsurkát, akinek el kellett menni onnan tovább cselédnek. Hogy miért, azt máig sem tudom pontosan. Talán megsértődött, mert elég gyakran használták a gazdáék, hogy ha nem tetszik, elmehetsz. És elment. De jött helyette másik. Az Chudi Tonka volt. Az erős volt. Pruszkiba, csipkésbe, melltartó nélkül, (no de ekkor édesanyám sem használta), szép ráncos szoknya volt rajta. Azt is megszerettem. Én mindenkit megszerettem. Szép hunyorító kék szeme volt, és mélyen ülő, hogy amikor elnevette magát, egészen behunyta a szemét. Öröm volt nézni, ahogyan nevetett behunyt szemmel. Pláne mikor fölemelte a kezét, mind a ketőt az égre és kiabált: hogy: Aké je toto žive ěcko? Milyen eleven ez a gyerek! már mint én. Mert olyan is megtörtént, hogy hátratett kézzel jártam az én nagyot-halló apám után. Mindig készenlétben. Ha valamit keresett, követelt, kérdezett, vagy tőle kérdeztek, mindig ott teremjek, mint a Babszemjankó. Mert ha nem voltak kint a gazdáék, neki kellett rendet teremteni. Úgyhogy én voltam édesapám tolmácsa. Ne *sutyorogjál*, hanem mondjad hangosabban. Ha meg hangosabban mondtam, s főleg igazat, mert sokszor szembeszálltam apámmal, akkor azt mondta, ne ordíts úgy, nem vagyok én olyan nagyon süket. Én ha valakinek a szájára nézek, akkor megértem. De nem értette meg, mert furcsán beszéltek az Ancsurkák. Meg a Másika János is. Legalább is nekünk. Nekik meg a mi nyelvünk, a mi beszédünk volt furcsa. Nos emiatt volt a megnem értés. Apám nem hallotta, meg, nem értette, ha Jankó suttogva beszélt lekókadtt fejjel, hát én ezt nem bírtam ki, hogy ne szóljak. Mert megvédtem a Jankót. Kikaptam, hogy beleütöttem az orrom, ami nem rám tartozik. Nem mindig vette észre édesapám, hogy utána járkálok, és amikor hirtelen hátulról a

fülibe kiabáltam, hogy szegény Jankó nem értette meg amit maga mondott neki. Ő szegény megrezzent, megjéjdt, még hirtelenebbül visszakézből számat találta el. És megrepedt a szám. De nem fájt az ütés. Csak az igazságtalanság. Elbújtam a szalma mögé, oda ahol a szalmakazal mellé a kimaradt szalmát rakták. Ott ahol találkozott az újszalma a régivel, ott lyuk maradt. Abba belefűrtam magam, befedtem magam szalmával. Még a fejemre is, de keveset, hogy tudjak levegőt kapni. És ott zokogtam délig. Nyeltem a sós könnyeimet, meg a vért is, meg azt is, ami az orromból folydogált. Amikor már jól kifűjtam az orromat, kezdtem szaglászni, hogy olyan kamra szag van körülöttem. Egyszer csak belemarkoltam egy turkesztáni sárga dinnyébe, meg almába. Valaki eldugta oda. Sipirc kifelé a szalmalyukból. Nehogy még engemet meggyanúsítsák, vagy nehogy valaki észrevegye, hogy én észrevettem. Akkor már apám hívott ebédelni. Icskó hibaj jest! Icskó gyere enni. Fájt a lelke. De nem mondta az asztalnál sem. Én sem mondtam semmit. Emlékszem, hogy paradicsomleves volt tarhonyával, meg két ujjnyi kolbásszal: mert hosszú az év. Abból mindig két tányérral ettem. (Mert nagyon jó étvágyam volt.) Mikor az első kanál levest a számba tettem, a korgó gyomromban, abban a pillanatban felszisszentem és nem tudtam tovább enni. De még kolbászt sem. Mert az is csípős volt. Hogy ne együnk olyan sokat. Apám mindezt észrevette, noha a repedés belül volt, de a szám meg volt dagadva. Befejeztem rögtön az ebédet, és fogtam puha kenyeremet, ami a tányérom mellé volt oda támasztva, mentem szépen kifelé. Amíg bent ebédeltek, én is bementem a szalonnásba, és megszíroztam egy kicsit a kenyeret és megettem. Só nélkül. Hogy gyógyuljon a seb.

Felejtethetlen téli esték

Az igaz, hogy a táncmulatság soha vissza nem tért. De mindig volt olyan is, hogy a mi rettenetesen szomorú sorsunkat valami megédesítette. Esténként, mikor körülültük a forró hasaskemencét. Mert fűteni való volt miből. Akkor előjöttek a régmúlt dolgok. Emlékezni mindenki nagyon szeret. Így hallgattuk estéről estére igazat, meg nem igazat. Ott nem hurrázta le senki egymást, hogy minek beszél ilyen marhaságokat, és ki hiszi ezt magának. Mindenki hitt egymásnak, amit mesélt. Anyám mondta, hogy szilveszter éjszakáján minden jószág emberi nyelven panaszkodik, vagy éppen dicséri a gazdáját. Hogy hitte-e anyám ezt a dolgot? Azt nem tudom. Én mindenesetre kicsi koromba elhittem. Mikor elköszöntünk az óévtől és kimentünk éjfélkor az udvarra meghallgatni valahonnan csendességhozta harangozást, mert mindig hozta. Csak nem mindig egyhelyről. Egyszer Csorvásról, egyszer Gerendásról hallottuk. Olyankor mindig az járt az én eszembe, hogy no most mondja a mi Borcsánk, hogy milyen gazdája van. Másnap reggel, újévkor az volt az első, hogy irány az istállóba. No mit panaszkodtál Borcsa? Hosszú mú-ú-ú-ú volt a válasza, és feküdt. Mert éreztem, hogy legtöbb panasz rám volna. Sokszor megpufákoltam az orrát husággal, mikor vezettem az úton kifelé. Mert amikor kukoricának a csöve mutogatta magát, Borcsa nem tudott ellentállni. Úgyis lemarcangolta. Rágt a sokáig. Hol az egyik oldalsó fogával rágt a másikkal. Én meg nem azért vertem az orrát, hogy sajnáltam tőle, hanem azért, hogy azt mondta apám, hogy vigyázz te lány arra a tehénre, hogy se a mi kukoricánkából ne egyen, se a máséból, és hogy ha megtalálna fulladni, be ne gyere, mehetsz világgá.

Apám meg azt mondta, hogy az ő gyerekkorában vettek egy tehenet. Gyönyörű tőgye volt. Mikor hazamentek, fejni akarták, hogy megszabadítsák attól a sok tejtől, és nem adott semmit. Azaz, hogy szégyenszemre adott, de csak egy tajtékipával. Cvirik, és semmi több. No futott aztán az én Hrabovszki nagyapám Pindrosékhoz, az is Hrabovszki volt, így csúfolták, mert nagyon szeretett öltözködni, mosakodni,

és akkor azt elítélték. Gyere Pindros nézd meg, hogy milyen jól bevásároltunk, mert megvettünk egy megrontott tehenet a vásárba, mondta nagyapám. És eljött. Megnézte a tőgyit, nincs-e valami tályoggyökér beleszúrva, mert attól is megdagad a tőgye, de nem volt. Ez meg van átkozva. Ki kell seprűzni. És kizavarták a nagyvilágba. De azt is mesélte, apám, hogy szomszédba megdörzsölték a nyakát tavasszal bornyúnak petróval, mert tetves volt, hogy mitől kapott lángot a bornyú, azt ők sem tudtak, csak azt, hogy a bornyú egyenesen a szalmakazalhoz ment kínjába dörzsölni. (Amúgy is szeretett tavasszal a jószág dörzsölni szalmához, mert a párás istállóban télen letetvesednek). És meggyújtott egy hosszú szalmakazlat. Szénné égett. A bornyú megmaradt. Ezt apám is látta. De anyám is látta és sokszor elmesélte a boglyas kemen-ce mellett, hogy égtek meg Szlávikék. Mert nem akart ott Kastélyi-szöllőkbe senki biztosítást fizetni. Hiába járt a biztosítástól egy ember, és körülbeszélte magát, hogy maguk meg is éghetnek. Nem égünk meg, mi nagyon vigyázunk a tűzzel.

Azon a napon is járt az a biztosító ember, és azon a soron senki nem biztosított. Inkább bezárkóztak előle. És bosszúból meggyújtotta Szlávikék tanyájukat a biz-tosító ember. No de ezt nem mertek csak úgy meggyőzően hangoztatni, csak úgy *puszmozva*. De nem csak nagyanyám látta, hanem többen is, amikor kinéztek az ablakon, vagy még nem aludtak, hogy egy olyanforma ember, mint a biztosító, az kocogott egészen a körgátig, éjjélkor. Kis idő múlva égbekiáltó jajjajozás, hogy égnek Szlávikék. No aztán mentek másnap biztosítási csapatostul, akinek csak volt pénze. A bulgárok nagyon értettek a kertészkedéshez. De a csabai tótok meg borzasztóan spórolósak voltak. Így beszélt nekem az anyám. De nem csak beszélt, hanem úgy is éltünk mi is. Spórolva, beosztással.

Istenfélő édesanyám nem félt semmitől. Se dörgéstől, se villámlástól, se lámpá-soktól, már olyan lámpásokra gondolok amelyik a földhöz vágta magát mint a labda, aztán fölugrott és megakadt a fán. Azt nem lehetett megfogni. Édesanyámnak ugyan nem ült a vállán olyan lámpás sohasem. Csak mondta, hogy ő nem félne. Hogy olyan-kor csak annyit kell mondani, ha Isten velem, ki ellenem, akkor nem lesz semmi baja az embernek. Meg ha valamit elveszítettünk, csak annyit mondjunk keresés közben, hogy kenyérért volt véve, akkor megtaláljuk. Egyszer-mászor meg is találtunk, de nem mindig. Pláne mikor megtapostam egy kiskacsának a nyakát patkós cipőmmel és eldugtam, hogy ne lássa anyám. Keresd, mondta, és gondoljál arra, hogy kenyérért volt véve, akkor az biztos, hogy meg lesz. De nem lett meg. Éjjélkor is kiment az is-tállóba anyám, ha valami neszt hallott.

Apám már nem volt olyan bátor. Az félt kimenni. Az félt a zengéstől is. Egértől is. Mindig mindentől félt. Hivatalos emberektől is félt. Összeírástól is félt. Állat össze-írástól. Még postástól rendőrtől is félt. Félt a hivatalos papirtól. Csak a csendőröktől nem félt. Én nem lopok, nem rabolok, én nem félek, Ti is menjetek szépen az úton, ha jönnek csendőrök és köszönjetekek szépen, mondta mindig. De én azért csak féltem a csendőröktől. Azok a lihegő lovak versenyt vágattak azon a sáros dűlő úton, csak úgy fröcskölték azt a darabos sarat. Bármilyen szép is volt az a kakastollas kalap, nekem mégsem volt szép, mert nem volt nyugtató. De lakodalom az más volt. Az megnyugtató volt. Énekelni, vígadni, táncolni. Valami kimondhatatlan öröm, boldogság bűjt belém. Olyan mint a karácsony szent estéjén, mikor egészben kellett gerezd fokhagymát lenyelni, és enyém mindig makacszkodott. De lenyeltem. Ha mind-járt titokban átrágtam. Mert abban leltem az egész évi egészségemet. Félttem, ha nem nyelem le, akkor oda az egészségem. De apám is félt. Félt, hogy ha nem hozza be a szobába karácsony szent estéjén búzát, kukoricát, babot, mákot, árpát, zabot szakajtókosárban összevegyítve, megszentelni: akkor nem lesz termés. Még szénát is hoztunk be. Édesanyám iparkodott padlásról ruhát leszedni, szárítókötélről, mert

keményre fagyott ruha állat pusztulást jelentett. Ahány keményre fagyott pl. férfi ing, annyi lenyúzott döglöttjóságnak a bőre ugyan úgy fog lógni.

Nagyon jó alvó voltam leányka koromban, mert úgy kifutkároztam magamat, mint a zerge. De mikor édesanyám mesélt, hogy ott Békéscsabán Kastélyi-szőlőben, ahol ástak koponyákat, fazekat arannyal, azt szerettem hallgatni. Akkor nem voltam soha álmos. A Kastélyi-szőlőkben az Ábrahámfinak volt kastélya, s törökök idején le lett rombolva. Mindent be kellett szolgáltatni, a múzeum számára. De nem mindenki tette. Félték a felhajtástól. Féltették azt a kis RÁTA parcellát. Hogy szét dúrják, mint a vakondok a már bevetett kis földet. Gyorsan ássuk vissza azokat a koponyákat mondták, hogy ne tudja meg senki sem. Mikor én ezt hallgattam gyerekkorban (mert borzasztóan érdekelt), akkor nem gondoltam, hogy öregedő napjaimra ásom ki a magam koponyámból mindent, ami megmaradt édesanyám, nagyanyám, apám révén. S hogy az megmaradt a fejembe, kár lenne beleásni az anyaföldbe velem együtt. Mert nem csak nagy örömöm telik benne, hanem szükség van erre. Mint ahogyan én szerettem hallgatni gyerekkorban nagyanyámat, úgy fognak majd a mi unokáink is szeretni olvasni, meghallgatni. Olvasni arról, hogy éltünk, hogy mit ettünk, hogy öltözködtünk, hogyan gazdálkodtunk. Hogy iskolában félre dobott narancshajból babszemnyi pogácsákat szaggattunk és ettünk, hogy sapka helyett jó volt a fekete patent harisnya összekötve. Hogy nem voltunk egyformák, és igazságtalanságot éreztünk, hogy átéltünk árvizet segély nélkül, a járványt paralizálást SZTK nélkül, hogy elmentünk cselédeskedni, mikor jött az árvíz, hogy keservesen felépítettünk újból, hogy jött a háború, hogy szűken volt a kenyér, hogy csak úgy volt elég, ha pótolva volt kukoricaliszttal és krumplival, hogy széjjelment sütés közben. Olyasra, mint a kocsikerék, hogy nem volt só, se cukor, csak mi főztünk cukorrépából szirupot, de abból még pestieknek is jutott, hogy nem volt ruha, hogy magunk szóttunk, mikor esett az eső. Hiába mondta az én anyám, hogy Daj bože dažda, Nak sa vispi žena každa, Adjál uram esőt, hogy aludja ki minden asszony magát, mégsem aludta ki magát. Hogy az asszonyok még a megrakott kocsi tetején is szorgoskodtak, amíg mentek Csabára piacra. Vagy foltoztak, vagy babot fejtettek. Hogy gyalog jártunk Csabára, fölpackolva piacra túróval, tejfellel, mert még bicigli sem volt. A férfiak ha mentek vásárnap legetetni, (mert a gyerekek megfeledeztek magukról játék közben) szekerét vittek magukkal, és azt reszeltek. Hogy volt Raktár, Magtár, Hombár, Futura, ahová beszállítottunk a búzát. Hogy tolakodtam C. jegyre 1 kg cukorért és 3 méter kartonért, amíg össze nem estem éhségtől meg veszekedéstől. Mert egy pultigéző kis fiúcska örült, hogy zörög a cukor a zsákba s fölpipiskedett és odanyomták a pulthoz tátott szájjal s emiatt volt olyan csúnya veszekedés egymásra kiabálás, hogy az én szalmaszál idegrendszerem nem bírta ki és összeestem. Egy pár jószívú asszony dajnározott engem, akik úgy gondolták, hogy más bajom nem is lehet, csak az, mire ők gondoltak. Úgy elszégyeltem magam, hogy hazamentem cukor és karton nélkül. Még hazudni is kénytelen voltam, azt mondtam, hogy nekem semmi nem jutott. Hogy a bánatunkat, félelmünket, örömünket, megaláztatásainkat nem volt kinek mondani, csak a jóistennek és a macskának. Hogy a koldús könyörgő szeme és kinyújtott keze mellett sohasem tudtunk úgy elmenni, hogy abból a kevésből ne adjunk, hogy iskolába sokat sírtam igazságtalanság miatt. Hogy amikor első osztályban tiszta kitűnővel mentem haza zokogva, mert nem tudtam magyarul, nem tudtam hogy mit jelent, kitűnő. Otthon sohasem hallottam. Csak azt értettem, hogy jó, jó. Hogy volt infláció, ha máma eladtunk 50 db tojást, holnap nem tudtunk venni érte semmit. A milliók csak szaporodtak, mint a szemét. Hogy az én sokat szenvedett drága édesanyám munka közben mindig mondta, hogy meglásd kis Icsunkám, kis-hörcsögöm, nem lesz mindig az így, vége lesz ennek egyszer.

Koczka Pál

Orosházán született 1899-ben. Iskoláit Orosházán végezte. Utána az orosházi határ Bónum nevű részén 7 kat. holdas tanyásbirtokon dolgozott apjával egykarra. Két évig vett részt az első világháborúban, majd az akkor megalakuló nemzeti hadseregben szolgált két évig s utána megnősült. Hét évig együtt gazdálkodott özvegy édesanyjával, majd 1952-ig önállóan gazdálkodott. Ekkor belépett az orosházi Új Élet Termelészövetkezetbe. 1953-ban kilépett s 1960-ig 8,5 kat. hold földön gazdálkodott. 1960-ban az orosházi Vörös Csillag Tsz-be lépett, ahonnan 1970-ben ment nyugdíjba. A tsz állattenyésztési részlegében mint brigádvezető dolgozott. 1945 után a megalakuló Nemzeti Paraszt Párt orosházi csoportjának elnöke, az orosházi Nemzeti Bizottság alelnöke volt. 1955-ben pedig az orosházi 48-as Kossuth Olvasókör elnöke lett s ezt a tisztséget viselte a kör megszűnéséig, 1962-ig. A paraszti munka mellett mindig érdekelték a közügyek.

*Ahogy én láttam!
Károly király Debrecenben*

1918 október elején vége lett a tart. tiszti iskolának. Már le is adtuk azt a szerelvényt, amit az iskola céljaira kaptunk. Úgy tudtuk, hogy napokon belül megyünk a frontra, amikor kaptunk egy parancsot, hogy minden tiszt, aki az iskolában oktató volt, kiegészítve a 3-ik honvéd gyal. ezred altisztjeivel (kb. 120 ember) egy századot képez, beöltözik vadonatúj ruhába, de rang, vagyis rendfokozatot nem szabad fölvarrni. Mindnyájan közhonvédként szerepeltünk. Csak négy tizedesnek kellett fölvarrni a csillagokat, mivel ők lettek a szárnytisztesek. Mindezt azért, mert egy százados parancsnokságával, egy őrszázadot fogunk képezni, amely század a király szállásánál az őrszolgálatot fogja ellátni. E hírnek mi, akiknek a menetlevele is kész volt, hogy megyünk vissza a frontra, nagyon megörültünk, mert így a frontramenés elmaradt.

Kezdetét vette a zárt rendi gyakorlatozás. E gyakorlatokat az a százados vezette, aki parancsnok lett az őrségnek. A kitüntetések föl kellett varrni. A századosnak is megvolt minden kitüntetése. A gyakorlatozás nagyon jólment, ami nem volt csuda, hisz minden ember altiszt és legkevesebb 2 éves katona volt. Nem is erőltette a százados úr se a gyakorlatokat. Inkább arra iskolázt bennünket, hogy mit és hogyan feleljünk ha ő Felsége megszólít és esetleg kérdez valamit tőlünk. Egy hétig gyakorlatoztunk. Mindennap fölálltunk a vármegyeház nagykapuja alatt. (Ti. ott rendezték be a Király szállását.) A 3-ik gy. ezr. zászlóját egy hadnagy tartotta a jobbszárnyon. A százados jobbra néztt vezényelt, a zászlót háromszor meghajtotta a hadnagy. Ezalatt a kürtös fújta a díszjelet. Majd a százados jelentkezett, mint az őrség parancsnoka.

A vármegyeházát ez alkalomra gyönyörűen földíszítették. Az érkezés előtt való nap, megérkezett Bécsből a személyzet és a testőrség. Ők mesélték, hogy a cseh testőröket és a személyzetből is a cseheket, még a nyár utolján leváltották, mert már nem bíztak bennük. Az ide érkező testőrök mind magyarok voltak.

Az érkezés napján, az állomástól a vármegyeházáig, katonaság vont kordont egymás mellé állítva, hogy az út nyitva, szabadon maradjon. Óriási volt a tömeg, ami nem is volt csuda, hisz királyt nagyon kevesen láttak a debreceniek közül.

Amikor fölűnt a teljes díszmagyarba öltözött főúri lovasbandérium, élén azokkal a főurakkal, akiknek a lovaikat két-két csatlós vezette, utána a Debreceni ötösfogat, amelyben a királyi pár ült, olyan nagy lett a tolongás, hogy a katonai sorfalat a tömeg áttörte és csak a pesti lovasrendőrök szorították vissza a lovakkal a tömeget.

Amikor a kapu elé kiállított figyelő altiszt jelentette, hogy jönnek, a kürtös fújta a díszjelet, a zászlót háromszor meghajtotta a zászlótartó hadnagy, a százados Vigyázz, jobbra néztt vezényelt. Az ötösfogat begördült a kapu alá és megállt közvetlen az őrség jobbszárnya előtt. A százados a kardjával tisztelgett, a király kilépve a hintóból a századoshoz lépett, az jelentkezett, mint az őrség parancsnoka. (Ez alatt a lóról leszállt főnemesek fősorakoztak az őrséggel szemben, kardosan, teljes díszben).

A Király nem egész tiszta magyarsággal, megkérdezte a századostól, hogy melyik ezredben szolgál, hol kapta ezt, meg ezt a kitüntetést, majd a százados kíséretében végig ment az elég hosszú arcvonalon. Többektől megkérdezte, hogy hol kapta a kitüntetést, melyik ütközetért. Ez alatt a királyné kiszállva a kocsból körülveve a főúri hölgyektől, fölment a díszterembe. Majd a király is a kormány tagjaival és a főurakkal, kisebb beszélgetés közben fölment a testőrök sorfala között.

Csak ezek után jöttek a Bécsből is lehozott királyi udvartartási kocsik és a főurak szebbnél szebb kocsijai. Egy pár óra elteltével a vármegyeházától az öreg református templomig szőnyeget terítettek és azon vonultak a református templomba Istentiszteletre. Ezt mindnyájan érdekesnek tartottuk, dehát a Református Rómába csak nem mehet katolikus templomba.

Csak később tudtuk meg, hogy az állomáson, mivel a hadiregula szerint az állomásőrségét (városparancsnokságot) ahol közös ezred van, mindig, mindenütt az adja, e közös ezred adta a díszőrséget és a zenekart is. Mivel pedig ez az ezred a 85-ös K.U.K. közös ezred (cseh) volt, az ezred zenekara fogadta a király vonatát, mégpedig Gotterhaltéval. Ebből azután nagy politikai ügy lett, mert az ellenzékiek és a magyar érzésű sajtó is, amely akkor már nagyon szabadon írt, mert már nagyon érződött a bomlás, élesen kifogásolta a fogadásnak e módját. Már ekkor híre jött, hogy Horvátország elszakadt a Monarchiától, a horváth ezredek lázadoznak. De a mi főuraink süketek, vakok voltak. Még mindig hittek a csudába. Azt hitték, hogy a nagyhatalmak nem engedik széjjeljeszteni a Monarchiát, pedig akkor már Csehország kiválása is bevégzett tény volt. És ha 18 elején mégis volt a hajlandóság a nagyhatalmaknál, ha akkor még az oroszbomlás után, ők is hajlandók lettek volna valamilyen formában megtartani a Monarchiát, a piavéi veszített csata után Bulgária és Törökország kiválása után már nem voltak hajlandók különbékére. Már a franciáknál elvetették a Monarchiát és már Szerbiának, Romániának Csehországnak adták meg a lehetőséget, hogy önálló államokká fejlődjenek.

Hogy mennyire vakok voltak a mi főuraink, mutatja az is, hogy a Király távozása után azt a parancsot kaptuk, hogy a század fölszerelve, készenlétbe maradjon, ahogy van, mert a Király a jövő héten jön Szegedre és ott is mi adjuk az állomásőrséget.

Persze ebből már nem lett semmi, de egy hétig még együtt volt fölszerelve a század, majd a rohamosan romló viszonyok miatt már nem volt szükség az őrszázadra. Jött a parancs, hogy mindenki vonuljon be az ezredhez. Mi ennek nagyon megörültünk és bevonultunk Nagyváradra.

Ott találkoztam az én szakaszparancsnokkal, aki az iskola vizsgája után két hét szabadságot kapott és így ő se ment a frontra. Nagyon le volt hangolva. Szidta a kormányt. Ő már tudta azt is, hogy a románok újra hadiállapotba vannak, biztosra vette Erdély megszállását, ha csak nem tudunk akkora hadsereget visszatartani, amellyel meglehetően akadályozni a megszállást. A románoktól nem tartott nagyon, mert azt mondta, hogy egypár honvéd hadosztály megtudná akadályozni a románok megszállását, de ha a háborúnak vége lesz, már pedig annak hamarosan vége lesz, a hazaözönlő katonaság négy esztendő után és a nagy gyomorúság láttán, nem lesz hajlandó tovább harcolni és csak az Isten tudja, hogy mi lesz.

Igaza is volt neki. Október utolsó napjain már olyan nagy volt a zűrzavar, hogy az őrsegeket és a készültséget a hadapród iskola adta. A menetszázadok már el se indultak, mindenki szökött haza. Így következett be a forradalom. Napok alatt teljesen megváltozott a helyzet. A kormány tehetetlen volt a tömegekkel szemben, mert a katonaság is a tömegekkel tartott. A bomlást elősegítette a nagy nyomorúság és az Oroszországból hazajött hadifoglyok. De nemcsak a hadifoglyok, hanem az oroszfrontról áthozott katonák is, akik tanúi voltak mindkét forradalom hatásának. Ez a hatás nemcsak az orosz katonákat érte, de közülünk is sokakat elgondolkoztatott. Azok meg, akik fogságból jöttek haza, különösen ha újra kivitték, vagy újra kiakarták vinni az olasz frontra, valóságos kommunista agitátorok lettek, jóllehet nem voltak mind kommunisták, de már az elbeszéléseik nagyon sokban hozzájárultak ahhoz, hogy mi se úgy láttuk már a dolgokat, kezdtük már mi is hinni, hogy megváltozik a helyzet.

erdős Tóth Sándor

Orosházán született 1899-ben. Iskoláit az Orosháza-Monori úti tanyai iskolában végezte. 12 éves korában árván maradt. 22 éves kora óta önállóan gazdálkodott a 10 kat. holdas családi kisbirtokon. Katonaidejének letöltése után, 1921-ben megnősült. Később a felesége hasonló terjedelmű földjét is művelte egy darabig haszonbérbe anyósától. 1951-ben belépett a Táncsics Termelőszövetkezetbe, 1956-ban kilépett, majd 1960-ban ismét belépett, de az orosházi Dózsa Tsz-be. A termelőszövetkezetben 2 évig mint brigádvezető, majd 7 évig mint könyvelő dolgozott. 1964-ben nyugdíjba ment. A paraszti munka mellett mindig érdekelték a közügyek, különösen a kulturális ügyek. Az Orosháza—Monori Hangya Szövetkezetnek 25 évig felügyelőbizottsági elnöke, a Monori Gazdakörnek mindvégig pénztárosa, a Monori Önkéntes Tűzoltó Testületnek pedig elnöke, és parancsnoka volt hadnagyi ranggal. 1932-től 1972-ig a Monori tanyaközpont kulturális ügyeit irányította: színjátszó csoportot vezetett. A Monori-úti iskolában működő Bakó József költő-tanító segítőtársa volt a kultúra területén. 10 éve városi tanácstag. A Hazafias Népfront-bizottság tagja.

*Amit irtam, igazat irtam!
Egy kedves emlék az életemből
Első találkozás Bakó József költő-tanítóval.*

1931 őszén a Vas megyei Nemescső községből érkezett Orosházára. Először az orosházi állami iskolák igazgatóját Münstermann Ernő c. tanfelügyelőt kereste fel. Igazolta, hogy az Orosháza—Monori úti iskolához helyezték, és útbaigazítást kért. Ott találkozott Balassa János ig. tanítóval, aki azelőtt 12 évig, 1915-től 1927-ig tanított a Monori-úti iskolában és ügyvezető elnöke volt a Monori Hangya Szövetkezetnek. Jól ismerte a tanyavilágot és jó kapcsolata volt a monoriakkal. A tanfelügyelő megkérte Balassa Jánost, hogy együtt menjenek ki az iskolához. A déli vonattal meg is érkeztek. Amikor kiszálltak, Bakó Józsefnek nagyon új és érdekes volt a tanyavilág. A fehérre meszelt tanyák, a szépen betetézett takarmánykazlak, a szárkúpok, a kistanyák és nagyanyák. Az Alföldön eddig még soha nem járt.

Elindultak az iskola felé. Útközben megálltak egy szép zöldelő búzatáblánál. Azt mondta Bakó, de szépen kikelt ez a rozs. Te Jóska, ez búza, nem rozs! Ebből lesz a jövő évi kenyერünk, majd meglátod, milyen szép nagy magas kenyeret sütnék a monori asszonyok. Az orosházi kenyér messze földön híres. Azután kérdezte, mondd már János bátyám, milyen népek laknak erre? Hogy lehet velük megbarátkozni. Azt felelte Balassa, hogy majd megtudod. Bemegyünk egy ismerős családhoz. Oda-

érték, köszöntek, azt mondta Balassa: Deák bácsi, Deák néni, bemutatom a barátomat, Bakó József biztosítási ügynököt. Azért jött, mert biztosítani szeretne itt maguknál is. A család nagyon meglepődött. Deák néni azonnal kijelentette, hogy ide hiába gyűtt, mert mink nem biztosítunk! Deák bácsi meg Balassának: tanító úr, megmondtuk már magának, hogy ide ne hozzon biztosító ügynököt! Ha Balassa nem lett volna régi jó ismerős, hamar gyorsan ki lett volna penderítve a „biztosítási ügynök”. Ekkor látta Balassa, hogy itt már a bemutatkozásból valami botrány lesz, azt mondta: Deák bácsi, ne haragudjanak, csak tréfa volt és újra bemutatta: Bakó József kollégám, ide helyezték a Monori iskolához. Ő fogja tanítani a kislányukat is, Margitot. Ekkor megváltozott a hangulat és lett kedves fogadtatás. Bemutatkozott: 35 éves vagyok, Nemescsón születtem. Iskoláskoromban a jégen elestem, azóta egyik lábam rövidebb. Cipészinas lettem, segédkoromban verseket írogattam. Tanult ismerőseim a verseimet jónak találták és biztattak, hogy: Följebb a kaptafánál Jóska! Sok küzdelmes és viszontagságos évek után jutottam el a tanítóképzőbe. Most itt vagyok.

Elköszöntek és elindultak az iskola felé. Deák bácsi is elkísérte őket. Mikor odaértek, előbb bementek a Hangya boltba ismerkedni. Deák bácsi meg eljött hozzám, nagy örömmel mondta, hogy végre megjött az új tanító. Író ember. Most Balassa tanító úrral a boltban vannak. A csomagja — egy láda — az állomáson van, azért jöttem, hogy el kellene hozni. Azonnal kocsiba fogtam, elhoztuk és bevittük a lakásba. De semmi egyéb bútor nem volt. Azonnal a szomszédtól kértünk egy ágyat, egy asztalt, két széket, és be lett bútorozva a tanítói lakás. Én a lovakat hazahajtottam, de Bakó Józsefet nem láttam. Deák bácsi pedig átment a boltba és megmondta, hogy behoztuk a ládáját s már az iskolánál van. Bakó kérdezte, hogy ki hozta be? Mondták, hogy Tóth Sándor. Hol van az az ember? Már elment. Jé, hát annak megakartam fizetni! Megnyugtatták, hogy azért ment el, mert nem fizetésért hozta. Ekkor már este lett. Balassa János átkísérte az új tanítót az iskolához és Bakó József beköltözött a Monori-úti áll. el. népiskola tanítói lakásába egyedül. A 80 éves özvegy édesanyját Nemescsón hagyta, mert az idehelyezés csak egy évre szólt.

Az új tanító másnap reggel jókor bement az iskolába, és várta a tanulókat. Ott volt a kolleganő is, Stemmer Elvira tanítónő. Addig egyedül tanított, pedig már november volt. Megegyeztek, hogy a tanítónő az I—III. osztályt, Bakó pedig a IV—VI. osztályt tanítja. Egy tanterem volt. Bakó — ahogy délután 4 órakor vége lett a tanításnak, — átment a boltba és megkérdezte, hogy hol lakik Tóth Sándor. Kérdik, hogy melyik, mert itt a monori tanyákon hat Tóth Sándor lakik. Azt mondta Bakó, aki a ládáját behozta az állomásról. Megmutatták, hogy kb. 500 méterre az a második tanya. Ott az akácerdő mellett van a bejáró. El is indult.

Én a tanyaudvarról láttam, hogy egy vékonytestalkatú, magas, ismeretlen járású ember jön felénk a kövesúton. Sokszor megállt, körülnézett és lassan ballagott tovább. Amikor a bejáróhoz ért, befordult. Akkor már tudtam, hogy az új tanító. Bottal a kezében lassan bicegve ballagott. Egyik másik egyenes akácánál megállt, jó sokáig nézte, még a botjával meg is ütögette. Alig vártam, hogy beérjen. Amikor vagy tíz lépésre lehetett, megállt, és köszönt: Jó napot kívánok! Mondtam: Aggyon Isten! Kérdezte: jó helyen járok-e? Tóth Sándort keresem. Én is az vagyok. Azt mondták, maga *erdős* Tóth, de úgy látom, jól mondták, és a botjával a fák felé mutatott. Azután közelebb jött, és kérdezte: mit csinál? Dolgozgatok. Erre azt mondta: Dolgoz-ni csak pon-to-san, szé-pen... Én meg azt feleltem: A-hogy a csil-lag megy az é-gen, úgy érdemes. Ekkor megállt előttem és kérdi, hogy maga ezt tudja? Én is tudom, de tudja ezt József Attila is. Kezet nyújtott. Bakó József vagyok, az új tanítjuk. Úgy látom, hogy először is jó helyre jöttem és megölelt. Láttam, hogy jött a ta-

nító úr a kövesúton és többször megállt, nézelődött. Gyönyörködtem „Lenn az Alföld tengersík vidékin”. Néztem, hogy merre látom a délibábot. Tanító úr, azt csak nyáron lehet látni, mikor nagyon meleg van. Kérdezte, hogy milyen, mert ő még nem látta. Mondtam, hogy a tanyák kéménnyel lefele látszanak és messziről minden tárgy megfordítva látszik. No de ez majd a nyáron lesz, most tessék, menjünk be a lakásba. Ott a feleségemnek is bemutatkozott. Első kérdése az volt, hogy magának mivel tartozom? Mit fizetek? Azt feleltem, hogy azért már megfizetett. Mikor? Itt az udvaron, amikor megölelt a tanító úr. A barátság sok mindennél többet ér. Tudja azt a tanító úr: A barátság aranyfonál, nagy baj, ha elszakad. Tudom, de azt is, hogy: össze lehet ugyan kötni, de a csomó megmarad.

Ezután a könyveimet nézte. Először is megsímogatta az öreg bibliát, rámnézett és örömmel mondta, úglátom, egy felekezethez tartozunk, én is evangélikus vagyok. Azután fogta Petőfi összes költeményei. Kérdi: ismeri Petőfit? Milyen magyar az, aki nem szereti. Melyik verseit szereti legjobban? Az Alföld, Szülőföldem, A puszta télen. Ekkor azt mondta, meglátszik, hogy alföldi magyar. Szeptember végén, meg az is, Akasszátok föl a királyokat. Erre csak annyit mondott: Húha! Aztán fölvette Ady összes verseit, és megkérdezte: Nem haragszik meg, hogy vizsgáztatom? Nem, örülök neki. No akkor mondjon Ady verseket. Góg és Magóg fia vagyok én, A grófi szérún, Üzenet egykori iskolámba, A fekete zongora. Várjon csak, melyik is az? Mondtam a 48. oldalon. Megkereste és olvasta:

*Bolond hangszer: sír, nyerít és bűg.
Fusson, akinek nincs bora,
Ez a fekete zongora.
Vak mester tépi, cibálja,
Ez az élet melódiája,
Ez a fekete zongora.*

*Fejem zúgása, szemem könnye,
Tornázó vágyaim tora,
Ez mind, mind: ez a zongora.
Boros, bolond szívemnek vére
Kiömlik az ő ütemére,
Ez a fekete zongora.*

Rám nézett, maga ezt megérti? Hát csak megértem, tanító úr, magyarul van írva. Mégegyszer elolvasta, a könyvet letette és szomorúan annyit mondott: Ez volt Ady.

Ezután azt kérdezte: milyen könyveket szeret? Melyik könyv volt az első? A mesés könyvek, Benedek Elek. No de azután? Kamaszkorban az első: Robinson, Kurts Mahler, A tizenöt éves kapitány, Sárkány detektív. Majd később: Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móra, Arany János, Zola, Zilahy Lajos és még sok. Hát az új írók: Veres Péter, Szabó Pál, Tamási Áron, Sinka István, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Babits, Kassák, Kosztolányi, Erdélyi József, Szegfű Gyula, Illyés Gyula, a kedves földi: Darvas József. Ennyi elég, elhiszem, hogy szeret olvasni. Hát orosz írótól olvasott-e? Olvastam Tolsztoj: Háború és béke, Gorkij: Anya, Éjjeli menedékhely, és még néhányat. Megkérdezte Marxtól, Lenintől olvasott-e? Nem. No majd hozok én magának ezekből, csak arra kérem, hogy ne dicsekedjen vele.

Közben meglátta a hegedűt, ekkor megint azt mondta: húha, hát hegedülni is tud? Prímás vagyok a monori házizenekarban. No akkor húzzon egy jó magyar csárdást. Kérem, melyiket? Ez jó lesz? Elkezdtem, hogy A szeretőm dunántúli, ott

lakik Somogyországban. De mire a dalnak vége lett, a zsebkendője kézbe került és az arcához emelte.

Ekkor bejött a feleségem és azt mondta, hogy vacsorázzunk meg, azután folytathatjuk a művelődést. Vacsora után elmondtuk egymásnak életünk jelentősebb eseményeit. Ő azzal kezdte, hogy már börtönben is volt. Láttam, hogy meglepődtem. No nem lopásért, vagy betörésért, hanem izgatásért. A proletárdiktatúra után 1919. augusztus 20-án egy nyilvános gyűlésen a csendőrök elkaptak és megtalálták nálam A Világirodalom és a Szocializmus és a saját feljegyzéseimet tartalmazó füzetemet, melyben az volt, hogy én kommunista érzelmű vagyok és még az is, hogy: Csak az urakkal kell végezni, akkor megint a vörösök jutnak uralomra, de akkor csúnyább világ lesz a fehérekre, mint volt. A kommunisták tudtak erőt teremteni, nem kell ahhoz sem Isten, sem természet. Ezért először a lukácsházi halottasházba csuktak, azután a kőszegi városháza pincéjébe, a bírósági tárgyalás után a szombathelyi börtönbe. Hét hónapra, 1920. március 20-án a szombathelyi törvényszék különtanácsa az ellenem emelt vád alól felmentett. Mondta tovább, hogy azután Kapi Béla dunántúli evangélikus püspök segítségével tanult tovább a tanítói oklevél megszerzéséig. Eddig eltelt 10 esztendő. Ekkor írtam meg ezt a szomorú verset, ami a börtönre emlékeztet:

Kereszt van a homlokomon

*Tíz éve is karácsony volt,
Sohsem nézett a hold szebben.
A csillagok ép úgy égtek,
Én vívódtam, vezekeltem
Csendben.*

*Cellám fehér, mint künn a hó,
Falának csak egy árnya volt.
Szánalmasabb emberárnyat
Karácsonykor még nem rajzolt
A hold.*

*Valahol ép csengetyűztek,
Vágyón néztem át a rácsny.
Sóhajtottam: szegény anyám!
Azért van hát a karácsony:
Fájjon?*

*Szabadítóbb-vöröbb hittel
Nem dőltek még ablakrácsra,
Hiába sírt kérő szemem,
Gyötrődések éjszakája
Várta.*

*Addig néztem hazafelé:
Kereszt tüzelt homlokomon,
Börtönráctól nyomott kereszt.
Azóta büszkén hordom:
Sorsom,*

*Nem látható, de én érzem,
S vele mintha bártabb lennék.
Tíz éve hogy karácsony volt,
Homlokomon keserves szép
Jelkép.*

Addig beszélgettünk, hogy a falióra elütötte a tizenkettőt. Ekkor abbahagytuk. Elköszönt, újból megígérte, hogy majd hoz jó könyveket. Köszönöm — mondtam — örülök neki, mert mindig tanulunk valamit, ha egy jó könyvet olvasunk, de a zenéből is, ha azt meghallgatjuk.

Hazakísértem az iskoláig. Útközben bevallotta, hogy nagyon fáradt, az utazástól. Az éjjel sem tudott aludni az új helyen. Azon aggódott, hogy a tanítás után itt a tanyavilágban ugyan kivel fog barátkozni, szórakozni, vitatkozni? De úgy örülök — mondta —, hogy az első napi monori ismerkedés ilyen jól sikerült.

Az iskola kapujánál kezefogtunk: Nyugodalmas jó éjszakát!

Györgyi Lajos

Orosházán született 1908-ban. A Vásárhelyi-pusztával határos pusztaföldvári tanyavilágban élt szüleivel, s a közeli tanyai iskolában végezte az elemi iskoláit, majd tanítója rábeszélésére magánúton elvégezte a polgári iskolát. A két világháború között a gazdálkodás mellett főleg parasztmozgalmi munkában vett részt és a népi írók neveltjeként kapcsolódott be a második világháború befejeztével a Kisgazdapárt programjával az ország újjáépítésébe. Tagja volt az 1944. december 21-én alakult debreceni ideiglenes nemzetgyűlésnek, majd az 1945-ös és az 1947-es választott országgyűlésnek a feloszlataáig. Az ezt követő 20 évben mint egyéni gazda, mint napszámos, majd termelőszövetkezeti tag és állami vállalati munkás dolgozott. Az utóbbi munkaköréből került nyugdíjba.

Sárdagasztás a tanyán

Az alföldi tanyaudvarokon, különösen a tapadós, kötött földön esős őszi időben gyakran pokoli sarat taposott a parasztember. A sár egyrészt azért keletkezett, mert általában az esővíznek nincs lefolyása s így a tanyaudvar fölázik. Ahol sok a baromfi, meg egyéb lábasjószág, az állandó taposással csak még inkább mélyül a sár. Ha nem volt nagyon hideg ősszel, a kacsák és a libák előszeretettel tapicskoltak a latyakban, és állandóan mélyítették azt. Az egyéb lábasjószág: a sertés, a szarvasmarha és a ló naponta sokszor átjár a sáros udvaron és ha az esős őszi idő hosszan tart, nem ritkán 10—12 centiméter mély a sár.

A mi gyerekkorunkban a tanyaudvaron téglajárda alig volt. Ha egyáltalán volt járda, az a lakástól a kútig, vagy az istállótól a kútig vezetett. Így a mély sarat nagyon sokszor nem tudtuk elkerülni, amikor a nagyjószágot vezettük, vagy hajtottuk az istállóból az itatóvályúhoz, vagy ha éppen a sertéseket csuktuk be az óljaikba. Jól emlékszem, édesapám a fiú gyerekeknek és cselédjeinek sohasem bakancsot vett, hanem mindig úgynevezett hasítottbőr csizmát. A bakancsba bele is folyt volna a latyak, azonkívül a bakancs szárát takaró nadrágszár állandóan sáros lett volna. Ez egészségtelen és csúnya is. Némileg ez is magyarázza, hogy a parasztnál miért alakult ki a csizma viselése.

Később a tanyaudvarban úgy védekeztünk a mély sár ellen, hogy széles szal-

majárdákat készítettünk és ha elsárosodott, újabb hulladékszalmát hordtunk rá. Ez valamivel enyhítette a sorsunkat, de a sarat a tanyán elkerülni nem lehetett. Ezt a szalmajárdát tavasszal kihordtuk a szántóföldre és széttergetés után leszántottuk. Persze, akik homokos talajon laktak, a mély sarat úgyszólván nem is ismerték, vagy legalább is nem annyira, mint mi és mindazok, akik fekete földön laktak. Megemlítem, hogy ezeken a kötött, ragadós talajokon a legtöbb növény szépen fejlődött, mert mély volt a termőréteg. Így az adó alapjául szolgáló kataszteri tisztajövedelem értéke is magas (16—22 aranykoronás) volt. Az ilyen talaj munkálata még normális nedvesség esetén is nehéz volt. Ha száraz volt a talaj szántáskor olykor elképesztően nagy rögök keletkeztek. Ha viszont késő ősszel esős idő járt, a tapadása miatt nehéz volt a munkálata. Érzékeltetésül talán annyit: könnyű szerkezetű, kissé homokos talajon a két ló munkáját a kötött szerkezetű földeken csak négy ló végezhette.

Mi annak idején sokat szenvedtünk, sokat küzködtünk a sárral. A bőrcsizma, vagy bakancs, bármennyire is vízhatlannak nevezték is azokat készítők, bizony, ha egész nap a sárban jártunk, keltünk, átáztak. Még a lábunk fejére csavart kapca is nedves lett, a csizmánkra tapadt sár azontúl, hogy nehéz volt, eláztatta a lábbelinket s ezért egészségtelen volt. Este az istállóban való lefekvés előtt a csizmánkról a sarat letakarítottuk, és a hajnali fölhúzásig az istálló melegétől valamelyest szikkadt ugyan, de teljesen megszáradni csak akkor tudott, ha az esős idő szünetelt és a sár fölszikkadt. Az átázott kapca miatt a csizmáinkat le és föl nehéz volt húzni. Az átvizesedett kapcáinkat éjjel az istállóban — jobb szárítási lehetőség híján — úgy szárítottuk, hogy az alattunk levő lópokróc alá a szalmára tettük, és éjjel a testünk melegétől, meg főleg az alattunk levő száraz szalmától úgy félszárazra száradt. Másnap folytatódott minden előlről. Ekkor még a rádiózás kezdetén voltunk, időjárásjelentést így nem hallgathattunk. Az újságok közöltek ugyan időjárásjelentést, de a tanyákra legjobb esetben hetilap járt. Így a várható időjárást nap mint nap az idősebbek megfigyeléséből állítottuk össze, ami vagy bevált, vagy nem.

Ha a holdnak udvara volt, ezt közeli eső jeleként tartottuk számon. Ugyancsak esőt vártunk, ha huzamosabb ideig déli szél fúj. Az időváltozás jelének tartottuk azt is, ha távoli harangszót hallhattunk, ami csak ritkán fordult elő. Időváltozást jelentett, ha a szabadonjáró tehének — farkaikat fölcsapva — ugrándoztak. Ha a vadlibák csapatosan délre szálltak esőt, ha északra, akkor hideget vártunk. Ebben volt ugyan ellentmondás, még is így vélekedtünk. Ha a naplemente vörös égboltot hagyott maga után, másnap erős szélre számítottunk.

A parasztember életét az időjárás különösen befolyásolta. Nemcsak azért, mert a termés nagymértékben az időjárástól függött, hanem azért is, mert a parasztember életének jelentős része a szabadban folyt le. Amilyen szép tud lenni ez az élet kellemes időben, ugyan olyan nyomasztó, ha akkor is fúj a szél, vagy esik az eső, amikor arra semmi szükség nincs, sőt emberre, állatra, növényzetre káros. Ezért figyeltük mindig nagy érdeklődéssel az időjárás alakulására utaló tüneteket, mert a rossz időtől sokat szenvedtünk. Ez azonban hozzátartozott a tanyai parasztember életéhez.

Szerettünk géppel aratni!

Édesapám 1913-ban vásárolt egy kéveköti aratógépet. Ezzel az aratási munka — jó időjárás esetén — könnyebbé vált és gyorsabban is haladt. Ha száraz volt az idő és az aratnivaló gabona nem dőlt meg — ahogy akkor mondtuk — lábonálló volt a gaz, akkor nagyon gyorsan haladt az aratás. Ha a gépnek nem volt semmi baja, váltott lovakkal 7—8 kat. holdat is learattunk naponta. Kézikaszával egy aratópár (egy kaszás és egy marokszedő) lábonálló gybonából átlagosan ha 1000 négyszöglet learatott és rendbe tett, az már szép teljesítménynek számított.

Az aratógép akkor dolgozott könnyen és szépen, ha lábónálló gabonát arattunk és ha az aratandó gabona érett és száraz volt. A gépi aratás akkor haladt igazán, ha a tarlóföld is száraz volt. Az aratógépet mi mindig 4 lóval húztunk. Ha nyers és puha volt a föld, akkor 5 lónak is dolgot adott. Az aratógép szerette, ha lendületes volt a haladás üteme. Ez megegyezett az élénken gyalogló ember sebességével. Ilyenkor élvezet volt géppel aratni. Itt is alapvető követelmény volt, hogy az aratógép jó állapotban levő — gondozott — legyen. Ennek érdekében élesre köszörültük az aratógép kaszáját. Gondoltunk arra is, hogy jó állapotban legyen a gazfelhordó ponyva, és hogy hibátlanul működjön a kéveköti szerkezet stb.

Nagyon megnehezítette a gépi aratást, ha a gabona megdőlt. Már pedig ez sokszor előfordult, mert a jógazdának a földje trágyás volt. Ha műtrágyát is használt, akkor közepes időjárás esetén is buja, jól fejlett, magas növésű és sűrű lett a kalászos, ami ha nagy eső, vagy vihar érte, könnyen megdőlt és legtöbbször dől is maradt. Ha az aratás idején is sok eső esett, akkor a gépi aratás sok bajjal járt, a ledőlt gabonát fölverte, átszötte a zöld gaz. Így az sohasem tudott teljesen kiszáradni s emiatt a gép nehezen tudta a gabonát kévébe kötni. A talaj ilyenkor rendszerint puha volt és így a gépet nehéz volt vontatni. A ledőlt, összekuszált gabonából a gép nem tudott szabályos, szép kévéket kötni. A gépet vontató négy, vagy öt ló és a gép maga nagyon megtaposta a tarlóföldet. Esős nyáron a gépi aratásban nem sok öröm volt, eső, vagy nagy harmat után az aratógéppel csak akkor lehetett indulni, ha a gabona szalmája már jól megszáradt. A kézikaszával eső után hamarabb lehetett munkához fogni, mint géppel. A talajt sem taposták úgy meg.

Már jól visszaemlékszem az 1919-es aratásra. Egész nyáron nagyon sok eső esett. Géppel arattunk, illetve kínlódtunk a sok eső miatt. Augusztus 20-án még arattunk. A ledőlt gabona szalmája már teljesen barnára avult, és virágzó gazzal volt benőve. Ezért hihetetlenül nehéz volt a gépi aratás. A cséplést szeptember 2-án fejeztük be. Én akkor lóhajtója voltam az aratógépet vontató lovaknak. De 15 éves koromban már az aratógépet kezeltem, ekkor öcsém hajtotta a lovakat. Emlékszem: boldog voltam, hogy a gép kezelését rábízták. De mert szerettem a gépet kezelni, így hamar meg is tanultam azt. A reggeli órákban, amíg az aratnivaló gabona harmatos volt, én az aratógépet ápoltam. Ami abból állt, hogy az aratógép kaszáját öcsém segítségével köszörültem, élesítettem, mert sokkal könnyebb volt a gépet vontatni, ha a kaszája éles volt.

A meghajtó láncok kenése és a forgó csapágyak olajozása, a gép letisztítása minden reggel mintegy másfél órát vett igénybe. Ezt a munkát kellemes nyári reggelen élvezet volt végezni, örömmel is tettem. Persze ugyanezt a munkát délben is el kellett végezni, ha délben nem volt faárnyék, és a nap is sütött, ez a majdnem tiszta vasalkotmány pokoli meleget sugárzott. A munkát azonban így is el kellett végezni, még pedig mielőbb és indulni kellett, mert a gépi aratás a déli órákban volt a legjobb és legkönnyebb, amikor az aratnivaló gabona nagyon száraz volt. A kéveköti aratógéppel élvezet volt a munka, ha négy erős lovat fogtunk bele. Ha annyira száraz volt a tarlóföld, hogy a kerekekre nem ragadt, és a harmat már fölszáradt, haladt a munka. A napsütés nagyon kellemes volt, különösen ha egy kis északi szél is lengedezett.

Az 1913-ban vásárolt teljesen új amerikai gyártmányú kéveköti aratógépet a mi családunk harminchat nyáron használta. Kisebb-nagyobb javításokat a helybeli gépészek aratás előtt végeztek rajta. Elkopott, vagy eltörött alkatrészeket olykor javítani, vagy pótolni kellett. Géphiba miatt a munka a harminchat év alatt nem sokszor szünetelt. Érdemes megemlíteni, mert most talán hihetetlenül hangzik — pedig így volt — ha nyáron munkaközben egy eltörött alkatrészt helyben nem lehetett meg-

hegeszteni, vagy kijavítani, vagyis új alkatrészt kellett Pestről hozatni, expressz rendelés esetén 48 órára mindig megérkezett az alkatrész és a munka újra indulhatott.

Végül, had említsem meg, hogy 1949-ben, mikor már a családnk nem használhatta az aratógépet, egyik közeli állami gazdaság használatra elkérte. Ezen az egy nyáron sikerült nekik ezt a kévekötő aratógépet úgy összetörni, hogy már nem volt gazdaságos a kijavítása és az ócskavastelepre került.

GYULA NAGY

Auswahl aus Arbeiten der Orosházaer selbstbiographierenden Bauern

In der Schaffensstätte des Orosházaer Museums schreiben unter meiner Anleitung sechs alte Bauern und zwei Bäuerinnen ihren Lebenslauf nieder. Während ihrer Anleitung sammelte ich viele Lehren, die auch andernorts anwendbar sind. Meine Methode ist im ganzen Land bekannt unter den Fachleuten.

Ich selbst bin Ethnolog. Zu meiner Methode gehört, daß ich das Manuskript meiner Publikationen den Angabenvermittlern in die Hände zu geben wage, und daß ich ihre Bemerkungen in Betracht ziehe. Mit diesen meinen Mitarbeitern habe ich lange Jahre hindurch gearbeitet, wir haben einander kennengelernt und uns miteinander angefreundet. Später sind dann diese Selbstbiographien schreibende geworden. Ihre Lust zum Schreiben habe ich dauernd in ihnen wachgehalten. So habe ich sie auch mit den erschienenen Biographiebänden versehen. Ich habe sie die Hauptereignisse ihres Lebens zusammenstellen lassen, die Abschnitte ihrer Schriften. Danach folgte der Beginn der fortlaufenden Schrift, Dies habe ich mit einem sehr demonstrativen Beispiel vorgestellt. Heute schreiben sie bereits gleichermaßen fortlaufend, wie sie sprechen.

Die Vorlesung vor der Öffentlichkeit steigert die Schreiblust, aus diesem Grunde stehen jährlich auf einem großangelegten Volkskundeabend immer 3—4 selbstbiographischschreibende Bauern auf dem Programm.

Jährlich veranstalten wir wenigstens zwei Vorlesungsnachmittage in kleinerem Rahmen. Die erschienenen Fachleute versahen sie mit Rat. Aus ihren Schriften habe ich auch in verschiedenen Zeitschriften Ausschnitte veröffentlicht. Auch bei Landesveranstaltungen waren wir bereits vertreten. In ihrer weiteren Entwicklung haben sie sich selbst, jedoch auch ihrem Helfer, dessen Weisungen eher nur technischer Art waren, viel Freude bereitet. Hier berichte ich lediglich über einige größere Erfolge. 1981 zeigte das Ungarische Fernsehen (MTV) einen 40 Minuten langen Film über die Selbstbiographierenden in der Hauptprogrammzeit, mit großem Erfolg. Da da Manuskript des produktivsten und besten Autobiographen, Imre Csizmadia, erscheint 1982 auch in Buchform.

Die mitgeteilten 7 Ausschnitte wählte ich von 7 Autobiographen. Die Texte ließ ich unberührt. 5 der schreibenden Bauern haben ihre Schrift bereits beendet. Einige schreiben auch jetzt noch daran.

Es ist meine Überzeugung, daß jegliche Schrift ein Gewinn für die Kenntnis des Vaterlandes, ja sogar für das Fach der Ethnographie sein wird.

Móricz Zsigmond orosházi előadói estjének sajtója

ELEK LÁSZLÓ

1927. február 1-én Móricz Zsigmond feleségével: Simonyi Mária színésznővel előadói körútra indult, hogy a Zeneakadémián tartott, élénk visszhangot kiváltó előadása után a vidék nagyobb városaiban és kulturális gócpontjain is ismertesse azokat a tapasztalatokat, amelyeket a szlovákiai és az erdélyi magyarság körében tett előző évi látogatásain szerzett. Útját Békés megyével kezdte. Nemcsak lelkes közéleti indíttatású olvasók toborzását tartotta elsőrendű kötelességének, törődött hallgatónak gondolkodó olvasókká formálásával, politikai nevelésével is. Móriczban a demokratikus népi- nemzeti egység eszménye munkált. Ezt szolgálta többek között azzal is, hogy értelmes és célravezető élet- és nemzetszemléletet népszerűsített a hivatalos Magyarország uralkodó körei által tudatosan szított faji és nemzetiségi gyűlölet helyett egy olyan szomorú időszakban, amelyben „a gondolatok világában égő fákllyát lefelé fordították”.

A nemzetiségekkel való megbékélés gondolata már régóta foglalkoztatta Móriczot. Olyan történelmi őst, olyan közismert államférfiúi modellt keresett, akinek emberi magatartásából, politikai intézkedéseiből, hivatalos rendeleteiből egyértelmű igazságként sugárzott ki a minden nemzetiségre egyformán érvényes egyenlő jogok — egyenlő kötelességek elve.

Így jutott el a „nagy fejedelem”-ig: *Bethlen Gábor*ig. Vele fogalmaztatta meg mindazokat a hasznos erkölcsi elveket és okos nemzetpolitikai eszméket, amelyeket az I. világháború után a magyarság számára fontosnak tartott (lásd a *Pesti Napló* 1926-os évfolyamában megjelent „fantomidéző” cikkét, *A tizenkettedik órában-t*)¹ Ő lett a központi alakja nagy történelmi regényének, az *Erdély* trilógiának is.

Már a trilógia 1922-ben kiadott első kötetéből, a *Tündérből*-ből is ilyen szándék csengett ki. *Makkai Sándor* pl. így összegezte a mű politikai célját: „Egy nép, amely meg tud szervezkedni a reá váró terhek hordozására, el tudja viselni a helyesen megosztott és szívből vállalt terheket. De az a nép, amelyik még arra is éretlen, vagy kemény szívű, hogy önmaga legigazabb érdekeiért áldozni kész legyen, s hagyja, hogy egy töredéke elégjen és összeroppanjon a teher alatt, a nagy többség pedig csendes asszisztenciával nézze ezt, a maga kicsiny érdekecskén túl nem látva, álmos kérődzéssel baktasson a vágóhíd felé: az a nép élven megholt”.²

Ez az aktuális társadalompolitikai szemlélet kapott még erőteljesebb megfogalmazást a trilógia 1935-ben megjelent második kötetében: *A nagy fejedelemben*. Az agrárválság legsötétebb és legkilátástalanabb éveiben írta ezt Móricz, amikor világosan felismerte, hogy a közép-európaiság ballasztjától szabadulni képtelen úri Magyarország hangadó vezetőiből hiányzik a Bethlen Gáboréhoz fogható politikai széleslátás és felelősségérzet. Amikor azt is tudta, hogy erkölcstelen és hazug korának

minden olyan jelszava, amely a gazdasági- társadalmi bajokért kizárólag a nemzeti-ségeket teszi felelőssé és játssza ki bűnbakként. Ezek a vádak arra kellettek, hogy port hintsenek vele a józan gondolkodású, mértéktartó nép szemébe, s megfékezzék a magyar szupremácia elvével s a történelmi Magyarország neonacionalista koncepciójával össze nem egyeztethető plebejus demokratikus forradalom gondolatának terjedését.

Mindkét külföldi útja során arról akart meggyőződni a nagy író, van-e tömegbázisa, van-e létjogosultsága *Bethlen* ún. „keleti tervezet”-ének a XX. században olyan hozzánk hasonló országokban, ahol egy „kicsiny üstben a történelem lángjain különféle népek sorsa fortyog a gazdasági viszonyok közös levében. S akárhonnan jöjjön a külső megerősítés: végeredményben mégis a kölcsönösség egymásra hatásai uralkodnak... jelenen, múlton és jövőn”. (*Szentirmai Jenő*).³

Az eszmének más és más szintű megtestesülését tapasztalta Szlovákiában és Erdélyben. Ott az idősebb nemzedék sírvavigadós hamis illúziókergetésével, befelé forduló passzív rezisztenciájával, oktalan gőgjével és értelmetlen felsőbbrendűség-tudatával szemben az új utakat kereső és járó, a valóságos politikai helyzettel számoló ifjúságnak szegénységet is vállaló nemes aszketizmusában, a társadalmi egyenlőséget és megbecsülést lelkiismeretes, aktív munkával kiérdemelni akaró becsületes alapállásban s nem utolsó sorban egymást védő és támogató „kollektív felelősségérzetben” fedezte fel a békés élet és a megmaradás biztató reményét. Itt, Erdély történelmi múltjából következően is, az együttműködés szándékának már jóval tisztultabb, jóval fejlettebb és kézzelfoghatóbb jegyeivel találkozott, függetlenül attól, hogy voltak itt is olyan csoportosulások, amelyek mereven elzárkóztak az élet parancsa: az „eszmebarikádokon” való összetalálkozás, a „magyar—oláh—szláv bánat” egy bánattá sűrűsödése és „közös dolgaink” rendezése elől.

Erre mutat az a körülmény is, hogy Móricz feltehetően nem kisebb „kolozsvári balesete”, hanem „egy nacionalista szemléletű sajtóterméknek” személye ellen irányított bántó kirohanása miatt döntött úgy, hogy két hétre tervezett erdélyi útját hamarabb fejezi be, lemondva aradi fellépéséről is, ahogyan ezt a *Nagyváradi* című lap híradására támaszkodva *Mózes Huba: Népszolgálat kettős tükrében* című írása (*Korunk* 1979. 5. szám. 327. l.) sejtetni engedi.⁴ Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy Móriczban az erdélyi magyar szellemi élet vezetőinek természetes „kollektivizmusa” és az egymásra utaltság eszméjének ott tapasztalt szép megnyilvánulásai edzették keményebbre saját maga társadalompolitikai elvét is „az egész emberiség javát szolgáló népek közös együttműködésé”-ről. Itt erősödött meg a hite: van remény az egymás iránti nyílt, őszinte bizalomra s a közös országépítő munkára. Csak végezze el mindenki a maga dolgát, „mert nem a sírás, s nem a könnytörlés, hanem a termő élet az emberé”. Így fogalmazta ezt meg még erdélyi útja előtt *A gyermek hazamegy* című versében, amelyet *Simonyi Mária* minden Békés megyei felolvasáson — így az orosházin is — elmondott.

Megszívlelendő józan program, becsületes, okos útmutatás volt ez az idősebb felvidéki és hazai magyarok számára, akik közül sokan — nem tudván legyőzni szemléleti korlátaikat, és nem feledve régi, megkülönböztetett társadalmi helyzetüket — inkább hátat fordítottak az eleven életnek, és sebzett lélekkel saját csigaházaikba vonultak vissza.

Móriczot kettős cél vezette vidéki olvasótoborzó útján. Mindenekelőtt a magyarság „lelki egységét”: a különböző társadalmi osztályok és rétegek egymáshoz közelítését, egységes szemléletre hozását kívánta szolgálni egy a nemzetiségi politikának a hivatalos Magyarország elveivel ellentétes, korszerűbb és célirányosabb útja népszerűsítésével. *Julianus barát utazásai Szlovenszkóban, Ruszinszkóban és Erdélyben*

című pamfletjét ezért tűzte műsora elejére. Benne fejtette ki részletekbe menően azt a tételét, amelyet a *Pesti Napló* egyik 1927. júniusi számában így fogalmazott meg: egy „nyolc milliós országnak meg kell szoknia, hogy kicsiny és egy család”.⁵ Ugyanakkor eleven, friss élményeket, konkrét tapasztalatokat is gyűjtött a hazai magyar viszonyokról: íróilag töltekezett. Olyan értékes embereket, olyan típusokat keresett — és talált is —, akik modern gondolkodásuk, korszerű ismereteik, bátor vállalkozó kedvük, természetes észjárásuk révén váltak egy-egy kisebb közösség irányító egyéniségeivé. Ahogy ő fogalmazta meg, megbecsült *vezetőivé és nem parancsolgató vezéreivé*.

Sok töredelemmel járó útjai ahhoz is hozzásegítették, hogy kilábaljon súlyos érzelmi-hangulati válságából. Igen, egy vajúzó, nehéz korszakot — azt is mondhatnánk: Móricz Felhők-korszakát — zárták le ezek a görcsöldő utak. Mindig szeretete a vidéket. Most is oda tért meg fájó sebével, ott lelte meg újra önmagát, ott nyerte vissza hosszú ideje elveszett munka- és alkotókedvét. „Úgy szeretem ezen a tavaszon az életet, a magyar életet, mint a szerelmes. Szakadatlanul az egész magyarságot érzem magam körül”⁶ — vallotta cikkében. Szerencsésen túllépett egyéni életének súlyos válságán (első feleségének öngyilkosságán); a koronát felváltó pengő új távlatokat nyitott előtte: megvalósíthatónak, sőt kikerülhetetlenül szükségszerűnek érezte a kis- és középparaszti birtokok gazdasági megerősítését és talpra állítását. A mezőgazdaság belterjessé tételét; ebben fedezve fel a „nemzeti nyomor” megszüntetésének legfőbb biztosítékát. Jövőt vallató terveiben hazánkat Erópa éléskamrájává álmodta. Okos reformokat sürgetett, nem törődve azzal sem, hogy időnként — egyre gyakrabban — bele-beleütközik az államvezetés értetlen kemény sziklafalába.

Lázás munkakedv és tennivágyás fogta el egy olyan súlyos lelki krízis után, amely majd kiszikkasztotta teremtő erejét. Igen jellemző, hogy még a *Bethlen Gábor* történet kifejlesztéséhez, további megfogalmazásához sem volt hosszú időn át ereje és idege. Úgy érezte, újabb adatokra, a milió pontosabb ismeretere van szüksége ahhoz, hogy kimozdulhasson a holtpontról. Többek között ezért is szorgalmazta erdélyi útját, és kereste fel a széles történelmi és helyi ismeretekkel rendelkező kolozsvári tudóst: *Kelemen Lajost*,⁷ akinek rendkívüli tájékozottságát, nyílt, tiszta egyéniségét megismerve, minden tanácsát elfogadta. Az ő intencióit véve figyelembe, járta végig azokat az erdélyi falvakat és városokat, melyeket a nagy fejedelem alakjának hitelesebb ábrázolásához, a regény cselekményének szakszerűbb megírásához szükségesnek vélt. De még ezek ellenére is csaknem egy évtizedre volt szüksége ahhoz, hogy művét publikálni tudja. Témáját egy időre háttérbe szorította a hazai valóságról újonnan szerzett gazdag élménytömeg — a dzsentrí végvonaglásának és menthetetlen bukásának írói dokumentációja, amelyhez bizonyára Békés megyei szerzői útja is szolgáltatott néhány apró motívumot.

Móricz hét estére tervezett dél-magyarországi előadói körútjának ez volt az eredeti terve:

Február 1: Mezőtúr, február 2: Gyoma, február 3: Szarvas, február 4: Oroszáza, február 6: Gyula, február 7: Békéscsaba, február 8: Békés.

Spontán élményeiről, új benyomásairól, az egyes községek és városok jellegzetes embereiről, a közhangulatról az író riportsorozatot készített. Közlését a *Pesti Napló* (ennek volt munkatársa Móricz Zsigmond) *Hét pásztortűz ég* főcímmel még a ciklus lejárta előtt megindította. Az összefoglaló címmel azonban egy kis baj történt. A sorozat nem lett teljes. Az utolsó előadásra, a hetedik pásztortűz meggyújtására (vele természetesen a hetedik riport megírására) ugyanis már nem került sor: a békésiek visszaléptek a Móricz-est megrendezésétől. A maliciózus békéscsabai vendéglátók szerint (itt érte az író a váratlan hír) feltehetően azért, mert nem vállalkozott arra a hőstettre, hogy a helyi Nagyvendéglőben együltőhelyében elfogyaszt 3 liter bort.

Ebben az esetben még abban a nagy megtiszteltetésben is részesülhetett volna, ahogy ezt a helyi lapban megjelent hirdetés csakugyan igazolja, hogy a bérlő saját autóján haza is szállítja.⁸

Az orosházi előadásról a község két politikai napilapjának január 23-i száma adott először hírt. A harmadik sajtóorgánium, *Veres Lajos* hetenként kétszer megjelenő *Orosházi Újságja* egyetlen sort sem írt Móricz és Simonyi Mária orosházi fellépéséről. *Demarsik Ferenc* napilapja, az *Orosházi Friss Hírek* ezzel a rövid közleménnyel hívta fel olvasói figyelmét a nem mindennapi eseményre:

„*Móricz Zsigmond Orosházán*

Mint illetékes helyről értesülünk, az élő magyar írók legkiválóbbika, Móricz Zsigmond feleségével, Simonyi Máriával, a belvárosi Színház kivételes tehetségű művésznőjével együtt február hó folyamán Orosházán szerzői estet rendez.”

Az *Orosházi Friss Újság* (laptulajdonos és felelős szerkesztő *Mitlasovszky János*) újságírója már jobban értesült. Ezeket írta:

„*Móricz Zsigmond Orosházára jön
Simonyi Máriával együtt szerzői estet tart*

Móricz Zsigmond, a magyar irodalom büszkesége országos felolvasókörútra indult. Ellátogat a kultúrgócpontra és szerzői estje keretében elmondja erdélyi tapasztalatit, elmondja az erdélyi magyarság helyzetéről írt nagy tanulmányát. Ezután novelláiból, regényeiből, színdarabjaiból ad elő. A szerzői esten közreműködik még Simonyi Mária, az országos hírű szénésznő, Móricz Zsigmond felesége, aki férjének munkáiból — prózából és versből egyaránt — ad elő.

A társadalmi és kulturális eseményt jelentő előadói és szerzői est időpontját és részletes műsorát később közöljük a közönséggel.”

1927. január 27-én *F. jelige* alatt (*Ferenc Győző?*) az *Orosházi Friss Hírek* a következő, Móricz írói érényeire is utaló ismertetést adta közre:

„*Móricz Zsigmond vidéki körútja*

Az új magyar irodalom legmarkánsabb reprezentánsa, a magyar föld, a magyar néplélek éles szemű ismerője, a fájdalommal magyar problémák boncolója, a magyar dicsőség nagy álmodója legközelebb Orosházára jön, vidéki körútjának egyik állomására.

Móricz Zsigmond írásainak súlypontja a néplélek ismeretén nyugszik. Az ő regényeinek alakjai nem városi írók halvány elképzelései a magyar parasztról, hanem húsból-vérből valók, élettől duzzadók, írásaiban a valóságos élet művészi ábrázolását nyújtja. Nem fakult művirágokat ad olvasóinak, hanem a magyar virágos rét káprázatos színpompája tündöklék alkotásaiban.

Mondatai nem a szalonok kényeskedő álentellektüeljei számára készültek kifesülve és kicicomázva, hanem egy forrongó művészlélek vulkánikus kirobbanásai.

Örömmel és meghatottsággal értesültünk arról, hogy Móricz Zsigmond, a zengőszavú magyar poéta Orosházára is eljön, s ebből az alkalomból a gazdatársadalomhoz volna egy pár szavunk.

Magyar író még nem írta le olyan eleven erővel, tiszta szemmel, meleg szívvel a magyar föld gyermekét, mint Móricz Zsigmond. Az ő könyvei igaz, lelket üdítő élvezetet adnak annak, aki olvassa. Nem tudjuk elképzelni, hogy a mai gazdatársadalmat ne érdekelnék, gyönyörködtetni ne tudnák azok a magyaros zamattal megírt munkák, melyek éppen ő róla szólnak, melyekben a magyar néplélek kristálytisztán tükröződik vissza.

Tudjuk, hogy irodalmi olvasmányok iránt nehéz felkelteni gazdatársadalmunk érdeklődését, s a legnagyobb írók sohasem rendelkeztek akkora élelmességgel, olyan önmagukat adminisztrálni tudó készséggel, hogy írásaik elterjedésének megfelelő propagandát csináljanak.

Mi most arra kérjük Orosháza és a környék szépérzékű gazdatársadalmát, különösen a nőket, jöjjenek el arra az előadásra (a pontos idejét közölni fogjuk), melyen szemtől-szembe láthatják őt, élőszavát hallhatják a zamatos színes magyar írás meszerének, gyönyörködhetnek pompás, élvezetes előadásában, aranyos, derűs humorában. Hisszük, hogy az ő személyének varázsa megszeretteti a gazdatársadalommal is azt az irodalmat, mely a föld népének szeretetéből virágzott ki, amely már régen naggyá és halhatatlanná avatta Móricz Zsigmondot.”

A szuperlatívuszokat használó cikk írója — látszik — értő olvasója volt Móricznak. Jól jellemezte írásművészete alapvető vonásait, tisztelte és szerette paraszttörténeteit. Ez magyarázza, hogy elsősorban az orosházi gazdatársadalom figyelmébe ajánlotta az előadást. Ezzel a tettevel szinte egyedül állt a megye újságírói között. A békéscsabai *Körösvidék* cikkírója pl. egyenesen zártkörűnek, „az intelligencia és a tehetős polgárság” exkluzív rendezvényének deklarálta Móriczék irodalmi estjét,⁹ s ezzel a városháza dísztermében tartott előadásról szinte eleve kizárta mind a kevésbé tehetős iparosokat és kereskedőket, mind a kis- és középparasztokat, nem beszélt a munkásokról és az agrárproletárokról. Móricznak pedig egyenesen az volt az óhaja, hogy „ne legyen a dolog elzárva az emberek elől. Ne legyen drága: két pengő, egy pengő, ötven filléres jegyek legyenek”, ahogyan ezt *Endre Béla* hódmezővásárhelyi festőművész barátjának január 31-én (vagyis közvetlenül elindulása előtt) írt leveléből tudjuk.¹⁰

Mélyen elgondolkodtató ugyanakkor, hogy az orosházi cikk írója egyetlen szóval sem utalt a lényegre, a *Julianus barát utazásai Szlovénzkóban, Ruszinszkóban és Erdélyben* című Móricz írásra. Nem kétséges pedig, hogy Móricz számára ez volt az igazán fontos. Miatta vállalta a sok-sok töredelmet, az alispánok és főszolgabírók okvetetlenkedéseit, a sajtótámadásokat. Január közepén pl. így vallott *Juhász Gyulának* felolvasó estje és a Julianus barát szerepéről és rendeltetéséről: „Az est a magyarság érdekében volna: mert ha volt valaha írás, amely azt a célt szolgálta, akkor ez az”.¹¹

Valóban bátor írás, igazi tett volt — szelet vetett és vihart aratott. Nem csoda: a revíziós politika uszításával, elfogult téziseivel szemben követelt józan megértést és megbékélést az ún. utódállamokkal. A kor legégetőbb, legközpontibb kérdését feszegette. Azt, amelyet általános érdekűvé emelt a magyar politikai sajtó. Olyan kérdés volt ez, amelyben pro vagy kontra mindenkinek állást kellett foglalnia. Reá hivatkozva kellett volna hát hírvérést csinálnia a cikkírónak! Tudnia kellett, hogy ez a műsor fő száma. A másik lap: az *Orosházi Friss Újság* hírközlője már négy nappal korábban így emlegette. Kényes témának érezte talán, s ezért helyezkedett az újságíró a kényelmes „ne szólj szám — nem fáj fejem” alapállásra? Vagy hallott már valamit arról a koncentrált támadásról, amelyet a hivatalos sajtó zúdított Móricz nyakába szlovákiai és erdélyi útja meg a Zeneakadémián tartott előadása után? (ennek a műsorával szerepelt a vidéki utakon is!) Tény, hogy „F.” nem játszotta ki a propaganda legfőbb ütőkártyáját: nem szólott semmit az író közérdekű politikai kérdéseket boncolgató, nagy érdeklődésre számot tartó írásáról.

Február 1-én mindkét helyi lap adott tájékoztatást a szerzői estről. Közölték az időpontot és az előadás helyét, utaltak arra, hogy a rendezésre a *Filharmonikus Társaság* vállalkozott. *Milaszvoszky* lapja még a helyírákat is tudatta az olvasókkal. Igen öröndetes módon mindkettő tartalmazott több-kevesebb utalást a *Julianus barát utazásaira* is.

Azok után, amit Móricz *Endre Bélának* a belépti díjjal kapcsolatban írt, felet-
több váratlanul hat a *Filharmonikus Társaság* által megszabott túl magas helyár,
hiszen vidéki viszonylatban az is sok volt, amennyit Móricz tervezett. Különösen ha
csakugyan „missziót” akart az úttal teljesíteni. Nem tudjuk, nem tudhatjuk, nem a he-
lyi társaság kívánta-e vajon így biztosítani magát az esetleges kisebb hallgatóság
esetére. A békéscsabai *Auróra Körnek Südy Ernő* visszaemlékezései szerint még az ere-
deti árat is mérsékelnie kellett, csakhogy megmentse az előadást.

Mi magyarázza azt, hogy Móricz nem tartotta soknak az általa közölt árakat?
Az, hogy az infláció megszüntetésével s az új pénz forgalomba kerülésével nem stabi-
lizálódtak egyszerre a kereskedelmi árak is, s a pengő reális értékét meghatározni
nem lehetett. Félrevezethette aztán az a hatalmas beruházási kedv is, amelyet 1926-
ban országszerte tapasztalt. Nem számolt eléggé azzal a ténnyel, hogy a világháború
és az azt követő ellenforradalmi korszak inflációs világában elszegényedett népek
először az elsődrendű szükségleteiről: élelméről, ruházkodásáról, lakásának tatarozá-
sáról, a mezőgazdasági és ipari termelőeszközök beszerzéséről kellett gondoskodnia,
nem a kulturális igényekről. Vagyis hogy a pengőt nagyon a fogához kellett vernie a
különb is takarékos parasztnak, de a lerongyolódott tisztviselőnek is.

Móricz Békés megyei előadásait általában a *Közművelődési Egylet* helyi szervei
rendezték. Csak az orosházit és a békéscsabait nem. Ezeket a *Filharmonikus Társaság*,
illetve az *Auróra Kör*. A megoldás tetszett a nagy írónak. Örült, ha valamilyen iro-
dalmi — művészeti egyesület égisze alatt léphetett fel. Szerette a homogén jellegű hall-
gatóságot (az adott egyesület törzsközönsége biztosította ehhez a gyorsabb kiformá-
lódás lehetőségét), amelyben az irodalmi művek mélyebb átéléséhez szükséges meg-
hittebb léggör könnyebben kialakul.

Az igazság kedvéért el kell mondanunk azt is, hogy a szerzői est mindkét egye-
sületnek kapóra jött. *Ptasinszky Pepi és Albertina Ferrari* balettestje helyett vállalták
programon kívüli rendezvényként. A művésznők ugyanis *Ptasinszky Pepi* lábrándu-
lására hivatkozva az utolsó percben lemondták a Békés megyei vendégszereplést.¹²

A helyi sajtó február 1-i cikkeit az alábbiakban közöljük:
Orosházi Friss Hírek:

„Móricz Zsigmond február 4-én Orosházán tart irodalmi estélyt

Az új magyar népies irodalom fejedelme: Móricz Zsigmond február 4-én tartja
meg az Alföld Szálló dísztermében felolvasó estélyét.

Móricz Zsigmond szereplése ritka és élvezetes szenzációja lesz Orosháza iroda-
lomszerető közönségének.

A magyar néplélek ismerője, az igazi irodalom mestere, ez alkalommal beszámol
az elszakított területen lakó magyarságnál végzett körútjáról, s felejthetetlen élményt
szerez azoknak, kik Móricz Zsigmond páratlan stílusát, közvetlen, kedves, humor-
ban bővelkedő előadását hallani fogják.

Az irodalmi estélyen szerepel Móricz Zsigmond felesége: Simonyi Mária, az or-
szágszerte ismert, híres drámai színésznő, ki Móricz Zsigmond műveiből fog verseket,
novellákat, regényrészleteket előadni.

Hisszük, hogy a rendkívül érdekes, nívós irodalmi estélyen — melyet az *Orosházi
Filharmonikus Társaság* rendez —, együtt látjuk Orosháza színe javát és főképp
a gazdaközönséget, akiket közelről fog érdekelni Móricz Zsigmond zamatos, magyar
előadása.

Jegyek Wignernél kaphatók.”

Orosházi Friss Újság:

„Móricz Zsigmond Orosházán

Ünnepnapja lesz Orosháza közönségének febr. 4.

Feledhetetlen esemény teszi ünnepnappá ezt a napot, amely aranybetűkkel íródik be községünk kultúrtörténetébe. Ezen a napon látogat el hozzánk a jelenleg élő magyar írók legkiválóbbja, a halhatatlan magyar értékek legnagyobbja: Móricz Zsigmond. Ünneppé kell válnia minden orosházi magyar szívében ennek az ünnepnek, hogy méltóképpen adhassunk kifejezést annak a szeretetnek és megbecsülésnek, melyet nemzetünk örök kultúrértékei, nyelvünk és szellemünk kincsének letéteményesei iránt érzünk.

A magyar őstalaj csodálatosan gazdag termésű hajtása Móricz Zsigmond, azé a magyar őstelevényé, amely *Aranyt*, *Petőfit*, *Jókait* adta a világnak. Nyelve a magyar nép természetes őszamátú nyelve, írásai a magyar föld szellemének megnyilatkozásai, a mélységes rejtelmű magyar néplélek igazi tükre. Hatalmas alkotásaiból a maga igaz valóságában bontakozik ki a világ szeme előtt ennek a földnek, ennek a népnek, ezeknek a minden rendű és rangú embereknek, sírvavigadó, örök tragikummal pecsételt sorsa. Móricz Zsigmond, az író olyan elhivatott, olyan hű kifejezője a magyar falu, a magyar kisváros lelkének, emberei erőtől duzzadó, dactól fűtött, magasbalendülő és örökké visszahulló fájdalmas életének, amelyet egy ezredév alatt még nem termelt ki ez a csodálatos faj.

Móricz Zsigmond, a regényíró, az elbeszélő, a drámaíró olyan értéke a magyar nemzetnek, akit egyformán meleg szeretettel kell fogadnia a magyar nép minden tagjának. A föld gyermeke ő, innen nőtt ki alakja a halhatatlanságba. Fogadjuk tehát körünkbe oly őszinte lelkesedéssel, amelyet magyaros egyénisége és világhíre méltán megérdemel.

Az erdélyi magyarság körében szerzett tapasztalatait ismerteti Móricz Zsigmond az ország fontosabb helyein tartott előadásai keretében. E felolvasó körútján elkíséri felesége: Simonyi Mária is, aki egyike az ország legkiválóbb drámai művésznőinek. Községünkben a *Filharmonikus Társaság* elismerten kitűnő rendezésében február 4-én lesz Móricz Zsigmond és Simonyi Mária előadóestje az Alföld nagytermében. A felolvasó est a *Filharmonikus Társaság* bérleten kívüli előadása lesz, amelyre jegyek *Wigner Géza* üzletében kaphatók 3, 2 és 1 pengős áron.

Tagadhatatlan, nemcsak „F” cikkén, bizony ezen is jócskán átsüt a fesőfokot kedvelő dagályos retorika! A szónoki fogásokkal indított, végig ünnepélyes hangvételű cikknek nagy értéke azonban, hogy írója oda merte állítani Móriczot (még hozzá megokolva — a hazai föld és a nép iránti szeretet és elkötelezettség érzése alapján) a nagy ősök, a mindenki által tisztelt és szeretett *Arany*, *Petőfi* és *Jókai* mellé!

Másnap, február 2-án azonos szövegű, de nem azonos című közlemény jelent meg a két helyi lapban. Könnyű a magyarázat: vagy Móricz titkára, vagy a rendező szerv, a *Filharmonikus Társaság* nyújtotta be a két lap szerkesztőségébe a műsort is tartalmazó tudósítást.

Orosházi Friss Hírek:

„Móricz Zsigmond felolvasó és szerzői estje

M. Simonyi Mária közreműködésével pénteken, febr. 4-én
este 8 órakor az Alföld Szálló dísztermében

Móricz Zsigmond, akit a Tündérvkert, Sárarany, Kerek Ferkó, Sári bíró, Fáklya, Búzakalász és számos regénye és színdarabja a magyar irodalom reprezentánsává tett, első alkalommal jön el Orosházára, hogy az itteni publikummal is megismertesse gyökeres magyarságát, költő nagyvonalúságát és előadói nagyszerűségét.

M. Simonyi Mária, a Belvárosi Színház nagynevű művésznője, aki a Szeretni, az Asszonyáldozat, a Szerelem és halál játéka és más darabok utólérhetetlen művészi alakításaiban ismerős a vidéki publikum előtt is, ez alkalommal először fog bemutatkozni épp oly utólérhetetlen előadói minőségében.

Móricz Zsigmond költői műveiből ad elő. Az est a magyar irodalom és a magyar előadóművészet virágzó dokumentuma lesz.

Az estély műsora

I. rész

Bevezető beszédet mond *dr. Kovássy Albert* ügyvéd

Magyar problémák

1. Julianus barát utazása Slovenskóban, Ruszinszkóban és Erdélyben, Felolvassa Móricz Zsigmond

2. A gyermek hazamegy (Érzések Erdély kapujában) Móricz Zsigmond verse. Elmondja M. Simonyi Mária

Szünet.

II. rész

Szerzői est

1. Regényrészlet. Felolvassa Móricz Zsigmond

2. Az elhagyott Psyche. Az Ámor és Psyche c. 5 felvonásos mesejáték részlete és más költemények. Előadja M. Simonyi Mária

3. Novella. Felolvassa Móricz Zsigmond

Jegyek kaphatók *Wignernél*.”

A fenti szöveget az *Orosházi Friss Újság*

Móricz Zsigmond

Simonyi Mária

címmel közölte.

A Békés megyei előadások sajtójának ismeretében nyugodtan leszögezhetjük, hogy a fent közölt műsoron időközben egy kicsit módosítottak. Elmaradt a beígért regényrészlet (már a Zeneakadémián is), helyette az író és a könyv viszonyáról értekezett Móricz. Ez szolgált bevezetőül mind a „szerzői est”-hez, mind felesége első műsorszámához: *Az elhagyott Psyche* c. mesejáték monológjához. Utána a *Mint a mezőnek virágai* c. Móricz vers bemutatására került sor. Témáját az író alig módosított formában egy hasonló című egyfelvonásosban is feldolgozta. A felolvasott novella *A ló és az ember* (más címmel: *Két nemes állat*) volt.

Az előadás napján — február 4-én — az *Orosházi Friss Hírek* két kisebb, az *Orosházi Friss Újság* pedig egy alig valamivel részletesebb cikket közölt a szerzői esttel kapcsolatban. Nézzük ezeket is!

Orosházi Friss Hírek:

(Első közlemény)

„Ma este ünnepet ül mindenki, aki meghallgatja Móricz Zsigmondot, az új magyar irodalom legrobustusabb tehetségét. Felejthetetlen szép élmény Móricz Zsigmondot beszélni, előadni hallani. Móricz Zsigmond a magyar néplélek nagy bűvárija káprázatos kincseket hozott felszínre a mélységből, ezekből a kincsekből adakozik ma hallgatónak.

A megszállott területek magyarságától hoz üzenetet, azoktól, kiknek csüggedt szívébe az ő zengő, szép magyar szavai vittek hitet, bizalmat, bátorságot, akik az ő koszorús feje körül látták kigyúlni a legnagyobb dicsfényt, a régi Magyarországnak képét.

Szívünk egész melegségével a szépet, jót, az igazi magyar művészetet szerető lelkünkkel köszöntjük Móricz Zsigmondot és feleségét, Simonyi Máriát”.

Második közlemény:

„Móricz Zsigmond felolvasó és szerzői estje

*M. Simonyi Mária közreműködésével ma, pénteken este 8 órakor
az Alföld Szálló dísztermében*

Soha nem hallott estében lesz része az orosházi publikumnak. Móricz Zsigmond tart előadást feleségével, M. Simonyi Máriával. Móricz Zsigmond a kiváltságosan egyéni nyelvén szólal a magyar irodalmat kedvelő közönséghez. A magyar zseni megszólalása kell hogy minden magyar embert érdekeljen. Szavaiban a magyarság ezeréves ereje dübörög, vágyaiban a minden magyar ember vágya lappang. M. Simonyi Mária, a Belvárosi Színház illusztris művésznője, a legkiválóbb magyar színésznő, az ő varázsos hangja fog színes életet adni azoknak a lírai soroknak, amik a költő elgondolásából eddig csak betűbe merevített sorok voltak. A magyar élet himnusza lesz a két magyar művész együttes estje.

Jegyek kaphatók *Wignernél.*”

Az *Orosházi Friss Újság* a következő sorokkal köszöntötte Móriczot és az előadói estet:

„Móricz Zsigmond ma délben érkezik

Felolvasó és szerzői estje fél kilenckor kezdődik

Móricz Zsigmond az ő kiváltságosan egyéni nyelvén szól ma este az orosházi közönséghez. A magyar zseni megszólalása minden magyart érdekel. Móricz Zsigmond szavaiban a magyarság évezredes ereje dübörög, vágyaiban minden magyar ember vágya lappang. A magyar irodalom világhírű reprezentánsa most járta be az elszakított területeket, szomorú tanulmányútról számol be az est első felében, amikor elszakított testvéreink sorsát festi nagyértékű előadásában. A műsor második felében most elkészült műveiből olvas fel egy-egy részletet hallgatóságának.

M. Simonyi Mária, a Belvárosi Színház illusztris művésznője, a magyar próza legkiválóbb interpretálója is közreműködik a ma esti előadó- és felolvasó esten. Az ő varázsos hangján fog színes életet adni azoknak a költői soroknak, amik eddig csak betűkbe vésett sorok voltak. A két magyar művész mai estje — amelyen a bevezető beszédet *dr. Kovássy Albert* mondja — a magyar élet himnusza lesz.

Móricz Zsigmond és felesége M. Simonyi Mária ma délután fél egy órakor érkeznek Orosházára, az állomáson a Filharmonikus Társaság küldöttsége fogadja őket.

A ma esti előadó- és felolvasó estre — mely pontosan 1/29 órakor kezdődik — jegyek már csak korlátozott számban kaphatók a Wigner-üzletben.”

A két újság közleményét olvasva, hamar kiérezni a közös forrást. Kétségtelen, ez is olyan irányított szöveg volt, mint az előző napi. Erre vall a felépítés azonosságán, a gondolatok logikai rendjén túl több megegyező stílári fordulat s a szöveg nyomdai tagolása is. Mindössze a műsorkezdés fél órás eltolódásában és az előadáshoz érzelmileg jobban tapadó *Orosházi Friss Újság* ügybuzgóbb munkatársának nagyobb műgondjában, több adatában mutatkozik valamelyes különbség köztük.

Az elragadtatott hangvételi beharangozó cikkeknek — sajnos — alig volt kézzel fogható eredménye. Móriczék végül is lelkes, népesnek azonban egyáltalán nem mondható „kamara-közönség” előtt tartották meg az előadást.

A már fentebb emlegetett magas belépti díjon kívül (számolva természetesen az egyes családok inflációs veszteségeivel és anyagi nehézségeivel is) bizonyára károsan

belejátszott ebbe az egész megyében dühöngő nátha-láz, amely miatt előbb a békéscsabai, később a megye egyéb nagyobb településének az iskoláit is be kellett zárni. Szinte nem volt nap, hogy ne jelent volna meg új falragasz a védekezés módjáról és a hatósági utasításokról, hogy ne látott volna napvilágot a lapokban ismertető cikk a járvány terjedéséről, vagy szigorú hangú figyelmeztetés, amely a családi és egyéb társas rendezvények, szórakozások egy időre történő beszüntetését sürgette.

Ennek ellenére is kicsinek tartjuk azt a 80 tagú hallgatóságot (Móricz minden alkalommal név szerint is számba vette hallgatóságát), amely kíváncsi volt Móriczra és szerzői estjére.

A nagy sikerű előadás lefolyásáról a következő cikkek tudatták az olvasókat:
Orosházi Friss Hírek:

„*Móricz Zsigmond és Simonyi Mária irodalmi estélye*”

Nagy röstelkedéssel írjuk le: bizony nagyon kevesen jöttek el tegnap este Móricz Zsigmondot és Simonyi Máriát meghallgatni.

Tapasztaltuk már, hogy tisztán irodalmi jellegű előadás nem arat széles körű sikert Orosházán, mégis hittük, hogy többen vannak itt Orosházán, kiknek lelkét megfogták Móricz Zsigmond csodálatos szépségű írásai, akiknek nagy lelki élmény lesz meghallgatni magát az író.

Persze, itt nem vonaglottak meztelen keblek, nem vakítottak táncoló lábikrák, s nem harsant fel divatos charleston-zene, nem mutogattak egzotikus vadállatok.

Irodalom? És semmi pikantéria, semmi disznóság? Akkor nem kell. Semmi bizsergetés s nemi hátborzongatás! Ki kíváncsi akkor ilyesmire?

Kevesen voltak, akik eljöttek, akiket megajándékozhatott Móricz Zsigmond és Simonyi Mária egy felejthetetlenül szép estével. Az irodalmi estet *dr. Kovássy Albert* ügyvéd vezette be tartalmas, szép beszéddel, melyben kiemelte Móricz Zsigmond irodalmi értékének fő erősségeit.

Móricz Zsigmond „*Julianus barát utazása Slovenskóban, Ruszinszkóban és Erdélyben*” című költői beszámolóját olvasta fel az elszakított területeken szerzett élményeiről. Az a minden páthosz nélkül való, utólréhetetlen közvetlenség, természetesség, ahogyan Móricz Zsigmond felolvasta örökértékű írását, mely különös, elragadó apoteózis az elszakadt területeken élő magyarságnak s szent hittel telített himnusza a szétdarabolt ország életképességének, feltámadásának — megrendítő erővel fogta meg a hallgatóság szívét.

Móricz Zsigmond további változatos programú előadása és Simonyi Mária csillogó, nemes művészzel előadott versmondásai és előadása mély hatást tett a közönségre, s egy tiszta, szép irodalmi est élvezetének léleküdtető érzésével búcsúzott el a kisszámú közönség Móricz Zsigmondtól és Simonyi Máriától.”

Orosházi Friss Újság:

„*Móricz Zsigmond Simonyi Mária*”

Tegnap déli 12 órakor az volt a helyzet, hogy Móricz Zsigmond és Simonyi Mária együttes estjére — 24 jegyet vásárolt meg az orosházi közönség. A magyar irodalom büszkeségének orosházi útját intéző filharmonikusok valósággal megdöbbenek: Hát lehet ez? Igaz az, hogy az orosházi közönség — amely a művészi muzsikát, éneket, táncot már szereti, megbecsüli és támogatja — nem kíváncsi az írás és a szó két fennkölt művészerére, nem kíváncsi a zsenire?

Móricz Zsigmond ezt mondta:

Ha harmincan gyűlnek össze meghallgatásomra, akkor is beszélek, mert amit elmondok, azt harminc apostol fogja tovább mondani!

Este 5 óra: Négy jeggyel több kelt el. Hat óra: hat jeggyel több. Hányan lesznek hát? Tényleg harmincan?

Az esti pénztárnál felengedett a fagyos közöny. Móricz Zsigmond olvasói, Simonyi Mária hallgatói közül összeverődött nagy nehezen egy kis csoport. Nem harmincan, nyolcvanan gyűltek össze.

És Móricz Zsigmondnak igaza volt. Aki őt és feleségét meghallgatta, apostollá vált, a magyar probléma apostolává, a magyar összeolvadás, a magyar feltámadás apostolává. Soha el nem felejthető, gyönyörűségesen szép élmény volt az írás és a szó művészetének hallhatása. Nyolcvan főnyi közönség lelkes táborrá kovácsolódott és örült, hogy — eljött, szánta, mélyen szánta azokat, akiknek el kellett volna jönniök, de — otthon maradtak.

A műsor első része az írónak az elszakított területeken tett látogatásairól szóló beszámoló volt. Milyen? Nem mondjuk meg senkinek. Aki ott volt, tudja — aki nem volt ott, ne kapjon ízelítőt se belőle. A műsor második része volt a tulajdonképpeni szerzői est. Gyöngyszemek abból a hatalmas kincseskamrából, amelyet Móricz Zsigmond összegyűjtögetett.

A *Filharmonikus Társaság*ot minden dicséret megilleti, hogy a muzsika, az ének és a tánc megszerettetésének úttörő munkája után az írás és a szó megismertetésének úttörő munkájára vállalkozott, és lehetővé tette Móricz Zsigmond és Simonyi Mária orosházi látogatását. Megállni nem szabad! A jövő esztendei bérleti előadások műsorát úgy kell összeállítani, hogy bérletben — tehát az összetoborzott lelkes nagy közönség előtt — kerülhessen műsorra az írás és a szó művésze. Legalább egyszerű kétszer. Akinek nem tetszik, keljen fel a helyéről, menjen ki a nagyteremből, menjen haza, feküdjön le. Akinek tetszik, ott marad. És — mint a muzsikánál, éneknél, táncnál most van — lassan-lassan észreveszi majd az egyébként nagyszerű orosházi közönség, hogy érdemes megismerni, megszeretni a kultúra minden csemegéjét.”

Említettük volt, hogy a *Julianus barát utazásaival* Móricz szelet vetett és vihart aratott. Igen. A hivatalos sajtó már a szlovákiai beszámolót is, enyhén szólva, viszolygással fogadta. Nem viseltetett nagyobb megértéssel a Zeneművészeti Főiskolán tartott előadásával szemben sem, jöllehet annak hangvételén — ha mondanivalóján nem is — a korabeli magyar politikai élet egy-két divatos kifejezését átveve, kicsit szelídített az író. Nyilvános tiltakozásra azonban nem kényszerült még. Erre csak a gyulai előadás után került sor.

Akadtt egy újság a megyében — a vármegye félhivatalos lapja, a *Békés* —, amelyik kezdettől fogva elhatárolta magát Móricztól és a szerzői esttől. Nem közölt egyetlen hírverő cikket sem róla, mint akit nem érdekel a megyeháza dísztermében rendezett előadás, majd váratlanul nekiesett Móriczknak, gonosz módon kiforgatva szavait, félremagyarázva gondolatait, olyan állításokat tulajdonított neki, melyek nem is hangoztak el az előadáson.

Könnyű lett volna ellenőrizni az igazságot. Móricz ugyanis nem szabadelőadást tartott: „Megtagadták tőlem az istenek az élőszo adományát... Ma sem tudok, s úgy látszik, sohasem fogok tudni élőszóval kiállni az emberek elé, hogy meggyőzzem őket arról az igazságról, amit hiszek és vallok,”¹³ — jellemezte egy ízben önmagát az író. Miért tett volna most másként? Tény, hogy a Békés megyében felolvasott értekezés szövege szóról szóra megegyezett a budapesti előadásával. Ennek a tézisei ellen pedig nem emelt vádat az államügyészség, sőt még a nyilvános terjesztést is engedélyezte. Vándor Imre galád cikkének tehát (így nevezte meg magát a Gyulán különben „ismeretlen” gátlástalan újságíró), amely mindkét tábor előtt, sőt nemcsak itthon, hanem a szlovákiai és a romániai magyarság körében is igyekezett lejártni Móricz emberi és írói hitelét, valójában semmiféle erkölcsi alapja nem volt.

A dzsentrivédő, hazaffyas cikk írója minden olyan társadalmi erőnek és csoportosulásnak neki támadt, amelyek nem állt irredenta — sovíniszta alapon. Megtagadta még az *Erdélyi Szépműves Céh*et is, nemcsak *Móriczot* és *Adyt*, akinek költészetét ezekkel a korlátolt szavakkal rekesztette ki a haladó irodalomból: „A magyarságnak, a csonkaországának épp úgy, mint a megszállott területeinek, nem *Adyk* kellene, akik a halált hirdetik, s a lélek beteges kódétól nem látják a felhők közt a feltörekvő sugaras napot, hanem erkölcsi szépségekkel ékes, lánglelkű férfiak, akiknek minden szava csengő reménység, s akiknek írásában feltűzel a tanítás: *Sursum corda!*”¹⁴ (Emeljétek fel szíveteket! — EL.)

Orosházán nem volt kellemetlen támadásban része a nagy írónak. Az újságírók is azonosították magukat elveivel. Azért hivatkozunk mégis a gyulai esetre, hogy egyrészt azt érzékeltessük, milyen súlyos mondanivalójú lehetett még a megszelídített *Móricz*-írás is, másrészt, hogy megláttassuk, mekkora szélsőség jellemezte a különböző társadalmi osztályok és rétegek gondolkodásmódját, amelynek közös nevezőre hozását *Móricz* időszerű és fontos politikai feladatnak tartotta.

A peremberke *Vándor Imre* cikkével a magyar sovínizmus és irredentizmus történelemszemlélete támadt *Móriczra*, és tagadta egyben *Bethlen Gábor* keleti koncepciójának jogosságát az ellenforradalmi Magyarországon. A *Julianus barát utazásai* ugyanis egy tőről fakadt a nem sokkal korábbi *A tizenkettedik órában* című, roppant megszívlelendő, gondolatgazdag cikk és az 1935-ben kiadott *Erdély*-trilógia eszméiségeivel, melyekben egy „szocialista Duna-völgyi szövetségterv” határozott körvonalait vázolta fel az író. Ennek történelmi modelljét és gyakorlati példáját tükrözték *Bethlen* következetes demokratizálásra alapozott nemzetpolitikai elvei.

A Horthy korszak politikája mereven elvetette a *Bethlen Gábor*-i koncepciót. Ahogy *Balogh Edgár* önéletrajzi műve, a *Szolgalatban* világosan láttatja, ellene volt mind a kurzus hivatalos történetírója, a „nyugatos” beállítottságú *Szekfű Gyula*, mind azok a különböző politikai neveltségi szinten álló irredenta csoportok, amelyeket a *Herczeg Ferenc* elnökletével 1927. augusztusában alakult *Revíziós Liga* fogott össze, mind a „birodalmi német vonalat képviselő”, későbbi keletű volksbundista „Burschenschaft irredentizmus” ideológiája, azon az alapon, hogy „a dunai térnek nem volt önmagától kellő ereje ahhoz, hogy politikailag kialakítsa magát”. Ennélfogva Németország védelmére, gyámkodására szorul.

A szellemtörténész *Szekfű* egyenesen szomorú és sajnálatos tévedésnek minősítette a 300 éve halott *Bethlen Gábor* keleti diplomáciáját, noha kénytelen volt elismerni, hogy elveinek a későbbi évszázadokban is akadtak lelkes követői, s volt idő, „mikor szinte az egész nemzet is arra a nézetre jutott, hogy ez az út fogja fennmaradását egyedül biztosítani.” Elismerte eredeti gondolkodását is, nem tagadva, hogy „a magyarság története őbenne differenciálódott először”. Azt azonban már megbélyegzőként tette hozzá, hogy „ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotórésze volt, s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most kettéoszlik, egyik ágával tudatosan azon periférikus erőket támogatva, melyek Közép-Európa ellen irányulnak akkor és azóta századokon át”.¹⁵

Ezért támadta *Vándor Imre* is és vele a rezsim minden kormányhű politikusa és újságírója *Móriczot*. A hazug és fullánkos kritika ellen a nyilvános tiltakozás volt az egyedüli hatásos védekezés. Amikor a gyulai szerzői estről a jobboldali *Magyarság* is leköszölte szóról szóra a *Békés* nagyhangú és gyűlölettől izzó cikkét, *Móricz* sem tehetett mást tekintélye megvédése érdekében. Két lapban közreadta tiltakozását. (*Magyarság* illetve *Békés megyei Hírlap* — ez is Gyulán jelent meg.)

Az *Orosházi Friss Újság* még két kisebb közleményben foglalkozott *Móricz* Zsigmond látogatásával. Sokat mondó, beszédes írás mindkettő. Pontos képet adnak

arról, hogyan hasznosította rövid itt tartózkodását, s milyen feszes programnak tett eleget Móricz feleségével, Simonyi Máriával együtt.

Pihenést nem tűrő ismeretvágy, hihetetlen munkabírás és szenvedélyes életszeretet jellemezte az akkor már 50 felé közeledő író. Első felesége halálával felzaklatott idegei megnyugodtak, visszanyerte régi önmagát. Élete nagy, izgató kérdésére: „Átéli a szív a halált?” biztató választ kapott: „Egy életben lehet két kikelet”. S ez akkor igaznak is látszott. Mintha teljesen kicserélték volna. Megfiatalodott. Nem ismerte a fáradtságot, és szépnak akarta látni az életet. Minden új érdekelt. Mohón szívta be és intenzíven élte át új élményeit. Mindent meg akart nézni, mindent szemtől-szembe akart látni. S volt mit néznie!

Programját a helyi „élet vezetői”-nek a tanácsa alapján állította össze. Ez magyarázza (nemcsak eredeti célja: olyan egészséges szemléletű vezetők felkutatása, akik természetes kiválasztódás alapján váltak egy-egy település szellemi-gazdasági irányítóivá), hogy csak az élet verőfényes oldalát látta. Vendéglátói azt akarták, nagy és kedves élményekkel gazdagodjék a lelke a legnagyobb magyar faluban. Végül aztán úgy járt, mint az a külföldjáró turista, akit csak a legszebb helyekre visznek, s a sok szépség közt elvakult szeme nem vagy csak alig-alig látja a komor valót.

Riportjai derűsek, kicsit göröggtüzesek lettek, attól függetlenül, hogy a meglátogatott üzemekről készített rajzok hitelességében nincs okunk kételkedni. Csak éppen, az ellenpólus hiányzik. Az önmagukat árulató nincstelen agrárproletárok nyomora, amelyről *Féja Géza* és *Darvas József* festett döbbenetes képet egy évtized múlva a szociográfikus hitelességű *Viharsarokban* illetve az *Egy parasztcsalád történetében*.¹⁶ Nélküle nem teljes a tabló és csal a szem.

Az *Orosházi Friss Újság* két apró, de a helytörténeti kutatók számára roppant becses híradását az alábbiakban adjuk közre:

1927. február 5.

„Móricz Zsigmond Orosházán

Móricz Zsigmond, a világhírű magyar író és felesége M. Simonyi Mária országosan ismert budapesti színművész nő tegnap délután fél egy órakor érkeztek Szarvas felől Orosházára; a pályaudvaron a *Filharmonikus Társaság* tagjai fogadták őket. Móricz Zsigmond alföldi útját arra is felhasználja, hogy cikkeihez, novelláihoz és regényeihez impressziókat, adatokat gyűjt. Orosházát fokozottabb mértékben kívánta megismerni, mert *Búza, föld, ember* címen cikket óhajt írni Orosházáról és környékéről. Tegnap délután a *Tóth malmot* tekintette meg, ma délelőtt a *Zeitler* malomban tesz látogatást, megtekinti a nagyobb búzaraktárakat, baromfitelepeket, majd látogatást tesz egy orosházi tanyán is. A kiváló író mindenütt nagy szeretettel fogadják. Móricz Zsigmond ma még Orosházán tartózkodik, délután 5 órakor feleségével együtt Gyulára utazik, ahol vasárnap este tartja meg szerzői estjét.”

A másik közlemény a február 6-i számban jelent meg:

„Móricz Zsigmond elutazott

Móricz Zsiámond tegnap több helyen látogatást tett Orosházán. Meglátogatta a polgári és felsőmezőgazdasági iskolát, megtekintette az egyik búzaraktárt, majd autóba ült és feleségével, Simonyi Máriával együtt kiment *Kardos János* gazdasági tanácsos tanyájára, ahol egy óra hosszáig tartózkodott, és hosszabb sétát tett a tanya körül. A tanyáról autóval visszatért Orosházára, megtekintette a vasútcái Baromfitelepet. Délután fél öt órakor utazott el feleségével és titkárával együtt Gyulára, ahol ma este szerzői estet ad. A hírneves író kijelentette, hogy adandó alkalommal ellátogat

még Orosházára, amelynek népe, földje, búzája és szokásai nagyon megtetszettek neki.”

A korabeli híradások dagályos kifejezéseit és mesterséges fordulatait szerencsésen nélkülöző két közleményhez (úgy tűnik Móricz közvetlen stílusa és természetes emberközelsége nem tűrte őket) a következő kommentárt fűzzük:

Kutatásaink szerint Móricz maradéktalanul teljesítette a zsúfolt programot. Eljutott mindenhová. Még a polgári iskolába is, ahol több kisdíáknak szerzett egy életre szóló, határtalan élményt. Látogatásáról *Darvas József* így emlékezett meg egy *Simon Istvánnal* folytatott beszélgetésében: „Polgári iskolába jártam, és egyszer az egyik magyar óránkon megjelent Móricz Zsigmond. Az eleven, az élő íróval való találkozás megint (ti. *Ady* verseinek megismerése után) nagy élmény volt számomra. A polgári iskolai tankönyvünkben, ha jól emlékszem, négy-öt sorban, egészen kicsi betűkkel volt valami Móricz Zsigmondról, és néhány rövid műve is fel volt sorolva: a *Sárarany*, a többi között. A személyes találkozás arra indított, hogy valahol felkutassam a regényt... Megint valami hallatlan dolog történt velem. A könyv teljesen felkavart. Részben azért, mert tudtam, hogy egy élő embernek a könyvét olvasom, másrészt viszont addigra én már végigolvastam az összes *Jókait*, az összes *Mikszáthot*, és azok valahogy mindig a mese hangulatát, a mese varázsát idézték föl bennem. Viszont ezzel a regénnyel, amelyet ugyan nem értettem meg még 13—14 éves koromban, úgy éreztem, hogy valami egészen más irodalmi élményt kaptam... *Ady*, *Móricz* hatása, és aztán sorolhatnám a többieket is, nyilván nem véletlenül hozták fel bennem a katartikus élményt. Nem egyszerűen csak írói varázsukkal fogtak meg, hanem hogy a bennem mélyen ott kavargó valóságélményekről, sorsról, emberről, magyarságról, nemzetről mondtak valamit, és ezekre rezonáltam természetesen.”¹⁷

Útba indító „felmocantó” élmény lett hát *Darvas* számára Móricz polgári iskolai óralátogatása. „Katartikus élményt” váltott ki belőle, amely nem hagyta többé nyugodni, s a való élet tüzetesebb megismerésére s az irodalom társadalmi funkciójának a tisztázására serkentette. A nép ügyének a szolgálatára kötelezte el.

Ahogy előzőleg szólottunk róla, Móricz *Hét pásztortűz ég* főcímmel riportsorozatot közölt dél-alföldi körútjáról. A sorrendben negyedik, az orosházi, *Föld, búza, ember* címmel jelent meg a *Magyarország* 1927. február 15-i számában. Nézzük, mit tartott megörökítésre érdemesnek a nagy író!

„Föld, búza, ember

Mi nevezetessége van ennek a városnak? — kérdeztem Orosházán az urakat. Hallgattak. Összenéztek, körülnéztek, mintha most akarnák ők is felfedezni a város országgraszoló nevezetességét. — A föld — mondta valaki.

Megütött ez a szó s meghatott.

Nagyon bölcsnek s nagyon szépnek találtam a szót.

Mindnyájan megelevenedtek.

Igen bizony, az orosházi föld. Ez az ország legjobb földje. Olyan kövér televény, hogy talán a világon sincs ilyen.

— Szép.

Boldogok voltak, hogy az idegen meg van nyugodva s meg van elégedve.

— És a búza — mondta egy másik úr.

— A mi búzánk?... Egész Európában a legkiválóbb s a legkeresettebb cikk. Az orosházi búza a legfinomabb s legértékesebb lisztet adja.

— Mióta a Bánátot lekapcsolták, azóta ez a legjobb márka.

Néztem az urakat. Mindannyian komoly, derék, nyugodt emberek.

— És az ember! — mondta egy harmadik úr. — Az orosházi nép!...

S erre különös módon fölelevenedtek. Mintha valóban a legnagyobb ritkaságról s a legbecsesebb kincsükről volna szó.

— Az orosházi lakosság — fejtegette egy úriember, a legnagyobb gabonavállalat igazgatója — kétszáz éve telepedett itt meg, s mintaképe lehet a legjobb fajmagyarságnak, amit ez az ország kitermelt... Magyarok, lutheránus magyarok, a Dunántúlról jöttek a vallási üldöztetés korában. Valami száz család költözött ide Zombárról, Tolna megyéből. Somogyból is jöttek. Mikor negyvennyolcban a jobbagység alól felszabadult a nép, a község határa alig huszonzétezer holdnyi volt. Kevés volt a nagy községnek, s rá voltak kényszerítve arra, hogy egyébbel is foglalkozzanak a földművelésen kívül. Kupeckedtek, sefteltek, munkára jártak az ország más vidékeire. Hihetetlenül szívós és szorgalmas nép s a hatvanas években elkezdtek földet vásárolni. Megvették például a pusztaföldvári kincstári földeket, körülbelül hatezer katasztrális holdat. Aztán megvették a gyulamezői uradalmat gróf Károlyi Istvántól, ez valami kilencezer hold. Meg a Sósberger (Schossberger)-féle szentornyai három ezerötyszáz holdat. Megvették a gróf Trautmannsdorf-féle Bonum-birtokot, hétszáz katasztrális hold. A szénási határon vettek kétezer holdnyit s a hódmezővásárhelyi pusztákból tíz-tizenötezer holdat. Úgyhogy ma azt lehet számítani, hogy az orosházi népnek nem közigazgatásilag, de birtokjogilag van legalább hatvan-hetvenezer hold a tulajdonában.

Tágra nyílt szemmel hallgattam. Mert ez az, amit a magyarság helyes politikájának érzek. Nem a politikai határok, hanem az emberek ereje által megszabott keretek a jövő alapjai. Valahogy mindig az a vágy s az az álom él bennem, hogy a magyar faj kohézióját kell gyarapítani, hogy az adhéziója növekedjék. (S nagyon boldog vagyok, hogy elszántam magamat arra a rendkívül nehéz és fáradságos munkára, hogy házról házra járjak, városról városra, mert íme ez a néhány város, ahol most voltam, s ahol alkalmam volt az élet vezetőivel találkozni, egészen átalakította világszemléletemet. Én ma nem mondom többé azt, hogy a magyarság közönyös és megmozdíthatatlan, mert oly izzó lelkesedést és olyan szeretetet találtam, annyira megéreztem a szíveket s a magyar jövő után epedő reménykedést, hogy alázattal hajtom meg fejemet a magyar nép őserői és képességei előtt.)

— Búzát szeretnék látni — mondtam —, sok búzát. Minél nagyobb tömeget, szeretnék benne megfürödni s új emberré lenni.

Rögtön kocsiba szállottunk, és repültünk a termény várai felé.

Először megállottunk egy terménykereskedés raktáránál.

Hatalmas magtárak. Mindjárt a földszinten öblös termekben rostálják a búzát, amit a parasztkocsik behoznak.

Így veszik le a zsákokat a kocsikról, elevátorszij viszi a mázsáig, akkor megy a rostára.

Szép volt, ahogy a piros búza átömlött a szórórostákon, s folyt lefelé a nyíláson, le az alsó raktárba... Végtelen áradat, a kemény kis búzaszemeknek szakadatlan s pergő csermelye.

Nagy deszkatermek búzával tele. Mint a szélrakta halmok s dombok, hullámos a tetejük, az ember elképzeli liliputi népeket, akik ezen a hepehupás tájon élnek... Ennyi búza... Ennyi élet...

— Mennyi van itt?

— Itt nem sok... huszonöt—harminc vagon...

— Két-háromezer mázsa?...

Belemarkoltam az Isten legnemesebb magvába. A hideg búzaáradat illatosan, simán érinti a bőrt...

Milyen jó a gyerekeknek ebbe fürödni... S eszembe jutott gyerekkorom, mikor búzába temetkeztünk a forró nyári napon...

Most fölkalauzoltak az emeletre.

A feleségem a legfelső lépcsőn felsikoltott: — Mi ez?... Az Isten szerelméért! Csak nem tökmag?

— De bizony az.

— De ennyi?!... Mennyi ez?

Az urak nevettek.

— Ötszáz mázsa.

Egy faluban, egy raktáron ötszáz mázsa tökmag... Tökmag, amiből sose látott senki többet egy maréknál... néhány szem, játékból, kuriózumból, ropogtatni, mikor frissen kiszedik a sütőtökből... De ötszáz mázsa... s csak egy tanyán... Mert igen, búzát azt láttunk már s hallottunk ezer s meg ezer mázsákat, de tökmag: Ötszáz mázsa... Nem mulatságos?

Aztán egy malomba vittek el. A legszebb, legmodernebb malom, amit életemben láttam. A modern vár. A régi rablólovag romantika után a malom... Mindig hiányzik, hogy az Alföldön nem építettek várat, ami fennmaradjon évszázadokon át... Most építik. Téglából, virító pirosra, zeg-zugás és tornyos, pittoreszkebb, mint egy olasz citadella.

— Kié ez a malom? Ki építette?

— Ez a malom? Ez nagyon érdekes. Ez a nazarénusoké.

— Hogy kell ezt érteni?

—Ezt a malmot először, valami negyvenöt éve építette egy nazarénus család, egy Megyaszi nevű molnár. Mikor ez eladta, ismét nazarénusnak adta el, a vásárhelyi Tóth család vette meg; régi molnárok. Semmi több... Ma három ekkora malmuk van, egy Hódmezővásárhelyen, egy Makón, de azok nagyobbak. Ez csak napi nyolc—tíz vagon tud őrleni, de azok tizenötöt...

Járjuk a malmot. Zsákok tömege. A „Siklós” sok emelet magasságban tömve búzával. Felvonógépek; ragyognak a friss deszkafalak; festőnek való fények s csillogások... Óriási saját villanyteleppel, ahol két roppant generátor hever, mint a modern élet marha erejű bivalyai... ragyogva, vadonatújan, egyik háromszáz lóerős, a másik ezer lóerős... Hűtőberendezés a saját jéggyárhoz... Ártézi kút, mely földgázzal ömlik fel az évezredek mélységéből. Roppant kazánok feküsznek még az udvaron frissen lakkozva: ha bevonulnak helyükre, évtizedekig ott fognak lihegni a sötétben...

— Molnárok?

— Igen. Egyszerű molnár család.

— Nem gépészmérnökök.

— Nem.

— Hogy bírják aggyal ezeket az arányokat?

— Vagyonuk milliárdokban is alig felszámítható.

Akkor jó, mert ezen dől el a dolog: alkalmas-e a faj a megnövekedett koncepciókra?...

— Nagyságos asszony, ez magát érdekelni fogja, nézze meg a csirketelepet.

— A közelben bevezetnek egy udvarba, ahol gyártják a „pulárt”.

Ott láttam először egy vagon csirkét. Egy egész vagon telerakva kalickákkal s mindenikben tyúk pipiskedik. Fehérek, sárgák, kedves, eleven jószágok.

— Mennyi van benne?

— Kétezerszáz darab.

— Hova megy?

— Berlinbe... Mindennap megy átlag egy vagon... Mi nem tenyésztjük, vásároljuk a piacon... Itt a tanyák eleven csirketelepek. A legjobb fajtákat tartják, mi csak vásároljuk és közvetítjük a külfölddel... Ennek az üzemnek is megvannak a maga kifejlődött szokásai: ebben a vagonban például csak levestyúk van. Azt rendeltek. Hizlalt levestyúkokat. S mind fehér lábú. Vannak vidékek, ahol csak a fehér lábút veszik, s vannak, ahol csak a sárga lábút... Gyöngytyúkot csak a franciák esznek...

Bepillantunk a hizlalóba, ezerszámra vannak a ketrecekben: s élnek, hogy étellé hízzanak...

A kopasztó borzalmában nagyszerű... száz darab egészségesen vidám, serény leány, asszony, férfiak is, óránként hatvan—hetven tyúkot vágnak s kopasztanak tökéletesen fehérre...

Orosházát nem fogom elfelejteni, emberét, búzáját, de a földet sem, amelyet a festők nem festhettek le elégszer s elég szívvel és fantáziával.

És ötszáz mázsa tökmagot látni egy kupacban... Nem nagyszerű látvány?"

De hát csakugyan új hitet adott-e Móricznak a magyar nép őseréjét és nagyszerű képességeit igazoló orosházi látogatás? Vagy csak az elitréteget szolgáló *Est-lapok* szűkebb közönségének az érdeklődését akarta kiszolgálni a csillogó felszínről készült rajzokkal? Esetleg csak a laptulajdonos: a *Bethlen Istvánnal* komázó *Miklós Andor* kegyeit kereste vele?

Nem lehet kétséges — az első felvetés az igaz. Maga Móricz adott perdöntő bizonyítékokat reá. Egyrészt azzal, hogy a hat riport közül ez a beszámoló lett a legszínesebb és legszubjektívebb. Ezt írta legtöbb szeretettel és legnagyobb gonddal. Mellesleg ez volt a leggazdagabb mondanivalójú és a legerjedelmesebb is. Másrészt azzal, hogy itt szerzett tapasztalatait később sem felejtette el, s ahogy *Veres Lajos* lapjának: az *Orosházi Újság*-nak 1930. január 5-i számából olvashatjuk, rádióelőadás útján is propagálta az ország nyilvánossága előtt. A lap vasárnapi száma ezeket közölte: „*Orosháza a rádióban*. Pénteken este Móricz Zsigmond a rádióban beszélt, és elmondta orosházi tapasztalatait. Itteni tapasztalatait példaként állítja egész Magyarország elé, s azt reméli, hogy ha más városbeliek követik az orosháziak példáját, akkor nincs okunk kétségbe esni hazánk jövője felett. Az előadás igen tanulságos volt.”

Fentebbi állításunkat igazolja továbbá az is, hogy *Az Est* 1927. március 2-án újabb Orosházához kapcsolódó Móricz-írást közölt. Ebben Móricz egy tanyán élő középparaszt gazdaságában szerzett tapasztalatait rögzítette a következőképpen:

„*Tanyai kép*

Orosháza, február hó

Az autó vágja a sarat a köves országúton. Gyönyörű napsütés. A köd olvad, szakad a mező, mint a szépasszony kacéron bontja magát fátylaiból.

Ahogy a tanyaudvarra behajtunk, remek, színes csoport, a tyúkok kertje rebben szét. Tarka, sárga, fehér, színes tyúksereg, százával oszlik szét, vastag nyakú emdeni ludak bámészan sziszegnek.

Milyen szép. Egy ágason harminc darab cserépedény kiakasztva. Mint egy nem hervadó téli csokor.

Kijönnek a házból a gazdáék. Remek fiatal házaspár. A férfi legalább kétméter magas, piros arcú, kis szőke bajszerű fiatal óriás. A felesége egy makrancosan néző pompás kis alföldi nő.

— Hát csak tanyát látni jöttünk.

— Sarat.

— Mi újság?

— Ma semmi.
 — Hát tegnap?
 — Tegnap volt, mert disznóölés volt.
 — Hányat öltek?
 — Hatot magunknak, hetet eladásra.
 — Az istenért, hatot magunknak? Mind megeszik?
 — Kell a komenciósoknak, cselédek, aratók.
 Kicsit melegedés a tapétás szobában.
 — Milyen magas ágyak — szól a szép vendég —, mi ez magunknak, ugye, fellépni bele...
 — No, gyerünk az istállóba.
 Útba esik a kamara. Akkora, mint egy bálterem. Balról oly magas szalonnahegy rakva, mint egy ember. Beszóva feküsznek egymáson az arasznyi vastag oldalszalonnák. Kolbász egy dézsában oly tömeg, tepertő... hurka... Deszkák alatt disznósajtok tömege, kővel lenyomatva...
 — Mennyi búzájok van még?
 — Mán csak ötven mázsa. Zab van még egy kevés eladásra, valami nyolcvan hektoliter.
 Az istálló előtt birkát nyúz a pásztor, mintha szöszt gerebenelne.
 — Nézze csak, ez a színpad!
 Mintha az istálló nagy tágas színpaddá nyílna, különös kép, a vastag tehennel, bikákkal s elöl a piros meleg színű sima lovakkal.
 Jó meleg istállószag.
 — Jé, kisbornyúk... és kisbárányok, jaj, de édes...
 Karámban nagy anyajuhok, s közöttük furakodnak a suta, vékony, bégető bárányok.
 — Mind megleli az anyját?... Kismalacok!
 A szomszéd karámban rettentő nagy anyadisznó fekszik, s rajta túrnak s orra körül motyognak az egyórás kismalacok.
 — Egyórások?... szegény anya...
 — Hányat szült?
 — Hatot... Az a szép, ha tizenkettője van, és ellepi az anyját két sorban.
 — Nono, hat is elég... hogy nyög... S hol van ilyenkor a papa?... hogy megsimogassa a mama homlokát?
 Nevetés.
 — A papa nem győzné mind elintézni — mosolyog a gazda a bajusza alatt.
 A nagyobbacska malacok rózsaszínű gyönyörűségek, hemzsegnék egy sarokketrecben, rágják a szalmát, s túrnak, fúrnak.
 — Miért?
 — Az a természetük.
 A tehenek hatalmas tőgyekkel álldogálnak jászluknál, szelíd istennői szemekkel fordulnak vissza, ők is kíváncsiak nőtársukra!
 Az udvaron olvadó sár, a hócipők kényesen s drukkolva tipegnek benne. De távolabb szép kis tó van, s azon túl zöld mező, disznó és birkanyáj.
 — Ott jön a papa!...
 És egy hatalmas állat, egy feltúrt orrú, öreg három mázsás kocog elé, megnézi, megszimatozza a vendégeket, s tovább üget, félrekanyarodva.
 A birkák, hogy észreveszik a hölgyeket, csintalanul egymás hátán kezdenek berregni.
 A föld olyan fekete, mint a szurok.

Kedves, enyhe levegő, visszasétálunk az udvarba. A tetőn a galambok raja ül, s ahogy felrebben, a felhőkkel versenyez.

— Jaj, ezek az édes szép tyúkok!

— Pi, pi, pi, pi, pi, pi!...

És a tyúk, valahány, eszeveszetten rohan elő, mint egy megmozdult tarka vihar. A kacsák utánuk hasalnak, a ludak most is csak nyakukat nyújtogatják, mint a képviselők. Egy öreg tyúk csak idepislant, vár, érdemes-e megmoccanni.

— Ez egy vén tyúk, ez már kitanult.

— Tán Pesten járt?

— Hány kutyája van?

— Kettő.

— Úgy ugatnak, mintha tízen volnának.

Középen elhanyagolt díszkert, a tyúkok minden szál füvet s virágot kiettek, csak a puszpáng bokor bírja, kopottan, kócosan. Még a lekvárfőző katlan is megsínyli a hordát, a pulykák neki állanak, s eszik a meszet.

— Tojni készülnek.

A tornác felett magas rúd: rádió.

S milyen szép a konyha, tágas, világos, fehér, fényes edények, ragyogó cserepek. A gazdasszony szól:

— S becsurog a víz.

— Jesszusom, nem lehet rajta segíteni?

— A kis háziasszony nagyot néz, s mutatja, hogy a csapon csurog be: vízvezeték van.

Nagy nevetés, a tornác mocskos, de vidám, ennyi fehér s tarka néptől.

— Nem fél a kanpulykától?... Meg szokta csipni az ideget.”

A közvetlen hangvétellű derűs riport szép példája Móricz realista ábrázolásának. Hiteles itt minden! Az apró részletek realizmusa teszi azzá: a pár vonással felvázolt pillanatképek, a néhány szóval és gesztussal bemutatott szereplők s mindenekfölött a paraszti életforma precíz ismerete. A tehetős gazda bajusz alatti mosolya, pajzán gondolkodása és magabiztos, de nem hivalkodó fellépése; kis feleségének találós kérdésekhez hasonló rébuszos beszéde és szemérmes visszahúzódása; s mindezek nagyszerű ellenpólusaként az író feleségének, a fővárosi művésznőnek naiv csodálkozása a számára idegen miliőben. S mindez alig 80—100 sorban! Nyugodtan elfogadhatjuk a magunkénak!

Sajnos, Móriczék kedvező hangulatot keltő, lelkes hangú előadásának nyugodt harmóniáját hamarosan egy kellemetlenkedő disszonáns akkord zavarta meg. Február 24-én az *Orosházi Friss Hírek* L. jelige alatt (Litterati Végh László?) *Móricz Zsigmond azt üzenté* címmel egy az író családi életét sem kímélő, támadó cikket közölt le, amelyben L. saját tehetetlenségéért (nem volt képes egy tolakodó kullancsembertől, a Móricz összes műveit kiadó cég agresszív ügynökétől megszabadulni) érthetetlenül Móriczot kezdte ki, és helyezte „vád alá”. Vádja neveléses, módszere alpári és undorító volt. Ha önmaga ötlete volt, úgy tragikomikus is, minthogy az író nem szerette az ügynököket: „Én nem tudom, milyen társadalmi propagandára gondolsz, írta *Balogh Edgárnak*, aki arra ajánlkozott, hogy a Kelet Népe számára előfizetőket gyűjt. Egyáltalán nem kell a pénzen vett előfizető. Én az ügynököknek nem adok pénzt. Az előfizető elvbarátok közül kell, hogy kikerüljön, mert a lap nem is való azoknak, akik be szoktak dűlni az ilyen gyűjtőakcióknak”.¹⁸

Idézetünk alapján világos a képlet. Móricz megígérte a kiadónak, hogy minden helyen összeírhatja név szerint is hallgatóságát, hogy megjelenő könyveit mindenekelőtt az ő demokratikus elveivel szimpatizáló, értő olvasók vegyék meg. A könyv

minden áron való eladását, az ügynökök erőszakosságát azonban messzemenően elítélte.

Aki végigélte a nagy gazdasági válságot, s látta, hogyan mentek tönkre egyik napról a másikra az úgynevezett biztos egzisztenciák, s hogyan kapaszkodtak belé az emberek mint utolsó szalmaszálba a sikerrel egyáltalán nem kecsegtető ügynöki munkába, annak a korabeli könyvkiadási szerződések felszínes ismeretére sincs szüksége ahhoz, hogy belássa: itt nem Móriczot, hanem az ambíciózus ügynököt lehet csak elmarasztalni. Vagy ez is irányított cikk volt, mint a *Békés* két rendbeli, személyeskedő támadása?¹⁹ A két újságban megjelent cikkek szemléleti azonossága: testre mért vágásai miatt s nem utolsó sorban az Orosházi Friss Hírek korábbi áradozó cikkeinek ismeretében hajlamosak vagyunk rá, hogy a hivatalos álláspontot képviselő helyi újság alábbi, Móricz ellenes cikkét is a *Békés* ízetlen visszhangjaként kezeljük: De nézzük a cikket:

„Móricz Zsigmond azt üzenté...

Egyik reggel arra ébredek, hogy egy magas, jól öltözött férfi áll ágyam előtt s mosolygó arccal üdvözl:

Móricz Zsigmond üdvözetét hozom — szólít.

Persze, meg voltam hatva s álmos szemekkel pislogva köszöntem meg a kiváló szerencsét.

— Irodalmi ügyben járok — s az Ön hozzájárulását is szeretném megnyerni. Móricz Zsigmond a szívemre kötötte, hogy Önt okvetlenül keressem fel — folytatta e mollban az idegen férfiú.

El voltam kábulva (igaz, hogy pár órával előbb feküdtem csak le) már minthogy a nagy híres írónak így eszébe jusson egy szürke, vidéki hírlapíró.

— Tessék helyet foglalni, készséggel állok (feküdtem ugyan) rendelkezésére.

— Oh, nagyon rövid ideig kívánom igénybe venni a drága idejét.

— Oh, kérem, nyájaskodtam vissza, magamnak is nagyon kevésbe van az időm. Óránként 24 fillérbe. Igazán nem számít.

— Nagyon kedves — fokozza ő a kellemeteskedést. Arról van szó ugyanis, hogy a magyar irodalom büszkeségének, a kiváló nagy írónak, Móricz Zsigmondnak műveire gyűjtöm az aláírásokat.

S azzal már a mellemre rakta az ívet, kezembe nyomta a töltőtollat.

— Móricz Zsigmond összes munkái új kiadásban. Havi nyolc pengős részletre. Britt kiadás.

— Britt? — kérdem.

— Britt.

— All right. Móricz Zsigmond angolul.

— Ah, dehogy! — az eredeti magyar nyelven.

— De vetem ellen — nekem megvan Móricznak majdnem valamennyi könyve.

— De — mondja ő — nem valamennyi. És ezek dedikált példányok lesznek.

Véletlenül éppen két Móricz könyv az éjjeli szekrényemen. Mutatom. Nem használ. Csak beszél, beszél a Móricz könyvek fáradhatatlan ügynöke. Hogy direkt hozzám küldte őt Móricz Zsigmond. Hogy mennyire meg van elégedve az orosházi sajtóval. Hogy én, mint a társadalomnak egy fontos tényezője stb.

Egy egész szellemi hizlálókúrát rámpazarolt az ügynök. Hogy ő nem mer a Móricz Zsigmond szeme elé kerülni, ha én nem írom alá. Mit fog szólni Móricz Zsigmond hogy én, a toll harcosa refüzálok? Ő pedig el nem megy, amíg meg nem nyerte az én aláírásomat.

Már majdnem elképzelttem, hogyan fog Móricz Zsigmond (Zsiga bácsi!) duzogni, hogy én nem írtam alá a megrendelést.

És aláírtam. Mikor aztán az ügynök elment, elkezdtem elmélkedni a magyar írók sorsán; a legtöbb tehetséges magyar író tehetetlenségén, ahogy nem tudják magukat adminisztrálni. De íme, változnak az idők, változnak az emberek. A kemény kötésű Móricz Zsigmond íme megtöri a jeget. Vidéki turné szép művész feleségével, összeírni a megjelenteket, s aztán jöjjön a szívós, lerázhatatlan, lyukatbeszélő ügynök, ki viszi szertesztét az országba, sok ezer embernek Móricz Zsigmond üzenetét. És jól van így. A közömbös embereket egy kicsit meg kell szédíteni, hízelegni a hiúságuknak — fő, hogy a könyvek keljenek, fussanak szét az országba Móricz Zsigmond gyönyörű írásai, vigyenek örömet, szép élményt, gondolatot, melegséget, hitet a lelkekbe — s vigyenek az írónak és családjának ezerszer megérdemelt aranyakat, épüljön puha, meleg fészek írónak, asszonyának, gyermekeinek, mehessenek országot, világot látni, ne szenvedjenek soha szükségét pompában, fényben, virágok között éljenek s Móricz Zsigmond úr írjon még sok-sok szépet az elárvult magyaroknak. Ámen.”

Mit lehetne hozzátenni még ehhez a szomorú és szánnivalóan kisszerű cikkhez, amelynek írója nem akarta észrevenni a könyvügynök aljas fogását, sőt arra sem gondolt, hogy nem a szerző feladata a könyv árusítása, hanem azé a kiadóé, akinek kiadásra eladta? Talán csak azt, amivel *Csige Varga Antal* lapja: a *Békés megyei Hírlap* zárta le a Móricz helyreigazító cikkét közlő írást: „A legtisztább búza sincs konkoly nélküli.” Tudta ezt jól Móricz is. Nem reagált a cikkekre, amely nem befolyásolta jól megalapozott érzelmeit. Erről az 1930. január 3-i rádióelőadásával adott ékes bizonyosságot.²⁰

JEGYZET

1. Pesti Napló 1926: ápr. 11. Megtalálható még Móricz Zsigmond Riportok II. Bp. 1958. 225—229.

2. Az idézetet Kántor Lajos Móricz Zsigmond: Jelenlét és jelentés c. tanulmányából kölcsönöztük. Korunk, 1979. 5. 321.

3. Lásd: Kántor Lajos i. m. Korunk, 1979. 5. 322.

4. Mózes Huba: Népszolgálat kettős tükörben (Móricz Zsigmond és Benedek Elek a húszas évekbeli Erdélyben) Korunk, 1979. 5. 327.

5. Móricz Zs.: Ezer lány, Pesti Napló, 1927. jún. 12.

6. Ugyanott.

7. Kapcsolatukról bővebben írt Szabó T. Attila: Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai, Korunk, 1979. 5. 324—327.

8. A békési kocsmáros „amerikai stílusú” hirdetését a Körös-vidék egyik munkatársa gúnyos kommentárral közölte lapja 1927. febr. 8-i számában.

9. Lásd: Móricz Zsigmond Csabán, Körös-vidék, 1927. febr. 2.

10. Móricz Zsigmond levelei Sajtó alá rendezte Csanak Dóra. I. k. Bp. 1963. 258.

11. Móricz levele Juhász Gyulának 1927. jan. 17. M. Zs. levelei I. 257—258.

12. Móricz Zsigmond Csabán, Körös-vidék, 1927. febr. 2.

13. Móricz Zsigmond szerkesztő úr Bp. 1967. 291.

14. Vándor Imre: Móricz Zsigmondék Gyulán, Békés, 1927. febr. 9.

15. Balogh Edgár: Szolgálatban, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1978. 120.

16. A Viharsarok 1937-ben, az Egy parasztsalád története 1939-ben jelent meg.

17. Lásd: Simon István: Írószobák, Bp. 1976. 212—213.

18. Balogh Edgár: Szolgálatban Kriterion, Bukarest, 1978. 148.

19. Vándor Imre már idézett, illetve dr. Zimmer Ferenc reálgimnáziumi tanár: Néhány megjegyzés Móricz Zsigmond vasárnapi cikkére címmel közölt írásáról (Békés, 1927. márc. 16) van szó. Vándor izléstelen rágalmaikat és hazug vádaskodását Csige Varga Antal utasította vissza a Békés megyei Hírlap 1927. febr. 13-i számában „Vihar Móricz Zsigmond körül” címmel. Ebben közölte az írónak a Magyarság c. politikai napilapban is közre adott „Nyilatkozat”-át.

20. A Móricz rádióelőadással kapcsolatos rövid ismertető szövegét (Orosháza a rádióban) fentebb idéztük.

Presse des Vortragsabends von Zsigmond Móricz in Orosháza

LÁSZLÓ ELEK

Unmittelbar nach seinem Besuch unter den Ungarn in der Slowakei und denen von Transsylvanien begab sich Zsigmond Móricz im Februar 1927 auf eine Rundreise in die Provinz. Begleitet wurde er von seiner Frau, der Schauspielerin Mária Simonyi. Zuerst besuchten sie das Komitat Békés, wo Zsigmond Móricz in Gyoma, Szarvas, Orosháza, Békéscsaba und Gyula Vorlesungsabende hielt. Auf all diesen trat er mit dem gleichen Programm auf. Mittelpunkt seiner Vortragsabende war jener Reisebericht, in welchem er seine Eindrücke aus der Slowakei und Transsylvanien zusammenfaßte. In diesen umriß er die Politik der nationalen Einheit, gegen die chauvinistische Hetze des amtlichen Ungarns protestierend. Vor und auch nach seinen Vorträgen machte er auch Besuche in den verschiedenen Städten und Gemeinden. Er freute sich, daß die Bevölkerung des Südfelds (Südtieflands) auch nach dem 1. Weltkrieg und folgender Inflation die Tapferkeit und Freiheit seiner Seele sich bewahrt hatte. So traf er hier auf mehrere nachahmenswerte, existenzberechtigte Versuche und Anfänge.

Móricz' nationserweckende Vortragsreihe fand nicht gerade zum glücklichsten Zeitpunkt statt. Das neue Geld, der stabile Pengő wurde für die Wiederherstellung der Gebäude und Wirtschaftseinrichtungen, für die Ersetzung der abgetragenen Kleidung, für die Lebenserneuerung gebraucht. Die gute Organisation seiner Vorträge wurde durch eine schwere Erkältungswelle eingeschränkt und erschwert. Die Schulen waren geschlossen, die Öffentlichkeit war von der Amtlichkeit vor der Organisation und dem Besuch verschiedener Veranstaltungen gewarnt worden.

Als Ergebnis dessen hörten nur etwa 80 die erlebnisreiche Vorlesung von Móricz.

Der Schriftsteller berichtete in zwei längeren Artikeln über seine Erlebnisse, später erinnerte er sich derer in einer Radioveranstaltung. In Orosháza fühlte er sich am ehesten zu Hause. Seine Erlebnissammelbesuche erbrachten hier die größten und reichsten Ergebnisse.

Diese Arbeit stellt die Mitteilungen der lokalen Presse über den Vortrag von Móricz vor, die Kommentare zu seinen Besuchen, weiterhin zwei Berichte des Schriftstellers, die im Pesti Napló (Pester Tageblatt) erschienen sind. Weiterhin wird auch auf jenen Angriff hingewiesen, welchen die herrschenden politischen Kreise in der Zeit der Räterepublik gegen den sich „stark kompromittierenden“ Schriftsteller und seine aufklärenden Vorträge richteten.

Die Studie enthält weiterhin auch mehrere interessante heimatgeschichtliche Angaben.

Orosháza könyvterjesztése: 1944—1956

KOSZORÚS OSZKÁR

Bevezetés

Orosháza gazdag történelmi hagyományai országszerte ismertek. Könyvtárnyi munka jelent meg múltjáról és jelenéről, gazdasági, politikai, társadalmi életéről, szellemtörténetéről. Többet-kevesebbet tudunk az egyes mesterségekről is. Az elmúlt század helytörténeti kutatói — sajnos — a kereskedelmi szakmának is számító könyvterjesztéssel mostohán bántak. Ez a tevékenység a város közművelődésének része. Nélküle művelődéstörténetünk feldolgozása nem lehet teljes.

Terjedelmi okok miatt Orosháza 240 éves történetének csak egészen rövid időszaka — a felszabadulás utáni 12 év — lehet vizsgálódásunk tárgya. Sajnálatos, hogy a könyvesbolt régi iratanyaga teljesen megsemmisült; az ötvenes évek elejétől mindössze néhány dokumentum található meg. Hosszú ideig tartó anyaggyűjtő munkánkat megnehezítette az is, hogy a fenti évek helyi sajtója (Orosházi Hírek, Orosháza és Vidéke) hézagosan van csak meg Orosházán. Szerencsére azonban segítségünkre voltak a könyvesbolt egykori dolgozói, instruktora, akik készséggel vállalták, hogy visszaemlékezéseiket rögzítsük és szembesítsük az írásbeli anyagokkal.

E sorok írójának kettős kötődése van Orosháza könyvszakmájához. Eddigi életének húszonöt esztendejét töltötte el a könyvtár és a könyvesbolt munkatársaként. A szakma múltja iránti érdeklődés indította arra, hogy a tiszteletreméltó elődök tevékenységét megóvja a feledéstől.

A felszabadulás előtti Orosházán több magán könyv-, papír- és írószerkereskedő működött. A legismertebbek: ifj. Demartsik Ferenc, Markó Imre, Politzer Ferenc, a Koczka-Testvérek, Tomay József és Hornok Lajos.

Milyen múltja volt ezeknek a felszabaduláskor meglevő boltoknak? A község legrégebben üzemelő könyv- és papírkereskedését Markó Imre 1930-ban vette át Pless Ninától, s kialakított egy jó könyvvásárlétkkal rendelkező boltot és egy több ezer kötetes kölcsönkönyvtárat is. G. Szabó Juliska 1904-ben alapított üzletét a harmincas évek második felétől Politzer Ferenc vette meg, Demartsik Ferenc az Orosházi Friss Hírek tulajdonosa — nyomdája mellett — a húszas évek közepén vetette meg könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára alapjait, melyet fia ifj. Demartsik Ferenc vezetett. Meg kell emlékeznünk Tomay Józsefről, aki nyomdász munkája mellett szintén ettől az időtől kezdve vállalt kis részt a község könyvellátásából is, majd a harmincas évek végétől a Koczka-Testvérek (György, Eszter és Pál), 1940-től pedig Hornok Lajos játszottak némi szerepet még Orosháza és vonzáskörzete könyvterjesztésében.

Egy-két kisebb kiadvány megjelentetésétől eltekintve azonban egyikük sem tudta elérni azt, hogy a kiadást, a nyomdai előállítást és a könyveladást egy kézben tartsa.

Még a nyomdával rendelkezőknek sem volt olyan kiadói és terjesztői törekvése, mint a megyebeli gyomai Kner, vagy a békéscsabai Tevan officináknak.

*Orosháza felszabadulásától az első állami könyvesboltig
(1944. okt. 6.—1949. aug. 30.)*

A front közeledtének hírére az orosházi boltok — természetesen a könyv- és papírboltok is — kivétel nélkül bezártak. 1944. október 6-a, a felszabadulás napja gyökeres változásokat hozott Orosháza gazdasági és társadalmi életében. Az új életet szervező MKP a szovjet csapatok bejövetelkor élére állt a politikai és gazdasági munkának. Az addigi legnagyobb könyvkereskedő Demarsik Ferenc üzletét feleltelen elemek feltörték, feldúlták és kifosztották, de a kisebb könyv- és papírboltokat is károsodás érte. Még az 1944 nyarán gettóba hurcolt Markó Imre járt szerencsétlenségében is a legszerencsésebben, mert előzőleg jól lezárt, jelentős könyvkészletét és kölcsönkönyvtárát — okt. 6.-át követően — néhány hónap múlva szintre érintetlenül találta.¹

A hadműveletek során korlátozott tömegkommunikációs eszközök (rádió, újságok) hiánya és a nagy változás szükségessé tette az információk hatékony és gyors terjesztését. Feladatának érezte ezt az okt. 14-én megalakult pártszervezet is, mely a Vörös Hadsereg által megjelentetett Új Szó című lapból kapott példányokat a közönség rendelkezésére bocsátotta. Ezt az érdeklődők nagy száma miatt csak a Pártházban lehetett olvasni. Segítettek azok is a bajon, akik a pártszervezési munka kapcsán jöttek Orosházára és környékére: magukkal hozták a legfrissebb propaganda-üzeteket. A fokozott érdeklődést igazolja, hogy ezeket órákon belül elkapkodták. Az MKP kapcsolatot keresett a Szegeden működő Szikra kiadóval is. A szovjet parancsnokság engedélyével és segítségével már október második felétől egészen 1945. februárjáig hetente Szegedre mentek lovaskocsival, hogy elhozzák a párt kiadványait. A főváros felszabadulása után rendszeresen igénybe vették a Dolgozók Szövetkezete tehergépkocsijait is.

Ezeknek a Szikra kiadványoknak nagy szerepük volt a tömegek politikai tájékoztatásában. Kiadványaikat nem a könyvkereskedelmi hálózaton belül hozták forgalomba, hanem a pártház előcsarnokában az MKP helyi alapszervezeteinek propagandistái segítségével. Orosházán a Szikra kiadványok terjesztését ekkoriban Janovics Imre végezte, munkáját segítették a propaganda bizottság tagjai is, többek között: Németh Mihály, Palotás Béla, Roxy József.² Sajtótörténeti értékén túl a tisztánlátásban is nagy segítséget nyújtott a felszabadult országrész első kommunista sajtóterméke: az 1944. október 15-én Orosházán megjelent, öt számot elért Népakarat,³ majd 1944. december 5-től az Orosházi Hírek.

A felszabadulás után egy hónappal nyitották meg az iskolákat. A kulturális élet egyéb területein is lassan megindult az élet. Leginkább az élelmiszerek begyűjtése, a fokozódó infláció és a gyengülő gazdasági helyzet foglalkoztatta az embereket. Kevés volt a hasznosítható tapasztalat. A demokratikus átalakulás kezdeti időszakában a könyvpiacra is érvényesülő reakciós irányzatokat meg kellett szüntetni. A jobboldali kiadványokat kivonták a könyvesboltokból, s az első hónapokban gyakori ellenőrzéseket tartottak a könyvkereskedésekben.⁴

Az Orosházi Hírek már a harmadik számában közölt könyvkritikát Révai József: Kossuth Lajos c. könyvéről, amelyet a Szikra első kiadványai között tarthatunk számon. Itt kell megemlékeznünk egy helyi vállalkozásról, a Tomay-nyomda által kiadott Orosz—magyar szótárról. Hozzá hasonló Szegeden, Békéscsabán, Gyulán is megjelent, megkönnyítve a kapcsolatfelvételt a szovjet katonákkal. 1944. november—

LENIN

VLADIMIR ILJICS

ÉLETÉNEK ÉS TEVÉKENYSÉGÉNEK RÖVID RAJZA

„SZIKRA” KÖNYVKIADÓ
1944

1. kép. Ezt a ritka könyvet Jagri Mihály vásárolta az orosházi pártházban.

1. Bild: Dieses seltene Buch wurde von Mihály Jagri im Parteihaus von Orosháza gekauft.

decemberben a szarvasiak részére is Orosházán nyomtatták ki az orosz—magyar, magyar—orosz szótárt a Csillag nyomdában.⁵

Még javában dúlt a harc az országban, mikor az Orosházi Hírek azt írja: „megnyitjuk hasábjainkat íróink, költőink, művészeink előtt. Énekeljék az új idők dalát.”⁶

Bár a fő szellemi és fizikai erőt a termelés megindulása foglalta le, megalakult az orosházi kultúrbizottság is. A papírhiány óriási gond volt, így hát kevés kiadvány jelent meg.

1945-től kezdve Demartsik Ferenc már csak papírkereskedéssel foglalkozott, könyvek eladásával pedig a következők: Politzer Ferencné, Szombathelyi Lajosné, Fűrjes Pál, Markó Imre, Dénes Mihály, Petrik Józsefné (sajtótermék et árult), Hornok Lajos, Koczka Eszter, a Kultúra, majd 1946-tól az Orosházi Paraszt Szövetkezet, Szendrei Jánosné, Tomay Józsefné.⁷ 1946. decemberében a Dénes boltját átvevő Mikó Ferenc kezdte el az önálló könyvkereskedést.⁸ Ezután magánkönyvkereskedő már nem kapott engedélyt Orosházán. Eleinte az Apolló mozi melletti fiatal Dénes Mihály volt a legmozgékonyabb, aki kapcsolatot keresett a Magyar Élet kiadóvállalat tulajdonosával, a békési származású dr. Püski Sándorral.⁹ Vele a felszabadulás utáni időszak jelentős személyisége: Ránki (Roxy) József készített egy beszélgetést az Orosházi Hírek számára is.¹⁰ Püski rengeteg könyvet adott Orosházára.

A tömegeknek a kultúrába való bevezetése, az általános alpműveltség emelése érthető módon nálunk sem ment zökkenőmentesen. A kapitalista könyvkiadás és könyvkereskedelem továbbra is élő valóság volt, és sok értéktelen regénnyel árasztotta el az országot. Ekkor még a könyvkereskedők java is csak árucikket látott a könyvben, és boltjaik súlyát mindenekelőtt az elért haszon határozta meg.

Az első évben már néhány ismeretterjesztő kiadvány is megjelent. Ezek a dolgozók materialista szellemű nevelését segítették. A megjelenő új könyvek összetétele a kor igényeinek megfelelően jelentősen megváltozott. A könyvkiadás új utakon indult el.

Figyelemmel kísérte a dolgozók iskolája, majd a dolgozók gimnáziuma¹¹ megindítását, az ipar és a mezőgazdaság akkori korszerű munkamódszereinek megismertetését, a munkások és az új vezetőréteg politikai-szakmai műveltségének a meg-alapozását.

1945 márciusában megjelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. Orosházán is felgyorsult a közélet, gyűlés gyűlést követett. Mind több és több ember sorakozott fel az új társadalmi rendszer mellé. Nem volt még politikai egység. A nép azonban érezte, hogy végre valóban megnyíltak a kapuk a művelődni vágyók előtt.

Az első szabad Könyvnapot 1945. július 12—14-ig rendezték meg. Örvendetes orosházi vonatkozása volt ennek, hogy az országos gyorsfelmérés szerint Darvas József: Város az ingoványon c. könyvéből fogyott el a legtöbb: 3500 példány, egyenként 80 Pengős áron, de az itt nevelkedett Kovai Lőrinc: Föld, kenyér, szabadság (140 P.—), valamint az Igazság (160 P.—) c. könyvei is népszerűek voltak.¹² Ekkor a könyvkereskedelemben lassan életbeléptették a szorzószámokat (először az 1944. decemberi árak tízszere volt), majd a vágató infláció szinte naponként új szorzószámokat eredményezett, egészen a forint megjelenéséig.¹³ Az átlagos jövedelmek alacsonyok voltak, ennél fogva a könyvvásárlásra fordítható összeg is csekély lehetett. Noha a könyvkereskedők viszonylag magas, 32—40%-os árréssel dolgoztak,¹⁴ a magas könyvárak és a kis jövedelmek egyenes következményeként mégsem tehettek szert nagy jövedelemre.

Az 1945-ös év vége tragikusan szomorú. A kiadók a szabad könyvkiadás megindulásakor új nagy vásárlóközönségre számítottak. Mindenekelőtt a dolgozók nagy tömegére, kik addig ki voltak rekesztve a könyvvásárlásból. De a felszabadult és betűre valóban éhes tömeg nem bizonyult vásárlóképesnek a nagy drágaság, a zilált gazdasági helyzet miatt.

Az új Magyarország egyik legfontosabb feladata az volt, hogy pótolja, amit a reakció tudatosan megakadályozott, emelje a dolgozó tömegek kulturális színvonalát. „Minél intenzívebb szellemi újjáépítésre van szükség” — írja a Szabad Nép.¹⁵ Tudjuk az országos végeredményt is, karácsonykor a könyvtermés 99 százaléka megmaradt.¹⁶

A megélhetési nehézségek mellett a kiadók szállítási gondokkal is küszködtek; kevés könyvet tudtak Orosházára eljuttatni. Dénes Mihály, Markó Imre, Politzer Ferencné, a Koczka-Testvérek és az MKP funkcionált mindössze, a többieknél a könyvterjesztés csak kiegészítő tevékenység volt.¹⁷

Az új forint (1946 augusztus 1) megjelenése után némiképp normalizálódott a helyzet: az emberek jövőbe vetett hite kezdett megszilárdulni. Szabadművelődési tanfolyamok és előadásorozatok indultak Orosházán. „Módot kell találni arra, hogy a parasztságot is bekapcsoljuk a tanulásba. A tanyán a kultúrát csak a kalendárium képviselte” — írta az Orosházi Hírek 1946. okt. 29-i száma.

A régi könyvkereskedők elmondása szerint a könyvvásárlásban a karácsony volt a legfőbb szezon. A nagyobb kiadók (Révai, Athenaeum, Singer és Wolfner, Dante stb.) üzletszerzői ismét felkeresték a vidéki könyvkereskedőket és fix rendelésre szerződéseket kötöttek. A nagyobb könyvkereskedők is csak 1 kötetet kértek fixre az újdonságokból, ha ez elfogyott, akkor rendeltek csak pótlólag a leszerződött keretösszegig. Általában karácsonykor merítették ki az évi összeget. Főként szépirodalmi és ifjúsági könyveket vásároltak. Ezek még 1946-ban is szinte kivétel nélkül háború előtti kiadványok voltak. A kiadók 60, illetve 90 napra adták hitelbe a könyveket. A fix átvételnél 45, a bizományi vételnél 33 1/3%-ot kapott a kereskedő. A szépirodalmi könyvek árrése volt a legmagasabb, az ifjúsági és szakkönyveké kevesebb. A tankönyvekre 15—20% árrést kaptak.¹⁸

Dénes Mihály kiválása után a vele dolgozó Mikó Ferenc vette át az Apolló mozi melletti könyv- és papírüzletet. Miután a régi könyvesek (Markó, ill. Politzerné) néhány száz kötetes állománya fogyóban volt, szűkült a beszerzési lehetőségük is, így lassan Mikóé lett a vezetőszerp. Mint fiatal, lendületes munkaerő szívesen foglalkozott a Szikra, a Népszava és a SZOT kiadványaival, amit eddig csak a pártszervezetek terjesztettek. Ezért aztán az MKP is támogatta, bár emlékezete szerint ezekben a hónapokban is csak kb. 1/4 rész volt a könyvforgalom és 3/4 rész a papír. A készlete viszont óriási volt, mintegy 200 000 Ft-nyi érték. Ebből később (1948-ban) sokat visszáruzott Püskinek. Kereskedésének egyhavi forgalma ekkor kb. csak 20 000 Ft lehetett. Belőle a könyvre mindössze 4—5000 Ft esett.¹⁹

Nem is lehetett ez másként. A város és a helyi szakszervezet jelentése alapján Orosházán körülbelül 2000 iparos és mintegy 4—5000 mezőgazdasági munkás volt munka nélkül.²⁰ Hogy az olvasás iránti igény mégis éledezett, arról egy másik tudósításban olvashatunk. Eszerint a Fortuna Baromfifeldolgozónál könyvtárat alapítottak. A könyveket a dolgozók adták össze. A cikk szerint a legtöbb mű haladó szellemű regény volt, de igen sok politikai és gazdasági munka is állományba került. Miért létesítettek könyvtárat? Azért mert — idézzük a cikk íróját — „Az asszonyok tanulni akarnak, nem úgy mint a múltban. Tisztán akarják látni a maguk és a világ sorsát.”²¹

A polgármester szabályozta az orosházi könyv- és papírkereskedők nyitvatartási rendjét. Ez a nyári időszakban reggel fél 8 órától déli 12 óráig, délután 3—6 óráig tartott, télen délután 2 órakor nyitottak, hétfőn és csütörtökön délután 1 órakor zártak.²²

Nem lenne érdektelen végignézni a különböző iskolák, szervezetek, társaságok, intézmények könyvtárainak 1946/47-es fejlesztési adatait. Közülük mi csak a gim-

náziumra figyelmezzünk. Jól lehet belőle következtetni arra, vajon milyen mérvű is lehetett Orosháza közkönyvtárainak fejlesztési lehetősége a felszabadulás első évében, közvetlenül a forint bevezetése után.

A gimnázium évkönyve szerint az adott tanév folyamán a tanári könyvtár állománya 142 kötettel (785 Ft), az ifjúságié mindössze 19-cel (210 Ft) gyarapodott. Az előbbinek 2014, az utóbbinak 1338 kötete volt a tanév végén.²³ Adataink természetesen nem számolnak az évközi és év végi jutalmazásokra vásárolt könyvekkel. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy ezekre az alkalmakra maguk a könyvkereskedők is adtak egy-két könyvet.

A századfordulótól a felszabadulásig átlagosan tízévenként cserélték a tankönyveket. Annak ellenére, hogy a használt könyvek átvétele általános gyakorlattá vált, a könyvszakmában mégis ez jelentette az egyik legbiztosabb kereskedelmi forgalmat. A felszabadulást követően nem lehetett azonnal áttérni a marxista szellemű oktató-nevelő munkára. Hiányoztak az egységes tankönyvek az általános iskolákból, középiskolákból. Az 1947/48-as tanévtől kezdve a sokféle, legtöbbször elavult tankönyvet új szellemű tankönyvekkel kezdték felváltani. Az iskolák államosítása után a nagy példányszámban megjelenő tankönyvek beszerzési ára is olcsó lett. Volt olyan tanév Orosházán, amikor minden új tankönyvet a Koczka-cég forgalmazott.²⁴

Mozdulni kezdett a szellemi élet is. Ezt jelzi, hogy 1948. április 18-án az Orosházi Írói és Művészek Szakszervezetének szerző és színpadavató estjét tartják meg a Szakszervezeti Székházban, ahol kizárólag orosházi és környékbeli szerzők lépnek fel.²⁵

Egy másik kísérletről is meg kell emlékeznünk. A helyi nyomdákban ugyan nem jelent meg olyan mű, amiből komolyabb anyagi sikerre számíthattak volna, mégis érdemes figyelmeztetni arra, hogy az Orosháza és Vidéke nyomdájában 1000 példányban megjelent egy kis füzet: Bónus István helyi fiatal költő Tanyák csalóánya c. műve, amelyből még a kiadás évében 800 példány gazdára talált.²⁶

A helyi lapok hírt adnak a Magyar Könyvnapok rendezvényeiről, sőt rövid könyvismertetések tartalmazó „Mit olvassunk?” rovatot is találunk bennük. Az Orosházi Hírek arra kéri a pártszervezeteket, hogy a brossurák terjesztésére nagy gondot fordítsanak. Feladatuk, hogy a pártszervezetekhez leküldött füzeteket terjeszték, másrészt az, hogy a DÉFOSZ szervezetekhez küldött brossurák eladásához segítséget nyújtsanak. Ezek a füzetek „értékes anyagot szolgáltatnak a szeminárium hallgatónak, pártmunkásoknak, a párt és üzemi funkcionáriusoknak.”²⁷

A két munkáspárt egyesülési kongresszusa 1948 júniusában meghatározta a művelődéspolitikai feladatait is: „Magas színvonalú, a valóságot, tehát a nép életét és harcait ábrázoló, a demokratikus népi eszmék győzelmét hirdető optimista művészetet” várva az alkotóktól.

Az állam lassan átvette a könyvkiadás irányítását. A megalakuló Könyvhivatal központilag engedélyezte a kiadható műveket. 1948-ban államosították a könyvkiadó-vállalatokat. Az Országos Árhivatal 1948. szeptember 1-től kezdve kötelezte a könyvkereskedőket a könyvek árának feltüntetésére. Ugyanakkor a szépirodalmi könyvek árrése 32%, az ifjúsági, tudományos, ismeretterjesztő és szakkönyvek árrése 25% jett.²⁸

Az államosítások után a kiadóhivatalok, a nyomdák és a könyvkereskedelem egy-egy megbomlott. A könyvterjesztés új rendszerét, új formáját és módszereit „a szoc. alizmus felé haladó magyar társadalom érdekei és igényei szerint” kellett kialakítani.²⁹

Vessünk egy pillantást a helyi népszámlálási adatokra. Orosháza népessége³⁰ 1930-ban 31 171 fő, 1941-ben 31 778 fő, 1949-ben 31 429 fő.

1949-ben

<i>Aktív kereső</i>	<i>Inaktív</i>	<i>Eltartott</i>	<i>Összesen</i>		
14 019	684	16 726	31 429		
<i>Aktív kereső</i>					
<i>Ipari</i>	<i>Építőip.</i>	<i>Mg.</i>	<i>Szállítás</i>	<i>Keresk.</i>	<i>Egyéb</i>
2 276	342	7 944	394	1 159	1 904
<i>Összesen: 14 019 fő</i>					

A könyvesboltok vonzáskörzetéhez tartozó orosházi járás népessége 1949-ben 48 200 fő.³¹

1949-ben június 12—19-ig tartottak a Könyvnapok orosházi rendezvényei. A korabeli híradás szerint „ilyen nagyszabású kulturális ünnepséget Orosházán még nem rendeztek”.³² Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter nyitotta meg az ünnepek sorát az MDP kultúrtermében. Felavatták a több ezer kötetes Városi Könyvtárat a Petőfi Művelődési Házban. Szimonidesz Lajos a könyvnapokról és Orosháza történetéről tartott előadást. Június 18-án nyitották meg a Könyvnapokat. Este Tersánszky Józsi Jenő, Fodor József, Benedek Marcell és Szabó Pál írók részvételével nagyszabású irodalmi est volt.³³

A helyi magán-könyvkereskedelem hálózatának a köre ugyanakkor szűkült. Több kisebb üzlet szüntette be a könyvárusítást a hitel lehetőségének csökkenése nyomán bekövetkezett gyenge áruellátás miatt, s több más kényszerítő körülmény hatására.³⁴

1949. szeptember 1.—1956. szeptember 30.

1949 májusában a Minisztertanács néhány államosított nyomda és könyvkiadó könyvesboltjából a Belkereskedelmi Minisztérium felügyelete alatt megalakította a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalatot.³⁵

Orosházán 1949 szeptember 1-én vette át a KNV a Mikó-féle könyv- és papírboltot.³⁶ A boltvezető 1949 nyarán országosan is az elsők között — talán negyediknek — de Békés megyében biztosan elsőnek ajánlotta fel boltját, melyet megváltottak tőle. Mikó Ferenc — mint szakember és az MDP tagja — maradt a boltvezető, mellé felvették a hódmezővásárhelyi Weisz-cégnél dolgozó, másfél évtizedes gyakorlattal rendelkező Becsei Sándort és a fiatal orosházi Jankó Sándort, valamint Balogh Ibolya pénztárost.³⁷

A könyvellátásban az a gyakorlat érvényesült, hogy az állami boltokat sokkal jobban ellátták könyvekkel, mint a magánkereskedőket, így a KNV orosházi boltjában még az egyébként rossz viszonyokat is figyelembe véve egészen jó volt a könyvválaszték. A forgalom megsokszorozódott. A pártszervezet is ezt a boltot támogatta, sőt az 1949/50-es tanévben — mint egyedüli állami könyvesboltnak — Orosházának kellett egész Békés megyét ellátnia tankönyvvel. Egyúttal megbízták az orosházi boltot azzal is, hogy Békés — Csongrád és Szolnok megye magánkereskedőit is ellássa — mint nagykereskedelmi vállalat — papírral és könyvvel.³⁸ A feladatok megnövekedésével újabb munkaerőt: Bereznai Jánost állított be a pártszervezet a boltba helyettesnek, aki mindössze néhány hónapot töltött ott, majd Békéscsabára került. Balogh Ibolya pénztárost Novák Laura váltotta fel.³⁹

1950. június 1-től újabb szervezeti változás történt. A KNV orosházi boltját a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalat vette át.⁴⁰ Az állami bolt feladata a Szikra kiadványok árusítása és egyéb ideológiailag-politikailag fontos művek terjesztése volt.

Már ekkor megkezdtek az üzemi könyvterjesztést, melynek eredményességéért a boltvezető — mint pártfeladatért — volt az egyszemélyi felelős. A könyv-papírbolt jól dolgozott, mindig túlteljesítette a tervet. Igaz, a munkaidő legtöbbször napi 10—12 órára nyúlt.⁴¹

1950. november 30-tól Mikó Ferenc Budapestre került (ma a Mezőgazdasági Könyvkiadó munkatársa). December 1-vel Becsei Sándor lett a boltvezető. Ebből az időből nincsenek forgalmi eredményeink: még nem vezették külön a papír- és a könyv-forgalmat. A könyvkiadásban és a könyvterjesztésben — mint egész művelődéspolitikánkban — a marxizmus-leninizmus elterjesztése volt a fő cél. Ennek ellenére még 1950-ben is meglehetősen sokféle kiadvány zsúfolódott össze a KNV Központi Raktárában. Erről az általuk kiadott könyvjegyzék is tanúskodik. A jegyzék szerint még múlt századvégi kiadású könyveket is ajánlottak megvételre, alátámasztva ezzel azt is, hogy akkoriban korántsem fogytak úgy a könyvek, mint most harminc évvel később.⁴²

A KNV állította össze a szövetkezetek részére küldendő ún. típuscsomagokat is. Ezek értéke 300—3000 Ft-ig terjedt. Ilyen negyedévenként küldött típuscsomagok kerültek Orosházára is, ahonnan egyéb áruk szállításával együtt került ki a falusi, tanyai boltok polcaira is a könyv. Az ország első szövetkezeti instruktora 1950 őszétől dolgozott: Litauszki Istvánné a békéscsabai MESZÖV propagandistája. Gyakran kereste fel Orosházát és ajánlotta a könyvet a szövetkezet vezetőinek (olyan vezető is akadt, aki szerint a szocializmust könyv nélkül is lehet építeni) és tagjainak.⁴³

1951. május 1-én megalakult az Állami Könyvterjesztő Vállalat. A Könyvterjesztő Kiskereskedelmi Vállalat orosházi boltja szervezetileg idekerült.⁴⁴ Az üzlet ott maradt az Apolló mozi mellett. A papíráru továbbra is fő szerepet játszott benne. Alkalmazottai közül Jankó Sándor a békési könyvesboltba került át, Dénes István pedig felvételt nyert.⁴⁵

Közben folytatódott a magánkiskereskedelem felszámolása. Az ÁKV orosházi boltjának vezető szerepéhez — érthetően — nem fért kétség. Bizományi hálózatot építettek ki, elsősorban vidéken. Különösen aktív bizományosaik voltak a Mezőhegyesi Állami Gazdaság Központjában, továbbá a Szöllősi Állami Gazdaságban, Mezőkovácsházán és Tótkomlóson. Dénes István szervező feladata volt a termelőszövetkezetek és iskolák patronálása, s új bizományosok szervezése. Nem volt népszerű dolog a könyvterjesztői munka. Sokáig kellett a könyv mellett agitálni, amíg valaki elvállalta az üzemekben, termelőszövetkezetekben az árusítást. Erre részben az is magyarázat, hogy kevés volt a jó könyv.

Mai szemmel nézve ez volt a könyvterjesztés „hőskora”. Az augusztus 20-i Vidám Vásáron még éjszaka is kint tanyáztak a könyvesek, és védtek csomagjaikat. Az árukészletekből a könyv még mindig nagyobb százalékkal részesedett (kb. 70%-a volt a könyv) mint a papír. A forgalomnak viszont csak kb. 25%-a származott könyveladásból. A tankönyvszezon jelentette a fő könyvárúrási feladatot. Nagyobb bevételt az iskolai jutalmazások, egy-egy közületi vásárlás, munkahelyi jutalmazás jelentett még.⁴⁶

1951-ben az Állami Könyvterjesztő Vállalat elsőnek Békés megyében szervezte meg a könyvterjesztést.⁴⁷ Az ÁKV négy instruktora (köztük Litauszkiné) minden földművesszövetkezetet felkeresett, és munkájuk révén két hónap alatt a megye minden községébe eljutott a könyv. Természetesen nem nagy készlet, negyven—ötven kötet boltként. 1951. szeptemberében már az ÁKV orosházi boltja is sátrat állított a Könyvhétre.⁴⁸

1952-ig a felszabadulás előtti szokásnak megfelelően az ünnepi könyvvásár három napig tartott. Ettől kezdve már Ünnepi Könyvhetet rendeztek. A forgalmi ered-

mények mai szemmel nézve természetesen gyengék voltak. Az 1952-es Ünnepi Könyvhéten pl. csak az volt a cél, hogy lakosonként 40 fillér legyen a vásárlás. Orosháza esetében kb. 13 000 Ft. Ezt feltehetően nem teljesítették, mert Litauszkíné feljegyzéseiben olvashatunk az 1952. III. negyedévi könyvforgalmi tervről, mely szerint Orosházán 19 700 Ft, Békésen 20 300 Ft, Gyomán 15 200 Ft, Gyulán 12 600 Ft, Mezőkovácsházán 27 700 Ft, Sarkadon 14 400 Ft, Szarvason 19 500 Ft, Szeghalmon 15 900 Ft-ot kell teljesíteni.⁴⁹

2. kép. özv. Tóth Sándorné és lánya, Kabódiné Tóth Rózsika hosszú időn át árulták a könyvet Orosházán az ünnepi könyvheti sátrakban, könyvpavilonban és piacon is.

2. Bild: Witwe Frau Sándor Tóth und ihre Tochter, Frau Kabódi Rózsika Tóth verkauften lange Jahre hindurch Bücher in den Zelten zur Buchfestwoche in Orosháza, sowie auch in den Buchpavilions und auf dem Markt.

A könyvhét őszi megrendezését az a nézet magyarázza, hogy a falusi parasztnak a termény betakarítása után van pénze könyvre. Az orosházi bolt dolgozói ott is voltak mindenütt: a legkülönbözőbb rendezvényeken és értekezleteken árulták a könyvet. Ismerünk néhány adatot is. Az 1952-es Ünnepi Könyvhéten Nagyszénáson pl. 250 fő volt a megnyitón, s csak 8 könyvet vettek 60 forint értékben, Gerendáson 42-öt 410 Ft-ért. A tótkomlói ünnepélyes megnyitón 300 fő volt jelen.⁵⁰

1952. április—májusban teljesen felszámolták az orosházi magán könyvkereskedelmet. Legtovább a Markó, a Tomay, a Koczka és a Hornok-cég tartotta magát.⁵¹

Az államosított boltok közül Markó Imre Kossuth utcai boltját választották ki az ÁKV kissé félreeső boltja új telephelyéül. Ekkor vált szét a könyv- és papírkereskedelem Orosházán.

Birkás Istvánné, Novák Laura 1952 októberében szülési szabadságra ment, s a bolt két fővel (Becsei Sándor boltvezető és Markó Imre) kezdte meg munkáját új helyen, új körülmények között.⁵²

A szakosodás, ez a könyvterjesztés történetében monopolizálnak tűnő rendkívüli jelentőségű esemény minőségi változást hozott, a csak könyvet árusító bolt szerepe megnőtt. Egyúttal maga után vonta a párt- és tömegszervezetek könyvelésének viszonylagos háttérbe szorítását is.

Az iparban dolgozók száma 1945—1956 között 80%-kal emelkedett Orosházán. A szövetkezeti szektor létszáma 1954-re a felére csökkent, a termelőszövetkezetekben mindössze 1928 tag maradt.⁵³

Az 1953-as évet nagyban meghatározták az új lehetőségek. Érdekes és elgondolkodtató az, hogy 1952 után, mikor a szektás-dogmatikus politika hibái az élet minden területén kiütköztek, Orosházán némileg növekedett a könyvforgalom. Ebben nyilvánvalóan közrejátszottak az irodalomtudomány közismert vitái, a könyvkiadás merevségének oldódása, a XX. kongresszus utáni szabadabb légkör, de talán az is, hogy az olvasók, a könyvvásárlók várták a választ a belpolitikai élet gondjaira: a szép-irodalomtól és a tudományos-politikai irodalomtól egyaránt.

1953-ban — az újonnan kiadott művek mellett — azokat a műveket próbálták értékesíteni a könyvheti propaganda segítségével, melyek a könyvterjesztő vállalatok raktáraiban felhalmozódtak.

Az ÁKV központi raktárának *ifjúsági* könyvkészlete 1951. május 1. — 1952. december 31-e között 3,9 millió forintról 0,4 millióra csökkent, s ez a rendkívül kis raktárkészlet is az előző években túlzott példányszámban megjelentetett ifjúsági brosúrákra szorítkozott. Leporellók, meséskönyvek egyáltalán nem voltak.⁵⁴

Nagy hiány mutatkozott a *szépirodalmi* könyvekből is. Igaz, egyes szépirodalmi alkotások kiadása (főként a szocialista eszmeiségű műveké) meg többszöröződött, de a megnövekedett könyvtári és egyéni vásárlások következtében az ÁKV raktári állománya az 1951. május 1-i 24,6 millióról 1953 végéig 7,7 millióra csökkent.⁵⁵ Akadt ugyanakkor néhány olyan kiadvány, amely az igények kellő mérlegelése nélkül nagy példányszámban látott napvilágot. Volt több félkész fordítású külföldi mű is, amelynek művészi szépségét a fordítók nem tudták hűen visszaadni. A szocialista nevelés legjelentősebb eszköze a szovjet irodalom volt. 1952-ig több szovjet klasszikus jelent meg, elsősorban ezeknek a pótlásáról kellett a következő években gondoskodni.

A *szakmai* könyvek közül különösen az új műszaki és mezőgazdasági könyvek iránt volt nagy érdeklődés. Mindenek előtt az új társadalom vezetőrétegeiben.

Ha ezeknek az éveknek a könyvkiadásáról és könyvterjesztéséről beszélünk, kiemelten kell szólnunk a brosúrák kiadásáról. E kiadványok szükségességét a gyors tájékozódás, tájékoztatás, a politikai és szakmai oktatás, a természettudományos ismeretek terjesztése egyaránt indokolja. Olyan nagy mennyiségben jelentek meg azonban (1950-ben pl. 40 millió brosúra), amely nem volt arányban a szükségletekkel. 1953 táján az orosházi bolt egyik oldali polcsora például szinte csak brosúrákkal volt tele.⁵⁶

Litauszki Istvánné instruktori naplója havi bontásban őrizte meg az ÁKV orosházi boltjának forgalmi eredményeit, mely 1953-ban a következőképpen alakult:

január	12 129 Ft
február	10 938 Ft
március	11 456 Ft
április	10 285 Ft
május	7 000 Ft
június	16 048 Ft
július	19 644 Ft
augusztus	22 587 Ft

szeptember	21 762 Ft
október	13 685 Ft
november	9 701 Ft
december	35 000 Ft
összesen:	<u>190 235 Ft</u>

Ez az első éve a tiszta profilú könyvesboltnak. Az előző évből is vannak megbízható adataink, minthogy kiemelték az összforgalomból. Hasonlítsunk össze egyet-kettőt:

	1952		1953	
	havi forgalom	vevőszám	havi forgalom	vevőszám
július	10 492 Ft	264 fő	19 644 Ft	294 fő
augusztus	12 208 Ft	376 fő	22 587 Ft	303 fő

3. kép. Orosháza, Kossuth u. 12. 1952 óta működik itt az államosított, illetve szövetkezeti könyvesbolt. Háttérben a régi polcsorok.

3. Bild: Orosháza, Kossuth Str. 13. Seit 1952 wirkt hier das verstaatlichte, bzw. genossenschaftliche Buchgeschäft. Im Hintergrund die alten Regalreihen.

A bolti bizományosok számát a központ engedélyezte. 1952—53 táján mindössze 6—8 állandó bizományosa volt az orosházi boltnak, akik pl. Csorváson 1952. II. negyedévben 885 Ft, Kardoskúton 773 Ft, Csanádapácán 1100 Ft, Gádoroson 1570 Ft értékű könyvet adtak el.⁵⁷

Jellemző országos adat, hogy 1949—1956 között kb. 22 millió forint értékű könyvet küldtek a szövetkezeti könyvesboltokba, s visszarúzás után ennek majdnem a felét bezúzták.⁵⁸ Bajok voltak a könyvkiadással is: az írók egy része eszmei és művészi fogvatékoságokkal küzdött, valóságismeretük hiányzott.

Az akkori népművelési miniszter: Darvas József az országgyűlés V. ülészakán 1954. január 23-án így összegezte tapasztalatait: „Könyvkiadásunk éveken keresztül nem törődött eleget azzal, mit is szeretnének olvasni elsősorban az olvasók. A gyerekek több meséskönyvet, magyar meséket, több ifjúsági regényt, kalandost, színeset, szépet. Állami Könyvterjesztő Vállalatunk raktáraiban mintegy 150 millió forint értékű eladatlan és részben eladhatatlan könyv és tengernyi brosúra van, miközben egy-egy Jókai-, Mikszáth-, Móricz regényt, vagy egy mai író regényét hónapok alatt rongyossá olvassák, miközben sok iskolánk könyvtárában még a kötelező olvasmányok sincsenek meg.”

Ugyanekkor a Minisztertanács határozata szerint jelentősen változtattak a könyvkiadás arányain. Nagyobb szerepet kapott a szépirodalom. Ezen belül a klasszikus magyar irodalom és az ifjúsági irodalom. Nem lenne teljes e korszak könyvterjesztéséről írott dolgozat, ha nem szólnánk az orosházi könyvesboltba is érkező sorozatokról.⁵⁹

A Szépirodalmi Könyvkiadó 1950-től adta ki a Magyar Klasszikusok sorozat köteteit, 1953-tól a magyar költészet remekeit bemutató Magyar Parnasszust. Megjelent Mikszáth Kálmán Válogatott Művei is (még az Akadémiai Kiadó által 1956-ban elindított Mikszáth Kálmán Összes Művei sorozat előtt) és Móricz Zsigmond Összegyűjtött Művei. 1954-től elindult a roppant népszerűvé vált Olcsó Könyvtár Jókai: A cigánybáró c. műveivel. Az első évben 24, 1955-ben 53, 1956-ban 51 kötete látott napvilágot. Orosházára 100—200 példány érkezett a sorozat köteteiből, ami akkor kimagasló példányszámot jelentett.⁶⁰

Az Új Magyar-Európa Könyvkiadó gondozásában több mint húsz kötet jelent meg az Orosz Remekírók sorozatból, míg Makszim Gorkij Válogatott Műveinek tíz kötete került a boltba 1951—1955-ig.

A technika iránt érdeklődők táborában eseményt jelentettek a Kis Technikus Könyvtár sorozat kötetei. 1955—56-ban jórészt külföldi szerzők művei jelentek meg egészen olcsó áron (3—4—6 Ft) a Szikra Könyvkiadó által kiadott Érdekes Könyvek kötetei között. Szintén ezidőben indult a könyvkiadásban új szintet hozó Magvető Vidám Könyvek és a Gondolat Kiadónál a Világjárók sorozat.

A politikai-társadalmi szemlélet szocialista átalakulása szempontjából fontos volt a Népszava Füzetek, a Marxista Ismeretek Kis Könyvtára, a Szocialista Kultúra Időszerű Kérdései, Tudomány és Haladás, a Pártépítés Kiskönyvtára, a Szocialista Kultúráért minden kötete.

A könyvesbolt irattárában fennmaradt az 1954. február 8-i részletes leltár. Összesítése szerint a bolti készlet forint értéke a következő volt:

politikai könyvek	25 370,10 Ft
irodalomtudományi könyvek	2 542,20 Ft
zenemű	14 053,50 Ft
ismeretterjesztő	4 679,50 Ft
szépirodalom	17 276,60 Ft
ifjúsági	4 952,40 Ft
szakkönyv	41 140,70 Ft
bizományosoknál	3 974,60 Ft
összesen:	<u>113 989 60 Ft</u>

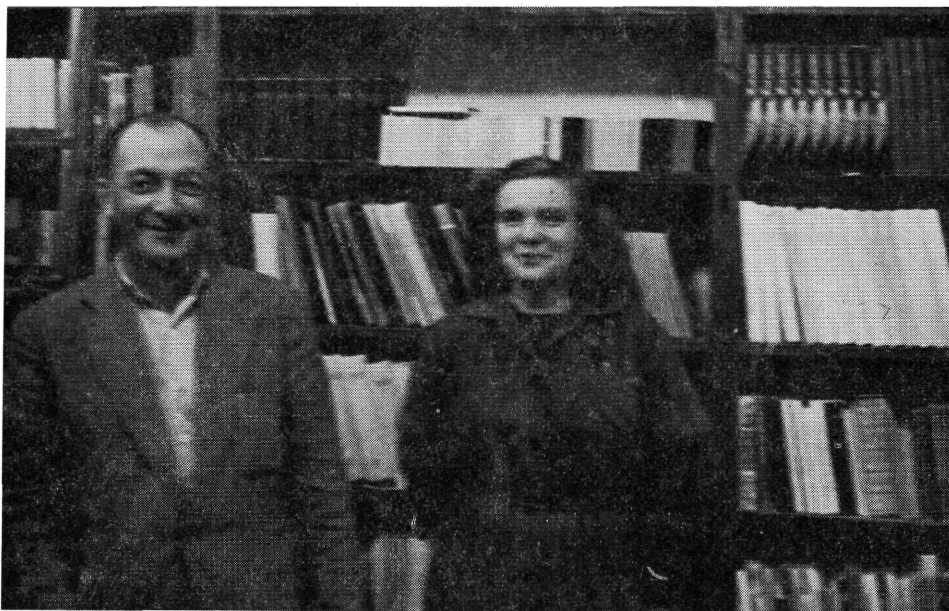
A bizományosoknál kint levő könyvek értéke ez volt:

1. Magasépítő Vállalat Orosháza	682,50 Ft
2. Épületszerelő Vállalat Orosháza	690, Ft
3. Orosházi Malom	504,60 Ft
4. Állami Gazdaság Tótkomlós	269,80 Ft
5. Állami Gépállomás Nagyszénás	413, Ft
6. Állami Gépállomás Csorvás	292, Ft
7. Gerő Tsz. Gádoros	482,40 Ft
8. Dózsa Tsz. Nagyszénás	322,80 Ft
9. Viharsarok Tsz. Tótkomlós	317,60 Ft
összesen:	<u>3974,60 Ft</u>

Az 1954-es év „nagy ugrás” volt az orosházi könyvesbolt életében is: az előző évi 190 235 Ft-ról 443 710,70 Ft lett a forgalom. Az Ünnepi Könyvhétre is sok értékes könyv jelent meg. A forgalom országosan megkétszereződött, bár az ifjúsági és szépirodalmi könyvekben még ekkor is hiány mutatkozott.

1955-ben ismét nyáron rendezték a könyvhetet. Ekkor több bizományos (üzemi és munkahelyi) kapcsolódott be a könyvterjesztésbe: közülük néhányan még ma is megbízható munkatársai boltunknak (Bencsik Imréné, Gádoros, Pál Istvánné Orosháza Gázipari Gépgyár és kis megszakítással Antal Károlyné Orosháza Mezőgép.

1955 szeptemberében került Becsei Sándor és Markó Imre mellé a bolt sokáig volt vezetőhelyettese Varga Andrásné is.⁶¹

4. kép. Becsei Sándor 1949—1971-ig, Varga Andrásné 1955—1983-ig dolgozott az orosházi könyvesboltban.

4. Bild: Sándor Becsei arbeitete von 1949 bis 1971, Frau András Varga von 1955 bis 1983 im Buchgeschäft von Orosháza.

Bevezették a részleteladást.⁶² Ismét javult a könyvellátás. A bolt 1955. évi forgalma megközelítette a félmillió forintot. (498 271,20). Az eredmények eltörpülnek, ha a rendelkezésünkre álló országos adatokkal hasonlítjuk össze:

Év	könyvforgalom millió Ft-ban
1951	143
1952	161
1953	167
1954	185
1955	217
1956	238

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat orosházi boltjában már 1956 szeptember végéig elérték a félmillió forintos bevételt. Október 1-én aztán újabb szervezeti változás következett.

*Új gazda: a szövetkezet (1956. okt. 1-től)
Az ellenforradalom hatása a bolt munkájára*

A SZÖVOSZ Igazgatósága határozatának eredményeképpen a falusi könyvterjesztés hatékonnyá tétele érdekében megalakult a Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat. 92 addig állami tulajdonban levő könyvesboltot (főként járási székhelyeken, köztük az orosházi) szövetkezeti tulajdonba vették át.

Az 1956. október 1-én és 2-án tartott leltározás alkalmával az Állami Könyvterjesztő Vállalat átadta a Földművesszövetkezetek Járási Központjának az orosházi könyvesboltot az alábbi árukészlettel:⁶⁴

könyvek	106 127 50 Ft
zenemű:	17 890 10 Ft
szovjet könyvek:	916 90 Ft
tankönyv:	11 164 80 Ft
bizományosok:	19 868 10 Ft
részletadósok:	2 764,50 Ft
összesen:	158 641,90 Ft értékben

Az ellenforradalmi események alatt a könyvesbolt zárva volt. Az FJK-tól október 24-én délután olyan szóbeli utasítás érkezett, hogy a dolgozók lehúzott redőnyök mögött tartózkodjanak munkahelyükön. A felvonulások és gyűlések alatt el kellett hagyniuk a boltot. A kijárási tilalom megkezdésekor pedig még gondosabban ügyeltek a rájuk bízott értékekre. A szaporodó könyvégetések hírére új utasítást kaptak: a szovjet szerzők műveit és egyéb politikai könyveket, Szikra kiadványokat, sőt még a piros (!) borítóval ellátott könyveket is (az akkor indult Mikszáth sorozat köteteit is) jól csomagolják be, és a raktár félreeső részében rejtik el, hogy megelőzzék a hirtelen jött ötletek alapján fellépő esetleges pusztításokat. Szerencsére erre nem került sor. Kb. egy hónapos zárvatartás után kinyitottak. Pestről semmilyen könyvutánpótlást nem kaptak. Abból a kis készletből árulhattak, ami maradt. Közben a Békéscsabai Megyei Könyvtár is kapott beszerzésre egy jelentős összeget amelyet végül Orosházán vásároltak el. Ezzel a bolt amúgy is szegény raktárkészlete annyira kimerült, hogy az évek óta ott heverő kiadványokon kívül szinte semmi sem volt a polcokon. Ifjúsági- és meséskönyvből egyetlen (!) kötet sem volt a boltban, s közben jött a karácsony. Ekkor teljesen váratlanul 300 példány érkezett Noszov: Nemtudomka Napvárosban c. meséskönyvből. Közel két hónap után először.

A sorbanállás ezidőben teljesen megszokott volt. Az emberek éberrel figyeltek arra, hogy melyik bolt mit kap. Még a legidősebb kereskedők sem emlékeznek olyan

nagy könyvesbolt előtti sorbaállásra, beszámítva az egyébként sokszor tumultust okozó tankönyvszezonokat is, mint amilyen az 1956. decemberi volt. Talán 5—600 fő lehetett a sorban. A könyv már régen elfogyott, a tömeg azonban csak nehezen oszlott szét.⁶⁵

Az ellenforradalommal egy korszak zárult le. A címben megjelölt alig több mint egy évtized alatt Orosházán is kialakult és megerősödött az új szocialista könyvterjesztési rendszer, mely alapjaiban különbözik a kapitalista könyvkereskedelemtől. Váitozott a könyv társadalmi szerepe: míg a felszabadulás előtt csak árucikk volt, most a szocialista tudatformálás hatékony eszköze, a társadalom számára hasznos tevékenység támogatója.

Orosháza könyvterjesztésének számszerű adatai is bizonyítják, hogy ez a néhány év komoly előrelépést jelentett, megteremtette szocialista könyvkultúránkat és alapul szolgált mai jelentősebb forgalmi eredményeink eléréséhez.

1. Demartsik Ferenc (1907—1980) Orosháza, Rákóczi u. 11/a közlése, 1977. szept. 29.

2. Munkámban jól tudtam hasznosítani Janovics Imre visszaemlékezését, amelyet „A lakosság ismerkedik a szocializmussal” címmel 4 gépelt oldalon írt meg. Jagri Mihálytól az Orosházi városi Pártbizottság munkatársától kaptam egy iratmásolatot: a Városi Pártbizottság propagandabizottságának 1944. novemberében készült félhavi jelentését. Ebben leírják, hogy Orosházán eladtak 2150 db Délmagyarország-ot, 2080 db Arcvonal Hírek c. lapot, 26 db Vas Zoltán: Tizenhat év fegyházban c. művet, 380 db Gerő Ernő: Lesz magyar feltámadás c. könyvet, 38 db Pártszervezeti szabályzatot és kiadtak 4000 db plakátot.

7. A lap jelentőségéről írt Szabó Ferenc. Lásd: „A felszabadult Magyarország első kommunista napilapja, a Népakarat (Orosháza, 1944. október 15—20)” = Magyar Könyvszemle 81. évf. (1965) 43—47. 1. és klny., valamint Szabó Ferenc: Az első szabad újságok nyomában = Tiszatáj, 1964. október, 12. 1.

5. Demartsik Ferenc közlése.

5. Szabó Andor (1921—) Nagyszénás, Damjanich u. 81. közlése, 1977. szept. 15.

6. Orosházi Hírek, 1945. jan. 17.

7. Felszabadulás utáni kereskedelmünk becses értéke a Városi Tanács tulajdonában levő lajstrom, amelyből pontosítani tudjuk a korabeli állapotokat. Ezek szerint 1944—1952-ig az alábbiak foglalkoztak Orosházán könyvkereskedéssel is:

a) *ifj. Demartsik Ferenc*

könyv, papír, írószer, zenemű és fotóciikk kisker. Orosháza, IV. ker. Győry Vilmos tér 1.

A bej. kelte: 1944. dec. 14.

Ip. ig. sz.: 212/1944, kelte: 1945. júl. 11.

Iparát 1950. júl. 13-án beszüntette.

b) *Politzer Ferenc*

könyv, papír, írószer, zeneműkereskedés mind közvetlen fogyasztók, mint továbbárusítóknak. Orosháza, Erzsébet királyné u. 6.

Ip. ig. sz.: 215/1944, kelte: 1945. ápr. 17.

Ip. ig. sz.: 215/1944, kelte: 1945. márc. 13.

Iparát 1950. febr. 8-tól özvegyi jogon felesége Havas Magda gyakorolja.

c) *Szombathelyi Lajosné* szül.: Szabó Julianna

könyv, papír, írószer kiskereskedés

Orosháza, Terényi u. 27.

Ipara 1950. dec. 27-én megszűnt.

d) *Fürjes Pál*

könyv, papír, írószer, zenemű és bazárúru kisker.

Orosháza, Mikszáth K. u. 4.

Ip. ig. sz.: 215/1944, kelte: 1945. ápr. 18.

Ipara 1951. dec. 31-én megszűnt.

e) *Markó Imre*

könyv, papír, írószer, zenemű, fotóciikk kisker. és könyvkölcsönzés

Orosháza, Erzsébet királyné u. 4.

- A bej. kelte: 1945. máj. 4.
 Ip. ig. sz.: 1724/1945, kelte: 1945. máj. 7.
 Ipara 1952 május hóban hivatalból megszűnt.
- f) *Dénes Mihály*
 könyv és papírkereskedés
 Orosháza, Munkácsy u. 2.
 A bej. kelte: 1945. máj. 14.
 Ip. ig. sz.: 1872/1945, kelte: 1945. júl. 9.
 Iparát 1947. aug. 23-án beszüntette.
- g) *Petrik Józsefné* szül. *Czihanek Margit*
 hírlapterjesztő vállalat, papír, írószer, folyóirat és sajtótermék kiskereskedő
 Orosháza, Luther u. 1.
 Ip. ig. sz.: 215/1944, kelte: 1945. máj. 29.
 Iparát 1946. febr. 5-től szüneteltette, majd 1947. aug. 8-án beszüntette.
- h) *Hornok Lajos*
 könyv, papír, írószer, zenemű, játék, bazár és piperecikkek kiskereskedés
 Orosháza, Vörösmarty u. 2.
 Ip. ig. sz.: 215/1944, kelte: 1945. jún. 2.
 Ipara 1952. ápr. 29-én megszűnt.
- i) *Koczka Eszter*
 könyv, papír, írószer, hangszer, játék, bazár és rövidáru kis- és nagykereskedés
 Orosháza, Deák F. u. 2.
 Ip. ig. sz.: 215/1944, kelte: 1945. júl. 16.
 Iparából a könyvadásítás törölve 1952. máj. 1.
- j) *Kultúra Nyomda — Könyvkötészet és Papírzem Szövetkezet Orosháza*
 könyv, papír, írószer, hangszer és játékaru kiskereskedés
 A bej. kelte: 1945. szept. 28.
 Ip. ig. sz.: 4585/1945, kelte: 1945. nov. 20.
 Üzletvezető: *Tomay József*
- k) *Orosházi Paraszt Szövetkezet*
 mezőgazdasági termények, gyümölcs, baromfi, tojás, mg. gépek, üveg, edény, textil, bőr, papír,
könyv, villamosági, háziipari cikkek kiskereskedése
 Orosháza, Előd u. 1.
 A bej. kelte: 1946. júl. 26.
 Ip. ig. kelte: 1946. nov. 16.
 Üzletvezető: *Tóth József*
- l) *Szendrei Jánosné* szül. Hegyesi Erzsébet
 könyv, papír, írószer, piperecikkek, bazáráru, cukorka és gyümölcs kiskereskedés
 Orosháza, MÁV Pályaudvar
 A bej. kelte: 1946. szept. 16.
- m) *Tomay Józsefné* szül. Gilicze Julianna
 könyv, papír, írószer, nyomtatvány, bazár és játékaru kiskereskedés
 Orosháza, Szabadság tér 6.
 A bej. kelte: 1946. okt. 11.
 Ip. ig. sz.: 9057/1946, kelte: 1947. febr. 28.
 Ipara 1952 május hóban hivatalból megszűnt
- n) *Mikó Ferenc*
 könyv, papír, írószer kiskereskedés
 Orosháza, Szabadság tér 12.
 A bej. kelte: 1946. dec. 6.
 Ip. ig. sz.: 7786/1947, kelte: 1947. máj. 21.
 Iparát 1949. szept. 1—1950. szept. 1-ig szüneteltette, majd 1950. okt. 26-án hivatalból megszüntették.
8. Mikó Ferencel több ízben beszélgettem Orosházán és Budapesten is. Sok értékes adalékot kaptam tőle.
 9. Mikó Ferenc (1924—) Budapest, VI. ker. Vörösmarty u. 53. közlése, 1975. febr. 10.
 10. Orosházi Hírek, 1945. jan. 17.
 11. Orosházán 1946 március elején nyílt meg a dolgozók gimnáziuma I. osztálya. = Orosházi Ev. Gimnázium Évkönyve 1946/47. 21. 1.
 12. Varga Sándor: Fejezetek a magyar könyvszakma történetéből = A Könyv, 71/1 sz. 72. 1.
 13. Varga i. m. = A Könyv, 71/2 sz. 62—77. 1.
 14. Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában
 Bp. 1961. 28. 1. Ezt az adatot erősítette meg Mikó Ferenc is.
 15. Szabad Nép, 1945. nov. 27. 3. l. Közli: Varga i. m. = A Könyv, 71/3—4 sz. 102. 1.

16. Igazság, 1946. jan. 8. 4. l. Közli: Varga i. m. = A Könyv 71/3—4 sz. 107—108. l.
 17. Demartsik Ferenc közlése, 1977. szept. 29.
 18. Demartsik Ferenc és Mikó Ferenc közlései
 19. Mikó Ferenc közlése, 1975. nov. 5.
 20. Orosháza és Vidéke, 1947. szept. 11.
 21. Orosházi Hírek, 1947. szept. 21.
 22. Orosháza és Vidéke, 1947. szept. 4.
 23. Orosházi Ev. Gimnázium Évkönyve 1946/47. 29. l.
 24. Koczka György (1907—) Orosháza, Táncsics u. 60. közlése, 1978. nov. 20.
 25. Orosháza és Vidéke, 1948. ápr. 18.
 26. A megmaradt kb. 200 példányt a Vörösmarty utcai általános iskolának adta.
- Bónus István (1926—) Orosháza, Bónum 25. közlése, 1978. nov. 15.
27. Orosházi Hírek, 1949. febr. 6.
 28. Corvina, 1948. 39. sz. Közli: Varga i. m. = A Könyv 73/3 sz. 78. l.
 29. Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában Bp. 1961. 28. l.
 30. 1970. évi népszámlálás Békés megyei adatai Bp. 1972. c. kötet 14. ill. 19. lapjáról vettük az összehasonlító adatokat.
 31. Békés megye fontosabb statisztikai adatai 1957. Békéscsaba, 1958. 13. l.
 32. Orosháza és Vidéke, 1949. jún. 5.
 33. Orosháza és Vidéke, 1949. jún. 8. (előzetes)
 34. Orosházán 1945-ben 828 kereskedelmi engedélyt adott ki a község. 1946-ban már csak 71-et, 1947-ben 99-et. 1948-ban a nagy revízió után az eddigi közel 1000 magánkereskedő és szövetkezet közül — az újonnan jelentkezőkkel együtt — mindössze 543 fő maradt meg. 1949-ben már csak 49 fő kért kereskedelmi engedélyt Orosházán. A magánkereskedők számának csökkenésével egyidejűleg az állami kereskedelem vette át a vezetőszerepet. Így volt ez a könyvkereskedelemben is.
 35. A könyvterjesztő vállalatok szervezeti változásainak jó összefoglalóját közli Varga Sándor: *A gazdasági reform és a könyvkereskedelem* c. írása a Kortárs 1969. szeptemberi számának 1443—1450 lapján.
 36. Mikó Ferenc közlése, 1975. febr. 10.
 37. Mikó Ferenc és Jankó Sándor (1933) Hódmezővásárhely, Szőlő u.2. közlése, 1977. okt. 11.
 38. Mikó Ferenc és Jankó Sándor közlése, 1977. okt. 11.
 39. Bereznai János (1921—) Gyopárosfürdő, Középlak 5. közlése, 1978. szept. 8. és Birkás Istvánné Novák Laura (1927—) Orosháza, Lehel u. 35. közlése, 1977. okt. 23.
 40. A könyvterjesztés szervezetének változásait, a pontos időpontokat Mikó Ferenc és Jankó Sándor is megerősítette.
 41. Mikó Ferenc közlése, 1975. nov. 5.
 42. A KNYV Általános könyvjegyzékében kb. 150 (!) magyar könyvkiadó könyve található. Köztük sok 50—60 éves kiadvány is. Ma már a két-három éves könyvek is réginek számítanak, mivel a boltok minden évben lehetőséget kapnak az előző évben kiadott művek visszarúzására.
 43. Litauszki Istvánné (1919—) Mezőkovácsháza, Ságvári ltp. II/A közlése, 1977. szept. 30. Litauszkiné visszaemlékezése megjelent a Kortárs 1965. júliusi számában az *Emberek a könyvek között* c. írásban, valamint *A szövetkezeti bizományosok és a falusi könyvterjesztés néhány problémája* (Bp., 1970.) c. füzet 46—48. lapján.
 44. Jankó Sándor közlése, 1977. okt. 11. Az általa közölt adat megfelel az országosan imert időpontnak.
 45. Dénes István (1914—) Orosháza, Székács József u. 13. közlése, 1977. okt. 18.
 46. Dénes István közlése, 1977. okt. 18.
 47. Litauszki Istvánné közlése, 1977. szept. 30.
 48. Litauszki Istvánné közlése, 1977. szept. 30.
 49. Litauszki Istvánné instruktori naplójából. Levele a szerzőhöz, 1977. okt. 4.
 50. uo.
 51. Kereskedők lajstroma 1944-től. Városi Tanács Orosháza tulajdonában.
 52. Birkás Istvánné Novák Laura közlése, 1977. okt. 23. A legfőbb tanú Becsei Sándor 1974. márciusában 53 éves korában Hódmezővásárhelyen meghalt. 1971. január 16-tól a szegedi Bartók Béla könyvesbolt vezetője volt.
 53. Darvas József: A felszabadulástól napjainkig 1944—1964, 734. 1. = Orosháza története és néprajza. 1. köt. Szerk. Nagy Gyula, Orosháza, 1965. Városi Tanács.
 54. Magyarország művelődési viszonyai 1945—1958 könyvkiadás 104—119. l.
 55. Magyarország művelődési viszonyai 1945—1958 uo.
 56. Becsei Sándor (1921—1974) Orosháza, Székács József u. 53. közlése, 1960. szeptember.
 57. Litauszki Istvánné i. leveléből.

58. Varga Sándor: Reflexiók a felméréshez = A szövetkezeti bizományosok és a falusi könyvterjesztés néhány problémája Bp. 1970. 48. l.
59. Az adatokat a Sorozatok könyve Bp. 1964. c. kiadvány segítségével pontosítottam.
60. Varga Andrásné (1928—) Orosháza, Március 8 tér 11. közlése, 1977. okt. 11.
61. Varga Andrásné közlése, 1977. okt. 11.
62. 100 Ft-os összeghatáron felül négy havi részletben lehet kifizetni a könyvesboltban megvásárolt könyveket.
63. Varga Alajosné: A magyar könyvkiadás 30 éve 1945—1974 Bp., 1975. 371. l.
64. Eredeti dokumentum a könyvesbolt irattárában.
65. Varga Andrásné közlése, 1977. okt. 11.

OSZKÁR KOSZORÚS

Buchvertrieb in Orosháza zwischen 1944 und 1956

Der als gemeinbildende Arbeit und auch als Handelsberuf rechnende Buchvertrieb wurde von den Heimatgeschichtsforschern des vergangenen Jahrhunderts sehr vernachlässigt. Der Verfasser dieser Studie verbrachte zwanzig Jahre seines bisherigen Lebens als Mitarbeiter der lokalen Bücherei und des Buchgeschäfts. Sein Interesse an der Vergangenheit dieses Berufes leitete ihn dazu an, die Tätigkeit seiner hochschätzbaren Vorgänger vor der Vergessenheit zu bewahren.

Vor der Befreiung wirkten in Orosháza mehrere private Buch-, Papier- und Schreibwarenläden, jedoch gelang es keinem die Herausgabe, die Druckereiproduktion und den Buchverkauf in einer Hand zu vereinigen. Selbst jene über eine Druckerei verfügenden Eigentümer zeigten keinerlei solche herausgeberischen Bemühungen und Vertriebsanstrebungen, wie im Komitat die Familie Kner, oder die Békéscsabaer Druckereiwerkstatt von Tevan.

Die sich im Anfangszeitraum der demokratischen Umgestaltung auch auf dem Buchmarkt geltend machenden reaktionären Richtungen mußten behoben werden. In Orosháza wurde am 1. September 1949 das Buch- und Papiergeschäft von Mikó vom Nationalen Buchvertriebsunternehmen übernommen. Ab 1. Juni 1950 ging eine weitere organisatorische Umgestaltung vor sich. Das Orosházaer Geschäft der KNV (Volksbuchhandelsunternehmen) wurde vom Buchhandelskleinhandelsbetrieb übernommen, später dann am 1. Mai 1951 vom Staatlichen Buchvertriebsunternehmen.

Zwischen April und Mai 1952 wurde der private Buchhandel in Orosháza gänzlich abgeschafft. Hiernach gelangte das neue Geschäft des ÁKV (Staatlicher Buchvertriebsbetrieb) in das ehemalige Geschäft von Imre Markó in der Kossuth-Straße, und begann nur noch Bücher zu handeln. Zu diesem Zeitpunkt wurde in Orosháza der Buch- und Papierhandel voneinander getrennt.

Interessant und zu bedenken ist, daß nach 1952, als die Fehler der sektiererisch-dogmatischen Politik auf allen Gebieten des Lebens hervortraten, der Buchverkauf in Orosháza einigermaßen anstieg. Dabei spielten offensichtlich die allgemeinbekannten Streitfragen der Literaturwissenschaft eine Rolle, die Auflösung der Starrheit in der Buchveröffentlichung, die freiere Atmosphäre nach dem XX. Parteitag, aber vielleicht auch, daß die Leser, die Buchkäufer Antwort auf die Fragen und Sorgen des innenpolitischen Lebens erwarteten: sowohl von der schöngeistigen Literatur, als auch von der wissenschaftlich-politischen Literatur.

Als Ergebnis des Beschlusses der Direktion der SZÖVOSZ (Landesvereinigung der genossenschaftlichen Betriebe) wurde im Interesse des effektiveren dörflichen Buchvertriebs der genossenschaftliche Buchvertriebsbetrieb gegründet. 92 bisher in

Staatsbesitz gewesene Buchhandlungen (darunter auch in Orosháza) wurden am 1. Oktober 1956 in Genossenschaftseigentum übernommen.

Im Verlaufe des auch in der Überschrift erwähnten, kaum mehr als ein Jahrzehnt betragenden Zeitabschnitts bildete sich auch in Orosháza das neue, sozialistische Buchvertriebssystem heraus und verstärkte sich. Die Zahlenangaben bezeugen gleichfalls, daß diese wenigen Jahre einen ernsten Fortschritt bedeuteten und als Grundlage für die heutigen, bedeutenderen Ergebnisse dienten.

Újabb levéltári adatok a vásárhelyi Pusztáról (1775—1859)

SZENTI TIBOR

I.

Bevezetés

A török kiűzését követően Gyula és Vásárhely között az egykori városok, falvak és szállások üresen álltak. Az újratelepülést követően több mint másfél évszázadig a vásárhelyi Pusztta jóval nagyobb földrajzi kiterjedésű volt, mint a XIX. század második felétől, vagy az 1950. évi területrendezés óta.

A XVIII. század elején vizenyős legelő volt, ahol „egyetlen vadkörtefa élt”.¹ Erekek, tavakkal tagolt nádas területein farkasok, vadak, szárnyasok tanyáztak. Állandó felépítmény nem állt rajta, csak a pásztorok szárnyékai, gunyhói és talyigái. A Pusztta nagyobb részét a vásárhelyi taxás jobbágyok használták. Elsősorban *félrideg állattartás* folyt rajta. Legnagyobb számban, különösen az ún. „Rossz járásban” és a „Külső Pusztán” ökröket, marhát, lovakat és juhokat legeltettek. Másodszorban azonban *kaszálnak is használták* — különösen a Vásárhelyhez közelebb eső, kövérebb legelőket — és rendszeresen szénát gyűjtöttek.

Több birtokper után, 1722-től Vásárhely földesura gróf Károlyi Sándor lett. Károlyi és utódjai a feudális viszonyokat igyekeztek megújítani, különösen az 1772-ben bevezetett urbáriummal, amit Vásárhely népe ellenállással fogadott. A lakosság gyarapodásával csökkent az elfoglalható földterület; majd a Pusztta addigi életében az egyik legnagyobb változás 1743-ban következett be, amikor a *külső legelőt elkülönítették*. Ezzel három feladatot igyekeztek megoldani:

1. Megszűnt az a helytelen gyakorlat, hogy a város határain belül a jószággal szabadon vándorolhattak, újabb legelőket keresve. Ennek következtében az ún. „*tanyaövezetben*” zavartalanabbá vált a földművelés. A szállások között nem volt szabad legeltetni. 2. Megszűntették a Pusztta kaszálását, azt csak legeltetésre lehetett fölhasználni. 3. A réti legelők egy részét meghagyták szénagyűjtő, nád- és sástermő területnek. A határ három részén folyt tehát a legeltetés: 1. a réti földek egy részén, 2. a város közvetlen határában, a belső legelőn, vagy *nyomási földön*. Ezeket a mezőket az istálló és igavonó állatok számára tartották fenn. 3. Végül a külső legelőn, a Pusztán, ahol félrideg állattartást űztek.

Más kérdés, hogy a legelők kijelölését a lakosság nem akarta figyelembe venni és a tanácsnak egy évszázadon keresztül állandó gondot okozott a tanya földi, szigeti és réti zuglegeltetés. Ennek megakadályozására szinte minden évben tilalmakat hirdettek. 1775-ben például ezt publikálták:²

„A szállások közül hajcsák ki minden jószágot, az Igás jószágot pedig készen tarcsák.”

1834-ben pedig a következő hirdetést tették közzé:³

„Szikánsi Város kaszállójából minden ember a Jóságot 3^{ad} nap alatt a Pusztára büntetés terhe alatt ki takarította.”

A Pusztán és a réteken való kaszálást, illetve szénagyűjtést titokban szintén tovább folytatták. 1810-ben így hirdettek:⁴

„A' Katrában és a' Réteken, úgy hasonlóképpen a' Pusztákon való kaszálás, és a' Fünek kocsikon való hordása példás testbéli büntetés alatt tilalmaztatik.”

1839-ben a következő hirdetést jegyezték be a „Publikációs Könyvbe”:⁵

„A kik a Pusztán fü kaszálásba meg kaptak szénájok el kobzáján túl még testi büntetéssel is meg fognak fenytetni!”

A Puszták területe egyre inkább csökkent. Egyfelől a Tolna megyei Zombárról érkezett, ún. „szabadmenetelű takszások”, a várostól 30 kilométernyire, a Pusztán, 1744. április 24-én megalapították az időben harmadik Orosházát; másfelől a földesúri majorságok települtek meg, bérelt földeken dolgoztak, mint pl. a sámsoni kertészség. Vásárhely mind az orosháziak, mind a földesúr terjeszkedése ellen tiltakozott, hiszen jelentős legelőterületekről kellett lemondania. A tiltakozások, pásztortámadások (különösen az orosházi első telepések ellen) és a perek nem jártak eredménnyel. A község és a majorságok megerősödtek.

A XVIII. század közepén a tanyaövezetben levő szállások még nem állandósultak. A földesúr rendelkezésére 1761-ben Ruttkay Imre az urbárium előkészítésére, elvégezte a földek felmérését és egyúttal kerekén 711 tanyaszámot is kiosztott. Ennek többek között az volt a jelentősége, hogy behatárolták az egy telekhez tartozó pusztai legelő nagyságát is. 1 sessió I. osztályú jobbágytelekhez 34 hold szántó és 22 hold legelő tartozott.

1744-ben kelt tilalom szerint, a csomorkányi földön, Kútvolgynél kijebb a hártárt senki nem szánhatta, mivel az marhalegelő.⁶ Ennek ellenére a Puszták területe tovább csökkent. A vásárhelyi, majd később az orosházi gazdák a legelők széléit egyre beljebb szántották. Ennek megakadályozására a Puszták határait, de ezen belül az egyre inkább elkülönülő marha- és juhjárásokat, ill. az egyes kutakhoz tartozó nagyobb legelőterületeket is előbb a rudakra kötött szalmafonattal, az ún. *csóvák*kal, majd 1786-tól *számozott karókkal* választották el egymástól és az ugartól. A Puszták használó lakosság nehezen törődött bele, hogy a külső legelőt így elkülönítették, ezért a határjeleket gyakran tönkretették. A rombolás megakadályozására szigorú tilalmat vezettek be, amit 1784-ben⁷ így hirdettek ki:

„Minden Gazdaság a maga Pásztorainak keményen parancsolja meg, késedelem nélkül hogy a pusztákon fel állított Csóvákat kezek el elvágattatása és fejek elvesztése alatt helyéből ki mozdítani annyival inkább el rontani ne merészelje, Sőt ha azokat a Marhák vagy Lovak el dűjtenék a' Pásztorok állítsák fel az előbbeni helyeken.”

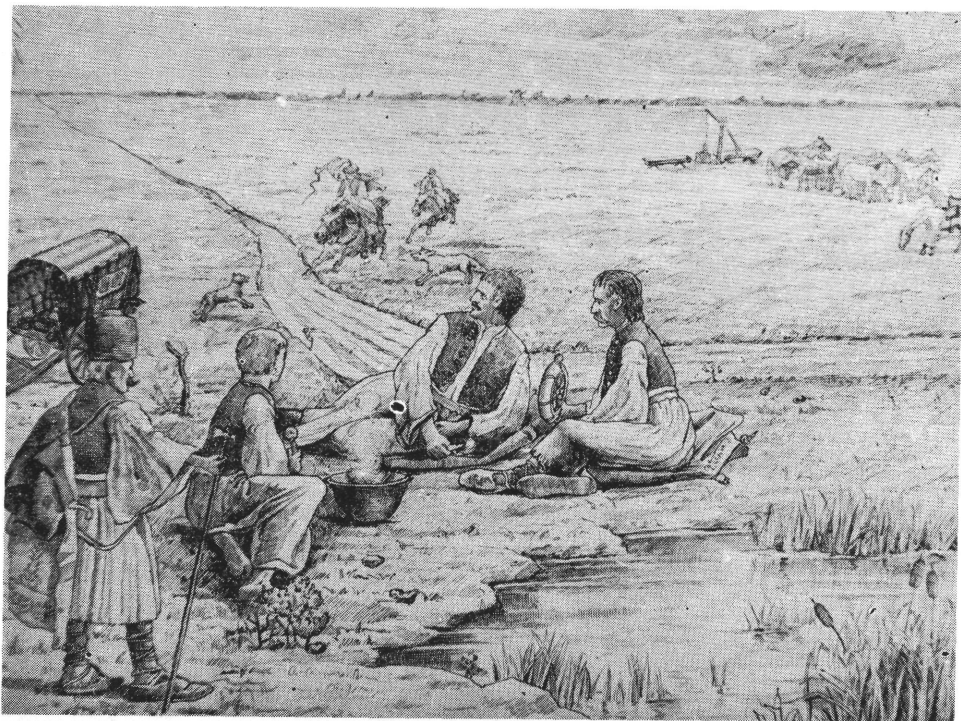
A XIX. század elején a vásárhelyi lakosság több alkalommal is perbe keveredett a földesúrral, aki önkényes módon a közösség által használt legelők közül egy-egy darabot elfoglalt; illetve még az urbárium által beígért tanyaföldeket és a hozzájuk tartozó legelőket maradéktalanul nem adta át. 1838-ban újabb egyezkedés kezdődött a közlegelők elkülönítéséről. Az uradalom és a város térképén föltüntetett terület nem egyezett. (Egy 1789-ből származó adat szerint a város határában 87 310 hold volt a legelő. Ennek nagyobb része a Puszták.) Mind a két fél a meglévőnél nagyobb területet kívánt magának. Ezek a tárgyalások is úgy elhúzódtak, hogy csak 1847. április 20-án született meg a döntés, de végrehajtását a közbejött forradalom és szabadságharc gátolta. Az újabb szántóföldek szétosztása és a Puszták felosztása tanyaföldek számára, hivatalosan csak 1852-ben vette kezdetét. Mint látni fogjuk, a Puszták kiosztása azonban 1847 májusától vonatottan mégis megindult. A most előkerült levéltári adatokból egyre világosabbá válik, hogy ettől kezdve folyamatosan néhány család minden évben telket kapott. A XIX. század második felében, 1852 és 1860 között a Puszták elindult és lezajlott az első nagy tanyaodási hullám. Ennek során nemcsak a legelők egy részét törték föl, de még a tavakat is haszonbérbe adták.

II. Baromkutak

A XVII. század végétől a XIX. század második feléig a vásárhelyi határban nagy jelentősége volt a kutaknak. Víznyerő helyek készültek a belterületen, a szőlőhegyeken, a tanyaövezetben és a Pusztán. Mind a négy területen más jogokat élveztek a kutak tulajdonosai és használói. Itt csak a tanyaföldi és pusztai kutak összehasonlításával foglalkozunk.

A Prothocollum Judicialéban már 1733. március 8-án olyan bejegyzést találunk, hogy aki a kutat megépítette, annak örökös tulajdonosává vált, sőt a víznyerőhely körül levő 120 öles teleknek is a kizárólagos használati jogát megszerezte. Ez egyúttal a földnek, mint magántulajdonnak az első elismerése volt. A kút vizéből nemcsak a megépítő, a tulajdonos részesült, de a körülötte levő szállási földek használói is „szabadossan élhettek”. A tanyaövezetben az állandó megtelepedéshez, a szállások fejlődéséhez a kút jelenléte jelentősen hozzájárult.

A pusztai kutak még fontosabbak voltak. A víz, az állattartás, a legeltetés, a pusztai állattartás egyik alapfeltétele volt. A pusztai kutak környékén levő aklok, karámok, talyigák, gunyhók sohasem fejlődtek szállásokká. A fejlődésnek ez a láncszeme a Pusztán kimaradt. 1847—1852-től már tanyák épültek ezen a területen.

1. kép. A vásárhelyi Levéltárban őrzött Szeremlei Sámuel dokumentáció egy megmaradt rajza a XIX. századi vásárhelyi Pusztáról. A művészileg is gyenge rajz a romantikus pusztaszemléletet tükrözi.
1. Bild: Eine erhaltene Zeichnung der Puszta von Vásárhely im 19. Jahrhundert aus der im Archiv von Vásárhely bewahrten Dokumentation von Sámuel Szeremlei. Die auch künstlerisch schwache Zeichnung widerspiegelt die romantische Auffassung von der Puszta.

A tanács a Pusztát a megalakuló legeltető közösségek között megosztotta és kialakította a baromjárásokat. Ezek központjai a kutak voltak, amelyeket a gazdája nevéről neveztek el és egészen a hagyományos paraszti életmód utolsó napjaiig ismertek, emlegettek, illetve a szakirodalomban tovább éltek.⁸ A pusztai kút — ellentétben a szállási kutakkal — nemcsak a körülötte elterülő 120 ölnyi legelő kizárólagos használatát biztosította, hanem olyan nagy területet, amekkorát a jóság két itatás között legelve bejárhatott.

A pusztai itatáshoz három fajta víznyerőhelyet használtak. A *természetes vizeket*, elsősorban az időszakosan folyó ereket és a nagyobb tavakat. A Fehér-tó vize, különösen nyár vége felé, amikor erősen leapadt és besűrűsödött, legkevésbé volt itatásra alkalmas, magas sziksó tartalma, lúgos pH értéke miatt. A mesterséges itatóhelyek közül a legegyszerűbbek az ún. *sírkutak*. Ezek téglalap alakú, ásott gödrök voltak, kb. 2 m² alapterületűek. Egyik keskeny végükbe lépcsőt vágtak, ami a vízmerést megkönnyítette; vagy láncra, kötélre akasztott vödört eresztettek a gödörbe. Előfordult, hogy a sírkút fölé is készítettek vízkiemelő szerkezetet. A sírkút és a gémeskút között átmenetet képeztek a *rovatlan ásottkutak*, amelyeket balesetveszélyességük miatt állandóan tiltottak. Ezeknek legfőljebb deszka, vagy vesszőfonatból készült a födele, de többnyire még ez a biztonsági tárgy is hiányzott róluk. Végül a vízkiemelő szerkezettel rendelkező, felrótt és belül bélelt *ásottkutakat* említjük. A becsüjegyzőkönyvek tanúsága szerint ismert volt a „fa keő, vagy kő, téglá és cseréprovás”. A kőrovás azonos volt a téglarovással. Akadt kútüreg, amit kezdetben deszkával borítottak, később erre a célra készített, *ívelt*, vagy formás *küttéglákkal* rakták ki a beomlás ellen. Minden kúthoz tartozott *itatóvályú*, még akkor is, ha nem volt rovása és állandó víz húzó szerkeze. Víz kiemelés céljából általánosan elterjedt volt a mai napig közismert *gém szerkezet*. A széles üregű baromkutak fölé két, három gém is került.

A tanács rendkívül nagy gondot fordított a kutak rendbentartására. 1775-ben így hirdettek:⁹

„A kutak száját fel rojják: különben beszögeztetik.”

A tanács szorgalmazta a kutak építését és ezt olykor még anyagbiztosítással is támogatta. Ezzel egyrészt a Károlyiak földszerző igyekezete ellen akarta megvédeni a Pusztát, másrészt pedig az állatokat sújtó gyakori dögvészek elkerülése, egészséges állatállomány kialakítása miatt is kívánt tiszta ivóvizet nyerni. 1779-ben jelent meg ez a publikáció:¹⁰

„Mindenféle Csorda kutakat a gazdaságok holnap fel állítsák, a város fog fát adni pénzért.”

1806-ban csordakút készítésére a gazdákat kirendelték és a fölhasznált faanyag árát behajtották.¹¹

„A' Sámsonyi ökör csorda Kutnak csinálására hólnap az oda tartozó gazdák ki mennyenek, és a' vajú árának ki fizetésére, minden darab ökörtől 1. garast ki vigyenek.”

A sámsoni kút a Pusztá egyik legjobban igénybevett víznyerőhelye volt. Pusztulásakor, 1806. júniusában a tanács ismét kirendelte a gazdákat a megjavítására.¹²

„A' Sámsonyi ökör-csorda Kútnak az ajja őszve ment, úgy annyira, hogy a' Jóságot rajta csak egy nap is itatni lehetetlen; azért hólnap a' Kútnak meg igazítása véget minden gazdák, a' kiknek ökrei ottan járnak, okvetetlen ki mennyenek.”

III. Állattartás

A hódoltság után a Pusztát előbb az állatok szállták meg, és az állandóan megtelepedett emberek csak másfélszáz év múlva követték. A XVIII. században a föld nem saját birtok. Magántulajdont csak a jobbágy által épített ingatlanok, kevés ingósága és állatai képviseltek. Tulajdonai közül a jószág bírt a legtöbb értékkel. Ügyes pásztorok kezén aránylag gyorsan szaporodott. Az állomány növeléséhez viszonylag a legkevesebb anyagi hozzájárulás és munkabefektetés kellett. 1731-ben a vásárhelyi családok birtokában még 3810 darab marhát tartottak számon, és egy családra 2 állat jutott. 1771-ben egy család tulajdonában már 8 marha volt. Vásárhely a Habsburgoknak a törökökkel, majd a franciákkal folytatott háborújában felvonulási terület volt, ahonnan állandóan vitték a jószágot.

A nagyobb állatszaporulat érdekében szervezeten igyekeztek a nemesítést elősegíteni. Különösen nagy gondot fordítottak a pusztai loállomány feljavítására, hogy a katonaság növekvő igényeit kielégíthessék. Kiválogatták a fedező méneket és a továbbtenyésztésre alkalmas kancákat. 1785-ben így hirdettek:¹³

„Minden Gazdaság a Ménesse iránt olly rendelést tegyen, hogy holnap reggel mind Samsonon legyen a Gazdákis a Kanczák válogatásán jelen legyenek.”

A város határában levő külső és belső legelőket úgy osztották föl, hogy a belső legelők közül Gorzsán és a Szigetben gyűjtötték össze a kiválogatott tenyészállatokat, a „kezeseket”, míg a külső legelőre, a Pusztára kellett kiverni a juhokat és a „heverő” lovakat: a tenyésztésre alkalmatlan jószágot. Erről egy részletes hirdetés számol be 1834-ből:¹⁴

„A Tekintetes Nemes Vármegye Rendelése szerént a Lakosok szálasabb kanczai külön 'Ménesbe' s külön Pásztor őrizese alatt tartatni parantsoltatván, a' Lo Tenyésztes előbb haladása Tekintetiből, — mint hogy ezen külön járatásra a' Sziget leg alkalmasabbnak lenni találtatott — annál fogva a Szigeti 'Ménes Gorsára tétetik által — helyibe pedig a Gorzsai Ökör Csorda szállittatik a' Szigetbe — hogy tehát Gorzsán jövendőre már két Ménes, jobban meg élhessen szoros kötelességekké tétetik az olyas Gazdáknak kik ott heverő Lovakat tartani szoktak hogy heverő Lovaikat a Pusztai Ménesekre vigyék ki, és Gorsára tsak a kezes Lovak vitessenek — Ezenkívül a heverő kancza marhákat is a Szigetbe szállittandó Gorzsai Ökör Csordából valamint a Juhokatis a Szigetből minden Gazda a Pusztára takarítsa ki — Azután pedig, a Juhok a kiborozdolt Járásokba járattassanak külömben a Pasztorok mind annyiszor amennyiszor azon kívül kapattatnak a helyszínen Testbéli büntetéssel fognak fenytetni.”

A pusztai barmokat gyakran számbavették, küldöttségek előtt elhajtották, akik különböző szempontok alapján kiválogatták, „elszaggatták”. 1806-ban erről így hirdettek:¹⁵

„Holnap reggel minden Barmok el Szaggatódnak, és a' Ménesekkel együtt, bizonyos Deputatio által fel olvastatnak, és számba vétetnek: ahoz képest minden gazdák, valakiknek csak Marhái és Lovai vagynak a' Pusztán, holnapra ki mennyenek, és Jószágait azon Deputatióknak számon adják, különben a' kik jelen nem léznek, azoknak Marhái és Lovai bé hajttnak. — erre való nézve a' Deputatusok számára, minden gazdaság még ma egy egy kocsit rendeltessen oly formán, hogy még ma hálásra a' pusztára ki is mehessenek.”

Nagy gondot fordítottak a pusztai pásztorszállítások karbantartására és az ott élő pásztorok eltartására. A hirdetőkönyvekben különösen sokat szerepel a legjelentősebb pusztai menedékhely, a sámsoni baromkút és környéke. 1811-ben erről a következőket tudjuk meg:¹⁶

„Valakiknek ökreik a' Samsoni ökör Csordán fognak jární, azok e' héten a' Kunyhónak meg tsínálására és a' Kutnak meg igazítására ki mennyenek. — Az ott lévő Csordásnak bére minden ökörtől 1 ft, és 2 ökörtől egy kenyér lészen ahoz való eleséggel együtt.”

A napóleoni háború kiadásai súlyosan érintették a lakosságot, az állattartásra viszont átmenetileg kedvezően hatott. A katonaság ellátása miatt keresett lett a hústasló, a hús és a gyapjú. Az állati termékek fölvásárlási ára évről évre jelentősen emelkedett. 1805-ben¹⁷ a megye helységeiben a marhahús fontja 7 1/2 xr., a sertés-hús szalonnástól 10 xr. és a juhhús 7 xr. volt. 1810-ben¹⁸ a marhahús fontja 18 xr., a sertés-hús 20 xr. és a juhhús 16 xr. volt.

A nagymértékű áremelkedésekhez hozzájárult az is, hogy az addigi, értékálló, pénzt a háborús infláció hatására értéktelenebb fizetőeszközre cserélték föl.¹⁹

Részint a hadiipar átmeneti föllendülése, a katonaruhák gyártása, részint a pénz devalválódása következtében megnövekedett a juhok és a gyapjú iránti kereslet. A pusztai juhállományt igyekeztek gyarapítani, hiszen a városban gyakran jártak kereskedők, akik így hirdettek 1806-ban²⁰ és 1810-ben²¹:

„A' Tatai Csapó mesterek jelen vagynak, a' kik a' Magyar gyapjút meg venni szándékoznak; ahoz képest a' Magyar Juhokat tartó gazdaságok, az alkura, szokás szerént jöjjenek bé most mindjárt a' város házához.”

„K:U: Barta Jánosnak Házánál szálva lévő Tatai Csapók, a' Magyar-Juh Gyapjúnak Százáért, Száz hetven öt kkat ígérnek, a' kiknek azért el adó Gyapjújok vagyon, és azon árért oda adni kívánnják, foglalóért mennyenek a' Barta János Házához.”

A pusztai állatállomány gyarapodása csökkent és minősége hamarosan föltartóztathatatlanul zuhanni kezdett. Kis részben ehhez hozzájárult a háborús konjunktúra visszaesése, illetve a jószágokat mind gyakrabban sújtó dögvészek, de elsősorban a megváltozott termelési viszonyok. A két utóbbi tényező közül vizsgáljuk meg előbb a fenyegető állatjárványokat.

Az állatgyógyászat a fejletlen humán orvoslás mögött kullogott. A pusztai állatok gyógykezelése a XVIII. század első felében a kuruzslás és népi gyógyítás szintjén állt. A kórokozók léte és döntő szerepük az állatok fertőző megbetegedésében, járványos továbbterjedésében, teljesen ismeretlen volt. A gyógyítás már kilépett a középkori „*ganajpatika*” szemléletéből, de az erős maró és sejkárosító kémiai szerektől, a gyakran alkalmazott rézgálic, kén, szóda, stb. hatásától; a durva sebészeti beavatkozásoktól, a bicskával való csonkolásoktól, tüzes vassal történt sebkiegetésektől, stb. nem volt várható jelentős előrelépés.

A XVIII. század utolsó harmadában minőségi változás következett be. Két lényeges tennivalót fölismertek: 1. a *tisztaság* szerepét; elrendelték az állatszálláshelyek naponkénti kidudvázását és szellőztetését; és a 2. járványok kivédésében a *vesztegár* fontosságát. Ezen mindkét intézkedést egy szóval *megelőzésnek* nevezhetjük.

1781-ben ha embernek, vagy állatnak farkastól, illetve kutyától támadt baja volt, erre a városházánál gyógyszert tartottak. 1783-ban elrendelték, hogy rühes lovakat nem lehetett kihajtani a méneshez. A rühes lovakat a Kender-tó partján elkülönítették. 1786-ban kihirdették, hogy az eldöglött marha húsát senki föl ne darabolja és ki ne mérje. A vármegye állandó állatorvost tartott, aki rendszeresen sorrajárta a legelőket, pusztákat és megvizsgálta a jószágokat. Az erőfeszítések ellenére, a marhajárványok egyre gyakoribbá váltak és a XIX. század elején már országrészekre terjedtek ki, s nem egy határban kipusztult az állomány. 1811-ben így hirdettek:²²

„Te/kin/t/e/tes N/eme/s Békés vármegyében a' Marhadög szerfelett való lévén, leg inkább pedig a' Gerendási és Csorvási Pusztákon; ezen okból, a' jövő Hétfőn Gyulán tartandó országos vásárra az említett Gerendási Csorvási, és Kígyósi, Pusztákon keresztül, a' Marhákat bé hajtani szabad nem lészen; a' több megye, és szomszéd vármegyebéli Helységekbeül is úgy engedtetik meg a Marhákk bé hajtása, ha azok a' Marháknak egészséges voltját, az Előljáróknak hiteles Passusokkal bé mutattják. — Ennek meg vizsgálására a' Határ szélekre elegendő Szrázfákkal, Előljárók neveztetnek ki, a' kik azokk ellent állanak, és erőszakossan a' városba bé hajtani merészelnék, az olyan beteges Marhák, minden személy válogatás nélkül agyon fognak lővöldöztetni.

Azok tehát, a' kik a' Gyulai vásárban Marhákat vesznek, vagy pedig innen eladó Marhákat oda hajtánának, és ottan el nem adhatnák, azon Marhákat többé a' Falka közé hajtani kemény feleletnek terhe alatt, ne bátorkodjanak; ennél fogva minden gazdaságoknak szorossan parancsoltatik; hogy a' magok Pásztorainak parancsolatba adják, hogy az Gyulai vásár fellől jövő Marhákat bé fogadni, 's a' Falka közé bocsájtani ne merészelyék.”

Az állatállomány csökkenését és minőségi romlását — mint említettük — a termelési viszonyok megváltozása nagyban elősegítette. A XVIII. század utolsó harmadában a földművelés egyre nagyobb szerephez jutott. Az addigi szállások fejlett „szállás-tanyákká” alakultak, ahol béres, tanyás, vagy a gazda fia már egész évben kint lakott, hiszen a termelés földközéltben tartotta. A tanyaház körül egyre gyarapodott az állandó állatszállások és a gabonatórolók száma. Hatalmas istállók épültek. Mint a ránk maradt becsüjegyzőkönyvekből megtudjuk, akadt számos, olyan szálláson épült ököristálló, amelyiknek 3—4 ajtaja volt és benne 3—4 jászolt helyeztek el. Az istállós állattartás rohamosan fejlődött, hiszen a jószágok itt nemcsak állandó pénztőkét jelentettek, de a naponta nyerhető állattermékeket rendszeresen értékesíteni lehetett. A tanyaházak szomszédságában megjelentek a „*téj tartó gödrök, tejes vermek*”.

Ezzel a fejlődéssel és értéknövekedéssel nem tudott versenyt tartani a pusztai félrideg állatállomány, amit ráadásul egyre inkább fölhígítottak az istállós jószágok közül kiselejtezett példányokkal és a kiöregedett igás állatokkal. Az a szemlélet, amely némely szakirodalmunkban napjainkig élt a pusztákon legelő, kövér nyájakról, megszámlálhatatlan ökörről és szilajon vágató, ápolat ménesekről, romantikus tévedés volt! A valóság még akkor is megdöbbenő és szomorú, ha a nyomorúság nem volt általánosítható. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárából a napokban került elő egy ritka, 1846-ban kiadott könyv,²³ amelyiknek a szerzője, Erdélyi János húsz évvel azelőtt, tehát 1826-ban végigjárta a Dél-Alföld nagy legelőit és elvetődött a vásárhelyi Pusztára is. Könyvéből itt csak egyetlen, megrázó részletet idézünk. A szemtanú hitelességével fölvezolt tragikus sorok az első útleírás volt a vásárhelyi Pusztáról.

„Tökéletes meggyőződésem kedvéért ezelőtt 20 évvel július vége felé egy értelmes mezei gazda társaságában Csongrád, Csanád, Békés, Arad vármegyék pusztásabb részein keresztül utazván, vagy véghetlen gyeplegelőket, vagy számtalan tanyákra felosztott szántóföldeket láttunk előttünk.”

A továbbiakban leírja, hogy itt ő is kövér nyájakat, ökörcsordákat, méneseket remélt találni, de csalódásáról így folytatta az elbeszélését:

„...És ime, miután még csak egy madarat sem látánk, végre egy csapat lovat pillantánk meg. Feléjük hajtattva, két három zsiros ingú 's juhászbundáját hátán cipelő csikósoktól megkérdezzük ezen lovaknak tulajdonosát, feleletül vesszük, hogy ez Vásárhely roppant kiterjedésű mezőváros egyik felekezetű gazdáinak ménesűk

2. kép. A vásárhelyi Levéltárban őrzött Szeremlei Sámuel dokumentáció egy megmaradt rajzának részlete. Pusztai pásztorok a talyiga mellett.

2. Bild: Teil einer Zeichnung der im Archiv von Vásárhely bewahrten Dokumentation von Sámuel Szeremlei. Puztahirten neben der Schubkarre.

legyen; de vajmi csudálkozás foga el bennünket, midőn azon ménest közelébb megtekintvén, ottan 13 markú öreg kanczákat szopos csikaikkal, olly nagyságú hágóméneket, nevendék egy-két három esztendő kancza- és csődör-csikókat vegyest mind azon egy csapatban, és pedig félig döglő állapotban kénytelenítettünk látni. Kérdezvén a' ménes illy állapotjának okát a' számadó csikóstól, ez egy czifra alföldi áldás elmondása után azt természetesnek találja, mert már 6 hét óta nem volt eső, a' lovak pedig ha földet rágnak, attól sem nem nőnek, sem nem híznak. További kérdésünkre megértjük azon számadótól, hogy az anyakanczák száma mintegy 500-ra terjed, a' szopos csikóké pedig mintegy 200-ra. Ezen aránytalanság iránt ismét megütközésünket nyilvánítván, azt adá feleletül: inkább azon lehet csodálkozni, hogy gazduraimék még ennyi szaporodást is látnak; hiszen tavasszal még a' fű megindulás előtt olly rosszul telet lovakat csapnak ki számadásom alá, hogy hegyes csontjaik a' kilukasztott bőrből kiállanak, elgondolhatni az illyes kancza mívű csikót elhet és növelhet és ismét fogamzhat. Kérdem: nem fogja e bárki ezen mondásának igazságát elismerni? nem fogunk e elhallgatni és sajnosan átlátni, miszerint illy pusztaságban a' szántóvető gazda még tulajdon használatára sem képes jó lovat tenyészteni, tehát

annál kevésbé lehet arra támaszkodnunk, hogy innen alkalmas katonai lovakat szerezhessünk.”

Erdélyi, idézett könyvében, a Pusztán talált marhacsordákról és egyéb állatokról még a fentebb leírtaknál is jóval siralmasabb képet festett. Bár a vásárhelyi Pusztán az állattartás a mai napig fentmaradt, a félrideg pásztorkodás egyre inkább visszaszorult. A múlt század végére már jelentéktelenné vált és az első világháborút követően végleg megszűnt.

IV. Tanyásodás

A pusztai földművelést megelőzte az „irányított legelőgazdálkodás”. A pusztai legelő elkülönítéséig, 1743-ig a legelő egy részét lekaszálták a jószágok elől. Az elkülönítés után nemcsak megtiltották a szénagyűjtést, de a harc is megindult a nagyobb és jobb legelőterületekért. A Pusztá nagyobb részén rendszeresen megállt a csapadékvíz és nem talált kapcsolatot az erekkel, tavakkal. A vizenyős rétek a fölmelegedés után szinte „megfőttek”, másrészt pedig melegágyává váltak a lépfene és a birkák ún. „kergekórjának” és a májmétey terjedésének. Már a XIX. század elején megkezdődött a Pusztán a belvíz elleni szervezett védekezés. Erről a munkálatról 1805-ben így hirdettek:²⁴

„A' Tekintetes Uri Törvény Széknek rendelése szerént, mind azok a gazdák, a kiknek a' Pusztáról a' Tanyabéli Földekre bójönni szokott víz-áradások károkat okoznak, és a' kiknek nevei a' Törvény Székből is ki vagynak adva, holnap reggel, ugymint Hétfőn, vagy magok személyesen, vagy a' Cselédjeik által a' Kutasi pusztára, a' Buzi András szállása mellett ásatandó Pusztai töltésnek ki mérésére, és kinek kinek számára, mennyi feltölteni való darabja esni fog ki mutatására jelennyenek meg. — Különben az engedetlenek a' mit kapnak, magoknak tulajdonítsák. —”

A hirdetés számunkra leglényegesebb mondata: „...a' Kutasi pusztára, a' Buzi András szállása mellett...” Ez a néhány szó egyértelműen bizonyítja, hogy a Pusztán elvéve már szállás is létezett. Az nem derül ki, hogy rajta felépítmények, tehát tanya is állt-e, de a szállás művelt földterületet jelzett, amit legálisan meg is tűrtek. Ez az első írásos bizonyíték arra nézve, hogy a Pusztá egyes részein már 1852 előtt megindult a földművelés.

A Pusztát védték a kóborló állatoktól és az illetéktelen személyektől. A földrajzilag még a Pusztához tartozó urasági földterület, a derekegyházi majorság is a nagy legelő egy részével volt határos, hiszen abból törték föl. 1806-ban a Pusztá védelmére így hirdettek:²⁵

„A házzal bíró és ház nélkül való Zsellérek, minyájan a Városbul Derekegyházára vagynak kaszállásra ki rendelve, ezek Pap teleken holnap hajnalban kaszával és villával meg jelennyenek, gyermeket a munkára ne küldgyenek, Sem pedig magokkal Lovakat a pusztára ne vigyenek; — különben, vagy ha a rendeltettek ki nem fognak menni, avagy a munkára gyermeket küldenek, vagy Lovakat visznek a pusztára, keményen fognak meg büntetődni; — a Munka közben pediglen úgy viselleyék magokat, hogy a munkát ne lopják, hanem hajnalban hozzá fogván hűségesszen tegyék meg: — ellenkező esetben ha a napi számjokban fogyatkozás fognak szenvedni, magoknak tulajdonítsák.”

1847. április 20-a után, elvileg elhárult volna minden akadály az elől, hogy az eddig jogtalanul föld nélkül hagyott jobbágyok és házas zsellérek a Pusztából legelőt, illetve feltöresre váró szántó területet kapjanak. Mint már mondtunk, a tömeges földosztás a szabadságharc miatt elmaradt. Vásárhely külső legelője ekkor

72 939 kat. hold és 904 négyszögöl. Ebből a döntés szerint 44 638 hold és 636 négyszögöl illette meg a várost, melyből utakra stb. levontak 246 hold és 511 négyszögöl területet.

1851-ből²⁶ származó jegyzőkönyv szerint a Pusztá hasznosítása, a külső legelő bérbeadása, már a hivatalos kiosztás előtt egyértelműen megkezdődött:

„Előterjesztvén hogy a' városi tanya földek után kihatott külső legelői járandóságok, úgy szinte a' belső nyomáson vályog vetésre felhagyott gödrökön felmaradt térek bérbe kiadandók lennének.”

Arra nézve, hogy az alább jelzett vásárhelyi lakosok valóban a Pusztából kaptak földet, nincs bizonyítékunk, hiszen a most talált irat a helynevet sajnos nem tünteti föl, és az ma már földéríthetetlen, de meggyőződésünk, hogy Vásárhely határában akkora feltört, szikes terület, amin tíz család, egymás szomszédságában kezdett gazdálkodni, csak a Pusztán lehetett. Erre utal a táj hangulatos leírása is. 1851-ben ugyanis tíz vásárhelyi, földhöz jutott, házas zsellér panaszt tett a három év előtti, tehát 1848-ban kapott rossz, terméketlen földje miatt a tanácsnak. Az viszont egyértelműen kiderül a beadványukból, hogy „a' Legelő el különözése” során kiosztott telkekről van szó, ami egyúttal nagy valószínűséget ad a pusztai legelőosztásnak, másrészt véglegesen bebizonyítja, hogy 1847 után megkezdték a földek kiosztását és abból a házas zsellérek is részesedtek! A parasztok panasza, amit az egykori göröcsös írás is jelez, minden bizonnyal a saját megfogalmazásuk volt. Benne olyan naiv báj, ritkán olvasható irodalmi érték, és olyan „tiborci keserűség” feszül, ami parasztságunkra évszázadok óta jellemző. Ezért a levelet az eredeti terjedelmében, betűhíven közöljük:²⁷

„Tisztelt Nagy Érdemű Városi Tanács Érdemes Bírák Uraink

Fájdalmasan kénytelenítettünk a' Nagy Érdemű Városi Tanátsához fójamodni panaszainkat alázatossan elő terjeszteni úgy panaszink Órvoslásáért esedezni ugyan is;

Hogy midőnn a' Legelő el különözése egyesség mellett a Méltóságos, Uraságal Egy Telek után 32, Hóld ajánlat mellett meg történt, úgy szinte, minden 8. ház után 32. hold ki adatot, és így minden házzal bíró Zsellérnek 4. hold a' többség, kívánságára minden kinek Darabokba ki osztatott, úgy minékünk Panaszósok nak is, De óh fájdalom olj haszon vehetetlen. Vak. székes, semjékes, hejjeken a' hóld, nem hogy Gabona teremjenn De még az Áldott Természet rendín egy hasznos fű szál sem nevelkedhetik fel, mert mint hogy ezen Atzélhoz hasonló Kemény földőnn a' Téli havazások tavasz félen el ólvadnak akkár a' Vízet bé nem vészi, ha nem rakásra tódul és még a' Tavasz Nap fény el nem szárítya mind addig rajta van, és így a' belé vetett mag ha ki kél is, azt a' Nap heve fel pirítya a' vízzel együtt rólla el szárad s. ki vész, e, szerént a' három Év, el forgása alat nem hogy fáradtságunk jútalmát De még a' belé szórt magvainkatis el vesztettük, és így mi ezenn haszon vehetetlen Kopár földrűl sóha nem aratunk

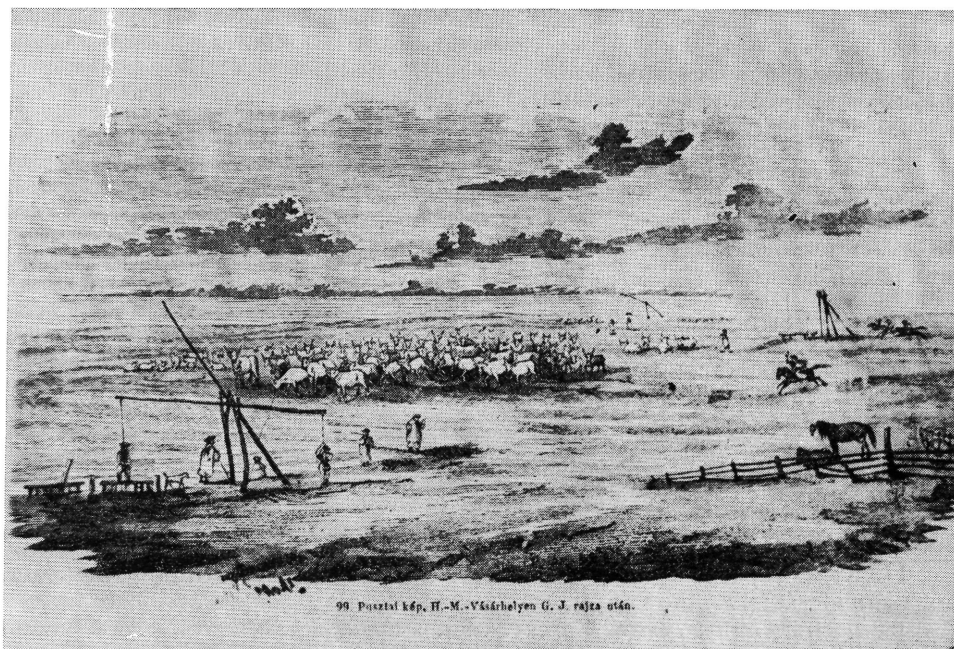
Nem úgy mint azonn szerencsés Lakos Társaink kik nek fölgyeik jo heljenn eset, Könyves szemekkel el nézvén mi hogy melj gazdagonn arattak, De már tovább el nem túrhétvén ezen szerentsetlen esetinket Először is Kénytelenítetünk fójamodni

De egyszer mint is Bírván a' nagy Erdemű Városi Tanács ígasság tévő nagy lelkűségébenn, alázatossan Kőnyörőgni bátorkodúnk, hogy ezen, panaszinkat tekintetbe vévén, sérelmeink órvoslását bóltis bele látása Kegyes és ígasságos ítéletével ki eszközölni és végre hajtani Kegyelmessenn Méltóztassék, Melj fájdalmas és ígasságos panaszink és kőnyörgésünkre adandó Kegyes válasz és végre hajtás el várása mellett vagyunk a' Nagy Érdemű Városi tanátsnak Alázatoss Szolgái

Hold Mező Vásárhelyen

Szeptember 6^{ik} 851.

Domokos János Juhász János Csengeri András Ruzik János Borsi István Szabó
József Méhes Istvánné Hatvani András Bórsós Péter Hős András”

3. kép. Gosztonyi József egyetlen, a valódi korabeli vásárhelyi Pusztát ábrázoló rajza, néprajzi hitelességű. (Megjelent: „Budapesti Visszhang. Heti Közlöny. 1856. 27. szám. Július 3-án. Matók Béla cikkének illusztrációja a 223—226 oldalon.)

3. Bild: Die einzige, die wirkliche derzeitige Puzta von Vásárhely darstellende Zeichnung von József Gosztonyi. (Erschienen in: „Budapesti Viszhang (Budapester Echo); Heti Közlöny (Wochenmitteilung) 1856. Nr. 27, am 3. Juli. Illustration zum Artikel von Béla Matók auf den Seiten 223—226.)

Ugyancsak a pusztai járandóság kiadásáról szól egy 1851-es kimutatás,²⁸ amely „A városi közönség bírtokához tartozó haszonbérbe adott földeknek, és azokért évenként fizetendő haszonbéres összevegnek” alakulásáról adott számot. Ennek az 5. tétele szerint:

„A' Rárosi tanyaföld pusztai járandóságából 6/8 sessió utánni 19.^h: $\frac{1000}{1200}$ négy-
szögöl Engenthaler Ferencznek 110 pengő forint 30 xr.”

A Pusztá sámsoni betelepültségét jelzi egy 1851. májusában kelt kimutatás.²⁹ E szerint a *sámsoni pusztán* már 223 házat számláltak, ahol „1851 magyar, 6 német, 11 zsidó, 984 R. Cath, 843 Helvét és 30 G. n.e.” felekezetű ember élt, összesen 1868 fő. Jelentős részük a kertészségben dolgozott.

Az 1852-es, hivatalos pusztai földosztás után a vásárhelyi Pusztán szinte robbanásszerűen elindult a tanyásodás. Az elkülönítés után a saját földre bátran építettek.

A parasztság egy jelentős része már a XIX. század első felében a tanyán lakott. A nem istállóss állatait kiverte a Pusztára, ahol az elkülönítés után ezeknek szállást, magának előbb gunyhót, majd tanyát; gyakran azonnal tanyát épített. Egyik fia örökölte a „nagy tanyát” ami a szállásföldeken évtizedekkel azelőtt épült, a másik fia pedig a pusztait. Sok vásárhelyi család nem tartott igényt a pusztai járandóságára, mivel vagy távol esett a várostól, tanyától, vagy olyan rossz minőségű volt, hogy nem kívánt vele vergődni. Ezeket a földeket vagy bérbeadták, vagy végleg eladták. Akik ezekre a földekre igényt tartottak és rögtön jelentkeztek, a nagy vitalitással és vagyonszerzési vágygal rendelkező orosháziak voltak. A Pusztá egy igen jelentős része a XX. század elejére már az ő tulajdonukba ment át. 1855. áprilisában pl. ezt a hirdetést olvashatjuk:³⁰

„833. 13/K.v.ü. Április 15^{én} haszonbérbe adatik: 2^{or} Fehér tó, 3. Kakas szík, 4. Nagy bogárzó 5. Sós tó”

A terméketlen, szikes terület nem igen kellett, hiszen 1855. júniusában az előbbi hirdetésben jelzett pusztai területek egy része még mindig kiadó volt:³¹

„Hmvásárhely város birtokában lévő ugynevezett fehér tó $222 \frac{48}{1200}$ hold és nagybogárzó 76 hold ma dú. 3 orakor 2 évre haszon bérbe kifog adatni ár verés útján.”

Végül bemutatunk egy tipikus hirdetési részletet 1856-ból is, amely a Pusztá kiárusítását példázza:³²

„146/p.

11. Vig Mihály 13 $\frac{248}{1200}$ hold pusztai jó járandóságát eladta Orosházi lakos

Bors Istvánnak. —

17. Kenéz János megvette Varró Antal 5250 sz. a: tanyaföldje után járó pusztai rossz járandóságát. —

18. Bartók Imre megvette Farkas András 2060 sz. a: háza után járó pusztai pótjárandóságát.

20. Forrai Ferenc megvette Pásztor János 490 négyszögöl pusztai pót földjét.”

Az orosháziak erőteljes betörése a vásárhelyi Pusztára, jellemző egy 1853-ban kelt panszúk alapján is, amit „Orosháza községe előljárói” nyújtottak be a vásárhelyi tanácsnak, hogy az ő könnyebb közlekedésük érdekében a kiosztott Pusztá vásárhelyi részéből másfél öl széles határutat adjanak át. A vásárhelyiek ezt a kérést teljesítették. Íme a panaszbeadvány szövege:³³

„...,a legelő kiosztása alkalmával, — az orosházi tanyák alatt, és onnan le egész a Földvári határig sehol határ út ki nem hagyatván, az által az orosházi és földvári közlekedés elzárattott, melly út hiány miután Orosháza községe lakossáikat nem csekély sérelmükre lenne, — ezen sérelem orvoslása tekintetéből kéri Orosháza Községe Előljárói, az említett határ vonalon a határ útát 1 és fél öl szélességben a vásárhelyi határon kivágtatni;”

Az évtized végére a vásárhelyi Pusztán jelentősen megnövekedett az állandó épületekkel, tanyaházzal rendelkező tanyák száma. (Erről egy 1858—59-ből származó, részletes adónyilvántartási kimutatás maradt a levéltárban, amiből a Pusztára vonatkozó összes adatot, az ott leírt sorrendben, táblázatba gyűjtve közöljük:³⁴ Két szobás tanya volt 2. Három szobás 3. Négy szobás 2. (Egy szoba évi adója 15 xr. volt.)

Végezetül idekivánkozok még két adat a vásárhelyi Pusztáról. A következő évtized végére, 1869-ben már 4054 betelepült lakosa volt és 1884-ben a Pusztaszéli úttól keletre kereken 1000 tanyában folyt a termelés.

A Pusztai betelepültsége 1858-59-ben

Határ rész megnevezése	tanya száma	szoba száma	megjegyzés
Pusztaszéli dűlő	34	34	—
Tanya széli dűlő	3	3	—
Szóllósi Dűlő	7	7	—
Nagy Tatár Sánczi dűlő	16	16	—
Aranyadhalom dűlő	18	22	1 tanya már ekkor „lerontatott”!
Barackos Dűlő	14	14	—
Hatablaki Kápolna	12	12	1 tanya „elpusztult”.
Peczértésháti Dűlő	24	28	1 szárazmalom. Dobsa Sámuel-nének van egy 3, két 2, és egy 1 szobás tanyája.
Kardoskút dűlő	9	9	—
Aranydad dűlő	24	24	—
Czinkus Dűlő	8	8	—
Mózeshalom Dűlő	17	19	Lengenfelder József tanyája 3 szobás
Kisbogárhozó Dűlő	18	21	Csajághy Mártonnak van egy 4, egy szobás tanyája pedig 3 darab
Nagybogárhozó Dűlő	14	15	—
Csárpatelek Dűlő	10	10	—
Sóstó Dűlő	3	3	—
Sásosbogárhozó Dűlő	5	5	—
Fecskés	12	12	—
Sóstóparti halom	8	11	a Kutasi Csárda 4 szobás
Kanáshalom	6	6	—
Sóstó farki	9	10	1 szárazmalom
Szóke halom	17	19	Maczelka Jánosnak van egy 3 szobás tanyája.
Kápolna	8	8	—
Pósa halom	9	9	—
Kakas szék	—	—	uradalmi úsztató
Kútvölgyszék ér	10	10	—
Kakas szék halom	5	5	—
Kis halom	5	5	—
Laczi telek	2	2	—
Pusztai fekete malom	3	4	1 szárazmalom
Hármas határ	9	9	—
Lebuki	7	7	—
Boros szék	6	6	—
Apró halom	4	4	—
Pusztai vöröshalom	12	12	—
Mágoecs oldal	15	15	—
Összesen:	383	404	3 szárazmalom 2 elpusztult tanya.

V. Betyárkodás

A vásárhelyi Pusztai nemcsak a két helység: Vásárhely és Orosháza, de a Dél-Alföld egyik legjelentősebb betyárfészke volt másfél évszázadon keresztül. A pusztai betyárok miatt — mint azt Szabó Ferenc³⁵ írja — a vásárhelyi Tanácshoz gyakran fordultak a környező városok és megyék panasszal. A Pusztán, akár szerte az országban, a betyárkodás gyökerei a történelmünkben jóval mélyebbre nyúlnak vissza, mint a pejoratív értelemben használt betyár szó elterjedése. A hódoltságot követő-

en az első adatunkat a pusztai betyárkodásról az éjszakai pásztortámadások történetében kaptuk, amit az orosházi telepések sátrai ellen követek el.

A pusztai pásztorok, bár ezt az életmódot a kötetlen munka, a kevesebb felelőség, a nehéz ellenőrizhetőség, a szabadság élvezete miatt választották, kezdetben legalább is nem voltak betyárok. Viszont könnyen hajlottak a virtusra és olyan cselekedetek elkövetésére, ami az ő erkölcsi normáik szerint nem volt bűn, de a társadalom üldözte. A nincstelen zsellérek, elszegényedett jobbágyok egy kisebb rétege a létfenntartásért vívott küzdelemben előbb-utóbb összeütközött a feudális rendszerrel és bújdosóvá vált. Ezek a betyárrá kényszerült elemek a pásztorok között húzódtak meg, nappal békés csikós, vagy juhász látszatát keltve, éjszaka viszont betyárkodva, magányosan, vagy bandába verődve raboltak, nem egyszer gyilkoltak.

Az 1753 évi „Pető—Törő—Bujdosó” féle zendülés után a hatóságok úgy átfélték a Pusztát, hogy egy időre lecsökkent a betyárkodás. A XVIII. század végére a Pusztán és a vidék három nagy folyójának, a Tiszának, Marosnak és a Körösnek mindkét partján számos betyár húzta meg magát. 1791. február 20-án az úriszék által hozott statutum alapján már gyanú alapján is ítélték. A tanács a pásztoroknak ún. „személyes Levelet” adatott, amivel magukat megkülönböztethették a gyanúsítottaktól és a bűnözőktől. Fegyvert nem viselhetek, nyerges lovaikról pedig „szoros számadással” tartoztak. A tanács elrendelte, hogy minden baromtartó gazdaság a saját vagyonbiztonsága érdekében a Pusztára egy lovas embert köteles kiállítani. Erről 1805-ben a következő hirdetést tették közzé:³⁶

„A’ Pusztáknak mostanában meg történt sok rendbéli tolvajságoknak, ’s gyilkosságoknak meg akadályoztatására nézve köz hírré tétetik: higy minden Barom tartó gazdaság maga gazdasága közzül, ezentúl, minden hétre egy Lovas gazda embert fog ki állítani, a’ kiknek kötelessége Lészen, a’ pusztákat szorgalmatosan kerülni, és a’ kóborló, ’s csavargó személyeket meg fogni. — ezen pusztá kerülésre ki rendelendő gazdák pedig, minden hétnek elején a’ Város házánál magokat jelencsék. — A’ kerülő gazdákat az első Laistromos gazda sor szerént fogja ki nevezni, és ki rendelni; hanem a szükséges parancsolatot a’ Város házánál fogják venni; ezen rendelésnek jobb móddal való fojtatására nézve, 2. pusztai birák is fognak fel állíttatni, a’ kiknek vezetésétől és parancsolattjától fognak a’ Lovas gazdák, avagy azoknak emberei, a’ pusztá kerülésben függeni.”

Még egy év sem telt el, amikor 1806-ban szorgalmazzák, hogy a gazdaságok személyes levéllel lássák el a pásztoraikat:³⁷

„Ezen Tek: M^s vármegyének rendeléséből minden gazdaságoknak parancsolatik: hogy a Pusztákon lévő Pásztoraiknak, személyes Levelet adjanak, különben a’ kik olyan Levél nélkül találtatnak a’ Pusztákon, mint gyanús, és kóborló személyek el fogattatnak, és érdemlet büntetéseket el veszik.”

1806-ban kelt újabb publikáció már együtt sürgeti a személyes levél használatát és a pusztakerülő lovasok felállítását.³⁸

„Mindazon Gazdaság a’ Pusztáknak kerülese, és a’ kóborló, ’s tolvaj Betyároknak el fogása végett, a’ Tavalyi mód szerént, alkalmas Lovas embereket állítanak a’ pusztá-Birák mellé minden héten; és ezen rendelésnek tellyesítésére az első gazdák-nak szorgalmatos gondja légyen.

A’ Pusztákon lévő Pásztoroknak minden gazdaság személyes Levelet adjon; különben a’ Levél nélkül találtató pásztorok a’ testbéli büntetést el nem kerülik.”

Ezek a rövid időszakonként meg-megújuló sürgetések alátámasztják a közbártorság gyors romlását és a hatóságok tehetetlenségét. Négy év sem telik el, amikor 1810-ben már azt hirdetik, hogy a pusztai pásztor nem hagyhatja el a rábízott jószágokat, és ha a városba nyomós indokkal be kell jönnie, igazoló cédulát kérjen:³⁹

„Minden féle Pásztoroknak, valakiknek csak számadásai alatt lévő Jóságá kinn a' Pusztákon és nyomásokon vagyon szorosan parancsoltatik: hogy állandóul a' Jóság mellett légyenek, és ha különös dólgaik véget jönnek is a' városba, magokat a' Város házánál jelentveni, onnan Czedulát vegyenek magoknak az ide haza való szükséges mutatásra: különben a' kik Czedula, és engedelem nélkül ide haza tapasztaltatnak 24. pácza útésekkal fogk büntetődni.”

A pusztakerülő lovasból hamarosan valóságos betyárüldöző szervezet alakult. Hadnagyok és beosztott lovasok egymást váltva örködték. 1810-ben erről így hírdettek:⁴⁰

„A' Pusztá kerülő Hadnagyok valakiket magok mellé kerülni el rendeltek azok szót fogadván a Hadnagyokkal együtt a' Puszták kerülésére vonyogatás nélkül el mennyenek, és a' Pusztákat szorgalmatosan kerülni el ne mulassák, 's addig onnan haza se jöjjenek valamig más újabb rendbéli Kerü/lő/ — Lovasok által fel nem váltatnak.”

1811-ben egy újabb, szigorú rendelkezés született, amely kimondta, hogy pásztoroknak nem szegődhetettek ismeretlen embert.⁴¹

„Parancsoltatik továbbá az is: hogy semmiféle esméretlen, csavargo, és hiteles levél nélkül lévő vidéki személyt Pásztoroknak, akár a' Gazdák, akár pedig a' Számadók meg fogadni ne merészelyenek példás büntetés alatt.”

1835. március 29-én kelt hirdetésben már 27 férfi nevét sorolták föl, akik pásztoroknak nem állíthatók. Ha mégis befogadták valamelyikőjüket, az ún. „Öreg Gazdák vonatnak kemény feleletre”. A mind szigorúbb rendelkezések ellenére is tovább súlyosbodott a közbiztonság. Már nincs olyan büntetés, és közigazgatási kényszer, ami a betyárkodást megszüntetné. 1835-ben egy hirdetésből megtudjuk, hogy:⁴²

„KU: Marton Lórintz Karámjától ma egy hete a' Pusztáról el vesztek 12. seretések, mind Kotzák, Külömbféle jegyűek, a' ki nyomába útasítja 12. for. lesz a' jutalma.”

A pusztai betyárkodás a forradalom után ismét föllángolt és még Ráday hírhedt tevékenysége után sem ért véget. Vásárhely, és talán az ország utolsó betyárja, Farkas Jancsi még az 1920-as évek elején is megfordult a Pusztán. Bár a népből jöttek és a társadalmon kívül kerülésük indokai között gyakran föllelhetőek a társadalmi igazságtalanságok elleni zendülésük, a pusztai betyárok sem voltak hazafiak, vagy népi hősök. Nehéz helyzetükben hamarosan nemcsak a társadalommal, de azzal a néppel is szembekerültek, amely közül származtak.

Erdélyi János: Nemzeti Iparunk. (1846) Pest. Nyomatott: Heckenast Gusztávnál. Fényes Elek kiadása. II. kiad. 4 füzetben.

Nagy Gyula: Hagyományos földművelés a Vásárhelyi-pusztán. (1963) Budapest. Orosháza története és néprajza. (1965) Orosháza. Paraszti állattartás a Vásárhelyi-pusztán. (1968) Budapest. Parasztelet a Vásárhelyi-pusztán. (1975). Békéscsaba.

Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. (1964) Gyula.

Tárkány Szűcs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. (1961). Budapest.

A jegyzetanyagban nem említett, de tanulmányunk megírásánál figyelembe vett szakirodalom jegyzéke:

Herczeg Mihály: A hódmezővásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. (1974) Szeged.

Juhász Antal: Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. (1975) Ethnographia. 2—3. sz. 276—312. p.

Nagy Ferenc: Hódmezővásárhely városának rövid rajzolatja. (1812) Tudományos Gyűjtemény. 2. köt. 34. p.

Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története. (1900—1913) Hódmezővásárhely.

1. Nagy Gy. 1965. 243 p.

2. H. k. d. 1. 1—4 apr. 775.
 3. H. k. d. 7. 1834. Április 20^{kán}
 4. H. k. d. 5. Pro 17^a Junij 810.
 5. H. k. d. 8. 839. Jun. 16.
 6. Tárkány Sz. E. 1961. 215 p. 73 lábjegyzet.
 7. H. k. d. 1. 1784. Die 16^a Majj.
 8. Nagy Gy. 1963., 1965., 1968., 1975.
 9. H. k. d. 1. Die 1. Xbr. 775. 4.
 10. H. k. d. 1. Die 2° Majj. 779. 3°
 11. H. k. d. 3. 806. 20ª apr.
 12. H. k. d. 3. Pro 8ª Juny. 806.
 13. H. k. d. 1. 1785. Die 8. majj.
 14. H. k. d. 7. 1834. Április 13^{kán}
 15. H. k. d. 3. Pro 4^a May 806.
 16. H. k. d. 6. Pro 31^a Marty 811.
 17. H. k. d. 3. pro 8^a Xbris 805.
 18. H. k. d. 6. Pro 18^a 9^{br} 810.
 19. H. k. d. 6. pro 25^a 9^{br} 810.
 20. H. k. d. 3. Pro 10^a aug. 806.
 21. H. k. d. 5. Pro 13^a May. 810.
 22. H. k. d. 6. pro 21^a Julij. 811.
 23. Erdélyi J. 1846. „Első füzet” 102—107. p.
 24. H. k. d. 3. 16. Júny. 805. (Itt jegyezzük meg, hogy a hirdetésben használt „Tanyabéli Földek” kifejezés a Tanya nevű határrész neve volt. Mint ismert, a vásárhelyi határt három nagy részre különítették el: ezek a „Tanya, Gorzsatanya, Puszta”. A Puszta szót tehát azért írtuk nagy kezdőbetűvel, mivel az egyik határrész tulajdonnevét jelöli. A „vásárhelyi” megkülönböztetés csak a szó jelzője és földrajzi meghatározója.
 25. H. k. d. 3. pro 26^a Maj. 806.
 26. Kivonat az 1851. febr. 19-i Tanácsülési Jegyzőkönyvből.
 27. II. 2658/1851. sz. ügyirat.
 28. II. 2988/1851. sz. ügyirat. (Kelt: 1851. szept. 15.)
 29. 1851/4754. sz. ügyirat. „Kimutatás Csongrád megye területéhez tartozó Városok, faluk, kertészségek, és pusztáknak — valamint azokban található házak’ számának és népességének, — közigazgatási Járásonként elő adva.”
 30. H. k. d. 9. 1855. April. 9^{án}.
 31. H. k. d. 9. 1855. Június hó 10^{én}.
 32. H. k. d. 9. 1856. Január 13^{án}.
 33. II. 165/1853. sz. ügyirat.
 34. T3. 10, IV. 1106. d. 2. „H. M. Vásárhely Község Csongrád M: Csongrádi J. Jegyzéke A’ fent kiírt Községben található házaknak, a’ külön ház számok, — tulajdonosok, — lakások, és építésmódok szerint, a’ házak osztályozásával együtt, a’ ház adó számára 1858/9.”
 35. Szabó F. 1964.
 36. H. k. d. 3. pro. 30^a Júny 805.
 37. H. k. d. 3. Pro 23^a Marty. 806.
 38. H. k. d. 3. 806. 20^a apr.
 39. H. k. d. 5. Pro 4^a Mar. 810.
 40. H. k. d. 6. Pro 11^a 9^{br} 810.
 41. H. k. d. 6. Pro 31^a Marty 811.
 42. H. k. d. 7. 835. Mar. 29^{kén}.
- Megjegyzések:*
- I. Valamennyi levéltári adatunkat a Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fióklevéltárában gyűjtöttük.
- II. A hirdetőkönyvek a fondjegyzékben a IV. 1001. d. szám alatt található; ezért a H. k. d. jelzéssel rövidítjük. A „d” betű után következő szám a hirdetőkönyvek sorszáma. A hivatkozott hirdetés pontos dátumát betűhíven közöltük. (Ennek alapján a nem számozott lapok hivatkozott szövegrészlete gyorsan visszakereshető.)
- III. Az idézett, korabeli szövegekben gyakran „Pusztákat” emlegetnek. Ezzel kapcsolatban el kell mondanunk — miként az az egykorú térképek egy részén is jelölve volt —, hogy az egyébként földrajzilag igen egységes vásárhelyi Pusztát a rajta kialakult települések helynevei alapján leggyakrabban az alábbiak szerint különböztették meg: „Csomorkányi, Derekegyházi, Földvári, Kutasi, Mágocsi és Sámsoni Puszta.”

Neuere Archivangaben über die Puszta von Vásárhely zwischen 1775 und 1859

TIBOR SZENTI

Die zwischen Orosháza und Vásárhely gelegene Puszta war nach dem Türkenjoch Gemeindeweide der leibeigenen Bauern von Vásárhely. Nach der Besiedlung von Orosháza wurde die Puszta an der Grenze zu Vásárhely zu einem Teil umgebrochen und als Ackerland genutzt. Bis zur Kleinhofansiedlung waren die wichtigsten dauernden Einrichtungen der Puszta die Tiertränken gewesen.

Die Pflege der Tränken war vom Stadtrat von Vásárhely streng vorgeschrieben.

Nach der Abtrennung der Puszta blieb deren wichtigste Nutzungsform auch weiterhin die Weide. Die hier auf der Weide gehaltenen Tiere verkörperten den Hauptbesitz der Bauern der beiden benachbarten Siedlungen.

Bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, auf Wirkung des eingeführten Urbar und in Nachwirkung der Napoleonkriege stieg die Zahl der absolut Besitzlosen, arbeitslos gebliebenen Häusler sprunghaft an. Deren kleinerer Teil wurde aus der Gesellschaft verdrängt. Diese Verdrängten kamen bei den Hirten der Puszta unter, später wurden sie, enge Verbindung mit den Hirten haltend, bald laufend Verbrechen begehend zu Betyáren, zu Gesetzlosen.

Die den Napoleonkriegen folgende Getreidekonjunktur bewirkte einen sprunghaften Anstieg des Getreideanbaus.

Der Hauptanteil des Besitzes wurde auch weiterhin vom Tierbestand und dem Anteil an Ackerland, hauptsächlich Getreideland bestimmt, jedoch glich sich das zwischen diesen bestehende Unterschiedsverhältnis aus, mit Abnahme des zahlenmäßigen Tierbestandes in der Puszta gelangten die Getreidearten in den Vordergrund.

Die Aufteilung nach Abtrennungsvereinbarung (der Anteil des Landherren und der Leibeigenen an Weideland wurde abgetrennt) ging in der Puszta wegen des Freiheitskampfes von Mai 1847 an nur sehr schleppend voran, riß aber nicht ab.

Nach 1852 schrumpfte die Weidefläche des Gemeinbesitzes zusammen. Die Puszta wurde nach Hausgrundstücken verteilt, und auf den neugeschaffenen Ackerflächen entstanden kleine Einzelhöfe. Ein Teil der Einwohner von Vásárhely verkaufte sein Feldnutzungsrecht. Diese Grundstücke wurden hauptsächlich von Orosházaern aufgekauft. 1859 treffen wir in der Puszta bereits eine ausgebildete Welt von Einzelhöfen (Tanyák). Eine derzeitige Erfassung weist in 35 Fluren 383 Einzelhöfe auf, darin 404 Zimmer und 2 Trockenmühlen.

Sámsoni kertészek küzdelme a földesuri hatalommal az 1848-as forradalmat követő időkben

MOLNÁR LÁSZLÓ

A kertészségekről általában

A kertészségek olyan telepek, amelyeknek lakói egy bizonyos növényfélése, pl. dohány termesztésére kötöttek szerződést a praedium tulajdonosával, vagy annak haszonbérletjével. Keletkezettek saját igazgatású, vagy árendába adott kincstári, valamint magánföldesúri és egyházi nagybirtokon. A kertészségek egyik része a mezővárosok lakosaiból toborzódott, másik része a dohány neveléséhez értő hevesi, szabolcsi, bihari, tolnai és nógrádi jobbágyfalvakból, valamint a Jász-Kunságból vándoroltak a praediumokra.

Szeged népe szintén számos kertészközségbe bocsátott rajokat. (Békés megyében Újkígyóst, Csanádban Csanádapácát is Szegediek, ill. Szeged vidékiek telepítették.)¹

Az első kertészségekkel már a XVIII. század második negyedében találkozunk. Egyesek a kertészcsaládok megszaporodása, mások csoportos telepítés következtében alakultak ki. A kertészségek többsége a XIX. század első két évtizedében és az 1840-es években keletkezett. Főként Csongrád, Csanád, Torontál, Temes és Arad megyékben jöttek létre, de találhatók kertészségek Pest, Békés, Szabolcs, Komárom és Sopron megyékben is. A kertészek közé tartozott a jobbágylakosság 8%-a, Csongrádban megközelítőleg 3%-a.

Az 1780-as években Csongrád és Békés megyékben harminc kisebb kertésztelepet írtak össze: Sámson, Mártély, Szentgyörgy, Theés, Ellés, Fejértó, Felgyő, Csany, Oláhállás, Baks, Pusztaszer, Sasülés, Kis- és Nagypercsora, Kötörés, Anyás, Dóc, Serkéd, Homok, Sövényháza, Szaporhegy, Kovászd, Földvár, Fark, Szentpéter, Buzgányhalom, Buzsák és Kishorgos.²

Az 1820-as évektől kezdve azonban sokkal erőteljesebben lendült neki a dohánytermesztés.³ Ez azt eredményezte, hogy Csongrád megyében az 1850. évi adatok szerint 29 szerződéses település volt. A kertészközségekben élő lakosok száma 15 435 lélek volt. Csongrád megye lakosságának száma szintén ebben az időben Szeged sz. kir. város kivételével 135 140 lélek volt. A megye összes lakóinak 11,4%-a kertészközségekben élt. (Sámson szerződéses telep lakossága ebben az időben 1931 volt.)⁴

A kertészek egyes helyeken, főként a magánbirtokon, a belsősegen kívül családonként meghatározott — általában 2—12 hold közt változó — nagyságú földet kaptak, amelynek egészére, vagy meghatározott részére dohányt kellett ültetniök. Másutt viszont — a kincstár birtokain csaknem minden esetben — az egész határt megkapták használatra, ennek azonban csak megjelölt nagyságú területét — helyenként egyharmadát — voltak kötelesek dohányval beültetni. Szerződéseik általában, legelőt is biztosítottak az igavonó jószágaik részére. Mindennek fejében a tulajdonost, illetve főbérletjéért évente összegszerűen meghatározott mennyiségű dohány, vagy a termés meghatározott hányada, legtöbbször fele illette meg. A termés másik fele

gyakran elővételi jog alapján jutott a bérbeadó birtokába. Ahol a dohányültetésre szánt földön kívül külön a gabonatermesztésre is nyertek földet, ott ezért az esetek egy részében — általában a magánbirtokokon — még külön robotot, vagy terményjáradékot vetettek ki rájuk. Lakóházaikat néhol a földesúr építtette, a települések többségében azonban a kertészek maguk emeltek ideiglenes, háznak csak jóindulattal nevezhető viskókat, kalyibákat.

A kertész szerződések legtöbbször rögzítették a bérlet időtartamát, amely 1 évtől 45 évig is tarthatott. Voltak olyan kertészségek is, amelyek a bérbeadóval meghatározatlan időre kötöttek szerződést. A lejárt szerződéseket vagy megújították újabb évekre, vagy házaikat lebontva, részlegesen — sőt esetenként teljes egészében — új pusztát, új gazdát és kedvezőbb feltételeket keresve, világgá zárdt a telepítmény népe.⁵ (Ennek egyik legismertebb példája az akkor Arad megyei, ma Békés megyei Bánkút kertésztelepítvény szétverése 1852-ben, amikor több mint kétezer embert űztek el lakhelyéről.)

A szerződési feltételek megszegése, vagy lejárt szerződések esetében még erőhatalommal is kimozdíthatták a kertészeket lakóhelyükről. Elűzéssel való fenyegetésre akkor került sor, ha a bérlőközösség nem teljesítette a szerződés feltételeit, vagy a bérbeadó más rendeltetést szánt a területnek.⁶

A kertésztelepek lakóit jogállásuk vonatkozásában házas és házatlan zselléreknek tekintették, akiket csak bizonyos haszonbér fizetése mellett telepítettek, dohánytermesztés céljából. A termés és a meghatározott bérösszegegen túlmenően voltak helyek, ahol gyalog és fogatos munkát is kellett vállalniuk, mint a telkes jobbágyoknak, amelyet a bérbeadó saját birtoka művelésére használt fel. Reformátuskovácsháza 1814-ben kötött szerződése szerint a bérbeadó részére 10 lánc őszi és 10 lánc tavaszi vetéshez kellett a területet megszántani, elboronálni, mindezeket túl 40 gyalognapszámot kellett teljesíteni. Csanád megyében a kincstár volt a legnagyobb birtokos. Itt főbérlőknek adták bérbe az uradalmak területét, ahol az uradalmak bérlői dohánykertészeket telepítettek le.⁷

A kertészközség igazgatását a kertészek által választott előjáróság látta el. A választások a szolgabíró jelenlétében folytak le. A megválasztott előjáróságot a megye erősítette meg hivatalában. Ezzel együtt járt a pecséthasználati jog is. Az előjáróság választása a falugyűlésen történt. A falugyűléseken nemcsak az előjáróságot választották meg, hanem a falut érintő fontosabb dolgokban is döntöttek: például a dohány számadások és egyéb községi terhek bemutatása és elfogadása tárgyában. A kertészközségeknek szinte alapításuktól kezdve volt jegyzőjük, akik az írásbeli feladatokat és a számadási munkákat látták el. A bíró, a jegyző és egy esküdt képviselte a kertészközséget a bérbeadó, a szolgabíró, a megye és adott esetben az országos főhatóságok előtt. A falugyűlés megbízásából kötötték meg a bérbeadóval a szerződést. Az előjáróság feladatai közé tartozott az árenda beszedése és elszámolása is. Ez rendszerint a bíró felelőssége alatt történt. Az igazgatási teendők ellátásáért a jegyző felelt. A felfogadott jegyző gyakran látta el a kántori teendőket is és a kertészség iskolájában a kertészek gyermekeit számolni, írni és olvasni tanította.⁸

Az 1848-as forradalom hibázott azzal, hogy a kertészközségek lakói nem kaptak földet. A forradalom nemesi vezetése így akarta megőrizni a munkaerőt az uradalmi gazdálkodáshoz. Sorsukat nem könnyítette meg legalább azáltal, hogy az örökváltás lehetőségét rájuk is kiterjesztette volna. A paraszti társadalomnak ez a rétege valóban csafódott a forradalomban. Éppen ezért tőlük nagyobb áldozatot nem is követelhetek. Azonban tudták, hogy sorsuk rendezését csak a szabadságharc bukása akadályozta meg. Kossuth is csak 1849 júliusában ismerte fel, hogy a kertészségek helyzetén változtatni kell. A csanádapácai kertészekhez intézett levelében ígéretet is

tett arra, hogy a haszonbérelt földek tulajdonosaivá váljanak, mivel a kormány is úgy látta, hogy a kertészek boldogulását és gyarapodását elő kell segíteni.

1848-ban, majd 1849 nyarán törvényjavaslat is készült a telepítvényekről. A szabadságharc államférfiaiban megvolt a szándék a kérdés rendezésére, ez viszont a szabadságharc bukása miatt maradt el. A bérlőközösségek lakói községi szervezeteiken keresztül állandó harcot vívtak a föld szabad birtoklásáért a szabadságharc leverése után is. A jobbágyfelszabadítás bár forradalmi, mégis felülről végrehajtott rendszabály volt. Ennek következtében továbbra is fennmaradt a nagybirtok az egyéb feudális maradványokkal együtt. A bérleti feltételek 1848 után fokozatosan romlottak. Például Csanád megyében az 1821-ben telepített Apáca kertészség 1863-ig kisholdanként átlag 3 Ft 68 krajcárt fizetett. Ezt a bért 1863-tól 6 Ft-ra, majd 1869-től 7 Ft 18 krajcárra emelték. A pitvarosi pusztán telepített Alberti kertészek pedig 1856-ig 2 Ft-ot, 1863 után 4 Ft 90 krajcárt fizettek kisholdanként.⁹

Sámson kertészség kialakulása

A középkori Sámson falu minden valószínűség szerint az 1596. évi nagy tatár pusztítás során semmisült meg. Területét attól az időtől fogva a vásárhelyiek és a makoíak használták legelőként, bérlet formájában. A Rákóczi szabadságharc után gróf Károlyi Sándor birtokai közé került. Már az 1700-as évek derekán kertészeket telepített a pusztára.¹⁰

Az 1758. évből származó kertész összeírás szerint Sámsonban a következő kertészek voltak: Szántó Ferenc, Török István, Madarász Gergely, Dékán Mihály, Erdős János, Posztós János, Végh Pál és Farkas János. Hozzá tartozója csak Dékán Mihálynak van feltüntetve az összeírásban. Madarász Gergely pedig zsellérként szerepel. Vagyoni állapotukat tekintve az összeírás szerint volt nekik összesen a növendék állatokat is beleszámítva; szarvasmarha 16, ló 15. Az általuk művelés alatt tartott föld 7 hold volt.¹¹

Az 1770-es évektől Sváb Kristóf vette bérbe a területet és azon majorságot hozott létre. Az 1818-ból származó adatok szerint a sámsoni puszta kétféle hasznosításban szerepel: részint a vásárhelyiek bérelt legelője volt, másfelől pedig 5040 holdon majorsági gazdálkodás folyt. Ekkor már 131 haszonbéres kertész 788 holdon dohányt termesztett, 222 hold őszi és 511 hold tavaszi vetés volt, továbbá 2139 hold legelőt használtak. A kertészek által használt dohányföldek bére holdanként 2 Forint és 5 font dohány volt.

A lakosság egyházi tekintetben Vásárhelyhez tartozott. A reformátusok csaknem mindnyájan Vásárhelyről szivárogtak Sámsonra. Az uradalom által odavitetett kertészek viszont katolikusok voltak. Részükre Károlyi György 1825-ben kápolnát építtetett és káplánt állíttatott. A reformátusok 1812-ben alakultak önálló egyházzá. 1819-től önálló lelkészük volt. Templomuk vályogból volt 1870-ig, ekkor azt kőből újraépítették. Iskola céljaira a tanító lakását használták. Önálló iskola csak 1894-ben épült fel.¹²

A Károlyi uradalmak a szántóföldi gazdálkodás céljait szolgáló bérleti területeken kívül jelentős területeket adtak bérbe dohánykertészeknek. A dohány mint ipari növény termesztése jelentős jövedelmet biztosított a birtok urainak. Ezt a jelentős bevételt növelte a sámsoni kertészek által fizetett bér is.¹³ A XVIII. század utolsó évtizedében a megyei összeírások között megtalálható Sámson kertészeinek összeírása is, amely az 1781/82 adózási évre vonatkozóan a következő adatokat tartalmazza:

Nomina et Cognomina Hortulanorum Sámsoniensis	Hospes	Individuo	Subinquilinus	Manualis	Ab arende solvet f. xr.	A quibus solvet		
						ad cassam		utram
						ordin	domes	que
	f. xr.	f. xr.	f. xr.					
Stephanus Nagy	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Franciscus Boros	1	—	1	2	16,—	1,90	1,09	2,99
Senior Michael								
Sarkadi	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Joannes Túri Szabó	1	—	—	1	10,—	1,13	—65	1,78
Martinus Dékány	1	—	—	1	14,—	1,22	—70	1,92
Stephanus Fekete	1	—	—	1	14,—	1,22	—70	1,92
Stephanus Szabó	1	—	—	1	12,—	1,17	—67	1,84
Andreas Balogh	1	1	—	2	14,—	1,85	1,07	2,92
Senior Michael Fekete	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Casparus Szabó	1	—	—	1	6,—	1,04	—60	1,64
Jun. Michael Fekete	1	—	—	1	11,—	1,15	—66	1,88
Andreas Fekete	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Joannes Kiss	1	—	—	1	6,—	1,04	—60	1,64
Michael Lengyel	1	—	—	1	3,—	—97	—56	1,53
Joannes Szabó	1	—	—	1	12,—	1,17	—67	1,84
Joannes Sivalkodi	1	—	—	1	12,—	1,17	—67	1,84
Staphanus Deák	1	—	2	3	12,—	2,45	1,41	3,86
Michael Fekete (Miles)	—	—	—	—	18,—	—40	—23	—63
Franciscus Szűcs (Miserelis)	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Jun. Stephan Makai Szabó	—	—	—	—	6,—	—13	—08	—21
Martinus Erdős	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Joannes Szalontay	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Michael Balog	1	—	—	1	16,—	1,26	—73	1,99
Franciscus Nagy	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Stephanus Dunai	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Michael Dunaháti Nagy	1	—	—	1	8,—	1,08	—63	1,71
Nicolaus Bodnár	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Georgius Kovács	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Andreas Bodri	1	—	—	1	10,—	1,13	—65	1,78
Stephanus Csáti Nagy	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Michael Szamosközi	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Franciscus Korpás	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Stephanus Molnár	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Georgius Kiss	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Stephanus Benke	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Stephanus Szócs	1	—	—	1	20,—	1,35	—78	2,13
Joannes Szakmári	1	1	—	2	20,—	1,99	1,14	3,13
Stephanus Szakmári	1	—	—	1	10,—	1,13	—65	1,78
Georgius Varga	1	—	—	1	15,—	1,24	—71	1,95

37 5 3 45 545 50,71 29,35 80,60

A sámsoni kertészek korabeli összeírásából nem tűnik ki, hogy abban az időben mennyi földet béreltek. Viszont megmutatja az összeírás, hogy hány kertész volt, mennyi árendát és mennyi adót kellett fizetniük.¹⁴ Érzékelteti az összeírás azt is, hogy eltérő

volt a bérlő kertészek vagyoni helyzete, változó a munkaképes családtagok száma. Ezért 6—20 forint között ingadozik a haszonbér.

A községgé szerveződött sámsoni kertészek a közteherviselésből is kivették részüket. Az 1820-as évektől a katonaállítási (Werbunk) adókövetési lajstromokban rendszeresen szerepelnek. Ezekből az adólajstromokból tudjuk, hogy a kertészközség 2 évenként új bírót választott. Például Sámson kertészközség bírója volt (1825/26—1826/7) Szabó István, 1827/8—1829/30 Józsa István, 1830/1 — Farkas Mihály, 1831/2 Farkas József, 1832/3—1833/4 Kiss Ferenc János és 1834/5-től Antal István. A kertészközségek werbunk adólajstroma szerint: „Sámson kertésztség 1834/5 esztendőre az évi Werbunk tartozása tézsen összesen 3 forint 22 krajcárt. Mellyre fizetett április 29 ikén 1835. Antal István bíró által 2 forint. Fog 8-ber végén hozni 1 forint 22 krajcárt.”¹⁵ A sámsoni kerteszetet 1840-ből származó adóösszeírása szerint a kertésztségben levő házak száma 159, háznépek 193, tisztviselő 3, kézműves 2, szolgák 24, kertészek és zsellérek 205, fiúgyermek 12, nők 751, összesen: 1497. Katolikus volt 371, ágostai 34, helvéciai 320, görög nem egyesült 10, zsidó 7.¹⁶

Szó esett a bevezető részben arról, hogy a kertészközségek meghatározott időre kötötték a szerződést a bérbeadóval. Az alább közölt szerződésből láthatjuk, hogy a sámsoni kertészek mennyi időre, milyen feltételek mellett kötöttek szerződést a gróf Károlyi uradalommal az 1848-as szabadságharcot megelőző években.

„Szerződés. A Méltóságos Károlyi Gróf Károlyi György Úr Ő Nagysága mint földes uraság részérő a Sámsoni kertészekkel a Sámsoni curiális pusztán a száraz ér mentében, makai határ és vásárhelyi tanyák felé terjedő, s az 1838-iki újabb felmérés szerint nyolcszáznyolcvanhat 160/1100 holdnak talált részint gabona, részint dohánytermesztésre határozott földeknek haszonbérbe adása felett következő egyezség tetetett.

1^{ör} a fent jegyzett Sámsoni árendás kertész földeket a Méltóságos uraság átengedi aképp, hogy azokat a folyó 1843. év Szt. Mihály napjától kezdve hat egymást követő évig az 1849-ik évi Szt. Mihály napjáig haszonbérbe birhassák a kertészek, úgy mindazonáltal, hogy ha a vásárhelyi közös legelő, közös lenni bármilyen móddal megszűnne, ezen ámbár 6 évre kötött szerződés időközben is és pedig azon év Szt. Mihály napkor, midőn a legelő elkülönözés sikerbe vétetne, megszünnend, s a kertésztség elesvén a közös legeltetéstől, ha ezen használat nélkül jelen szerződés mellett megmaradni nem akarna, attól feloldoztatik, és az eddigi szerződéses használatok, és a Méltóságos Uraság szabad, és ezen szerződésben hívebben kifejezett korlátlan rendelkezése alá esnek — kötelesek levén azonban a kertészek azon esztendőben, midőn a legelőtől elesnének mindennemű ezen szerződésben foglalt tartozásaikat pontosan teljesíteni.

2^{ör} Haszonbérül tartozni fognak a haszonbérlő kertészek minden 1100 négyszögű öles hold után évenként két forint 30 Xrt 2 ft 30 xrt váltó cédulában, felét ugyan vásárhelyi úrnapi vásárra, más felét pedig Szt. Mihály nap előtt két héttel a Méltóságos Uraság pénztárába úgy befizetni hogy a fizetést halogató kertész a kitűzött fentebbi naptól számítandó minden 15 napi fizetésbeli elmulasztását, két két gyalog napszámokat, büntetésképp szolgálni köteles léssen. — Levén pedig mérnöki felmérés szerint a kertészek használata alá adva, nyolcszáz nyolcvanhat 161/1100 hold belső és külső föld, fognak ezért összesen fizetni a kertészek évenként két ezer kétszáz tizenöt ft, 21 xr. váltócédulában — megjegyezvén azt, hogy a kertészeknek nem csak kertjeik és művelet alatt lévő földjeik, hanem udvarok is, s általjában minden kezök alatt lévő tér, különbség nélkül hold száma 2 ft, 30 xr. fizetés és ahoz mérsékelt egyéb szerződéses tartozások alá számíttatott és számítandó.

3^{ör} Tartoznak ezen felül a haszonbérlő kertészek minden hold haszonbéres föld-

jük után ugyancsak egy hold szalmás gabonát Sámsonban takarosán lekaszálni, s a mint a tisztség által kívántatni fog, kévékbe kötve, keresztekbe, vagy vontatókba rakni, a szokott takaró és ebéd résznek kiadása mellett, mely részt magok szállítandják ki — Minden félreértések kikerülésére, a fentebb felsorolt kötelességek a következőkben világosíttatnak meg.

a) A betakarítandó gabona nem minden egyes kertészekre, hanem több telek után az általuk birandó földek mennyiségéhez képest, az uradalom által kiméretik, mellyet ők összeállott erővel, a takarásnak kezdetétől számítva 10 nap alatt egészen el is végezni kötelezetnek, különben azon kívül, hogy a rájuk esendő arató részt elvesztik az uradalomnak egyéb a késedelmeskedésből következő kára is, az uradalom ítélete és híráskodása mellett rajtok megvételik.

b) Az arató és ebéd résznek kiadása mindenkor ahhoz alkalmaztatva fog megállapítani mint tudni illik a Sámsoni pusztával egy helyzetű uradalmak adandják — vagy a szerint, mint az uradalom Sámsonban más részes aratóit kielégíteni fogja, — a választás az uradalom határozatától függvén.

c) Minthogy e szerint a kertészek az uradalmi élet betakarításában az általuk bérlendő hold számhoz képest, részes takarók lesznek mindazon munka és kötelesség, melly országszerte a rendszeres takaróktól kívántatik, őket is annyira fogja illetni, hogy az élet takarításban rossz vagy kedvetlen munkástévő, vagy restségből elkésző kertész, nem csak a különben részére eső résznek elvesztésével, bűnhődik, hanem rosszakaratú hanyag indulatú és szerződést nem tartó a pusztáról kitiltatik.

d) Az élet kereszteknek vagy vontatóknak tisztí utasítás szerint egyenlő nagyságú és a beázás ellen mentesített magasságban és alakban rakása valamint a magok eresztette kötelekkel erős lekötözés, kévéknek kemény és felbomlás elleni jól megszorítása az öszves kertészekre nézve, ugy annyira, hogy hibás vagy szél által megbontott keresztek vagy vontatókat annyiszor, a mennyiszer a résznek kiadásáig szükséges leend és pedig halogatás nélkül megigazgatja a c) alatt kimondott fenyték terhe alatt.

4er Az aratáson kívül szoros kötelességük lészen minden egyes kertésznek, különbség nélkül a Sámsoni határban termett magok gabona termésök elnyomtatása után azonnal szokott nyomtató rész kiadása mellett a Méltóságos Uraságnak Sámsoni gabona nyomtatásba két két jó lóval és a szükséghez képpent 1 vagy 2 alkalmas emberrel beállani s azt szakadatlanul addig folytatni, még abba tart ide értvén a repce nyomtatást is, mellyhez a helybeli Tiszt felszollítására azonnal a magok minden munkálatja félretételével úgy is annyi szérúval tartoznak kiállni, hogy kedvező időjárás mellett azt egy hét alatt végezhesék — az illy erővel bíró kertészeknek azonban kik vagy magok, vagy legfeljebb másodmagokkal összeállva egy szérút felfogni képesek, a nyomtatás kezdetétől számítva két hét engedtetik, hogy az alatt mind haszonbéres, mind pedig más haszonbérleti gabonájokat elnyomtatván, a nyomtatásbeli elhalasztást e szerint helyrehozandják — Ezen nyomtatásbeli egész erővel kiállás annyira megkívántatik, hogy aki a kertészek közül saját Sámsoni termés gabonáját elnyomtatván (: mellyhez aratás után azonnal hozzálatni köteles :) a Méltóságos Uraság életjének elnyomtatására, a helybeli Tiszt felszollítására, a megrendelt napon a kiállást holmi szinlelt és halasztható munkái mellett elhalasztaná, az ilyen kertész a pusztából azonnal kitiltatni fog és ezen szerződés mellett adott használata azonnal megszűnik, s tsak az olyanok lesznek a nyomtatás kötelességéből felmentve, kiket valamely véletlen és rendkívül szerencsétlenség ért, vagy pedig vonós marháik dög által elhullottak, ezen mentség azonban annak megbírálása végett a helybeli Tisztnek megálható — képpen bizonyítva feljelentő lészen, ki is sok helyes és általa megbírálandó oknál fogva fogja elfogadni. — Ezen pont folytában az is meghatározatik, hogy a kertészek a most említett nyomtatást csinosan, tökéletesen és legtakarékosabb mó-

don teljesíteni kötelesek, — a szérűkön a szemes életet tisztán felszórják és felszelelik, s a szalmakazlakot, törek és pelyva rakásokat minden beázás és egyéb viszontagság ellen mentesítve kívánság szerint összerakni fogják, — megjegyezvén még itt azt: hogy melly kertész a szérűkön az uradalmi életet tisztán és minden föld és gaz eltávolításával Tiszti megítélésre és szorgalmazásra is fel nem szórná, az általa hibásan felszört élet az uradalmi raktárban külön rakatván, általa ingyen fog megrostáltatni. —

5^{ör} Továbbá a haszonbér fizetésén és felhozott aratás s nyomtatáson kívül tartoznak a haszonbérelő kertészek minden általok birt hold után két gyalog napot vagy

1. ábra: Csongrád Vármegye kéziratos térképe a sámsoni pusztával együtt.

1. Abbildung: Handschriftliche Landkarte des Komitats Csongrád mit der Puzta von Sámson.

is az öszves 886, 161/1100 hold után 1772 6/8 gyalog napot a házzal bíró zsellér 17 — házatlan pedig 10 gyalog napot a Sámsoni pusztán a takarmány takarításnál, ha kíváztatik egyéb munkáknál is, férfú, nem pedig gyermek vagy asszony napszámokban, mellyek a helybeli Tisztség által csak érdemhez képpest és arányban fognak bevétetni, számítván a munkát napkeltétől napnyugtáig letölteni, s melly kertész vagy zsellér első felszollításra vagy rendelésre ki nem álland, a nélkül hogy ki nem állhatásának, a helybeli Tisztnél helyes és elfogadható okot adna, minden ki nem állásért; két gyalog napszámmal büntettetik — Ezen szolgálaton kívül minden az új felmérés szerint használatokban lévő hold föld után tartoznak a kertészek évenként 3 vagy is az öszves 886 161/1100 haszonbéres hold után öszvesen 2658 3/6 öl árkot újítani, és pedig 5 láb széles, és 5 láb mélységben, a mennyiben pedig régi árok tisztítás nem volna, ugyan annyi öl új de csak 3 láb széles és 2 láb mély árkot ásni. —

6^{or} A Méltóságos Uraság Sámsoni curialis földjein minden nemű építéseket és más terhére eshető épületi terhelhetéseket, javításokat, ültetéseket, ugy az építmények cseréjét, vételét, adását csak a szerződéses idő alatt nézi el úgy mindazon által, hogy kitelvéen a szerződés ideje, kiki akár maga tette az építéseket, akár vette azokat, minden megtérítés nélkül, mi iránt az uradalom szavatosságot és kárpótlást nem vállal, a kertészek pedig ez úttal az ebbéli követelésekről lemondanak, legfeljebb egy hónap alatt azokat elhordani, a javításokat pedig szinte fizetés nélkül oda hagyni tartoznak. —

7er s. t. b.

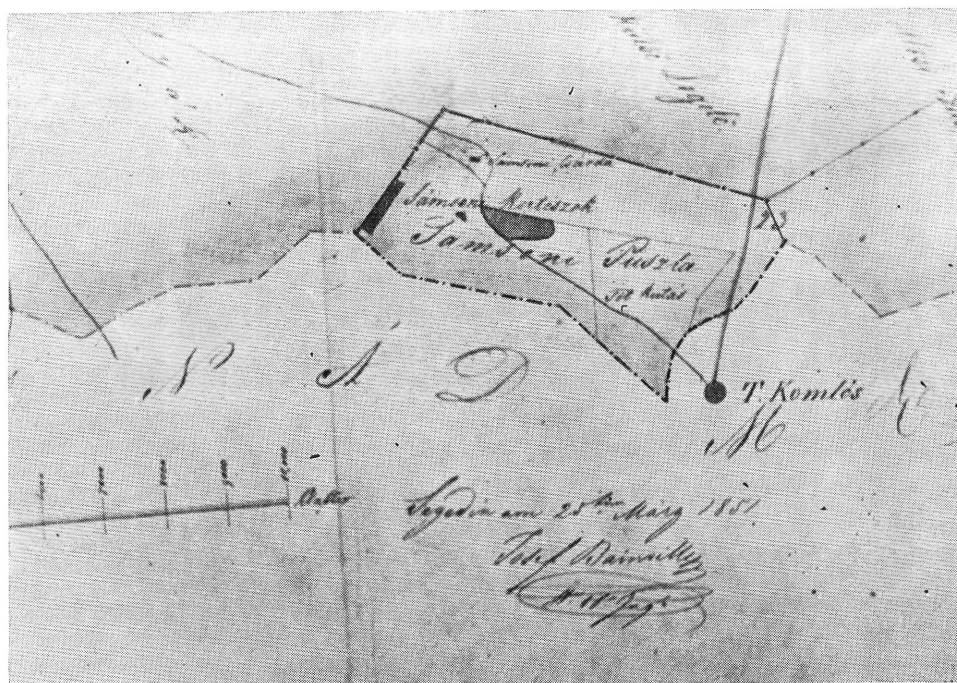
12er Ezen szerződésnek elenyésztével addig míg újabb szerinti alku nem köttetik 1849 évi ősszel a kertészek semmi vetést nem tehetnek. — s. t. b.

17er A kertészek mind személyükre mind vagyonukra nézve magokat ezennel az Uradalmi Törvényhatóság alá vetik, önként értetik hogy valamint minden egymás közt fennforgó ügyeik az Uradalom Törvényhatósága által intéztetnek, úgy ezen haszonbéri egyezkedésből származható mindennemű kérdések ugyan ezen Uradalmi Törvényhatóság által fognak elítéltetni és végrehajtatni a mely itélettel ha a kertészek meg nem elégednének, csak birtokon kívül vihetik feljebb. —

Melly ebéli egyezkedés mind a kertészek mind pedig az Uradalom által elfogadtatván, kötelező erejére nézve mind a két részről aláíratott. —

Sámson július 29 én 1843. Pák Dienes m.k. Tisztartó Jóváhagyatott N. Károly 15-ik november 1843. Flekl Károly m.k. Director.

Ezen szerződés a 3-ik pont abeli módosításával, hogy az élet takarást nem össze állott erővel, hanem minden egyes kertészre külön kiosztva végzendők, elvállaltak és

2. ábra: Térképrészlet a sámsoni pusztáról, 1851. évből.

2. Abbildung: Landkartenteil von der Puszta von Sámson aus dem Jahre 1851.

aláírásaikkal vagy kezük kereszt vonásával magunkat a szerint kötelezzük. Sámson augusztus 12-én 1843. Tóth Mihály m.k. Kovács János m.k. Leczki Mihály m.k. Kis Ferenc m.k. Csáki Mátyás m. k. Bozsár András m.k. Kis Mihály m.k. Csonka György m.k. Nagy Márton m.k. Hódi Ferenc m.k. Bozó Demeter m.k. Csáki Péter m.k. s.t.b. —”¹⁷

A sámsoni kertészek fentebb közölt feudáliskori szerződése a levéltárban őrzött iratok között másolatban van meg. A másolat nem tartalmazza a 7—11 és 13—16 szerződési pontok szövegét. De mindezekről eltekintve, képet alkothatunk arról, hogy a kertészek milyen nehéz feltételeket vállaltak magukra. A szemlélőnek az az érzése, hogy a kertészek által fizetett bérleti díj a szerződésben csak mellékes alárendelt szerepet játszott. Ugy tűnik, hogy a fő cél a kertészek által a gróf majorsági gazdaságában végzett munka kötelezettsége volt. A szerződésben az erre vonatkozó meghatározások feltűnő részletességgel vannak leírva. Nyilvánvaló, hogy a munkaerőbiztosítás volt a szerződés fő célja. A tőkeszegény uradalom a ledolgozási rendszerben találta meg a kizsákmányolás legeredményesebb formáját.

Sámsoni kertészek az 1848-as forradalomban

Az 1848-as események a kertészeket is forrongásba hozták, noha alódiális földeken éltek, a kertészeknek mint szerződéses telepeseknek kevés lehetőségük nyílt sorsuk javítására. A 48-as jobbágyfelszabadító törvényekben egy szó sem esett róluk. A legtöbb helyen rövid idő múltán megindult a szervezkedés a panaszok összegyűjtésére. A nagymajlátiak (ma: nagyériek) már 1848. március 31-én értekezletre hívták össze a kertészközségeket az egységes fellépés érdekében. Az április 12-i összejövetel után¹⁸ megkezdődött a kilincselés a vármegyén és a minisztériumokban amikor világossá vált, hogy az új törvények rájuk nem hatályosak. Ekkor csapott át az elkeseredés olyan tettekbe, amelyek végeredményben a feudális körülmények között létrejött szerződések megszegéséhez vezettek.¹⁹

Ilyen körülmények között indították el a sámsoni kertészek is azon akciójukat 1848 tavaszán, hogy a volt úrbéres jobbágyokkal azonos jogállásúnak ismertessék el magukat. Törekvésük azonban nem hozott eredményt az igazságügyminisztériumnál, ahonnan a következő szövegű levél érkezett a megyéhez: „Csongrád vármegye közönségének. Csongrád megyébe bekebelezett Sámson kertészségnek azon folyamodványát, mely szerint ők gróf Károlyi nemzetséggel kötött szerződésnél fogva az imént érintett pusztán 90. évek óta megtelepedvén, most miután a szerződésbeli évek a jövő 1849-ik év végével kitelnek, bizonytalan és így aggasztó jövődjüket biztosítani kérik, azzal teszem át önöknek: hogy a folyamodvány kitételeinek véleményes tudósításukat ide mielőbb terjessze fel. Budán, május 9-én 1848. igazságügy miniszter Deák Ferenc.”²⁰

Az ügy a megyei közgyűlés elé került, ahol azt megtárgyalták és úgy határoztak, hogy Török Bálint másodalispán elnöke alatt Medveczky Antal törvényszéki ülnök, Kovács Ferenc szolgabíró, Kamocsay Mihály esküdt, Kovács Károly főügyész és Póka Sándor jegyző az ügyet kivizsgálják és arról jelentést tesznek. A május 25-én tartott közgyűlés határozata alapján kiküldött bizottság véleményes jelentését szeptember 2-án bizottmányi ülésen bemutatta, amely úgy intézkedett, hogy a jelentést az igazságügy miniszterhez fel kell terjeszteni.²¹ Csongrád megyének Szegváron tartott bizottmányi közgyűlése 1849. április 28-án megtárgyalta az igazságügyminisztérium április 22-én keltezett 558. sz. a. kiadott ügyiratát, amelyben „...Sámson ker-

tészségnek azon folyamodása mely szerint, gróf Károlyi családdal kötött szerződési feltételeknek kedvezőbbre változtatásával magokat meghagyni vagy más helyre telepítésüket elrendelni kéri...”²² A sámsoni kertészek folyamodványát járási tisztviselőkből álló küldöttségnek adták ki intézkedés és jelentéstétel végett. Ugyancsak 1849. április 28 án Szegváron tartott megyei bizottmányi közgyűlés tárgyalta „Horváth Lászlónak mint a gróf Károlyi nemzetség ügyészének folyamodását, mely szerint a Sámsoni Mártélyi és Szentgyörgyi kertészeket szerződésbeli kötelezettségeik teljesítésére és a szerződés ideje lejárván új szerződés kötésére szorítani kéri.”²³ Ebben az esetben is úgy határozott a közgyűlés, hogy a folyamodvány intézkedés és jelentéstétel végett a már fentebb említett küldöttségnek adják ki.

A szabadságharc bukásának tudható be, hogy az ügyben érdemi intézkedés nem történt. 1850 májusában a sámsoni kertészek Csongrád megye főnökéhez, Bonyhády István császári királyi biztoshoz fordultak panaszukkal. Ebben a panaszbeadványban előadják, hogy a gróf beleegyezésük nélkül szerződésüket megíratta. A szerződést felolvasták ugyan előttük, de annak tartalma részükre elfogadhatatlannak látszott, és éppen ezért azt nem írták alá. Ennek ellenére a kertészek fizetési kötelezettségeiknek igyekeztek eleget tenni. Voltak közöttük olyanok is, akik jószágaiktól megfosztva, az adót nagyobbrészt kifizették. Ennek ellenére a gróf hármat közülük kihordatni akart a községben épített házaikból. 15 személyt pedig szerződésileg arra akart kényszeríteni, hogy a következő Szt. Mihály napra maguk akaratóból lakóhelyükről minden vonakodás nélkül kihurcolkodjanak, annak ellenére, hogy minden fizetésbeli kötelezettségeiknek eleget kívánnak tenni. Kérik, „hogy földön futóvá lenni szegény szolgát ne engedje. Bozsár Mihály, Bozsár Pál, öreg Tóth Mihály, Homoki Mátyás, Sziládi András, Gálík Istvány, Molnár Istvány, Gulai Ferenc, ifj. Sziládi János, öreg Sziládi Mátyás, Annus József, Setény Antal, Setény János, Kutima Gergely, Setény Mátyás, Szabó János, Takáts Antal. Sámsoni kertészek kik annyi kegyelmet sem nyertünk méltóságos uraságunk előtt, hogy földjeinket házunknál felszánthattuk és bevethettük volna jövődő táplálásunkra.”²⁴

Csongrád megye főnöke a sámsoni kertészek beadványát azzal az utasítással adta ki Müller Lajos közigazgatási főszolgabírónak, hogy a panasz érdemére nézve az uradalmat is meghallgatva, 8 nap alatt kimerítő jelentést hozzá terjesszen fel. (Bonyhády István megyefőnök ezt az utasítását 1850. május 2-án Szegeden adta ki.)²⁵

A sámsoniak által sérelmesnek tartott és joggal kifogásolt szerződés következőképpen szól: „Haszonbérleti szerződés, Mely Méltóságos N. Károlyi Gróf Károlyi György Ur Ó Méltósága mint a Sámsoni pusztá tulajdonosa részéről, az alol irt Kertészekkel egy évre az az folyó 1849-ik Szt. Mihály napjától jövő 1950-ik Szt. Mihály napjáig következő feltételek alatt kötöttik.

1^{ör} Miután az alolirt haszonbérlok a mult 1848-ik elő idézett zavarok óta többszöri fel szollítások sőt megyei küldöttségek általi többszöri megintések után is az előbbi szerződésben kötelezve volt fizetéseket és házi szolgálatokat egy általában nem teljesítették és így 1848-ik évre a haszonbérbe birt 886 hold 161 négyszög öl föld után pénzben 1453 ft. 42 xr. a napi számokból 1564 6/8 napi számmal a csak belső telket és kertet bírók pedig 313 3/4 napi számmal továbbá folyó 1849-ik évre a haszonbérbe birt 886 hold 161 négyszög öl föld után 2215 ft. 21 xr. 1772 6/8 napi számmal és 2658 öl ároknak kiásásával a csak belső telket és kertet bírók pedig 425 napi számmal adósok maradtak volna — ezen tartozásokat és pedig a mennyiben a napi számoknak természetbeni beszolgáltatása már eszközölhető nem lenne, ezeket is kész pénzre fordítva, a 886 hold 161 négyszög öl föld után két évről fent lévő 3319 2/8 napi számokért mellyek mindenkor a legnagyobb munka idején lettek volna teljesítendők napját 1 váltó forintjával számolva 3319 ft. 30 xr. a 2658 öl árok ásásáért ölet 6 váltó krajcár-

ral számítva 265 ft. 57 xr. — a csak belső telket és kertet bírók által két év óta nem teljesített 738 napi számokért, melyek mint hogy különböző időkben lettek volna beszolgáltatandók csak 45 krajcárral számíttatnak 738 forint 45 krajcár, végre az oskola ház csósz lak után az úri jog megösmerése tekintetéből a 2 évre fizetni elmulasztott

3 ft. vagyis készpénzben öszvességel 7996 ft. $10\frac{3}{8}$ xr. váltó xra menő tartozásukat

köteleztetnek az alulirt kertészek két izben és pedig 1/3 részét vagy is 2665 ft 24 krajcárt folyó évi november 1-ső napjáig a hátra lévő 2/3 részt pedig, vagyis 5330 ft.

$47\frac{3}{8}$ krajcárokat váltóba jövő 1850-ik március 19-én tulajdon előljáróságok által

bészedetni és az uradalmi pénztárba pontosan befizetni, megjegyezvén itten hogy csak belső telket és kertet birt kertészek fent lévő tartozásukat könnyebbség tekintetéből leróni kívánnak, egy egy napi számuk 45 xr-ba fog beszámíttatni.

2. Az alol irt haszonbéres kertészek a Méltóságos Uraság által újonan haszonbérebe adott 886 hold 161 négyszög öl földért úgyszinte a csak belső telket bíró kertészek is a telküik kiterjedéséhez képest tartoznak a folyó haszonbéres esztendőre holdanként 6 ft. 30 váltó krajcárokat olyan formán fizetni, ezen haszonbéres tartozásnak fele június 8-án másik fele pedig augusztus 31-én az uradalmi pénztárba pontosan és hiány nélkül befizessék.

3. A haszonbérebe vett földeken kívül a kertészeknek lábas jószágait, vagy szárnyas állataikat az uraság földjére bocsájtani a rendőrségi törvények által kiszabott büntetés terhe alatt szigorúan tilos.

4. A haszonbérebe vett földön tett és teendő épületeknek ültetéseknek és egyéb javításoknak megtérítését, a haszonbérebe adó Méltóságos Uraság semmi szín alatt magára nem vállalván az épületeket és ültetéseket a kertészek a haszonbér kiteltével elvihetik.

5. A kertészeknek bort, pálinkát, vagy akár másnémű szeszes italt mérni vagy főzni vagy szinte húst vágni, vagy akár miféle földesúri jogot gyakorolni elkobzási büntetés alatt tiltatik, s aki ezekben ellen szegülne, csak egyszeri ellenszegülés elegendő ok lesz arra, hogy a haszonbéres birtokból azonnal kimozdíttathatik.

6. A kertészek a helybeli uradalmi tisztnél és előljáróságnál teendő bejelentés mellett csak olyan embert fogadhatnak be lakóul, ki előbbeni lakóhelyéről becsületes elbocsájtó levelet tud előmutatni.

7. A fentebb kitett feltételeket mi alol irt kertészek egész kiterjedésükben elfogadván, mind azoknak s kivált képpen a pénzbeli fizetéseknek pontos teljesítésére nézve *egy mindjájáért minnyája egyért jót állva* magunkat in solidum lekötelezzük, lekötvén annak bátorságára akár hol találandó minden nemű ingó és ingatlan javainkat s a nem fizetés esetében az 1832/6 20-ik és 1840. 11. törvénycikk értelmében alája vetjük magunk a haszonbérebe adó Méltóságos Uraság által szabadon választandó megyei szolgabíró szóbeli bíraskodásának.

Melly ebbeli haszonbéres szerződés mindkét részről alá írva, két egyenlő példányba kiadatott. Sámsonban 1849. szeptember 30-án. Czágányi Mihály mk. Gróf Károlyi György úr Ó Méltósága uradalmi felügyelője, Kis Ferenc János bíró, Józsa István, Csabai János, Józsa Péter, ...”²⁶

A most közölt szerződés minden ékesszólásnál világosabban fejezi ki, a feudális főurak embertelenségét, a 48-as forradalom vívmányainak semmibe vevését és a hatalmi körükbe jutott embertömegek kizsákmányolását, a nagybirtokosok mérhetetlen szenvedéseket okozó kapzsiságát. Remek példája ez a szerződés a feudális jogok továbbélésének a kapitalizmus kezdeti időszakában is. A gróf Károlyi és a sámsoni kertészek között kialakult viszonyról a gróf ügyésze a következőképpen számol be:

„Tekintetes Főszolgabíró Ur! Méltóságos Gróf Károlyi György Urnak Sámsoni majorságos pusztájából már birói ítéletnél fogva is kimozdítandó 18 kertészeknek Nagyságos Cs. kir. kormányzó Biztos Urhoz benyújtott s nyilatkozat végett az uradalommal közlött panaszos folyamodásukra elég lenne annyit mondani, hogy alaptalan panaszok már mind politikai, mind törvényes uton megvizsgálva s elítélve van mindazonáltal hogy a Sámsoni kertészeket általjában, de kiváltképpen a már birói ítélet következtében kimozdítandó 18 kertészeket, s azoknak alaptalan panaszukat, Nagyságos Cs. kir. Biztos Ur mint megyei új kormányzó felesmérhesse, szükségesnek látom a következő körülményes fölvilágosító ösmertetést előterjeszteni. A Sámsoni kertészek olyanok, kik időről időre, s nevezetesen legutóbb 1843-ik év Sz. Mihály napján 6 egymás után következő évekre kötött szerződés mellett laktak Méltóságos Gróf Károlyi György Urnak Sámsoni majorságos pusztáján, s ugyan ott, mint letelt szerződésöknek... ide csatolt kivonatából látható, részszerint készpénzfizetés, részszerint némi házi szolgálatok teljesítése mellett 886 hold s 161 négyszög öl földet használtak.

Ezen szerződéses kertészeket az 1848-iki IX-ik törvény cikkelynél fogva magokat szintugy, mint az úrbéres telken lakó jobbágyok, minden pénzbeli fizetéstől és kézi szolgálatok teljesítésétől felmentetteknek lenni követelték. Elsők voltak a megyében, kik mindjárt 1848. év tavaszán minden szerződésileg követelt fizetéseket és szolgáltatásokat megtagadtak.

A Méltóságos birtokos Ur mind tulajdon tisztsége által, mind megyei tisztviselő urak közbejöttével több ízben próbálta őket a törvények által történt fonák értelmezése felől felvilágosítani és a jó rendre visszautasítani, de minden e részbeni fáradozás sikertelen volt.

S így miután a féktelenkedő kertészek irányában a megye részéről semmi erélyes intézkedés nem történt volna, a Méltóságos birtokos Ur nem késett még a mult 1848.-ik junius hónapban orvoslás végett az akkori minisztériumhoz is folyamodni, de a folyamodásnak az uton sem lett semmi eredménye.

Mult 1849. év április 21-én midőn a forradalmi kormány által egy olyan általános rendelet bocsájtatott ki, melyben kimondatott: mind azok kik szerződés mellett oly telket vagy földet bírnak, melynek majorságos természete kétséget nem szenved, a szerződéses kötelezettségeket teljesíteni tartoznak. A Méltóságos Gróf Ur részéről a kertészek rendre utasítása, kik a haszonbérbe birt földekről már másfél év alatt se nem fizettek, se nem szolgáltak, a Megyei Bizottmány újfent szorgalmaztatott, s minthogy a kertészek folyamodása a volt minisztériumtól éppen akkoriban olyan utasítással küldetett vissza, hogy az ingerültség kiküszöbölése tekintetéből ügyök az idő szellemihez alkalmazott ideiglenes egyezség által egyenlítettessen ki. A Megyei Bizottmány mult évi május elején ezen ideiglenes egyezség eszközlése végett egy a nép embereiből alakított küldöttséget ki is küldött. Az akkori kényszerült állapotban a Méltóságos Gróf Urnak uradalmi tisztsége, csakhogy a kertészek által haszonbérlett 886 hold majorságos föld valamit jövedelmezzen, kénytelen volt a küldöttség felszólítására a szerződésileg kötelezve volt s a gazdálkodás tekintetéből majd csak nem mellőzhetetlen kézi szolgálatok követelésétől elállni s abba beleegyezni, hogy a kertészek a haszonbérbe birt 886 hold majorsági földért csak kész pénzel fizessenek.

De akkor már a többször nevezett kertészeknek, féktelensége és kielégíthetetlen törvénytelen követelése annyira ment, miként nem átallozták azt kijelenteni, hogy ők a küldöttségnek sem kiküldetését, sem e tárgybani avatkozhatását el nem ösmérik és a kérdéses földre nézve többé semmi szín alatt semminemű egyezkedésbe egyáltalában nem bocsátkozhatnak. A küldöttség a kertészeknek ezen vakmerő fellépésüket a Megyei Bizottmány a kertészek irányában valamint előbb, úgy ez uttal is éppen semmi

intézkedést nem tett, azok nemcsak a Méltóságos Gróf Ur majorságos birtokából szerződés mellett birt 886 hold földet ily erőszakos módon elfoglalva továbbra is minden fizetés és szolgálat nélkül ingyen birtokolták, hanem már *annyira vete-medtek, hogy a Méltóságos Uraság curiáját is megrohanták* és az egyik irnokot a kertészség helyett az újoncok sorába beállani kényszerítették, — Igy bitorolták a nevezett kertészek a Méltóságos Uraság földjét, s folytatták botrányos féktelenségüket mind addig, míg mult évi augusztus elején a császári seregek által a forradalom el nem nyomatott.

A forradalom elnyomása után minthogy a kertészséggel kötött szerződés a mult év Szt. Mihálykor már letelendő volt, az uradalmi Tiztség értésükre adta, hogy mindaddig, míg a mult évi restantiák iránt nem compitisálnak, és új szerződésre nem lépnek, volt szerződésük 12-ik pontja ellenére a haszonbérbe birt földeket egyiküknek sem szabad szántani. De mivel az uradalmi felszollításra a kertészek még akkor sem sokat hajlottak, később a földek szántásától törvényesen is eltiltattak.

Ezen törvényes letiltás után némely józanabbjai új szerződés kinyerése végett az uradalomhoz járulván, a feltételeknek előleges közlése után a szerződés tulajdon kívánságukhoz képest egyedül készpénz fizetés mellett mult év szeptember 30.-ikán velek egy esztendőre újfent megkötetett, s azt a kertészeknek nagyobb része mindjárt alá is írta. Mindhogy azonban némelyek, éppen a Nagyságos Kormányzó Biztos Ur jelenleg is panaszolkodó 18 egyének mint főbujtogatók és izgatók által különféle ijesztetések és lebeszélések miatt a szerződést akkoriban aláírni nem merészelték, az uradalom által az aláírásra még 15 napok engedettek azon nyilvános kijelentéssel, hogy azok, akik magokat alá nem írják, többé az uradalom velek nem szerződvn, a pusztából ki fognak mozdíttatni.

A 15 napok elteltével bérekesztetvén az aláírhatás, minthogy akkoriban a törvénykezés fel vala függesztve, a szerződést alá nem író kertészek pedig az előbbeni két évekről nagyobb sumára menő adóssággal tartoztak, az uradalom Nagyságos Temesváry István kormányzó biztos urhoz folyamodott a végett, hogy addig is, míg a törvénykezés megnyilik, az adós kertészeknek vagyoni zár alá vétessenek, minek folytán mult évi november hó 19-én a törvényes lezárolás teljesített is.

Mult év december 4-én az adóösszeírás teljesítésével a szerződést alá nem író kertészek még egyszer felszollíttattak, hogy aki megmarad s szerződni óhajt, ez az utolsó alkalom ebbeli szándékát kijelenteni, mely alkalommal azok közül kiknek javai már lezárólva voltak, a szerződést ismét többen aláírván, javaik a lezárolás alól felmentettek, s földjeiknek a szerződés szerinti használatában meg is hagyattak. Igy utoljára a 184 kertészek közül csupán a jelenleg panaszolkodó 18 ak voltak azok, kik magokat makacsul megkötve, egyedül azért, mivel a földes Uraság a lekötelezést in solidum kívánta, ez uttal is ugy nyilatkoztak, hogy inkább nem szerződnek, mint magokat in solidum lekötelezzék. Minélfogva mint jövendőben nem sámsoni kertészek, az ottani adóösszeírásból is kihagyattak, az uradalom részéről pedig nekik ez alkalommal újfent kijelentetett, hogy igyekezzenek tartozásaikat, hova előbb letisztázni és más lakóhelyet keresni, mert mint nem szerződötteknek a pusztában helyük nem lévén, onnét ha másként nem távoznának, törvényes hatalom közbejöttével is ki fognak mozdíttatni.

Látni való ezekből, miként a Birtokos Ur az összes kertészekkel mind a mellet, hogy fentebbi két években a szerződésileg kötelezett készpénzi fizetéseknek és házi szolgálatoknak nem teljesítése által néki gazdasága kezelésében több ezrekre rugó kárt s rövidséget okoztak, elég méltányosan bánt és nékik több izben alkalmat nyújtott arra, hogy a haszonbérben birt földek használatában továbbá is megmaradhasanak.

Miután azonban a 18 panaszolkodó mind ezen előzményeken sem okulva egész télen által sem tartozásaitak le nem fizették, sem más lakóhelyről nem gondoskodtak, sőt még a történetek után is a már szerződött kertészeket arra bujtogatták volna, hogy majd megmutatják ők, hogy az Uraság a pusztából őket ki nem mozditja, hanem kénytelen lesz velük úgy szerződni, mint ők kívánják. Az uradalomnak nem maradt egyéb hátra, mint a panaszolkodó 18 kertészeknek, kik különben is a fentebbi években jobbra fő izgatók és minden rendetlenségeknek okozói voltak, tartozásikbani elmarasztalásuk és a pusztából kimozditásuk végett a mult évi november 10-én kelt kormányi rendelet 9-ik §-a értelmében ideiglenesen felállított járási bíróságokhoz folya-
modni, minek folytán a jelenleg panaszolkodó 18 kertészek folyó évi március 19-én Tekintetes Kovács Károly járási főbíró Ur fent levő tartozásik megfizetésében törvényesen elmarasztaltatván, a tartozásuk befizetésére 8 napi, lakhelyeiknek a volt szerződésük 6-ik pontja értelmében szétbontására, elhordására, s a szerint a pusztából kiköltözködésükre pedig ítéletileg 15 napok tüzetek ki.

De miután a panaszolkodó 18 kertészek a birói ítélettel is dacolva tartozásikra nézve a kitüzött napok alatt sem tettek eleget, a kiköltözködésre pedig határozottan oda nyilatkoztak volna, hogy ők magok jószántokból semmi esetre ki nem mozdulnak. Járási Főbíró Ur az ítélet foganatosítását megkezdvén többeknek tartozásaira nézve azt már végre is hajtotta. A költözködésre nézve pedig ugyanakkor nekik kijelentette, hogy azt a felsőbb helyről kieszközleendő hatalom karral is végre fogja hajtatni.

Az uradalom a Tekintetes Járási Biró Urnak és a jobb érzésű kertészeknek közbenvetésére Bozsár Mihály, Bozsár Pál és Tóth Mihályon kívül, kik mindenkor főizgatók s bujtogatók voltak és az bírósággal is feleselésbe bocsátkozni vakmerősködtek, a többieknek, kik a fentebbiek által látszottak félrevezetetteknek lenni, még akkor is hajlandó volt megengedni, hogy jövő őszig a pusztában maradhassanak s földjeiket azon feltételek mellett mint a többi szerződött kertészek használhatják.

Miután azonban az uradalom ebbéli engedelmet ezek is megvetették s a többi hárommal együtt mind ez ideig se magok jószántából ki nem költözködtek, se az eljáró Biró által ki nem mozdítottak, ez által pedig a földes uraságnak, annyiban amennyiben a kezeken volt földet addig, mig ők ottan tartózkodnak senki sem pénzért, sem felébe kivenni nem bátorkodik 118 hold földnek parlagon és műveletlen maradásával ujjab kár és rövidség okoztatott volna. Az uradalom részéről alázatos kéréssem oda terjed, hogy miután az alaptalanul panaszolkodó 18 kertészeket, kik sem a Földes Urasággal nem szerződnék, sem adóra összeírva nincsennek, másként tekinteni nem lehet, mint más tulajdonának, a tulajdon szentségének botrányos sérelmével erőszakos és törvénytelen bitorlóit. Ennél fogva a szükséges hatalom karnak elrendelése mellett, az ez ügyben bíraskodott járási Fő Biró Ur oda utasittassék, hogy őket mint különben is főizgatókat s minden eddigi féktelenségnek okozóit, a Méltóságos Uraság majorságos földjéről hovaelőbb mozdítsa ki. Kelt Vásárhelyen, Május 6-án 1850. Horváth László A Méltóságos gr. Károlyi Nemzettség ker. ügyésze.”²⁷

Horváth Lászlónak a gr. Károlyiak kerületi ügyészenek fentebb közölt jelentéséből világosan kitűnik, hogy a földesúri hatalom milyen görcsösen ragaszkodott feudális jogaihoz. Kitűnik az is, hogy a kertészek mire voltak képpesek azért, hogy szorongatott helyzetükből kiszabaduljanak. A szabadságharc bukása minden igyekezetüket megghiúsította. A császári abszolutizmus helyi képviselői a tulajdon szentségének megsértőit látták a kertészekben. Erről tanúskodik Müller Lajos vásárhelyi főbíró 1850. június 10-én a megyefőnökhöz írt jelentése is,²⁸ amely mindenben alá-támasztja Horváth László jelentését.

A jelentések következménye az lett, hogy Bonyhád István császári királyi biztos Csongrád megye főnöke Szegeden 1850. június 15-én keltezett rendeletével arra

utasította a főbíró, hogy „...a nevezettek — a hátralévő adót s egyéb Uri haszonbéri illetőségüket tőlük teljes szigorral bészedvén — eme rendelet vételétől 8 nap alatt a Grófi majorsági birtokbul tetleg s ha szükséges a megyei erő használatával is kiigazítsa...”²⁹

1850. szeptember 24-én Müller Lajos főszolgabíró a megyefőnöknek jelentette, hogy a 18 panaszkozó kertész közül 17 aláírta a szerződést és így a kimozdításra vonatkozó utasítás rájuk nem vonatkozott.

„...a fentebb érintett haszonbéri szerződést alá nem írta a Sámsoni majorságos pusztába szerződésen kívül lakó és onnan a kitűzött 8 napi határidő elteltével is el nem költözött Juhász József ott található vagyonával együtt a kiadatott rendelet értelmében a Sámsoni pusztából kimozdítottatott...”³⁰

A szabadságharc bukását követő a kertészközségek jórészt feloszlattak. „Csongrád megyében csupán három kertészség maradt fenn a múlt század második felében is, mégpedig Sámson, Csány és Fehértó. Mind a három a Károlyi birtokhoz tartozott.”³¹

A szabadságharc leverése utáni új hatalmi helyzetben az uradalom, a nagybirtok került fölénybe, maga mellett tudta minden tekintetben a közigazgatást és az erőszak-szervezetet. Ezzel vissza is élt, a feudális röghözkötésre emlékeztető megalázott, kiszolgáltatott helyzetbe kényszerítette a kertészeket. Másfelől pedig, mint munkaerőre szüksége volt rájuk. A nagybirtoknak a kertésztelepekkel szembeni magatartását gazdasági okok is magyarázzák: már nem volt olyan kapós, konjunkturális növény a dohány, mint a harmincas-negyvenes (vagy méginkább a tízes-húszas) években. Az állami monopólium, az alacsonyra szabott beváltási ár már kevésbé volt ösztönző. Az 1849 őszi piaci viszonyok már a gabonatermesztésnek kedveztek, a következő évek különösen a búzatermesztés konjunkturális esztendei.

Az események térbeli érzékeltetése céljából mellékelem Csongrád megye és Sámson kertészség kéziratos térképeit 1851-ből.

1. Bálint Sándor: A békési magyarság szegedi csoportjai. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 1961—1962. Szerk.: Nagy Gyula Orosháza 1963. 115—122. l.

2. Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak felszabadulása. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Szerkesztette: Szabó István Akadémiai Kiad. Budapest, 1965. 166. l.

3. Mérei Gyula: Mezőgazdasági ártermelés és a parasztság helyzete Magyarországon a feudalizmus váltásának idején. Századok 90. évfolyam 604. l.

4. Csongrád megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltára A továbbiakban: CsmL/Szf 1513/1850. Csongrád megye főnökének általános iratai. A továbbiakban: Csm. f. ált. ir.

5. Varga János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái. 1767—1849. Akadémiai Kiad. Budapest, 1967. 94—95. l.

6. Oltvai Ferenc: Mezőkovácsháza község telepítése 1814—1849. Dankó Imre szerkesztésében: Emlékkönyv Mezőkovácsháza község alapításának 150. évfordulójára. Mezőkovácsháza Község Tanácsa V. B. 1964. 27. l.

7. Oltvai Ferenc: idézett műve. 30. l.

8. Oltvai Ferenc: idézett műve. 62—63. l.

8. Oltvai Ferenc: idézett műve. 62—63. l.

9. Oltvai Ferenc: Pitvaros telepítése és küzdelme az úrbéresítésért 1816—1849. Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve. Szerkeszti: Nagy Gyula Orosháza, 1963—64.

10. Szeremlei Sámuel: Hódmezővásárhely története. Hódmezővásárhely közönsége. Hódmezővásárhely 1913. V. köt. 816—820. l.

11. Csm. L/Szf. Ö. 23. Feudáliskori conscriptio.

12. Szeremlei Sámuel: idézett műve V. kötet 820—822. l.

13. Hanzó Lajos: Délalföldi Károlyi uradalmak gazdálkodása a XIX. század derekán. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Szerkeszti: Nagy Gyula, Orosháza, 1960. 46—47. l.

14. CsmL/Szf Ö 393 Feudáliskori conscriptio.
15. CsmL/Szf IV. 12 Csongrád vm. Adószedőjének iratai. 16. raktári egység.
16. CsmL/Szf Ö 102 Feudáliskori conscriptio.
17. CsmL/Szf 8145/1850. Csmf ált.
18. Miklya Jenő: Csanádapáca. Adatok a község történetéhez. Csanádapáca 1962. 29—30. l.
19. Takács Lajos: Dohánytermesztés Magyarországon. Akadémiai Kiad. Budapest, 1964. 127. l.
20. CsmL/Szf 85/1848 Csongrád m. közgyűlési ir.
21. CsmL/Szf 729/1848 Csongrád m. közgyűlés jegyzőkönyvi száma.
22. CsmL/Szf 504/1849 Csongrád m. közgy. jkv. sz.
23. CsmL/Szf 530/1849 Csongrád m. közgy. jkv. sz.
24. CsmL/Szf 2329/1850 Csmf. ált. ir.
25. CsmL/Szf 2329/1850 Csmf. ált. ir.
26. CsmL/Szf 8145/1850 Csmf. ált. ir.
27. CsmL/Szf 8145/1850 Csmf. ált. ir.
28. CsmL/Szf 3311/1850 Csmf. ált. ir.
29. CsmL/Szf 3311/1850 Csmf. ált. ir.
30. CsmL/Szf 8145/1850 Csmf. ált. ir.
31. Takács Lajos: idézett műve 138. l.
32. CsmL/Szf Csongrád vármegye kéziratós térképe 1851 évből. CsmT 89.

Kampf der Gärtner von Sámson gegen die Macht der Landherren in der Folgezeit nach 1848

LÁSZLÓ MOLNÁR

Kurze Darstellung der Organisationsformen und Entstehens der zum Zwecke des Tabakanbaus ins Leben gerufenen Gärtnergemeinschaften. Herausbildung der Tabak anbauenden Gärtnergemeinschaften in den Komitaten Csongrád und Békés. Erfassung der Gärtner von Sámson von 1781—82. Vertrag der Gärtnergemeinschaft mit dem Landherrn aus dem Jahre 1828.

Die Auswirkungen des Freiheitskampfes von 1848 auf das Gärtnereiwesen von Sámson. Vertragsbrüche und Bestrebungen, die Gärtner als unter das Leibeigenenrecht fallende zu betrachten. 1849 strebte Graf György Károly einen neuen Vertragsschluß mit den Gärtnern von Sámson an. Dies wurde von den Gärtnern als Last betrachtet, und diese hielten sich an die Gesetze von 1848, nach denen sie ab 1848 alle im Vertrag vom Landherrn geforderten Zahlungen und Dienstleistungen diesem verweigerten. Das am 21. April 1849 herausgegebene Regierungsgesetz ordnete an, daß alle, die über ein Grundstück oder Feld auf Vertragsbasis verfügen, dessen geflügelhaltende Natur unzweideutig ist, verpflichtet sind ihren Vertragsverpflichtungen nachzukommen. Die Schlichtungsbemühungen der in diesem Streitfalle vorgehenden Amtlichkeit blieben ohne Erfolg, und die Feindseligkeiten gingen dermaßen weit, daß die Gärtner von Sámson sogar die Kurie des Landherren angriffen. Die den Vertrag nicht unterzeichnenden Tabakgärtner wurden entsprechend den Anweisungen des Grafen aus der Gärtnergemeinschaft von Sámson ausgeschlossen.

Csendőrök erőszakoskodása a sámsoni uradalomban

SZENTI TIBOR

Meglepő, de a korra jellemző az a cím, amit a Szegedi cs. kir. Megyetörvényszékének B. 135/1856. sz. ügyiratában, a Csongrád megyei Levéltár Szentesi Fióklevéltárában őriznek: „nyilvános erőszakoskodás büntetével vádolt több Sámsoni uradalmi cselédek ellen tellyesített vizsgálat”. Első rátekintésre úgy tűnhet, hogy dolgozatunk címének néhány szavát tévedésből fölcseréltük. Csak az ügyirat meglévő részének áttanulmányozása után derült fény arra, hogy a fogalmat az önkényuralmi korszak tudatosan cserélte meg, és a megyei Fenyítő Törvényszék — bár az egybehangzó tanúvallomások ennek ellentmondtak — nem volt hajlandó a tényekről alkotott véleményét megváltoztatni, csak az ügydarabot illetékességből továbbküldeni. Arra vonatkozóan, hogy 1856. március 19-én milyen események zavarták meg a sámsoni uradalom cselédjeinek hétköznapiját, szöveg- és betűhív¹ részleteket mutatunk be.

„Jegyző Könyv

Melly Sopron Megyei Sz: Andrásfi születésű jelenleg Cs: Kir: 7^{ik} Csendőr ezred-Makoi osztályánál szolgáló tizedes Kardos Antallal, kiis 27 éves, RCat: nőtlen, büntetve sohasem volt, irni olvasni tud. — felvétellett a' Makoi Cs: Kir: Szolgabiroi Hivatal által az 1856^{ik} évi Martius 20^{án} dél előtti 10 orakor. —

Adja elő Környűlményessen, kik által, hol, mikor és mi okból támadtatott és verettetett meg?

f ho 19^{én} reggel Misák Márton Csendőr társammal hivatalos öjrjáratra voltam kiküldve, minek folytán mind ketten elmentünk, 's délutáni 3 orakkor a' Sámsoni pusztán lévő faluban, hol a' Toth Komlosi, Vásárhelyi, és Orosházi Czirkulo Csendőrséggel találkozonk volt. — Az érdeklelt ör csapatokkal találkoztunkis a' Nagy Korcsmában, mint az őszve jövetelre kitűzött helyen: honnan estve 6 ora tájban, minden örcsapat saját öjrjáratú vidéke felé tavozván, miis elmentünk azon szándékkal, hogy a' Makoi tanyák közt visgalatot tartván, éjjel Földeákra jövünk. — Midön Samsonbol kijöttünk, a' jobra eső Urasági Major körül, mint egy 10 lovas ember fejsze és botokkal felfegyverkezve »Üssétek a' Zsandárt« kiabálásokkal bennünket meg támadtak, és bennünket ütni kezdettek. Én látván a' veszedelmet Misák Márton Csendőrtársamnak német nyelven mondtam huzzon kardot és Vágjunk közibök minek folytán mind ketten kardra kapván közibök Vágtunk, de ők mintegy 5 percnyi idő Verekedés után az említett Urasági majorba beszaladtak, melly szaladás alatt én egyet pisztolyombol lováról le löttem; —

¹ A részleteket a korabeli helyesírással, az eredeti szövegűséggel közöljük, csupán a német „s” betűk jelölését nem tüntettük föl.

Ezután mi mindketten utánnok mentünk az Urasági Majorba, azon szándékkal, hogy ottan őket az Urasági Cselédség segélyével elfoghassuk. — Azomban ottan már az Urasági Cselédségis, (: mint hogy én mást nem gondolok :) megtámadóink mellé álván, bennünket vasvillákkal verni kezdtetek, melly verekedést az Urasági Major előtt álló uri öltönyű Kaputos Úri ember, annélkül, hogy a' Verekedőkhez egyszotis szollott volna, nézte. És miután így a' Verekedők száma mint egy 30^{an} felül nevedett, 's mi mind ketten össze voltunk verve, tovább ellent nem álhattunk, mert kardomat kezemből kiveték; pisztolyom pedig elveszett, a' Majorból kiszaladtunk, ők pedig bennünket gyalog és loháton követtek. —

Ekkor én egyik, társam pedig más irányban szaladván ők bennünket gyalog és lovon követtek. — Azomban nékem jó lovam lévén, töllem elmaradtak, 's az én utánam jöttékis Misák után szaladtak, 's azután hallottam a' Vásárhelyi tanyák közt nagy lármájokat, 's így nem tudhatom mi történt vele, miután ő mind ez ideig nem jött haza,

Én ezután a' Rakosi Csárdába tévelyedtem, ahol magamnak kocsit rendelvén haza jöttem, és az esetet 'a Hadnagy Úr távollétében az örmesternek bejelentettem. —”

Kardos Antal csendőr tizedes feljelentése alapján, 1856. március 20-án Makóról Polner Lajos szolgabíró átirat Vásárhelyre Ladomerszky Imre szolgabíró kollégájának, és kérte, hogy másnap reggel „egy tollnok és több csendőr kíséretében” jöjjön Sámsonra, ahol az ügyet közösen kivizsgálják.

A törvénysértés látszatába került majorsági cselédek ellen nagyszabású vizsgálatot végeztek, amely több tanú kihallgatásával kezdődött el. A csendőrséggel kivonult szolgabírók minden bizonnyal elrettentő példát akartak mutatni a hatalom embereit ért sérelmek miatt, amely nézetük szerint hasonlított a hatalom ellen lázadó cselédség 48-as forradalmi magatartásához.

Először a „Kaputos Úri embert” vallatták ki, aki az események perdöntő részeire nem emlékezett, nem mert nyíltan szembeszállni a csendőr vallomásával, bár a vizsgálatot vezető szolgabírókban kételyt ültetett, hogy az események másként történtek, mint azt a csendőr elmondotta.

„Nyilatkozási Jegyző könyv

Március hó 21^{én} 1856. Mely felvétellett a' Hm Vásárhelyi Cs. kir. szolgabírói hivatal mint járásbírótság részéről kiküldött alul írott bírósági személyek által. Nyilatkozó figyelmeztetett: hogy minden körülményekre nézve a' tiszta igazságott lelkiismeretesen, vagy a' mint a' dolog történt adja elő, mert szükség esetében nyilatkozatát hittel is kötelezend megerősíteni. —

Oroszi György 43 éves, Hevesi születésű, Sámsonyi lakos, Rom Cath, nős, 5. gyermek atya, aki Kasznár Gr. Károlyi Györgynél.

8^{or} Adja ön elő részletesen, és körülményesen — folyó hó 19^{kén} délután miképpen történt Cs. kir Csendőrségi Káplár Kardos Antal, és társa Misák Mártonnak 10. fejszékkel, és botokkal felfegyverzett lovas emberek általi megtámadtatása, és megveretése, 's mi ok indította az említett egyéneket a' kérdésben forgó merénylet elkövetésére?

Én az említett nap d. után mintegy 5—6 óra között haza jövén Aradról, alig hogy családom körében kevéssé széljel néztem, béjött hozzám saját kotsisom Klement János, 's jelenté, hogy egy Zsandár kíván menjek ki hozzá, én kotsisomnak azt mondván: hogy jönne be hozzám a' Zsandár ha közleni valója van velem, erre kotsisom megjegyzé: »hogy nagy baj van,« erre én kimenvén házi tanítóm Szodorai Sándorral, 's láttam Tót József ígás kotsist hogy egy Zsandár lovat tart kantár szánánál fogva, — a' ló mellett a' földön hevert egy Zsandár véres arczal, egyik csizmája

lában nem lévén, azt kezében tartotta, — láttam az alkalommal egy másik Zsandárt lóháton, kí kivont karddal a' lovat tartó kotsis felé vagdalózott, ki is az általa tartott lonak forgatásával igyekezett a' felé irányzott csapásokat kikerülni, mely néki sikerült is, — azonban magát tovább védeni a' csapások ellen képes nem lévén a' lovat el botsájtotta, 's kiszaladt az udvarra, — ez a' templom felőli gyalog bejárásnál történt, ezt látva én oda közeledtem, 's illedelmes modorban pro Úr czímezve megszólítottam a' Zsandárt a' baj okára nézve, de ő felette dühössen rám támadva, 's szidalmazva engemet — kardjával felém kezdett csapkodni, én látván a' veszélyt, féltvén életemet is — annyival ís inkább, mert észrevettem azt ís hogy a' Zsandár tizedes kevéssé ittas, és felette dühös volt — ingerült hevének más irányt adni szándékozva, 's ez által figyelmét rollam mintegy más tárgyra vezetni ohajtvá, én is el kezdtem kiabálni, — 's íly formán nyilatkoztam: »mi a' baj Zsandár úr, azt a' hunczut kotsist fogjuk el, menjünk utánna« erre figyelme róllam valóban el ís távolítottván, ő a' kotsis üldözésére indult el gyalog, 's a' ház sarkánál találkozott szemközt Nagy Sámuel írnokommal, kire rátámadva, 's kardjával fele szurkálva — követelte hogy adná elő a' kotsist — ki mint mondá: Ó dugott el, — ezután hogy hogy nem, láttam a' földre le esett — honnét fel álva, már nem a' kotsist, hanem ísmét ellenem tört, 's fenyegetőzés, 's káromlások között ísmét felém jött a' templomba vezető kis ajtó kijárás felé, — ezt én látva, a' háznak kertre eső oldala mellett a' terrásra menekültem, a' Terasra engemet követtek Nagy Sámuel írnok, Szodorai Sándor, 's ugy emlékszem Bittner Tóbiás írnok; ezt látván a' Zsandár lovára felült, 's iszonyu Isten káromlások között, 's ílly szavakkal: »ki vagy te Ispán, vagy Kasznár hunczfut ide jöjj« — erre én őt figyelmeztetve intettem: »Zsandár! nem szabad garázdálkodni, és káromkodni,« mire ő még nagyobb dühbe jöve, lovával beugratott a' kertbe, ezt mi a' Terasról látva — az ajton bé akartunk menni, de bé lévén az zárva, Szodorai, nöm szobája ablakán kotzogatott, hogy nyíttassék ki, sebessen az ajtó, mire sogor asszonyom, ki éppen beteg nöm szobájában volt az ajtot hírtelessen felnyitván — mellyen mi mindnyájan jelessen béméntünk, 's az ajtot bétsúktuk, ezután én megrémült beteg nöm szobájába — gyermekeim, 's nöm vigasztalására bémenvén, honnét csak akkor jöttem ki, midőn láttam: hogy ő a ház mellett, 's irányában eső országuton lovával vágtatott, ekkor ísmét meg ijedve, attól tartva, hogy házam megkerülve az udvar felőli részén tőrend be; meg rémülve saját életem, különössen pedig szegény felette kétség be esett családom veszélyeztetése miatt — kimentem az udvarra nyíló ajtón, — szorult helyzetemben, az ön védelem természetes határából kiindulva embereimet, ílletőleg cselédjeimet szóllítottam, 's meghagytam nékik hogy állanak el a' szobádba való bejárást — ez előtt azonban, mihelyest hogy nöm szobájába bé mentem; küldtem a' helybéli Bírák, és Esküdtekhez — de hogy kit azt szorult helyzetemben el feledtem — oly szándékkal, hogy ha más kép az íllető Zsandár garázdálkodásától — magamat, 's családomat megnem menthetem — a' bírák mint híteles emberek előtt ötet lefegyverezve ártalmatlanná teendem —, cselédjeim s közben azonban megjelentették azt, hogy már el ment, el ugorgult, ezután én ísmét Családomhoz bémenvén, ott sogornöm Han Ferdinándnő által figyelmeztettem, hogy két lövés ís történt, melynek folytán én a' szobábat átvizsgálva láttam hogy irodám szobájának kertbe nyíló ablaka kívülről bétörve, az ablak rámái bétörve, kardal be vágva volt, 's az ablak üvegén láczott kőr ídomu lyukból kitünt hogy csakugyan golyóval lőtt be az ablakon, ennek vizsgálása közben észrevettem, hogy a' másik Csendőr a' kemence mellett az ebédlöben íl igen mámoros állapotban, kit én, nöm kérése folytán, ki betegen a' másik szomszéd szobában feküdt, — félvén nöm, az általa ne talán ís előídezendő bántalmaktól — az írnok szobájába vezettem, e' közben előjött, az általam elébb meghívatott Józsa István esküdt ember, kítől megértvén azt, hogy a' Csárdában több Csendőrök és

vannak; mire én ötet megbíztam, hogy menne el oda 's különösen ha Vásárhelyi, és józan Csendőröket találánd ott hívná meg ide, — ki is elmenvén, azonban utközben találkozott a' Csendőrökkel, kik éppen ide szándékoztak jönni, megértvén több síránkozó nőktől azt, hogy nállam baj van, 's agyon löni szándékoznak, azután el is jött ide 6. csendőr 2. vásárhelyi 2. Komlosi, és 2. Orosházi — kik is megnézvén az ablakomoní lövés helyét, e közben megjelent a' bíró, és Esküdt bíró is, és pedig olytén jelentéssel, hogy a nálam garázdálkodott Zsandár a' faluba meg lőtt két embert, mire a' jelen volt Csendőrök, az írnok szobájába átalam elhelyezett másik csendőrt kotsíra ültetve, a' két Komlosi Csendőr késéretében elvitték, az alkalommal a' kotsín egy hüvely nélkül, 's mint emlékszem, egy hüvellyel ellátott kard és két piztolyt is elvitték, — ez megtörténvén én a' bejelentett két meg lőtt egyén meg nézése végett T Komlosra orvosért küldtem, el is jött hozzám még az nap éjjel után Tomárek Alajos orvos azon nyilatkozattal, hogy a' meglövöttektől jön kiknek egyike már meg is halt, — Én ez előtt a' nállam megjelent két vásárhelyi, és két orosházi Csendőrt meg kértem, hogy maradnának nállam azon éjjel, attól félvén hogy a' garázdálkodó Csendőr még vissza jövend, kik azon éjjel nállam is maradtak, — én ezután más nap ez eseményt a' szolgabírói hivatalhoz írásosan bejelentettem.

14er Megverésnek nyoma lázott e' Kardos Antal Cs. kir. Csendőr Kápláron akkor, midőn általa ön megtámadtatott?

Arra nem emlékszem.

15^{or} Vette e' észre ön azt, mennyire volt íttas Kardos Antal Csendőr káplár a' kérdéses esemény el követése alatt?

Lázzott hogy boros volt, de miután láttam őt sebes vágatva el nyargalni, felette íttas nem lehetett. —

16^{ik} Az önnel megjelent többi Csendőrök íttasak voltak é?

Egysem volt az. —

17^{ik} Láttá é ön fejszéssel, és botokkal felfegyverkezett azon 10. lovas embert, kik Cs. kir. Csendőr káplár Kardos Antalt, és társát a' Sámsomon kívül jobbra eső urasági major körül ily kifejezések között: »Üssétek a' Zsandárt« megtámadták?

Ezt nem hogy nem láttam, hanem ezen állítás egészen alaptalan is, a' mennyiben ide a' kérdésben forgó két Csendőr egyenesen a' Csárdából jött, mit Borsi Mihály Kántor, ennek neje, 's ennek testvére Gribis János, Gáskuló István, és még talán Józsa István is bizonyítandnak.

18^{ik} Ha ezen állítás valótlan, — hol történt tehát a' két Csendőrnek megveretése, a' mennyiben fentebb ön is állította azt: hogy a' földön hevert egyik Csendőrt véres arczal látta?

Ugy tudom, illetőleg Szodorai Sándortól hallottam, hogy a' két Csendőr, mielőtt hozzám jött volna, egymás közt verekedtek, 's a' megveretés nyoma abból származhatott. —

19^{ik} A' kérdésben forgó Sámsomtól jobbra eső majorbani urasági Cselédséget számlálja ön elő név szerint?

Itt Sámsomban a' kértett vonalon más major ennél hol lakom, nem is létezik, ide pedig semmi lovas emberek bé nem szaladtak...

21^{ik} Van é önnek tudomása arról, hogy Kardos Antal Cs. kir. Csendőr káplárt és társát Mísák Márton az állítólagos verekedés után gyalog, és lóhátas emberek kergették volna?

A' verekedésről nem tudok semmit, annyit azonban még emlékszem a' biráktól hallottam — hogy a' midőn a' két lakosnak meg lövetése történt — többen lóra kaptak, 's kergették, 's azt is hallottam hogy üldözés közben fegyvert töltött, és lőtt is. —

26. Hát azt kí által izente ön, és kinek hogy vas villával fegyverkezett falusi embereket hívjanak segítségére?

Senki által, és senkinek.”

A kasznárnak a csendőr vallomásával több helyen ellentétes elbeszélése vitathatatlan gyanút keltett a vizsgáló szolgabírókban. A garázdálkodás ténye mind inkább nyilvánvalóvá vált, mégis a vizsgálat során egyre csak azt szerették volna hallani, hogy a csendőröket a major cselédsége ingerelte föl és verte össze. A kihallgatás napokig tartott. Az esettel kapcsolatban hozható valamennyi lakostól nyilatkozatot kértek. Az események megismerésére további részleteket közlünk a fölvett jegyzőkönyvekből.

„Nyilatkozási Jegyző Könyv

Martius ho 22^{én} 1856.

Mely fel vétetett a Hm Vásárhelyi CsK. Szolgabiroi Hivatal mint Járás Bíróság részéről kiküldött alól irott Bizottság által

Kárai István 55 éves Sámsoni Rom cath, nős, 7. gyermek attya, Biró.”

(Részletek a vallomásaiból.)

„Én éppen vacsoránál ültem, a' mint fíam bejött, 's béjelentette hogy egy Zsandár egy kotsit hajt — véresen, én erre kimentem, 's a' kotsi tulajdonosában felösmertem Kováts András helybéli lakost a' Zsandárt pedig egészen véresnek láttam, erre én lova elébe Álva, kérdeztem, hogy mi a' baj, ő azután azt mondta: jaj Istenem meg halok, meglóttek a' betyárok az erődöböl, meg halok, van é doctor, erre azután én kértem, én unszoltam, hogy szállana le a' lováról, majd keritek én doctort, de ő nem szóllott le, csak tovább ment, puskája kezében volt, sárkányát fel húzva láttam, — erre azután a' lármára öszve csödült a' nép, 's Köpösi István is kijött háza elébe Csáki Mátyás, és Csonka Jánossal, — 's nézték mi történik, ezután a' Csendőr csak ment ló háton az igaz hogy dühös volt, káromkodott is, de azt nem is értettük, csak utánna néztünk, a' mint azonban Köpösi István háza felé közeledett, — a kutyák ugatták az udvarokban de rá egy sem ment; midőn a' Köpösi István háza előtt kint álló három emberhez mint egy 10. lépésnyire volt, el sütötte puskáját, mire egy jaj szót hallottam, 's láttam, hogy Köpösi István egy felé, Csonka János pedig másfelé esett, —”

Az 1856-ik évi november hó 22-én fölvett kihallgatási jegyzőkönyvben ezt az eseményt így mondta el:

„...amint a puska durranás hallatszott ugyan azon perczben rogyott öszve Köpösi István a saját ház eresz ajtonál, Csáki Mátyás pedig a falhoz dőlt Csonka János pedig a gödörbe bukott...”

Az 1856-ik évi március 22-én fölvett jegyzőkönyvből folytatjuk tovább az események közlését:

—„erre a' Zsandár lovával elszaladt, a' nép kiabált hogy utánna, lóra is kaptak egynehányan, 's gyalog is követték, de bíz én azt sem tudom hogy kik, mert én mindjárt bementem, 's az udvarba jöttem. —

9er Mi előtt a' Csendőr a' három emberre rá lőtt volna, nemálta é néki valaki utját?

Nem álta utját senki, még csak hozzá sem szóllott senki, — söt látván a' három ember azt, hogy a' puskát feléjük tartja, bé szándékoztak menni, de mielőtt a' lővés történt volna, bé nem érhettek. —”

„Tanú vallatási Jegyzőkönyv.

Martius hó 22^{én} 1856.

Tót József 38 éves Sámsoni születésü és lakos, Rom, Cath. nős, 3. gyermek attya, igás kotsis.

8. Mikor jöttek ide f. hó 19^{kén} a' majorba a' Zsandárok, 's hányan?
Még a' nap fent volt, midőn ide a majorba jött két Zsandár lóháton. —
9. Miért jöttek ide be a' majorba, kit kerestek itt?

Azt én nem tudom miért jött, vagy kít keresett, én éppen az istállóba voltam Farkas Mihályal, a' midőn lármát és jajgatást hallottunk, én kiszaladtam az istállóból s a' kastély melletti kis ajtóban láttam két Zsandárt egyik lovon ült, 's szüntelen azt kiáltotta: hol a' kasznár a' kutya, meg kell ma néki halni, másik fél csizmába véresen a' kerítéshez dőlt, az ki a' lovon ült rám kiáltott, hogy fogjam meg a' lovat, én engedelmeskedtem, a' lovon ülő azonban a' közben szüntelen szidott, 's kiabált, hogy híjamb kí a' kasznárt, én kértem hogy mi a' baj, de akkor még dühösebb lett, 's felém kezdett vagdalozni kardjával, de én a' lovat mindég úgy forgattam, hogy a' csapást kí kerüljön, míg végre beugrottam a' kis kapun, és el szaladtam az istállóba, — de kevés időre lövést hallottam, és nagy jajgatást, erre ismét kí szaladtam vas villával kezemben, már akkor a' lovon ülő Zsandárt is véressen találtam, kí kis be szaladgált a' kiskapun lóháton, s meglátva engem ismét felém jött, 's csapkodott felém, én a' vasvillával védtem magamat, egy izben rám is sütötte pistolyát, de nem sült el, azután nem sok időre elnyargalt a' majorból, a' másik Zsandárt pedig bevezették az ebédlőbe.

11. Azt mondja kend, midőn másodszer az istállóból kiment, a' lovon ülő Zsandárt is véresnek látta, mikképpen véreztetett az meg?

Azt nem tudom, ha csak a' kis ajton meg nem ütötte magát a' midőn lóval ott bujkált. —

16. Hol esett ki a' kard a' lovas Zsandár kezéből?

Mikor a' kapun kinyargalt.

17. Hát a' pisztolyát hol vesztette el?

Ugy gondolom azt is a' kis ajtonál ejtette el. —”

A főntebbi tanúvallomások egyes részleteiből összeállt az a kép, amely a sámsoni uradalomban lezajlott csendőrgarázdaság eseményeit bemutatta. Ezek után nézzük meg, hogy milyen előzmények indították el a garázdálkodást? A sámsoni csárda korcsmárosa és annak felesége értékes adatokat közölt ebben az ügyben. Idézzünk most néhány mondatot a vallomásukból:

„Nyilatkozati Jegyző Könyv

Marcius hó 21^{én} 1856.

Szabó György 52 éves, makói születésű, Ó hitű, nős, gyermektelen, a Sámsoni csárdában kortsmáros.”

Arra a kérdésre, hogy a kérdéses időben, a nevezett csendőrök mit tettek a csárdában, előadta, hogy:

...„A' kérdett időben dél előtt 11—12 óra között jött leg elébb a' csárdába két Makói Csendőr... én annyit tapasztaltam, hogy nállam ittak úgy annyira hogy kedvük kerekedett, — azonban később a' Makói Zsandár káplár részegedni kezdett, 's társainak polák Istenüket el kezdte szidni, 's mind inkább dühös lévén, töllem kérdezte, megfizettem é,... megivott mintegy 6. itze² bort... mind inkább dühösebb lett, úgy annyira, hogy kivont kardal feleségem után vágott, de a' vágás felfogodott az ajtó felső felébe,...” (A társai) „...lóra való ülésre beszéltek. — ezután a' véle volt legényel lora ültek, és el mentek. —

11er Mit tapasztalt tehát, mi indította őt később a' tanúsított víseletre, mi ingerlete fel őt, mi által idéztetett elő dűhe?

Egyedül a' bor, mellyet meg ivott.”

² 1. magyar itze: 0,8484 liter. A zsandár tehát kb. 5 liter bort fogyasztott.

Martius ho 21. 1856.

Gyöngyösi Anna 35 éves Makói születésű, Rom. cath. férjes, gyermektelen kortsmárosné a sámsomi Csárdában.

„Mintegy 11. óra táján délelőtt legelőször a Makói két Zsandár — kevés idő közökben azután a Vásárhelyi, utánnuk a Tót Komlósi ezek után az Orosházi Zsandárok jöttek a Csárdába, 's borozgattak, 's beszélgettek, a Makói csendőr káplár beszélte hogy hány betyárt fogott meg már, 's különösen, hogy miként fogta el legközelebb Golgoviczit, e' közben mindíg hevesebben beszélt, 's a többi Zsandárok közül egyiket németnek, másikat ruszugárnak kezdte csufolni, — s e' közben az egyik Tót Komlósi Zsandárral öszve kapott, 's rá is fogta puskáját hogy meglövi azonban az a' puskát kí csavarta kezéből, erre ő még dühösebb lett 's ígen sűrűn ívott, 's az üvegeket is vagdalta a' földhöz, e' közben a' Makói másik csendőr egy 5. pengőst adott által, hogy fognék ki belőle 4. icze bor árát — de én csak egy íztét fogtam ki, a' többi vissza adtam erre a' Makói Csendőr több ízben kérdezte tőlem, hogy tartozok é valamivel, mire én férjem ítésére — mindég azt feleltem: hogy semmivel sem tartozik káplár úr, ő erre azt mondta: nem is akarom hogy a' Makói Káplár tarozzék valakinek, mert van nékem elég pénzem, mire férjem megjegyezte: hogy az Isten még többet adjon, erre a' káplár úr dühösen meg nyilatkozott: nem kell nékem a' mit az Isten ad, a' Császár ad nékem, — e' közben uram kiment, én az ajtóba álltam, mire a' káplár úr azon folytonos kérdések közben tartozok é; felém vágott kardjával, de én vissza vonván magamat, így a' vágást kikerültem, azután a' melyemnek szurt, de nem vérzett meg, csak egy asztalnak tántorodtam, erre megjedve kí mentem, a' többi csendőrök is egyenként kihuzodtak a' házból, ezután a' Csendőrök kimenvén hozzá, annyira vették hogy lovára ült — e' közben több Makói emberek is, kik éppen Orosházára mentek heti piacra benéztek a' lármára, mit a' káplár úr meglátva, rá kiáltott a' többi Csendőrökre, ti polyákok löjjetek le azokat a' paraszt kutyákat, 's több ízben dühösen mondta azt, hogy még ma ölnöm kel az Isten is megölöm, Ruzsa Sándort megfogom s' fejt kardomra szurva víszem haza, ezután elnyargalt lóháton a' másik Makói Csendőrrel együtt a' Major felé, de én többet nem láttam, mert bémentem a' csárdába.”

Mint azt már dr. Szabó Ferenc is megállapította nagyértékű munkájában,³ a vásárhelyi Pusztá a Dél-Alföld egyik leghírhedtebb betyárfészke volt. A vásárhelyi tanácsot ezért a környező megyék és városok gyakran panaszos leveleikkel ostromolták. Nem csoda, ha a Puztán több város és falu csendőrei állandóan betyárok után kutattak, s azt a nagy álmot kergették, hogy majd ők fogják el Rózsa Sándort.

Betyárleső körútjukat teljesítették 1856. március 19-én is, amikor a sámsomi csárdában összeverődtek. Pszichológiailag ismert tény, hogy a mértéktelen alkoholfogyasztás hatása különböző formában jelentkezik az embereken, lelkialkatuktól függően. Egyesek magukba zárkoznak és borús hangulatuk lesz, mások jókedvre derülnek és mindenkiel barátkoznak, ismét mások feldőhődnek. Mindenesetre a szesz által feloldott gátlások mindenkiéből azt az eredeti énjét hozzák fölszínre, amit a társadalmi kötöttségek hatására addig magábafojtott. Az ital tehát senkit sem változtat meg, csak a valódi lelkületét mutatja meg. Sajnálatos, hogy a hatalom emberei között nem egy olyan akadt, akit nem a hivatástudata, a társadalomra, egyénre háruló veszély elhárításának ügye vitt erre a pályára, hanem a szadista hajlama. Ilyen figura volt a történetben szereplő, a császárt pénzért mindenben kiszolgáló, a bor hatására hetvenkedő, majd gyilkoló Kardos Antal csendőrtizedes is.

³ Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. (Gyula, 1964.)

Arra a kérdésre, hogy mi vezethette a káplárt a sorozatos garázdaság és a gyilkosság elkövetésére, részben a sámsoni korcsmáros már megadta a választ: „Egyedül a' bor, mellyet meg ivott.” Tettének elkövetésében volt egy lényeges támasza is, amely magabiztossá tette: az önkényuralom nemzetelnyomó államhatalma. Ezt maga a káplár így fogalmazta meg: „Nem kell nékem a' mit az Isten ád, a' Császár ád nékem.”

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem a cselédek kötöttek a két részeg makói csendőrbe. A nyomozás során ennek ellenére továbbra is úgy szerepelt az ügy, hogy az az uradalmi cselédek „garázda tettének” felgöngyölítésére szolgált. Kövessük nyomon a további eseményeket. Nézzük meg, mi történt azután, hogy a két részeg csendőr elhagyta a sámsoni csárdát:

„Tanú vallatási Jegyzőkönyv.

Martius hó 22^{én} 1856.

Kováts András 45 éves, sámsoni születésű és lakos, evangélikus, nős, 7. gyerek atya, kertész.

8. Folyó hó 19^{kén} délután nap lement felé hol találkozott kend egy Zsandárral? A Makói ország uton.

12. Közél volt é a' hol meg állította kendet — a Majorhoz?

A' falunak fele utján volt. —

9. Mit szollott az kendnek midőn össze találkoztak?

Midőn még messze volt hozzám felém tartotta puskáját, 's a' hogy csak tudott rám kiáltott: álj meg Kossuth kutya mert meghalsz, én megállottam, sebes nyargalva azután közelembé jött, 's azt parancsolta: forduljak vissza — mert én a' faluból jöttem, éppen hurczolkodtam, ő pedig a' Major felől ment a' falu felé, ezután én meg szöllítotam hogy mi baja van mert véres volt, azt mondta, hogy a' pusztán verekedett a' betyárokkal, 's nékem meg parancsolta: hogy mennek egyenesen Makóra a' kapitányhoz, én kértem, hogy mennénk be a' faluba jelentsük be a' bíróhoz, hogy leg alább tudják, hol vagyok, a' milyen dühös volt, nem is gondoltam hogy hajlani fog a' szóra, de eljött vélem a' Bíróhoz...”

A majorban lezajlott és már ismert események után, a gyilkos csendőr Rákos felé vette az útját. Az ottani eseményekről így vallott „Sarró János 23 éves, makói születésű, református, nőtlen, a Rákosi csárdában kotsmáros”.

Elmondotta, hogy a csendőr

„...ki hozzám jövén annyit mondott szólj, mert mindjárt keresztül lőlek, ha az Isten vagy is.”

A korcsmárosnak is úgy nyilatkozott, hogy kergették és csak a gyors lovának köszönheti az életét. Amikor végre leszállt a lóról, már rogyadozott.

„10^k Midőn a' Csendőr káplár a' Csárdához ért, lázott é rajta hogy boros?

Bizonyosan nem tudhattuk ki, mert néha néha józanul, néha félre beszélt, mit nem vehetünk kí bor okozott é, vagy pedig az hogy nagyon öszve volt verve, a' képből csupánn a' szeme, és foga lázott ki a' vérből ruhájára is egészen rá volt száradva az aludt vér. —”

Az eddigi kihallgatások során egyetlen kérdés tisztázatlan maradt, mégpedig az, hogy a csendőr káplár mitől lett véres? Valóban volt-e valami alapja annak, hogy — zavaros elbeszélése szerint — a betyárokkal verekedett a Pusztán, vagy csakugyan a felbőszült sámsoni cselédség verte meg? A befejeződött első vizsgálatosorozat erre a kérdésre nem adott választ. Érezték ezt az önkényuralom hivatalos emberei is és a lehetőséget kihasználva, menteni akarták a gyilkos csendőrt. Egy évvel később egy felbérelt rab, helyzetének könnyítését remélve, hamis tanúvallomást tett.

Felvéve a' Makói Cs. kir. Szolgabírói hivatalnál Martius hó 9^{én} 857.

Győri János a' nevem 35 éves, Református, nős 4 gyermek atya, vásárhelyi származású Sámsoni napszámos vagyok, mennyiben az előtt ott laktam azonban jelenleg tolvajságot vizsgálati fogságban lévő fejezenc vagyok.

Én a' helybeli cs. kir. Csendőr hadnagynak azt mondtam mikép én tudom miképpen történt múlt év tavaszán Kardos nevű Káplár és másik Csendőrnek samsonbani meg veretése. —

Múlt év tavaszán a' Sámsoni Kasznár Oroszi György a' pusztáról Kotsin jött haza felé. Kardos nevű Makoi Csendőr Káplár, és másik csendőr a' Sámsoni csárdából kiabáltak a' Kasznárra, — ki ara ment — hogy álljon meg de a' Kasznár meg nem állt, hanem haza felé nyargalt, akkor a' két Zsandár lóháton a' Kasznár után szaladtak, de ez előbb érvén lakására, a' zsandárok előtt Kapuját bezárta, akkor a' Két Zsandár, a' Kis Kapun, — mely bezárva nem volt — mentek be a' kasznár udvarába, és a' Kasznárral akartak valamit beszélni, de midőn azok az udvarba bejöttek, a' Kasznár megkérte saját Kotsissát kinek nevét nem tudom — és Tót József igaz Kotsist, hogy a' Zsandárokat verjék meg; — mire ezek ketten vas villával a' Zsandárokat meg verték, és egyik Zsandár lovát meg is szurták, — és éppen akkor arra ment Öreg Győri Ferencz — apám édes testvére, — és a' szűr alatt egy vas villát vitt, a' mint a' dologról jött haza felé. Ettől Tót József elvette a' vas villát, és evvel verte meg társával a' Zsandárokat. —

Ezeket mondtam én a' helybeli Csendőr hadnagynak.

Én ezeket atyám testvérjétől Öreg Győri Ferencztől hallottam most midőn a' megye tömlőczéből szökre voltam, és az kért meg arra, hogy ezt jelencsem be... azt bebizonyítani minden esetre Öreg Győri Ferencz tudni fogja. —”

Ezzel az események alaposan összekuszálódni látszottak, bár a' jogi életben jártas azonnal észreveszi, hogy az ügy sántít. Nem derült ki, hogy a' csendőrség mit remélt idős Győri Ferenc kihallgatásától; de az sem, hogy öreg korára, vagy esetleges „ráhatásra” számítottak-e, amikor őt, mint az egyik koronatanút beidéztek.

„Tanuvallatási jegyzőkönyv.

Szegeden, Aprilis 8ik napján 1857. a' cs. kir. megye trszéki vizsgáló bíróság előtt.

Győri Ferencz 50 éves, H.M. Vásárhelyi szül. református. feleséges és 4 gyermek atya, urasági béres és a' Sámsonban, az urasági épületben a' béresek házában lakik.

1. Mit beszélt tanú a' testvér batyja fiának Győry Jánosnak, ki jelenleg Makon tolvajság miatt vizsgálati fogságban van — arról hogy a' múlt évi tavaszán, Kardos csendőr káplárt és társát a' Sámsoni cselédek mi módon és mi okból verték meg; —

Én nem beszéltem neki semmit, mert én a' kérdéses dolog felől semmit saját tapasztalásomból nem tudok, azon napon egész estig szántani voltunk s' midőn mi este haza mentünk, már akkor csak hallottuk hogy új faluban agyon lőtte a' zsandár Kőpösdít.

2. Hazudik Győri János, hogy én valamit beszéltem volna neki a' zsandárok megveretése felől, és hogy én őt fel kértem volna, hogy arról a' Makói Csendőröknek jelentést tegyen; híhetőleg ezt csak azért találta ki, hogy az által magának a' sorsát gondolta könnyíteni; én tőlem Toth Joska a' vas villát soha el nem vette, mert én szantani voltam, és akkor midőn a' csendőrök a' Kasznári udvarban voltak, én annak még tájékaán sem voltam.”

A' csendőrmentési kísérlet a' jóérzésű cselédember vallomásával megghiúsult. De továbbra is kérdés maradt, hogy végtére is mitől volt véres a' garázda csendőr azon

a napon, amikor rálőtt a sámsoni cselédekre? Erre a másik koronatanú adta meg a választ:

„Szabó Mihály 65 éves vásárhelyi születésű, Református, nős, 3 gyermekes atya, Kanász Sámsonban.

„Az egyik (csendőr) leszállott lováról, 's bevezette lovát a kertbe, a' másik kívül maradt, 's lován ült, azután az, ki a' kertbe ment, lovát ott hagyta, és kiment a' másikhoz, s nagyon káromolta azt, és le rántotta a' lórol, ki fejre esett, 's egyik lába a' kengyelben maradt, de csizmája lehuzodván ő fél lábára mezítláb maradt, azután az, ki a' másikat a' lórol lerántotta, a' falnak támaszkodott, kardja ki volt huzva, 's káromkodott, azt mondván »a' kutya kasznárnak meg kell halni ma«, azután Tót József hozzá érkezett, de hogy később mi történt, nem tudom, mert én dolgomra mentem.”

1857. március 11-én, Szegeden, a cs. kir. megyetörvényszéki vizsgáló bíróságon Kardos Antal cs. kir. csendőr tizedest szembesítették a beidézt tanúkkal. A tanúk vallomásait a szemébe mondták, de a káplár a tényeket rendre visszautasította és hamisnak mondta.

„1857. Május 18-án Nyilvános erőszakoskodási büntett miatt gyanúsított Oroszi György, Toth Jozsef és Klement János ellen... különös vizsgálatot rendeltek el azonban vizsgálati fogság nélkül.”

Az ügyész a tények ellenére is a sámsoniakat vádolja a csendőr megveretésével. A „betyárokkal folytatott állítólagos harc” már szóba sem jött többé.

„Dobossy előadó a cs. kir.: állad: ügyézség indítványával ellenkezőleg, a' további bűn vádi eljárást ... megszüntetni véleményezi (:a' következő határozati terv szerint:) a' cs. kir.: allad: ügyézség meghalgtása után következőleg

Határozatott

A vádbeli állítólagos nyilvános erőszakoskodási büntettre nézve, a' további büntető eljárás... megszüntetik, és az összes íratok ezen határozat másolatával együtt, Köpödsi István agyon lövése miatt, Kardos Antal csendőr tizedes elleni illetékes eljárás végett a' cs. kir. 7^{ik} csendőr ezred parancsnokságához hivatalos levél kiseretében áttétetni rendeltetnek.”

A határozat indoklási részében kiemelték, hogy amikor a káplárt a saját csendőrezredénél kihallgatták, másként vallott az esetről, mint azt a garázdálkodásának másnapján, a jelentésében leírta.

A május 31-én kelt jegyzőkönyv szerint, a szegedi Megyetörvényszéknek bünfenyítő ülése alkalmával úgy határoztak, hogy a sámsoni vádlottakat fölmentik és az agyonlövés tárgyában az ügyet a 7. csendőrezred parancsnokának átadják. Az államügyési helyettes a határozat döntésébe nem nyugodott bele. A csendőrmentési akciót tovább folytatva, a határozat elleni fellebbezését azonnal bejelentette; ezért elrendelték, hogy az egész anyagot a „cs. kir. országos fő törvényszékhez” felülvizsgálat végett föl kell terjeszteni. 1857. június 4-én a vastag aktacsomót el is küldték.

Itt megszakadt a történet. Ma már nem derül ki, hogyan végződött a vizsgálat. Az bizonyos, hogy a sértett sámsoniak továbbra is gyanúsítottak maradtak és a kálváriájuk sem ért véget. Újabb kihallgatások és valószínűleg „ráhatások” következtek. Ismerve az egyébként is lassú, bürokratikus ügyintézés, lehetséges, hogy az ügyet addig húzták, míg az események kezdtek feledésbe merülni és a dolog „megszelídült”.

Végezetül álljon itt néhány soros panaszos levél, amely a föllelhető aktában hivatalos válasz nélkül maradt. Amíg a csendőrmentési akció folyt, e levél részletéből megtudjuk, hogy a lelőtt cselédember családja milyen szociális körülmények között maradt, támasz és igazságszolgáltatás nélkül:

Az agyonlőtt Kópósi István felesége, Nagy Anna a Cs. Kir. Járásbíróhoz könyörgő levélben fordult, még 1856. március 22-én, hogy:

....,8. az az nyóltz apros gyermekemmel hátra hagyatva nagy szegénységnél egyebet hátra nem hagyott, e' mellett önmagam is egészségtelen vagyok úgy hogy nem tudom miképen bírjak magam és gyermekeimnek kenyeret szerezni, miután a' leg-őregebb fiam ki véllem van még tsak a' tizennegyedik évben van, 's ez még a' kenyér keresésre elégtelen."

Gewalttätigkeiten der Gendarmen auf dem Landbesitz Sámson

TIBOR SZENTI

Der Gendarmerie-Unteroffizier Antal Kardos diktierte auf dem K.u.K. Stuhlrichteramt in Makó zu Protokoll, daß er gemeinsam mit seinem Gendarmeriegenossen Márton Misák am 19. März 1856 im auf der Puszta von Vásárhely angesiedelten Dorf Sámson in die große Dorfschenke gingen. Nachdem sie sich von dort entfernt hatten, wurden sie in der Nähe der herrschaftlichen Meiereien von zehn mit Stöcken und Äxten bewaffneten Reitern angegriffen und verletzt. Die Gendarmen schlugen die Angreifer mit gezogenen Säbeln in die Flucht. Danach kehrten sie in die Meierei ein, wo eine etwa dreißigköpfige Gruppe von mit Eisenforken bewaffneten Gärtnern sie zu schlagen begann. Die Gendarmen nahmen vor der Überzahl die Flucht.

Die Stuhlrichter von Makó und Vásárhely begaben sich zur Untersuchung dieses Falles nach Sámson. Der Inspektor des Herrengutes, György Crosz, wagte nicht die ganze Wahrheit zu sagen, ließ die Untersuchenden jedoch daran zweifeln, daß dieser Fall sich wirklich so abgespielt hatte, wie dies die Gendarmen dargestellt hatten. Der Umstand des Randalierens wurde immer offensichtlicher. Der Schankwirt von Sámson sagte aus, daß der randalierende Gendarm zwischen Mittag und Sonnenuntergang um 5 Liter Wein getrunken und in betrunkenem Zustand seine Kameraden beschimpft, sowie die Frau des Schankwirts angegriffen hatte. Seine Kameraden hatte er dazu ermuntert, die sich dort aufhaltenden „Bauernhunde“ zu erschießen. „Ich muß heute noch töten, sogar den Herrgott werde ich umbringen, Sándor Ruzsa werde ich ergreifen und seinen Kopf trage ich auf meinen Säbel aufgespießt nach Hause“, schrie er. Die anderen Gendarmen setzten ihn aufs Pferd und entfernten sich mit ihm in der Richtung der Meierei.

Im Verlaufe der Zeugenaussagen wurde eindeutig, daß die beiden Makóer Gendarmen in der Schenke von Sámson sich betrunken hatten, dann in der Meierei randalierend grundlos Menschen angegriffen und verwundet hatten, einen unter diesen erschossen hatten. Im März 1857 wurde der Gendarmerie-Unteroffizier Antal Kardos den Zeugen gegenübergestellt, stritt jedoch selbst den Tatsachen gegenüber ab.

Entsprechend dem Beschluß des Komitatsgerichts Szeged wurden die Angeklagten von Sámson freigesprochen. In Verbindung mit dem Erschießungsmord wurde der Fall dem Befehlshaber des 7. Gendarmerieregiments übergeben. Der Staatsanwalt fand sich hiermit jedoch nicht ab. Die Macht und ihr Vertreter konnte den rebellischen Bauern gegenüber nicht in Rückstand geraten. Seiner Berufung folgend gelangte der Fall ans K.u.K. Landeshauptgericht.

Hier reißt die Geschichte ab und es wird nicht klar, wie sie zu Ende geht. Die Knechte von Sámson standen weiterhin unter Verdacht, da sie, einen Wortgebrauch des mordenden Gendarmen zitierend, als „Kossuths Hunde“ angesehen wurden.

Új algák elnevezése Békés megyéről, Orosházáról és Orosháza határában levő területekről

KISS ISTVÁN

I. Bevezetés

A zöld növényi mikroszervezetek, az ún. algák vizsgálatával 1929—30 óta foglalkozom. Ily irányú szakmai munkám szülőföldemről, Pusztaföldvár és Orosháza határából indult. Az itteni szikes vizekben gyűjtöttem azokat a növényi mikroszervezeteket, amelyek 1933-ban tanári diplomamunkám anyagát adták (8), s az itteni algák további elmélyültebb kutatásából épült fel 1939-re doktori értekezésem is (9). Közben bejártam a Tiszántúltra eső Dél-Alföld szikeseit, majd vizsgálataimat hazánk egészének legjellegzetesebb szikes területeire is kiterjesztettem. Ezek során sokat tanultam az idős földművelőktől, s ma már határozottan látom, hogy ezekből is szövedött bennem az otthon, a szülőföld és a haza szépséges fogalma...

Ifjúágam idején az algák a botanika területén még inkább csak „érdekességek” voltak, amelyek díszes, olykor megragadóan vonzó külsejükkel hívták fel magukra a mikroszkópikus világ iránt is érdeklődők figyelmét. Kutatómunkám során számos olyan algaszervezettel találkoztam, amelyeket a rendelkezésemre álló szakirodalom alapján nem tudtam determinálni. Ezeket időlegesen „félretettem”, s tájékozottságom bővülésével ezek közül kerültek ki azok a szervezetek, amelyek a szaktudomány számára is újaknak mutatkoztak, s amelyek közül egyeseket szűkebb szülőhazám földrajzi helyeiről neveztem el. Kérés alapján most ez utóbbiakról szólok.

De előbb még engedtessek meg arról is szólnom, hogy algológussá szülőföldemnek egy időjárás néphagyománya formált, amely az állóvizek megzöldülését, azaz bizonyos algák tömegtermelésének felszaporodását a közeli eső jelenének tartja. Erről 1963-ban az Orosházi Szántó Kovács János Múzeum évkönyvében már beszámoltam.

Pusztaföldvár volt részemre az a nevezetes hely, amely egész életemre a mikroszkóp mellé láncolt, s egyben egy új irányú algológiai vizsgálódást indított el. Ez a fejlődési irány pedig szorososan avval a megismerésbeli előrehaladással kapcsolatos, amelynek eredményeként az algák vizsgálata is jelentősen előtérbe került. Az algák ma már nemcsak alapkutatási szempontból fontosak, hanem a termelési gyakorlat, a hasznosítás oldaláról is az érdeklődés homlokterébe kerültek.

Kedvező körülmények között ugyanis az algák gyorsan szaporodnak, s parányi voltak ellenére rövid idő alatt hatalmas szervesanyag-tömeget hozhatnak létre. Altaluk igen jó hatásfokkal oldható meg az „iparosított” jellegű organikus anyagtermelés kérdése. A fényt az algák a magasabb szervezetségű növényeknél jóval nagyobb mértékben képesek hasznosítani, ezért már néhány évtizeddel ezelőtt is „élő fényakkumulátorok”-nak nevezték őket. Napjainkban az algák tömeges termesztésével állati takarmányokat állítanak elő, néhol emberi táplálékként is szerepelnek, s nem lehetetlen, hogy a távolabbi jövőben a bolygóközi tér, illetve a világűr meghódításának is nélkülözhetetlen növényeivé válhassanak.

A tiszántúli Dél-Alföld szikes vizeit vizsgálva nemcsak újnak mutakozó algákat találtam, hanem fokozatosan eljuthattam a szikeskutatók olyan területeire is, amelyek már inkább hidrológiai, pedológiai és geobotanikai vonatkozásúak, s bizonyos mértékig ezek is újaknak látszó jelenségek felismeréséhez vezettek. Főként természettudományi szempontból így váltak ismertté vagy nevezetessé azok a Békés megyei, illetve orosházi és Orosháza környéki területek, amelyekről több évtizedes vizsgálataim során néhány algataxont elneveztem.

A növényfajok és alkategóriái névadását a nemzetközi botanikai nomenklatúra szabályozza (39). Kimondja, hogy a növénynevek latinok, illetve latin nevekként kelendők. Valamely növényfaj tudományos neve kettős (binominális), amely a nemzetség vagy genus nevéből és a faj (species) megkülönböztető nevéből mint specifikus jelzőből áll. A faji nevek biner kombinációk, amelyeknek írásakor a betűkön ékezetek vagy más diakritikus jelek nem használhatók. Tehát az *a*, *ä*, *é*, *ö*, *ü* betűket *a*, *ae*, *e*, *oe*, *ue*-re kell átírni. Ennek a következőkben mi is mindig eleget teszünk.

Ha a nemzetség (genus) neve után a fajt (species) vagy annak alkategóriáját megkülönböztető specifikus jelző valamely földrajzi terület neve, akkor a species-név képzésére az *-ensis*, *ianus*, *icus*, *-nus* képzőket kell alkalmazni.

A kevésbé ismert földrajzi helynevek használata kerülendő, ha az illető hely a fajnak nem kizárólagos elterjedési területe. Persze ezt az elnevezés idején még kevésbé lehet megállapítani, az elterjedés tisztázása még esetleg sok-sok vizsgálatra vár. Mindenesetre a következőkben a földrajzi helynevek használatát indokolni fogjuk azoknak a természeti vonásoknak a részletes felsorolásával vagy jellemzésével, amelyek az illető területet hazai és esetleg nemzetközi viszonylatban is nevezetessé teszik.

A következőkben felsorolom a Békés megyéről, Orosházáról vagy Orosháza környéki területekről elnevezett algákat, bemutatam az elnevezésben szereplő területek nevezetességeit, részletesen jellemzem az algataxonokat, majd a vízfeltörések hidrológiai, hidrobiológiai, pedológiai és geobotanikai vizsgálata jelentőségéről szólok.

II. Az új algák felsorolása és az elnevezésben szereplő területek nevezetességeinek leírása

Békés megyéről, Orosházáról és Orosháza környéki területekről összesen 12 algataxont neveztem el. Ezek közül 6 új faj (*nova species*), 5 új változat (*nova variáció*) és 1 új alak (*nova forma*) minősítést nyert eredetileg. A későbbiek során az új változatok közül egy csupán forma minősítést kapott, így a fajok és alkategóriáik számszerű megoszlása a következőképpen módosult: 6 új faj, 4 új változat és 2 új alak. Három földrajzi területről elnevezett fajon belül még összesen 5 olyan változat is előfordult, amelyek nem földrajzi hely után nyerték nevüket. Ezekről is szólok, így összesen 17 taxon kerül ismertetésre.

A 12 taxon közül Békés megyéről 3, Orosházáról 2, Orosháza környéki területekről pedig 7 taxon nyerte nevét. Ezek helyek szerinti felsorolása a következő:

Békés megyétől nyerték elnevezésüket:

1. *Oscillatoria bekesiensis* Kiss I.
2. *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. comb nov.
2/a *Trachelomonas bekesiensis* var. *cordiformis* Kiss I.
2/b *Trachelomonas bekesiensis* var. *depressa* Kiss I.
3. *Trachelomonas scabra* Playf. var. *bekesiensis* Kiss I.

Orosházától nyerték nevüket:

4. *Lyngbya oroshazaensis* Kiss I.

5. *Trachelomonas oroshazaensis* Kiss I.

5/a *Trachelomonas oroshazaensis* Kiss I. var. *bacillifera* Kiss I.

Orosháza környéki területekről elnevezett algák:

6. *Lyngbya kardoskutiensis* Kiss I. (Kardoskúti Fehér-tóból)

7. *Pelonema pseudovacuolatum* Laut. var. *kardoskutiensis* Kiss I.

8. *Trachelomonas eurystoma* Stein. sec. Playf. var. *pusztaföldváriensis* Kiss I. (Pusztaföldvár határából)

9. *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I. (A pusztaföldvári Harangos-érből)

9/a *Trachelomonas harangosiensis* var. *bella* Kiss I.

9/b *Trachelomonas harangosiensis* var. *obtusa* Kiss I.

10. *Trachelomonas sowerbii* Skvortz. var. *samsonensis* Kiss I. (Békéssámszon határából)

11. *Trachelomonas dangeardiana* Playf. var. *vegegyháziensis* Kiss I. (Végegyháza község határából)

12. *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* (Kiss I.) Uherkov. (*Scenedesmus wisconsinensis* var. *gyoparosiensis* Kiss I.) (A gyopárosi tóból.)

Az elnevezésekben tehát sorrendben szerepelnek: Békés megye, Orosháza, Kardoskút, Pusztaföldvár, Harangos-ér, Békéssámszon, Végegyháza és Gyopáros.

A földrajzi helyekről történt elnevezések indoklása

Az elnevezések indoklásaként a következőkben röviden ismertetem az egyes földrajzi helyek nevezetességeit. E nevezetességek némelyike már országosan, sőt nemzetközileg is jól ismert, mások azonban még részletesebb leírást érdemelnek. Ez utóbbiakra különös figyelmet kell fordítanunk, mivel többnyire hosszú idők népi tapasztalatait sűrítik magukba.

Békés megye

A Maros és a Körösök közötti terület magasabban fekvő részét az ún. Békés—Csanádi-löszhát alkotja, amely természeti viszonyok tekintetében jelentősen elüt a mélyebben fekvő folyómelléki alluviális térszíntől. Békés megyének mindkettő sajátja. A kétféle térszín természeti viszonyaiban mutatkozó ellentét talán legélesebben a hidrológiai viszonyokban ölt testet, s az innen leírt sajátosság *altalajvíz-feltörésekben* jut kifejezésre. A Békés megyei 1941—42-es árvízszerű belvíz okainak elemzése során Kreybig (31) mutatott rá először arra, hogy a Berettyó, a Körösök, valamint a Maros és a Tisza völgyeiben alig voltak vízkárok, viszont a 10—20 méterrel magasabban fekvő Békés—Csanádi löszháton katasztrofális árvíz keletkezett.

Kreybig számításokkal kimutatta, hogy az árvizes esztendőkből a Békés—Csanádi löszhátra lehullott csapadékvízből az árvizek keletkezését nem lehet megmagyarázni. E löszhátságon 1942-ben az altalajvíz szintje 100—200 cm-ig emelkedett, s az ekkor végzett talajfúrások helyén rövid idő múlva vízfeltörések és vízel-folyások jelentkeztek. Ezekből Kreybig jelentős nyomásra következtetett, s ezzel magyarázta azokat a fakadó vizeket, amelyeket a Dél-Tiszántúlon élő idős földművelők még napjainkban is „forrásoknak” vagy „forráskáknak” neveznek. Kreybig szerint a Békés—Csanádi-löszhát homokos altalajában vizet vezető folyó- és érrendszer van, amelyet a peremhegységre és törmelék-kúpjára jutó csapadék táplál. Ez a felszín alatti érrendszer 1942-ben vízzel teljesen telítődött, s a távolabbra is ható hidrosztatikai nyomás révén Békés megye egyes helyein vízfeltöréseket idézett elő.

Több mint három évtizeddel ezelőtt már S ü m e g h y (40) megállapította, hogy az Alföld talajvíze több emeletben helyezkedik el. Szerinte ahány törmeléklejtő ereszkedik a medence belseje felé, annyiféle törmelékhalommal, s bennük annyiféle talajvízzel is kell számolni.

A S ü m e g h y által indított munka hatalmas anyagát R ó n a i (33, 34) dolgozta fel, s az altalajvíz mozgására vonatkozóan szintén új megállapításokat tett. Eszerint az Alföld vizet vezető közege laza kőzet, kavics vagy durva homok, néha viszont a víz finom homokban, iszapos üledékben, löszben vagy agyagban mozog. R ó n a i szerint itt a talajvíz járatokat épít, s ezekben gyorsabban áramlik. A plaisztocénben heletkező lösztáblába az egykori folyók mély medreket vágtak, ezeket üledékükkel töltötték fel, s az így keletkezett föld alatti feltöltött medrekben még száraz nyáron is jelentékeny mennyiségű talajvíz mozog. Ő is megállapítja, hogy a csapadékhullás és a talajvíz járása között nincs kimutatható összefüggés, s a csapadékhullás maximumai a talajvíz járásának csúcspontjait megelőzik. Az is megtörténik, hogy a talajvíz kulminációja éppen a csapadékinimum időszakában következik be. Ezek alapján R ó n a i arra következtetett, hogy az Alföld talajvíz-utánpótlása nem csupán magára az Alföldre hullott csapadékból származik, hanem annak jelentős részét a környező hegyvidékekre hulló csapadék nyújtja. Itt a csapadékvíz a kavics- és törmelék-takaróban felgyülemlik, majd hidrosztatikus nyomás révén áramlik az Alföld belseje felé. A víz a mélyből a rekesztő rétegek hézagain át juthat a felszínhez közelebbi rétegekbe. Ez a talajvízáramlás a geológiai felépítettség miatt nem zavartalan. Ez a víz néha nem is vezető felületek mentén, hanem az egykori folyók feltöltött földalatti medreiben halad előre. A víz ily módon történő mozgásával R ó n a i a szikesedésnek is egyik magyarázatát adja.

A hidrológiai viszonyokat behatóbban ismertettem, mivel ezek befolyásolják legdőntőbben az egyéb természeti vonásokat, mint pl. a talaj milyenségét és változásait, vagy a növény- és állatvilág kialakulását. Az elmondottak ismeretére egyébként még a továbbiakban is szükségünk lesz, illetve azokra több ízben is hivatkozunk.

Békés megye mezőgazdaságilag hazánk egyik legértékesebb területe. A Békés—Csanádi-löszhát jó fekete földjein régebben mi is sokat verejtékeztünk ugyan, mégsem volt soha ilyen kitűnően megmunkálva a föld, mint napjainkban. Ez utóbbi viszont a szocialista nagyüzemi gazdálkodás, az erők okos összefogásának eredménye.

A gyönyörű búzamezők és nagy hozamú kukoricatáblák között azonban számos olyan természeti érték is található, amelyeknek védelemben való részesítése Békés megyét a hazai természetvédelem terén is előkelő helyre emelte. S ez is Békés megye megértő Vezetőinek köszönhető. Bizonyossága ennek a Békés megye Tanácsa által 1976-ban kiadott „Békés megyei természetvédelmi évkönyv” is. Országos jelentőségű rezervátumok itt pl. a szarvasi arborétum és a szabadkígyósi park, amelyek az üdülés és a környezetvédelem szempontjából is értéket jelentenek. Egyéb országos, sőt talán nemzetközi jelentőségű természetvédelmi értékekről a továbbiakban még szólnunk.

Orosháza

A szorgalmas mezei munka mintaterülete. Ez nemcsak hazánkban, hanem külföldön is eléggé ismert. Sok külföldi ma már azt is tudja róla, hogy településselődje a török idők alatt szinte nyomtalanul elpusztult, de az az üldözött nép, amely 1744—től itt hajlékolt talált, a pusztaság helyén a munka és a szorgalom őrhelyét alakította ki. Orosháza nemzetközileg is ismertté válásához nagymértékben hozzájárult az, hogy róla Nagy Gyula múzeumi igazgató fáradozásai nyomán 1965-ben két kötetből álló kitűnő monográfia jelent meg (32).

Orosháza természeti viszonyai között ismertté vált nevezetesség a talajvíztükör foltos egyenlőtlensége, amely legszemléletesebben a város nyugati szegélyén, a kis-széki közlegelőn volt tanulmányozható. Itt az altalaj vízviszonyai már néhány méteres távolságokban is jelentős különbségeket mutathatnak. Ezt több esetben is észleltük 1958 viszonylag száraz nyarán. Itt az egymáshoz közel eső ásott gödörök egyikeben, amely 1 méternél mélyebb volt, még átnedvesedés sem mutatkozott, néhány méterrel távolabb viszont egy 0,6 m-es gödörben víz gyülemlt fel. Ugyanitt láttuk azt is, hogy a legeltető gazdák az általuk ásott, 1 m-nél alig mélyebb gödörből, az ún. „gulya-kút”-ból itatják teheneiket. A gödörnek még az „eret” is megmutatták. Az „eret” lapátfej lenyomásával elzárták, s a gödörből kimerigették a vizet. A lapátfej elvétele után a gödör egyik sarkában látható volt a víz csordogálása. Fél óra sem telt el, a gödörből ismét meríteni lehetett a vizet. A talajvíztükör foltos egyenlőtlenségeit bizonyítják egyébként a város keleti, de nem mély fekvésű részein mutatkozó „pincevizek” is (14, 18).

Orosházának nemzetközileg ismert nevezetessége a „tályog-gyökér” néven ismert népies drog botanikai mibenlétének feltárása. A Békés megyei lóvásárokon, s főként Orosháza és Békéscsaba hetipiacain árusított drogyökérről csak annyi volt ismert, amit árusítók mondtak: e gyökerek messzi hegyvidékről kerülnek ide, s onnan szerezhetők csak be. Viszont olykor az egészen friss gyökerek arról tanúskodtak, hogy ez a növény valahol a környéken terem. Hosszas utánajárás révén egyik rokonunk megígérte, hogy majd szól, ha tanyai legelőjükön virágozik a „táragy”. Édesapám az értesítést 1933 koratavaszán meg is kapta, s nyomban kimentünk a Nagytatársánc tanyái között fekvő Jankó-féle gyepre, amelyen az *Adonis vernalis* több ezer példányban virágzott. Ennek a „titoknak” a felderítése nagy segítséget nyújtott részünkre 1936 tavaszán, amidőn az akkor még *Adonis volgensis*-nek, tartott, ma viszont *Adonis transsilvanica*-nak nevezett növény elterjedésének részletes ki-kutatására indultunk (15, 28).

Kardoskút

E község nyugati határa, az ún. Kardoskút-Pusztaközpont igen nevezetes terület, mégpedig hidrológiai szempontból. A vasútállomástól 4—5 km-re levő Fehér-tó és környéke a vízfeltöréseknek vagy „forráskák”-nak igen jellegzetes területe. A vízfeltörés jelenségeit eddig itt észleltük legváltozatosabb formákban, amelyek ily irányú vizsgálatainkban modellként kínálkoztak.

A Kardoskút-Pusztaközponton észlelt vízfeltöréseket főbb vonásaik alapján a következőképpen csoportosíthatjuk:

1. „Forrás”-kút vagy túlfolyó kút, a Fehér-tó déli partmellékén a Farkas-féle tanya kútja. Ennek medre csaknem minden esztendőben tél végén megtelik vízzel, amely a kút kávája alatt kifolyik a környező mélyedések felé. Ez hónapokon át szüntelenül tart, néha nyár elejéig. Kreybig említett ilyen túlfolyó kutakat a Békés—Csanádi-löszhát területéről, de csak az 1942-es „árvíz” időszakából. Így a kardoskúti túlfolyó kút a hazai hidrológia terén új jelenségnek bizonyult, mivel a túlfolyás itt csaknem minden esztendőben jelentkezik. Ilyen kutakat másutt is találtunk. (14, 18, 24).

2. Jól láthatók a vízfeltörések a kiszáradt tófenéken. Ezek sötét-sáros foltjai a tó szürkés-fehéres „kivirágzású” medrében gyakran már messziről feltűnnek. E foltok éveken át kb. azonos helyeken mutatkoznak, s a tóvíz felettük nem, vagy csak nehezen fagy be.

3. Azt is megállapítottuk, hogy a száraz szikes legelők nyári „kiégett” gyepe az üdezőld „bodorkás-herés” foltok szintén a vízfeltörések rejtett formái. Talajuk mindig nyirkosabb vagy nedvesebb a közvetlen környezetnél (14, 21, 24, 27).

4. A szikes-mocsári növényzet szintbeli anomáliáját ismertük fel Pusztaközpon-
ton a tómedertől délre elterülő legelőn. Itt a rejtett vízfeltöréses foltokon a szikespusz-
ta viszonylag magas szintjén az *Acorellus pannonicus*, a *Bolboschoenus maritimus*
és az *Aster tripolium* ssp. *pannonicus* még száraz nyári időben is károsodás nélkül
tenyésznek (14, 21, 24, 27). E jelenség más közlésekből is ismert ugyan, de tudomásunk
szerint eddig nem volt megmagyarázva.

5. Az ún. „kátyúk” mibenléte sem volt eddig megmagyarázva, s e szó is alig
ismert. Mélyen süppedékes-mocsaras foltok, 1970-ben a kardoskúti pusztán igen
gyakorik voltak (24, 27).

6. A felpúposodó iszap- vagy mocsárfeltörések Pusztaközpon-
ton 1970-ben, az Alsóiszavidéki Nagy Árvízvédekezés időszakában gyakoriak voltak. Ekkor tűnt ki,
hogy a buzgárokkal rokon jelenségek. Hasonló képződményeket írt le Kanadából,
Alberta tartomány területéről J. Tóth hidrogeológus kutató is. Az ilyen vízfeltöréses
képződményt az ottani földművelők is jól ismerik és „szappanlyuk”-nak nevezik.
A jelenség újszerűségére enged következtetni az, hogy ott is az idős földművelők kö-
zött volt ismert. J. Tóth a tudományos szakirodalomban erre vonatkozólag nem
talált adatokat (42, 43). A vízfeltörés sokfélesége tehát Kardoskút—Pusztaközpon-
ton olyan nevezetesség, amely nemzetközi érdeklődésre méltán tarthat számot.

7. A Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó ornitológiai szempontból is európai
hírű nevezetesség. Különösen ősszel a látványos madárátvonulások színhelye.

Pusztaföldvár

A község déli szegélyén látható lankavonulatokat a nép Nagytatársáncnak vagy
Tatársáncnak nevezi, s a tatárjárás idejéből származtatja. Óskori erődítmény, föld-
vár maradványa, amelynek építése Banner János kutatásai szerint a bronzkornak a
vaskorba való átmenete idejéből származik. Mellette volt a Kistatársánc nevű erő-
dítmény, amely az építés nyomai jól felismerhetők voltak (19). A Nagytatársánc
felismert ősgyep determinálásunk szerint olyan növényfajokat tartalmaz, amelyek
a peremhegységek flórájából ismertek, s a környéken másutt nem fordulnak elő.
Ez az ősgyep a Borbás-féle Ősmátra-elmélet helyességének újabb bizonyítéka (19, 28).

A pusztaföldvári Nagytatársánc tehát archeológiai és geobotanikai érték, s ennek
révén országos és egyben európai nevezetességet is képvisel.

Harangos-ér

Pusztaföldvár község északi határától, az egykori Göbolyhajtó úttól a község
szegélyéig kanyargósan haladó elszikesedett érmeder. Északi és déli elszélesedő része
időszakos szikes tó. Ezek időnként, emberöltőnként legalább egyszer „nagy-vizet
eresztenek”, s környezetüket árvízszerűen elöntik. Az ér nevét a törökdulás idejére
emlékező hagyománytól kapta, amely szerint a nép kincseit alul beforrasztott ha-
rangba rejtette, s az ér kútjába sülyesztette. Az eret ezért harangoskút érnek is
mondják. E terület a Békés-csanádi löszhátnak egyik hidrológiai nevezetessége (14,
17). Irodalmi vonatkozású is, mivel Darvas József egyik regényének a címe (Ha-
rangos kút) is e területtől, illetve ennek hagyománybeli kútja nevéből származik. E
hagyomány korábban a föld népe közt több változatban is szájról szájra járt.

Békéssámson

A községben a valamikor bővebb vizű Száraz-ér észak—déli irányban kanyargó medre vonul keresztül. Az ér régi hídját a néphagyomány török korabelinek tartja. Régi szélmalom-maradványai a nehéz idők szorgalmas földműveléséről beszélnek. A Száraz-ér medre szikesedő, s a határban a jó földek között szikesedő foltok is találhatóak. Régebben sok kárt okozott itt a fakadó víz. Évtizedekkel ezelőtt idős földművelőktől sokat hallottam a „forráskás” foltokról és az emberre, állatra egyaránt veszedelmes „kátyús” helyekről. Az érparton, Belső-újtelep területén, valamint a község északi határában, Kardoskút-Pusztaközpont felé eső részen 1970 nyarán több olyan felpúposodást találtunk és ástunk meg, amelyek a vízfeltörések rejtett formáit képviselték. (25, 26).

Végegyháza

Az erősen kanyargó Száraz-ér mellé szorult község határa Békéssámson határához hasonlóan több helyen szikesedő. A község északi és keleti szegélyén több alkalommal találtam „forráskás-kátyús” foltokat, amelyek alattomos jellegéről az itt lakók szintén sokat beszéltek. Legelőterületén a harmincas években üdezöld gypes részeket találtam.

Gyopáros

Orosháza nyugati határában homokos lankák között húzódó szikes tó, illetve tavak sora, amelyek mellé már a múlt században fürdő települt. Még a harmincas években jegyeztem fel, hogy a környékbeli öregek visszaemlékezései szerint a múlt század végén történt szabályozása alkalmával a legmélyebb mederrészben feltört a víz, amit csak homokzsákok segítségével lehetett eldugaszolni.

A Gyopáros és a tőle kissé keletebbre, 1,5—2 km-re levő Kis-szék jó példa arra, hogy milyen jelentősen különbözhetnek egymástól a szomszédos szikes tavak is. Kocsis Endre a Kis-szék vizében szokatlanul nagy mennyiségű alumíniumot talált, amit viszont Schulek Elemér a Gyopáros vizében csak nyomokban mutatott ki (9). A két víz kémiai különbözősége alighanem Sümeghynek avval a megállapításával magyarázható, hogy a talajvíz milyensége nagymértékben az azt magába fogadó törmelékhalmozásuktól függ. A két tó között egy homokhátság vonul. Lehetséges, hogy ennek a keleti fele más származású, mint a nyugati oldala.

III. Az új algák ismertetése

Előbbiekben az új algákat a felfedezés helyei szerint soroltam fel, az egyes helyek áttekinthetősége céljából. E fajok részletes jellemzése a tudományos rendszerezés beosztását, az egyes phylumok (divíziók) sorrendjét követi. Minden taxon tudományos neve alatt külön sorban annak a tudományos publikációnak a megjelölése áll, amelyben a leírás első ízben történt. Ezt követően a latin nyelvű diagnózist ismételtelen adom, a minél szélesebb körű megismertetés érdekében. A taxonómiai jellemzést ábrák egészítik ki, amelyek a legfontosabb morfológiai bélyegekről nyújtanak tájékoztatást.

A taxonok rendszertani sorrendje és részletes jellemzése a következő:

Phylum (divisio):
Cyanophyta — Kékalgák

1. *Oscillatoria bekesiensis* Kiss I.
2. *Lyngbya oroshazaensis* Kiss I.
3. *Lyngbya kardoskutiensis* Kiss I.
4. *Pelonema pseudovacuatatum* Laut. var. *kardoskutiensis* Kiss I.

Phylum (divisio):
Euglenophyta — Ostorosalgák

5. *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. comb. nov.
5/a *Trachelomonas bekesiensis* var. *cordiformis* Kiss I.
5/b *Trachelomonas bekesiensis* var. *depressa* Kiss I.
6. *Trachelomonas scabra* Playf. f. *bekesiensis* Kiss I.
7. *Trachelomonas oroshazaensis* Kiss I.
7/a *Trachelomonas oroshazaensis* var. *bacillifera* Kiss I.
8. *Trachelomonas eurystoma* Stein sec. Playf. var. *pusztafoeldvariensis* Kiss I.
9. *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I.
9/a *Trachelomonas harangosiensis* var. *bella* Kiss I.
9/b *Trachelomonas harangosiensis* var. *obtusa* Kiss I.
10. *Trachelomonas sowerbii* Skvortzov var. *samsonensis* Kiss I.
11. *Trachelomonas dangeardiana* Playf. var. *vegegyhaziensis* Kiss I.

Phylum (divisio):
Chlorophyta — Zöldalgák

12. *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* (Kiss I.) Uherkov.
(*Scenedesmus wisconsinensis* var. *gyoparosiensis* Kiss I.)

1. *Oscillatoria bekesiensis* Kiss I. (I. tábla 3—6).

Kiss I. 1959. A Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó mikrovegetációja. — Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve p. 19., Tab. I. 3—5, 1959.

A vízben tenyésző telepek sötétzöld színűek, a szikes talajfelületen fejlődő szervezetek nem telepben, hanem szétszórtaan élnek. Trichomái egyenesek, 8—9 μm szélesek, a sejtek harántfalainál befűződöttség legtöbbször nincs, a granuláltság azonban a harántfalak mentén jelentős. A sejtek hosszmérete a szélességi méretnél mindig kisebb. A trichomák végén ép, illetve kifejlett állapotban fejecskeszerű sejt képződik, olykor variálódó alakkal. Ez a végálló fejecskeszerű sejt alsó részén nyakszerűen elkeskenyedő, felfelé elszélesedő és kissé lapítottan lekerekített. Ez a leggyakoribb eset. Néha azonban a végső sejt csak oldalirányban dőlve elkeskenyedő, csonkakúpszerű és felül ferdén lapított.

Diagnosis (10): Trichomae coloniae perviridis sunt rectae 8—9 μm latae, apud membranas transversarias non angustiores, sed granulatioearum hic magna. Longitudo cellarum non attingit latitudinem trichomae. Extrema parte trichomarum minor cella tamquam capitulum conformatur, nonnunquam variabilis. Hae cellae cum ceteris cellis aequaliter coloratae. Organismus frequens, in dimidio exemplarium aquarum est repertus. Admodum frequens erat annis sine inundatione.

Előfordulása. Bár e szervezetet külön speciesként 1959-ben írtam le a Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tóból (10), variálódó példányait már korábban is észleltem a szőkealmi Sóstó phytoplanktonjában (1939. VI. 7., XI. 8.), de determinálni akkor

nem tudtam. A kardoskúti előfordulása, illetve külön új fajként való leírása után ezeket a példányokat ehhez az új fajhoz soroltam (12). A Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tóban (10) különösen az árvízmentes esztendőik során gyakori volt, a vízmin-ták felében előfordult. Itt tömegesen 1941. VI. 10-én és 1955. VII. 20-án mutatkozott. Ugyancsak eléggé gyakori volt a Kakasszék-tó phytoplanktonjában is, szinte minden évszakban előfordult (1959. IV. 30., VIII. 28., IX. 1.; 1960. VI. 25.; 1961. IX. 10.; 1962. IV. 20.; 1965. VI. 24.; 1966. XII. 2.). Ökológiailag tág tűrőképességű, euryhalin-euryonikus-limnikus szervezetnek mutatkozott. Pl. az 1959. IV. 30-án történt bioeston-próba vétele alkalmával a víz pH-ja 8,8, VIII. 28-án és IX. 1-én 10,1 értéket mutatott (23).

Ökológiailag figyelmet érdemel, hogy ez a szervezet nemcsak vízben, hanem ned-ves talajfelületen is előfordult, azaz vízi és levegőbeli környezetben egyaránt tenyész-het. A Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó kiszáradó medrében első alkalommal 1961. VIII. 27-én vízfeltöréssel és regradációs felületen több kékalga által előidézett „talajvirágzás” alkotója volt. A 9,0—9,1 pH értékű, sötét kékeszöld alga-tömegpro-dukciós talajfelület X. 2-ra jórészt barnás-vörhenyes színűvé változott. A talajvirág-zás azonban nem semmisült meg, csupán a vegetációs formáját változtatta. A fel-szín alatti 1—2 mm-es szintben ugyanis az élénkzöld vagy barnászöld tömegproduk-ció megtalálható volt. E mélységi vagy kryptogén tömegprodukcióban az *Oscilla-toria bekesiensis* több kékalga társaságában mutatkozott (21). A második alkalommal szintén a kardoskúti Fehér-tó kiszáradt medrében 1964. IX. 6-án egyik „forráskás” talajfolt barnászöld felületén ugyancsak tömegprodukcióban mutatkozott e szer-vezet. Csupán szórványosan volt jelen, tömegesebben másik négy kékalgafaj szere-pelt (10).

2. *Lyngbya oroshazaensis* Kiss I. (I. tábla 7—8.)

Kiss I. 1970. Újabb adatok a Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó algavegetáció-jához. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 26, Tab. VII. 9—11. 1970.

A trichomák 4—4,5 μm szélesek, többnyire sárgászöldek, íveltek vagy szabály-talanul görbültek, s a hüvelyen belül rövid hormogóniumokra tagolódnak. A hüvely fejlett és rögös felületű, ritkábban igen vastag és kisebb darabokra szakadozott. A hüvely vastagsága ez utóbbi esetben a 4 μm -t is elérheti. A sejtek hossza 1,5—2 μm .

Diagnosis (12): *Latitudo trichomarum luridarum et arcuatarum vel irregulariter curvarum* 4—4,5 μm est. *Trichomae plerumque in hormogonia curta articulatae. Vagina explicata et superficies eius aspera est. Vagina raro valde crassa et in partes curtas abrupta est. Hae partes vaginae etiam 4 μm crassae esse possunt. Longitudo cellarum 1,5—2 μm est.*

Előfordulása. A Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tóban (22) több ízben, az északi és déli partmelléken egyaránt előfordult (1962. V. 9., V. 29.; 1963. IV. 6.; 1964. IV. 8.; 1965. V. 14.). A gyűjtések alkalmával a víz pH-ja 8,2—8,7 között inga-dozott. A Duna—Tisza-közi szikes vizekben eddig két helyen észleltem. Először a Bugac környéki Bogárczó-tóban 1970. XI. 26-án, majd Fülöpháza környékén a Szap-panos székben 1972. VI. 30-án és a vele szomszédos-Zsíros Székben 1973. X. 11-én. E biotopokban a víz pH-ja 9—10 között ingadozott. A kardoskúti és ez utóbbi ész-lelések alapján ez a species is tág tűrőképességűnek, euryhalin-euryonikus-limnikus szervezetnek mutatkozott. Hasonló szervezetet találtam még a pusztaföldvári Ha-rangos-ér bioestonjában is 1939. IV. 14-én, azonban itt a szakadozott burok véko-nyabb és több rétegből álló volt (18).

3. *Lyngbya kardoskutiensis* Kiss I. (I. tábla 2.)

Kiss I. 1970. Újabb adatok a Kardoskút-pusztaközponti Fehér-tó algavegetációjához. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 26—27, Tab. VIII. 2, 1970.

A kékeszöld vagy kékeszürke trichomák egyenesek vagy kissé íveltek. A nyálkaburok fejlett, szintelen és igen merev. Külső rétege mindig nyálkás, amelyen a bakteriumok epifitikusan sűrűn települnek. A trichomában a sejtek harántfalai csak igen nehezen észlelhetők. A sejtekben nagy granulumok találhatóak, szabálytalanul szét-szórva. A trichoma szélessége 5—6 μm , a sejtek hossza kb. 4—5 μm .

Diagnosis (22): Trichomae coeruleo-virides vel caesiae sunt rectae vel paululum arcuatae sunt. Vagina explicata colore carens et admodum rigida est. Stratum externum mucosum est, in quo bacteria dense considunt. In trichoma irregulariter, disperse magna granula inveniri possunt. Membranae transversae cellarum non vel modo vix videri possunt. Latitudo trichomae 5—6 μm . Longitudo cellarum circiter 4—5 μm .

Előfordulása. E szervezetet első ízben a Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tóban észleltem, ezért innen nevezem el. Itt a következő időpontokban fordult elő: 1960. V. 26.; 1962. V. 9., V. 29.; 1963. IV. 6.; 1964. V. 28.; 1965. V. 14 (22).

Ez az alga eddig csak a kardoskúti Fehér-tóból ismert. Nem valószínű azonban, hogy csak ez a vidék volna egyetlen termőhelye, lokális areája.

4. *Pelonema pseudovacuolatum* Laut. var. *kardoskutiensis* Kiss I. (I. tábla 1.)

Kiss I. 1970. Újabb adatok a Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó algavegetációjához. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 19—21, Tab. I. 1—2. mikrophoto, Tab. II. 1—2. mikrophoto, Tab. III. 1—2. mikrophoto, Tab. IV. 1—2. mikrophoto, Tab. VI. 6—7.

A trichomák ritkán egyenesek, többnyire kissé íveltek. A hosszabbak enyhén hullámosan görbültek. Szélességük 4,5—6 μm , azaz a faji típus trichomáinál több mint kétszerre szélesebbek. E variációnak is kivétel nélküli jellemvonása, hogy a trichomák a sejtek harántfalainál jelentősen befűződtek. E befűzések többnyire ékszerűen élesek, szögletesen mélyek, olykor szabálytalanok, ritkábban lekerekítettek, de ekkor is mélyek. A sejt belsejében rendszerint egyetlen nagy pseudovacuolum található, amely többnyire szögletes kontúrú, ritkábban lekerekített, s általában a sejt térfogatának nagyobb részét kitölti. A vakuolumok alakja az egyes sejtek alakját is befolyásolja. A sejtek hossz mérete a trichoma szélességével többnyire megegyezik, ritkán kisebb vagy nagyobb. Olykor észlelhető, hogy két pseudovacuolum alakult, amelyek azonban többé-kevésbé fuzionálódtak.

Diagnosis (22): Latitudo trichomarum latitudine speciei plus quam duplo maior est. Mensura latitudinis: 4,5—6 μm . Longitudo cellarum latitudini circiter par est, raro minor vel maior. Florem aquae quoque facere solet.

Előfordulása. Ezt az algát eddig csak a Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó phytoplanktonjában észleltem, ahol már terjedelmes vízvirágzást („flos aquae”) is alkotott. Észlelésének időpontjai: 1960. V. 26.; 1962. V. 9.; 1964. IV. 8., XII. 29.; 1965. V. 14.; 1968. V. 19. Vízvirágzásos tömegprodukciónak két alkalommal, 1962. V. 9-én és 1964. IV. 8-án észleltem. Mindkettőt a Fehér-tó délnyugati, elszélesedő végénél. Itt a *Pelonema* trichomái mérhetetlen egyedszámmal annyira felszaporodtak, hogy tömegjelenlétükkel az itt betorkolló csatorna vizét, s azon túl a partmellék vízfelületét világos szürkészöldre színezték. A bioeston a felületen külön réteget alkotott, világosabb és sötétebb csíkozottsággal (22).

Az 1964 tavaszán fellépett vízvirágzásban a trichomák kialakulása különösen nagymérvű variabilitást mutatott. Az ékszerűen befűződő trichomák mellett gyakoriak voltak a lekerekedett befűződéssel rendelkezők is. Ritkán egyazon trichomában mindkét befűződési típus megtalálható volt, s ez a körülmény a külön forma felvételét nem indokolta. A jelenség értelmezése még külön vizsgálódást igényel.

5. *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. comb. nov. (I. tábla 9.)
(=*Trachelomonas scabra* ssp. *bekesiensis* Kiss I.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 18, Tab. V. 1—3., 9—10, 1966.

Kiss I. Békés vármegye szikes vizeinek mikrovegetációjára. I. Orosháza és környéke. Die Mikrovegetation der Natrongewässer des Comit. Békés. — *Folia Cryptogamica* 4/2, p. 233, Tab. XII. 85—95, 1939.

A lorica csaknem gömb alakú vagy szabálytalanul ellipszoidikus, olykor lapított oldalakkal. Gallérja alacsony, igen széles és felfelé kissé össze is szűkül, s valamivel világosabb színű, mint a lorica fala. A membrana vörösbarna vagy barna, olykor szürkés árnyalattal. Felülete egyenlőtlenül rögös. A lorica szilárdsága csekély, s többé-kevésbé hálószerű díszítettséget vagy szerkezetet mutat. Mivel e díszítettség többnyire a szabálytalanul lapított oldalú egyedeknél észlelhető jól, feltételezhető, hogy e szerkezeti jellemvonás és a fal kisebb fokú szilárdsága összefüggésben áll. A flagellum igen hosszú, háromszor vagy négyszer hosszabb lehet a lorica hosszánál. A lorica mérete gallér nélkül: hosszúság 14—25 μm , szélesség 17—23 μm . A gallér magassága 1,6—3 μm , szélessége 5—8 μm között ingadozik.

Diagnosis (9): Forma loricae admodum varia est: ovalis, sphaerica, cordiformis, nonnumquam in directione axis longitudinalarii depressa; fulva et irregulariter scabrosa in quibusdam locis subtiliter reticulata est. Collare relative magnum et crassum, cylindricum vel versus partem superiorem angustius. Stabilitas loricae parva est. Flagellum ter vel quater longius est longitudine loricae. Dim.: 14—25 \times 17—23 μm . Collare: 1,6—3 \times 5—8 μm .

Előfordulása: Békés megyében többfelé, trágyalével többé-kevésbé szennyezett szikes vizekben fordult elő. Különösen gyakori volt Orosháza nyugati szegélyén a Kis-Székben, ahol tömegprodukciókban igen nagy variabilitással jelentkezett. Tömegalkotója volt az 1935. VII. 19-én észlelt tömegprodukciónak, amelyben az *Euglenophytonok* vitték a vezető szerepet. A Kis-Székben tömegalkotó volt még a következő észlelések alkalmával: 1935. VIII. 14., VIII. 28.; 1936. VIII. 9., VIII. 25., IX. 28. (9). Egyéb előfordulásai még a Tiszántúli Dél-Alföldön: Pusztaföldvári Harangos-ér „Forrás laposa” az akkori Göbolyhajtó út mellett 1941. VII., 3.; 1943. VI. 18.; Hajdúvölgyi-ér 1941. VII. 9.; Gyopáros 1952. VII. 11.; 1953. VI. 30.; 1954. IV. 12., VI. 20. (13).

A sejtosztódás után tapasztalható volt igen gyakran, hogy mindkét utódsejt elhagyja a lorícát, azonban az egyik aktívabb, mint a másik. Ilyenkor jól észlelhető volt, hogy a chromatophorok pyrenoida nélküliek, elliptikusak vagy korongszerűek, számuk 8—12 között ingadozik. A paramylumok szemecske vagy pálcika alakúak, s a sejtben igen nagy számban fordulnak elő. A szaporodás alkalmával többféle morfológiai abnormitás is előfordult, amelyekről azonban nem szólok (9, 17).

5/a *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. var. *cordiformis* Kiss I.
(I. tábla 10.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 19, Tab. V. 4—5, 1966.

A lorica hátsó pólusán hirtelen összeszűkül és tompán kicsúcsosodva szív alakúvá válik. Gallérja felfelé elkeskenyedik. A lorica hossza gallér nélkül 18—23 μm , szélessége 17—21 μm . A gallér magassága 2—3 μm , közepes szélessége 6—8 μm . A membrana színe vörösbarna vagy barna. A flagellum a lorica hosszának 3—4-szerese.

Diagnosis (17): Lorica cordiformis, collare supra angustius est. Longitudo loricae 18—23 μm , latitudo eius 17—21 μm . Altitudo collaris 2—3 μm , latitudo eius 6—8 μm . Membrana rubro-brunnea vel brunnea. Flagellum ter vel quater longius quam lorica.

Előfordulása. A faji típus állományában többnyire szórványosan mutatkozott. Csupán az 1935. VIII. 28-án vett bioseston-próbában volt gyakori.

5/b *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. var. *depressa* Kiss I. (I. tábla 11.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 19, Tab. V. 6—8, 1966.

A lorica a hossz tengelye irányában jelentősen összenyomott, s ennek következtében szélességi mérete valamivel nagyobb a hosszúságánál. A membrana sárgásbarna vagy barna. A lorica hossza gallér nélkül 15—19 μm , szélessége 18—22 μm . A gallér szélessége alul 8—10 μm , felül 7—8 μm , magassága 1,5—2 μm .

Diagnosis (17): A typo differt: lorica per longitudinem depressa est. Membrana fulvo-brunnea vel brunnea. Longitudo loricae 15—19 μm , latitudo 18—22 μm est. Altitudo collaris 1,5—2 μm , latitudo eius subter 8—10, supra 7—8 μm est.

Előfordulása: A faji típus állományában szórványosan mindig megtalálható volt; 1936. VIII. 25-én azonban gyakorinak mutatkozott (9).

Szaporodása alkalmával gyakran megfigyelhető volt, hogy a loricában levő két utódsejt egyike sem tud a póruson és a galléron át eltávozni. Végül is a lorica hátsó pólusán elhelyezkedő utódsejt átszakítja a lorica falát, s a szabadba kerül. Néha a másik is elhagyja a loricát.

6. *Trachelomonas scabra* Playf. f. *bekesiensis* Kiss I. (II. tábla 1.)

Kiss I. 1939. Békés vármegye szikes vizeinek mikrovegetációja. I. Orosháza és környéke. Die Mikrovegetation der Natrongewässer des Comit. Békés. I. Orosháza und dessen Umgebung. — Folia Cryptogamica 4/2, p. 232, Tab. XII. 31.

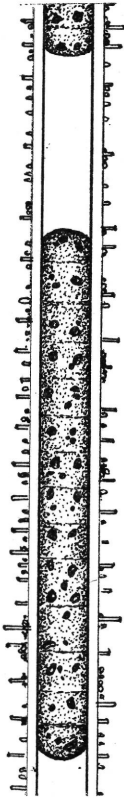
A lorica tojás alakú, oldalt bizonyos mértékig mindig összenyomott. A lorica fala mindig durván rögös, szabálytalan elhelyezkedésű kiemelkedésekkel borított. Kloroplasztiszai feltűnően nagyok és alakjuk mindig szabálytalan. A lorica hossza 33—35 μm , szélessége 23—25 μm . A gallér feltűnően alacsony, 2 μm hosszú és 4—5 μm széles.

Diagnosis (9): Characteristica eius: lorica oviformis late et depresso decirculata; lorica eius grossa et scabrosa. Chloroplastides magnae et forma irregulares. Dim.: 33—35 \times 23—25 μm . Collare: 2 \times 4—5 μm .

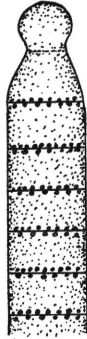
I. tábla. 1. *Pelonema pseudovacuoletum* Laut. var. *kardoskutiensis* Kiss I. 2. *Lyngbya kardoskutiensis* Kiss I. 3—6. *Oscillatoria bekesiensis* Kiss I. 7—8. *Lyngbya oroshazaensis* Kiss I. 9. *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. 10. *Trachelomonas bekesiensis* var. *cordiformis* Kiss I. 11. *Trachelomonas bekesiensis* var. *depressa* Kiss I. 12. *Trachelomonas sowerbii* Skvortzov var. *samsonensis* Kiss I. 1. Tafel: 1. *Pelonema pseudovacuoletum* Laut. var. *kardoskutiensis* Kiss I. 2. *Lyngbya kardoskutiensis* Kiss I. 3—6. *Oscillatoria bekesiensis* Kiss I. 7—8. *Lyngbya oroshazaensis* Kiss I. 9. *Trachelomonas bekesiensis* Kiss I. 10. *Trachelomonas bekesiensis* var. *cordiformis* Kiss I. 11. *Trachelomonas bekesiensis* var. *depressa* Kiss I. 12. *Trachelomonas sowerbii* Skvortzov var. *samsonensis* Kiss I.

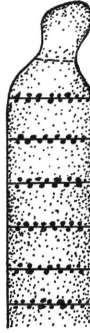
1

2

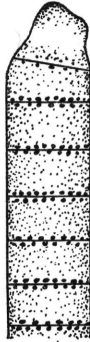
3

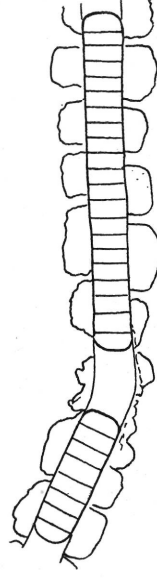
4

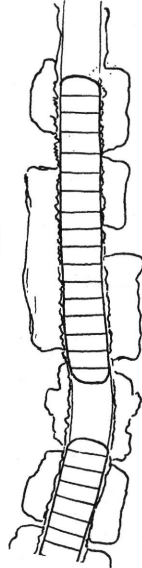
5

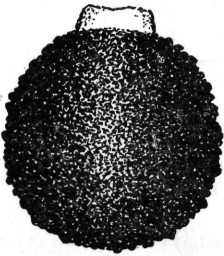
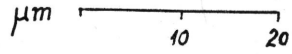
6

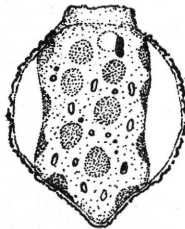
7

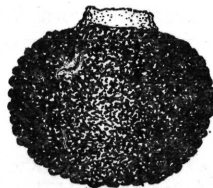
8

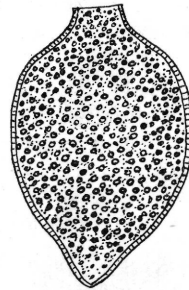
9

10

11

12

Ad nat. delineavit J. Kiss

Előfordulása: Eddig két biotop-csoportból került elő. Az orosházi Kis-Szék tartós Euglenophyta-tömegprodukciónak 1934. X. 7-én gyakorinak találtam (9). Második biotop-csoport Szeghalom határában a Kék-tó és a Koppány-rét szikesei, ahol két alkalommal mutatkozott (11). Először 1939. VI. 8-án, második alkalommal 1943. VII. 4-én.

7. *Trachelomonas oroshazaensis* Kiss I. (II. tábla 2.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 13–14. III. tábla 1–5, 1966.

A lorica ovális vagy szabálytalan ovális, hátsó végén gyakran kicsúcsosodó, ritkán lekerekített. A membrána világosbarna vagy sötétbarna, felülete durván rögzős. A felületből kiálló durva rögök hozzájárulnak a lorica alakja szabálytalan kialakulásához. Különösen jellegzetessége a magas és vastag falú gallér, amely alul széles és felfelé jelentősen összeszűkül. Emiatt úgy tűnik, mintha a gallér a lorica falának közvetlen folytatása lenne. A gallér ennek ellenére mindig külön kialakuló képződmény. Pereme csipkézett vagy szaggatott, színe megegyezik a lorica színével. A chromatophorok száma 8–12, pyrenoida nélküliek. A flagellum hossza a lorica hosszának kb. kétszerese. A lorica 21–29 μm hosszú és 13–20 μm széles. A gallér hossza 2,5–5,5 μm , szélessége lent 7–9, felül 3–5 μm .

Diagnosis (17): Lorica ovalis est, pone crebro in acutum exit. Membrana clare brunnea vel fusco-brunnea, et nimis scabra et aspera est. Collare membranam crasum habet, et subter latum et supra valde angustum est. Chloroplastides 8–12 sunt, pyrenoida non est. Flagellum circa duplo longius quam lorica. Longitudo loricae 21–29 μm , latitudo eius 13–20 μm . Longitudo collaris 2,5–5,5 μm , latitudo eius subter 7–9 μm , supra 3–5 μm .

Előfordulása: E szervezetet a Dél-Alföld szikes vizeiben már sok esetben megtaláltam, azonban mindig a *Trachelomonas scabra* fajhoz vagy annak valamely alkategóriájához soroltam. Az 1966-ig elmúlt három évtized során e jellegeket eléggé konstansaknak és gyakoriaknak találtam, ezért évszerűen láttam külön species megkülönböztetését. (17). A Békés megyei szikes vizek mikrovegetációjáról készített munkámban (9) a XII. tábla 49–50. ábrája a *Trachelomonas scabra* illusztrációjaként szerepel, ugyanitt a 106. ábrán látható hasonló vastag gallérfallal ellátott egyed a *Trachelomonas scabra* var. *ovata* f. *minor* Defl. taxont szemlélteti.

Az előfordulás helyei és dátumai: orosházi Kis-Szék (9) tartós *Euglenophyta*-vízvirágzásában 1934. X. 7.-től 1935. X. 31-ig gyakori volt. Itt ugyancsak gyakori volt az 1936-ik és 1937-ik esztendő nagy részében, valamint az 1959. V. 17.-én gyűjtött bioestonban. További előfordulásai: Orosháza—szőkealmi Sóstó (12) 1937. VII. 26.; 1938. VI. 11., XI. 20.; 1939. VI. 7., XI. 8., XII. 22.; 1958. VIII. 28. Kardoskút-pusztaközponti Fehér-tó (17) 1939. VI. 5. Szeghalom-környéki szikes vizek (11) 1939. VI. 8., VIII. 14.; 1943. VI. 19., VII. 4.; Hajdúvölgyi-ér 1940. VIII. 3., Aranyad-ér Kardoskút határában 1939. XI. 7.; 1940. VIII. 8., X. 10., XII. 17.; 1942. VI. 10.; Harangos-ér a pusztaföldvári műút mellett 1943. VI. 10.; Szeged, Ballagi tó-sor 1956. VI. 5.

7/a *Trachelomonas oroshazaensis* var. *bacillifera* Kiss I. (II. tábla 3.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 14, III. tábla 6–8, 1966.

A lorica ovális, hátul lekerekített vagy ritkán kissé csúcsosodó. Gallérja rövidebb, de hasonlóan vastag falú, felfelé haladtában összeszűkülő, mint a típus esetében. Megkülönböztető jellemvonása az, hogy a lorica egész felületét egyenlőtlen hosszú

pálcikák borítják, amelyek legfeljebb 2,5—3 μm hosszúak, 1 μm vastagok. A membrana világosbarna vagy sötétbarna, a chromatophorok pyrenoida nélküliek, számuk 10—14. A flagellum a lorica hosszának kb. kétszerese. A lorica gallér nélkül 18—22 μm hosszú és 16—20 μm széles. A gallér magassága 2—3,5 μm , szélessége alul 6—8 μm , felül 4—6 μm . Mivel a gallér rövidebb, felfelé nem szűkül össze olyan nagy mértékben, mint a faji típus esetében.

Diagnosis (17): Differt a typo: lorica non aequae bacillis tecta est. Longitudo eorum maximo 2,5—3 μm , crassitudo 1 μm est. Membrana claro-brunnea vel fusco-brunnea est. Chloroplastides 8—12 sunt, sine pyrenoidibus. Flagellum circa duplo longius quam lorica. Longitudo loricae 18—22 μm , latitudo eius 16—20 μm . Altitudo collaris 2—3,5 μm latitudo eius subter 6—8, supra 4—6 μm .

Előfordulása: orosházi Kis-Szék 1940. VIII. 19.; Hajdúvölgyi-ér 1939. IV. 12.; 1940. IX. 2.; 1941. VII. 9., X. 3.; 1942. IV. 14., IX. 8., XI. 18.; Harangos-ér „Forrás laposa” a Göbolyhajtó út mellett 1940. VI. 11., VIII. 9., X. 11., XII. 18.; Aranyad-ér Kardoskút határában 1939. VI. 5.; 1940. VII. 8.; Száraz-ér Református-kovácsháza és Végegyháza között 1939. VI. 29. (17).

8. *Trachelomonas eurystoma* Stein sec. Playf. var. *pusztaföldvariensis* Kiss I. (II. tábla 4.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 88, I. tábla 9, 1966.

A faji típustól főként abban különbözik, hogy a loricat díszítő spirális pontsorok váltakozva durvábbak és finomabbak. Olykor azonban egyazon pontsoron belül is eltérések léphetnek fel, azaz: a durva pontokból álló sorban néhány finomabb pont is előfordul, vagy a finom pontsor ritkán durvább pontokkal tarkított. A chromatophorok száma 10—14. A lorica hossza 20—24 μm , szélessége 16—19 μm .

Diagnosis: Differt a typo: series spirales punctorum alternis asperiores vel subtiliores. Longitudo lorical 20—24 μm latitudo eius 16—19 μm . Altitudo collaris. 2 μm latitudo 5—6 μm .

Előfordulása: pusztaföldvári Harangos-ér 1935. XI. 7.; 1938. XI. 22.; 1941. IX. 10.; 1942. VII. 22., VIII. 5.; 1943. VI. 18.; Kardoskút Aranyad-ér 1941. VI. 10.; 1942. IV. 8., VI. 10. A durvább és finomabb pontsorok egymásra következése főként a pusztaföldvári biotopban volt jellegzetes, ezért megnevezésénél ezt figyelembe vettem (17).

9. *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I. (II. tábla 5.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 26, VII. tábla 4, 1966.

A lorica amforaszerű, elülső részén széles vállból gallérszerűen kifutó képződményt fejleszt. Oldalai kissé lapítottak, hátrafelé fokozatosan elkeskenyedik és tompa csúcsban végződik. A gallérszerű képződmény hullámos szegélyű. A membrána sárgásbarna vagy világosbarna, felületén rögszerű kiemelkedésekből álló spirális csíkok haladnak. A spirális csíkok jobbra csavarodnak, menetemelkedési szögük eléggé nagy, ezért gyakran hosszanti lefutásúaknak látszanak. A lorica felénk forduló oldalán rendszerint 8 spirális rögsor látható. A rögek átmérője kb. 0,5 μm . A spirális rögsorok között finoman pontozott spirális csíkok haladnak. Ezek száma is 8. A spirálok nem teljesen egyenes lefutásúak. A chromatophorok száma 8—10, szabálytalanul poliedrikusak, pyrenoida nélküliek. A flagellum a lorica hosszának másfélszerese vagy kétszerese. A lorica 26—30 μm hosszú és 15—18 μm széles. A gallérszerű porus szélessége 4—6 μm .

Diagnosis (17): Lorica formam amphorae habet, et adversa parte in humeris eius conformatio collo similis inveniri potest. A latere parum complanata est. Retro gradatim angustur et in polum obtusum exit. Membrana fulva-brunnea vel pallide-brunnea est, et conformationibus glebae similibus ornatur. Hae conformationes ordines spirales formant. Quare lorica striis spiralibus instructa. Striis dextrogyris. Inter ordines spirales series punctorum est. Chromatophora 6—10, irregulariter polyedrica vel discoidea, pyrenoidibus nullis. Flagellum sesquipliciter vel duplongius quam lorica. Dimensiones: longitudo loricae 26—30 μm , latitudo eius 15—18 μm est. Latitudo collaris 4—6 μm .

E szervezet átmeneti jellegűnek látszik a *Trachelomonas* és a *Strombomonas* között, mivel a loricának a gallérba való fokozatos átmenete *Strombomonas*-jelleg. A membrana azonban vékony, kevésbé *Strombomonas*-jellegű, s eléggé szabályos díszítettséget is mutat, ami viszont inkább *Trachelomonas*-jelleg. Váltakozóan rögcse-sorokból és pontsorokból álló díszítettség csak a *Trachelomonas*-félék között ismeretes. A *Trachelomonas harangosiensis* leginkább a *Trachelomonas banatica* (Szabados) Huber-Pestal. taxonra emlékeztet, mivel ez utóbbinál a lorica szintén rövid gallérral „egybeszabott”, s a membrana is rögsorokkal díszített. A *Trachelomonas harangosiensis* esetében azonban a lorica rög-sorai között finom pontokból álló spirális sorok is futnak, s a spirális sorok nem ferdén, hanem majdnem hosszanti irányban haladnak.

Előfordulása: Tömegesebben a pusztaföldvári Harangos-ér planktonjában lépett fel 1939. IV. 14-én és 1941. VI. 9-én, de ritkán 1939. V. 9-én és VI. 6-án és 1942. VI. 11-én is előfordult. Előfordult még szórványosan a Száraz-érben is, Békéssámson határában 1940. VI. 27-én és Mezőkovácsházához tartozó szakaszán 1941. VIII. 9-én.

9/a. *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I. var. *bella*
Kiss I. (II. tábla 6.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 27, VI. tábla 5, 1966.

A faji típustól különbözik: a lorica karcsúbb és nagyobb méretű. A lorica az elülső széles vállal részről hátrafelé hirtelen keskenyedni kezd és hosszan kifutó tompa csúcsban végződik. A membrána sárgásbarna vagy világosbarna. A chromatophorok száma 10—14, szabálytalanul sokszegletűek, pyrenoiddal nem rendelkeznek. A flagellum hossza a lorica hosszát másfélszeresen meghaladja. A lorica 32—37 μm hosszú és 17—21 μm széles. A gallér szélessége felül 7—9 μm .

Diagnosis (17): Ornamentum membranae sicut in species, sed lorica formam amphorae habens gracilior est, et dimensionem maiorem habet. Membrana fulvo-brunnea vel pallide rubro-brunnea est. Chromatophora 10—14, irregulariter polyedrica, pyrenoidibus nullis. Flagellum circa sesqui-longius quam lorica. Loricae longitudo 32—37 μm , latitudo eius 17—21 μm . Latitudo collaris supra 7—9 μm est.

Előfordulása: A faji típussal együtt fordult elő, annál többnyire kisebb egyed-számmal. Csupán a Harangos-ér 1942. VI. 11-iki bioestonjában volt gyakoribb a faji típusnál. A Száraz-érben Békéssámson mellett 1940. VI. 27-én, Mezőkovácsháza határában pedig 1941. VIII. 9-én volt észlelhető.

9/b *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I. var. *obtusa* Kiss I.
(II. tábla 7.)

Kiss I., 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 27, VII. tábla 6, 1966.

A lorica falának mintázata azonos a faji típusával, azonban az amphora alakú lorica mérete kisebb és hátrafelé tompán végződik. A lorica fejlett nyaki része viszonylag széles vállba megy át, amely rövid keskenyedési szakasz után széles lekerekedéssel végződik. A lorica fala sárgásbarna vagy halványbarna. A chromatophorok száma 6—8, szabálytalan korong alakúak, vagy sokszegletesek, pyrenoida nélküliek. A flagellum a lorica hosszát kétszeresen eléri. A lorica 22—26 μm hosszú és 15—17 μm széles. A gallér viszonylag magas és szélessége a szájadzásánál 7—9 μm között ingadozik.

Diagnosis (17): Ornamentum membranae sicut in species *Trachelomonas harangosiensis*, sed lorica formam amphorae habens retro obtuse rotundata est, et dimensionem minorem habet. Membrana fulvo-brunnea vel pallide brunnea est. Chromatophor 6—8, irregulariter discoidea vel polyedrica, pyrenoidibus nullis. Flagellum circa duplo-longius quam lorica. Dimensiones: loricae longitudo 22—26 μm , latitudo eius 15—17 μm . Collare comparata altus est, latitudo eius supra 7—9 μm .

Előfordulása: A faji típusnál mindig kisebb egyedszámmal szerepelt a pusztaföldvári Harangos-érnek a Göbolyhajtó út melletti kis tavcskájában, az ún. „Forrás laposa”-ban, valamint a Száraz-ér Mezőkovácsháza melletti szakaszában. A bioseston-próbák vételének időpontjai: Harangos-ér 1939. IV. 14., VI. 6.; 1941. VI. 9.; 1942. VI. 11.; Mezőkovácsháza határa 1941. VIII. 9. (13).

10. *Trachelomonas sowerbii* Skvortz. var. *samsonensis* Kiss I. (I. tábla 12.)

Kiss I. 1969. *Trachelomonas* és *Strombomonas* fajok a Dél-Alföld szikes területeiről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 5, I. tábla 8, 1969.

A faji típussal megegyező vonásai a következők: a sejt ellipszoidikus és elől fokozatosan rövid gallérszerű nyaki részbe megy át. A membrána skrobikulált. A kromatofórok korongszerűek, pyrenoida nélküliek.

A faji típustól a következő sajátosságokkal különíthető el: a lorica nagyobb méretű, gallérja is szélesebb peremű, s hátul a lorica többé-kevésbé kúpszerűen kicsúcsosodik. A kloroplasztizok száma 22—25, pyrenoida nélküliek. A membrána színe sötétbarna. A flagellum kb. a test hosszával egyenlő. A lorica hossza a gallérral együtt 28—34 μm , szélessége 18—20 μm . A gallér szélessége fent 4—5 μm .

Diagnosis (20): Differt a species: lorica dimensionem maiorem habet quam typus. Pars inferior eius plus minusve formam coni similem habet. Colore membranae fusco-brunnea est. Flagellum longius quam lorica. Chromatophora 22—25, pyrenoidibus nullis. Dimensiones: longitudo loricae 28—34 μm , latitudo eius 18—20 μm . Latitudo collaris supra 4—5 μm est.

Előfordulása: Legtömegesebben találtam Békéssámszon község belterületén a Száraz-ér medre kis szennyezett maradványvizében 1940. VI. 27-én. Ezért a községről neveztem el. Kis egyedszámban előfordult még a kardoskúti Aranyad-érben 1943. VII. 20-án, valamint Orosháza nyugati szegélyén a Kis-Szék jelentősen eutrofizált vizében 1943. VIII. 17-én (20).

11. *Trachelomonas dangeardiana* Playf. var. *vegegyhaziensis* Kiss I. (II. tábla 8.)

Kiss I. 1966. *Trachelomonas*-félék a Dél-Alföldről. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 7, I. tábla 4, 1966.

A species típusától a következő vonásokban különbözik: a lorica kisebb méretű, s a hátsó pólus tüskéi fejletlenek; hosszúságuk nem haladja meg a 2—3 μm -t. A rend-

szerint megnyúlt tojás alakú tok ostornyílása többnyire gyűrűszerűen vastagodott. A barna membrána felületét kissé megnyúlt papillaszerű kiemelkedések borítják. A lorica hosszúsága 27—29 μm , szélessége 19—22 μm . Az ostornyílás 3—4 μm átmérőjű. A papillák kb. 1 μm átmérőjűek.

Diagnosis (17): A typo differt: lorica dimensionem minore habet et longitudo spinarum poli posterioris tantum 2—3 μm . Longitudo loricae 27—29 μm , latitudo eius 19—22 μm . Diameter pori 3—4 μm est. Diameter papillae circa 1 μm .

Előfordulása: Végegyháza község északi szegélyén a Száraz-ér sekély és eutrofizálódott maradványvizében 1941. VIII. 9-én halvány barnászöld *Euglenophyta*-tömegprodukciónál találtam, amelyben e szervezet gyakran mutatkozott. Ezért elnevezéséhez Végegyháza kisközség nevét használtam. Az említett tömegprodukciónál az *Euglena polymorpha* és az *Euglena sociabilis* alakították ki, s ez a partmelléken még Mezőkovácsháza felé is terjeszkedett. E vízvirágzásnak még X. 31-én is megtaláltuk a nyomait. Ezt az újnak mutatkozó *Trachelomonas*-variációt a Száraz-ér Békéssámszon—Belső-majori szakaszában is észleltem 1942. VIII. 1-én vett bioseston-próbákban. A tepsedő vagy lassan áramló víz planktonjában e szervezet csak szórványosan volt található. E biotopban X. 3-án a *Trachelomonas dangeardiana* var. *vegegyhaziensis* az ugyancsak újnak bizonyuló *Trachelomonas dangeardiana* var. *nana* egyedeivel együtt fordult elő.

12. *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* (Kiss I.) Uherk.
nov. comb.

(= *Scenedesmus wisconsinensis* var. *gyoparosiensis* Kiss I.)

(II. tábla 9—12.)

Uherkovich G. 1966. Die Scenedesmus Arten Ungarns p. 42, Abb. 70, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

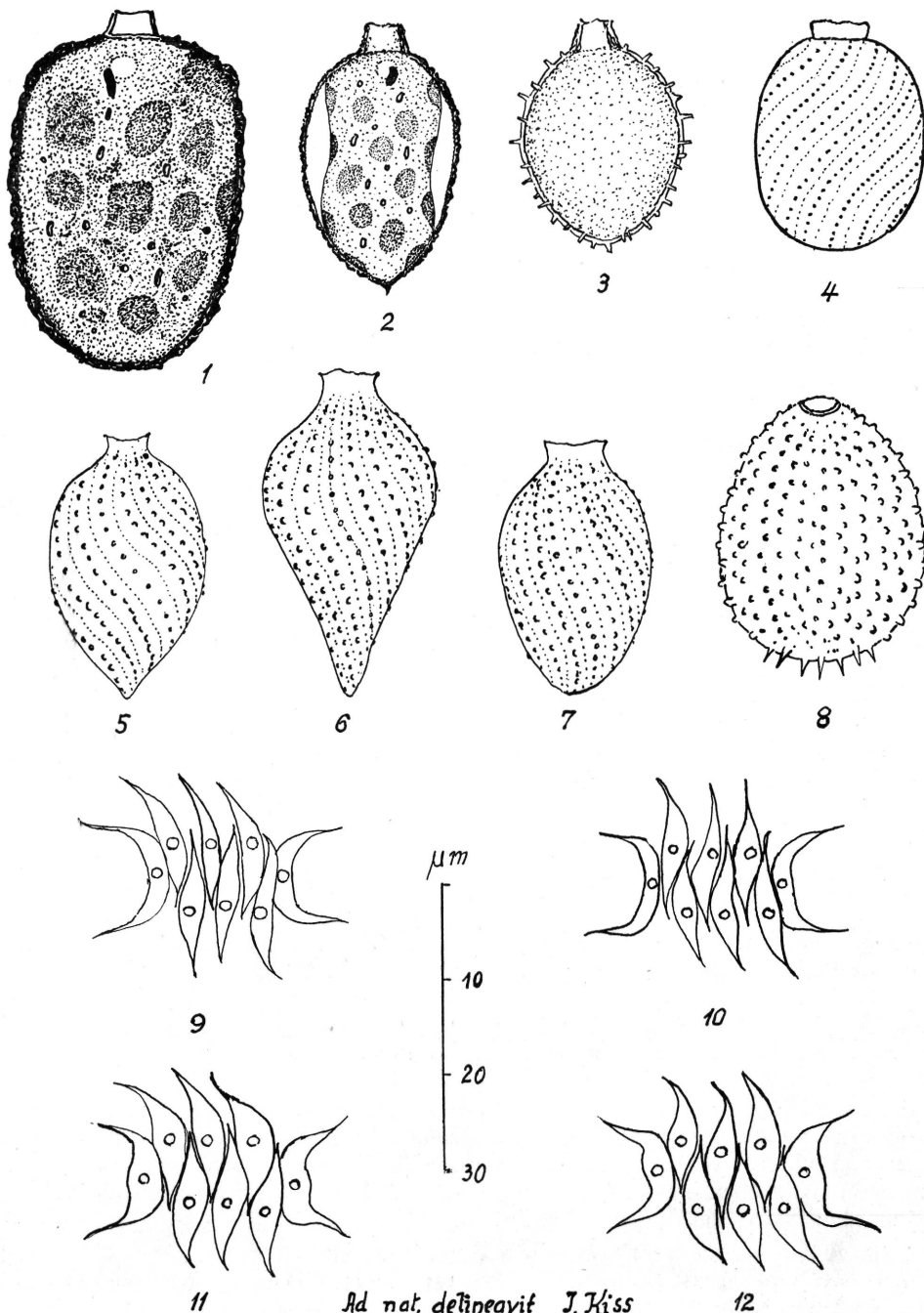
Kiss I. 1960. Az Orosháza—környéki szikes vizek mikrovegetációjának vizsgálata. Orosházi Szántó Kovács Múzeum Évkönyve p. 249, 13. ábra (kép).

A cönóbium 8 sejtű, s minden sejt hosszú, hegyes csúcsban végződik. A cönóbiumban a két szélső sejt kifelé erősen ívelt. A hat belső sejt két sorban váltakozva (alternáltnak) áll, s alakjuk kinyújtott S-betűhöz hasonló. Ezért az egyik sor sejtjeinek kifelé álló csúcsai a cönóbium egyik végének irányában görbültek, a másik sorban ellenkező irányban. A sejtek 12—14 μm hosszúak és 1,5—2,5 μm szélesek. Minden sejt egyetlen, fejlett pyrenoiddal rendelkezik.

E *Scenedesmus*-féleség szabályos cönóbiumát számos mikroszkópi fényképfelvételen rögzítettem, amelyek a morfológiai felépítettség állandóságát igazolták.

II. tábla 1. *Trachelomonas scabra* Playf. f. *bekesiensis* Kiss I. 2. *Trachelomonas oroshazaensis* Kiss I. 3. *Trachelomonas oroshazaensis* var. *bacillifera* Kiss I. 4. *Trachelomonas eurystoma* Stein sec. Playf. var. *pusztafoeldvariensis* Kiss I. 5. *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I. 6. *Trachelomonas harangosiensis* var. *bella* Kiss I. 7. *Trachelomonas harangosiensis* var. *obtusa* Kiss I. 8. *Trachelomonas dangeardiana* Playf. var. *vegegyhaziensis* Kiss I. 9—12. *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* (Kiss I.) Uherkov 9—10. Karcsúbb típus, amely a Gyopárosi tóból és a Kakasszék-tóból egyaránt előkerült. 11—12. Zömökebb típus, kizárólag csak a Kakasszék-tóból került elő.

II. Tafel: 1. *Trachelomonas scabra* Playf. f. *bekesiensis* Kiss I. 2. *Trachelomonas oroshazaensis* Kiss I. 3. *Trachelomonas oroshazaensis* var. *bacillifera* Kiss I. 4. *Trachelomonas eurystoma* Stein sec. Playf. var. *pusztafoeldvariensis* Kiss I. 5. *Trachelomonas harangosiensis* Kiss I. 6. *Trachelomonas harangosiensis* var. *bella* Kiss I. 7. *Trachelomonas harangosiensis* var. *obtusa* Kiss I. 8. *Trachelomonas dangeardiana* Playf. var. *vegegyhaziensis* Kiss I. 9—12. *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* (Kiss I.) Uherkov. 9—10. Schlankerer Typ, welcher gleichermaßen aus dem See von Gyopáros, wie auch aus dem See von Kakasszék hervorgelangte. 11—12. Gedrungenerer Typ, der ausschließlich aus dem See von Kakasszék hervorgelangte.

Ad nat. delineavit J. Kiss

Akkori megítélésem szerint ez a morfológia eléggé fixáltnak látszott ahhoz, hogy e szervezetet a taxonómiai kategorizálásban variáció-rangúnak minősítsem. A későbbiekben azonban Uherkovich (44) azt találta, hogy ez forma-kategóriának felel meg. Genetikai kiértékelést sem én, sem ő nem végzett, így a jövő esetleges genetikai vizsgálatai dönthetik el, hogy mai rendszerezési elveink szerint voltaképpen minek tekinthető.

Az újabb genetikai nézetek alapján érdemes ezen a kérdésen is elgondolkozni. Vitathatatlan, hogy e problémakör feltárása fejlődésfiziológiai vonatkozású, viszont e téren még igen kevés kísérletes eredmény született. Abból kell kiindulnunk, hogy feltehetően a *Scenedesmus* cönóbium sejtjeiben is a génikus információsrendszer teljesen azonos. Ha pedig ez így van, akkor a cönóbium sejtjei közötti morfológiai különbségek főként korrelációs történések eredményei, s a folyamatsor egyik pólusán a differenciált génaktivitás, a másik póluson pedig a környezeti adottságok szerepelnek. A fejlődés folyamatsoraiban e két pólus elválaszthatatlan egymástól, azaz: az örökletesség, a gének által irányított belső tényezők a külső faktorokkal elválaszthatatlanul együttműködnek.

Ha a *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* (Kiss I.) Uherk. nov. comb. taxont genetikailag mint tiszta modifikációt tekintjük, úgy jelen besorolása vitathatatlanul indokolt. A tapasztalataim szerinti nagyfokú állandóság azonban azt a lehetőséget is felveti, hogy itt e fő morfológiai jellegek biotípusos megalapozásúak.

Felmerülhet a kérdés, hogy a most ismertetett *Scenedesmus*-taxon morfológiai viszonyai, illetve a legjellemzőbb két alakotani bélyeg: a cönóbium hat belső sejtjének két sorban állása, valamint a két sor kifelé álló sejtvégeinek ellenkező irányú görbülése miként értelmezhető?

Tényként állapítható meg, hogy e két bélyeget életre hívó differenciálódási folyamatokat döntő mértékben a térvizonyok befolyásolják. Morfológiai változások a cönóbium szélső sejtjein és a két sorba rendeződött belső sejtek kifelé mutató végein jelentkeznek, ahol ezeket a térvizonyok is megengedik. Úgy tűnik, hogy a befelé eső oldalakon és sejtvégeken a sejtek közelsége vagy egymással való érintkezése az illető testrész építési folyamataira gátlólag hat, s ennek eredményeként „szép” szabályos cönóbium és nem burjánzó torzképződmény születik. Hogy mindez részleteiben milyen élettani-genetikai, biokémiai vagy biofizikai mechanizmusok révén manifesztálódik, arról szinte semmit sem tudunk.

Csupán magyarázó próbálkozásokként említjük meg a következőket:

1. A cönóbium belső sejtjeinek kétsoros alternált rendeződésében kétféle folyamat is szerepelhet. Az egyik az, hogy az osztódás után még többé-kevésbé lineáris elrendeződésű utódsejtek váltakozva egymás mellett eltolódnak, „elcsúsznak”, amit az is lehetővé tesz, hogy a sejtek végeik felé többnyire elkeskenyednek. A másik folyamat a már eredetileg ferde falakkal történő osztódás, amely két különböző szintben elhelyezkedő utódsejtet eredményez. Ez utóbbi esetet a *Scenedesmus ecornis* (Ralfs) Chod. monodesmoid sejtje osztódásakor kísérleti körülmények között is észleltem (29). Ez utóbbi faj körében nagy volt a morfológiai variabilitás, ami annak meggondolására készíthető, hogy a *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* is formaértékű szervezet lehet. Egyébként a cönóbium alternált sejtrendeződése több *Scenedesmus* species alakkörében is előfordul, ami ugyancsak arra mutat, hogy e jelleg kialakulásának közös mechanizmusa lehetséges.

2. A belső sejtek kifelé eső végeinek sorok szerinti ellentétes görbülésében e sejtek erősen „kinyújtott” S-alakja döntő szerepű lehet. A kinyújtott S-alak ugyanis a kifelé néző sejtvégek ívelődésének szabad teret ad, a cönóbium belseje felé eső sejt-

végék görbülésének viszont a szoros egymásmellettiség szab határt. Ez szükségszerűen vezet a két sejt sor kifelé eső végeinek ellentétes irányú ívelődésére.

Előfordulása. E szervezet eddig két biotop-csoportban, a Gyopáros és a Kakasszék tó sorában fordult elő. A gyopárosi tóban az 1934—1937, illetve 1951—1954 években végzett vizsgálataim során még nem észleltem (9, 16). Első alkalommal az 1958. VIII. 24-én gyűjtött bioeston-próbában ritkán előforduló szervezetként mutatkozott. Ekkor a gyopárosi tó 8,7 pH-értékű vizét a *Microcystis aeruginosa* kékalga által létrehozott „vízvirágzás” helyenként sötét kékeszöldre festette, s a víz fürdésre alkalmatlanná vált. Ősszel, XI. 10-én vett bioeston-próbában a szervezet szintén ritka volt, a vízvirágzás már megszűnt, s a zöldalgák közül a *Chlorococcales*-félék kezdtek felszaporodni. A *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* a következő két évben Gyopároson nem mutatkozott, a *Microcystis aeruginosa* azonban egyeduralkodóvá vált (16). A gyopárosi *Scenedesmus* 1961. VI. 20-án és 1962. XI. 27-én még mindig ritkán, 1963. IX. 28-án és 1964. X. 5-én már valamivel gyakrabban fordult elő. A víz pH-ja ez időszakokban 8,2—8,8 között ingadozott. Említésre méltó, hogy a Gyopárosi tóban e *Scenedesmus* sejtjei viszonylag karcsúak voltak, szélességük 1,5—2,5 μm között változott.

A Kakasszék tó sorában a *Scenedesmus acuminatus* f. *gyoparosiensis* több bioeston-próbában fordult elő, mint Gyopároson, s mindig nagyobb egyedszámmal is szerepelt (23). Az 1. sz. táblázat az előfordulás időpontját és a víz pH-értékét mutatja be.

1. táblázat

Előfordulás ideje	a víz pH-értéke
1961. VI. 20.	9—9,5
1961. VIII. 12.	10—10,2
1963. III. 28.	8—8,2
1963. VII. 23.	10—10,2
1964. IV. 6.	8,6
1966. III. 20.	8,4
1966. VI. 4.	9—9,3
1967. V. 12.	8,8

A Kakasszék vizében e *Scenedesmus*-féleség sejtjei gyakran zömökebbek voltak a gyopárosiaknál, s szélességük olykor a 4 μm -t is elérte! Feltűnő volt, hogy 1963. III. 28-án vett bioeston-próbában a karcsúbb, nyúlánkabb, átlag 2 μm széles sejtű cönóbiumok mutatkoztak, ugyanezen év nyarán, VII. 23-án viszont túlsúlyban voltak a zömökebb sejtű cönóbiumok, amelyekben a sejtek szélessége olykor a 4 μm -t is elérte. Tavasszal a víz pH-ja 8—8,2 volt, nyáron viszont már a 10-et is valamivel meghaladta. Nem lehetetlen, hogy a zömökebb sejtek létrejöttében a nagyobb pH-érték is szerepelt. A karcsúbb, nyúlánkabb sejtű cönóbiumokat a II. tábla 9—10. ábrái mutatják be, a zömökebb sejtűeket pedig ugyanitt a 11—12. ábrák szemléltetik.

A gyopárosi tó vizéből alkalmanként továbbra is vettünk vízmintákat, e szervezetet azonban 1964 után már nem észleltük. Oka: a víz életében beállott nagymérvű változás, főként a vízvirágzás jellegű vegetációs színeződések mind gyakoribb megjelenése, illetve állandóvá válása. Erről korábban (16) már megemlékeztem, röviden célszerű azonban róla ismételtelen szólni.

„Vízvirágzás” állandósulása a gyopárosi tóban. A tó fitoplanktonja életében 1954-től nagy fordulat állott be: mind gyakoribbá váltak benne a vegetációs színeződések

különböző formái, főként a szűkebb értelemben vett vízvirágzások. Eleinte, 1955—1958 között, különösen az *Aphanizomenon flos aquae* var. *klebahnii* az *Anabaenopsis arnoldi* társaságában alakított ki vízvirágzásokat, majd mindinkább a *Microcystis aeruginosa* vette át a vezető szerepet. Ez utóbbi faj vált dominánssá 1959-től kezdve, különösen nyári időszakban. A zöldalgák közül a *Chlorococcales*-félék csak öszre váltak olykor tömegproducensekké (16).

*A Gyopáros fitoplanktonjának ez a nagymérvű átalakulása, a víz színeződésének szinte állandóvá válása az eutrofizálódás következménye. Azaz: bizonyos algák felszaporodása számára igen kedvezővé váltak a táplálkozásbeli (trófikus) életfeltételek. A meleg vizű fürdő elhasznált vize a tóba került, azt fokozatosan szennyezte, s a tó északi végénél fűrt ártézi kút meleg vize különösen kedvező feltételeket teremtett a kékalgák vízvirágzásainak kialakulásához. Ugyanekkor a szikes tavak jellemző zöldalga-féléje, a *Cladophora fracta*, teljesen eltűnt a gyopárosi tó vizéből. A fokozódó vízmennyiség a tó vízszintjét is megemelte, s a partmellék elöntését csak a déli tószakaszba való levezetéssel sikerült elkerülni. Ezáltal persze a déli tószakasz is eutrofizálódott, s benne is mind gyakrabban léptek fel hatalmas vízvirágzások.*

A vízvirágzások állandóvá válásával az algáknak a vízi táplálékláncrea való befolyását is tanulmányoztuk. Az algák a vízi életszínhely elsődleges termelői, ezek kötik szerves anyagba a sugárzó napenergiát, s így minden vízi élet létalapját alkotják. Azt azonban ne gondoljuk, hogy a mindinkább nagyobb alगतömeg a vízben mindinkább gazdagabb állati életet biztosít. A kékalgák mérhetetlen egyszámának időszakában, a vízvirágzások idején éppen ennek ellentéte volt tapasztalható. A kékalगतömeg-produkciós vízben alig lehetett az ún. mezozooplankton képviselőit megtalálni, amelyek pedig a halak legfontosabb táplálékai. A mezooplankton inkább a vízvirágzások eltűnte után kezdett a vízben felszaporodni.

Az sem bizonyosodott be, hogy a vízvirágzások általában megsemmisítő hatásúak a halállomány számára. A vízvirágzások kezdetekor a tóba többféle halat telepítettek, köztük az angolnát is, amelyek átvészelték a vízvirágzások időszakokat. Tehát a halakra nem minden vízvirágzás megsemmisítő hatású. A halakra két tényező megsemmisítő hatású: a szerves anyagok bomlásából eredő levegőtlenesség, s a baktériumtevékenység anaerob irányba való eltolódása, főként a deszulfurikáció előtérbe kerülése. A halászatilag is hasznosított hazai tavainkban a kénhidrogén (H_2S) és az ammónia (H_3N) mérgező hatását Vámos Rezső és munkatársai már több alkalommal is kimutatták (45, 46, 47).

Környezetvédelmi és fürdőügyi hasznosítás szempontjából célszerű lenne a Gyopáros tavának alगतömeg-produkcióktól való mentesítése, a vízi élet rekonstrukciója, amely azonban újabb hidrobiológiai vizsgáldást és jelentős műszaki munkát igényel.

IV. A vízfeltörések kutatásának jelentősége

Az Orosházáról és környékéről, illetve Békés megyéről elnevezett algák mindegyike szikes vizekből került elő. A Békés megyei szikeseken több mint öt évtizeddel ezelőtt megkezdett és tovább folytatott algológiai kutatásaim mellett azonban olyan hidrológiai, pedológiai, valamint geobotanikai tényeket is sikerült feltárnunk, amelyek figyelmet érdemlő „melléktermékeknek” látszanak, ezért röviden róluk is szólok.

Körülményeim szerint a szikes vízi algák tanulmányozása mellett a szikes talajok algaflóráját és algavegetációját is figyelemmel kísértem. Erre több körülmény is

készített. Az egyik az, hogy a szikes vizek erősen asztatikus jellegűek, s így a bennük élő algák egy része nedves talajokban vagy azok felületén is tenyészhet. De ökológiai szempontból figyelemmel kellett kísérnem a szikes vizek származását is, hiszen ezek a vizek korántsem egyformák, illetve a Békés—Csanádi-löszháton is többfélék. A szikes talajok algáinak és vízviszonyainak tanulmányozására Török Imre mezőgazdász professzor, tanítómesterem és első főnököm, valamint Kreybig Lajos agrártudós, a hazai talajok egyik kiváló kutatója egyaránt biztattak, hangsúlyozva, hogy a hazai talajok, főként pedig a szikes talajok algavilága még szinte ismeretlen. Ezt az érlelődő kutatási tervet Obermayer Ernő kísérletügyi főigazgató is szívesen támogatta volna, ha a negyvenes évek elején mezőgazdasági kísérletügyi munkakörbe Szegedre átmegyek. Mindezt a második világháború megghiúsította.

A szikes talajok algáinak vizsgálatában serkentett és nagyon segített egyébként az a körülmény, hogy a szikeseken jelentkező vízfeltöréses foltok igen gyakran „talajvirágzásos” alगतөmeg-produkciókat nevelnek, amelyek pl. a Kardoskúti—pusztaközponti Fehér-tó kiszáradt, fehéres szürke medrében már messziről láthatók. Az ilyen „forrásos” foltokról sok földművelői hagyomány beszél. Kiváló ismerőjük Farkas István pusztaközponti gazda és természetvédelmi ór, akinek segítségét e helyen magam is köszönöm (14, 18, 24, 26).

A vízfeltörések különböző formáiról a kardoskúti algalelőhely ismertetésekor már szóltam, mint e terület ma már nemzetközi érdeklődést is kiváltó jelenségeiről. Hazai viszonylatban is mindinkább azt látom, hogy a vízfeltörések tanulmányozására az itt észlelhető jelenségek a legjobb „modellek”. Ezek fokozatos megismerése döbentett rá arra, hogy behatódóbb tanulmányozásuk hidrológiai, hidrobiológiai, pedológiai és geobotanikai szempontból egyaránt jelentős és hasznos lehet. Úgy érzem, hogy rövidre fogott értelmezésükkel Orosháza és Békés megye népének is tartozom.

1. A vízfeltörések kutatásának hidrológiai jelentősége

A hidrológia, vagyis a víz földi körfolyamatával, a víz és környezete kölcsönhatásaival foglalkozó tudomány területén a vízfeltörések vagy előretörések tanulmányozása a belvízvédelem és az árvizek elleni védekezés kérdését egyaránt érinti. E két kérdéstről a következőkben külön-külön szólunk.

Vízfeltörés és belvízvédelem

Kutatómunkám első időszakában, a harmincas évek elején a szikes tavak vizét a helyben leeső csapadék felületi összegyülemléséből származtatták. Többnyire ez volt a vélemény a belvizek keletkezésére vonatkozólag is. Ide vonatkozóan figyelmet érdemlő Kienitz Gábor közlése (7), amely hangsúlyozza, hogy a belvízveszély elhárításában a meteorológiai előrejelzés fejlődése a hidrológiai gyakorlat számára sok segítséget nyújthat. Abból indul ki, hogy a döntő jelentőségű belvizes területek kötött talajúak, mint pl. a Hármaskörös jobb partja és a Hortobágy—Berettyó főcsatorna szögletében a Peresi Holtág öblözete, s megállapításait az ilyenekre vonatkoztatja. A tél végi és tavaszi belvizek keletkezésében két közvetlen és két közvetett tényezőt különböztet meg. Közvetlen tényezők a hótakaró vastagsága, összefüggésben az olvadás ütemével, valamint a csapadékmennyiség az olvadás idején vagy azt követően. Közvetett tényezők: az őszi csapadék mennyisége, amely a felső talajrétegeket telíti, valamint a téli fagy, amely a telítődést döntően befolyásolja. Említi, hogy a négy tényező valamelyikének szélsősége már belvizet eredményezhet, jelentősebb belvízkár azonban csak akkor következik, ha legalább három tényező az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb értékű. Szerinte ez utóbbi helyzet „...általában több

egymást követő évben be szokott következni, de úgy, hogy közben előfordulhat egy-két olyan év is, amikor nem volt lényegesebb belvízkár. A vizsgált évsorozatban ilyen rendkívüli évjáratok voltak 1919—24, 1939—42, valamint 1966—68 között.”

Az említett évjáratok a Dél-Alföldön is nagyon belvizesek voltak. Megemlíthetem még, hogy az Orosháza és Pusztaföldvár között kanyargó Harangos-ér 1956 tavaszán-nyarán is igen erősen „kiöntött”. Kienitz megállapításai a meteorológia oldaláról a valóságot tükrözik, s a meteorológiai előrejelzés segítségét a hidrológusok is igen nagyra értékelik. Az is bizonyosnak tekinthető, hogy a legtöbb esztendőben a szikes tavak vízének legnagyobb részét a csapadék felületi összegyülemelése adja.

A teljességre való törekvés azt a véleményt is hangoztatja, hogy a helyi csapadék felületi összegyülemelése mellett a talajvíz áramlása és helyenkénti felületre jutása, felfakadása vagy feltörése is szerepet játszik, sőt néha-néha az árvíz jellegű belvizek létrejöttében döntő szerepű. Idős földművelőktől a harmincas években többször is hallottam, hogy „...a nagyvizek a föld alatt jönnek valahonnan”. Úgy gondolom, hogy e hagyomány napjainkban is tanító szerepű, hosszú idők olyan tapasztalatait sűríti magába, amelyeket jó valóságérzékkel gyűjtöttek össze és származtattak át a letűnt századok éles szemű névtelenjei...

A belvízkérdés talajtani és hidrogeológiai oldalról történő kutatásában Kreybig Lajos akadémikus munkássága úttörő jellegű. Kreybig számításokkal mutatta ki, hogy a Békés—Csanádi-löszhátra hullott csapadékból az ismert és Kienitz által is említett 1942-es nagy belvíz keletkezését nem lehet megmagyarázni. Erről az előbbiekben Békés megye jellemzésekor már szóltam, de az ott mondottakat még ki kell egészítenem Kreybig azon megállapításával, hogy „...a Békés—Csanádi-löszháton a vízkárok okait legfőképpen az altalajvíz-feltörésekben kell keresnünk”. Ide vonatkozóan ugyancsak nagyon lényeges Kreybig azon megállapítása, hogy 1942-ben a mélyen fekvő Berettyó és Körös, valamint a Maros és a Tisza völgyeiben alig voltak vízkárok, míg a 10—20 méterrel magasabban fekvő Békés—Csanádi-löszháton katasztrofális árvíz keletkezett. Kreybig saját szavaival (31): „...1942-ben a fölös víz okozta károsodás sok helyen közvetlenül árvizek formájában nem az említett, sokkal mélyebben fekvő folyóvölgyekben jelentkeztek, amelyeknek taljai rendkívül kötöttek és rossz vízvezetők, hanem a térszínileg magasabban fekvő, kitűnő vízvezető és befogadó képességű Békés—Csanádi löszhát táján állottak elő.”

Engedtessek meg, hogy ide csatlakozva orosházi—pusztaföldvári vonatkozás-ként még a Harangos-ér vízjárásáról is szóljak, amely ugyancsak megerősíti Kreybig hidrogeológiai felfogását. Ezt az eret, egykori ősfolyócska medrét, az Orosházáról Pusztaföldvárra vezető műút ma is átszeli, korábban pedig északibb részén az ún. Göbolyhajtó-út is áthaladt rajta. Mindkét szakaszát jól ismerem, tavaszi—nyári időben hetenként legalább egyszer jártam rajtuk, s az ottaniaktól is sokat megtudtam róluk. A Göbolyhajtó-út melletti északibb szakasza kevésbé ismert a hidrológusok előtt, pedig ez a tanulságosabb, ezért a következőkben röviden erről szólok.

A Harangos-érnek a Göbolyhajtó-út melletti északi szakaszán a rónaságból feltűnően kiemelkedő magaslat fekszik, amelyet a régi népnyelv, s ennek nyomában a részletes térkép is „Forrás-halom” néven illet. E magaslat lábánál fekszik egy szikes tavacska, amelyet a nép régebben „Forrás laposa” néven emlegetett. Veres József, Orosháza korábbi történetírója is ezen a néven említi Orosházáról szóló munkájában (48). E tavacska vize nyáron legfeljebb 1—1,5 m mély volt, s a környékbeliek a húszas évek elején kenderáztatásra használták. Az ottaniak szerint ezen a részen volt a hagyományban emlegetett török-világbeli kút, amelyről édesapám Harangos-kút c. költeménye egyik versszakában a következőket mondja:

*Legmélyebb kút volt a tájon
Az ér kútja a lapályon,
Benne forrás vize eredt,
Így mérhetetlen mély lehetett.*

Az ér Göbolyhajtó-út melletti szakaszánál lakó földművelők arról is beszéltek, hogy „nagy vizek” idején az érben a talajvíz több helyen is feltörhet. Közvetlenül a nagy árvíz levonulása után, 1942 júliusában, édesapámmal az eret egész hosszában bejártam, s az ott lakók három helyet is mutattak, ahol a víz időnként felfakad.

A Harangos-ér vízjárására vonatkozó kb. fél évszázados tapasztalataimat a 2. táblázat mutatja be:

2. táblázat: A Harangos-ér vízjárása 1918—1968 közötti időben

Sorszám	A vízjárásos időszak tartama	Vízállás nyáron			
		Magas	Közepes	Alacsony	Kiszáradt
1.	1918—19.	+			
2.	1920—25.		+		
3.	1926—29.			+	
4.	1930—33.				+
5.	1934—38.			+	
6.	1939—40.		+		
7.	1941—42.	+			
8.	1943—44.		+		
9.	1948—52.			+	
10.	1953—54.		+		
11.	1955.			+	
12.	1956.	+			
13.	1957—59.		+		
14.	1960—62.			+	
15.	1963—65.		+		
16.	1967—68.	+			

A „Forrás laposa” nevű érszakasz az öt évtized alatt csak egyszer száradt ki teljesen, s négy ízben volt magas vízállású. A kiszáradásos időszakban (1930—33) a tófenék jórészt szántásra került, sőt egy részét lucernával vetették be, amely meg 1933-ban is jól tenyészett. A talajvíz állása tehát nem lehetett magas, hiszen a lucerna nem bírja a magas talajvizet. Legnagyobb víz volt az 1942-ik évi, amikor az áradás a partmenti tanyákba is behatolt. Ekkor az 1—2 km-es körzetben levő tanyák kút-vize ihatatlanná vált, s a kutak vízszintje távolabb is megemelkedett, illetve magasan állt. Az 1956-os áradás egészen váratlanul jelentkezett, mivel az előző évi mocsaras meder azt mutatta, hogy a tavacska ki fog száradni. Az 1968. évi áradás „eresztette” a legkisebb vizet. Sajátságos, hogy 1956-ban a „Forrás-halom” tetején levő tanya „mű vize” is ihatatlanná vált, pedig jóval mélyebbről, csőkútból származott. Ez utóbbi

vize még 1961 nyarán is ihatatlan volt, amikor a környékben a kutak már mindenütt jó vizet adtak.

Egyébként az 1956. évi nyári áradás idején a Békés—Csanádi-löszhát egyéb területein is megemelkedett a víz szintje. Rónai (34) Békéscsabáról említ egy VITUKI-kutat, amelynek vízállása 1956 júliusában csak 4 cm-rel volt alacsonyabb a talaj szintjénél.

Vízfeltörés és árvízvédelem

A vízfeltörések különböző formái között az ún. iszap- vagy mocsárfeltörések vezettek annak felismeréséhez, hogy a vízfeltörési jelenségek tanulmányozása az árvízvédelemben, illetve a töltések védelmében is hasznos lehet. Az Alsó-tiszavidéki Nagy Árvízvédekezés idején, 1970 tavaszán és kora nyarán a Tisza védő töltésének körtvélyesi területén olyan vizes-mocsaras talajfelpúposodások jelentkeztek, amelyek a testsúly alatt hajladoztak, s kilyukasztásuk nyomán a víz felszökött. Erről a sajtószerű jelenségről Salam in Pál nagyon tanulságos színes filmeket készített, s azt Szegeden is bemutatta. Előbbi jelenségeket talán kissé megelőzve, 1970 kora tavaszán hasonló képződmények kezdtek kialakulni Kardoskút—Pusztaközpontra is a Fehértó medrétől délre elterülő legelőn, illetve a tó keleti végződésénél, valamint a tómedertől délre eső legelőn, az ún. Padkás kertben. Nagyjából kör alakú, kb. 3 méter átmérőjű területen a talajfelület kidomborodott, majd közepén kipúposodott. Relatív magassága az 50 centimétert meghaladta, ezért még a padkák között is feltűnt. Puhára felázott talaját a *Bolboschoenus maritimus* borította. A felpúposodás az emberi test súlyát nem bírta el, s a rámerészkedő sertések, süldők alatt is hajladozott. Turkálásuk következtében a púp „felfakadt”, s mocsaras-szürkés víz nyomódott ki. E történéseket Czuczai Sándor és Farkas István állandóan figyelemmel kísérték. Hasonló feldomborodás jött létre a tó keleti végénél is, amelynek vizsgálata nyomán felázásos talajlencse képződésére kellett következtetnünk (25, 26).

Ilyen jelenségekről Kardoskút—Pusztaközpontra az ott lakóktól már korábban is hallottam. A tudomány etikája megköveteli, hogy mint felfedezőkről, róluk is szóljak. Első ízben Vörös Mihály beszélte el nekem, hogy 1915 tavaszán a tó délkeleti partmellékén a tófenék a vízből kipúposodott, majd a púpok felszakadása nyomán a felületre szürke iszapos-mocsaras talajtömeg nyomódott fel. Egy vaspányvásoló beletévedt, s csak rudasfák segítségével lehetett kiszabadítani. Felpúposodások mutatkoztak itt a következő években is, különösen 1919-ben, amikor a tó korán kiszáradt. Mucsi Imre 1942-ben a tó partjától északra elterülő szántóföldön észlelt egy sáros tetejű púpot, amelybe karót szűrt, s amelynek nyomán iszapos víz nyomódott fel. Hasonló jelenséget a tó délnyugati partmellékén 1942-ben Czuczai Sándor is észlelt. Szántai István ottani idős gazda az ott kutatómunkát végző Nagy Gyula múzeumi igazgatót egy alkalommal figyelmeztette, hogy a tópart általa megjelölt süppedékes részére ne menjen, mert „...bele is veszhet”. A Padkás kertben 1961 áprilisában magam is találtam egy terjedelmes, csak 0,1 méter magasságú feldomborodást, amelynek mozaikosan nedves, másutt szárazabb és „kivirágzásos” felülete nyomban mocsárfeltörésről árulkodott. Felülete azonban a testsúly alatt nem hajladozott, csak lábbal való dőngetésre lehetett érezni bizonyos rengést. A nagy púpot jó fényképpel is szemléltettem (14).

Itt és Békéssámszon környékén 1970 augusztusában az ún. gödörpáros módszerünkkel kimutattuk, hogy az egész terület víz- és mocsárfeltörésre hajlamos. A púpok gödreiben fél óra alatt víz gyülemlt fel, a párukban, amelyek mellettük 1,5—2 m-re kissé mélyebb térszínen készültek, víz nem gyülemlt, legfeljebb aljuk

kissé nedvesedett (25). Az ásási munkák igen tette kész megszervezését Vörös Mihály ottani idősz. gazdának köszönöm.

A Tisza melléki és a pusztaközponti felpúposodásos jelenségek közelrokonok, szinte azonosak. Oka a Tisza mellékén az, hogy a védőtöltést Körtyvélyes egyes pontjain a környező terület szikes talajából készítették a Tisza-szabályozás idején. A felpúposodások talajmechanikai okait Galli László „Szivárgási és talajmechanikai megfigyelések a védvonalakon” c. értekezésében ismertette 1972-ben, az Alsótisza-vidéki Nagy Árvízvédekezésről szóló kiadványban (4). Galli megállapítása szerint a felpúposodásra hajlamos gátszakaszokon az altalaj legfelső 0,2—1,4 m vastag rétegét víz záró rétiagyag alkotja, amely alatt sárga, homokos agyag, illetve elszikesedett löszréteg fekszik, ami víz hatására fokozatosan elfolyósodik. E szikes löszréteg a felnyomódó vízzel eleinte híg vizes talajkeveréket alkot, majd egy vagy két hét múlva sűrű, tejjel-szerű folyadékká alakul. Galli megállapítja, hogy ahol a rétiagyag a vizet nagy felületen zárta, ott a víz a fedőréteg vékonyabb szakaszait megemelte. Azaz: a szikes löszréteg és a fedőréteg között vízpúp keletkezett. Ha ezt a púpot kiszúrták, a víz kifolyt és a púp lelapadt. A vízpúp megmaradása esetén viszont a lezárt szikes löszréteg 1—2 hét alatt elfolyósodott, oldalirányban is terjeszkedett, s a kezdeti púpból imbolygó felületű domb jött létre.

Galli világos jellemzése teljesen megegyezik azokkal a folyamatokkal, amelyek Kardoskút—Pusztaközponton kb. azonos időben végbementek. Megjegyzem még, hogy Pusztaközponton a Fehér-tó mellékén jelenleg is vannak ilyen lágy altalajú helyek, amelyeket többnyire az is jelez, hogy a talajfelület szélesen repedéssé. Legutóbb 1977 szeptemberében és októberében az ilyen repedésekbe egy tompa végű dorongot 1,4—1,5 m-re mélyen lehetett lenyomni. Az 1970-es nagy árvíz óta itt ilyen foltok minden évben megtalálhatók. Megemlítem itt Szendrei János professzor szóbeli közlését, amely szerint Szeged környékén több helyen is 1970 óta magasabban áll a talajvíz. Ő ezt a Baktói kertek területén pl. több gödör esetében megfigyelte.

A Pusztaközponttól előbbiekben leírt alattomos vízfeltörési formák további tanulmányozása az árvízvédekezés szempontjából is hasznos lehet. A mocsárfeltöréseken és rokon képződményein, mint modelleken veszély nélkül tanulmányozhatók azok a talajmechanikai folyamatok, amelyek a tartós nyomás alatt levő talajvíz hatására a szikes talajtömegekben végbemennek.

A felpúposodó mocsárfeltörésekkel rokon képződmények még azok a mélyen mocsaras nyílt foltok, amelyeket a nép régebben „kátyuk”-nak nevezett. Mai mélységük eddigi tapasztalataim szerint 1—1,5 m, de régebben, a delizsánsz idején, 2 méternél is mélyebbek lehettek. A régi időkben erre átvonuló hadaknak sok kellemetlenséget okozhattak, aminek német szó megfelelőjéből (der Schlamassel) honosodott meg nyelvünkben a „slamasztika” kifejezés is. Az ilyen mélyen mocsaras, alulról felázott kátyús foltokkal áll kapcsolatban még az a hadászati vonatkozású tömegkatasztrófa is, amelyről Veres József (48), könyve 39. oldalán emlékezik meg: „Legborzasztóbb eset azonban a sok között az, ami éppen itt nálunk az aradmezei huszárokat érte. Január 28-án (1816) ért egy főhadnagy egy félészázaddal Orosházára, s a kegyetlen idő dacára folytatták útjokat T.-Komlós felé. A hózivatárban elszéledtek, eltévedtek bele a Százász medrébe. Azokat ott borította a hó, ott fagytak meg egytől egyig; 25 embert, 50 lovat találtak ott napok múlva egy rakáson; a másik része, ki csárdában, ki tanyákon húzódva meg, csak harmadnap ért be H.-M.-Vásárhelyre.” Az előbbiekben láttuk, hogy Vörös Mihály 1915-ből említi egy ló majdnem pusztulásra vezető balesetét. Békéssámszon határában — mint említettem — az 1970. évi árvíz időszak után, augusztusban a mocsárfeltöréseknek több kezdeti állapotát láttuk fel. Ezek már csak a „veszély” emlékei.

2. A vízfeltörések vizsgálatának hidrobiológiai, pedológiai és geobotanikai jelentősége

E témakörök alapkutatói és gyakorlati szempontból egyaránt figyelmet érdemlők. Azonban róluk csak röviden, csupán a teljesség kedvéért emlékezem meg, a részleteket illetően közleményeimre utalok. (22, 23, 24, 26).

Hidrobiológiai szempontból a vízfeltörések vizsgálata a következők miatt jelentős:

a) A szikes talajok és szikes vizek algavilága között sok a rokon vonás, ezért a vizes-sáros, vízfeltöréses foltok algavilágának tanulmányozása a szikes vizek algáinak jobb megismeréséhez segíthet.

b) Tapasztalataink szerint a vízfeltörések a talaj mélyéből az algák számára serkentőanyagokat hoznak fel. Ezért a kiszáradt tófenéken a további nedvesen tartás által csak azok a helyek nevelnek viszonylag gyorsan alगतömeg-produkciókat, amelyeken korábban vízfeltörések mutatkoztak. Ez a tény viszont magyarázatot nyújt arra vonatkozóan is, hogy miért nevelnek a sekély szikes vizek oly gyakran vízvirágzásos alगतömeg-produkciókat? Nyilván azért, mivel a mélyből felnyomódó talajvíz nem egyszerűen csak szerves anyagokat, hanem egyben növekedést serkentő vegyületeket is hoz magával (14, 26).

Pedológiai vagy talajtani téren a vízfeltörések a következők miatt voltak részünkre tanulságosak:

a) A szikes talajok foltos „tarkasága” vagy mozaikosan heterogén jellege nagymértékben a foltos vízfeltörések következménye. A foltonként felnyomódó talajvíz nemcsak sókat, talajkolloidokat szállít, hanem azokat egyben osztályozza is. A felhozott anyagok az oldékonyság vagy a kiválás sorrendjében rendeződnek a vízfeltöréses foltban. Legtovább a jól oldódó sók jutnak, a szerves anyagok oldódásuk szerint ugyancsak szétterülhetnek, a vázalkatrészek viszont nagyságuk szerint hamarosan kiválnak. Leghamarabb a homokos részek, amelyek a feltörés helyén kis kiemelkedés formájában halmozódhatnak. Az iszapos részek távolabbra kerülhetnek. A feltöréses folt középső része olykor kevésbé sós vagy lúgos, mivel a peremek felé szétáramló altalajbéli víz is kilúgozó hatású (14, 23).

b) A vízfeltöréses foltok kidomborodásait a víz felnyomó ereje, a felhozott anyagtöbblet osztályozott széttergetése, a kolloidok duzzadása, valamint a nedves és esetleg növényzettel is fedett talajfelület szikes port felfogó képessége hozza létre (14, 18, 21).

Geobotanikai vagy növényföldrajzi szempontból a vízfeltörések vizsgálata a következőkre tanított bennünket:

a) A szikes tavak kiszáradt medrében a *Bolboschoenus maritimus* asszociációi többnyire rámutatnak a vízfeltörések helyeire, mivel a növényfoltok talaja nyirkos-nedves, sőt olykor határozottan sáros és süppedékeny. Néha a növényzet szegélyén sekély vízréteg gyülemlik.

b) A vízfeltörések magasabb térszínen való tanulmányozása magyarázatot nyújtott a nedvességigényes, mocsári vagy tómederbeli növények szintbeli „anomáliájára”. Szintbeli anomália kifejezéssel jelöltem korábban (27) azt az ellentmondásos növényföldrajzi jelenséget, hogy a szikes tavak vagy mocsarak és a szikfok növényei a száraz szikespusztai legelő szintjén, vagy még magasabb és szárazabb térszínen is otthonosak lehetnek. Különösen Kardoskút—Pusztaközpontra számos esetben észleltem (14, 25, 27), hogy a szikes laposok és a szikfok növényei: az *Aster tripolium* ssp. *pannonicus*, a *Puccinellia distans* ssp. *limosa*, az *Acorellus pannonicus*, a vaksziken is megélő *Camphorosma annua*, a szikes tófenéken lakó *Bolboschoenus maritimus*

és a *Plantago maritima* a száraz szikespusztai legelő szintjén is foltonként előfordulnak. Gödörpáros ásásokkal igazolhattuk, hogy ezek a növényfoltok szintén a vízfeltörések rejtett helyei (25, 26). A Czuczi-féle tanya udvarán, a legelőnél is magasabb térszínen az *Acorellus pannonicus* a szinte állandósult vízfelnyomódásos helyeken tenyészett. A száraz tanyaudvaron a mindössze kosár nagyságú nedves talajfelületek enyhén kidomborodtak, kiduzzadtak, mint kelőben levő tészta a szakajtókosárból. Rajta az *Acorellus* előtörő hajtásait tavaszoként a fiatal baromfiak gyakran fogyasztották (14).

A Fehér-tó medrétől északabbra eső szántóföldeken a *Bolboschoenus maritimus* ritkán megtalálható volt, koloncos gyökértörzseivel túlélte az évenként több ízben ismétlődő szántások megpróbáltatásait (30). Ez 1974 igen száraz tavaszán is megfigyelhető volt. Ez geobotanikai érdekességként említhető.

A Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó környékét geobotanikailag részletesen Bodrogközy György (2, 3) elemezte. Itt több olyan növényt, illetve növényegységet talált, amelyek a Duna—Tisza-közi szódás-szikes, ún. szoloncsak talajokra jellemzők. Az ilyen foltok szoloncsakos jellegűek, ami az ismertetett vízfeltörések különböző formáira vezethető vissza.

V. Indoklás, utószó

El szeretném még mondani, hogy a vízfeltöréseknek nem „elkalandozásból” adtam e munkámban viszonylag nagy teret. Egyrészt tükrözi ez dióhéjban algológiai kutatómunkám „kanyargásait”, amelyekkel a meglátott vagy vélt együvértartozókat egységbe foglalni próbáltam. De 1942 tavaszától hajtott egy nagy szülőföldi élmény is. Édesapám Léváról hazahívott, hogy lássam én is azt, amit dédöregapánkig visszamenőleg elődeink azon a drága földön sohase láttak. Az árvízszerű belvizet! Hazaérkezésemkor azonnal a falu keleti szegélyére siettem, hogy mielőbb meglássam azt a „tengert”... A közeli és távoli tanyák vízben állottak, mintha mindegyikük egy-egy nagy bárka lett volna.

Orosháza keleti határában 1942 tavaszán olyan kitűnő szántóföldek kerültek tartósan víz alá, amelyeket még a legöregebbek is víztől mindig menteseknek ismertek. A község keleti mélyebb részét, az akkori Nagyatádi-telepet csak a hirtelen emelt töltésekkel sikerült menteni az árvíz betörésétől. A kis gátakra őrzők ügyeltek, s közéjük állva segítettem a „tatarozásban”. Néhányan említették, hogy a nagy víz a föld alól is jött, de nagyobb részt keletről özönlött, a Harangos-ér felől...

A szomorú látványhoz Szegedről sikerült kihívnom kedves tanítómesteremet, Török Imre professzort, aki egyébként Orosházán is tanított. A nagy árvízről értesítettük Kreybig Lajos agrogeológus professzort is, aki azonban előttünk már itt is járt, s a Békés—Csanádi-löszhát belvizes katasztrófáját jórészt terepbejárások alapján is ismerte.

Medence jellegű hazánkat folyóink árvizei ritkábban ugyan, de a belvizeknél sokkal súlyosabban fenyegetik. Ennek súlyát érezve nagy lélekkel írja Ilyés Gyula, Itt élned kell c. könyve második kötetében (5): „Az arányt nézve, Hollandia után, azt hiszem, Magyarország épített legtöbb bástyát termő vidékei védelmére. Képzletátalakító, amit Nyári Ödön, vízmérnök adatai nyomán Bertha Bulcsu ír: országunk lakosságának csaknem fele él töltés által védett falvakban és városokban; mai területünk egynegyedét óvja emberkéz emelte gát, négyezer kilométer hosszúságban. Egy modern kínai fal.”

Az Alsó-tiszavidéki Nagy Árvízvédekezés nehéz és hősi napjaiban, 1970 tavaszán, mint láttuk, a tiszai—körtvélyesi „vízpúpos” buzgárokkal egy időben, sőt azokat valamivel meg is előzve Kardoskút—Pusztaközponton hasonlóan felpúposodó „buzgárok” kezdtek kialakulni. Ezeket azonban én korábban (18, 25, 26) iszap- vagy mocsárfeltöréseknek neveztem, hangoztatva, hogy lényegükben módosult vízfeltörési folyamatok. Ezt az elnevezést meg is tarthatjuk, de célszerű megemlíteni, hogy a folyóvizek melletti buzgárok rokonai. Sajátságos, hogy ezt a jelenséget eddig csak Pusztaközponton találtuk, hazánk más szikes területein eddig nem bukkantunk nyomára. Ezért is tekinthető ez a terület a szikesek olyan modelljének, amelyen a víz és talaj kölcsönhatása jól tanulmányozható. Érdeemes azt is megemlíteni, hogy ilyen mocsaras „általajlencsék” itt 1970 óta minden esztendőben megfigyelhetők. Legutóbb 1977 szeptember és október hónapokban egy ilyen kopár talajfelület széles repedésében a puha talajba a tompa végű mérőrud 1,4—1,5 m-re volt lenyomható.

A belvizek és árvizek hazánkban népünk sorsproblémái... Ezek megoldására minden erőt össze kell fogni. A meteorológia oldaláról is jön segítség. Jakus Emma (6) írja: „A csapadékciklus színoptikus módszerekkel történő maximálásával választ adtunk olyan gyakorlati kérdésekre, hogy lehet-e pl. az 1970-es tiszai, vagy az 1965-ös dunai árvíznél nagyobb árvíz is. Mindkét folyóra kimutattuk, hogy ennek meteorológiai feltételei megvannak.”

És a föld, a víz és légkör egymásba kapcsolódó, egymástól függő és egymásra ható történéseiben mennyi mindent nem ismerünk még, amiket létünk érdekében meg kell ismernünk... Ennek érdekében tartam itt elő mindazt, amit szülőházám, a Békés—Csanádi-löszhát a szikeskutató, a belvíz- és árvízvédelem számára hasznosként nyújthat.

Köszönetet mondunk Kardoskút község Tanácsa Végrehajtó Bizottságának és a Rákóczi Termelőszövetkezet Vezetőségének, Dolgozóinak, hogy munkánkat Kardoskút pusztáján mindig megértően támogatták.

IRODALOM

1. Arany S.: A szikes talaj és javítása. Mezőgazd. Kiadó p. 1—408, 1956.
2. Bodrogközy, Gy.: Ecology of the halophilic vegetation of the Pannonicum IV. Investigations on the solonetz meadow soils of Orosháza. Acta Biologica (Szeged) 11, p. 207—227, 1965.
3. Bodrogközy, Gy.: Ecology of the halophilic vegetation of the Pannonicum, V. Results of the investigation of the „Fehértó” of Orosháza. — Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae 12, p. 9—26. 1966.
4. Galli, L.: Szivárgási és talajmechanikai megfigyelések a védvonalakon. — Az Alsó-Tisza Vidéki Nagy Árvízvédekezés p. 143—149, 1972.
5. Illyés, Gy.: Itt élned kell II. Jegyzetek a nehéz napokból. Szépirodalmi Könyvkiadó, p. 561—567, 1976.
6. Jakus, E.: A meteorológia és a hidrológia kapcsolatai Magyarországon. Időjárás 81, p. 311—313, 1977.
7. Kienitz, G.: A síkvidéki vízrendezés problémái. Időjárás 81, p. 314—315, 1977.
8. Kiss, I.: Orosháza szikes vizeinek mikroszkopikus növényzete. Kézirat, diplomamunka p. 1—90, 1933.
9. Kiss, I.: Békés vármegye szikes vizeinek mikrovegetációjá. I. Orosháza és környéke. Die Mikrovegetation der Natrongewässer der Comit. Békés. I. Orosháza und dessen Umgebung. Folia Cryptogamica, 4, p. 217—266, 1938.
10. Kiss, I.: A Kardoskút—pusztaközponti Fehértó mikrovegetációjá. Die Mikrovegetation des Fehértó von Kardoskút—Pusztaközpont. Szegedi Ped. Főiskola Évkönyve p. 3—37, 1959.
11. Kiss, I.: Adatok a Szeghalom-környéki szikes vizek mikrovegetációjához. Daten zur Mikrovegetation der Natrongewässer in der Umgebung von Szeghalom. — Szegedi. Ped. Főiskola Évkönyve. p. 39—66, 1959.

12. Kiss, I.: A szőkealmi Sós-tavak mikrovegetációjának vizsgálata. Untersuchung der Mikrovegetation der Salzseen von Szőkehalom. Szegedi Ped. Főiskola Évkönyve p. 39—72, 1960.
13. Kiss, I.: Az Orosháza-környéki szikes vizek mikrovegetációjának vizsgálata. Untersuchung der Mikrovegetation der Alkaliwässer in der Umgebung von Orosháza. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve p. 225—256, 1960.
14. Kiss, I.: Vízfeltörések vizsgálata az Orosháza-környéki szikes területeken, különös tekintettel a talajállapot és a növényzet változására. Untersuchungen über Wasseraufbrüche auf den Sodaböden in der Umgebung von Orosháza, mit besonderer Rücksicht auf die Änderungen des Bodenzustandes und der Pflanzenwelt. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 43—82, 1963.
15. Kiss, I.: Az Adonis volgensis lelőhelyei és népies gyógyászati vonatkozásai Magyarországon. Die Fundorte des Adonis volgensis in Ungarn und ihre Beziehungen zu der Volkspharmakologie. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 25—54, 1964.
16. Kiss, I.: Néhány Dél-alföldi szikes tó dinamikus egyensúlyának eltolódása az elsődleges termelés irányába. Hochgradige Verschiebung des dynamischen Gleichgewichtes einiger Natrongewässer der Südlichen Ungarischen Tiefebene in Richtung der primären Produktion. Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közleményei. 25—58 1965.
17. Kiss, I.: Trachelomonas-félék a Dél-Alföldről. Trachelomonas Funde aus der Südlichen Tiefebene Ungarns. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 3. 43, 1966.
18. Kiss, I.: Vízfeltörések („forrásos”) talajfelületek vizsgálata a Dél-Alföld szikes területein, különös tekintettel a mikrovegetáció tömegtermelés kialakulására. Untersuchung von Wasseraufbruch („Quellenhaltigen”) Bodenflächen in den natronhaltigen Gebieten der Südlichen Grossen Tiefebene Ungarns mit besonderer Berücksichtigung der Entwicklung von Mikrovegetations-Massenproduktionen. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 3—38, 1968.
19. Kiss, I.: Ösgepmaradvány az orosházi Nagytatársánc. Urrasen-Relikte an der Nagytatársánc (Grossen Tataren-Schanze) bei Orosháza. — Szegedi Tanárképző Főisk. Tudományos Közleményei p. 39—61, 1968.
20. Kiss, I.: Trachelomonas és Strombomonas fajok a Dél-Alföld szikes területeiről. Trachelomonas und Strombomonas Arten aus den natronhaltigen Gebieten des Alföld. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 3—13, 1969.
21. Kiss, I.: Szikes területek algatömeg-termelési jelzései a foltos regrádáció vízfeltörési folyamatáról. Algen-Massenproduktionen auf Natronböden als Indikatoren des Wasseraufstiegs-Prozesses der fleckenweisen Regradation. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 31—75, 1969.
22. Kiss, I.: Újabb adatok a Kardoskút—pusztaközponti Fehér-tó algavegetációjához. Neuere Beiträge zur Algenvegetation des Fehér-tó (Weissen See) bei Kardoskút—Pusztaközpont. — Szegedi Tanárképző Főisk. Tudományos Közleményei p. 9—43, 1970.
23. Kiss, I.: A Kakas-széki szikes tó mikrovegetációja. Die Mikrovegetation des Natronsees bei Kakas-szék. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 55—94, 1970.
24. Kiss, I.: A vízfeltörések szerepének vizsgálata a szikes talajok foltos „tarkaságában”, különös tekintettel az algatömeg-termelés és a vegetációs kép kialakulására, valamint az árvíz-szerű belvizek fellépésére. Untersuchung der Rolle der Wasseraufbrüche in der fleckigen „Buntheit” der natronhaltigen Böden, mit besonderer Hinsicht auf die Algenmassenproduktionen und die Gestaltung des Vegetationsbildes sowie das Auftreten hochwasserartiger Binnengewässer. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 3—31, 1971.
25. Kiss, I.: Szikes területek felpúposodásainak és padkásodásának vizsgálata, tekintettel a növényzeti képre és az algavegetáció kialakulására. Untersuchung der Aufblähungen und Bermenbildung an Natronböden, mit Hinsicht auf die Gestaltung des Vegetationsbildes und der Algenvegetation. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 33—57, 1971.
26. Kiss, I.: A vízfeltörések szélsőségesen módosult algatömeg-termelési formái a Békés—Csanádi-lőszhát szikes területein. Extrem modifizierte Algenmassenproduktionsformen der Wasseraufbrüche in den natronhaltigen Gebiete des Békés-csanader Löss-Rückens. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 3—32, 1972.
27. Kiss, I.: Szikes tavak, mocsarak és a szikfok néhány sókedvelő növényének algatársulásokkal fellépő szintbeli anomáliája. Niveauanomalien einiger salzliebender Pflanzen der Natrongewässer, Sümpfe und des Natronakkumulationsniveaus mit Algenassoziationen. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei p. 3—62, 1972.
28. Kiss, I.: A pusztaföldvári Nagytatársánc és a rajta levő ösgep természetvédelmi, tudományos és közművelődési jelentősége. Die Grosse Tatarenschanze zu Pusztaföldvár und die Bedeutung des hier vorhandenen Urrasen für den Naturschutz, die Wissenschaft und die Volksbildung. Békés megyei természetvédelmi Évkönyv, Békéscsaba p. 3—63, 1976.
29. Kiss, I.: Variability of Scenedesmus eornis (Ralfs) Chod. in the dead-arm of the river Tisza at Körtyvélyes. — Tiscia (Szeged) 12, p. 49—57, 1977.

30. Kiss, I.: Szántóföldeken észlelt szikesedő vízfeltöréssel foltok és azok alगतömeg-produkciói. Kézirat. — Manuscript, aus Vorstellung. (Előadás a Magyar Hidrológiai Társaság Szegedi Területi Szervezetének 1977. szeptember 20-iki üléséről.)
31. Kreybig, L.: Az agrotechnika tényezői és irányelvei. Mezőgazdasági Kiadó p. 1—819, 1956.
32. Nagy, Gy.: Orosháza története és néprajza. I—II. kötet. I. kötet p. 7—967. 1965.
33. Rónai, A.: A magyar medencék talajvize. A M. Állami Földtani Intézet Évkönyve 46, p. 1—245, 1956.
34. Rónai, A.: Az Alföld talajvízterképe. A Magyar Állami Földtani Intézet alkalmi kiadása p. 1—102, 1961.
35. Soó, R.: A Hortobágy növénytakarója. A szikespuszta növényközösségeinek ökológiai és szociológiai jellemzése. Vegetation of the Hortobágy. Ecological and coenological characterization of the coenoses of the alkaline steppe. — Debreceni Szemle 8, p. 56—77, 1934.
36. Soó, R.: Systematische Übersicht der pannonischen Pflanzengesellschaften I. — Acta Bot. Acad. Scient. Hung. 3, p. 317—373, 1957.
37. Soó, R., Jávorka, S.: A magyar növényvilág kézikönyve I—II. Manual of the Hungarian flora. Akadémiai Kiadó, 1951.
38. Soó, R., Máthé, I.: Tiszántúl flórája. The flora of the Crisicum. Debrecen, 1938.
39. Soó, R.: A nemzetközi botanikai nomenklatura. The international Code of Botanical Nomenclature. — Botanikai Közlemények p. 203—211, 1963.
40. Sümeghy, J.: Der geologischen Aufbau des Alföld und der Aufbruch der Binnengewässer. Hidrológiai Közöny 22, p. 367—380. 1942.
41. Sümeghy, J.: A Tiszántúl I—II. Budapest, 1944.
42. Tóth J.: Mapping and interpretation of fiels phenomena for groundwater reconnaissance in a prairie environment, Alberta, Canada. Reprints of Bulletin of the I. A. S. H. 11, p. 1—49, 1966.
43. Tóth, J.: Groundwater discharge: A common generator of diverse geologic and morphologic phenomena. — Bulletin of the International of Scientific Hydrology, 16, p. 7—24, 1971.
44. Uherkovich, G.: Die Scenedesmus Arten Ungarns. Akadémiai Kiadó p. 7—173. Budapest 1966.
45. Vámos, R.: The release of Hydrogen sulphide from mud. The Journal of soil science 15, p. 103—109, 1964.
46. Vámos, R., Zsolt, J., Ribiánszky, M.: A vízvirágzás és a halpusztulás. Waterbloom and Fish-decay. Hidrológiai Közöny p. 528—533, 1963.
47. Vámos, R., Tasnádi, R.: Ammóniás halpusztulás tünetei és tényezői. Symptome und Faktoren des Fischverderbens infolge von Ammoniak. Állattenyésztés 11, p. 367—372, 1962.
48. Veres, J.: Orosháza. Történeti és statisztikai adatok alapján. Orosháza, p. 7—146, 1886

Bezeichnung neuer Algen nach dem Komitat Békés, nach Orosháza und im Grenzgebiet von Orosháza gelegenen Gebieten

ISTVÁN KISS

Die Untersuchung der in alkalischen Gewässern lebenden Algen begann ich 1929—30 mit den in der Umgebung von Orosháza und Pusztaföldvár gelegenen Teichen. Meine ersten Ergebnisse ergaben das Material für meine Diplomarbeit, später ergaben die folgenden Forschungen das erweiterte Material für meine Doktordissertation. In der Folge dehnte ich meine Forschungsarbeit auf alle typisch alkalischen Teiche auf Landesebene aus. Ich fand dabei viele solche Algen, welche ich erst später, mit Erweiterung meiner Fachorientierung determinieren konnte. Wissenschaftlich betrachtet benannte ich 12 als neu erwiesene Algenorganismen nach bekannteren Orten meiner engeren Heimat.

Einer Bitte folgend spreche ich hier jetzt über letztere, dabei die Besonderheiten der Orte erwähnend. Meine Arbeit besteht aus 5 Hauptteilen:

I. Einleitung. Außer bereits Erwähntem enthält diese auch noch die sich auf die botanische Nomenklatur beziehenden Benennungsvorschriften.

II. Aufzählung der neuen Algen und Beschreibung der Sehenswürdigkeiten der in der Benennung vorkommenden Gebiete. 3 Algen wurden von mir nach dem Komitat Békés benannt, 2 nach Orosháza, und 7 Algen benannte ich nach Gebieten um Orosháza. Herausragende Sehenswürdigkeiten dieser geographischen Orte sind folgende:

1. Komitat Békés. Eines der wertvollsten landwirtschaftlichen Gebiete unserer Heimat. Bekannt auch durch mehrere Naturschutzgebiete und Reservate.

2. Orosháza. Mustergebiet der fleißigen Feldarbeit. Zu seiner internationalen Anerkennung hat zum großen Teil auch die 1965 vom Museumsdirektor Gyula Nagy herausgegebene zweibändige, hervorragende Monographie der Stadt beigetragen. In seiner Umgebung kommt das *Adonis volgensis* vor, dessen Wurzel vom Volk als veterinärmedizinische Droge genutzt wird.

3. Kardoskut. Im angrenzenden Gebiet liegt der alkalische Wasser enthaltende Fehér-tó (Weißteich), ein Reservat, in diesem Gebiet kommen auf Landesebene einzigartige, typische Wasserhervorbrüche vor. Ähnliche wurden von Professor J Tóth aus Kanada mitgeteilt.

4. Pusztaföldvár. Im Grenzgebiet finden wir die als Nagytatársánc (Große Tatarenschanze) bezeichnete Erdburg aus der Bronzezeit, auf der ich Urrasen fand. Diese ist ein archäologischer und geobotanischer Schatz.

5. Harangos-ér. (Glockengraben). Ein ehemaliges Flußbett. Zur Zeit der türkischen Besetzung wurden die Schätze vom Volk in der Glocke des Dorfes versteckt und die Glocke im Brunnen des Grabens versenkt. Hierüber erzählt auch der Roman Harangos kut (Glockenbrunnen) von József Darvas.

6. Békéssámson. Die Brücke über den Száraz-ér (Trockengraben)-Fluß wird als aus der Türkenzeit stammend betrachtet.

7. Végegyháza. Neben dem Száraz-ér (Trockengraben) sind Wasserhervorbrüche zu finden.

8. Gyopáros. Namhafter Erholungs- und Badeort, mit alkalisches Wasser führendem See.

III. Vorstellung der neuen Algen. Unter den lateinischen Namen der Algen habe ich in einer gesonderten Reihe meine Publikation verzeichnet, in welcher erstmals eine Beschreibung veröffentlicht wurde. Ich gebe weiterhin eine lateinische Diagnose und veranschaulichende Darstellungen.

IV. Bedeutung der Erforschung der Wasserhervorbrüche. Ihre Erforschung ist gleichermaßen wichtig vom Gesichtspunkt der Hydrologie, der Hydrobiologie und der Geobotanik. Aus diesem Grunde spreche ich ausführlich darüber.

V. Begründung, Nachwort. Ich gebe eine Begründung dafür, warum ich mich ausgiebiger mit den Wasserhervorbrüchen beschäftige: in Bezug auf den Schutz gegen Binnenwasserfluten. Das Binnenwasser hatte im Frühjahr 1942 und 1970 in der Umgebung von Orosháza Hochwassercharakter. Im Frühjahr 1970 kamen im an Kardoskut angrenzenden Gebiet die umfangreichen Wasserhervorbrüche dem mit Hochwasser drohenden Wasseranstieg der Theiß um einige Wochen zuvor.

Nagy Gyula: Az orosházi múzeum hőskora	3
Járolí József: Orosháza népesedéstörténetének néhány kérdése a XVIII. században	23
Hajdú Mihály: Orosháza XVIII. századi személynévrendszere	43
Forman István: Orosháza mezőgazdasága a második világháború idején (1939—1944)	113
Sin Lajos: Szántás gézekével (Ahogy a gőzzel való szántást láttam a békéssámsoni Cserepespusztán)	149
Gulyás Mihály: Baromfitartás és feldolgozás Orosházán, az első világháborúig	163
Nagy Gyula: Az orosházi parasztek rejtési tudománya	185
Nagy Gyula: Személyvények az orosházi önéletíró parasztek munkáiból	203
Elek László: Móricz Zsigmond orosházi előadói estjének sajtója	237
ifj. Koszorús Oszkár: Orosháza könyvterjesztése 1944—1956.	259
Szenti Tibor: Újabb levéltári adatok a vásárhelyi pusztáról (1775—1859)	279
Molnár László: Sámsoni kertészek küzdelme a földesúri hatalommal az 1848-as forradalmat követő időben	297
Szenti Tibor: Csendőrök erőszakoskodása a sámsoni uradalomban	315
Kiss István: Új algák elnevezése Békés megyéből, Orosházáról és Orosháza határában levő területekről	327

Inhaltsverzeichnis

Gyula Nagy:	Die Heldenzeit des Museums von Orosháza	3
József Jároli:	Zu einigen Fragen der Bevölkerungsgeschichte von Orosháza im 18. Jahrhundert	23
Mihály Hajdú:	Zusammensetzung der Personennamen des 18. Jahrhunderts von Orosháza	43
István Formán:	Angaben zur Geschichte der Landwirtschaft von Orosháza während des Zweiten Weltkrieges	113
Lajos Sin:	Pflügen mit dem Dampfflug Wie ich auf der Cserepes—Puszta von Békéssámson das mit dem Dampfflug erlebte)	149
Mihály Gulyás:	Geflügelhaltung und -verarbeitung in Orosháza bis zum 1. Weltkrieg	163
Gyula Nagy:	Die Kunst des Versteckens bei den Orosházaer Bauern	185
Gyula Nagy:	Auswahl aus Arbeiten der Orosházaer selbstbiographierenden Bauern	203
László Elek:	Presse des Vortragsabends von Zsigmond Móricz in Orosháza	237
Oszkár Koszorús:	Buchvertrieb in Orosháza zwischen 1944 und 1956	259
Tibor Szenti:	Neuere Archivangaben über die Puszta von Vásárhely zwischen 1775 und 1859	279
László Molnár:	Kampf der Gärtner von Sámson gegen die Macht der Landherren in der Folgezeit nach 1848	297
Tibor Szenti:	Gewalttätigkeiten der Gendarmen auf dem Landbesitz Sámson	315
István Kiss:	Bezeichnung neuer Algen nach dem Komitat Békés, nach Orosháza und im Grenzgebiet von Orosháza gelegenen Gebieten	327

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága
84-1456 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető: Dobó József
A kiadásért felel a Békés Megyei Múzeumok igazgatója
Készült íves magasnyomással, 31,85 A/5 ív terjedelemben, 750 példányban

